

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

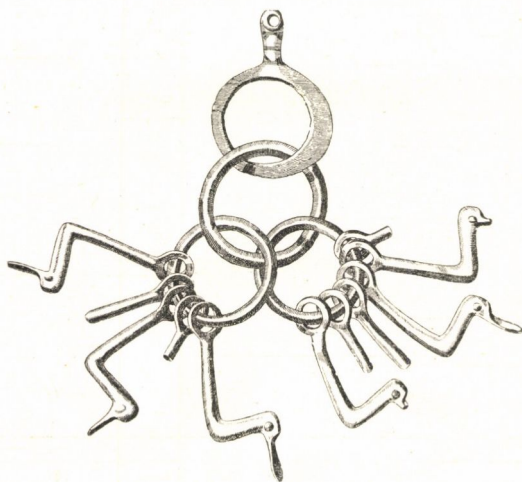
A M. TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XVIII. KÖTET.

ÖTVENKÉT KÉPES TÁBLÁVAL, SZÁZHATVANNYOLCZ ÁBRÁVAL ÉS KÉT KÉPES
MELLÉKLETTEL.

BUDAPEST.

ÁLL. POLGÁRI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

Érkezett: 19 _____ év 1898. _____ hó _____ n.

Leltári szám: 3740 Csoportszám: 1.333.

II. jld

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BARABÁS SAMU. Egy kolozsvári képiró a középkorban 81.
- BELLA LAJOS. Aldunai leletek 103—114.
- BORSOS ISTVÁN. A pápai ref. főiskola régiségtáráról 350—356.
- CSOMA JÓZSEF. A keczer-pekléni sírkőről 437—438.
- CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről 19—24.
- DUDÁS ANDOR. Bronzlelet Zentán 287.
- DUDÁS GYULA. A zombor-sáponyai leletről 24—25. — Zsilinszky Mihály Csongrádvármegye története (ism.) 273—275.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Dr. Czobor Béla. A történelmi kiállítás; egyházi emlékek a történelmi kiállításon (könyvism.) 170—174. — Magyarhoni kora renaissance emlékek a n. múzeumban 196—214. — Mátyás király és Filipino Lippi 394—396.
- FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről 416—423.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Római telepekről a Kis-Szamos völgyében 427—431.
- FRAKNÓI VILMOS. Szent László király kar. ereklyetartója Raguzában 193—195.
- HEREPEY KÁROLY. A n.-enyedi skytha leletek és emlékek folytatásáról 267—269.
- HILD VIKTOR. A jászberényi zománczos bronzlánczról 423—427.
- HUSZKA JÓZSEF. A böggözi falképek 388—393.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei régiségekről 402—404.
- KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről 152—156.
- Dr. KAUFMAN DÁVID. Fr. X. Kraus Gesch. der christl. Kunst I. k. 2. rész (ism.) 370—373.
- KELEMEN LAJOS. Pusztuló régi templomokról 435—436.
- Dr. KETZER GÉZA. A keczer-pekléni sírkőről 351—358.
- KÖVÉR BÉLA. Aranyozott ezüstkehely 186—187.
- KUBINYI MIKLÓS. Az árvaváraljai urna temetőről 404—407.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Mikor szállottak meg a rómaiak a Dunántul északkeleti részét? 115—118. — Néhány szó Nemesis cultusáról 385—388. — Acquincumi kőemlékek 445—447.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Őskori örölkövekről 89—93. — Lévai és bényi régiségekről 345—350.
- MAHLER EDE. Kőrösi László Egyiptom művészete ism. 439—442.
- MAJLÁTH BÉLA. Újabb alpári leletekről 257—265.
- MIHALIK JÓZSEF. Kassai származású ötvösművek 14—18. — A mislyei és hejcei prähistorikus telepekről 38—44. — I. Miksa császár domborműves mellképe 132—137. — Pulszky Ferencz Magyarország archaéologiája 158—164. — A pesti ötvösök czéhpecsétje 184—186. — Három egyházi ötvösmű a m. n. múzeumban 215—225. — Beham és Flötner művészete hazai emlékeken 286—305. — Kassai harangok 381. — Hazai ötvösségünk történetéhez 381—384. — Antonius mester aranykelyhe 396—401.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum 67—68. — A verseczi múzeum régiségeiről 407—415.

- Br. MISKE KÁLMÁN. Füző és varrótűk a velem-szt-vidi telepről 25—29. — Régiségek Velem-Szent-Vidről 138—146. — M. Hoernes Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa stb. 164—170. — Újabb leletek Lovas-Berényben 317—333. — A kápolnás-nyéki bronzleletről 415—416.
- NAGY GÉZA. Magyar kardok 226—245.
- Dr. NÉMETHY GYULA. Az otományi (Bihar m.) falfestményekről 433—435.
- OROSZ ENDRE. A «vicekúti» őstelepről Szék határán (Szolnok-Doboka m.) és a «Costa gyerli» őstelepről Szamosujvár határán 29—38.
- Dr. PÓSTA BÉLA. Archæologiai tanulmányok oroszországi gyűjteményekben 69—74. — 246—253. 334—345.
- Dr. RÉCSEY VIKTOR. A böny-rétalapi urnatemető 287—288. — S. Reinach Répertoire de la statuaire grecque et romaine II. (ism.) 369.
- Dr. REINECKE PÁL. A tordosi őstelep agyagműveiről 97—103. — Kőkori emlékekről 253—256. — Magyarhoni emlékek a La Tène kor kezdetéről 306—316.
- REIZNER JÁNOS. Éremlelet Sövényházán 81—88. — A tömörkényi (Csongrád m.) bronzleletről 265—267.
- RÉTHY LÁSZLÓ. Két Árpádkori temető Aradmegyében 124—131. — A m. n. múzeumi éremtár gyarapodása 1897-ben 179—183. — Kis Károly aranyérme 286.
- Dr. SÖTÉR ÁGOST. A gátai ásatásról (Mosony m.) 146—152.
- Id. STORNO FERENCZ. A győri székes-templom síremlékeiről 157.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet 7—14. — Az orsz. rég. és embert. társulat deczember havi ülése 50. — Februáriusi ülése 175—176. — Márcziusi ülése 176—177. — Áprilisi ülése 276—277. — Szeptemberi ülése 374. — Októberi ülése 443. — Novemberi ülése 443—444.
- TÉGLÁS GÁROR. A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza 1—7. — Római kőbányászat Porolissum közelében Szilágy megyében 118—124.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Római maradványok-ról Torda-Aranyos megyében 431—433.
- THOMKA GYULA. A libetbányai bronzlelet 379.
- VARJÚ ÉLEMÉR. A sopronyi Szt-Mihály templom sírköveiről 358—363.
- aa. HAMPEL JÓZSEF. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonnban II. rész (ism.) 274—275.
- ab. Horvátországi rég. társulat 59. — Kassai kiállítás 377. — Székesfehérvári múzeum 378.
- a. s. A sopronymegyei rég. társulat 279. — e—r. Budapest régiségei V. k. (ism.) 270—273.
- d. g. A bács-bodroghmegyei történelmi társulat közgyűlése 68.
- G. M. Fejérmegyei tört. és rég. egyesület 280.
- Gr. N. Madáridomu bronzcsüngő 448.
- Hpl. Myskovszky Viktor. Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében 45—48. — A m. n. múzeum régiségtárának gyarapodása az 1897. év utolsó negyedében 50—52. — Az esztergomvidéki rég. és tört. társulat 183—184. — Az 1896. évi budapesti műtörténeti congressus 270. — A n. múzeum régiségosztályának gyarapodása az 1898. év III. negyedében 444—445.
- h. Állami archæologiai intézet Bécsben 57—59. — Dunántúli bronzlelet 82—85. — Diszpter szobrocskája 88—89. — Die neolithische Station von Butmir II. Theil (ism.) 367—368.
- H. J. A m. n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1898. II. negyedében 374—376.
- h. j. Rejtélyes bélyegű cseréptárgyak 77—79. — A múzeumok és könyvtárak orsz. főfölgügyelősege 376—377.
- K. K. Velemi lelet 188. — Vas megyei rég. egyesület 279.
- K. L. Hitelesítő bélyeg 384. — Az aradi vár felszerelésének jegyzéke 1703—1704. 384. — A kassai jezsuita templom történetéhez 384. — Abosi bronzlelet 448.
- lf. Figurális bronzdíszek egy római kocsiról 281—286. — Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai (ism.) 364—367. — Sabariai borostyántárgyak 86—88.

- M. J.* Boldog-ujfalusi bronztör 76—77. — A mogyoróskai kehely 70. — A kassai fazekas czéh 379.
- r.* A délmagyarországi tört. és rég. múzeum társulat közgyűlése 177—178.
- x.* Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (könyvism.) 48—49. — A bács-bodrogvármegyei történeti társulat évkönyve 75. — Antik aranyékszer 80—81. — Bacchans mellképe bronzból 85—86.
- xx.* Török felirat Esztergomban 288.
- x. y.* Archæologiai közlemények XX. k. (könyvism.) 45. — Biharvármegyei és nagyváradí rég. és történelmi egyesület 59—60. — Hontvármegyei történelmi kiállítás 377—378. — Pécsi és baranyamegyei múzeum 378.
- z.* Zombor-sáponyai leletek 188—189.
- Miniszteri rendelet a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárakról 52—57. — Szentesi múzeum 64—67. — Dél-

magyarországi tört. és rég. múzeum-társulat 75. — Finály Henrik † 76. — Velemi bronzszobrocskák 79—80. — A bártfai szobrásziskola 80. — Római bronzlámpák a n. múzeumban 93—96. — Nemzeti múzeumi tanács 178. — Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban 190. — Oroszlámosi magyar-pogány sirlelet 190—192. — Térszűke a n. múzeumban 277. — A magyar n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. évi első negyedben 277—279. — A nagyváradí múzeum (Tiszántul) 280. — Tolnamegyei múzeum 280. — Mosonym. tört. és rég. egyesület 280. — Fölszólítás fővárosi és vidéki szaktársainkhoz (a szerkesztőség) 281. — A zombor-sáponyai lelet ügyében 286. — Gr. Eszterházy János † 379. — Kálóczy Lajos † 379. — Pontelly István † 379.

B/ ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BELLA LAJOS. Aldunai leletek 103—114.
- BORSOS ISTVÁN. A pápai ref. főiskola régiségtáráról 350—356.
- CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről 19—24.
- DUDÁS ANDOR. Bronzlelet Zentán 287.
- DUDÁS GYULA. A zombor-sáponyai leletről 24—25. — Zsilinszky M. Csongrádvármegye története (ism.) 273—275.
- FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről 416—423.
- HEREPEY KÁROLY. A nagy-enyedi skytha leletek és emlékek folytatásáról 267—269.
- HILD VIKTOR. A jászberényi zománczos bronzlánczról 424—425.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei régiségekről 402—404.
- KUBINYI MIKLÓS. Az árvaváraljai urnatemetőről 404—407.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Őskori őrlőkövekről 89—93. — Lévai és bényi régiségekről 345—350.
- MAJLÁTH BÉLA. Ujabb alpári leletekről 257—265.

- MIHALIK JÓZSEF. A mislyei és hejcei prähistorikus telepekről 38—44. — Pulszky Ferencz Magyarország archæológiája (ism.) 158—164.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi muzeum 67—68.
- Br. MISKE KÁLMÁN. Füző és varrótűk a velem-szt-vidi telepről 25—29. — Régiségek Velem-Szt-Vidről 138—146. — M. Hærnes Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa stb. (ism.) 164—170. — Ujabb leletek Lovas-Berényben 317—333. — A kápolnányéki bronzleletekről 415—416.
- OROSZ ENDRE. A «vicekúti» őstelepről Szék határában (Szolnok-Doboka m.) és a «Costa gyérli» őstelepről Szamosújvár határán 29—38.
- Dr. PÓSTA BÉLA. Archæologiai tanulmányok oroszországi gyűjteményekben 69—74. — 246—253. — 334—345.
- Dr. RÉCSEY VIKTOR. A böny-rétalapi urnatemető 287—288.
- Dr. REINECKE PÁL. A tordosi őstelep agyagműveiről 97—103. — Kőkori emlékekről 253—256. — Magyarhoni

- emlékek a La Tène kor kezdetéről 306—316.
 REIZNER JÁNOS. A tömörkényi bronzleletről 265—267.
 Dr. SÖTÉR AGOST. A gátai ásatásról (Mosony m.) 146—152.
 THOMKA GYULA. A libetbányai bronzlelet 379.
 Gr. N. Madáridomu bronzcsüngő 448.
 h. Dunántúli bronzlelet 82—85. — Die neolithische Station von Butmir II. Theil (ism.) 367—368.
 K. K. Velemi lelet 88.
 K. L. Abosi bronzlelet 448.
 mp. Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-európai utazásai (ism.) 364—367.
 M. J. Boldogujfalusi bronztör 76—77.
 s. Zombor-sáponyai leletek 188—189.
 Velemi bronzszobrocskák 79—80.
 A zombor-sáponyai lelet ügyében 286.

II. Ókor és régibb középkor.

- Dr. FINÁLY GÁBOR. Római telepekről a Kis-Szamos völgyében 427—431.
 KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről 152—156.
 Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántul éjszakkéleti részét? 115—118. — Néhány szó Nemesis cultusáról 385—388. — Aquincumi köemlékek 445—447.
 MAHLER EDE. Kőrösi László Egyiptom művészete 439—442.
 Dr. RÉCSEY VIKTOR. S. Reinach Répertoire de la statuaire grécque et romaine II. (ism.) 369.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet 7—14.
 TÉGLÁS GÁBOR. A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza 1—7. — Római kőbányászat Porolissum közelében Szilágy megyében 118—124.
 TÉGLÁS ISTVÁN. Római maradványokról Torda-Aranyos megyében 431—433.
 aa. Hampel József. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonnban II. rész (ism.) 274—275.
 h. Diszpter szobrocskája 88—89.
 h. j. Rejtélyes bélyegű cseréptárgyak 77—79.

- lf. Sabariai borostyántárgyak 86—88.
 mp. Figurális bronzdiszkek egy római kocsirol 281—286.
 x. Antik aranyékszer 80—81. — Bacchans mellképe bronzból 85—86.
 Római bronzlámpák a n. múzeumban 93—96.
 Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban 190.
 Oroszlámosi magyar pogány sírlelet 190—192.

III. Középkor és Újkor.

- BARABÁS SAMU. Egy kolozsvári képiro a középkorban 81.
 CSOMA JÓZSEF. A keczer-pekléni sírkőről 437—438.
 Dr. ÉBER LÁSZLÓ: Dr. Czobor Béla A történelmi kiállítás; egyházi emlékek a történelmi kiállításon (ism.) 170—174. — Magyarhoni kora renaissance emlékek a n. múzeumban 196—214. — Mátyás király és Filippino Lippi 394—396.
 FRAKNÓI VILMOS. Szent László király kar-ereklyetartója Raguzában 193—195.
 HUSZKA JÓZSEF. A bögozi falképek 388—393.
 Dr. KAUFMAN DAVID. Fr. X. Kraus Geschichte der christlichen Kunst I. k. 2. rész (ism.) 370—373.
 KELEMEN LAJOS. Pusztuló régi templomokról 435—436.
 Dr. KETZER GÉZA. A keczerpekléni sírkőről 356—358.
 KÖVÉR BÉLA. Aranyozott ezüstkehely 185—187.
 MIHALIK JÓZSEF. Kassai származású ötvösművek 14—18. — Miksa császár domborműves mellképe 132—137. — A pesti ötvösök czéhpecsétje 184—186. — Három egyházi ötvösmű a m. n. múzeumban 215—225. — Beham és Flötner művészete hazai emlékeken 259—305. — Kassai harangok 381. — Hazai ötvösségünk történetéhez 381—384. — Antonius mester aranykelyhe 396—401.
 NAGY GÉZA. Magyar kardok 226—245.
 Dr. NÉMETHY GYULA. Az otományi fal-festményekről 433—435.
 RÉTHY LÁSZLÓ. Két Árpádkori temető Aradmegyében 124—131.

- Id. STORNO FERENCZ. A győri székes-templom síremlékeiről 157.
 VARJU ELEMÉR. A sopronyi Szt.-Mihály templom sírköveiről 358—363.
Hpl. Myskovszky Victor. Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében 45—48.
K. L. Hitelesítő bélyeg 384. — Az aradi vár felszerelésének jegyzéke 1703—1704. 384. — A kassai jezsuita templom történetéhez 384.
M. J. A mogyoróskai kehely 70. — A kassai fazekas czéh 379.
x. x. Török felirat Esztergomban 288.

IV. Vegyes közlemények.

- REIZNER JÁNOS. Éremlelet Sövényházán 81—82.
 RÉTHY LÁSZLÓ. A m. n. múzeumi éremtár gyarapodása 1897-ben 179—183. — Kis Károly aranyérme 286.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embertani társulat deczember havi ülése 50. — Februáriusi ülése 175—176. — Márcziusi ülése 171—177. — Aprilisi ülése 276—277. — Szeptemberi ülése 374. — Októberi ülése 443. — Novemberi ülése 443—444.
ab. Horvátországi rég. társulat 59. — Kassai kiállítás 377. — Székesfehérvári múzeum 378.
—c —r. Budapest régiségei V. köt. (ism.) 270—273.
d. g. A bács-bodrogmegyei történelmi társulat közgyűlése 68.
O. M. Fejérmegyei tört. és rég. egyesület 280.
Hpl. A m. n. múzeum régiségtárának gyarapodása az 1897. év utolsó negyedében 50—52. — Az esztergom-vidéki rég. és tört. társulat 183—184. — Az 1896. évi budapesti műtörténeti congressus 270.
h. Allami arch. intézet Bécsben 57—59.
H. J. A m. n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1898. II. negyed 374—376.
h. j. A múzeumok és könyvtárak orsz. főfőlügyelősége 376—377.
K. K. Vasmegyei rég. egyesület 279.
r. A délmagyarországi tört. és rég. múzeum társulat közgyűlése 177—178.
x. Adalékok Zemplénnvármegye történetéhez (Könyvism.) 48—49.
x. A bács-bodrogvármegyei történeti társulat évkönyve 75.
x. y. Archæologiai Közlemények XX. k. (ism.) 45. — Biharvármegyei és nagyváradai rég. és tört. egyesület 59—60. — Hontvármegyei tört. kiállítás 377—378. — Pécsi és baranyamegyei múzeum 378.
 Miniszteri rendelet a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárakról 52—57. — Szentesi múzeum 64—67. — Délmagyarországi tört. és rég. múzeum-társulat 75. — Finály Henrik † 76.
 Nemzeti múzeumi tanács 178. — Térészüke a n. múzeumban 277. — A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. évi első negyedben 277—279. — A nagyváradai múzeum (Tiszántúl) 280. — Tolnamegyei múzeum 280. — Mosonym. tört. és rég. egyesület 280. — Fölszólítás fővárosi és vidéki szak-társainkhoz (a szerkesztőség) 281. — gr. Eszterházy János † 379. — Kálóczy Lajos † 379. — Pontelly István † 379.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1898 február 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. TÉGLÁS GÁBOR. A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza
 1—7. l.
 II. Dr. SZENDREI JÁNOS. A bodrog-

vécsei honfoglaláskori lelet. (Három képes táblával és egy ábrával) 7—14. l.
 III. MIHALIK JÓZSEF. Kassai származású ötvösművek. (Három ábrával)
 14—18. l.

LEVELEZÉS.

- I. CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről. (Három képes táblával) 19—24. l.
- II. DUDÁS GYULA. A zombor-sáponyai leletről. --- 24—25. l.
- III. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN. Fűző- és varrótükrök a velem-szent-vidi telepről. (Egy képes táblával) --- 25—29. l.
- Ábra:* Egy bronz- és egy aranykarperecz Hajdú-Szoboszlóról. --- 44. l.
- IV. OROSZ ENDRE. A «vicekúti» őstelepről Szék határán (Szolnok-Doboka m.) és a «Costa gyérli» őstelepről Szamosújvár határán --- 29—38. l.
- V. MIHALIK JÓZSEF. A mislyei és hejcei praehistorikus telepekről. (Egy ábrával) --- 38—44. l.

IRODALOM.

- I. Archaeologiai Közlemények XX. k. ism. *x. y.* --- 45. l.
- II. MYSKOVSKY VIKTOR. Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink *Ábra:* Antik votivkezecke bronzból, Ravazdról --- 49. l.
- megóvása és fentartása érdekében, ism. *Hpl.* --- 45—48. l.
- III. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, ism. *x.* --- 48—49. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat december havi ülése. *Dr. Szendrei János* --- 50. l.
- II. A m. n. muzeum régiségtárának gyarapodása az 1897-ik év utolsó negyedében. (Öt ábrával), *Hpl.* 50—52. l.
- III. «Min. rendelet» a törvényhatósági, községi felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárakról --- 52—57. l.
- IV. Állami archaeologiai intézet Bécsben. *h.* --- 57—59. l.
- V. Horvátországi rég. társulat, *ab.* 59. l.
- VI. Biharvármegyei és nagyváradi rég. és történelmi egyesület, *x. y.* 59—60. l.
- VII. NAGY GÉZA. A szabolcsmegyei muzeum középkori sarkantyúi. (Huszonnégy ábrával) --- 60—64. l.
- VIII. Szentesi muzeum. (Négy ábrával) --- 64—67. l.
- IX. A verseczi városi muzeum. *Milleker Bódog* --- 67—68. l.
- X. A bács-bodroghmegyei történelmi társulat közgyűlése, *d. g.* --- 68. l.
- XI. Alsó-tehértmegyei tört. rég. és term. tud. egylet *x.* --- 69. l.
- XII. Archaeologiai tanulmányok oroszországi gyűjteményekben. *Dr. Pósta Béla* --- 69—74. l.
- XIII. A bács-bodroghvármegyei történelmi társulat évkönyve, *x.* --- 75. l.
- XIV. Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat --- 75. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Finály Henrik † --- 76. l.
- II. Boldog-ujfalusi bronztör. (Ábrával) *M. J.* --- 76—77. l.
- III. Rejtélyes bélyegű cseréptárgyak. *h. j.* (Képes táblával) --- 77—79. l.
- IV. A mogyoróskai kehely. *M. J.* 79. l.
- V. Velemi bronzszobrocskák. (Két ábrával) --- 79—80. l.
- VI. A bártfai szobrásziskola --- 80. l.
- VII. Antik aranyékszer. (Ábrával) *x.* 80—81. l.
- VIII. BARABÁS SAMU. Egy kolozsvári képiró a középkorban --- 81. l.
- IX. Éremllet Sövényházán. (Egy ábrával). *Reizner János* --- 81—82. l.
- X. Dunántúli bronzlelet. (Képes táblával), *h.* --- 82—85. l.
- XI. Bacchans mellképe bronzból, *x.* (Három ábrával) --- 85—86. l.
- XII. Sabariai borostyántárgyak. (Egy képes táblával), *lf.* --- 86—88. l.
- XIII. Dispater szobrocskája. (Egy ábrával), *h.* --- 88—89. l.
- XIV. Őskori őrlőkövekről. *Lehoczky Tivadar* --- 89—93. l.
- XV. Római bronzlámpák a n. muzeumban. (Két képes táblával) 93—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1898 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. Dr. REINECKE PÁL. A tordosi őstelep agyagműveiről. (8 ábrával) 97—103. l.
 II. BELLA LAJOS. Aldunai leletek. (Hat képes táblával) --- --- 103—114. l.
 III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántul északkeleti részét? --- --- 115—118. l.
 IV. TÉGLÁS GÁBOR. Római kőbánya-
Ábra: Őskori cserépedény szelevény Vadasról a n. muzeumban - --- 137. l.
 szat Porolissum közelében Szilágy megyében. (Három ábrával)--- 118—124. l.
 V. RÉTHY LÁSZLÓ. Két árpádkori temető Arad megyében. (Négy képes táblával és két ábrával)--- --- 124—131. l.
 VI. MIHALIK JÓZSEF. I. Miksa császár domborműves mellképe. (Két ábrával) 132—137. l.

LEVELEZÉS.

- I. Br. MISKE KÁLMÁN. Régiségek Velem-Szt.-Vidről (Vas m.). (Három képes táblával) --- --- 138—146. l.
 II. Dr. SÖTÉR ÁGOST. A gátai ásatásról (Moson m.). (Két ábrával és két képes táblával) --- --- 146—152. l.
Ábra: Cserépedény Szelevény Vadasról--- --- 157. l.
 III. KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről. (Három képes táblával) 152—156. l.
 IV. Id. STORNO FERENCZ. A győri székes templom síremlékeiről --- 157. l.

IRODALOM.

- I. PULSZKY FERENCZ. Magyarország archaeológiája, ism. *Mihalik József* 158—164. l.
 II. M. HOERNES. Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa stb., ism. *br. Miske Kálmán* --- --- 164—170. l.
Ábra: Madáralak bronzból a szombathelyi muzeumban --- --- 174. l.
 III. Dr. CZOBOR BÉLA. A történelmi kiállítás. — Egyházi emlékek a történelmi kiállításon, ism. *dr. Eber László* 170—174. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- --- 175—176. l.
 II. Az orsz. rég. és embert. társulat márcziusi ülése --- --- 176—177. l.
 III. A délmagyarországi tört. és rég. muzeumtársulat közgyűlése, ism. *r.* 177—178. l.
Ábrák: Kővésők a hejcei Gergelyhegyről (Abauj m.) — Oroszlámosi lelet 184. l.
 IV. Nemzeti muzeumi tanács 178. l.
 V. A m. n. muzeumi éremtár gyarapodása 1897-ben, *dr. Réthy László* 179—183. l.
 V. Az Esztergom-vidéki rég. és tört. társulat, *Hpl.* --- --- 183—184. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. A pesti ötvösök czéhpecsétje, *Mihalik József* --- --- 184—186. l.
 II. Aranyozott ezüstkehely. (Két ábrával), *Kövér Béla* --- --- 186—187. l.
 III. Velemi lelet, ism. *K. K.* (Öt ábrával) --- --- 188. l.
 IV. Zombor-sáponyai leletek —s. 188—189. l.
 V. Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban. (Ábrával) --- --- 190. l.
 VI. Oroszlámosi magyar pogánykori sirlelet --- --- 190—192. l.
 Sajtóhibák helyreigazítása.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1898 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. FRAKNÓI VILMOS. Szent László király kar-ereklyetartója Raguzában. (Két ábrával) --- --- --- 193—195. l.

II. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Magyarhoni kora renaissance emlékek a n. muzeumban. (18 ábrával) --- --- --- 196—214. l.

III. MIHALIK JÓZSEF. Három egyházi ötvösmű a m. n. muzeumban. (Hat ábrával) --- --- --- 215—225. l.

IV. NAGY GÉZA. Magyar kardok. (Hét táblával és három ábrával) 226—245. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. PÓSTA BÉLA. Oroszországi tanulmányairól --- --- --- 246—253. l.

II. REINECKE PÁL. Kőkori emlékekről. (Két ábrával) --- --- --- 253—256. l.

III. CZIRÁKY GYULA. A bogojevai őstelepről (Bácsm.) --- --- --- 256—257. l.

IV. MAJLÁTH BÉLA. Ujabb alpári leletekről. (25 ábrával) --- --- --- 257—265. l.

V. REIZNER JÁNOS. A tömörkényi (Csongrádm.) bronzleletről. (11 ábrával) --- --- --- 265—267. l.

VI. HERPEY KÁROLY. A n-enedi skytha leletek és emlékek folytatásáról. (24 ábrával) --- --- --- 267—269. l.

IRODALOM.

I. Az 1896. évi budapesti műtörténeti congressus *Hpl.* --- --- --- 270. l.

II. Budapest régiségei V. köt. ism. —*e—r.* (Egy képes táblával) 270—273. l.

III. ZSILINSZKY MIHÁLY. Csongrád

vármegye története, ism. *Dudás Gyula* 273—274. l.

IV. HAMPEL JÓZSEF. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. II. rész., ism. *aa.* --- 274—275. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat április havi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- --- --- 276—277. l.

II. Térszüke a n. muzeumban 277. l.

III. A m. n. muzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. év I. negyedében 277—279. l.

IV. Vas megyei rég. egyesület 279. l.

V. Sopronm. rég. társulat --- 279. l.

VI. Nagyvárad muzeum --- 280. l.

VII. Tolnamegyei muzeum --- 280. l.

VIII. Fejérmegyei tört. és rég. egyesület 280. l.

IX. Mosonym. tört. és rég. egyesület 280. l.

KÜLFÖLÉK.

I. Fölszólítás fővárosi és vidéki szak-társainkhoz --- --- --- 281. l.

II. Figurális bronzdíszek egy római kocsiról. (Hét ábrával) *mp.* 281—286. l.

III. A zombor-sáponyai lelet ügyében --- --- --- 286. l.

IV. Kis Károly aranyérme. (Egy ábrával). *Dr. Réthy László* --- 286—287. l.

V. Bronzlelet Zentán, ism. *Dudás A.* (Öt ábrával) --- --- --- 287. l.

VI. A böny-rétalapi urnatemető (Győr m.) (Egy ábrával). *Dr. Récsei Viktor* 287—288. l.

VII. Török fölírat Esztergomban 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1898 október 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MIHALIK JÓZSEF. Beham és Flötner művészete hazai emlékeken. (14 ábrával) --- --- --- 289—305. l.	emlékek a La Tène kor kezdetéről. (5 ábrával) --- --- --- 306—316. l.
II. Dr. REINECKE PÁL. Magyarhoni	III. B. MISKE KÁLMÁN. Ujabb leletek Lovas-Berényben. (21 ábrával és négy képes táblával) --- --- --- 317—333. l.
<i>Abra</i> : Madárfejú őskori bronztárgy a verseczi muzeumban --- --- --- 333. l.	

LEVELEZÉS.

I. Dr. PÓSTA BÉLA oroszországi tanulmányairól --- --- --- 334—345. l.	iskola régiségtáráról. (7 ábrával) 350—356. l.
II. LEHÓCZKY TIVADAR. Lévai és bényi (Bars m.) régiségekről --- 345—350. l.	IV. Dr. KECZER GÉZA. A Keczer-pek- léni sírkőről --- --- --- 356—358. l.
III. BORSOS ISTVÁN. A pápai ref. fő-	V. VARJÚ ELEMÉR. A soproni Szt. Mihály templom sírköveiről 358—363. l.

IRODALOM.

I. ZICHY JENŐ gróf. Kaukazusi és középpázsiai utazásai, ism. <i>mp.</i> 364—367. l.	statuaire grecque et romaine tome II., ism. <i>dr. Récsy</i> --- --- --- 369. l.
II. Die neolithische Station von Butmir	IV. FR. X. KRAUS. Geschichte der christlichen Kunst I. kötet 2. rész, ism. <i>dr. Kaufman Dávid</i> --- --- 370—373. l.
II. Theil, ism. <i>h.</i> --- --- 367—368. l.	
III. S. REINECKE. Répertoire de la	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptemberi ülése --- --- --- 374. l.	IV. Kassai kiállítás <i>a. b.</i> --- 377. l.
II. A m. n. muzeum régiségosztályának gyarapodása az 1898. év II. negyedében <i>H. J.</i> --- --- --- 374—376. l.	V. Hontvármegyei történelmi kiállítás <i>x. y.</i> --- --- --- 377—378. l.
III. A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége <i>h. j.</i> --- --- 376—377. l.	VI. Székesfehérvári muzeum <i>a. b.</i> 378. l.
	VII. Pécsi és baranyamegyei muzeum <i>x. y.</i> --- --- --- 378. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Gr. Eszterházy János † --- 379. l.	VII. Hazai ötvösségünk történetéhez <i>Mihalik József</i> --- --- --- 381—384. l.
II. Kálóczy Lajos † --- --- 379. l.	VIII. Hitelesítő bélyeg <i>K. L.</i> 384. l.
III. Pontelly István † --- --- 379. l.	IX. Az aradi vár felszerelésének jegyzéke 1703—1704 --- --- --- 384. l.
IV. A libethányai bronzlelet. (Egy képes táblával) <i>Thomka Gyula</i> 379. l.	X. A kassai jezsuita templom történetéhez --- --- --- 384. l.
V. A kassai fazekasczéh <i>M. J.</i> 379. l.	
VI. Kassai harangok <i>Mihalik József</i> 381. l.	

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1898 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Néhány szó Nemesis cultusáról. (Ábrával) 385—388. l.	képes táblával és két képes melléklettel) 388—393. l.
II. HUSZKA JÓZSEF. A bögözi (Udvarhely m.) falképek. (Két ábrával, egy	III. Dr. EBER LÁSZLÓ. Mátyás király és Filippino Lippi --- 394—396. l.
	IV. MIHALIK JÓZSEF. Antonius mester aranykelyhe. (Képes táblával) 396—401. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei régiségekről --- 402—404. l.	VII. Dr. FINÁLY GÁBOR. Római telepekről a Kis-Szamos völgyében 427—431. l.
II. KUBINYI MIKLÓS. Az árvaváraljai urnatemetőről. (Négy ábrával) 404—407. l.	VIII. TÉGLÁS ISTVÁN. Római maradványokról Torda-Aranyos megyében 431—433. l.
III. MILLEKER BÓDOG. A verseczi muzeum régiségeiről. (12 ábrával) 407—415. l.	IX. Dr. NÉMETHY GYULA. Az otományi (Bihar m.) falfestményekről 433—435. l.
IV. B. MISKE KÁLMÁN. A kápolnásnyéki bronzletről (Fejér m.) 415—416. l.	X. KELEMEN LAJOS. Pusztuló régi templomokról --- 435—436. l.
V. FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről --- 416—423. l.	XI. CSOMA JÓZSEF. A keczer-pekléni sírkőről --- 437—438. l.
VI. HILD VIKTOR. A jászberényi zománczos bronzláncról. (Egy képes táblával) --- 423—427. l.	
Ábra: Térkép a kis-szamosvölgyi római telepekről --- 438. l.	

IRODALOM.

- KÖRÖSI LÁSZLÓ. Egyptom művészete ism. *Mahler Ede* --- 439—442. l.
 Ábra: xvi. századi zabla a kecskeméti muzeumban --- 442. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat októberi ülése <i>dn. Szendrei János</i> 433. l.	III. A n. muzeum régiségosztályának gyarapodása az 1898. évi III. negyedében <i>Hpl.</i> --- 444—445. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat novemberi ülése <i>dr. Szendrei János</i> 443—444. l.	IV. Aquincumi kőemlékek <i>Kussinszky</i> 445—447. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Abosi bronzlelet <i>K. L.</i> --- 448. l.	II. Madáridomú bronzcsüngő <i>Gr. N.</i> (Ábrával) --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

10. I. Bodrogvécsi honfoglaláskori lelet.
11. II. Bodrogvécsi honfoglaláskori lelet.
12. III. Bodrogvécsi honfoglaláskori lelet.
13. Samarkandi dirham a IX. vagy a X. századból a bodrogvécsi temetőből.
15. 1. Gönczruszkai kehely.
16. 2. Gönczruszkai urvacsora-pohár.
18. 3. Pelikán ezüsből a gönczruszkai urasztal-pohár födelén.
20. I. Leletek a bogojevai őstelepről (Bács m.).
21. II. Leletek a bogojevai őstelepről (Bács m.).
23. III. Leletek a bogojevai őstelepről (Bács m.).
27. Fűző és varróút a velem-szt-vidi őstelepről (Vas m.).
39. A mislyei őskori telepek helyszínrajza.
44. a) Bronzkarperecz Hajdu-Szoboszlóról a debreczeni muzeumban.
b) Aranykarperecz ugyanonnan a n. muzeumban.
49. Antik votív kezecske bronzból Ravazdról a győri muzeumban.
51. Aranykarpereczek Izsárról (Komárom m.) a n. muzeumban.
52. Aranykarperecz Hajdu-Szoboszlóról a n. muzeumban.
61. I. Árpádkori sarkantyuk.
62. II. Anjoukori sarkantyuk.
63. III. Zsigmondkori sarkantyuk.
IV. Hunyadi- és Jagellokori sarkantyuk.
64. a) Bronzkarperecz Szentesről.
65. b) Szentandrás cserépkorsó.
66. c) Diszitmény a szentandrás cserép korszán.
67. d) Középkori cseréptégla kályháról Philemon és Baucis (?) domborműves ábrájával.
76. Boldogkő-ujfalusi bronztör.
78. Bélyeges edénycserepek Detrekőről.
Bélyeges vízvezetéki csövek Aquincumból.
80. Velem-szent-vidi bronzszobrocskák.
81. Bélyeges római karpereczek a verseczi muzeumban.
82. Árpádkori domborműves körlap ezüsből.
83. Őskori bronzlelet a dunántúli vidékről a n. muzeumban.
85. Szamosújvári bacchancs mellkép bronzból.
86. Bacchans mellkép bronzból Pápáról.
87. Sabariai borostyántárgyak a n. muzeumban.
88. Dispater szobrocskája bronzból.
94. I. Antik bronzlámpák a n. muzeumban.
95. II. Antik bronzlámpák a n. muzeumban.
98. 1. Domborműves cseréptöredék Cyprusról.
99. 2. Domborműves cseréptöredék Tordosról.
3. és 4. Kiöntő tálak Cyprus szigetről.
5. Kiöntő tál töredéke Tordosról.
101. 6. Cserépedény a régi Gordion területéről.
7. Cserép diszitmények Tordosról.
102. 8. Jelző bélyegek tordosi cserepek aljáról.
104. Aldunai őskori leletek.
105. Aldunai őskori leletek.
107. Aldunai őskori leletek.
109. Aldunai őskori leletek.
111. Aldunai őskori leletek.
113. Aldunai őskori leletek.
119. Római kőbánya Porolissum közelében.
120. «Szikla» nevű római kőbánya Zsákfalván.
122. Munkásfülke u. o.
125. I. Muszkai leletek.
127. II. Muszkai leletek.
128. I. Béla és I. László érmei.
129. III. Földvári leletek (Arad m.).
131. IV. Földvári leletek (Arad m.).
133. I. Maximilián császár domborműves arczképe.
135. III. Frigyes császár arczképe egykoru festmény után.
137. Őskori cserépedény Szelevény-Vadásról.

140. Velem-szent-vidi régiségek.
142. Velem-szent-vidi régiségek.
143. Velem-szent-vidi régiségek.
147. A gátai sírok helyrajza (Mosony m.).
149. I. Bronz- és csonttárgyak a gátai sírokból (Mosony m.)
150. Cserépedény a gátai sírokból.
151. II. Cserépedények a gátai sírokból.
153. I. Sabariai régiségek.
154. II. Orvosi műszerek Sabariából.
- III. Bronzkanálkák Sabariából.
155. IV. Vaskulcs. V. Bronzkulcsok. VI. Övcsattok. VII. Bronzfibula Sabariából.
157. Cserépedény Szelevény-Vadasról.
174. Madáralak bronzból a szombat-helyi muzeumban.
184. Kővésők a hejcei Gergelyhegyről. Ékszerek az oroszlámosi (Csongrád m.) magyar pogánykori sírból.
186. Sodronyzománczos kehely Erdélyből.
187. Részletek a sodronyzománczos kuppájáról és lábáról.
189. Velem-szent-vidi lelet.
191. Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban.
194. Szent László karereklyetartója Raguzában és az alját borító domborműves lemez.
199. 1. 2. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
200. 3. és 4. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
201. 5. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
202. 6. és 7. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
203. 8—10. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
204. 11—14. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
205. 15. és 16. Építészeti részletek Mátyás király palotájából.
207. 17. Diósgyőri dombormű.
212. 18. Részlet a diósgyőri domborműről.
216. 1. Csicsói (Somogy m.) ciborium a n. muzeumban.
217. 2. Csicsói (Somogy m.) pacificale a n. muzeumban.
218. 3. Ugyanannak hátsó lapja.
220. 4. Ereklyetartó kereszt a n. muzeumban.
221. 5. Ereklyetartó kereszt a n. muzeumban.
222. 6. Részletek ugyanarról.
227. I. Szabolcsmegyei kardok.
229. II. xv. századi kardok a m. n. muzeumban.
231. III. 1500 körüli magyar szablya a bécsi udvari gyűjteményben.
232. IV. Részlet a III. táblán közölt kardról. — Czímerkép.
233. Czímerkép.
234. V. Magyar szablya a szabolcsi muzeumban.
237. VI. Magyar szablyák a m. n. muzeumban.
239. VII. Magyar szablyák a m. n. muzeumban.
243. VIII. Részletek a VI. táblán 2. sz. alatt közölt szablyáról.
245. IX. Magyar kardok a m. n. muzeumban.
255. 1. Kőkori többlapu csiszolt kőkalapács Moldvaországból.
2. Délnémetországi kőkalapács.
260. Alpári leletek.
261. Alpári leletek.
262. Alpári leletek.
263. Alpári leletek.
264. Alpári leletek.
266. A) Tömörkényi (Csongrád m.) bronztűk.
- B) Tömörkényi bronzékszerek.
267. C) Tömörkényi cserépedény.
268. A) Nyilcsúcsok egy nagy-enyedi skytha sírból.
- B) Régiségek egy nagy-enyedi skytha sírből.
271. A budavári nagyboldogasszony templomának déli kapuja a helyreállítás előtt.
282. 1. és 2. Ülő Bacchus bronzszobrocskája a n. muzeumban. 1. előlről, 2. hátulról.
283. 3. Bacchus egyik testőre előlről (3.) és hátulról (4.)
284. 5. és 6. Nöstény párducz bronzszobrocskája.
285. 7. A jobboldali állat talapzatául szolgáló bronzlemez alulról tekintve.
286. Kis Károly aranypenze.
287. Zentai bronzlelet.
288. Bronztörpenge Böng-Rétalapról.
290. 1. Domborműves jelenet egy díszes muzeumi ezüst kupán.

291. 2. Behám hasonló metszete.
 293. 3. Flötner kézrajza : egy födeles kupa tervezete.
 295. 4. Domborműves faragvány puszpángból, talán Flötner rajza.
 299. 5. Hans Brosamer metszete 1540-ből : Purcius.
 301. 6. Fuvolyázó gyerek ; dombormű Servatius mester ágyúján.
 303. 7—12. Gyermekalakok, P. Flötner rajzai.
 304. 13. és 14. Két domborműves részlet a Kochan-féle mozsárról.
 308. 1. Ezüstlemez a La Tène ízlés kezdetéről.
 311. 2. Bronzsisak Blatniczáról.
 312. 3. és 4. Szendrői kard.
 5. Szendrői kés.
 317. 1. Lovasberényi cserépurna.
 318. 2. Lovasberényi cserépurna.
 319. 3. és 4. Lovasberényi cserépnák.
 321. 5. és 6. Lovasberényi cserépnák.
 322. 7. Lovasberényi cseréptálca.
 323. 8—13. Óskori edények Lovasberényből.
 324. 14—21. Óskori edények Lovasberényből.
 327. I. Diszitó minták lovasberényi edényeken.
 329. II. Lovasberényi óskori bronztárgyak.
 330. III. La Tène ízlésű bronztárgyak Lovasberényből.
 331. IV. La Tène ízlésű bronztárgyak Lovasberényből.
 333. Madárfejű óskori bronztárgy a verseczi muzeumban.
 352. 1—4. Római régiségek a pápai muzeumban.
 354. 5. Római bronzbélyegző a pápai muzeumban.
 355. 6. Antik edényfül bronzból.
 7. Román madáralak bronzból.
 381. Libetbányai óskori bronzlelet.
 387. Nemesist ábrázoló domborműves köemlék.
 389. A börgözi templom alaprajza s ugyanott a déli főajtó faragása.
 390. laphoz két képmelléklet : az éjszaki fal képei.
 391. A börgözi templom nyugoti falának felső képsora.
 397. Antonius mester kelyhe Kassán.
 404. Árvaváraljai urnák.
 405. Árvaváraljai urnák.
 406. Árvaváraljai bronzok.
 407. Árvaváraljai kővéső.
 408. 1. Skytha tör a verseczi muzeumban.
 409. 2., 3. és 7. La Tène ízlésű vaskések.
 410. 6. Ezüst pecsétlő gyűrű az ókorból.
 8. Karika az ókorból.
 9. La Tène ízlésű karika.
 411. 10. Vasfejsze a régibb középkorból.
 413. 11. Óskori rézvéső a verseczi muzeumban.
 414. 12. Óskori rézvéső a verseczi muzeumban.
 425. Zománczos bronzlánc a La Tène ízlés korából.
 438. Térkép római telepekről a Kis-Szamos völgyében.
 442. XVI. századi vaszabla a kecskeméti muzeumban.
 448. Madáridomú bronzcsüngő.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aacheni Anjou-czímer 173.
 Aba nemzetség 437—438; — czimere 437—438;
 — czímertörés ebben 437—438.
 Abd-el-Melik 373.
 Abosi bronzlelet 448.
 Achmin-Panopolis 372.
 Acinburg 272.
 Acingus 272.
 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez
 48—49.
 Adattár Délmagyarország XVIII. századi tör-
 ténetéhez 177.
 Adrianoff ásatásai 73.
 Adzerbejsztani érem 247.
 Ad Scrofulas 45.
 Aelia Alexandria 447.
 Aelius Tricilianus római helytartó 447.
 Aes rude Horvátországban 59; — signatum
 ugyanott 59.
 Aggtelek-barlang neolith tárgyai 89.
 Agyagbáb 414.
 Agyagedények Alpárról 262—264.
 Agyaghengerek 421.
 Agyagkarika Costa Gyerliből 36.
 Agyagművek Tordoson 97.
 Agyagorsó 444.
 Agyagtripos 414.
 „agyú, Bethlen-féle, 1589-ből 301.
 Agyúk 384.
 Ahihis 2, 3.
 Aixisis 5.
 Aizis 2, 5, 6, 7.
 Ajtófél-töredék Budán 201—202; — Kozma-
 telkén 436.
 Ákospalota 376.
 Ákospalotai ásatás 376.
 Aldegrever 223—224.
 Aldoztató pohár 16—17; — a XVI. század-
 ból 278.
 Aldunai leletek 103—114.
 Allatalak (bronz) Velem-Szent-Vidről 142, 144.
 Allatalakok cserépből 166; — (római) Pápán
 353.
 Állatfejű fibulák 315.
 Állatszobrok Velemről 79—80.
 Almássy György dr. 103; — István ezüst-
 pohara 384.
 Alpári leletek 257—267.
 Alsófehérmegyei régészeti egyesület 376; —
 tört. rég. és természettud. egylet 69.
 Alsó-Jára 432, 433.
 Alt. visszatérítési pénztár igazgatósága 182.
 Amfrevillei sisak 312.
 Amphitheatrum 385—386, 447.
 Ananinói leletek 341, 342.
 Andautonia 386, 387.
 Angyal-alakok (faragvány) Diósgyőrből 210.
 Angyalföldi sirlelet 375.
 Ani-i falfestmények 372.
 Anicich város ömpecsétje 52.
 Anjou-kori sarkantyúk 61—62.
 Annunciato képe 219.
 Anonymus 7; — Ravennatus 1, 2.
 Antal pálos szerzetes és fametsző 214.
 Antik aranygyűrű 375; — bronzszobrocška
 (néger rabszolga) 443; — sisak Puticevo-
 ból 49.
 Antonio Piccinino fegyverkovács 234.
 Antonius ötvösmester Kassán 396—401.
 Apa 2; — Teuluj 2.
 Apaffy Mihály kardja Bécsben 235.
 Apahidai ásatás 377; — kövek 429; népván-
 dorláskorabeli sirlelet 428; — prähistori-
 cus urnatemető 429.
 Apulum maradványai 69.
 Apulumi ásatás 69, 376; — felirat 387; — kő-
 relief 388.
 Aquincum 115, 116, 385—388; — maradványai
 445—447.
 Aquincumi domborműves kövek 446; — fara-
 gott kövek 446; — kőemlékek 445—447; —
 leletek (újabb) 175; — mértföldkövek 446—
 447; — múzeum 273; — múzeum kőem-
 lékei 273, 445—447; — papföld 447; — sír-
 kövek 446—447; — vízvezeték 273; — víz-
 vezető csövek bélyegei 77—79.
 Aradmegyei árpádkori leletek 176; — árpád-
 kori temetők 118—124.
 Aradi vár felszerelésének jegyzéke 384; —
 Kölcsey-egyesület 377.
 Aradmegyei régiséggyűjtemény 50.
 Arany Lászlóné 179.
 Arany ékszerek 252, 253; — ékszer Tolna-
 megyéből 445; — fülbevaló Apahidáról
 428; — Nagy Gajról 445; — gyűrű (antik)
 375; — gyűrű Esztergomból 445; — karika
 Magyar-Valkóról 375; — Nagybányáról
 374; — karpereczek Hajdú-Szoboszlóról
 51; — Izsaról 50—51; — karperecz (őskori)
 Muzsnáról 374; — (római) 80—81; — ke-
 hely Kassán 396—401; — lemez, préselt,
 Kercsben 253; — lemezzel becsavart vas
 nyakperecz 249; — rögök Hejczén 44.
 Aranyos-hegység 4, 5.
 Aranyos-maróthi múzeum 377.
 Archæologiai intézet (állami) Bécsben 57—59;
 — Közlemények XX. k. (ism.) 45.
 Arcidava 2, 3.
 Aries-hegység 4.
 Árják őshazája 366.
 Árki neolith-telep 38.
 Árpádkori gyűrű Gödöllőről 375; — kardpenge
 Léván 345; — lelet Muszkán 124—131; —
 Földváron 124—131; — leletek Aradmegyé-
 ből 176; — processionalis kereszt 52; —
 sarkantyúk 61; — temetők Aradmegyében
 124—131; — templom Bényen 349, 445.
 Artidaba 2.
 Árvaváraljai urnatemető 404—407.
 Ásatás Ákospalotán 376; — alföldi római sán-
 czokban 376; — Alpár mezején 258; —
 Apahidán 377; — Apulumban 69, 376; —
 Bácskában 377; — Biharmegyében 376; —
 Bogojeván 256—257; — Esztergomban 183;
 — Gátán 146—152; — a Kaukázusban 336;
 — Kiev vidékén 247; — Zagyelin-féle 247;
 — Minuszinszkban 73; — Nyergesujfalu-
 ban 183; — a Purgstallon 376; — Sarmi-
 zegethusában 376; — Szent-István-Baksán
 49; — Szombathelyen 376; — Vattinán
 376; — Velem-Szent-Viden 188, 376; —
 Verseczen 376.
 Assy edények kubánvidéki Kurgánban 74.
 Astrachani múzeum 337.
 Athinai család címere 437—438.
 Atmeneti stílus kápolna Mikefalván 435—436.

Attila székhelye Jászberény 60.

Attis 446.

Auersperg Károly herczeg sírköve Sopronban 359.

Avar gyűrű nyomai Bényen 348; — sánczok 170.

Avarkori leletek 162; — Oroszországban 71.

Ateni völgy műemlékei 334.

Azizi 6.

B

Bacchans mellképe bronzból 85—86.

Bacchus bronzfigurája 281—282, 285.

Bács-bodroghmegyei történelmi társulat közgyűlése 68; — évkönyve 75.

Bácskai ásatások 377.

Bakócz Tamás 214.

Balassa Menyhért kardja 234.

Ballif Mór 414.

Balta (honfoglalás-korabeli) 12.

Balustrate részlet Budán 202.

Bálványalakok (cserép) az Aldunáról 105, 107—110, 112.

Banjalucai felirat 48.

Bányász Vilmos 181.

Bányász-csákány 1538-ból 224; — jelvény O-Fehértőről 278.

Barabás Samu: Egy kolozsvári képiró a középkorban 81.

Baranyamegyei múzeum 378.

Baradla-barlang 89—90.

Barbár sisak 312.

Barczay Pál 17.

Baróti Lajos 177.

Bartalos Gyula 176, 377; — madonnája 260.

Bártfai sz. Egyed temploma 401; — szobrásziskola 80.

Báthori címér 437—138; — kardokon 238; — Gábor szabályája 238; — István szabályája 241.

Bathyanéum 388.

Bayern Frigyes 336.

Bebek György kardja Bécsben 240.

Beckhmann Jobst 383.

Bécsi állami archæologiai intézet 57—59; — dombból való lándzsa 309; — jezsuiták könyvtára 174; — udvari gyűjtemény magyar szabályája 1500 tájáról 231—232.

Beéli kard 228.

Beham és Flötner művészete hazai emlékeken 289—305, 443.

Békésmegyei réz csákány 374; — réz véső 374.

Békateknő Bogojeván 20; — törmelék bogojevai sírban 256.

Belibreg 103.

Belimeri lelet 341.

Bella Lajos 377; — Aldunai leletek 103—114.

Beller Ferencz pesti ötvös 185.

Bélyegék római edényeken 353—354.

Bélyeges cseréptárgyak 77—79; — téglapán 354; — vízvezetéki csövek Aquincumból 77—79.

Benczúr Dezső dr. 190.

Benedetto de Majano 173, 174, 394.

Bényi (állítólagos) avar gyűrű 348; — földsánczok 348; — román templom 349; — építészeti díszletei a m. n. múzeumban 445.

Bergstetter Jörg 399, 400.

Béri Balogh Adam szabályája 241.

Bernstein Fülöp dr. homœopathiai gyógyszer-tára 376.

Berry-i lelet 313.

Berzava 2.

Berzavia 6.

Berzovia 1, 2, 3.

Besztercebányai ötvösczéh pecsétje 185—187.

Bethlen-féle ágyú 301; — ágyún a «Pfeiffer» alakja 301, 302, 394.

Bezsniai rézlelet 413.

Bibliai kronologia 440.

Bihácsi római cserepek 48.

Biharmegyei ásatások 376.

Biharvármegyei és nagyváradi rég. és tört. egyesület 59—60; — múzeumegyesület 376.

Bijela crkvai római katonai diploma 59.

Bikalat 432.

Bikár-szállási lelet Zomborból 188—190.

Bilyarszki leletek 341.

Bizanczi ezüst encolpium 249; — művészet 372.

Blatniczai lelet 52.

Bobrinszki gróf gyűjteménye 248.

Bodolyói bronzlelet 59.

Bodrogvécsi fokos balta 12; — honfoglalás-korabeli lelet 7—14, 52, 176; — temető 49, 52, 375; — kard 9, 10, 11; — kengyelek 9, 10, 11, 12; — zabla 11.

Bodrogvölgyi hadi út 8.

Bogojevai őstelep 19—24, 256—257.

Bogsán 3.

Boldizsár Sára 17.

Boldogkőváraltjai neolith telep 38, 45; — földsánczok 45.

Boldog-ujfalusi bronztör 76—77.

Borostyántárgyak Sabariából 86—88.

Bronz karperecz Bodrogvécsről 375; — töredékek Angyalföldről 375.

Bogojevai (Bácsm.) őstelep 256, 257; — őskori cserepek 374.

Bohus László 278.

Bokorkövek 91—92.

Boldogasszonyi ciborium 223.

Bolgari-i leletek 340.

Bonfini Mátyás király budai palotájáról 196.

Borisfalvi éremlelet 179.

Borman 385, 386.

Boros kancsó, Losonczy Antal-féle 224.

Borotva-fogantyú Velem-Szent-Vidről 139, 140.

Borsfai éremlelet 179.

Borsodmegyei La Tène ezüst lemez 307—308.

Borsos István a pápai reform. főiskola régiségtáráról 350—356.

Bosznia és Hercegovina (ism.) 48.

Bosznia: Szent István király jobbjá innen kerül Raguzába 195.

Boszniában elesett soproni katonák emlékei 358.

Boszniai bronzkarikák 410; — síremlékek 49.

Bottkin-féle gyűjtemény Szentpétervárott 69.

Bögözi falképek 388—393.

Bölönyi Sándor 60.

Böny-rétalapi urnatemető 287.

Brandenburg-féle ásatások Kiev vidékén 72, 247, 249.

Bregetioi bronz lámpák 93—95.

Bresciai lipsanotheka 372.

Brigetio 115, 116.

Bronz alakok 153, 281—286; — borotva 406;

— borotvafogantyú 139, 140; — csákány

24, 445; — csipető 139, 140; — csörgő

261; — csüngők 83—84, 129—131, 265, 330,

350, 444, 448; — díszű 139, 140, 146, 329,

330; — díszkarika 409; — doboz 253; —

edény darabja 354; — ékszerek 266, 445; —

fésű 352; — fészület 130—131; — fibula

51, 147, 260, 330, 332, 375, 432, 445; —

(hallstatti) 141—145; — (La Tène) 142, 145,

146; — (szárnyas) 444; — fülbevaló 260,

409; — gyertyatartók 445; gyűrűk 129—

130, 261, 374; — hajtű 51, 466; — halán-

tékgyűrű 129—131; — horog 140, 141; —

kacsa 142—144; — kagylóhéj 352; — ka-

lapács 444; — kanálkák (római) 154, 156;

— kard 24, 50, 374, 444, 448; — kard kéz-

védője 250; — kardtöredék 50, 350; —

- kardpenge 189; — karika 188, 260, 444, 445, 448; — karperecz 64, 83, 84, 128—129, 131, 190, 328—332, 354, 416, 418; — kartekercs 448; — karvédő 351; — kés 416; — kettős tekeres 445; — kettős gomb 139—140; — korong 444; — kulcsok 155; — lábperecz 418; — lámpa (római) 93—96; — láncz 330, 332; — (zománczos, La Tène) 423—426; — lándzsacsúcs 351, 416; — lelet Aboson 448; — Csongrád vármegyében 274; — Domahidáról 50; — a Dunántúlról 82—85; — Esztergomból 375; — Gyapolyról 59; — Hernádfáról 50; — Krajnikfalváról 59; — Libetbányáról 379—380; — P.-Bodolyáról 59; — Sáponya pusztáról 24; — Somogy-megyéből 277; — Topolyán (Bácsmegeye) 24; — Tömörkényen (Csongrádm.) 265—267; — Zentán 287; — Zombor-Sáponyán 286; — lepények Nagy-Démről 350; — madár 174; — minta 444; — nyakperecz 259, 332, 445; — nyúlhegy 188; — övpléh 416; — pálczástű 416; — régiségek 188—190, 328—333; — rög 444; — sarló 50, 374, 444, 445; — sas (román) 354; — sisak 310—312; — spirális 448; — szobrocskák 79—80, 375, 443; — szög Alpárról 261—262; — tábla 412; — tárgyak 354—355; — tekeres 448; — torquisek 128—129, 131; — tör 24, 76—77, 287, 288, 406, 448; — törpenge 138, 140, 350; — tű 24, 83—84, 189, 266, 328, 351; — trebelési minták 412; — vésők 50, 82—83, 351, 416, 444, 445; — votivkéz 49.
- Bronzkérges ólomcsúly (római) 48; — ónszobrocscs 376.
- Bronzkor Magyarországon 167, 168; — uralaltái 73.
- Bronzkori csontváz Zombor-Sáponyáról 188—190; — edények Pápán 351; — régiségek Pápán 350—351; — temető Kápolnás-Nyéken 415—416; — urnatemető Verseczen 45.
- Brosamer (Hans) 298, 299.
- Brunsmid József dr. 59.
- Bubics Zsigmond 178.
- Buda: ajtófél-töredék 201—202; — balustrade-darab 202; — erkély-töredék 198; — 1493. évi képe a Hartmann-Schedel-féle krónikában 196; — faragott delfinek 200; — figurális faragványok 200; — francia építőmesterek 197; — gyümölcsfűzér-faragvány 201; — Jagello-sas (faragvány) 205; — karyatida 200; — királyi várpalota építése 196—214; — komárommegyei vörös márvány faragványok 197; — korinthusi félpillérfők 198; — Mátyás király kő czimere 197, 198, 204; — Mátyás király palotája 196—205; — Metope 202; — Nagyboldogasszony temploma 271—272; — Nagyboldogasszony templomának déli kapuja 271; — neve 272; — párkányi-töredékek 204; — pillér-részlet 198; — Szent István magyar király jobbja ide hozatik 195; — vörös márvány félpillérfő 199; — Zsigmond király palotája 197.
- Budai corvintéri kőemlékek (római katonák sírkövei) 446; — fazekastéri sírkövek 446; — főutcza 446; — könyvtáregyesület 58—59; — múzeuma 58—59; — olasz művi pillér-töredékek a pesti belvárosi plébánia-templomban 198; — márgás mész-kő faragványok 198; — pékek pecsétnyomója 1689-ből 278; — Prohászka-féle löpormalom 447; — római fürdő 446; — sárgaréz gyűrű 376; — táborhegyi sírkövek 447; — travertinkő-faragványok 196, 202, 203; — zsidó sírfeliratok 272; — zsidó temető 272.
- Budapest-angyalföldi lelet analogiája Zrinisceből 251; — sírlelet 375.
- Budapest-lóversenyteri lelet 273.
- Budapest régiségei 270—273, 386.
- Budapesti dunai rondella 446; — eskütéri híd 445; — eskütéri rondella 446; — műtörténeti congressus 270; — római emléktábla (az eskütéri hídnál) 177; — téglá és mészégető r. t. telepe 446.
- Budavári római felirat 117, 118.
- Bukovai márványbánya 120.
- Bulič 59.
- Bunyitay Vincze 433.
- Burgmayr (Burgkmair) János 132—137.
- Butmiri neolith telep (ism.) 367—368.
- Buzogány ezüstből 249.

C

- Caput bubali 2, 3, 4.
- Carnuntum 385, 386.
- Castriota György pallosa 233.
- Castrum-sorozat az Egregy mentén 118.
- Celestin Vjekoslav 59.
- Centum putei 2.
- Centurio sírköve Aquincumból 446.
- Certosa fibula 145.
- Chalcedon ellenzós kard 250; — gyöngy 251; — gyöngyös fibulák 250.
- Chersonesi múzeum 252.
- Cherubfejek egy budai erkély-töredéken 198.
- Chetneky István sírköve 233.
- Choinovszky-féle gyűjtemény Kiebben 248, 249; — nyakperecz 249.
- Chronologia Pulszky F. szerint 160.
- Chvoika-féle gyűjtemény Kiebben 248.
- Ciborium Csicsóról 215, 216; — Boldogasszonyon 223; — Szepez-Maldúron 222.
- Cicada-fibula Pápán 352.
- Cinctorium Sabariából 156.
- Clisora mare 4; — mica 4.
- Codex Rossanensis 372.
- Congressus, budapesti műtörténeti 270.
- «Costa gyérli» őstelep 29—38.
- Csaba-hunok 272.
- Csaba-magyarok 272.
- Csákvári arany gyűrűk 277; — ezüst függők 277; — mázas korszok 277; — római emlékkövek 277—278.
- Csallány Gábor 181; — a szentesi múzeumból 64—67.
- Császár Árpád 374.
- Csat, aranyozott ezüstből 251.
- Csatai «avar» sáncz 356.
- Csengery Márton 180.
- Cséplő Péter 59, 376.
- Cserép (bélyeges) 77—79.
- Cserepek Detrekőről 77; — Temes-Kubinnál 103; — Tordoson 97—103; — (őskori) Bogojeváról 374; — Léván 346, 347; — Szalkáról 40; — Hejczén 42; — (római) Bihácson 48; — Szilágyosmlyórol 420—424.
- Cserép állatalakok 166; — edények Sabariában 154; — edény Tömörkényről 267; — Velem-Szent-Vidről 188; — (őskori) Szelevény Vadasról 137, 157; — (római) Pápán 353; — tábla (domborműves) Szentesen 66.
- Cserni Béla dr. 376; — Apulumról 69.
- Csésze (őskori) Tasnádról 417; — Szilágyosmlyórol 419, 421.
- Csetürdah-garai skytha sírlelet 73.
- Csicsói ciborium 215, 216, 375; — egyházi szerek 177; — pacifiale 215—218, 375.
- Csiptető Velem-Szent-Vidről 139, 140.
- Csiszoló kő Bogojeváról 20; — Costa Gyérli-ből 35.
- Csuhányi József 238.
- Csolak malmi dombhát 103, 106.
- Csoma József a keczer-pekléni sírkőről 437—438.

Csongrád vármegye története 273—274.
Csont ár bogojevai sírban 256; — ereklye: Szent László magyar király karcsonja Raguzában 193—195; — tárgyak az Aldunáról 108; — Temes-Kubin tájáról 108; — a vázak a gávai Kató halomból 403; — a népvándorlás korából 52.
Csontok 8; — Bogojeván 20; — (emberi) Zombor-Sáponyáról 188—190.
Csökmői lelet 59.
Csörgő (bronz) Alpárról 261.
Csörszárkok 176.
Csörtetők a fibulákon 142—144.
Csúcsíves építkezés maradványai Kozmatelkén 435—436.
Csüngő disz 9.
Csüngők (bronz) a Dunántúlról 83—85; — Földvállról 129, 131.
Csukurmala 412.
Curtius lovas-alakja 297, 298.
Cyprusi keramika 98—100.
Czapáry A. 230.
Czartorisky herceg múzeumának Báthori-féle szablyája 241.
Czéhphóhár (xvii. századi) 444.
Czéhtáblák 444.
Czigler Győző 445.
Czikla 118, 120, 122—124.
Czikói népvándorláskori csontváz 52.
Czímer (Mogorovics családé) 59.
Czímeres sírkő (Keczer Ambrusé) 356—358; — sírkövek Sopronban 358—363.
Czímertörés első nyoma 437; — az Aba nemzetség címerében 437.
Cziráký Antal 317, 318; — Gyula 374; — Gyula a bogojevai (Bácsm.) őstelepről 19—24, 256, 257.
Czobor Béla dr.: A történelmi kiállítás. — Egyházi emlékek a történelmi kiállításon 170—174.

D

Dácia topographiája 444.
Dalmácia 193—195.
Damaszkusi mecset 373.
Damjanich János kardja 244.
Dáni János 128.
Dáni sírlelet 51.
Darabos László sírköve Sopronban 360.
Daravas 429.
«Darázscsipőű» neolith edényalak 255.
Daróczy Fülöp 382.
Debreczeni Mihály ezüst poharai 384.
Dejce-vásár 273.
Délmagyarországi leletek a honfoglalás előtti időből 75; — múzeumegyesület 377; — tört. és rég. múzeumtársulat 75; — közgyűlése 177—178.
Demeter biboros élete 183; — pecsétjei 183.
Dénés pálos barát mint szobrász 214.
Dengeleg 427, 431.
Deodatus pecsétje 59.
Dersi prépostság 68.
Deschán Achill 177.
Desseffy-féle címer egy kupán 297.
Detrekői cserepek 77.
Dezestr 4.
Diadumenianus császár 447.
Diana-Nemesis 385—388.
Dicsőszentmártoni bronz hajtű 51.
Diósgyőr: faragott püspöki címer 210; — Zákoly János pálos perjel 214.
Diósgyőri madonna 206—214; — pálos templom 206.
Dipylon-edények 255.
Diószegi István kassai ötvös 16, 18.

Dispater szobrocskája 88—89.
Disztük Velem-Szent-Vidről 139, 140, 146.
Ditsch Péter 412.
Dókus Gyula régiséggyűjteménye 49.
Domahidai bronzlelet 50.
Dombay-féle éremlelet 179.
Domborműves bronz mozsár a xviii. századból 376; — ezüst korong Sövényházáról 82; — kövek Aquincumból 446, 447; — ólom tábla Dunapenteletről 51.
Dombóvári szablya 228.
Dominicus aurifaber Kézsmárkon 382.
Dominikánusok Raguzában 193—195.
Domitianus császár 117.
Dongó Gyárfás Géza 49.
Dömösi román oszlopfelek 375.
Dömötör László 377.
Dráva-egyházi római érmek 277; — sírok 277.
Drumm Irene 4.
Dudás Gyula: A zombor-sáponyai leletről 24—25; — Csongrádvármegye történetéről 273—274.
Duleo 4.
Dunaföldvári Dispater-szobrocska 88.
Dunántúli bronzlelet 82—85; — közművelődési egyesület 377; — római uralom 115.
Dunapentelei agyagművek 445; — bronz mécses 51; — bronz satyr 51; — ólom tábla (domborműves) 51.
Durazzói Károly arany pénze 286.
Duszina éremlelet 179.
Dürkheimi préselt arany lemez 309.
Dzselalszade Musztafa 230.

E

Éber László dr.: 170—174, 196—214; — Mátyás király és Filippino Lippi 394—396, 444; — néger rabszolga szobráról 443.
Echling Pál kassai ötvös 398.
Edények az Aldunáról 108—109, 111—114; — Arvaváraljáról 404—406; — (assyri) kubánvidéki kurgánban 74; — a gávai Kató halomból 403—404; — Kápolnás-Nyéktről 415; — Lovasberényből 317—328; — Nagy-Szredistyéről 414; — (neolith) emberi alakokkal 255; — (őskori) Léván 347; — Pécelről (középkori) 445; — Szilágysomlyóról 419—423; — Tasnádról 417; — Vatináról 415; — Vécükütről 32; — (őskori) Zombor-Sáponyáról 188—190.
Eger: Bakócz Tamás kápolnája 214.
Egeregyminti castrum-sorozat 118.
Egyiptom művészete, írta Körösi László (ism.) 439—442.
Egyiptomi chronologia 440; — kriptá-építkezés 440—441; — labirint 441; — téglapyramisok 441.
Ékszerek (Totovics családé) 378.
Elpidius Rusticus diaconus 371.
Emberarcú fibulák 314, 315.
Emberi alak (cserép) Bogojeváról 20; — cserépből Temes-Kubin tájáról 105, 107, 108, 110, 112; — La Tène késen 408; — idomok neolith edényen 255; — kéz (cserép) Costa Gyerliből 37.
Emlékkövek a nagyváradi Szent-László-templomból 60; — (római) Csákvárról 277—278.
Encolpium (bizanci) ezüst 249.
Eötvös Bodizár 383.
Eperjes: Venus szobrocskája a collegiumban 190.
Erdélyi közművelődési egyesület 377; — szalag ornamentika 167.
Erdődi Bakócz Tamás 214.
Ereklyetartó kereszt a m. nemzeti múzeumban 218—225; — kereszt Nagydisznódról

224; — Szent László kar-ereklyéjével 193—195.
 Érem 60, 147; — (római) 375
 Érmek 4, 5, 13, 14, 51, 67—68, 128, 192; — (görög) 432; — (római) Dráva-Egyházán 277; — Sabariából 152.
 Éremgyűjtemény 354; — a lévai főgymnasiumban 345; — a pápai reform. főiskolában 350—356; — Schwandner-féle 285.
 Éremlelet Sövényházán 81—82.
 Éremleletek 59, 81—82, 179, 445; — Horvátországban 59.
 Eremitage 71, 72.
 Eremitár (m. n. múzeumi) gyarapodása 1897-ben 179—181.
 Ernszt Lajos 376.
 Ertner József 179.
 Erzsébet királyné † 443.
 Eszéki múzeum 413; — neolith telep 59.
 Esztergom monographiája 184.
 Esztergom-szentkirályföldi római arany gyűrű 445.
 Esztergomi bronzlelet 375; — Kis-Duna-híd 279; — rég. egyesület 376; — török felirat 287.
 Esztergomvidéki apró régiségek 375; — rég. és tört. társulat 183—184.
 Eszterházy János gr. 379.
 Etzelburg 272—273.
 Evtwesch Janosch Kassán 383.
 Ezeres 3.
 Ezüst berakású vastárgyak 126; — buzogány 249; — ciborium Csicsóról 215, 216; — csésze Verseczről 412; — encolpium (bizanczi) 249; — ereklyetartó kereszt Erdélyből 218—225; — evőeszköz Verseczről 412; — feszület Szepes-Iglón 223, 398; — gyűrű Földváról 130; — Verseczről 408; — halántékgyűrű Alpárról 261; — karperecz Alpárról 262; — kar-alakú ereklyetartó (Szent László magyar királyé) Raguzában 193—195; — kehely a szepesi székesegyházban 401; — pacificale Csicsóról 215—218; — pecsétnyomók 445; — pitykék Német-Peregről 445; — pohár (Almássy Istváné) 384; — (Debreczeni Mihályé) 384; — (Kállay Mihályé) 384; — Nyiregyházáról (xvii. századbéli) 445; — poharak 278; — sisak a Lech mezejéről 175; — szíjvég Német-Peregről 445.

F

«Facettirt» kőbalták 255.
 Falfestmény Aniban 372; — egy jeruzsálemi mecsetben 373; — Keczer-Peklénen 357; — Otományban 433—435.
 Faltapas (őskori) Tasnádról 417.
 Fametsző: Antal pálos szerzetes a xv. században 214.
 Fametszvény: Buda képe 1493-ban a Hartmann-Schedel-féle krónikában 196.
 Faragott kövek Aquincumból 446.
 Fazekasczéh Kassán 379.
 Fegyverkovács-jegy 234, 236, 238.
 Fejér József 179, 182.
 Fejérpataky László dr. 180.
 Fejsze, honfoglalás korabeli 12; — népvándorláskorabeli Versecznél 407, 411.
 Felirat (római) Banjalukáról 48; — Ustikolináról 48; — (török) Esztergomban 287.
 Feliratos római súly Ustikolináról 48; — római kövek Aquincumban 446—447; — tábla Ó-Szőnyről 354; — tábla (római) Budavárban 117, 118.
 Felix-fürdő Nagyváradon 60.
 Felső-dobszai bronz törpenge 77.

Felső-Jára 433.
 Felső-sismándi középkori bronz ékszerek 445.
 Felsővidéki közmívelődési egyesület 377.
 Felső-Zsuk 430—431.
 Felügyelők (múzeumok és könyvtáraké) 56.
 Fenő kő Verseczről 410.
 Festett edények 252; — sirkő 357; — vas tárgyak Odesszában 251.
 Festő: Kolozsvárott a középkorban 81; — Lőrincz pálos szerzetes a xvi. században 214; — Lukács mester Kolozsvárott 81.
 Feszület (bronz, árpádkori) 130—132; — Szepes-Iglón 223, 398.
 Fetzter J. F. szilágysági leletekről 416—423.
 Fiala 48.
 Fibigk Gergely 383.
 Fibula (bronz) Parndorfól 147; — (bronz) Pécskáról 375; — (bronz) Regölyről 375; — emberarczú 314, 315; — állatfejű 315; — (La Tène) Sabariából 156; — töredék bronzból Alpárról 260; — Székelyföldváról 432.
 Fibulák (bronz) Velem-Szent-Vidről 141—146; — chalcedon gyöngyökkel 250; — Pápán 352.
 Figurális bronzdíszek egy római kocsirol 281—286.
 Filigran dísz 225; — függő 52.
 Filippino Lippi 394—396, 444.
 Fillingner Károly 375.
 Finály Gábor 377; — Adalékok Dácia topographiájához 444; — római telepek a Kis-Szamos völgyében 427—431; — Henrik † 76.
 Firenzei művészet 198, 200, 213.
 Fischer Lipót pesti ötvös 185.
 Fiumei tengerészeti hatóság 445.
 «Flachgrab» 257.
 Flötner (és Beham) 289—305, 443; — -féle kupatervezet 293.
 Fogadalmi tábla Ó-Szőnyről 354.
 Fojniczai casula 173.
 Fokos balta (honfoglalás korabeli) 12.
 Forgó a xvii. századból 278.
 Forster Gyula 375.
 Fortuna-Nemesis 387.
 Forum Geysae 273.
 Főfelügyelő (múzeumok és könyvtáraké) 52—57.
 Földszáncok Bényen 348; — Boldogkövár-alján 45.
 Földvár Szabolcsan 8.
 Földvári bronz csüngők 129—131; — feszület 130, 131; — gyűrűk 129—130; — halántékgyűrűk 129—131; — karpereczek 128—130; — nyakkarika 128—129, 131; — ékszerek 278; — ezüst gyűrű 131; — üveg gyöngyök 129, 130; — tekercs 129; — kavicsbányai lelet 128.
 Fraknoi Vilmos 177, 193—195.
 Franciscanus zárda: Raguzában, 193—195; — Stagnóban 195.
 Francia építőmesterek Budán 197.
 Frank Ferencz 345; — Fülöp 376.
 Frankl B. 180, 182.
 Frengi = fringia 234.
 Fricz (Ladislaus de) 173.
 Friedreich Rezső 415.
 Fringia 234, 236; — -pengék 234.
 Fringiák eredete 234—235.
 Furlog 4.
 Függők Csákvárról 277.
 Füzesvölgyi őskori maradványok 68.
 Fülbevaló (arany) Apahidáról 428; — Nagy Gajról 445; — (bronz) Alpárról 260; — (ezüst) Nagy Gajról 445.
 Fűzőtűk Velem-Szent-Vidről 25—29.
 Fynck Hans 399.

G

Gagyi család címere 437–438; — László 437;
— sírkő 437.
Galamb István gyűjteménye 354.
Galata kincsek 161, 163.
Galgóczi trónkárpit 173.
Galvanoplasztikus másolat 376.
Gara halom (karászi) 402–403.
Gátai ásatás 146–152; — edények 148–152;
— bronz karperecz 148, 149, 150, 152; —
kontyútűk 149, 152; — sírleletek 148–152.
Gávai Kató halom 403
Gavosdia 7.
Gebauer Miklós 378.
Géczy-vár a Jára-völgyben 433.
Gelcich 193.
Gellérthegyi kőfejsze 374.
Gényei árpádkori kardpenge 346.
Geometrikus dísz a magyarországi bronzkor-
ban 167–168.
Gepidia 162, 163.
Gepida korbeli lelet Odessában 251.
Gerece Péter 45.
Gerendák Gáván 404.
Gergelyhegyi kő vésők Hejczénél 184.
Gerjen 166.
Gerlőczy Károly 180.
Géza-vásár 273.
Ghimesi éremlelet 179
Gierlin Sebestyén 382.
Giovanni Ninio fegyverkovács 234.
Girincsi éremlelet 179.
Glasinác-fibula 142, 144.
Glasináci tumulusok 48.
Gohl Antalné (özv.) 179, 180, 182; — Ödön
181, 182; — Ödönne 52.
Goldschaidner Christoff 383.
Goldschmied Conrad kassai ötvös 398; —
István 382.
Goldtschaderin Sophia 383.
Goltschmidt Adalbert ötvös 382; — Albert
ötvös 382.
Golubinczei réz csákányok 413.
Gopcsa László dr. 181.
Gorodistye-leletek 337.
Gödöllői árpádkori gyűrű (ezüst) 375.
Göncz-ruszkai ev. ref. egyház kelyhe 14–16;
— Urvacsora-pohara 16–18.
Görög érmek 432.
Gradina Cungar 320; — Kosavaca 48.
Grahlféle gyűjtemény 293.
Graphitos cserepek Léván 347.
Grincu cremcinye 5
Grúz templom 335.
Gubali 2.
Guggoló csontvázak kubánvidéki kurgánban 74.
Gunther (Günther) Mihály kassai patricius
381.
Guzmán Dénes 418.
Gyalari vastelepek 7.
Gyaluszerszám a XVIII. századból 52.
Gyapolyi bronzlelet 59.
Gyárfás Géza 49.
Gyejcsa-vásár 273.
Gyepü (v. földsáncz) leletek Oroszországban
337, 338, 339.
Gyertyatartó 18; — bronz, Török Kopányról,
(XVII. századbéli) 445.
Gyorsmérleg Sabariából 153, 156.
Gyöngy kőből, Alpárról 262.
Győr: Szent László király hermája 193
Győri Héderváry-kápolna 157; — székesegy-
ház sírmlékei 157.
Gyümölcsfűzér-faragvány Budán 201.
Gyűrű Alpárról 261; — (antik, arany) 375; —
(sárgarézből) Budáról 376; — (ezüst) Buda-

pestről 52; — (árpádkori) Gödöllőről 375;
— Verseczről 408.
Gyűrűk 278; — (arany) Csákvárról 277; —
Esztergom-Szentkirályföldről (római) 445;
— Földvárról 129–130; — I H S jeggyel,
sárgarézből 445; — a XVII. századból 375.

H

Haag Ferencz 408.
Hadi út a Bodrogvölgyén 8.
Hajdú-szoboszlói karpereczek 44.
«Hajlitott oldalú» kőkori poharak 254.
Hajógyári sziget Ó-Budán 447.
Halántékgyűrűk Alpárról 261; — Földvárról
129–131; — (hajkarikák) Kiev-vidéki lovas-
sírban 72; — Halaváts Gyula 1–7, 182.
Hallstatti bronzkővek 309; — fibulák Velem-
Szent-Vidről 141–145; — korbeli régiségek
Velem-Szent-Vidről 138; — urnatemető
Versecznél 45, 408; — üveg gyöngyök 277.
Háló-súlyok Bogojeváról 20.
Halottégetés 410.
Hammersberg Jenő 182.
Hampel József dr. 181, 182; — A régibb kö-
zépkor emlékei Magyarhonban, II. rész,
274–275
Hanané-gyűjtemény Kiebben 248.
Hann Sebestyén kupái 225.
Harangidomú (kőkori) poharak 254.
Harangok Kassán 381.
Harczi fejsze Porváról 354.
Három egyházi ötvösmű a m. nemzeti mú-
zeumban 215–225.
Hartmann-Schedel-féle krónika 196.
Hatvani skytha sírlelet 175.
Héber feliratos szablya 240.
Héderváry-kápolna Győrött 157, 358.
Hedrii kehely felirata 173.
Hegyes 3
Heinrich Aldegrever 223–224.
Hejczei arany rögök 44; — honfoglaláskori
kengyelvasak 278; — kő vésők 184; — ös-
telep 38–44.
Held Ferencz 375.
Hengerded (neolith) poharak 254.
Henthaller Lajos 375
Herczegovina (ism.) 48.
Herepey Károly 445; — a nagyenyedi skytha
leletekről 267–269.
Herma: Szent László királyé Győrben 193.
Hernádfai bronzlelet 50.
Hidasapáti népvándorláskori csontváz 52.
Hild Viktor a jászberényi bronz lánczról 423
— 426.
Hímzések 378.
Hirka Antal dr. 182.
Hitelesítő bélyeg Kassán 384.
Hoernes: Boszniáról és a Herczegovináról
(ism.) 48; — Magyarhoni zsinégszűz kera-
mikáról 254; — Die neolithische Station
von Butmir (ism.) 367–368; — Urgeschichte
der bildenden Kunst in Europa (ismertetés)
164–170.
Hoffer Sándor 49.
Holenia szül. Rudnay Aranka 52.
Holzkorn Endre 445.
Holzschuber Ágoston serlege 299; — Erasmus
300, 301; — Márton 300.
Honfoglalás korabeli kard Bodrogvécsről 9;
— kard Oroszországból 246; — kardok
oroszsági analógiái 72; — kengyeltypus
Oroszországban 249; — keresztény emlé-
ktábla 175; — lelet Bodrogvécsről 7–14,
176; — leletek analógiái Odessában 251; —
leletek analógiái Oroszországban 336, 341,
342, 344; — sírleletek a karászi Gara ha-

lomban 402, 403; — Vorobivkáról 71; — temető Bodrogvécse 49, 52, 375.
 Hontvármegyei történelmi kiállítás 377—378.
 Horog (bronz) Velem-Szent-Vidről 140, 141.
 Horvátországi emlékek 59; — régészeti társulat 59.
 Hugó Károly homöopathiai gyógyszertára 376.
 Hullámvonalas cserepek 48, 442.
 Hunkori emlékek 162.
 Hunn-germán analogiák 343; — kengyeltypus Oroszországban 249; — -kori leletek Oroszországban 71.
 Hunyadiak korabeli sarkantyúk 62—63.
 Hunyadmegyei régészeti társulat 376.
 Huszka József: Bögözi (Udvarhelymegye) fal-
 képek 388—393.

I

I. AVRIANA lovas csapat (római) 446.
 Ibn Batutach 373.
 Igari sírlelet 278.
 Iglói kereszt 401.
 IHS jegyű gyűrű 445.
 Ilana-sziklaszobor 121.
 Ilonka tündér sziklaszobra 121.
 Ilonka-völgy 118, 119, 123—124.
 IM római téglabélyeg 432.
 «In hoc signo vinces» pengefelirat 244.
 Intaglio karneolból Léván 346.
 Iparművészeti múzeum 132, 134, 376.
 Irsay György 180.
 Isaszeghi bronzlelet 50.
 Iskola-egyesület (magyar) 180.
 István ötvös Kassán 382.
 I W ötvösbélyeg 16.
 Izsai arany karpereczek 50—51.

J

Jagello-sas (faragvány) Budán 205.
 Jagellók korabeli sarkantyúk 62, 63.
 Jankó János dr. és Pósta Béla dr., Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai (ismertetés) 364—367.
 Jankovich-féle kupa 289—305.
 Jankovich Miklós 234, 236, 238, 240, 241, 289.
 Jára-völgy 432—433; — (aranymosás nyomai) 432—433.
 Jászberény Attila székhelye 60.
 Jászberényi zománczos bronz láncz 423—426.
 Jaszinovai lelet 71.
 Jazo (Michael de) kassai ötvös 398.
 Jazyg ékszerek 260.
 Jazyg-szarmata lelet Zriniscsében 251; — typus Oroszországban 250.
 Jegyek a tordosi cserepeken 102.
 Jeruzsálemi mecset 373; — freskói 373.
 Jezsuita templom Kassán 384.
 Johanniták temploma Szentkirályföldön 183.
 Jósza András dr. 226, 376; — Szabolcsmegyei régiségekről 402, 404.
 Juhász Árpád 439; — László 378.
 Jul. Verus Maximinus császár 447.
 Jul. Verus Maximus császár 447.
 Juno-fej Apulumból 69.
 Juricskay Dezső 60.

K

Kacsa-alak (bronz) Velem-Szent-Vidről 142, 144.
 Kacsafej-dísz bronz lánczon 424—426.
 Kagylo ékszer 251.

Kajzol kurgán skytha tárgyai 247.
 Kállai Mihály ezüst pohara 384.
 Kalóczy Lajos + 379.
 Kályhafiók (középkori) Simándról 52; — Táz-láról 445.
 Kameneja baba 365.
 Kanabe 6.
 Kanálkák (bronz) Sabáriából 154, 156.
 Kápolnahegy Versecznél 407, 412.
 Karabela 235.
 Karácsonyi 59.
 Karánsebes 3.
 Karászi Gara-halom 402—403.
 Karavukova romjai 19.
 Kar-erekletartó: Szent László királyé Raguzában 193—195; — Szent Sergius vértanúé Raguzában 195.
 Kard 226—245; — Apaffy Mihályé Bécsben 235; — Balassa Menyhérté 234; — Bebek Györgyé Bécsben 238; — beéli 228; — bodrogvécsi 9; — bronzból 24, 50, 189, 250, 350, 374, 444, 445, 448; — chalcedon ellenzővel 250; — Damjanich Jánosé 244; — a gávai Kató halomból 403; — giletinczi Ostrosich Miklóse 234; — III. Károly testőreié 235; — (honfoglaláskori) az esztergomi múzeumban 8; — Oroszországban 246—249; — honfoglaláskori kardok analogiája Oroszországban 72; — (La Tène) Szombat-helyről 375; — solymári 228; — Szendrőről 314; — skytha 339; — szolyvai 249; — Varsóból 71; — Vjatkából 70.
 Kardhüvely Mitroviczból 333; — borító ezüst lemez Bodrogvécscről 13.
 Kardmarkolat typusa a xvi. században 235.
 Kardok a La Tène-korban 314—316.
 Kardöv-csat Sabáriából 156.
 Kardpenge (árpádkori) Léván 346.
 Kardpengék Sölingenből 238.
 Kardtypusok 226—245.
 Karika (község) 118, 119, 121, 124; — (arany) Magyar-Valkóról 375; — (arany) Nagybányáról 374; — (bronz) Alpárról 260.
 Karneol intaglio Léván 346.
 Kárpáti Kelemen: Sabariai régiségekről 152—156.
 Karperecz (állatfejű) 278; — (ezüst) Alpárról 262; — (arany) Hajdú-Szoboszlóról 44, 51; — (arany) Izsáról 50—51; — (őskori, arany) Muzsnáról 374; — Bodrogvécscről 375; — római, arany 80—81; — töredékek (bronz) Angyalföldről 375.
 Karpereczek Földváron 128—130; — Muszkán 127.
 III. Károly testőreinek kardja 235.
 Kassa czímeres pecsétje 396, 398, 400.
 Kassai fazekasczéh 379; — harangok 381; — hitelesítő bélyeg 384; — jezsuita templom története 384; — kincslajstrom 1516-ból 398; — ötvösök 381—384, 396—401; — régiség- és iparművészeti kiállítás 377; — származású ötvösművek 14—18; — Sz. Erzsébet templom kincstárának kelyhe 396—401.
 Kasza (vas) 375.
 Kaszap Kálmán 180.
 Kató-halom (gávai) 403.
 Katonák (római) sírkövei Aquincumból 446—447.
 Kaufmann Dávid Kraus könyvéről (ismert.) 370—373.
 Kaukázusi ásatások 336; — gyűjtemény 248; — múzeum Tiflisben 336; — régiségek 365—367.
 Kavicsbánya Földváron 128.
 Kazáni múzeum 340, 341.
 Kecskeméti arany emlékelet 179; — gombkötő czéh táblája 444; — múzeum 442.

- Keczer Ambrus sírköve 356—358, 437—438;
 — András 437; — család címere 357, 437—
 438; — család sírboltja 357, 437—438; —
 Keczer Dömötör 438; — Géza dr. 356—358,
 437—438; — -pekléni falfestmény 357; —
 -pekléni sírkő 356—358, 437—438.
 Kehely (arany) a Vatikánban 372; — (arany)
 Kassán 396—401; — (aranyozott ezüst)
 186—187; — (gönczruszkai) 14 16; —
 (mogyoróskai) 79; — Sűky-féle 224; — a
 szépesi székesegyházban (ezüst) 401; — a
 xvii. századból 375.
 Kelemen Antal 179—180; — Lajos pusztuló
 régi templomokról 435—436.
 Keleti kardmarkolatformák 235—236.
 Kelta késlelet Verseczen 408—409.
 Kelták 306.
 Kéméndi «avar» sáncz 356.
 Kenderesi őskori lelet 49.
 Kengyel 249; — vasak Muszkáról 125—127,
 278; — Német-Peregről 445.
 Kengyelek Bodrogvécsről 9.
 Képtár Nagyváradon 60.
 Képzőművészet őstörténete Hoernestől (ism.)
 164—170.
 Kerekudvari bronz láncz 423—426.
 Kereszt (árpádkori processionalis) 52; — (erek-
 lyetartó) a m. n. múzeumban 218—225; —
 Iglón 401.
 Keresztény emléktábla a honfoglalás korá-
 ból 175.
 Keresztvas formája a xvi. századbéli kardo-
 kon 233; — idoma a xvi. századbéli kar-
 dokon 232.
 Keszthelyi múzeum 377.
 Kertschi lelet 72.
 Kéttornyú laki urnatemető 355.
 Kettős gomb Velem-Szent-Vidről 139, 140.
 Keuer Márton sírköve Sopronban 360.
 Kever (?) Tóbiás sírköve Sopronban 359.
 Kézfejtető vas 240.
 Kézmentő vas 240.
 Kiállítás: hontmegyei (történelmi) 377—378;
 — kassai régiség- és iparművészeti 377.
 Kievi ásatások 247; — egyetemi múzeum 248;
 — magángyűjtemények 248; — lovas sírok
 72, 249.
 Kigyófejes bronz karpereczek 128—129
 Királyföldi övtág 278.
 Kirdmer Ernő 410.
 Kis Károly arany pénze 286.
 Kis-Bánya 432.
 Kis-komáromi éremlelet 179.
 Kis-Iglód 430.
 Kis-Rét 412.
 Kis-Szamosvölgye 427—431.
 Kiss István 49.
 Kleinmeister-ek 295, 297, 298.
 Kochan-féle mocsár 302—305.
 Kocsi (római) bronz díszei a m. n. múzeum-
 ban 281—286; — Zágrábban 283—284.
 Kókuszdió-serleg 299.
 Koller család címerez sírköve Sopronban 363.
 Kolosvári Márton és György 173.
 Kolozsvár 428.
 Kolozsvári festő a középkorban 81.
 Komárommegyei vörösmárvány faragványok
 Budán 197.
 Komlóssyné 403.
 Konyahulladék (őskori) Vicekúton 32; —
 Costa Gyerliben 37.
 Kopt sírok 372.
 Kornstein Herman 444.
 Kóródy Péter 69.
 Koronázási palást másolata 172.
 Korsó (ón) a xvii. századból 445.
 Korvin Mátás állítólagos mellszobra 132.
 Koson ülő alak 375.
 Kossúth János 49.
 Koszorú ezüsből és aranyból 252.
 Kovakő tárgyak Vicekúton 29.
 Kozluk-völgyi kőkori telep 68.
 Kozma Jakab 429; — Mihály 375.
 Kozmatelki templom 435—436.
 Kő balta Árvaváraljáról 444; — Kápolnás-
 Nyékről 416; — Lengyeltótiából 444; —
 Nagy Szredistyeről 414; — Nyirből 374;
 — Szent-Gálról (Veszprém megye) 350; —
 Szokodolról 444; — Tasnádról 417, 418;
 — Vámos-Mikoláról 346; — balták Bogojevá-
 ról 20; — (facettirt) 255; — Velem-Szent-
 Vidről 188; — bányák (római) Porolissum-
 nál 118—124; — búzatörő 414; — emlé-
 kek Aquincumból 445—447; — eszközök
 az Aldunáról 103, 106, 108; — Temes-
 Kubin tájáról 103, 106, 108; — fejsze a
 gellérthegeyi barlangból 374; — golyó Vatti-
 náról 415; — gyöngy Alpárról 262; — gyűrű
 Tasnádról 417—418; — hálósúly 417—418;
 — kalapács 414; — kerítés Árvaváralján
 405; — magvak Léván 346; — szobor
 (római) 121; — szobrok a Kaukázusban
 365; — vakarók Tasnádról 417—418; —
 véső Léván 347; — vésők Costa Gyerliből
 35; — Hejczéről 43, 184; — Tasnádról 417;
 Velem-Szent-Vidről 188.
 Kőkor 253—256.
 Kőkori leletek Árvaváralján 407; — Csongrád
 vármegyében 274; — telep Arkban 38; —
 Boldogkőváralján 38, 45; — Butmirban
 367—368; — a Kozluk-völgyben 68; — a
 Mittlere Flur-ban 68.
 Kölcsey-egyesület Aradon 377.
 Kölesd 166, 167.
 Kölesdi agyagművek a bronzkorból 254.
 Könyvtárakról szóló miniszteri rendelet 52—57.
 Könyvtáregyesület, túróc-szent-mártoni 376.
 Körömdi gyűjtemény török kardja 236.
 Körösbányai szobrok 166.
 Körösi József 318.
 Kövek Apahidáról 429.
 Középkori bronzékszerek Felső-Sismándról
 445; — cserépedény Péczelen 445; — fel-
 iratos rézcsat karikája 445; — kályhafiók
 Simándról 52; — pecsétnyomó (szécsényi)
 375; — várram (Géczy-vár) a Jára-völgy-
 ben 433.
 Középvilág egyesületek: dunántúli 377; —
 erdélyi 377; — felsővidéki 377.
 Krajnikfalvi bronzlelet 59.
 Krassó-szörénymegyei leletek repertoriuma 75.
 Krasznójarszki múzeum 345.
 Krauberger-fele sírkő Sopronban 361.
 Kraus Franz Xaver: Geschichte der christli-
 chen Kunst I. (ism.) 370—373.
 Krein Márton 411.
 Krétabetétes edények 167; — Pápán 351.
 Kripta-építkezés Egyiptomban 440.
 Krisztus testéről nevezett pálos templom Diós-
 győrről 206; — falképen 390, 392.
 Krónika: Hartmann-Schedel-féle 196.
 Kubán vidéke 74.
 Kubánvidéki temetkezések 249.
 Kubin 1.
 Kubini kőkori telep 368.
 Kubinyi Miklós az árvaváraljai urnatemetőtől
 407.
 Kulcsok Sabariából 155.
 Kún köpeny falképen 393; — süveg falképen
 390.
 Kunyhók falmaradványai Sabariában 154.
 Kupa: a Lüdecke Ernő-féle Nagyszebenben
 225; — a m. n. múzeumban (Beham és
 Flötner-féle) 289—298.

Kupák: a Hann Sebestyén-félék 225.
 Künsági nyereg kaukázusi analógiája 367.
 Kurgán leletek 73—74, 338, 339.
 Kurgánok kikutatása 250.
 Kuruczokori magyar kardtypus 241.
 Kuzsinszky Bálint: Aquiocumi kőemlékek 445—447; — Budapest régiségei 270—273⁴;
 — Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét? 115—118; —
 Néhány szó Nemesis cultusáról 385—388.
 Küküllővári sírbolt női díszruhái 175.
 Kvád emlékek Munkácson 91.
 Kvádok 116.

L

Labirint 441.
 L. Castricius Victor sírköve 446.
 Ladislaus de Fricz 173.
 L. Fulvius Secundus sírköve 446.
 La Gorge-meilleti bronz sisak 310, 313.
 Lámpák (római, bronz) 93—96.
 Lándzsa a bécsi dombból 309.
 Lanfrancoi Enea-féle szablya 242.
 La Platz 5.
 Laszowzki 59.
 La Tène fibula Sabariából 156; — fibulák
 Velem-Szent-Vidről 142, 145, 146; — kard
 Szombathelyről 375; — kard Verseczről
 410; — kardok 314—316, 411; kardkötő
 láncz Verseczről 410; — kések Verseczről
 407, 408, 409; — korbelt emlékek Magyar-
 országból 306—316; — korbelt urnatemető
 Kéttornyú-Lakon 355; — lelet Kiev táján
 250, 251; — sírlelet Verseczen 407; —
 zománczos bronzláncz Jászberényből 423—
 426.
 Lechmezei ezüst sisak 175.
 Lederata-tibiscumi hadi út 1—7.
 Lefkovits Arthur 278—279.
 Legio II. Adiutrix 446, 447.
 Lehoczky Tivadar lévai és bényi (Bars megye)
 régiségekről 345—350.
 Lelei éremlelet 445.
 Lemezpánczél 226.
 Lengyel 166, 167.
 Lengyeli sáncz 254.
 Lengyeltóti őskori lelet 444; — Tatárvár 444.
 Lesik Dezső 375.
 Lévai főgymnasium régiséggyűjteménye 345.
 Libetbányai bronzlelet 379—380.
 Lichtneckert József régiségei 278.
 Limes dacius 118, 119.
 Lipóczi Keczer Géza a keczer-pekléni sírkőről
 356—358.
 Lippi (Filippino) 394—396, 444.
 Lipsanoteca Bresciából 372.
 Lizisis 2, 3.
 Lócsontok 9, 402, 403.
 Löffmann Sándor 412.
 Lonka major 119; — sziklaszobor 121.
 Losonczy András deák 399; — István deák 399.
 Losonczy Antal boros kancsója 224.
 Lovasberényi csüngő 330; — dísztü 329—330;
 — fibula 330, 332; — karperecz 328—332;
 — láncz 330, 332; — nyakperegcz 332;
 — tü 328; — csont fűző 332, 333; — edények
 317—328; — Mihályvár 317; — Szősz- v.
 Szűzvár 317; — újabb leletek 317—333; —
 urnák 318; — vas fibula 331—332.
 Lovas sír 8; — Kertschből 72; — Kievben
 249; — Oroszlámon 191; — sírok Kertsch
 és Kiev tájáról 72.
 Lőrincz pálos szerzetes és festő 214.
 Lukács festő Kolozsvárott 81.
 Lunka mare 4.
 Lunkai telep (őstanya) 38.
 Lüdecke-féle nagyszabli kupa 225.
 L V M római téglabélyeg 432.

M

Macrinus császár 447.
 Madár alak (bronz) Szombathelyen 174; —
 alakú bronzcsüngő 448; — szeg Nagy-
 Démről 350; — fejalakú szablamarkolat
 235; — fej-dísz 168, 424.
 Madonna a m. nemzeti múzeumban 206; —
 a pálosok diósgyőri templomából 206.
 Magángyűjtemények (antik) Bosznia- és Her-
 cegovinában 48.
 Magura (szilágysomlyói) 418, 421.
 Magyar iskola-egyesület 180; — ereklyetartók
 193; — kardok 226—245; — kardok typusa
 a xvi. században 230; — leletek kaukázusi
 analógiái 366.
 Magyar nemzeti múzeum: cserép edény Sze-
 levény-Vadasról 137, 157; — czéhpohár a
 xvii. századból 444; — diósgyőri madonna
 (faragvány) 206; — ereklyetartó ezüst kereszt
 Erdélyből 218—225; — Flötner-féle kupa
 289—305, 443; — három egyházi ötvösmű
 215—225; — Kochan-féle mozsár 302—305;
 — La Tène ezüst lemez 307—308; — ma-
 gyarhoni kora renaissance emlékek 196—
 214; — római bronz lámpák 93—96; —
 szendrői kard 314; — térszűke 277; —
 xv. századbeli kardok 229; — éremtár gyar-
 apodása 1897-ben 179—183; — régiségtár
 gyarapodása 50—52, 277, 374—376, 444—445.
 Magyar pogánykori sírlelet Oroszlámon 190
 —192; — szabla a bécsi udvari gyűjte-
 ményben 231—232; — vitézek képei 1500
 tájáról 231, 232.
 Magyarok ősi lakóhelyei 338.
 Magyar ruházat falképen 390.
 Magyarhoni kora renaissance emlékek a m.
 nemzeti múzeumban 196—214.
 Magyarország márvány címere 197, 198.
 Magyarországi bronzkor 167—168.
 Magyaróvári múzeum 376.
 Magyar-alkóli arany karika 375.
 Mahler Ede ismerteti Körösi László «Egyiptom
 művészete» cz. könyvét 439—442.
 Majano (Benedetto de) 173, 174, 394.
 Majláth Béla újabb alpári leletekről 257—267.
 Makrai László 427.
 Maltzan György sírköve Sopronban 363.
 Marcia Otacilia Severa római császárné 447.
 Márgás mész-kő faragványok Budán 198.
 Mária királynő koronás ölm pecsétje 52; —
 -pócsi szabla 226; — Terézia korabeli
 kardtypus 242; — Terézia-rend szalagja
 52; — Terézia Szent István király jobbát
 Budára hozatja 195.
 Mármárosszigeti bronzvésző 444; — őskori
 lánczszemek 374.
 Marosujvár 431—432.
 Marosvölgye 7.
 Márvány madonna a m. nemzeti múzeumban
 206; — tábla a diósgyőri pálosok templo-
 mából 206—214.
 Mars mellszobra Pápán 352.
 Masolino da Pancale 394.
 Massan Rozina sírköve Sopronban 363.
 Maszlaghy Ferencz 180—181.
 «Matyagos» feliratú arany karperecz 80—81.
 Mátrai szabla 226.
 Mátyás király és Filippino Lippi 394—396,
 444; — képmása 394; — kő címere Budán
 197, 198, 204; — király kálváriája 173; —
 király misekönyve 174; — király palotája
 Budán 196—205, 395; — király trónkár-
 pitja 173; — korabeli számszeríjak 175.
 Maurocordato-féle gyűjtemény Odessában 251,
 252.
 Maximilianus aurifaber 382.

- Maximinus (Jul. Verus) császár 447.
 Maximus császár 447.
 Mayrschoffer kardkészítő 242.
 Mazini éremlelet 59.
 Meanderdíszű edény 421, 423.
 Mécsek Pápán 353.
 Mecset Damaszkusban 373; — Jeruzsálem-ben 373.
 Medusafej 354.
 Mellesat (zománczos) Pápán 352.
 Mellszobrocska (római) Pápán 351.
 Menyország falképen 392.
 Mérgei éremlelet 179.
 Mérleg Sabariából 153, 156.
 Meroving ékszerek Boszniában 49.
 Mértföldkövek Aquincumból 446, 447.
 Messerschmidt-féle gyűjtemény 69.
 Meszlényi Pál 415.
 Metope Budán 202.
 Mezolithkor Oroszországban 73.
 Micia 6.
 Mihálik József: 158—164, 182, 215—225; — Antonius mester aranykelyhe 396—401. — Beham és Flötner művészetéről Magyarországon 289—305, 443; — kassai harangokról 381; — kassai ötvösökről 381—384; — kassai származású ötvösművek 14—18; — I. Miksa császár domborműves mellképe 132—137; — pesti ötvösök czéhpecsétje 184—186; — a mislyei és hejczei praehistorikus östeletről 38—44;
 Mihályvár Lovasberényben 317.
 Mikefalvi kápolna 435—436.
 Miksa császár domborműves mellképe 132—137.
 Milleker Bódog 45, 75; — a verseczi múzeum régiségeiről 407—415.
 Minerva mellszobra Pápán 352; — szentélye Apulumban 69.
 Ministeri rendelet a törvényhatósági, községi felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárakról 52—57.
 Minuszinszki ásatás 73; — múzeum 345.
 Miske Kálmán br. 164—170, 377; — Füző- és varrótűk a velem-szent-vidi telepről 25—29; — Régiségek Velem-Szent-Vidről 138—146; — Ujabb lovasberényi leletekről 317—333.
 Miskolczi állítólagos palaeolith korbelt lelet 159; — bronz szobrocska 375; — lelet analógiái Oroszországban 73.
 Mislyei östelep 38—44.
 Mithra-szetély 119.
 Mitrovicz kardhüvely 333.
 Mittlere Flur östelepe 68.
 Mogorovic család címere 59.
 Mogyoróskai kehely 79.
 Mohácsi gyűrűk 278.
 Mohamed paradicsoma (falfestmény) 373; — pokla (falfestmény) 373.
 «Mohrenkopf» aranyrögök Hejczéről 44.
 Moler György 382.
 Molitor J. György sírköve Sopronban 363.
 Monographia: Esztergomé 184.
 M. Oppelius Severus Macrinus 447.
 Moravica 3.
 Móríczföld 3.
 Mosonmegyei régészeti egyesület 376.
 Moszkvai múzeumok 246.
 Mosztonga 19.
 Mozsár: Kochan-féle 302—305; — a XVIII. századból 376.
 Munich Péter kardkészítő Solingenben 238.
 Mura-királyi sírlelet 277.
 Mursa (Eszék) 446.
 Mursai római út 446.
 Muszkai árpádkori temető 124—128; — ezüst-berakású vas tárgyak 126; — karpereczek 127; — kengyelvasak 125, 127, 278; — lelet 124—128; — sírlelet 375; — zablák 125, 126, 278.
 Muszlyunovai lelet 251.
 Múzeum Aquincumban 273; — Aranyos-Márothon 377; — Astrachanban 337; — Baryamegyei 378; — Chersonesben 252; — Eszéken 314; — Gyulafehérvárott 388; — Iparművészeti 132, 134, 376; — Kazánban 340, 341; — Kecskeméten 442; — Kercsben 252, 253; — Keszthelyen 377; — Kievben 252; — Krasnojarszkban 345; — Magyar nemzeti 50—52, 93—96, 137, 157, 179—183, 196—225, 229, 277, 289—305, 307—308, 314, 374—376; — Magyaróvárott 376; — Minuszinszkben 345; — Moszkvában 69; — Nagyenyeden 376; — Nagyváradon 280; — Odessában 252; — Omszkban 344; — Pécsen 378; — Permben 342; — Szabolcsmegyei 60—64, 376; — Szamarában 338—339; — Szaratovban 338; — Szegeden 82, 190—192; — Szegszárdon 376; — Székesfehérvárott 378; — Szentesen 64—67; — Szentpéterváron 69; — Tiflisben 334; — Tjumenben 343; — Tobolszkban 343; — Tolnamegyében 280; — Tomszkban 344; — Verseczen 67—68, 376, 407—415, 443; — Zágrábban 386.
 Múzeumi tanács tagjai 56—57.
 Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége 376; — országos tanácsa 376.
 Múzeumokról szóló ministeri rendelet 52—57.
 Múzeumegyesület: biharvármegyei 376; — délmagyarországi 377; — sopronmegyei 376; — szentesi 377; — tiszafüredi 376; — vasmegyei 376.
 Múzsák (Flöttertől) 302, 305.
 Muzsnai bronz gyűrű 374; — bronz sarló 374; — őskori arany karperecz 374.
 Műemlékek megóvása és fentartása 45—48.
 Müller Antal pesti ötvös 185.
 Műtörténeti congressus Budapestben 270.
 Művészek (nevei) a régi Egyiptomban 441.
 Myskovszky Viktor 197, 198; — memoranduma (ism.) 45—48.

N

- Nachtnebel Ödön 124—128, 375.
 Nádasdi Darabos László sírköve Sopronban 360.
 Nagy Géza 226—245; — A szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyúi 60—64.
 Nagybányai éremlelet 179; — őskori arany karika 374.
 Nagyboldogasszony temploma Budán 271—273.
 Nagydémi lelet 144; — bronz csüngők 350; — madár alakúszeg 350; — bronzlelet Pápán 350—351; — bronz lepények 350.
 Nagydísnódi ereklyetartó kereszt 224.
 Nagydorogi szablya 233.
 Nagyenyedi múzeum 376; — skytha leletek 267—269, 445.
 Nagygaji őskori lelet 444—445.
 Nagy-Iglód (praehistorikus lelőhely) 431.
 Nagykaposi éremlelet 179.
 Nagy Lajos aacheni címerei 173.
 Nagylenkviczi őskori lelet 277.
 Nagymányai Koller család címeres sírköve Sopronban 363.
 Nagy-szent-miklósi lelet galvanoplasztikai másolata 376.
 Nagyszebeni érczöntő 301, 302; — Lüdecke-fele 225.
 Nagyszredistyei urnatemető 408; — lelet 413—414.

- Nagyszurdoki római táborhely 277.
 Nagy Tamás sírköve 358.
 Nagyváradi falképen 393.
 Nagyváradi bronz kard 50; — fibulák 51; — kereszt 52; — meleg források 60; — múzeum 60, 280; — olasz renaissance művészet 225; — rég. és tört. egyesület 59—60; — római sírtáblák 60; — Szent László-templom emlé. kövei 60.
 Neagra 432.
 Néger rabszolgá szobra 443.
 Nemesis-cultus 385—388; — emlékek 385—388; — szobrok 386.
 Nemesis szentélye Apulumban 60, 388; — Aquincumban 385—388; — Carnuntumban 385, 386; — Pölában 387.
 Német-Csanád 6.
 Némethy Gyula dr. az ótómányi (Biharm.) falfestményekről 433—435.
 Német-palánkai őskori sírlelet 375.
 Német-peregi népvándorláskori sírlelet 445.
 Nemzeti múzeum: (lásd még: «Magyar nemzeti múzeum»-nál is), — cserépedény Szelevény-Vadásról 137, 157; — czéhpohár 444; — diósgyőri madonna (faragvány) 206; — ereklyetartó ezüst kereszt Erdélyből 218—225; — éremtár gyarapodása 1897-ben 179—183; — három egyházi ötvösmű 215—225; — Kochan-féle mozsár 302—305; — Flötner-féle kupa 289—305, 443; — La Tène ezüst lemez 307, 308; — magyarhoni kora renaissance emlékek 196—214; — régiségtár gyarapodása 50—52, 277, 374—376, 444—445; — szendrői kard 314; — xv. századbeli kardok 229; — térszűke 277.
 Nemzeti múzeumi tanács 178; — tagjai 178.
 Neolith telep Eszéken 59; — korbelt kereskedés 254.
 Népvándorláskor (Budapest) 272.
 Népvándorláskori bronzdísz 445; — csontvázak 52; — emlékek 162; — fejsze Versecczen 407, 411; — lelet Verseccz vidékén 68; — sírlelet Német Peregről 445; — sírmező Bölcske és Kömlőd közt 411; — Temes-Kubinból 68.
 Neudek Gyula 181.
 Neukomm Bálint 413.
 Niello-dísz Szent László magyar király kereklyetartóján Raguzában 194.
 Ninio Giovanni fegyverkovács 234.
 Nitray Mathein 383.
 Nógrádmegyei leletek gyűjteménye 375.
 Norico-pannoniai fibula 444.
 Női alak La Tène késen 408; — mint ezüst pohár Nyiregyházáról 445.
 Nucleus Bogojeváról 256; — Léván 346.
 Nyakkarikák Földváron 128—129, 131.
 Nyakpercz 249; — bronzból 258.
 Nyáry Albert br. a modenai Hyppolit Codexekről 197; — Jenő br. 89—90; — Jenő br. régiséggyűjteménye 375.
 Nyereg (kaukázusi) 367; — (kúnsági és kaukázusi) 367.
 Nyergesujfalusi ásatás 183.
 Nyílhegyek 250.
 Nyiregyházi ezüst pohár a xvii. századból 445.
 Nyíri kőbalta 374.
 Nyitrai éremlelet 179.
- O
- Obersia Cuculuj 6.
 Obsidián eszközök Bogojeváról 20.
 Óbudai hajógyári sziget 447; — Prohászka-féle lőpormalom 447; — római fürdő 446; — Táborhegy 447.
 Ocskai József rendjel-szalagja 52.
 Odessai múzeumok 251.
 Ó-fehértői bányászjelvény 278.
 Ó-keresztény könyvkötészet 370; — mozaik 370.
 Okolicsányi Menyhért 402.
 Ó-kori sírlelet Német-Palánkáról 375.
 Olasz renaissance-művek Budán 196; — renaissance művészet Nagyvárádon 225.
 Ólom bulla Esztergomból 52; — pecsétek Simándról 52; — szobrocscsa Sabariából 153—155; — tábla Dunapenteléről 51.
 Oltársátor Pécssett 45.
 Omode nádor 437.
 Qmszki múzeum 344.
 Ön korszó a xvii. századból 445; — szobrocscsa bronzkéreggel 376.
 Ó-perinczi bronzlelet 444.
 Óriás kő szobor 121.
 Ormos Zsigmond 2.
 Orosi kard 230.
 Orosz Endre 377; — A «vicekúti» őstelepről Szék határán és a «Costa gyerli» őstelepről Szamosujvár határán 29—38.
 Oroszlámosi ezüst csüngők 192; — ezüst lószerszám-dísz 192; — ezüst pitykék 192; — magyar pogánykori sírlelet 190—192; — római érmek 192.
 Oroszlánfej (római) 432.
 Oroszországi tanulmányút 246—253, 334—345.
 Orsókarika (agyag) 422.
 Orsó (őskori) Szent-Endréről 374.
 Orsovai La Tène kard 411; — őskori régiségek 444.
 Országos régészeti és embertani társulat 276—277; — 1897 decz. havi ülése 50; — 1898 febr. ülése 175—176; — márcz. ülése 176—177; — szept. ülése 374; — okt. ülése 443; — nov. ülése 443—444.
 Ortway Tiivadar 2.
 Orvosi műszerek (római) Sabariából 154, 156.
 Orvosszer-mérő kanál (római) Porváról 354.
 Ostrosich Miklós szabilyája 241.
 Ostyasütő vas 375.
 Oszlop (egyiptomi) 441; — (római) 432.
 Oszlopfő (római) Dömösről 375.
 Ó-szónyi fogadalmi tábla 354.
 Osztyák régiségek 343.
 Otacilia Severa 447.
 Ótómányi falfestmények 433—435.
 Ovena 273.
 Ördögárok 176; — Verseccznél 407.
 Öntőminta (őskori) Velem-Szent-Vidről 188.
 Öregerdő Jászberénynél 423—426.
 Örlőkö Bereg-Szent-Miklósról 91; — Beregszászról 91; — Beregszász-Végardóról 90; — a Fertő tájáról 90; — Gallishegyről 91; — Kendereskéről 90; — Kustánfalváról 90; — Lipniczahegyről 91; — Lovácskahegyről 91, 93; — Munkácsról 90; — Nagy-Szredistyéről 414; — Tordosról 90; — Vicekútról 31; — Zsófiafalváról 91.
 Örlőkövek (őskori) 89—93; — az aggteleki barlangban 89—90; — az Aldunáról 106; — Costa Gyerliből 35.
 Őskori állatsontok Léván 347; — cserepek Bogojeváról 14—24, 374; — Hejczéről 42; — Szalkán 40; — Temes-Kubinál 103; — cserépedény Szelevény-Vadásról 137, 157; — csontok Zombor-Sáponyáról 188—190; — edények Costa Gyerliből 35; — Léván 347; — Zombor-Sáponyáról 188—190; — képzőművészet 164—170; — lakások maradványai Léván 346, 347; — lelet Kenderszerről 49; — Terebesről 49; — Velem-Szent-Vidről 188; — leletek Délmagyarországból 75; — nyomok Léván 346; — öntőminta Velem-Szent-Vidről 188; — örlő-

kövek 89—93; — rovátkos arany karika Nagybányáról 374; — sírok Bodrogvécsnél 49; — tömör arany karperecz Muzsnáról 374 i — tűk típusai a velem-szent-vidi őstelepen 25—29; — védművek 377.
 Őstelepek az Alvidéken 377; — Bogojeván 19—24, 256—257; — Costa Gyerliben 29—38; — Erdélyben 377; — a Füzesvölgyben 68; — Hejczén 38—44; — a Kozlukvölgyben 68; — Mislyén 38—44; — Mittlere Flurban 68; — Nagy-Szredistyén 414; — Tordoson 97—103; — Utrina-dűlőben 68; — Vattinán 68; — Velenczén 416; — Verseczen 68; — Vicekúton 29—38.
 Ötvösbélyegek 16.
 Ötvösczéhek pecsétjei: beszterczebányai 185—187; — pesti 185—187; — selmeczbányai 185—187.
 Ötvösműhely maradványai Versecznél 412.
 Ötvösművek Kassáról 14—18.
 Ötvösök Kassán 381—384; — Pesten 185; — czéhpecsétje Pesten 184—186.
 Ötvös-öntőminták Verseczről 443.
 Övcsat-karika Sabariából 156.
 Övkampó Schwabsburgból 313.
 Övtag a Királyföldről 278.

P

Pacificale Csicsóról 215—218.
 Padurita 429.
 P. Aelius Valerinus 447.
 P. Aelius Valerius 447.
 Palaeolith korszak Magyarországon 158, 159.
 Pálffy grófok 132; — I. Rudolf gr. 132.
 Pallium Achmin-Panopolisból 372.
 Pálos templom Diósgyőrről 206.
 Pálosok művészete 214.
 Pan bronz szobrocskája 351.
 Pánczél: lemezből való 226; — pikkelyes 226.
 Pánczéling lovas sírban, Kiev táján 72.
 Pandúr János 52.
 Pannonhalmi római leletek 175.
 Pannoniai (norico-) fibulafaj 444.
 Pápa gödre 433.
 Pápai ref. főiskola régiségtára 350—356.
 Papföld Aquincumban 447.
 Párducz (bronzból) 281, 284, 285.
 Parittyakövek Léván 348.
 Párkánytöredék Budán 204.
 Parndorfi római sarcophag 147; — római érem 147.
 Parthus domborművek 335.
 Passaui kardok 242.
 Pastorale, a Perényi-féle 225.
 Patóchy Ferencz-féle ágyúk 384.
 Patsch 49.
 Paumgartner Bartholme kassai ötvös 398.
 P.-bodolyói bronzlelet 59.
 Pecsét (Devolutusé) 59; — (pesti ötvösöké) 184—186.
 Pecsétnyomók 52, 278, 375; — ezüstből 445; — (római) Pápan 353—354; — sárgarézről 445; — (typarium) Szécsényből 375.
 Pécsi dóm kőoltár-sátora 45; — múzeum 378.
 Pécskai főszolgabíróság 445; — sírlelet 375.
 Péczeli középkori cserépedény 445.
 Pegasus 71.
 Pejacevich grófok kő emléklapja Sopronban 359.
 Pelikán 18.
 Pentinger-féle tábla 1, 2.
 Perényi-féle pastorale 225.
 Perincz (Ó-) 444.
 Permi múzeum 342.
 Pest neve 273; — város alkapitányi hivatala 1849-iki pecsétnyomója 375.

Pesti belvárosi plébánia-templom olasz mívű pillértöredékei 198; — ötvösök 185; — ötvösök czéhpecsétje 184—186.
 Philemon és Baucis egy szentesi cserép táblán 66.
 Philippus római császár 447.
 Phrygiai keramika 100—101.
 Piatra lata 118, 119, 121, 122—124.
 Piccinino Antonio fegyverkovács 234.
 Pikkelyes pánczél 226.
 Pilini agyag állatalakok 166.
 Pilum 446.
 «Pincze»-barlanglakások 118, 122.
 Pintér Pál 179.
 Pipák a Zichy-gyűjteményben 367.
 Pityke 9.
 Pitykék 375.
 Pizniscze 118, 122.
 Plichta János 179.
 Podheringi bronz kard 50.
 Podversa 412.
 Poganis 3, 4, 6.
 Pók Lőrincz sírköve Sopronban 360.
 Pokol (alfestmény) 390, 392.
 Pólai Nemesis-oltár 387.
 Pollák Mátyás 228.
 Polychrom cserepek 167.
 Pondus súly (római) 48.
 Pongrácz Elemér 378.
 Pontelly István † 379.
 Pór Antal 183.
 Porvai bronz tárgyak 354—355.
 Pósta Béla dr. oroszországi tanulmányairól 246—253, 334—345.
 Potaissa 121.
 Pottenstein kardkészítő 244.
 Pozsony város közönsége 443—444.
 Préselt ékítményű korsó Szent-Andrásról 64—66.
 Priglevicz-szent-iváni éremlelet 179.
 Primes György sírköve Sopronban 359.
 Priscianus 1, 2.
 «Pro gloria et patria» kardfelirat 241.
 Prohászka-féle löpormalom Óbudán 447.
 Prudentius költő 371.
 Ptolomæus 1, 2.
 Pudvilik 407.
 Pulszky Ferencz 59; — † 175—177; — chronológiája 160; — Magyarország archaeológiája (ism.) 158—164.
 Purgstall ásatás 376; — üveg gyöngyök 277.
 Purić 59.
 Puszpángfa faragvány P. Flötnertől 294, 295.
 Pusztá-Szentmiklós 428.
 Pusztatemplom Tázlaron 445.
 Puticevói fejsze 411; — sisak 49.
 Putjatin-féle gyűjtemény Szentpétervárott 69.
 Püspöki czimer (faragott) Diósgyőrből 210.

R

Racsova patak 404.
 Radde Gusztáv dr. 336.
 Radisich Jenő 289.
 Radvánszky Béla br. 179.
 Raguzai: Dominikánusok temploma 193—195; — Szent László király kar-ereklyetartója 193—195; — Szent Sergius vértanú kar-ereklyetartója 195.
 Rajevszka-féle gyűjtemény 69.
 Rákóczy-ágyúk 384.
 Rákosi lelet analogiája Oroszországban 251.
 Ravazdi votivkéz 49.
 Récsey Viktor dr. 287, 288; — Reinach könyvéről 369.
 Redlich Arthur 181.
 Régészeti és embertani társulat (országos) 276—277; — 1897 decz. havi ülése 50; — 1898

- febr. havi ülése 175—176; — márcz. ülése 176—177; — szept. ülése 374; — okt. ülése 443; — nov. ülése 443—444; — és tört. társulat (Esztergom-vidéki) 183—184; — egyesület (esztergomi) 376; — (mosonmegyei) 376; — (alsófehérmegyei) 376; — (hunyadmegyei) 376; — (tiszafüredi) 377; — társulat (alsófehérmegyei) 69; — (bács-bodroghmegyei) közgyűlése 68; — ennek évkönyve 75; — (biharmegyei és nagyvárad) 59—60; — (délmagyarországi) 75; — (fejérmegyei) 280; — (horvátországi) 59; — (mosonmegyei) 279; — (sopronmegyei) 279; — (vasmegyei) 279.
- Régibb középkor emlékei Magyarhonban, II. rész 274—275.
- Reginus, Troucetissa fia 446.
- Régiséggyűjtemény a lévai főgymnasiumban 345.
- Régiségtár gyarapodása a m. n. múzeumban 50—52, 277, 374—376; — a pápai ref. főiskolában 350—356.
- Regölyi bronz fibula 375.
- Reichendaller Pál 383.
- Reinach a kelta istenségekről 89; — *Répertoire de la statuaire grecque et romaine* (ism.) 369.
- Reinecke Pál dr.: Kora La Tène korbeli emlékekről Magyarhonban 306—316; — kőkori emlékekről 253—256; — a tordosi őstelepről 97—103.
- Reinisch egyiptológus 442.
- Reitter Odön dr. 375.
- Reizner János a sövényházi éremletről 81—82; — a tömörkenyi (Csongrádm.) bronzletről 265—267.
- Rejtélyes bélyegű cseréptárgyak 77—79.
- Rékasi sírlelet 175.
- Remete Szent Pál síremléke Szent-Lőrinczen 214.
- Remethe 4.
- Renaissance-feszület 219.
- Repertorium (délmagyarországi régiségleletek) 75.
- Réthy László dr. 179—183, 286; — Két árpád-kori temető Aradmegyében 124—131.
- Rettégi 428.
- Rettisova 411.
- Révay Ferencz br. 52.
- Rézaljai réz balták 59.
- Réz balta 415, 445; — balták Rézaljáról 59; — csákány 374, 314, 444, 445; — csat (kőkori) 445; — véső 374, 414; — vésők (40 db) 413, 445; gyöngy Bogojeván 256; — kád a XVIII. századból 52; — kor Magyarországon 159; — leletek Csongrádvármegyében 274; — tárgy 445.
- Rittinger Ede 412.
- Rogendorff György sírköve Sopronban 362; — Johanna sírköve Sopronban 362.
- Római állatalakok kőből 353; — aranymosás a Jára-völgyben 432, 433; — bélyeges téglá Pápán 354; — Székelyföldváron 432; — bronz alakok Sabariából 153; — bronz kanalkák Sabariában 154, 156; — bronz lámpák a m. n. múzeumban 93—96; — Székelyföldvárnál 431, 432; — castrum Tordánál 431; — cserépedények (Pápán) 353; — (Sabariában) 154; — cserepek Bihácson 48; — cserépedények Pápán 353—354; — cserépművek Dunapenteléről 445; — domborművek Pusztá sz. Miklós-ról 428; — ékszerek Tolnamegyéből 445; — emlékkövek Csákvárról 277—278; — edénycserepek 431, 432, 433; — emléktábla az esküteri hídnál 177; — érem 375; — érem Parndorfról 147; — érmek 277, 432; (Oroszlámoson) 192; — erőd 431; falmaradványok 431, 433; — felirat Banjalukáról 48; — felirat a budai új várpalota helyén 117, 118; — felirat Pusztá sz. Miklósról 428; — fogadalmi tábla O-Szönyről 354; — földécserepek 431; — gyorsmérleg 153, 156; — gyűrű Esztergomból (arany) 445; — hadi út 1—7; — kardöv-csat (cincorium) 156; — katonai diploma Biela Crkváról 59; — koci bronz díszai a m. n. múzeumban 281—286; — (Zágrábban) 283, 284; — kőbányászat Porolissum közelében 118—124; — kőbánya-szobor 118, 119, 121; — kőkoczkák 431; — kulcsok 155; — kunyhók falmaradványai 154; — lelet Pannonhalmán 175; — mécsék Pápán 353; — nyomok a Szamos mentén 377; — ólom szobrocska 153, 155, 156; — oroszlánfej 432; — orvosi műszerek Sabariából 154, 156; — őrtorony Apahidánál 430; — Felső-Zsukon 431; — pecsétnyomó Pápán 353—354; — pondus súly 48; — régiségek (Pápán) 351; — (Sabariából) 152—156; — sánczok az Alföldön 376; — Versechnél 411; — sarcophag Parndorfról 147; — sírkövek Aquincumból 446—447; — sírtáblák Nagyváradról 60; — sóbánya Marosujvárott 431; — specula 431; — súlyok 48; — táborhely Nagy-Szurdokon 277; — téglák 430, 431, 432, 433; — telep a Szamos völgyében 427, 433; — Terra sigillata 429, 430; — út 430, 431, 446, 447; — vakolat 429—433; — Venus-szobrocska Eperjesen 190—191; — u. a. (ólom) Szabariából 153—156; — villák Apahidánál 430.
- Római oszlopfelek Dömösről 375; — stílű emlékek 341; — templom Bényen 349; — kori bronz sas 354.
- Rómer Flóris emléke Pozsonyban 443—444.
- Rómi Béla dr. 181.
- Rong-féle kehely a m. n. múzeumban 188.
- Rózsa Vitál 183, 375.
- Rúdleméz Somme Fourbeből 313.
- Ruen 4.
- Ruhakapocs a xvi. századból Veszprémből 375.
- Rumjantsoff-féle múzeum Moszkvában 246, 247.

S

- Sabariai borostyán tárgyak 86—88; — emlékek 279; — régiségek 152—156.
- Sajtóhibák helyreigazítása 192.
- S alakú keresztvas a kardokon 226, 230.
- Salamon Mihály 179.
- Saltzer Guido 448.
- Sámson trébelt alakja Szent László magyar király kar-ereklyetartóján Raguzában 194.
- Sancze (Abosnál) 448.
- Sáponya pusztai lelet Zomborból 188—190.
- Sarcophag (római) Parndorfról 147; — fából 253.
- Sárgaréz gyűrű I H S jeggyel 445; — lemez 412; — pecsétnyomók 445.
- Sarkantyúk a szabolcsmegyei múzeumban 60—64.
- Sarló (vasból) Pápán 354.
- Sarmasági éremlelet 179.
- Sarmizegethusa 120.
- Sarmizegethusai ásatás 376.
- Sas, mint az Aba nemzetség címerképe 437—438; — (római) 354.
- Sáskajárás Bácsmegyében 68.
- Sassanida csésze 248; — művészet 70.
- Sátorhegyi vár 49.
- Satyr bronz szobrocskája Dunapenteléről 51.
- Schedel-féle krónika 196.

- Scherffenberg család címere 359; — -féle sírkő Sopronban 361—362.
 Schletter F. H. Ch. pesti ötvös 185.
 Schmelzer András 383.
 Schmidt Péter 447.
 Schnitzer Sándor 382.
 Schönbrunn Mór 180.
 Schönherr Gyula dr. 181, 182.
 Schusdek Miksa 445; — Sándor 445.
 Schwabsburgi övkampó 313.
 Schwandner János György régi éremgyűjtő Bécsben 286.
 Scsukin-féle gyűjtemény Moszkvában 246.
 S D ötvösbélyeg 16.
 Sedlmayr András és neje sírköve Sopronban 363.
 Selmezbányai bányász-csákány 1538-ból 224; — ötvösczéh pecsétje 185—187.
 Sembery-féle őskori régiségek 378.
 Semper, Hans 302—305.
 Semsey-pályázat 163.
 Serleg (ezüst) a XVI—XVII. századból 52.
 Servatius mester ágyúöntő Nagyszébenben 301, 302.
 Sicambria 272.
 Sidonia von Weltz sírköve Sopronban 361.
 Silex eszközök Bogojeváról 20; — tárgyak Viczekúton 29.
 Silvanus 386—387.
 Simándi középkori kályhafiók 52; — ólom-pecsétek 52.
 Sinfalva 432.
 Sink Ferencz 375.
 Sír kocsimaradványokkal 281.
 Sírok Dráva-Egyházán 277; — (őskori) Bodrogvécson 49.
 Síremlékek Boszniában 49; — a győri székes-egyházban 157.
 Sírfelirat (zsidó) Budán 272.
 Sírfoztogatók 403.
 Sírkő, Chetneky Istváné 233.
 Sírkövek Aquincumból 446, 447; — Sopronban 358—363; — a soproni Szt. Mihály-templomban 358—363.
 Sírlelet Bogojeván 256; — (bronzkori) Zombor-Sáponyáról 188—190; — Dánról 51; — a gávai Kató-halomban 403; — (honfoglaláskori) Hejczén 278; — a karászi Gara-halomban 402; — Igarról 278; — (magyar pogánykori) Oroszlámoson 190—192; — Német-Palánkáról 375; — Pécskáról 375; — (pogánykori) Oroszlámosról 190—192; — Rékasról 175; — (skytha) Hatvanból 175; — Tömörkényen 265; — Verseczen 407—410; — (XI. századi) Muszkáról 375.
 Sírleletek Alpáron 258; — Gátán 148—152; — Nagy-Enyeden (skytha) 267—269, 445; — Német-Peregen (népvándorláskorabeli) 445; — Oroszországból 71; — Verseczen 410.
 Sírmező (népvándorláskorabeli) Bölcske és Kömlőd között 411.
 Sisak (bronzból) 310—313; — a Lech mezéről 175; — lovas sirban Kiev táján 72; — Puticevoból 49.
 Sisciai pénzverde 49.
 Sixtus comes 437—438.
 Skytha bronz gomb 269; — bronz karika 269; — bronz karperecz 269; — bronz lemez 269; — bronz nyílcsúcs 269; — vas lándzsa 269; — bronz tűkór 269; — földi régiségek 73; — halászhorog (vasból) 269; — kard 339; — kurgán-lelet 248; — lándzsa (vasból) 269; — leletek 339; — (Nagyenyeden) 267—269, 445; — (Oroszországban) 247; — öv arany diszitményei 252; — sírlelet Hatvanból 175; — Nagy-Enyedről 445; — tör (vasból) 269; — Verseczről 407; — tűkór 73, 269.
 Sodronydísz 225.
 Sodronyzománczos kehely Erdélyből 186—188.
 Sol bronzképe Sabariából 155.
 «Soli deo gloria» kardpenge-felirat 242.
 Solingeni kardpengék 238.
 Solymári kard 228.
 Somme fourbe-i rüdlemez 313.
 Somogy megyei bronzlelet 277; — éremlelet 179.
 Somogyvári templom 45.
 Soódsi réz balta 413, 415.
 Sopron megye 180; — város 180.
 Soproni hallstatti leletek 169; — Szt. Mihály temploma 157; — Szt. Mihály templom sírkövei 358—363.
 Sopronmegyei múzeumegyesület 376; — régészeti társulat 279.
 Sopronvidék néprajza 279.
 Soroksár 167.
 Sósdi lelet 415.
 Sötér Agost dr. 376; — a gátai ásatásról 146—152.
 Sövényházai domborműves ezüst korong 82; — éremlelet 81—82.
 Spalato története 59.
 Spiralis díszű edények 422.
 Spitzer Mór 77.
 Stari Dubovác 103.
 Startzing Mihály sírköve Sopronban 360.
 Steminde von Weltz sírköve Sopronban 361.
 Stiglitz-féle gyűjtemény Szentpétervárott 69.
 Stocklasz János pesti ötvös 185.
 Storno Ferencz 358; — (id.) a győri székes-egyház síremlékeiről 157.
 Stöckel Lenárd bártfai bíró 401.
 Strecker Lajos 413.
 Strobl szobrász 444.
 Stuckmeister 17.
 Sturmb Dániel selmezbányai ötvös 383.
 Stürzer Péter 382.
 Súly-féle kehely 224.
 Súly (római) 48, 49.
 Svastika 309.
 Szimbolikus jelek a hallstatti korban 170.
 Szablya: Balogh Adámé 241; — Báthori Gáboré 238; — Báthori Istváné 241; — a bécsi udvari gyűjteményben 231—232; — dombovári 228; — héber felirattal 240; — Lanfranconi Enea gyűjteményéből 242; — Mária-pócsi 226; — mátrai 226; — a nagydorogi szigetről 233; — a szabolcsi múzeumban 226—227.
 Szablyatypus a XV—XVI. században 226.
 Szabir hunok 272.
 Szabó Lukács (Szutori) címeres levele 1548-ból 233; — Sándor 228.
 Szabolcsi egyenes kardok 228; — földvár 8; — múzeum szablyája 226—227.
 Szabolcs megyei múzeum 376; — régiségek 402—404.
 Szalagdíszú agyagművesség (kőkori) 253, 254; — cserép Vukovár-Vucedolban 255; — edények Szelevény-Vadason 255; — edények Tordoson 255.
 Szalagornamentika Erdélyben 167.
 Szalay Imre 181, 278, 445.
 Szalpek szepesi püspök 289.
 Szamanida pénz Bodrogvécson 13.
 Samarai múzeum 338, 339.
 Szamárhegy Versecznél 407.
 Szamokvaszoff-féle gyűjtemény 250.
 Szamosmenti római nyomok 377.
 Szamosújvári Bacchans-mellszobor 85—86; — castrum stativum 427.
 Számszerj-Certosa fibula 142, 145.
 Számszerj Ják I. Mátyás korából 175.
 Szaratov 338.

- Szaratovi Radicevszki vagy Bogolyubovszki múzeum 338; — múzeum 338.
 Szárazdi bronz karikák 410.
 Szárnyas fibula 444.
 Szarvasagancs-eszköz (őskori) Léván 347.
 Szarvasi őstelep 167.
 Szatmárnémeti éremlelet 179.
 Százdi éremlelet 179.
 Széchenyi Rezső gróf ásatása Velem-Szent-Viden 188.
 Szécsényi község középkori pecsét-tipariuma 375.
 Szeg (bronz) Alpárról 261, 262; — madáralakú Nagy-Démről 350.
 Szegedi múzeum 82, 190—192, 265.
 Szegzárdi múzeum 376.
 Szék község 29, 33.
 Székely-Földvár 431—432.
 Székelyföldvári castrum 431.
 Székesfehérvári múzeum 378.
 Széles Fal (kőfejtés) 118, 119, 121, 122—124.
 Szelevény 167.
 Szelevény-vadasi cserépedény 137, 157; — szalagos díszű neolith edények 255, 256.
 Szemlak 3.
 Szendrei János dr. 443—444; — a bodrogvécsi honfoglaláskori lelet 7—14, 52.
 Szendrői kard 314.
 Szent Ambrus distichonjai 371; — Apollinaris temploma mozaik-képei 372; — Cosma és Damian templomának apsis képe 372; — Dominicus, (Domokos?) falfestmény Otományban 434; — Egyed monostora Somogyváron 45; — temploma Bártfán 400; — Eligius 185; — Erzsébet falképen 392; — Felix vértanú temploma 371; — Geisla (?) falfestmény Otományban 434; — Iлона (?) falfestmény Otományban 434; — István magyar király jobbja 195; — István palástja 172; — Katalin (faragvány) Diósgyőrből 206, 212; — László király győri hermája 193; — László király karereklyetartója Raguzában 193—195; — László legenda (falképen) 388—393; — László magyar király mint vértanú 194; — László templomának emlékkövei Nagyváradon 60; — Lucia (faragvány) Diósgyőrből 206, 212; — Mária Jézussal (falfestmény) Otományban 434; — Margit a sárkánnyal 219; — Margit legenda (falképen) 388—393; — Mihály temploma Sopronban 157; — Pál (a remete) síremléke Szent-Lőrinczen 214; — Pál apostol képe 400—401; — Sabina temploma ajtószármái 372; — Sergius vértanú karereklyetartója Raguzában 195; — Veronika falképen 392.
 Szentandrás korszó 64—66; — sír 65.
 Szentendrei őskori orsó 374.
 Szentgáli kő balta 350.
 Szent István-baksai ásatás 49.
 Szentjánosi réz csákány 413—414.
 Szentkirályföldi ásatás 183.
 Szent-Lőrincz: Remete Szent Pál síremléke 214.
 Szent-Miklós-pusztá 428.
 Szent-Vid (lásd: Velem-Szent-Vid).
 Szentesi bronz karperecz 64; — graphitos korszó 64—65; — múzeum 64—67; — múzeum-egyesület 377.
 Szentmártony József 226.
 Szentpétery-féle szobrocška 376.
 Szepes-iglóíi feszület 223.
 Szepes-malduri ciborium 222.
 Szepesi székesegyház ezüst kelyhe 401.
 Szerbiai bronz csüngő 448.
 Szerpentin simítókö Velem-Szent-Vidről 188.
 Szíjvég 375, 445.
 «Szikla» kőbánya 118, 120, 122—124.
 Sziklaszobor (római kőbányában) 121.
 Szikszay Lajos 118.
 Szilágysági leletek 416—423.
 Szilágysomlyói gymnasium 418; — Magura 418, 421; — őskori lelet 418—423; — Vár-hegy 418, 421, 423.
 Szilárdfi Lajos 444.
 Szinlapok Verseczen 68.
 Sziráki harci bárd 412.
 Szkanderbeg pallosa 233.
 Szláv halántékgyűrűk 162.
 Szobrász: Strobl 444; — Vincze pálos szerzetes a XVI. században 214.
 Szobrásziskola Bártfán 80.
 Szokodoli óriási kő balta 444.
 Szolyvai kard 249.
 Szombathelyi ásatás 376; — bronz madár 174; — La Tène kard 375; — római bronz érem 375.
 Szomotori hagyomány 8.
 Szontagh Antal dr. 179.
 Szócs Kamillo 180.
 Szősz- vagy Szűzvár Lovasberényben 317.
 Sztojanovics György 414.
 Szubotinovics György 374.
 Szulejman szultán 287.
 Szurduk 432.
 Szutori Szabó Lukács címeres levele 1548-ból 233.
 Szűz Mária és Szent János alakjai 222.

T

- Táborhegy Óbudán 447.
 Táborhely (római) Nagyszurdokon 277.
 Talpas edény Szilágysomlyóról 419.
 Tánccosnő alakja 71.
 Tarnovszky-gyűjtemény Kievdn 248, 249.
 Tasebai lelet 71.
 Tasnádi kőkori lelet 417—418.
 Tázlári pusztatemplom 445.
 Téglá (római, bélyeges) Pápan 354; — Székelyföldváron 432.
 Téglás István: Római maradványokról Torda-Aranyosmegyében 431—433.
 Téglapiramis 441.
 Téglás Gábor 376; — aldunai tanulmányai 45; — A Lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza 1—7; — Római kőbányászat Porolissum közelében Szilágymegyében 118—124.
 Tekercs-ornamentika bronzkori edényeinken 170.
 Tékózló fiú (Beham metszete) 290.
 Temes-Butyin 3.
 Temeskutas út 412.
 Temesi nemesi családok könyve 177.
 Temes-kubini őskori cserepek 103; — kő eszközök 103; — cserép bálványalakok 105—112.
 Temesmegyei leletek repertoriuma 75.
 Temető (árpádkori) Muszkán 124—128; — bronzkori Kápolnás-Nyéken 415—416.
 Tempera festés 388—393.
 Templomok 435—336.
 Teplánszky Vilmos 179.
 Terebesi őskori lelet 49.
 Terra sigillata 429, 432.
 Testrészek-alakú ereklyetartók 193.
 Thalcic 59.
 Thallóczy Lajos dr. 180.
 Thrák-illyr telepek 166.
 Thrák istenek képei 51.
 Tibis 2.
 Tibiscum 1—7.
 Tiflizi múzeum 334.

Tiszafüredi múzeumegyesület 376; — régészeti társulat 377.
 Tivisco 2.
 Tjumeni muzeum 343.
 Tobolszki múzeum 343.
 Tolcsvai éremlelet 179.
 Tolnamegyei aranyékszerek (római és középkori) 445; — múzeum 280.
 Tolvádi urnatemető 68.
 Tomszki múzeum 344.
 Topolyai (Bácsm.) bronzlelet 24.
 Topuskói cistercita templom 59.
 Torda 431.
 Tordai castrum 431; — hasadék melletti római kőbánya 121.
 Tordos 166.
 Tordosi edénybélgyegek 102; — fémszobrocska 166; — neolithkori telep 368; — őstelep 97—103; — szalagdíszű neolith edény 255.
 Torma Károly 1; — † 177; — Zsófia 102.
 Torontálmegyei leletek repertoriuma 75.
 Torquis 249.
 Tóth Sándor 345, 346.
 Totovics-féle családi ékszerek 378.
 Tölgyfagerendák Gávan 404.
 Tömörkényi (Csongrádm.) bronzlelet 265—267.
 Tör bronzból 24, 76, 77, 287, 288, 406, 448; — (bronz) Boldog-Ujfaluról 76—77.
 Török felirat Esztergomban 287; — földszancok Bényen 348, 349; — korbelt bronz fődő 279.
 Török-koppányi bronz gyertyatartó 445.
 Törpenge Velem-Szent-Vidről 138, 140.
 Tört. és régészeti múzeumtársulat (délmagyarországi) 177—178.
 Tragau C. 385.
 Travertin kő faragványok Budán 196, 202, 203;
 Tripos (agyag) Nagy-Szredistyén 414.
 Trouceti 446.
 Trubelka dr. 49.
 Tumulusok Glasinacon 48.
 Turániak nyugati vándorlása 366.
 Turóc-megyei bronz sisak 310—313; — sisak 313.
 Turóc-szent-mártoni könyvtáregyesület 376.
 Tűk Velem-Szent-Vidről 25—29.
 Tveri sírleletek 253.
 Tyche 387.
 Tyeplouchow-féle gyűjtemény 342.

U

Udvarnoki éremlelet 179.
 Ujházy Mihály 228.
 Uplis-Czihe barlangok 334, 335.
 Ural-altáji bronz régiségek 73.
 Urna Abosról 448; — Kéménd tájáról 356.
 Urnák Apahidáról 429; — Árvaváralján 405—406; — (La Tène) Kéttornyú-Lakról 355; — Lovasberényben 318—328; — Versecznél 408.
 Urnatemető Apahidán 429; — Árvaváralján 404—407; — Böny-Rétalapon 287; — Kéttornyú-Lakon 355; — Tolvádián 68; — Verseczen 45, 408.
 Úszty-tartaraszakjai leletek 71.
 Út (római) 430, 431, 446, 447.
 Utrina őstelep nyomai 68.
 Uvaroff-féle gyűjtemény Moszkvában 246, 248.
 Urvacsora-kosár Gönczruszkáról 17—18; — pohár Gönczruszkáról 16—17.
 Ustikolnai római súly felirata 48.
 Űlő vasból 412.
 Üveg gyöngyök Földváról 129, 130; — a karszi Gara-halomból 403; — gyöngyök Purgstallról 277; — palaczk (festett) 1763-ból 279; — tekercs Földváról 129.

V

«Vágott kő» kőbánya 121.
 Vakolat (római) 429, 430, 431, 433.
 Valea Holcserág 33; — mare 4, 5; — mike 5.
 Vámos-mikolai kő balta 346.
 Vár: sátorhegyi 49; — zempléni 49.
 Varachino (Valentinus de) kassai ötvös 398.
 Várhegy (szilágysomlyói) 418—421, 423.
 Várhelyi ásatás 376.
 Varjú Elemér a soproni Szent Mihály-templom sírköveiről 358—363.
 Várrom (Géczy-vár) a Járavölgyben 433.
 Varrótűk Velem-Szent-Vidről 25—29.
 Varsói kard 71.
 Vas fegyverek és eszközök Pápán 354; — csakány Orsováról 444; — fejsze Versecznél 411; — kapa Velem-Szent-Vidről 188; — kasza 375; — kés Verseczről 407—408; — késpenge Velem-Szent-Vidről 188, 444; — nyílcsúcs Orsováról 444; — lándzsavég Velem-Szent-Vidről 188; — sarló 188; — tárgyak (festve) Odessában 251; — üllő 412.
 Vaskorbéli temetők a Kaukaszban 365.
 Vaskő 6.
 Vasmegyei múzeum-egyesület 376; — régészeti egyesület 279.
 Vattinai ásatás 49, 376; — őstelep 68; — rézlelet 413, 414, 415.
 Vay Zsuzsanna 17.
 Védművek (őskori) 377.
 Velem-szent-vidi ásatás 376; — régiségek 138—146, 444; — tűk 25—29.
 Velemei bronz szobrocskák 79—80; — leletek 188, 279.
 Velencei őstelep 416.
 Vendéghi család címere 437—438.
 Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban 190; — ólom szobrocskája Sabariából 153, 156.
 Veprovi nyakperesz 259.
 Veremalakú lakások 257.
 Verem-sír Bogojeván 256.
 Verini 395.
 Vérkő 30.
 Versecz 3.
 Verseczi ásatás 376; — lövészcsapat iratai 68; — múzeum 376, 407—415, 443; — városi múzeum 67—68; — őstelepek 68; — 407—415; — szinlapok 68.
 Vértanú: Szent László magyar király 194; — Szent Sergius 195.
 Veszprémi ruhakapocs a xvi. századból 375.
 Vicskúti őstelep 29—38.
 Villanova-kor 309.
 Vilyi bronz törpenge 77.
 Viminacium 1.
 Vince pálos szerzetes és szobrász 214.
 «Vincere aut mori» pengéfelirat 242.
 Virchow 254.
 «Vivat huzár» kardfelirat 241.
 Vizesdai lelet analogiája Zriniscseből 251.
 Vizigóth emlékek 162, 163.
 Vízvezetési csövek bélégei Aquincumból 77—79.
 Vjatka kardok 70.
 Volga és Don köze 338.
 Vorovikbai lelet 71.
 Voss v. Ehrenfels család sírköve Sopronban 363.
 Votivkéz Ravazdról 49.
 Vöröskői gyűjtemény 132.
 Vörösréz leletek 413.
 Vörösvári római mértföldkövek 446; — völgy 446.
 Vukovár melletti szlavin őstelep 167.
 Vukovár-vucedoli szalagos díszű neolith cserép 255, 256.

W

- Wachtler Pál apát sírköve Sopronban 359.
 Wagner András 180.
 Waldalgesheimi lelet 310.
 Wandet János kassai ötvös 16—18.
 Weifert Ignác 448.
 Weisskunig 136, 230, 231, 235, 240.
 Weisz Miksa dr. 272.
 Welid 373.
 Weltz-fele sírkő Sopronban 361.
 Wesselényi Miklós b. 121.
 Westdeutsche Zeitschrift 281.
 Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina (ism.) 48.

X

- XI. századbeli sírlelet Muszkán 375.
 XIV. századbeli ötvös öntő (vagy trébelési) mintái Verseczről 412, 443.
 XIV—XV. századbeli kehely Mogyoróskáról 79.
 XV. századbeli ciborium Boldogasszonyon és Szepes-Malduron 222—223; — kar-ereklyetartó (Szent László magyar királyé) Raguzában 195; — pálos szerzetesek művészete 214.
 XV—XVI. századbeli ciborium Csicsóról 215—216.
 XVI. századbeli bányász-csákány Selmezbányáról 224; — felirat Pusztá sz. Miklóson 428; — magyar női díszruhák 175; — pacificale Csicsóról 215—218; — ruha-kapocs Veszprémből 375; — szablyák 230; — zablá a kecskeméti múzeumban 442.
 XVI—XVII. századbeli ezüst serleg 52; — magyar kardok typusa 240; — sírkövek Sopronban 358—363.
 XVII. századbeli cseh pohár 444; — ezüstpohár 445; — felirat Pusztá sz. Miklóson 428; — gyertyatartó 445; — gyűrűk 375; — kelyhek 375; — önkorsó 445.
 XVIII. századbeli domborműves bronz mazzár 376; — gyalu 52; — pesti ötvösök 185; — réz kád 52.

Z

- Zablák Kecskeméten 442; — Muszkáról 125, 126, 278; — (népvándorláskorabeli) Német-Peregről 445.
 Zágrábi múzeum 386.
 Zagyelin-féle ásatás 247.
 Zákoly János pálos perjel Diósgyőrött 214.
 Zalán földvára 265.
 Zalomkemenj Walent (Bálint) 383.
 Záray Lázár címeres levele 1533-ból 232.
 Zemplén vára 49; — vármegye története (adalekok) 48—49.
 Zentai bronzlelet 287.
 Zeugma (Csökmő) 60.
 Zichy István gr. 432.
 Zichy Jenő gr. 278, 339; — expedíciója 246—253, 334—345; — gyűjteménye 364—367; — Kaukazusi és közép-ázsiai utazásai (ismertetés) 364—367.
 Zidovinul 2, 3.
 Ziris 2.
 Zoffmann János 408.
 Zománczos bronzláncz Jászberényből 423—426; — mellcsat Pápan 352.
 Zombor-sáponyai lelet 24—25, 188—189, 286.
 Zombori Bedő 49.
 Zuskin Ferencz 181.
 Zsadányi bronz véső 444.
 Zsák J. Adolf 59.
 Zsákfalva 118, 120, 121, 122, 124.
 Zsena 7.
 Zsidó jelvény kardokon 240; — sírfeliratok Budán 272; — temető Budán 272; — Ó-Budán 447.
 Zsidóvár 7.
 Zsidovin 2, 3.
 Zsigmond király palotája Budán 197.
 Zsigmondkori sarkantyúk 62.
 Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története 273—274.
 Zsinegdíszú edények Nyitrán 254; — edények területe 254; — keramika 254; — Magyarországon 255; — Szilágysomlyóról 420, 422, 423.
 Zsugorított temetkezés 257.

A betűrendes tárgymutatót készítette G. Ö.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A LEDERATA-TIBISCUMI HADI UT AIZIS ÁLLOMÁ SÁNAK HELYRAJZA.

A rómaiak által Moesia inferiorból s annak különösen *Viminacium* (a mai Kostolač) nevű dunaparti nagy táborhelyéről Dacia belsejébe irányított hadi ut iránya s állomásainak holléte már ismételtén foglalkoztatá e folyóirat munká-sait is. Legutóbb Halaváts Gyula országos geologusunk is, 1881-ben Kubinban Torma Károly utbaigazító tanácsai által figyelmessé tétetve, fáradságot vett magának, felvételei közben a keze ügyében talált utvonal helyrajzi tanulmányozására. A lederata-tibiscumi római utról az Arch. Értesítő 1896. évi I. füzetében adta közre észleleteit, sok tekintetben kiegészítve ezzel Böhm Lenárdnak a délmagyarországi történelmi és régészeti Értesítő 1883. évfolyamában közvetlenül a Torma Károly kíséretében befejezett utazás friss benyomásaiból származó közleményét.¹

Jó magam is több éven át vizsgálgatám e fontos utvonal őrállomásait és terepviszonyait s a magyar tudományos Akadémia II. osztályának 1896. évi márczius 9-iki ülésén volt szerencsém jelentésemet beterjeszteni.

A szóban forgó utvonallal szemben, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy annak katonai táborhelyeit a Tabula Peutingeriana² teljesen, az Anonymus Ravennatus³ pedig egyetlen egy hiján meg is örökítették, sőt Claudius Ptolemæus,⁴ ki Dacia virágkorában Kr. u. 150 körül születve Alexandriában, a tartományból odaszármazott tisztviselőktől és katonáktól nyerhette értesüléseit hírneves Geographiában, ezen állomások néhányának földrajzi hosszúságát és szélességét is feljegyezte. Mindezek betetőzéseül Traianus császárnak Priscianus-nál⁵ megőrzött ama naplótöredéke: Inde *Berzobim*, deinde *Aizi processimus Berzobis* és *Aizis* alakjában mutatja be utvonalunk két állomását. Mindezen adatok egybevetéséből a következő táblázatos átnézetet kerekíthetjük ki, megjegyezve, hogy a *Peutinger* táblán *Viminacium*tól *Lederataig* felvett X s onnan Apoig számított XII milliare mellőzésével számítjuk a Dunától Tibiscumig vezető hadi ut méreteit és állomásait. Ime tehát:

¹ A Lederata-Tibiscum hadi utvonal az egykori Daciában Történelmi és régészeti Értesítő. Temesvár, 1883. IX. évf. 55. s köv. l.

² Dr. K. Miller: Die Weltkarte des Castorius.

³ Gronovius kiadása 1722-ből IV. k. 14 cap. 774. l.

⁴ Claudii Ptolemæi Geographia edidit Carolus. Frid. Aug. Nobbe. Editio stereotypica III.

⁵ Prisciani Institutionum grammaticarum Lib. VI. 13. Edidet Hertz p. 205; Traianus I. Dacicorum: Inde Berzobem stb.

I. A Tabula Pentin- geriana szerint	II. Anonymus Ra- vennatus szerint	III. Ptolemaeus Geo- graphiata III. 8., 9. szerint	IV. Traianus napló- töredéke Priscianus- nál
Apatól mérve		Szélesség Hosszuság	
1. Arcidavaig XII. m. p.	Artidaba	a IV. szelvényben: Αρχιδάβα Szélesség 45° 15' Hosszuság 47° 30'	—
2. Centum putæi XIII. m. p.	?		
3. Berzovia XII. m. p.	Berzovia	—	Berzobis
4. Ahihis XII. m. p. Caput.	Zizis	a IV. szelvényben: Λιζις=Αιζις Szélesség 45° 40' Hosszuság 46° 15'	Aizis
5. Caput bubali III.	Gubali	—	—
6. Tivisco X. m. p.	Tibis	az V. szelvényben: Τιβίσκον Szélesség 44° 50' Hosszuság 46° 40'	

Az itt felsorolt állomások közül *Tiviscum* hollétét dr. *Ortway Tivadar*¹ már 1875-ben tisztázta; *Berzoviat* pedig mindjárt *Griselini*² kapcsolatba hozta volt a *Berzava* víz nevével s Ormos Zsigmond³ szerencsésen meg is találta *Zsidovin* község területén, mely községnek helyesebben *Zidovinul* (falrom a Zidu=fal szóból) kiejtendő nevét is épen a római rommaradványok teszik érthetővé. Ily értelemben volt szerencsém saját 1875. évbeli kutatásaim alapján nyilatkozni, nekem is s a folyó 1897. nyarán ismételt látogatásom után még jobban megbizonyosodtam a felől, hogy a római maradványok felől tájékozatlan román telepesek nem a sokaktól vitatott *zsidósági* hagyományoknak hódoltak ezen elnevezéssel, hanem az utjukba került épületek eredetének ismeretlenségét örökítették⁴ meg elnevezésükkel. S történhetik vala-e ez a feltűnő és jellemző elnevezés, melyben az ősi *Berzovianak* legkisebb sejtelme sem mutatkozik, ha a mit a román nationalisták annyira erőszakolnak, ez a nép valósággal egyenes származéka volna a római hódítóknak? Ime egy újabb példája ezen elmélet alaptalanságának; hisz ha a *Berzava* folyó nevében, mely ősi szláv

¹ Ortway Tivadar Tibiscum helyekvése. Archæologiai Közlemények 1876. Uj folyam. VII. kötet. 3. füzetében.

² Griselini Fr. Versuch einer politischen und naturhistor. Geschichte des Temeswarer Banats. Wien 1780.

³ Ormos Zsigmond Régészeti Közlemények I. Bersovia. Archæologiai Közlemények 1871. évf. 142. és 253. l.

⁴ Téglás Gábor Berzoviai emlékek. Archæologiai Értesítő 1897. XVII. kötet. 1. szám. 28—32. lap.

maradványként szépen átöröklődött, a rómaiakat követő összes nemzeteken a jelenkorig, a románság sejtí vala képzelt őseinek egyik várlakát, alig cseréli vala azt fel a szép régi nevet a hétköznapi faltörmeléket jelentő *Zidovinnal*.

S pedig a legújabb ideig ilyen mesterséges nyelvészeti bizonyítékokkal próbálgatták az itt szóban forgó egész utvonal irányát meghatározni. Tomaschek Vilmos¹ gráci egyetemi tanár, a szobatudósoknál különben szokatlan helyes érzékkel így adta volt meg t. i. az irányítást 1867-ben: Centum putaei, mint-hogy száz vagyis sok forrást jelent, tehát a Berzoviától (közigazgatásilag Zsidovintól) délnyugatra Moriczföldről kezdődő *Moravica* forrásvidéke. Ebből kiindulva aztán Goos Károly² hazánk fia, a ki legalább térképen jobban eligazodott a helyi viszonyok felől, a két Szemlak (kis és nagy) és Temes-Buttyin tájára helyezte az állomást, minthogy az állomás sorból *Versecznek* oszlott *Arcidava* és Berzovia középpontjául T.-Buttyin illet legjobban be.

Még eredetibben bántak el Ahihis, a raveunai névtelen Zizis Traianus naplójának Aizis, Ptolemaeus Lizisis állomásával. Erre Tomaschek elméletének igen tetszetős bizonyítékául ott kínálkozott *Ezeres* község a Zsidovin-Bogsán-Karánsebes felé irányuló járási utban. A jó Goos Károly, a kit rövid életévei és korai halála akadályozták meg tévedése helyrehozatalában, itt is tanutételre szegődvén, ne csodáljuk, ha a nemzetiségi sajtóban a Halaváts Gyula által is felpanaszolt kedvteléssel ismételtetik ezen annyira tetszetős kombinációkat. Hisz a mai uthálózat szintén malmokra hajtja a vizet, habár *Ezeres*-nél még idáig római lelettel nem dicsekedhetik senki fia s már Goos Károly szerencsésen kiokoskodta volt, hogy a *Caput Bubali* állomásban jelentkező *Bubalus* nevet az onnan meg jó távol eső *Poganis* folyóra ruházhatjuk.³ Ezt az egész régészeti tapogatózást reprodukálta *Brosteanu* P. a Rumænische Revue V. évfolyamában nem véve tudomást még arról sem, hogy 1510-ből *Ezeres Hegyeres*⁴ alakban van okmányilag megörökítve s eredetileg *Egeres* lehetett.

Mindenképen méltó vállalkozás tehát e sokféle tévedés tisztázásával minél többször foglalkozni, már az okból is, mert a kérdéssel kapcsolatos politikai tendenciák czáfolatát is csak szélesebb körre kiható fejtegetésekkel érhetjük. Minthogy pedig a *lederala tibiscumi* utvonal állomásaiból *Ahihist* én valék szerencsés épen megállapíthatni s azt sem *Torma Károly* sem *Halaváts Gyula*, a kellő helyen meg nem találhatták, önálló alakban kívánom a m. tud. Akadémia elé terjesztett nagyobb munkámnak Ahihis helyrajzára vonatkozó adatait feldolgozni.⁵

¹ Wilhelm Tomaschek Miscellen zur alten Geographie, Zeitschrift für oesterr. Gymnasialwesen 1867. 110. lapjai.

² Carl Goos Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des ev. Gymnasiums zu Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1873/74. 1. térképpel.

³ Carl Goos Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens.

⁴ Pesty Frigyes A szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Budapest 1876. 42. lapján.

⁵ Téglás Gábor: A daciai ut Palánkától a Bisztra torkolatáig. A m. tud. Akadémia I. osztályának 1896. márczius 9-iki ülésén. Kivonat Akadémiai Értesítő 1896. aug. 15. VII. köt. 8. füz.

Ahihis hollétére az első utbaigazítást Pesty Frigyes eme közlése képezi: «Dulovtól délkeletre Furlog közelében rommaradványok láthatók, nem tudni mily korból, a romok között római és magyar, arany és ezüst pénzek kerültek elő».*

Ez a Furlog község, Bogsántól éjszakra, épen az *Aranyos* (ma *Aries*) hegységnek a *Poganis* felé eső lejtője alján helyezkedik el s a nagy kihajlással *Remete Poganisnak* (a Komjáthi kerület Remethéje)** éjszakra kanyaruló *Poganisig* még jókora partszegélyen nyeri meg határa egy részét. A *Poganis* felé *Ruen* néven lejtőződő határnak mindjárt a községből *Lugosra* vezető országut menti részén *Bauholzer* Julianna munkásai a hatvanas években római téglákra akadtak. Állítólag bélyeggel jegyzett is lett volna a téglák közt; de azok megmentésére senki akkor gondot nem fordított. A *Ruen* keleti párkánya alatt kanyargó s Ezeresről «*Ápa Teuluj*» (Topatak) néven a Poganishoz siető patakra tekintő meredek közelében Palekucsevny Fedor furlugi birtokos, volt miniszterelnökségi titkár, országgyűlési képviselő és szíves házi gazdám béresei szintén római jellegű téglákra akadtak. Ezen téglákat azonban látni már alkalmam nem lehetett, mert időközben elkallódtak. Mindez még nem nyújtott elég támpontot *Ahihis* castrumának megállapítására s csupán annyiról bizonyosodhattam meg, hogy valami kiérdemesült római legionárius itt mezei jószágot alapíthatott fáradságos szolgálata jutalmából. Palekucsevny úr közlése szerint *Torma Károlyt* sem elégítették ki a *Ruen határrész* leletei, melyeket gyanításom szerint, Halavats *Ahihis* alapjául elfogadott. Szerinte ugyanis «*Ahihis* Furlugtól Era a falu kapuja közelében, a szántóföldeken van. Magából az állomáshelyből ma már kevés látható, elegyengette azt az eke; de a föld tulajdonosának állítása szerint e helyről sok követ és téglát szedtek ki.»***

A «*Drumu Irene*» néven emlegetett római utat azonban felismerherjük itt is a mint a mezei út irányában Popa Simeon területétől keletnek vágva a remete poganisi hid közelében a *Poganis* jobb partjára kerül. Itt a *Nedesa* nevű hegynyakon át a *Clisora mare* (250 m.) és *Cl. mica* (215) hegyfokok által nagy görbültre kényszerített *Poganis* szűk és vízjárta szorulatát kikerülve Dezestr mögött lejt ismét a *Poganis* mellé.

De minket a római út tovább vonulása ez irányban most kevésbé érdekelvén, forduljunk a *Ruen*-től nyugatnak a *Lunka mare* dűllőre. Ott Palekucsevny Fedor házigazdám szíves kalauzolása mellett nyomozgattam a római utat, melynek kőanyagát a földtulajdonosok építkezési célokra fejtegetik. Irányait azért mindenütt megmutatják. Így *Lugsicse György*, *Margita Simon*, *Luca Péter* földjein *Valea mare* előtt vonul az út nyugatra s *Duleo* alatt hidalta át a *Poganist*.

Duleóról *Joannovics György* nyugalmazott kultusministeri államtitkár

* Pesty Frigyes: *Krassó története* II.

** Pesty Frigyes *A szörény vármegyei hajdani kerületek. Értekezések a történelmi tudományok köréből*. Kiadja a m. tud. Akadémia 1876. V. kötet. III. szám. Egy 1584. oklevél szerint Remethe-Daszesth Nagypatak másképp *Valemare in districtu Karánsebes et pertenenncis possessionis Komjath*.

*** Halaváts Gyula: *A lederata tibiscumi római ut*. *Archæologiai Értesítő* 1896 február 15. Új folyam. XVI. kötet. 1. füzet

szőlőjéből 1877 márcziusában Nero-aranyat ajándékozván a n.-muzeumnak, ebben is bizonyítékát láthatjuk a rómaiak idevaló szereplésének.* Itt is valamelyik *veteranus* gazdasági telepe állhatott annak idején, mint Furlug-Remete között vagy az útszéli őrházak egyikét is feltételezhetjük.

Palekucsevny Fedor úr maga is kellemetlen meglepetéssel tapasztalván azt, hogy a fáradságos bejárás céljainak megfelelő eredményt nem hozott, esti együttlétünk idején a kutatásaim iránt melegen érdeklődő nejevel együtt hosszú eszmecsérét folytattunk a környék archæologiai vonatkozásairól. Végre Palekucsevny úrnő «La platz» nevű területre hívta fel figyelmemet.

A görögkeleti templomtól nyugatra indulva a szilvafákkal beültetett s legelőül használt magaslaton alig fél órányira a *Valea mare* völgyét érjük. Ott, a hol az ösvény a patak mellé levezet, alig néhány lépést teszünk még felfelé az erdőség alatt s a balparti magaslat első lépcsőfokán Palekucsevny Fedor *Griucu cremcinye* nevű tölgyesében egyszerre magunk előtt találjuk a La platz nevezetű négyszögletű sánczépítményt.

A fák sűrűje s a hatalmas törzsek gyökérzete ugyan az áttekintést nagyon megnehezítik s csakis egy idő múlva s a jobban megtartott szögletekről ismerheti fel a tájékozatlan, hogy itt mesterséges építkezés maradványai között mozog. Felvételünk után azonnal megállapíthattuk, hogy az éjszakra dülő lejtős hegyhát hosszánegyű sánczolattal volt megerősítve. Legépebb a keleti és déli sáncztöltés, mert a nyugati és éjszaki falazatot a kincskeresők vandali munkája erősen megviselte. Azért e kettő is jól kivehető, sőt azt is észrevehetjük, hogy az éjszaki fal a közép táján nyilván a helyi viszonyok egyenetlensége miatt kissé kihajlik s nem képez egyenes vonalat. Nyugati és keleti falazata 100 m., éjszaki 12000 □ m., területe legalább egy *cohors*-nyi helyőrségre enged következtetést és déli 120 m., melyet a berzoviai legióból nyerhetett. Feljárója Valea mare község felől történhetett olyanformán, hogy a falutól a 175 méternyi terraszon keletnek alig 10 percnyire a Valea mike árán délre fordulva ismét néhány percnyire érhatték a hadi út nyugatkeleti vonalából *Aizist*, mely ilyen módon a két víz-ér t. i. a *Valea mike* és *Valea mare* közti hegyélen épült. Lennebb a két kilométernyi széles Poganis terét, úgylátszik a Poganis áradásai miatt kerülték ki s tértek pár percczel délebbre a főiránytól.

Annak idején minden lehetőség szerint fátlan, szabad terület várta itt a települőket s minthogy a Buziás felé az Alföldre messzi ellátszó 551 m. Aranyos-hegynek eme 225 méternyi lépcsőzete is trachytsziklából áll, melynek elkopárodása a kecsketenyésztésnek is annyira kedvez, hogy kereken körül itt is kecskékkal találkozunk az irtásokban : a Tomaschek Vilmos szerint «kecsketanyát», «kecskelegelőt» jelentő *Αἰζισ* elnevezést teljesen kiérdemelhetette ez a hely.

Ptolemaeus geographiai meghatározása szerint a keleti hosszúság 46° 15' aláesnék Aizis, holott tényleg 39° 30' találtam. Az éjszaki szélesség 45° 40' helyett 45° 29' állapíthattam meg. Ezen észlelet is megerősíti néhai Goos Károly** szaktársunk abbéli következtetését, hogy 1., minél keletibb valamely pont, Pto-

* Archæologiai Értesítő XI. 128.

** Carl Goos Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des evang. Gymnasiums in Schässburg 1873/74. 15. s. köv.

lemaeus annál északabbra helyezi. 2. Az éjszaki helyet a valóságnál északabbra; a déliek pedig inkább dél felé térnek el. 3. Ugyanazon a szelvényen mind az éjszak, mind a déli helységek emez eltérései meglehetősen egyértékűek Goos következtései szerint, az Apulumtól (Gyulafejérvár) északra fekvő helyek 50'; az Apulum és Sarmizegetusa (Várhely) közöttiek 4' helyezendők délebbre s a Sarmizegetusa és a Duna közöttiek 20'-al esnek a valóságban északabbra. És végül minél keletebbre fekszenek az illető pontok, annál délebbre találjuk azok voltaképeni helyzetét.

Aizis Sarmizegetusa és a *Duna* között Ptolemaeus negyedik szelvényében a megadott méretnél ($45^{\circ} 40'$) voltaképen alig 11'-el esik a valóságban délebbre. A szélességi eltéréseknek tehát Goos által követelt szigorú törvényszerűségét nem igazolja. Annál jelentékenyebb a hosszúsági különbség, mely $47^{\circ} 30'$ helyett $59^{\circ} 30'$ mutatván kerek 8° -al nyugatabb földrajzi helyzetet mutat.

Belső építkezéseket, a szokásos *Kanabe* romjait, vagyis a katonai őrség élelmezési, felszerelési iparával elfoglalt családok házmaradványait nem találjuk, úgy hogy tisztán katonai átmenő állomást kell és lehet itt feltételeznünk. Még tégladarabot is alig észlelhetünk. Ilyenformán a helyőrséggel együtt a kantinos népség is sátrakban, vagy hevenyészett fakunyhókban vonhatta meg magát.

Az elnevezésből pedig egyenesen arra következtethetünk: hogy már a dákok is őrhelylyel rendelkeztek itt s a rómaiak hadászati okokból erősítették meg a dákok telepét. Az *Azizi* névben ugyanis Tomascsek szerint a baktosai *azi*, nungrel *iz*, örmény *iz* = kigyó vagy talán helyesebben a baktria *azi* az örmény ajtó = kecske szó gyöke mutatkozik s így ez a név ép úgy a dákoktól szállhatott a rómaiakra, mint az előbbi állomást képező *Berzavia*.*

A rómaiakat a hegyes és erdős vidéken átvonuló hadi út biztonságán felül *Aizis* megválasztásánál még távolabbi katonai és közgazdasági tekintetek is irányíthatták. A nem messze innen délre eső Obersia Cuculuj vízvásztón át Bogsánnial a Berzava völgyét s attól délre *Vaskő* felé az általuk értékesített vasérczeket és aranymosásokat közelíthették meg és zárházaik körül, a mi ilyen hegyes területen a közbiztonság érdekében fontos teendő lehetett. Még közelebbi érdekelt képezhetett a *Poganis* völgyén túl észak felé egyfelől *Viszág* *Hódos* felé *Boldurnak*, a *Cserna* patakához s onnan *Zsabár* irányában a *Temesnek*; másfelől kissé keletebbre *Szatumik* felé a mai remetei-út irányában *Lugos* tájának irányult forgalom biztonsága, *Lugos* felől ugyanis *Faczetnak* s onnan a kossovai hágónak a mai *Dobra* felé a *Maros* terét s annak *Maros-Németi Veczel* közti *Micia* végvárat gyalogosan is elérhették két napi forcirozott menetel, holott a főhadi út mentén Tibiscumon át Sarmizegetusa felé öt napi utazás várt az őrségre. S miután az általam *Német-Csanádról* a hunyadmegyei történelmi régészeti muzeumba szállított LEGXIII G (emina) bélyeges téglával sikerült beigazolnom, hogy a *miciái* helyőrség a Maros terén le a Tiszáig hivatva volt szolgálatot teljesíteni; még természetesebbnek találhatjuk, hogy Aizisből Lugos, Facset, Kossova-Dobra felé ezt a katonai szempontból nagyon is indokolt őrzőjáratot és kapcsolatot is fenntartsák.

* W. Tomascsek: Die alten Thraker. Wien 1893.

S hogy a *lederata tibiscum* hadi úttól éjszakra a Temes völgyére is élénk római közlekedés terjedt át, azt az itt szóba hozott mellékkapcsolattól nem messze Lugostól keletre *Gavosdia* és *Zsena* közt 1876-ban a vasút építésekor napfényre s Szende Béla néhai honvédkormányzó ajándékából a nemzeti múzeumba került bronz votív kéz is. A Hampel József által ismertetett és az «Archæologiai Közlemények» XIII. kötet II. füzeté 72—75 lapjain rajzilag is bemutatott lelet tanúsága szerint, minden a Maros felé vezető hegyi átjáró ismeretes és használatos vala a rómaiaknál. Így Zsena épen a *Nadrág* patak torkolat átellenében fekszik. Ezen a völgyön a Ruska Pojana ikercsucsán, a *Bagyesen* (1280 m.) át a hunyadmegyei Cserna (Egregy) melléki vastelepekhez Gyalár felé, valamint Vajda-Hunyad is átjárót használhattak. S a középkorban is *Zsidóvár* erődjével tartották a Zsena átellenes völgy nyílását őseink megszállva.

Mindezekkel azt hiszem, sikerült kellően beigazolnom, hogy *Aizis* castruma nemcsak a *lederata tibiscumi* hadi út állomásaként érdemli meg figyelmünket, hanem az átvonuló őrcsapatok elszállásolásán felül Dacia nyugati völgynyílásait s főleg a Maros alsó völgyének s a vajdahunyadvidéki gyalari vastelepeknek biztonságát is hivatva vala szolgálni.

Déva, 1897 november.

Téglás Gábor.

A BODROGVÉCSI HONFOGLALÁSKORI LELET.

Béla király névtelene szerint a honfoglalás nagy munkája közben Zemplén vármegye mai területén s közel szomszédságában nevezetes események folytak le. Árpád serege itt rendezkedik, Ungvár mellől s innen bocsájtja szét különböző irányban a kisebb csapatokat s maga a főszereggel a Bodrog közén hosszasan táborozik.

Még az ősz Álmos vezeti a hazát kereső nemzetet, midőn az ostrom alá fogott Ungvárból ennek parancsnoka Laborcz megszökik és Zemplén vára felé veszi útját, de a gyorslovu magyarok egy folyó mellett elfogják s felakasztják. E folyó, azóta róla nevezve a *Latorcza* volt.

Anonymus 903-ra teszi az időt, midőn már Árpád a Bodrog közét megszállja. Itt veszi a kevély Szalán üzenetét Zemplén vára alatt, hogy a Bodrog vizét átlépni ne merészelje, mert ott már az ő birodalma vagyon, Árpád szerényen felel, hogy jóllehet az ő ősapja a nagyhatalmu Attila király birta volt egykoron a Duna és Tisza közötti földet, ő most csak ízeletet kér a Duna vizéből s egy nyaláb füvet Alpár mezejéről, hogy összehasonlíthassa édesebbek, jobbak-e azok a scythiai füveknél és Tanait vizénél. Egyúttal követekül Ondot, Ketelt és Tarczalt fényes ajándékokkal ő is útnak ereszti Szalánhoz.

Ezek elindulván, a Bodrog vizén átszutatának azon a helyen, hol a Sátorhalmától eredő kis patak e folyóba szakad. Majd a megáradt kis

patakon akartak átkelni, midőn Ketel lova megbotolván, az árvizben elmerüle úgy, hogy társai alig birták megmenteni.

Innen az erdőn átmenvén, mindig a Bodrog folyó mellett lovagoltak, majd egy magasabb hegy tetejére versenyezve felvágattak; miközben Tarczal a többieket megelőző, miért is e hegyet azóta Tarczal hegyének nevezék. Itt áldomást ülvén Tarczal visszatére Árpádhoz.¹

Igy beszél a névtelen jegyző e terület honfoglaláskorabeli multjáról s a régészeti kutatás állításait kezdi mintegy lépésről lépésre illusztrálni.

Nemcsak a stratégia törvényei igazolják Ungvártól a Bodrog völgyén le a Tiszához vezető hadi utat, de igazolják a honfoglaló ősök sírjai, melyek mindenütt az Anonymus által leirt vonal mentén jutnak napvilágra.

Nem említve a szomatori néphagyományt a szomorú torról, ott van a tarczali vitéz lovas sirja,² majd a tokaji lelet³ s mint harmadik láncszem a bodrogvécsi, melyekhez már a szomszéd Szabolcs tiszai zugában napfényre került bezdédi⁴ és mándoki⁵ leletek csatlakoznak a szabolcsi földvár hadászati gócpontjával.

Eddigelé 53, illetőleg a Nagy Géza által legujabban az esztergomi muzeumban talált egy karddal együtt 54 honfoglaláskorbeli leletünk ösmeretes, melyekhez mint 55-ik csatlakozik a b.-vécsi temető.

A leletek jelentékeny része lovas temetkezés. Ilyen volt b.-vécsi is.

A Bodrog partján elterülő Vécs község határában, a munkácszerencsi vonalon, a szomotor-helmecei országút mellett, a Lecse korcsma átellenében fekvő homokos domb a temető helye, melyről éjszaknak nézve a távolban a Latorcza és a Bodrog kanyarulatai csillannak meg előttünk, jobbra mint egy a rónába kinyujtott kar egy hegyhát látszik, s a végén ököl gyanánt a kövesdi vár romja kéklik. Balról erdős halmok kísérik a völgyet, mely előttünk az Alföld végtelen síkjába olvad.

E homokdomb *Kozma Mihály és Menyhért* földbirtokosok tulajdonát képezi, kik ott az 1897-ik év őszén rigoliroztatni kezdtek, hogy a helyet szőlővel ültessék be. E közben a halom keleti oldalán, honnan a szél a futó homokot folyton hordja, csaknem a föld felszínén a munkások sírokra bukkantak. Fájdalom, mielőtt a tulajdonosok értesülhetek volna, a sírokat felforgatták s a tárgyakat szétszedték. Mi a vadászás közben véletlenül e helyen megfordult *Klein István* m. kir. honvéd

¹ Szabó-Fejérpataky, Béla király névtelen jegyzőjének könyve, Budapest 1892. XIII—XVI-ik fejezet.

² Hampel J. A honfoglalási kor hazai emlékei. 1896. 130. l.

³ Arch. Ért. 1897. 233. l.

⁴ Arch. Ért. 1896. 385. l.

⁵ Arch. Ért. 1897. 361. l.

alezredestől vettük a leletről az első értesítést s a műemlékek országos bizottságának megbízásából azonnal a helyszínére siettünk.

A területet már teljesen felforgatva találtam, melynek felszínén az emberi és lócsontok, valamint több nagyobb cserépedény töredéke összekeverve heverték s jóllehet az egész területet mintegy másfél méter mélyen újból fölsáttam, két vas-zablatöredéken és két kengyelen kívül mitsem találtam.

Az egész leletből itt bemutatott többi tárgyakat a birtokos urak szedték össze a munkásoktól. Szaktársaink e rajzokat látva, az első pillanatra észre fogják venni, hogy e lelet jelentékeny és talán értéke-
sebb része hiányzik. Egy ily gazdag temetkezés, melyben mint a lócsontváz is mutatja, bizonyára előkelőbb ember, valamely hadnagy is volt eltemetve, semmiesetre sem nélkülözte a ruházat ékítményeit: az aranyozott bronz és ezüst ptykéket és csüngő díszeket, mint azt csaknem minden valamennyire épségben kapott honfoglaláskorbeli leletünk-nél találjuk. Ezeket azonban bizonyosan mind szinaranyoknak nézve, elvitték a munkások és noha a szolgabírói hivatal útján hivatalosan s magunk pénz ígéreteikkel mindent elköveltünk, mégsem sikerült azokból egyetlen darabot sem megkapnunk. Szomorú dolognak tartjuk ezt s azt hiszszük, csak a nép nevelése útján akadályozhatjuk meg az ilyeneket a jövőre.

A lelet körülményeire csak annyit sikerült megtudnunk, hogy több kinyújtóztatva fekvő csontvázra akadtak, melyek egyike mellett találták a rozsdáette kardot, a 2-ik ábrán 1—8. szám alatt látható kalapált ezüst lemezekkel, melyek annak hüvelyét borították s hogy e váz lábánál került elő a ló feje és négy patája.

Az itt lerajzolt összes leletek, továbbá egy csaknem teljesen ép koponya s a ló fejevázának darabjai, a birtokosok ajándékából általában a m. n. muzeum régiségtárába szállítottak.

A meglevő tiz darab kengyel nem képez mind párt, de belőlük hat különböző forma válik ki, úgy hogy már csak ennek alapján is legalább hat egyén temetkezésére kell következtetnünk; úgy hogy e szerint a b.-vécsi temető leggazdagabb honfoglaláskorbeli temetőink egyike.

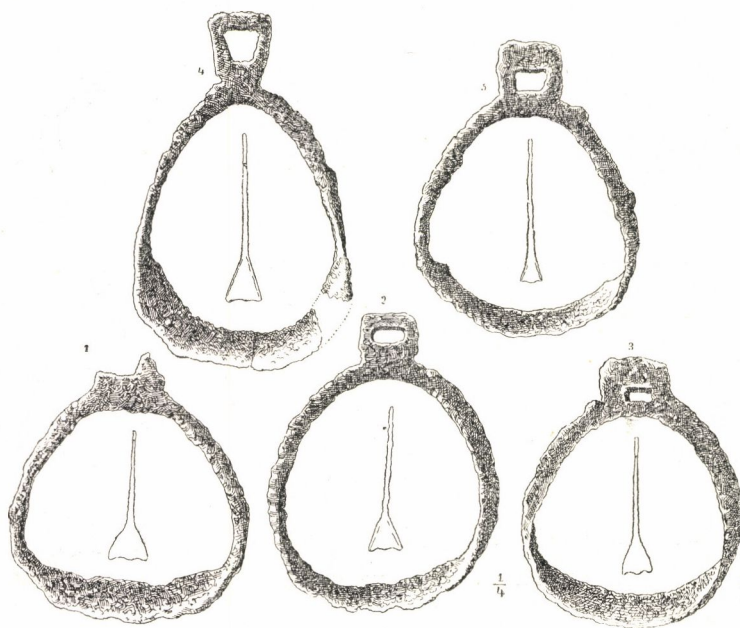
Az itt 1. és 2. szám alatt bemutatott kardtöredékek két különböző kard darabjai, mert ha a két darabot összetesszük, oly hosszaságot nyerünk, a milyen e korbéli kardjaink között elő nem fordul.

Az 1. sz. alatti penge, melynek hegye hiányzik, jelenleg 72 cm. hosszú, hegye felé legnagyobb szélessége 2.07 cm., és fent legnagyobb szélessége 4 cm. E helyt egy tojásdad alaku bevésett mélyedés és egy szög helye látható, hol valószínűleg valamely arany vagy ezüst lap volt diszül reá erősítve, melyet azonban lefeszítettek róla. Formájára nézve a tarczali kard gyengén görbülő típusához vág.

A kisebb pengetőredék hossza 33 cm. s szélessége 2'05 cm.

A 8., 9., 10. és 11-ik szám alatti 4 zablá mind egy fajhoz, a karikás zablákhöz tartozik, a minőket szintén legtöbb e korbéli leletünkben látunk. A 11-ik számúnak hossza 27 cm., karikájának átmérője pedig 7 cm. A legkisebb 8-ik számúnak hossza 23 cm. Érdekes, hogy az állkapczájában talált fogak közül a hátulsó két fogban kereken kikopott nagy lyukat látni, melyet a kemény száju paripa fogaiban a zablá koptatott ki.

Egyik legsajátosabb jelensége temetőnknek a kengyelek típusainak nagy változata. Együtt találjuk itt csaknem mindazon formákat,

II. BODROGVÉCSI HONFOGLALÁSKORI LELET.

melyek összes e korszakbéli leleteinkben, különösen pedig a pilisi, csornai, verebi, szegedi, kecskeméti és tarczali sirokban előfordulnak.

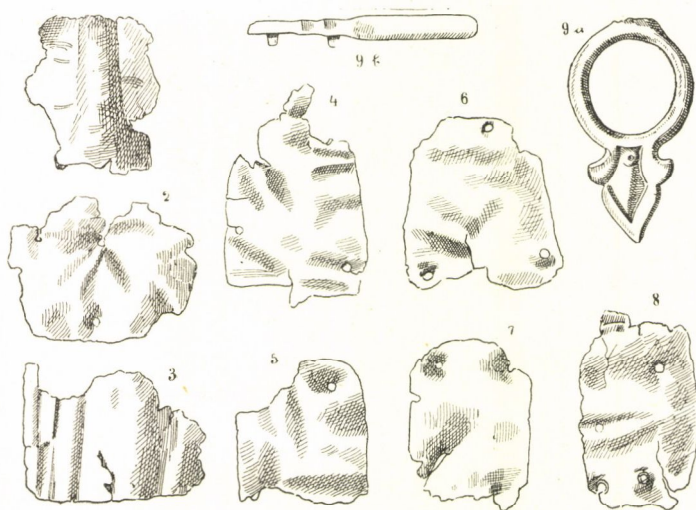
Ilyen kiváló forma az 1-ső táblán látható hosszúkás alak, melynek párja nem került meg s az ugyanott lerajzolt kúp alaku pár, melynek analogiáját a kecskeméti leletben találjuk. A hosszúkás páratlan kengyel magassága 13 cm., alsó átmérője 9 cm. és a talpvas szélessége 4'05 cm.

A 2-ik táblán levő 4. szám alatti szintén hosszúkás forma nagy szíjnyilásával szintén önálló typust képvisel. A 3-ik számú kis kerek kengyel, melynek párja még az első táblán látható, a legáltalánosabb e korbéli forma, e példánynak csak kicsinysége feltűnő. Magassága

13'05 cm., szíjtartójának szélessége 3'03 cm. s talpvasának szélessége 3 cm.

Van ezen kívül még a leletben egy darab kengyel, melynek két szára fent egymást keresztezi. Ezt a típust *Zsillének* a kengyelekről kiadott műve a X—XI. századra teszi. Miután e példány igen rongált állapotban van, nem rajzoltattuk le.

Az egész leletnek csaknem legérdekesebb darabja az 1-ső táblán látható *fokos balta*. Baltát és fejszét e korbeli leleteinkben összesen csak hármat ösmerünk ebből a fegyvernemből, a székesfehérvári és gombási fejsze, melynek foka nincsen, a karászi leletben levő már balta, melynek tompa foka is van*. A legkifejlettebb fokos balta forma azon-

III. A BODROGVÉCSI HONFOGLALÁSKORI LELET.

ban a mi példányunk, mely a középkoron át is folytonos használatban napjainkig fentartotta magát. Főképen jellemzi, hogy a foka is lapos éllel bír. A honfoglaló lovas vitéz leghatalmasabb fegyverének kell azt tekintenünk, mely az azon korban használatos fémpitykével erősített bőrpánczél s a hasonló sisak ellen leghatékonyabb eszköze lehetett.

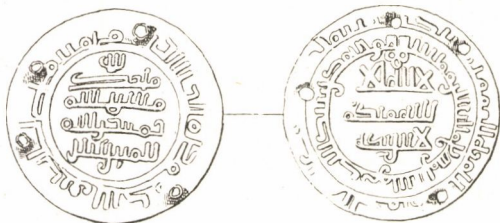
Fokos baltánk hossza 19 cm., élének szélessége 7'05 cm., nyéllyukának átmérője 3 cm. és fokélének szélessége 3'05 cm.

A ruházat, vagy a lószerszám díszítéseihez tartozott az a sötétzöld patinával festett s hármás levélforma nyujtványnyal bíró karika, mely a 3-ik táblán 9. sz. alatt látható. Ez bizonyára nem volt egyedül,

* Hampel J. A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest 1896. 171. l.

a többi a munkások kapzsiságának esett zsákmányul. Példányunk hossza 4.02 cm., s karikájának átmérője 2 cm.

Egyik legbecsesebb tárgya végül leletünknek az itt mindkét lapjának rajzában bemutatott ezüst érem, mely temetőnk korát kétségtelenül meghatározza. Átmérője 2.07 cm. s négy helyen át van furva,

annak jeléül, hogy disztés s talán fegyver elleni védelem gyanánt is ruhára volt fölvarrva. Egy ázsiai szamanida pénz, úgynevezett dúrhem az, a mely vagy Ismail Ahmed Emir (892—907.) által Balehban, vagy Nasr ben Ahmed (913—993.) Emir által Samarkandban veretett. Tehát mindenesetre vagy a IX. század végéről, vagy a X. elejéről, tehát honfoglalási korunk későbbi korszakából való.

A szamanida pénzek ez időben világkereskedelmi eszközök voltak, hozzánk bizonyára Oroszországon át kerültek, de forgalomban voltak fel egészen a magas éjszaki tartományokig.

Hazai leleteinkben eddigelé csupán a szegedi és galgóczi leletben fordultak elő.*

Jellemzőnek tartjuk, hogy svédországi leletekben szintén több esetben előfordultak ezen részek, még pedig szakasztott olyan filigrános és bőrtűs disztésű ékszerek kíséretében, a milyeneket a tokaji honfoglaláskori leletből ösmerünk s oly egyéb érmeik hozzáadásával, mint a minők például a nálunk a pilini leletben előfordult Lajos-féle (399—911.) kölni ezüst denar** s a benepusztai, nesz mélyi és csornai leletek kor-meghatározó középeurópai érmei.

A bodrogvécsi leletek sorát az a nyolcz darab szabálytalan alaku, töredezett szélű vékony vert ezüst lemezke zárja be egyelőre, a melyek a kard hüvelyét borították s a melyek mindegyike a fölszögezéshez több helyen át volt lyukasztva. De még ezek sem nélkülöznek minden érdekességet, mert gondosabb vizsgálat után kitűnik, illetőleg még két lapocskán pontosan constatálható, hogy azok a fentebb leirt szamanida dirhem féle pénzekből vannak kalapálva. Az akkori viszonyokra nézve

* Hampel J. i. m. 24—26. l.

** Hampel J. i. m. 19. l. és E. Hildebrand. Antiquarisk Tidskrift för Sverige. Stockholm 1870. 55., 66. és 103. lap

tehát ez is jellemző. E lapocskák közül a legnagyobbak szélessége 2.08 cm.

Egybevetve a leletek typusait, valamint a közöttük lelt érem tanuságát s azon körülményt, hogy a vitézzel eltemetve, már annak nem egész lovát, hanem csak fejét és patáit találjuk; — mint a honfoglalási kor későbbi szakának temetkezési szokása — temetőnk korát a honfoglalás kezdetétől mintegy három nemzedékre, tehát a vezérek korának elejére tehetjük.

Mindenesetre örömmel üdvözljük azt a m. n. muzeum gazdag honfoglalási emléksorozatában s hiszszük, hogy Zemplén vármegye ősmagyar emlékekben gazdag földje s lelkes történetbarátai még sok becses emlékekkel fogják kiegészíteni.

Dr. Szendrei János.

KASSAI SZÁRMAZÁSÚ ÖTVÖSMŰVEK.

A *gönczruszkai* (Abauj-Tornamegye) ev. ref. ekklézsia tulajdonában több kassai származású ötvösművet sikerült az elmúlt nyáron megállapítanom. Ezek közé tartozik első sorban egy 26 cm. magas, részben aranyozott ezüsből készült kehely, melynek ábráját is bemutatjuk (I. sz.). A kehely síma peremmel határolt négyosztatú talppal bír; a perem fölött gyenge reliefben trébelt növényornamentum vonul el, míg a talp felső része erőteljes domborodással emelkedik a szár felé, melylyel az egyes czikkelyek bevágódásaiból kiinduló s fölfelé haladó szalagok által felosztott négy mező köti össze. Minden mezőben trébelt díszítésű ornamentumok vannak elhelyezve, melyek ívalakban haladó s rendesen volutákban végződő kartoucheokon csüngő fesztonokat, kacsaringósan haladó virágindákat, kalászokat, virágcsokrokat, az egyik — ábránkon is látható — mezőben pedig kosárba helyezett virágokat ábrázolnak.

A talp legfelső része hegyekkel lefelé körben álló akanthusz-leveleket példázó gyűrűvé szorúl össze; ebbe van beléhelyezve a tömör ezüsből öntött, gombbal ellátott szár, mely gombján és alsó harmadában egy-egy gyűrűvel van tagolva. E gyűrű fölött és alatt szelíd hajlással hosszú levelek sorakoznak egymáshoz, míg a gomb gyűrű feletti része czikkelyekkel van díszítve s egy erősen hornyolt síma gyűrű által van a kuppához, illetve a kupa kosarához illesztve.

A kosár egész terjedelmében fehér ezüst-pléhből van alakítva. Legalsó részét a szár gyűrűjétől a kupa hasasodó része felé, vagyis a sugarak irányában haladó keskeny növénylevelek alkotják; e fölött egy mértanilag szerkesztett, meanderhez hasonló s derékszögű vonalakban tört szalag-dísz vonul körben, mely fölött végre a kosár tulajdonképeni ékessége: a levél s virágfüzerek közé elhelyezett kalászok, csokorszerűen megkötött s lebegő végű szalagok, fesztonok és egyéb növényi díszekből álló, fehér ezüstlemezről kivágott háló foglal helyet. A kupa széles harangalakú. Fődele kétszeresen profilírozott fedő, melynek kidomborodó felületén egy leveles virágcsokor fekszik.

A kehelynek minden oly része, mely a diszítést nélkülözi, meg van aranyozva, a többi rész fehér színben hagyott ezüst.

A kuppán bevésve e felirat foglal helyet:

I. GÖNCZRUSZKAI KEHELY.

Ad Gloriam Dei et vsum Ecclie: Re: G: Ruszcen. fieri curavit Paulus Bartzay de Ead. et charissima ejusd Consors Susana Vay de Vaja. Anno 1779. ☞

A talp peremén: **Ministro ejusd Paulo Damo Lisznyai.**

A feliratokból kiviláglik, hogy a kelyhet 1779-ben készítette a gönczruszkai ev. ref. ekklézsia számára nemes Bárczay Pál és hitvestársa, vajai Vay

Zsuzsánna asszony s hogy ezen időben az ekklezián Lisznyai Damó Pál uram lelkeszkedett.

A kehely talpának peremébe két bélyeget találunk beütve, az egyik egy derékszögű négyszögben az S D betűket, a másik pedig a fém finomságát jelző 13-mas számot tünteti elő.

Az első bélyeg jegyei a kelyhet készítő mester nevének kezdőbetűit képezik s ez esetben *Stephanus Diószegi* kassai ötvösmesterre vonatkoznak.

Diószegi István, miként azt a kassai városi levéltárban, az egykori kassai ötvösczéhnek meglévő iratai között és egyéb helyütt eszközölt kutatásaim kiderítették, mint ötvösmester, 1755-től 1782-ig működött Kassán. Polgárjogot 1755 szeptemb. 3-án nyer s még ugyanezen év november havában megnősül, Jenei Gombkötő István és neje: Kovács Judith asszony hajadon leányát, Máriát vevén feleségül. E nővel való házasságából 1779-ig kilencz gyermeke származott, azonban a szerencsétlen szülöktől megtagadta a sors azt a kedvezést, hogy ezek közül csak egyet is felnevelhettek volna, mert gyermekeik legtöbbszörre még csecsemő korukban hunynak el, miként arról a kassai ev. ref. ekklezsia feljegyzései tanuskodnak. *Diószegi István* 1770–71-ben első czéhmaster volt, mint második czéhmaster pedig tizenhárom éven át — az 1761., 1767–68., 1772–79., 1781–82 évben — szolgálta czéhét. A czéhregistrom csupán annyit jegyzett fel róla, hogy 1778 április 29-én szegődtette magához inasul a már 1776. július 7-ike óta Grimm András kassai ötvösmester társánál tanuló Neumärker Jánost s hogy e szerződötetés alkalmából *Diószegi* átvállalja Grimmtől a kezességet.

(Ugyanezen inast a czéh már június 3-án elkergeti, mert rossz magaviseletet tanúsított.)

Első szemléletre feltűnik, hogy a kehely födele — mely magában véve sem illik a kehelyhez — később keletkezett a kehelynél s hogy más kéz munkája. A technikának elűtő volta mellett igazolja ezt a peremébe beütött bélyegző, mely **I** és **W** betűket mutat, s mely *Johannes Wandet* kassai ötvösmester mester-jegyét alkotja. Erről a mesterről alább szólok.

A gönczruszkai ev. ref. ekklezsia tulajdonában e kelyhen kívül továbbá egy ezüsből készített, fedeles, nyeles és talpas úrvacsorapoharat is találtam, melynek egész magassága 6 cm., talpának átmérője 5.5, szájának átmérője pedig 6.3 cm. (2. ábra).

Profilirozott köralakú talpán egygyöngysor fut körül, mely gyöngykörrel a fődelen ismét találkozunk. A fődél ormán, lehajtott levélcsonom között, tobozszerű ékítés ül, mely tömören van megöntve s függőlegesen emelkedik a ponczollal érdessé kiveret levelek közül. Maga a pohár trébelt, teljesen fehér színűs csupán belülről van

2.

GÖNCZRUSZKAI ÚRVACSORA POHÁR.

megaranyozva. Peremén e bevéselt feliratot olvashatjuk: **Fieri Curavit Pau. Barczay, de Eadem, et charissima conjux SARA B. BOLDISAR AÑO 1801.**

Kiderül e fölíratból, hogy a poharat ugyanazon Bárczay Pál adományozta, a ki a fentebb leírt kelyhet készíttette az ekklézsia számára, de a ki ekkor, 1801-ben, újból (talán másodízben) nősült, mert felesége már nem Vay Zsuzsánna, hanem Boldizsár Sára asszony.

A pohárka talpának benyuló részén s a fődél peremén ott találjuk *Wandet János* kassai mester fentebb említett bélyegét s mellette a 13-mas számot, mely az ötvény finomságát igazolja.

Az ekklézsia harmadik tárgya nem kevésbbé fontos előttünk, bár ennek anyaga nem nemes fém, csupán csak vörös réz, mi azonban tűzben erősen meg van aranyozva. E tárgy. az ú. n. úrasztala-kosár, a melyre az úrvacsorán kiosztatni szokott kenyér helyeztetik el. E kosár a mai asztaldíszek szokásos alakjával bír. Köralakú talpa fölött trébelt műben ferde cikkek díszítik, melyek a szár felső részén, a hol ez a kosár lapjához simúl, kisebb méretben ismétlődnek. A kosár lapja fölfelé részút kihajló keskeny peremmel bír, mely áttört műben növényornamentummal van díszítve. A kenyértál lapjának fenekén a következő sorokat találjuk bevésve: **Fieri curavit Paulus Barczay de Eadem et charissima conjux sara B: Boldisar, AÑO 1801.**

A kenyér-kosár egész magassága 18 cm., alapjának átmérője: 20 cm., felső lapjái: 27.5 cm. A kosár felső lapja fölé abroncsok segélyével valamikor egy kis, köralakú domború fedélke volt alkalmazva, a melyen az ev. ref. egyház által oly nagy előszeretettel használt s symbolikus jelentőségű pelikán-madár ült. E fődélke, bár most már nincs a kosár fölé alkalmazva, meg van még a templom tulajdonában s melyet, mert csinos kivitele által a századeleji hanyatló ötvösségnek egy jobb alkotását képezi, ábrában is bemutatunk.

A csoport ezüstből van öntve s utólag czizelálva. Közepét a kiterjesztett szárnyú pelikán-madár erős alakja tölti be, mely előtt három fiókája, melyeket feltépett melléből táplál, foglal helyet. Az ezüstből készült úrvacsora-pohár, s az 1779-iki kehely fődője hitelesítő bélyegeikkel világosan tanúsítják, hogy azok *Wandet János* keze alól kerültek ki, módunkban áll tehát rajtuk *Wandet* művészetét s művészetének specifikus fogásait kitanulmányozni. *Wandet* oly sajátágosan kezelte az ezüstlemezekből kinyirott s azután ponczollal érdes felületévé lett növényleveleket, melyeket gréstikkelyével az erek irányában még külön is megmunkált, hogy egy ilyen példányt jól szemügyre véve, *Wandet* bármely más e nemű alkotását azonnal felismerjük.

Az úrvacsora-kosáron bélyeget nem találunk; de ha szemügyre vesszük a felső lap peremében elhelyezett áttört ornamentumot, a viráglevelek kezelése rögtön elárulja, hogy *Wandet* művével van dolgunk.

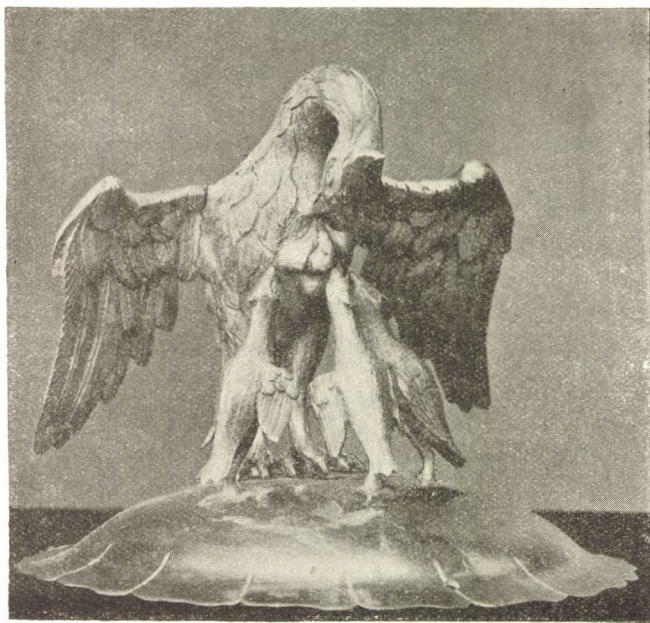
Maga *Wandet János* 1779-től 1804-ig működött mint ötvösmester Kássán. A czéh 1779 július 21-én veszi föl kebelébe «Stuckmeister»-ré s ekkor említetik meg, hogy besztérczebányai születésű. Remekét ugyanazon évi szept. 16-án mutatja be a czéhmesternek s fizet mestertaxa fejében 15 rajnai forintot. Polgárjogot nov. 29-én nyer, a czéhet pedig, mint első czéhmester, 1791. és 92-ben, második czéhmester gyanánt pedig 1797-től 1804-ig szolgálta.

Két szép gyertyatartóját a kassai Orsolya-szűzek templomában a tabernaculum oldalára alkalmazva láthatjuk. A gyertyatartó fehér ezüsből tömören öntött bütykös növényágot ábrázol, melyre kacsaringós indákkal egy néhány levél kúszik fel. A gyertyatartókon megtaláljuk Wandet ismeretes bélyegét, kétségtelen tehát, hogy az ő munkája.

Hátra volna még, hogy Diószegi István kelyhéről, annak stilusa és technikájáról nézetünket kifejezzük. E kehely sajátságos alakja és ornamentációjával azonnal feltűnteti azt a körülményt, hogy készítője sem a barok, sem a rokokó ízlés befolyása alatt nem állott, de motívumait a XVIII. században Franciaországból kiindult azon sajátságos ízlésből merítette, mely ízlés a XVIII. század legvégén de különösen pedig a XIX. legelején, a Garnier alapdiszpozícióinak elfogadása által egész Európában elterjedt s mely irány a klasszikus görög formák mélyebb tanulmányozása által később megalkotta a száraz, úgynevezett *style-empiret*.

A mint példánkból láthatjuk, e styl elég korán talált hívekre hazánkban is s Diószegi István bizonyára külföldi bujdosásai révén, vagy a Francziországból ide került ötvösmintákból jutott azon diszító anyaghoz, melyet kelyhén felhasználott s a mely kehely, eltekintve talpának túl magas voltától, a szár vastóságától s a kupa ez időben különben közhasználatúvá vált alakjától, már csak azért is érdekesnek mondható, mert az új iránynak egy aránylag korai képviselője volt hazánkban.

Mihalik Főzsef.

3. PELIKÁN A GÖNCZRUSZKAI URASZTAL-POHÁR FÖDELÉN.

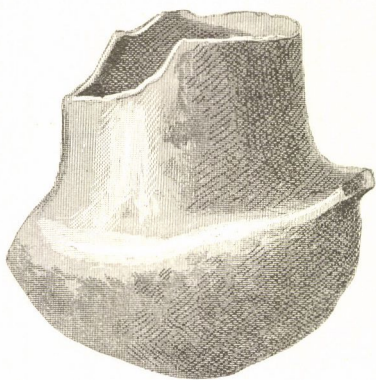
LEVELEZÉS.

I. CZIRÁKY GYULA A BOGOJEVAI ÖSTELEPRŐL. Bogojeva nagyközség Bács-Bodrogh vármegyében fekszik, ily néven csak a múlt század óta neveztetik, a középkorban Boldogasszonyteleke nevű falu állott helyén. Többféle régi emléke van. Új- és Magyar Karavukova, XVIII. században virágzott községek romjai a határában fekvő Pusztá-Falu-ban voltak láthatók nem régi-ben; keresztül vonult határán a «római sáncz»-nak nevezett földmű is. Mindezeknél ősbibb telepről szól jelen közleményem.

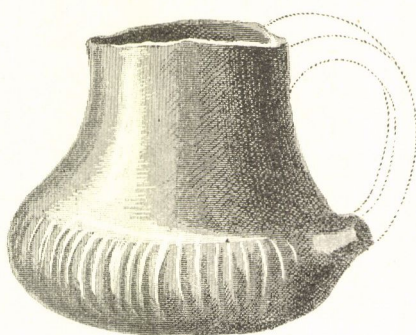
A Bogojeváról Rác-Militicsre vezető mű-út déli oldalán, épen a «Papszállás»-sal szemben, Szücs György és Rohács Márton földje őskori, vékonyabb-vastagabb cserép-darabokkal volt sűrűn beszórva. Oly nagy mennyiségű volt e cserép-töredék, hogy a köznép — mely minden régít török eredetűnek gondol — úgy vélekedik, hogy a török világban e helyen fazekasok laktak. Egy két bögre, mely innen előkerült, elkallódott.

Vagy 3 éve lehet annak, hogy a megyei szakférfiak figyelmét felhivandó, rövid közleményben ismertettem telepünket egyik megyei lapban. Szavaim akkor eredmény nélkül hangzottak el, de azért gonddal őrködtem a telep fölött. Az őstelep a Bogojeva községhez tartozó Székes nevezetű kaszáló vizenyős talajából alig pár dm.-nyire kiemelkedő kis fensíkon fekszik. Csak e kis részt használják szántóföldnek, egyebütt silány legelő szokott az esős években zöldülni. Köröskörül vízfolyások és mocsarak környékezik, melyek keletre egészen a Rác-Militics alatt húzódó Mosztonga-ig kiszélesednek. Ezen — a XV. században ásott — Mosztonga s a manapság oly nagy haszonnal járó csatornázás a víz nagy részét ma levezetik, de annyira sohasem képesek azt eltüntetni, hogy pár száz hold terület víz alatt ne álljon. Mennyi víz lehetett itt akkor, midőn a vizek lecsapolásáról nem volt még gondoskodva? A Bauer Antal mérnöknek 1825-ben készült térképe szerint e század elején is szigeten feküdt még telepünk, és e térkép igazolja azon állításomat, hogy a telep lakói sziget-lakó, halászó nép voltak. Fekete, legnagyobb részt vörösre égett földdarabokból álló réteg táru szemeink elé a humusz felszínétől számított 5–6 dm.-nyi mélységben; majd megszakad, majd ismét kisebb darabokban köröskörül feltalálható. A nép téglának tekinti ezeket. Minden darabnál ott vannak az ágak benyomódásai következtében támadt gödrök (14. ábra). Cserép- és állatsont-darabok már 2–3 dm.-nyi mélységben találhatók. S e kulturréteg csak ott terjed lejjebb, a hol a humusz lenyúl a löszbe. Ilyen helyeken az említett tárgyak egészen a termőföld fenekéig előjönnek, még pedig nagyobb számban, mint egyebütt.

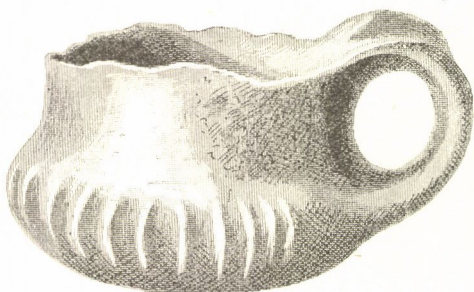
A löszbe lenyúló gödrök alakjában kétféle forma vehető ki. Az egyik

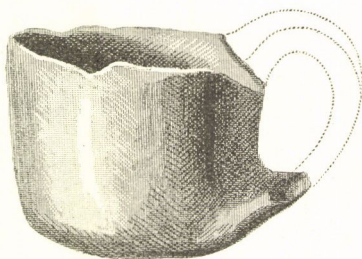
1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

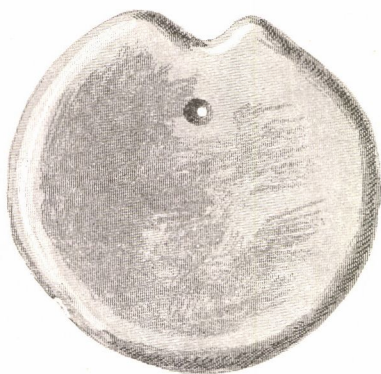
I. LELETEK A BOGOJEVAI ŐSTELEPRŐL (BÁCS M.) $\frac{2}{3}$ n.

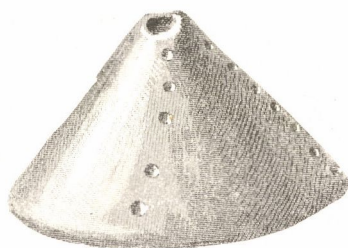
9 a.

9 b.

10.

11.

12.

13.

II. LELETEK A BOGOJEVAI ŐSTELEPRŐL (BÁCS M.) $\frac{2}{3}$ n.

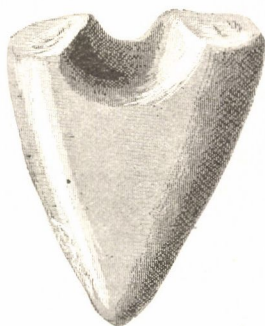
alaknak lőszbe nyúló feneke gömbölyű, a másiké egyenes. Tetejük, illetőleg boltív-részletök körvonalai nem vehetők ki, a mindenütt egyforma feketeségű humuszban elmosódtak. Míg a humusz mélysége általában 70—80 cm.-nyire tehető, a gödrökben 0.96 (d), 1.22 (c), 1.45 (h) m.-re nyúlik a lőszbe a felszíntől számítva.

Az ember hajlandó volna e gödrökben kétféle lakást észrevenni: a verem és árok-alakút s ez áll is talán legnagyobb részökre. Egy gödőnek a mélysége azonban jóval nagyobb a többinél; már 2 m.-nyire leásták s jöllehet vízre bukkantak, fenekét még sem találták meg. Hanem benne (2 m. mélységben) egy emberi koponyára akadtak. A homok-hányó ember állítása szerint a csontváz fejfelé felelt, mert egyéb részeit (csak darabokban) a koponya fölött találta meg. Majd egy-egy gödőnek rendszeres átkutatása több világosságot fog deríteni azok mivoltára, rendeltetésére. Leleteinket agyag-, kő-, csont- és ércz-tárgyakra oszthatjuk.

Legtöbb természetesen az agyag-tárgy s köztök az edény. Edényeik vörös és barna cserepűek s mind korong nélkül készültek. Kétféle alak került eddig elő belőlök. Az egyik az alul öblös, körte alak (1—3. ábra), melyből 18 darab akadt. Öble a legtöbbnek hornyolt. Nyaka egyiknek hosszabb, másiknak rövidebb; fenekök majd félgömb-alakú annyira, hogy oldalt nem fektethetők: talpra állanak, majd lapos. A másik alak (4. ábra) az egyenes oldalú, fenekétől teteje felé kiszélesedő, lapos fenekű forma, melynek eddig egyetlen képviselője akadt. Az ornamentikát a pont vagy vonal és ezeknek összetételei képezik. (5—8. ábrák). Némelyik cserép-darabon egyes, másikon kettős bütyök van. Egy óriás fülű, 11—12 mm. vastag falú, nagy edényeknek csak darabjait találhattuk meg. — Eredeti egy agyagból feketére égetett emberi alak, a mely férfi alakot ábrázolt. A derékon ketté tört szobrocskának alsó 94 mm. hosszú része van meg. A lábak, melyek túlságos vastagok, vonalak- s pontokkal vannak díszítve. Adjuk a szobrocska ábráját előlről és hátulról (9 a. b. ábra). Agyag hálósúly van kettő (10. ábra); orsó-gomb (2.5, 4, 4.3 cm. magas, egy pontokkal díszített) 4 (11—13. ábrák); csonka (tengelye irányában átfúrt, 4 cm. magas) agyagkúp-rész 1; agyag-kanál-darab 1 (19. ábra); agyagláb 1. Kőtárgyaink aránylag elég nagy számúak. Van 5 darab kőbalta-részünk (15., 16. ábra), melyek közül 4 balta-fok gránitból, egy (az egyetlen élfelőli rész) szépen csiszolt serpentintből készült. Nyéllyukaikról pontos méretet csak kettőnél vehetni fel. Az egyiknek nyéllyuka szélein 19 mm., közepén 16 mm., szélein 22 és 18 mm., közepén 16 és 17 mm., ami annak a jele, hogy két, nem egyenlő átmérőjű hengerrel fúrták. Egynél, mely fejsze lehetett, a lyuk ferdén van fúrva: nyele olyanformán állhatott, mint a mai ács-szekerczékben. Két csiszoló kövünk is van. Az egyiknél, mely négyyszög-alakú homokkő, e rendeltetés kétségtelen; a másiknál csak valószínű. Ezt — mint láthatni rajta — baltává akarta alakítani az őskor embere; de oly puha az anyaga, hogy mestere szándékától elállott s csiszolásra használta tovább. Silex és obsidiánból kés, vakaró, nyíl több találtatott (17. és 18. ábra). A csont-eszközöket 4 darab csont-ár képviseli (6.4, 10.5, 11.6 és 3.5 cm. hosszúságúak) (20—23. ábrák). Szárnyas és emlős állat-csontok rendkívül nagy számban jönek elő. Egy marha-fej az egyik gödő fenekéről került elő. Békateknő sokszor talál-

14.

15.

16.

19.

17.

18.

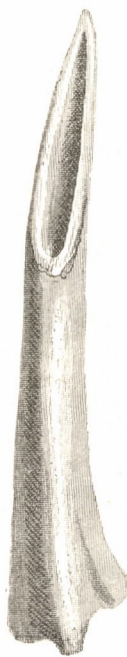
23.

20.

21.

22.

III. LELETEK A BOGOJEVAI ŐSTELEPRŐL (BÁCS M.) $\frac{2}{3}$ n.

ható. Nevezetes és telepünk korának meghatározásában jelentős darab az eddig egyedüli fém-véső. Hossza 62 mm., legnagyobb szélessége s vastagsága 3 mm., 4 élre van kovácsolva s anyaga vörös réz. 120 cmnyi mélységben, egyik gödör fenekén találták.

Czirák Gyula.

II. DUDÁS GYULA A ZOMBOR-SÁPONYAI LELETRŐL. (Bács-Bodrog m.) A zombori határban, Sáponya pusztán, a Bikár-szálláson levő szőlőben a múlt év őszén egy sírra találtak a munkások, melyben egy holt-tetem csontváza, két edény és összesen hét darab bronztárgy foglaltatott. E tárgyakat dr. Bikár Nevád zombori ügyvéd a t.-hegyei történelmi társulatnak szolgáltatta be. A csontvázból hat darab koponyatöredéket és egy darab karcsontot láthatni e leletben, a többit valószínűleg elhántták. E csekély csontanyag tehát anthropologiai szempontból csak annyiban érdekes, hogy összehasonlítást lehet tenni közte és más bácsmegyei leletek csontjai között, s ezen összehasonlításból látjuk, hogy pl. a társulat gyűjteményében levő topolyai bronzlelet koponyája egészen hasonló anyagot mutat e töredékekkel. Az edények közül egyik nagyobb urna hasonlít a bronzkori hasonfajta tárgyakhoz, melyeket a magas nyak és két kis fül leginkább jellemez. Bács megyében ehhez hasonló edény több is került már elő, a társulat gyűjteményében levő bukováci edény is hasonlít hozzá. A másik kis edény a szokásos csupor, mely a préhistoriai sírokban igen gyakori. E két edényben étel és ital lehetett a holttest mellé elhelyezve. A bronz tárgyak e sírleletben a legérdekesebbek. Nem azért, mintha ily anyagú tárgyak megyénkben már nem fordultak volna elő, hanem azért, mert ez az első eset, hogy csákány, kard vagy tör és különböző nagyságú tűk együtt foglaltatnak. A kard, mely rövidségénél fogva inkább skytha törökhöz látszik tartozni(?), két arasznyi egyenes pengével bír, mely mindkét oldalán élesre s csúcsán hegyesre volt köszörülve. Fogantyuja nem maradt meg, bizonyára azért, mert csontból vagy fából készült s ez idő folytán elrothadt. Látszik, hogy hat bronzszeg erősítette a pengét hozzá, mert a szegek a penge végében még megvannak. Két csákány került e leletbe. Az egyik nagyobb, a másik kisebb ugyan, de mindkettő egészen egyező típuszt mutat, t. i. kéttagú s a penge sima, a korong pedig csúcsban végződik. A köpü nem valami nagy, ennél fogva a hozzá való fanyél alig volt egy jó ujjnyinál vastagabb. A csákányokhoz hasonló tárgyak megyénkben még eddig, tudtunkkal, nem fordultak elő; a bár velök analog példány hazánkban sűrűn szerepel. (L. *Hampel*: *Bronzkor emlékei* II. 182.) Négy darab bronztű egészíti ki leletünket, melyek gombban végződnek, hosszúságuk különböző, valamint vastagságuk is, és oldalikon köralakú czifrázattal bírnak. Ezek a bronzkori ember ruházatán a mai gombokat pótolták. Ilyen tűk a hazai bronzleletekben szintén nagyon sűrűn fordulnak elő. Zomborban eddig bronz tárgy csupán a Thim-féle téglavetőből került elő, e leletek azonban elkallódtak s csak részben ismerjük őket rajzból. Itt is holttestek mellett fordult a bronz elő, tehát ez volt az első temető, mely a kelta-szkytha(?) korból ránk maradt e vidéken; most ehhez csatlakozik a sáponyai Bikár-szállás lelete, mely a Zombor határában a második bronzkori

temetőt jelzi Bács vármegye archæologiai térképén. E leletek mutatják, hogy megyénk bronzkori lakossága sokkal sűrűbb volt, mint némelyek képzeltek; és valószínű, hogy valamint Zombor, úgy a többi helységek határaiban is még gyakrabban fogunk bronz tárgyakkal találkozni.

Zombor.

Dudás Gyula.

III. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN fűző- és varrótűk a velem-szent-vidi telep-ről. A velem-szt.-vidi őstelepen a talajviszonyok a fémrégiségek föntartására oly kedvezők, hogy az apró fűző- és varrószerszámok, melyek másutt oly ritkák, itt feles mennyiségben előfordulnak, úgy hogy hosszabb sorozatot közölhetek belőlük, mint a mennyit eddig ismertünk.

Szembetünő köztük két határozottan egymástól eltérő typus, melynél alakjuk két egész különböző célra való használata enged következtetni. Ez egyrészt a fűzőtű, másrészt a varrótű typus. Az utóbbi már varrásra volt alkalmas, míg elsőnek célja csupán fűzés lehetett.

A fűzőtű rendszerint vastag huzalból készült és a fül elhelyezése, esetleg alakja miatt csupán fűzésre alkalmas. Három typust különböztethetünk meg és pedig *A.* typust két osztálylyal. Ezek: *a)* a tű gömbölyű huzalból készült, a felső vastagabb végén egyenesen lemetstett, a zsinór vagy húr befogadására szánt lyuk hosszúkás és a fejtől meglehetősen távol fekvő (1. ábra). A lyuk nem éles eszközzel lett kivágva, mi a fülkörüli rész csekély szélesbülése után következethető. A typusul felvett példány méretei: Teljes hossz 112 mm., a fülfeletti megmaradt rész 16 mm., a fül átmérője 4 mm. hossz és 2 mm. szélesség. *A.* typus *β)* alsztálynál két válfaj akad. A tű testben valamivel gyengébb, s a fül feletti rész csúcsban végződő; első válfajánál a tű fülénél a már fent említett készítési módot találjuk, míg a másíknál a fül hosszúkás négyszögletű és éles eszközzel készítettett. *β)* I. typus példányméretei: Teljes hossza 11 mm., fülfeletti rész hossza 17 mm., a fül 5 mm. hosszú és 1 1/2 mm. széles, a fül mindkét oldalon menetelesen van mélyítve (2. ábra) *β)* II. typusválfaj méretei. Teljes hossz 120 mm., a fülfeletti rész hossza 12 mm., a keskeny 1 mm. széles és 12 mm. hosszú fül csupán lent és fent menetelesen mélyített, hosszoldalai egyenes levágatuak (3. ábra.). A most leírt typusok analogiája honi leletben *A.* *a*-hoz a már előbb említett lengyeli példány. * A boszniai leletekből Stamirović közöl egyet. ** A fűzőtűk igen ritkán előforduló *B.* típusához tartoznak azon fűzők, melyek vastag gömbölyű huzalból készültek, a fül és fej között megmaradó rész csekély, a fül éles eszközzel lett kivágva, s fent, úgy lent, egy a hegye felé elenyésző hornyolattal bir. A typus példányméretei: Teljes hossza 128 mm., a fül felett megmaradt rész 8 mm., a fül hossza 11 mm. ennek szélessége 2 mm. a fül felső úgy alsó vége egyenes levágásban végződő (4. ábra). A harmadik *C.* typushoz sorozandóknak vélném ama fűzőtűket, melyeknél a gömbölyű huzalból készült testüknek feje lelapított, legömbölyített s gömbölyű füllel bir. Pédányméretei: Teljes hossz 142 mm., a fej kb. 6 mm., a fül 1 mm. átmérővel bir (5. ábra). Analogiák

* Wosinszky «Tolna vármegye» I., LXXIII. tab. 9. ábra.

** Wi. Mitth. aus Bos. u. Herz. I. 125. l. 33. ábra.

az utóbbi típusokhoz lehetnének alakra nézve a sajó-gömöri * *B.*-hez, a szobi ** *C.*-hez.

Áttérvén a varrótűkre, ezek általános jellege, hogy vékonyabb huzalból készültek, a fül elhelyezése folytán varrásra alkalmasak, úgy már rövidebb testük is eme használati módot tételezi fel. Ezen sorozatnál miként a fűzőtűknél, megkülönböztethető volt több egymástól eltérő alak, melyeknél következő típusokat állítanék fel: *A.* típus, a vékony gömbölyű huzalból készült tű teste egyenletes vastagságú, csupán csúcánál közvetlenül vékonyulva s rövid hegybe átmenve, a fül majd gömbölyű, a felette megmaradó rész jelentékeny hosszú és tompa csúcsban végződik, ezen tű-típus munkája kezdetleges. Méretek: Teljes hossza 55 mm., a fül felett megmaradó rész hossza 8 mm., a majd gömbölyű fül átmérője kb $1\frac{1}{2}$ mm. az oldalak kifelé erősen kidomborodók (6. ábra). *B.* típusnál a tű vékony, gömbölyű huzalja a csúcs felé vékonyodó, a fül alakja hosszúkás, négy-szög oldalai kissé kinyomódók, mi tompa eszközzel való átfúrásra vagy ütésre enged következtetni, a fül szélei befelé kissé mélyítettek a fül feletti rész rövid és tompa csúcsban végződik. E típust képviselő példány méretei: Teljes hossz 65 mm., a fül hossza 3 mm. s szélessége 1 mm., a fül felett megmaradt rész (7. ábra) 2 mm. hosszú. A harmadik *C.* típust úgy vélném jellemezhetőnek, hogy itt a gömbölyű huzalból készült tű igen csekélyen, de következetesen a csúcs felé vékonyodó a fül egy keskeny hosszúkás részből áll, mely éles eszközzel készült. A fülfeletti rész elenyésző kicsiny és legömbölyített. Typus példány, melynél a csúcs letörött következő méretű: Teljes hossza 61 mm., a fül hossza 6 mm. (8. ábra). Végre még előfordul egy *D.* típus, melynél a gömbölyű huzal mint előbbinél vékonyodó, a fül hosszúkás, közepe felé szélesbülő, mindkét végénél be- és lefelé mélyített, s a fül felett megmaradott rész hosszabb és tompa csúcsban végződik. Typus példány méretei: Teljes hossza 86 mm., a fül hossza 5 mm., szélessége 1 mm., a fül feletti rész hossza 6 mm. (9. ábra). A most leírt két különböző célra készült eszközök sorozatában előfordulnak, az egyikből a másikba átmenő, sem kizárólag fűzőtűknek sem varrótűknek nevezhető idomok, melyeknél a fül részint alakra avagy elhelyezésre több ízben a fűzőkre, de testalkatuk varrótűkre enged következtetni. Ily átmeneti alakokból öt különböző példányt mutathatok be. Így első sorban egy példányt (10. ábra), a fül elhelyezése, úgy alakja a fűzőtű *B.* típusára emlékeztető, de egyrészt ennek keskeny volta, úgy másrészt a tű karcsubb teste és rövideége inkább varrótűnek megfelelő. Méretei: Teljes hossz 99 mm., fül hossz 5 mm., szélesség 1 mm. A második példánynál (11. ábra) a fül rövid és széles, úgy annak felső része \uparrow alakú, különben ez is némileg *B.* fűzőtű típusra emlékeztető. Méretek e példánynál: Teljes hossza 84 mm., a fül hossza 4 mm., ennek szélessége 2 mm. Mint harmadikat említeném (12. ábra) a fűzőtű *C.* típusának megfelelőt, melynél a fül ép úgy, miként annál gömbölyű, de oly kis nyílású, hogy nehezen volt mint fűző alkalmazva. Méretek: Teljes hossz 80 mm., fül átmérő 1 mm. Igen vékony testű, keskeny kis fülű s felette igen hosszú s csúcsban végződik részszel való példány (13. ábra) e soro-

* Arch. Ért. VI. 1886. 17. lap. 25. ábra.

** Hampel. «Bronzkor» III. CCXXV., 9.

FŰZŐ- ÉS VARRÓTŰK A VELEM-SZENT-VIDI ŐSTELEPRŐL (VAS M.), $\frac{2}{3}$ n.

zatunk negyedikje, mely a fűzők *A.* típusának β) alosztályára emlékeztet. Ennek méretei: Teljes hossza 82 mm., a fül felett megmaradt rész hossza 17 mm., a fül hosszúkás keskeny hasadék, mely $2\frac{1}{2}$ mm. hosszú és fél mm. széles. Ezen utóbbi példányhoz hasonló, de ettől annyiban eltérő, hogy a fül felett megmaradt rész hegyén behasított, s vékony fonál befogadására alkalmas. A 14-ik ábrán hozott példány méretei: Teljes hossz 62 mm., fül hossza 3 mm. (a szélesség deformálás folytán nem méretett), a fül felett megmaradó rész 10 mm., az ennek csúcsán lévő bevágás kb. 4 mm. hosszú. Ellentét kedvéért említendő még két példány, melyek egyikében a varrótűk kezdetleges alakját vélem fölismerni, hol a fül csupán egy csekély kis visszahajtott horogból áll. Méretei: Teljes hossz 50 mm., a kis horog hossza 2 mm. Míg ellenben a másik, melyet sajnos, csupán töredékben bírok, a bronzművesség igen magas fokáról tanúskodik, s melynél a készítési mód és alak nem messze esik a mai híres angol varrótűktől. Méretei a remek példánynak: Hossza 33 mm., a kicsiny $1\frac{1}{2}$ mm. fülecske mai varrótűkhöz teljesen hasonló, hegye letörött (15. és 16. ábra). A fűzőtű többször, ellenben a varrótű ritkábban előforduló tárgy leleteinkben. A fűzőtűknél *A.* típus *a)* változatja leggyakoribb, *A. \beta)* I. többször, $\beta)$ II. ritkábban előforduló, *C.* típus nem sűrűn, *B.* típus pedig igen ritkán előforduló. Gyűjteményemben van 14 darab ép fűzőtű és 17 darab töredék varrótű, ellenben csak 7 ép és 4 töredék van; az átmeneti alakból 8 darab került eddigelé birtokomba.

Ma még korai volna megállapítani e tárgyak chronológiáját, csupán arra az állításra szorítkoznám, hogy itt a fiatalabb præhistorikus korok eszközével van dolgunk, melynek első kezdetleges alakjait a bronzkor utolsó szakában kell keresnünk, ezek azután lassan-lassan fejlődve, a Hallstatt-korba mennek át s csupán ezen kor utolsó szakaszában s az ezt követő La Tène korban érik el tökéletes alakjukat. Hogy a kezdetleges alakok a vaskorban talán megindultak vagy átvéttek, azt bizonyítja a tavalyi esztendőben általam Velem-Szent-Viden ásatás alkalmával talált két fűző és egy varrótű (1. és 7. ábra), melyek egy korai Hallstattkori tűzpad környékén 115, illetőleg 110 cm. mélységben kerültek elő. Másrészt utal arra egy nemrég birtokomba került fűzőtű vasból készült példánya (8. ábra), mely a bronzból készült fűzőtűk *A.* típus $\beta)$ osztály I. alakját képviseli. E példány méretei: Hossza 84 mm., a fül hossza 2 mm., a fül felett megmaradt rész 23 mm., a hegye letörött. Ma csupán az alakokra s ezek fejlődésére fektethetnők a chronológiánkat. E szerint a fűzőtűknél legrégibb alaknak vélném a *C.* típust, mely a csontból készült fűzőnek utánzása, miként azt egy Velem-Szent-Vidről származó darabnál láthatjuk (18. ábra). Itt is, ott is a fül a fej átfúrása által keletkezett. Hogy ezen alak nem volt az első és legkezdetlegesebb, s hogy az előbb csupán egy kampócskából fejlődött ki, mely később forrasztás által nyert jobb erősítést, ezen alakká, az valószínű. A fűzőtűk legfiatalabb alakját *B.* típusban vélem felismerendőnek, mely már a bronztechnika igen magas fejlődését tanúsítja.

Miután a varrótűk a fűzőkkel egykorúak avagy tán inkább fiatalabbak, ennek folytán itt is a kezdetlegesebb alakokat miként *A.* típust vélném, úgy *B.* típust a régieknek, melyből a későbbi fejlettebb alakok keletkeznek, s melyeket sorozatomban a 16. ábrán levő példány fejez be.

Végre nyílt kérdésnek vélem, vajjon az általam átmeneti alakoknak elnevezett tükben kettős czélnek használt eszközöket, vagy ép tán a varrótüknék a füzőtükből való fejlődését lássuk.

Köszeg, október havában 1897.

Báró Miske Kálmán.

IV. OROSZ ENDRE A «VICEKÚTI ÖSTELEP»-RŐL SZÉK HATÁRÁN, (SZOLNOK-DOBOKA M) ÉS A «COSTA GYERLI» ÖSTELEPRŐL SZAMOSÚJVÁR HATÁRÁN. Ismeretes már az ősemlertani irodalom terén Szék nagyközség határainak ősrégészeti tárgyakban való gazdagsága, minthogy Dr. Koch A. és Dr. Mártonfi L. közöltek innen adatokat.* — Szék vidékén eszközölt saját kutatásaim és gyűjtéseim eredményeit egy terjedelmesebb dolgozatba foglalva majd csak később fogom közölhetni; a jelen alkalommal Szék egyik őskori lelhelyének a Vicekúti telepnek ismertetését teszem közzé. Széki földművelő emberek sokszor emlegették nekem Vicekútat, mint cserép- és kovakö-lelhelyet, hol ez utóbbiak állítólag kupával szedhetők. Telepet gyanítva a kitüntetett helyen, 1892 július hó 11—13-ki gyalogútamban csakugyan egy őstelepet fedeztem fel ottan. Széktől észak-keleti irányban haladva emelkedik a hegyre föl a vámos-szt.-iváni illetőleg szent-egyedi szekérút. A «Téglás» nevű hágón át aláereszkedve az innen keleti irányban hosszan elhúzódó «Besztercze» völgybe (a katonai részletes térképen Sörspatak) érünk, a mely az «Új-tó» délnyugati végéhez nyúlik.** A völgy mindkét oldalán kisebb-nagyobb vízmosások és vizokozta behorpadások szakgatják meg a lejtőket, melyek között nem egy, szép fenlappal bíró hegyfok keletkezett. A völgy talpának vízenyősebb helyein rétek díszlenek. Az alsóbb részekben itt-ott források buzognak föl. A menedékesebb lejtőket szántóterületek borítják s helyenként a magaslatok csúcsait vagy gerinceit kisebb erdők és bokros helyek élénkítik. A Besztercze völgy éjszaki oldala Besztercze dülő nevet visel, míg a déli oldal felől a Sospatak dülő foglal helyet. A Téglás hágótól a szekérúton haladva 800 lépést (= 600 m.) közvetlen az út jobboldali szélén egy lapos tetejű hegyfokot találunk; itt van az őstelep. A telepdomb kelet-dél-keleti lejtőjének lábánál jóvizű, fabodonba foglalt forrás buzog fel, melyet «Vicekút»-nak neveznek; erről adtam a telep nevét. — Az Új tó felől Székre jövő szekérút a völgy keskeny lapályából épen a telepdomb tövének lankás alján kezd szeliden emelkedni (1-ső hid) s innen a menedékes lejtőjű oldalon a Téglásra vezet, honnan már Szék nagyközség is belátható. A neogén alkutú telepdomb kerekded tetőfensíkjának hossza nyugat-keleti, vagyis a völgy hosszirányában mérve 150—200 lépés, mely a telep hosszát is jelzi. A domb elől lankás oldalú; kelet és nyugat felől egy-egy kis kimosási horpadás mélyed be a hegyvonalba, míg dél felől összeköttetésben van a közvetlen magaslattal, mely tovább vonulván, a Besztercze völgyet elválasztja Szék

* Dr. Koch Antal: «Negyedik pótlék Erdély ősemlősei és ősemleri eszköz leleteinek kimutatásához». Orv.-term. tud. Értesítő. 1888. évfoly. pag. 274.

Dr. Mártonfi L.: «Földtani viszonyok és történelem előtti idők nyomai a Mezőségen». Ugyanott. 1891. évf. pag. 153—155.

** L. Új spec. térkép. (1:75,000) Zone 18. Col. XXX. Szék und Mocs lapja. — (Sörös=Só-örs vagy Sovárd. Német tisztí félreértés.)

medenczájától. A teleptől éjszak felé a völgy ellenoldalán magas hegycsúcs emelkedik, az 537 m. Sárkánytó-tető, mely körül erdőrészek borítják az oldalakat.* Keleti irányban a teleptől mintegy 2 kilométernyire a Besztercze völgy végén az Új-tó délnyugati végének nádas mocsarai terülnek el a völgylapályon s innen nyúlik el hosszan éjszak-keleti irányban a völgynek gyönyörű képet kölcsönző «Új-tó» nádszegélyű vztükre, melyen néhány tóparti oláh lakos a 2—3 méternyi hosszú, egy fatörzsből kivájt, s egy hosszú ruddal hajtott keskeny lélekvesztőkön állva folytatja még manapság is majdnem őskori culturállapotban tengődő élet-foglalkozásai mellett az ősemlék halász-mesterségét is.** A telep physiographiai viszonyainak teljességéhez számítandó a domb tövében fakadó Vicekút-forrás, valamint meg kell említenem a telep déli szomszédos területének magaslatait is, melyek a kőtelepet tartalmazzák, s köztük kivált a «Sóákna-tető» hegyet számos sóforrásaival és sókivirágzásaival, melyek a præhistoriai ember figyelmét is magokra vonhatták. A domb geológiájában a mezőségi rétegek és az alluviális televényföld szerepelnek. A telep szántóföldjének 1—2 dcm. vastag, agyagkeverékes-televény feltalajában fekszenek az őstárgyak, honnan a szántások és csapadékvizek által kerülnek a felszínre, leggyakoribbak a fenlapon s gyérebbek a lejtőkön. A lelhető tárgyak: sok edénycserép, vaskos quarz s más kőzetdarabok, szilánkok, konyhahulladék-csontok, égett agyagrögök, szénmorzsák stb. A telep hátsó oldalán lévő kis árokban a váltakozó (5—10 dcm.) vastagságú televényben, a felülettől 5—6—8 dcm. mélyen is fordulnak elő őstárgyak; s a telepnek ezen árokpárt felőli szelíd, szelítől védettebb lejtőjén a legtöbb őskonyhahulladék csontot gyűjtöttem a felszínen. A telep helyszíni tanulmányozására különböző időben négy napot fordítottam; az ott gyűjtött vagy látott tárgyak a következők: A) Eszközök. 1. Zöldes, lágy agyagpalából egyenetlenül alakított és csiszolt kis kőszertöredéke, mely az első átfúráslyuknál tört ketté s az egyik darabján új lyukat fúrtak. E második lyuk fúrása egy belül is tömör furótárgy által lett eszközölve; a fúrás kezdőhelyén a lyuk átmérője 12 mm., alul csak 9 mm. Részint a kőnek s a lyuknak kicsiny volta miatt, részint mivel a kő igen lágy, palásan hasadozó, e tárgy aligha volt eszköz, hanem inkább amulette vagy dísz tárgy. Középszélessége 27 mm. A találó széki földműves lelőhelyét vicekútnak nyilvánította. 2. Eredetileg nagyobb vésőféle eszköz éltöredéke, melyből letörése után 3-szög idomú vakarókés lett. Él hosszúsága 36 mm. A szép simán csiszolt vérvörösszínű kő anyaga előttem ismeretlen; a széki nép «virkő» (=vérkő) néven nevezi s állítólag vízben feloldva állatoknál orvosszerűen használja. Egy ily vérkő darabkát átadtam Dr. Ruzitska Béla vegyész urnak, fölkérvén annak meghatározására. Az eredményt a következőkben adom: «az ásvány: silikát, mely savakban, például conc. sósavban csak részben oldódik. Kalium-natrium carbonattal összeolvasztva feltáródik, valamint fluorhydrogén-sav is feloldja. Az oldatban kovasav, aluminiumoxyd, vasoxyd és ha jól emlékszem calciumoxyd is volt. Vasoxyd

* A special-kartén (mint sok más név is) helytelenül: Sarkantyú t. van írva.

** A Mezőségen — a vidék elszigetelt volta miatt — sok érdekes őskori jellegű ethnographiai adat észlelhető s ezeknek összegyűjtése az ősemlék érdekében nemcsak igen kívánatos, hanem határozottan szükséges.

Szerző.

különösen sok volt. Ez eredményből csak az világlik ki, hogy silikáttal van dolgunk, de hogy milyenféle vegyület vagy miféle ásvány, az csak a részletes quantitativ analizisból volna megtudható.» A kő késsel könnyen karczolható; törése kagylós, karcza halványvöröses-fehér. E kőből számos gyöngyöt ismerek a széki őstelepről. A kérdéses tárgy lelőhelye a találó földmives szerint Vicekút szántóföldje. 3. Egy alsó oldalán laposra s felső részein domborúra csiszolt, mállott chloritos gneiszből álló kőtárgy, egy nagyobb vésőbalta felső részét képezi, éle letört. Szabályos forma. 4. Őrlőfenék-kövekből egy épet és 15 töredék drbot gyűjtöttem össze. Anyaguk: csicsói rhyolith, 5 drb., andesit, (likacsos, mállott, rozsdásbarna és tömör halványvöröses-szürke) 6 drb. Számos őstelepen található lévén, a legjobb őrlőkő anyagot képezi. (Pyroxén and.?) Középszemcsés szürke homokkő, 2 drb., gránitos kőzet 3 drb. Ép köralakú, csicsói-rhyolith őrlőkő átmérője 20 cm., legnagyobb vastagsága a közepén 7.5 cm. Felső őrlőlapja vízszintes, lapos és fényesre csiszolódott az őrlés által. Alja domború, szélein elkeskenyedő. Ütögetés, tördelés által alakították meg. Domború fenekét a földbe mélyítve rögzítették és kicsiny átmérője miatt inkább zúzva, semmint körben őrltek rajta. Szélein megcsontult. Mindenik őrlő felső lapja kopott, fényesre csiszolódott s épen erről ismerhető föl, hogy őrlőfenékkő. Alakra és méretekre megegyeznek más telepek eléggé jól ismert őrlőköveivel. 5. Törőkövekből csak 25 épebb s jellemzőbb példányt jegyeztem fel, de még igen sok töredék hevert szerte-szét a telepen. Főleg kavicsok 22 drb., a többi 3 terméskőzet. Anyaguk: vaskos quarz 16 drb., quarzit 2., rhyolith 1., amphibol-trachyt v. pyrox. aud. 2., gránit 2., gneisz 1., quarz-homokkő 1 drb. Egy vagy mindkét végükön ütésnyomokkal birnak. Mesterséges alakítást a kavics-példányok nem mutatnak. 6. 3.5 cm. hosszú sötét silex vakarókés, 4 kis drb. obsidiánforgács. Menilites szürke homokkőből ivesen lehasított 7 cm. hosszú s 4.5 cm. középszélességű tipikus kőkés lehasítás által alakítva. Ugyanily anyagú 2 szilánk nucleusról a kovaszilánkok módjára lehasítva. Átmetszetők lapított 3-szögű idom. 7. Gyakoriak a telepen egyszerűen csak ütés, tördelés, hasogatás által alakult, oly éles szegélyű kődarabok, melyek habár nem célirányosan lettek előállítva s nem is birnak bizonyos meghatározott formával, de kétségen kívül éleiket és hegyeiket sok munkára (vágás, reszelés, fúrás) használhatták, tehát az ily minden alakítási technikát nélkülöző kövek is vágószereknek tekintendők.* Némely ily éles szegélyű kövek, ha alkalmas fogásuak (t. i. hosszú, vastag és éles) kézi vésőbaltáknak is jól használtathattak. Gyűjteményemben 2 példány e telepről. 8. A telepen számos kőzetforgács és kődarab hever. Anyaguk följegyzése az anyagforgalom megvilágítása végett, sokszor tanulságos adatokat szolgáltathat. A kövek anyaga a következő: vaskos quarz, quarzit, quarz-congl., silex, chalcedon, szarúkö, obsidián, vérkö, (2 forgács) gránit (kavics), amphibol-trachyt, pyroxén-and. (?) rhyolith, tömör andesit, eruptiv kőzet kavicsok, gránitos kőzet, amphibol-pala, menilites szürke homokkő, dacittufa, grauwacke homokkő (?), quarzitos homokkő, gránatos csillámpala, fekete limonit és néhány ismeretlen kőzet. Mint

* L. még erre vonatkozólag: A szamosújvári «Lunkai» ősemléki telep. Orv.-term. tud. Értesítő. 1897 évfoly. I. füzet. pag. 14. f).

idegen tárgyak előfordulnak még kisebb-nagyobb quarz-kavicskák, melyeket Bonczhidán a Szamosból s általában a Szamos folyó jobbparti vidékének diluviális és ó-alluvialis kavicsüledékeiből hordott az őskor embere a vicekúti s a széki őstelepekre. 9. Három emlős állati csontdarab az ember kezemunkáját viseli magán: az egyiknek keskenyedő vége hegyesre van faragva s mint ilyen 8—9 cm. hosszú csont-ár volt. A csont ellenkező végén haránt van eltörve. A másik egy láb-szárcsont töredéke, mely végén keresztben furatott át. A lyuk átmérője 10—12 mm. A 3-ik csont végén 22 mm. hosszú fényesre csiszolt él van, s ez egy csontvésző. *B/* Edények. A telep legtöbb őskori tárgyát az edénycserepek képezik, melyeknek anyaga fazekas korong nélkül idomított, de némelyik igen csinos formával bíró, részint durvább homokszemekkel kevert, részint főleg finomabb, természetes elegyű homoktartalmu agyag. A durva anyagúak rendesen nagy méretű edények, míg a középfínomságúak vagy egészen finom edények inkább közép nagyságú és kicsiny, csinosabb edények. A leggyakoribb cserépvastagság 5—9 mm., a legvékonyabb 2—3 mm. s a legvastagabb 9—15—24 mm. Többnyire jó égetésűek lévén, erős cserepek, csupán néhány földesebb szövetű darab mutat lanyhább égetésre. Az anyag természete és az égetés foka szerint vörös, szürke, barna és fekete színűek; a legtöbbnél látható a külső felületen egy égetési kéreg 1 mmnyi vastagságban. 30 darab edényperem közül 17 egyenesen felálló, 8 kevésbé kifelé hajló és 5 behajló tálperem. Edényfogantyút 13-at gyűjtöttem. Ezekből kúpfog 1, közepén kimetszéssel díszített bütyökfog, 1 szabálytalan hengeres szalagfűl 2, kördéd nyílású sz. fűl 2, többé-kevésbé széles, lapos sz. fűl 6 darab. Végül találtam még egy sajátos alakú, eddig még nem tapasztalt díszes edényfogantyút, mely az edény pereméből 4 cm. magasra kiugorva, egy 33 mm. átmérőjű kerek gombot formál, míg az edény oldalán levő 3 oldalú szalagfűl fent a gomb tövével olvad össze. Itten a tömör fogantyú a lyukas füllel lett egyesítve. Egy széles szalagfűl csap által volt odaerősítve az edény falához. A fenék mind kör alakú és simán lapos. Díszítés úgy a kis, mint a nagy edényeken is alkalmaztatott. A rendes díszítési helyektől eltekintve 2 széles szalagfűl felülete, 3 cserép belső pereme s egy kisebb fazék feneke is visel díszet magán. 45 díszes cserép közül 7 darab, főleg nagyobb edény láncdíszes s ezeket más dísz nem kíséri. A többiekben kisebb-nagyobb pont, vesszősor, párhuzamos egyenes sorok, egyenesek ferde átmetszései, hálódísz, tört vagy szög vonal, 1—2 csücsökdísz, 3-szögű betűzdelések, kidomborodó gerincvonalak és 5 cserepen elég szabályos görbe vonalak szemlélhetők. Érdekesnek tartom az őskori rajzoló kézügyességének kitüntetésére felemlíteni, hogy egy cserépnek rajza 3 egyenlőközű állású szép szabályos derékszöget mutat, melyeket szögmérővel megmérvén, éppen 90° R. aug. Nem kevésbé érdekes rajz a csupor fenékén lévő díszítés is. Az eltört fenékdarabon látható és a fenék közepéről sugáralakban elhelyezett görbevonalak tökéletesen a sodronyból készült szakálás bronz-horgok utánzatát mutatják. Az edények fazekak, csuprok, tálak, csésze (1.) és nagy tartó edények voltak. *C/* Konyhahulladékok. A vicekúti őstelepen, viszonyítva más általam átkutatott erdélyi őstelepekhez, konyhahulladékok csontok előfordulása gyakoribb. Emlős állati vázrészek, fogak, s ezek törmelékei, de sem madár-, sem hal-, sem pedig kagyló-részletek nem voltak találhatók. A csontok

eltördeltek, széthasogatottak; 3 darab felületén kőszerszám bevágási nyomai vehetők észre. A szürkés sárga csontok mellett nem hiányoznak az erősebb égetést szenvedett apró kékes szürke vagy mészfehér színű csontforgácsok sem. A törmelékekből a következő állatfajokat tudtam meghatározni: 1. *Bos taurus*, L. gyakori faj, m. e. 15 alsó és felső állkapcsi ép és töredék zápfog. 2. *Equus caballus*, L. 1 zápfog töredék darab. Határozottan prähistoriai. Östelepeinken nem gyakori jelenség. 3. *Cervus elaphus*, L. egy zápfog töredék darab. Jellemző fogai könnyen felismerhetők. 4. *Avis aries*, L. egy alsó állkapocs töredéke 3 foggal s még 5 ép és tört zápfog. 5. *Sus scrofa*, L. 3 állcsont tör. (2 felső, 1 alsó) és néhány fogszilánk. (*domesticus* sp.?) *D/* Egyéb tárgyak. 1. Téglavörösré égetett, 2 cm. átmérőjű ép kerek agyagtárgy, mely egyik oldalán homorú, másikon domború gombhoz hasonlít. A 2—3 mm. vastag tárgy domború oldalának közepén egy kis csücsök emelkedik ki. Játékszernek vélem. 2. 15 mm. vastag és 21 mm. átmérőjű lapított cserépgolyócska, mely egyik felől sima, a másikon egy 3 mm. átmérőjű kis lyuk van a középig bemélyítve, melyben egy kis pálcza állott. Valamely tárgynak díszítő gombja volt. 3. Homokmentes agyagból álló, tömör, felületén simára síkárolt, sárga malterszerű tűzpadlap töredéke halványvörösre égetve. (2—3 drb.) 4. Téglavörös, tömör, homokmentes égett agyagrög 2 darab hengeres vesszőbenyomatokkal. Egyiken 2 cm. átmérőjű pálczabenyomat van, míg a külső oldal egészen sima. A másik darab 4—5 egymás mellé fektetett hengeres vesszők 10—12 mm. átmérőjű benyomatait mutatja. Faltapaszc töredéke. 5. Az előbbeni tűzpad és faltapaszc rögökön kívül vannak még vörösre égett, homokmentes agyagrögök gabna, pelyva, gabnaszemek s szalmaszálak lenyomataival. Egy homokkal kevert kőkeménységűvé égett agyagrögön az ősember ujjnyomai látszanak a mint a lágy agyagot megmarkolta.

A vicekúti őskori dombtelep ismeretét a prähistoriai leletekben kimeríthetetlen Szék község szórványos lelőhelyeinek tanulmányozása szempontjából fontosnak tartom. Sok százra megy a Szék határain lelhető csiszolt kőeszközök száma, a nélkül azonban, hogy ezek lelőhelyeül bár egy telep vagy őstanya lehetett volna eddig ismeretessé. A vicekúti telep adatai tehát irányadók lehetnek a további kutatásoknál. A vicekúti a gazdagabb telepek közé tartozván, időnként még sok őstárgy s ezek között gyéren újabb culturadatok is fognak előkerülni. A telep érdekesebb adatait képezik: az amulette, az ismeretlen (vérkő) anyag, az ép őrlőkő, a gombdíszes edényfűl, a Rect. ang. és horogdíszű edénycserép az *Equus* jelenléte, a tűzpad- és faltapaszc-rögök. A telephely kedvező kellékei voltak: a lapos magaslat, a Vicekút forrás, az Új-tó közelsége, az éjszakra fekvő erdős területek és a könnyen járható völgymedenczék. Kedvező volt e hely ugy a halászatra, mint vadászatra, akár a gabnatermelésre és állattenyésztésre. A csicsói rhyolith-őrlőkövek, valamint az andesit oly számos telepen otthonos ugyanezen anyagú őrlőkövei élénk csereforgalmat jeleznek. A vicekúti telepnek a «Valea Holcserági» ősteleptől való diagonális távolsága 3.5 km. A mi végül a település korát illeti, ugy a lelettárgyak jellegét, mint a vidék többi őstelepeinek korát tekintve, határozottan absolut fémkori; a közelebbi positiv meghatározást a széki összes őslélelkek általános ismertetésével kapcsolatban fogom megtenni.

Az Erd. Muz. egyl. orv.-term.-tud. Értesítő 1897. évi I-ső füzetében általam közzétett szamosújvári őstelepen kívül* ugyan e város környékéről ez a második őstelep. A lelőhelyre már gymn. tanuló koromban lettem figyelmessé az ottan kapáláskor előkerült s a modern edényektől elütő jellegű cserepek alapján, a nélkül azonban, hogy a hely mivoltát s a cserepek jelentőségét föl tudtam volna fogni. Azóta feledésbe került előllem a lelőhely, úgy hogy az 1895-ben Szamosújvár nyugati magaslatain eszközölt kutatásom alkalmával — most már a helynek prähistoriai telep jellegét is megállapítva — másodszor kellett azt fölfedeznem.

Az őstelep Szamosújvártól nyugatra, a Szamos folyó völgyének balparti síkját határoló és a várostól alig 1 órányi távolságra eső, de már Széplak község tulajdonát képező «Costa Gyerli» nevű hegyvonulaton fekszik, mi annyit jelent: mint Szamosújvár oldala vagy bordája s erről adtam a telep elnevezését. A városból északnyugati irányban az elhagyott állami úton haladva, az útnak Deés, Szamosújvár és Kolozsvár irányokba való elágazásánál egy szilárd és magas kőhidat találunk, mely az északnyugat-délkelet irányú patak völgyet hidalja át. E kőhidtől a kőrői fürdő felé, az állami úton mérve, 280 lépés távolra egy kis vízmosás ereszkedik le, a melytől még 220 lépést számítva, épen a fölöttünk magasló őstelep vízszintes fensíkjával állunk szemben. (A hidtől 500 l.)** — A telep 294 m. absolut magasságából levonva a Szamoshid szintjének 252. m. absolut magasságát, a telep fensíkjának a Szamosvölgy lapálya feletti relativ magassága 42 m., míg a telep alatti állami úttest 257 m. absolut magasságára a fensík relativ magassága csak 37 méter.*** A plateau legfelső vízszintes lapja az állami úttal párhuzamos irányban mérve 100 lépés hosszú, míg a völgy keresztvonala irányában vett szélessége 160 lépés, de ebből csak 80 vagy 100 lépésnyi területen állott a telep, a többi hely lakatlan volt a fensík szélességéből. A plateau vízszintes síkjához az északi oldalon egy 150 lépésnyi, a déli oldalon egy 30 lépés terjedelmű igen szelid, lejtős oldalsík csatlakozik; fekvését a szomszéd emelkedésektől mindkét felől egy-egy vízmosás szigeteli el. A telepnek a völgyre néző oldala meredek; a hátsó, vagyis a nyugati oldalról pedig lapos nyereg által összefüggésben áll a hegyvonulattal, melynek a kétoldali erosio által létrehozott mintegy függelékét vagy fokát képezi. A két begyepesedett vízmosásban több forrás bugyog ki a felületre, ezeken kívül a vízgyűjtő neogén tályagrétegek itt-ott még számos forrásnak adnak életet. Kiváltképen felemlítendő a kőhid-patak jobbparti szélén egy jóvizű nagy forrás, melynek vizét nyáron még a városba is hordogatják. A Szamos a teleptől $\frac{1}{2}$ Km. távolban folyik; a Szamos és a hegyvonulat közötti lapályt az ősidőkben fűzberkek (salicetum) borították, jelenleg ezekből az eke hódít tért magának. A kőhidtől északnyugatra, a patak eredete körül fekvő hegyoldal az orsz. eredeti felvétel említett lapján «C. La Zepedia» nevet viseli, a köznép pedig a patak völgy felső részét «Zepogya» néven emlegeti. A telepnek az út felőli, déli szögletén, fent a tető szélén egy

* L. «A szamosújvári Lunkai ősemléktelep» Orv. term. tud. Értesítő. 1897. évf. I. füz. pag. 10—22.

** Új speciális térkép. (1:75,000.) Zone 17. Col. XXX. Szamosújvár lapja.

*** L. országos eredeti felvétel. Zoue 17. Col. XXX. Sect. SW. lapját.

15 lépés széles s ennél hosszabb kiszökellő sík foka van, melynek a völgy felőli szélén egy jelenlegi elmosódott alakjában és világosan kivehető körülbelül 40—50 lépés hosszú, alapján 2 m. széles és 5—6 dcm. magas félköríves, történelem előtti földhányás van emelve. Alakja hasonlít Radimsky Fig. 299 *a—f* részletéhez, vagy a Fig. 307. *C* ívéhez* és épen a meredek oldal fölötti biztos helyen egy kerekded bemélyedett kis udvart képez. A földhányás alatt, hol a telepnek legmeredekebb oldala van, a hegy lábánál egy omlás folytán keletkezett kis lépcsőzetes pad emelkedik. A hegyvonulat geológiai alkatát neogén üledékek, ó-alluviális kavicsréteg, s legfelül különböző vastagságú, szürkés-barna színű, kavicsos televényföld képezik. Feltalaja a mélyebb szintből felkerülő sok kavicson kívül ősemberi tárgyakat, neveztesen: sok edénycserepek, köttörmelekeket ritkán emlős-állati csontot, fogat és kagylóhéjat tartalmaz. A legtöbb leletet a fürdő felé néző (déli) lejtőn, a tetőn elől s a földhányás hegyfokán találtam. Őstárgyak, kivált cserepek a két oldali lejtőkön is előjönnek, de azokat a csapadékvizek hordták alá a fensíkről. A magaslat keleti lábánál említett padon fordulnak elő a legszebben díszített és nagyobb cserépdarabok. A «Costa Gyerli» őstelepet három napon át tanulmányoztam s ezenfelül még többször kellett némely adatok megismerése végett fölkeresnem. A birtokomban lévő ősemberi tárgyakon kívül a Lázár Gy. szamosújvári régiség-gyűjtő által ugyaneletről összeszedett őstárgyakat is átnéztem s a mennyiben a leírásra vagy csak fölemlítésre érdemesek voltak, azokat is fölvettem az itten következő leletcsoportosításba. *A*) Eszközök. A földhányással határolt kis udvaron találtam egy menilites-dacittufából alakított és egyenetlenül csiszolt kövész fél-törödéket. Fogó végénél szélesebb élrész hiányzik. Lázár Gy. birtokában van állítólag ugyaneletről származó, alakított és csiszolt 4 darab kövész törödéke. Anyaguk: finomszemű homokkő, menilites szürke homokkő, menilites dacittufa és egy breccia-féle üledékes kőzet. A leghosszabb 10—12 cm. lehetett; élük széles, némelyik íves és mindenik az erdélyi területre jellemző típust képviseli. Örlőkővekből 15 törödéke darab lett összegyűjtve; anyaguk: csicsóhegyi rhyolith-trachyt 7 darab, pyroxén-andesit 4 darab, gránit 1 darab, mállott gránitos-gneisz 1 darab, conglomerátos quarz 1 darab és szürke homokkő 1 darab. Legtöbbször kerekded alakúra voltak idomítva; felül lapos, alul domború oldalúak. Legnagyobb vastagságuk 10—15 cm., átmérőjük a 3 dcm-t. nem haladja meg. A talált törőkővek száma 40 darab. Egy szürke homokkőből csiszolt hasábalakú törőkővön kívül mindannyi kavicsból való, csak egyszerűen használatba vett ütőkővek, melyek az ütésnyomoktól eltekintve épen semmi mesterséges alakítást nem szenvedtek. Anyaguk: vaskos quarz 26 darab, quarz-conglomerát 6 darab, quarzit 2 darab, szürke homokkő 4 darab, quarzitos homokkő 1 darab és gránit 1 darab. Részint épek, részint törödékek. Finomszemű vörös homokkőből idomított csiszolókö törödéke. Menilites dacittufából csiszolt eszközforgács. Menilites szürke homokkő kavicsból egy 6,5 cm. hosszú magkő ütés- és szilánk lehasítási nyomokkal. Kavicsokból mesterséges hasításnyomokat feltüntető, szabálytalan alakú, legtöbbször vaskos quarz éles szegélyű kődarabok, vágószerek, kések és szilánkok bőven fordulnak

* L. V. Radimsky. Die prähistorischen Fundstätten stb. Sarajevo, 1891. Pag. 115 és p. 124.

elő a telepen. Vannak ezek közt quarzit, conglomerátos quarz, gneisz és hamúszinű szarúkövek is. Egy vörös jáspis szilánk. A telep leletei közé tartoznak a sok kisebb-nagyobb, főleg quarz- és quarzit gömbded kavicskákon kívül a következő nyers közettörmelékek: pyroxén-andesit (nagyobb kődarab), sok csicsói rhyolith-trachyt, quarz-andesit, vaskos quarz, fekete quarzit, kovapala, vörös conglomerat-quarz, szürke szarúkö, gneisz, neogén szürke homokkő, zöld homokkő, dacittufa, legtöbbszörre kavicsok. Lázár Gy. birtokában állítólag a Costa Gyerli telepről van két ép, szürkén égetett agyagkarika. Az egyik 24 mm. átméretű, 17 mm. magas és 72—74 mm. kerületű, szabályos csinos alakú gomb 7 mm. átméretű lyukkal a közepén. Érdekes volta kicsinségében rejlik, mert rendeltetésére könnyebben lehet következtetni, t. i. hogy ez hálósúly nem volt, hanem fonó-orsó vagy még inkább cziczoma-tárgy. Az általam látottak közt ez a legszabályosabb. A másik egy 2·8 cm. magas, 7 mm. lyukátméretű és az élén mért 10·6 cm. kerületű gomb, melynek alakja két, alapjával egymásra fektetett csonka kúp idomához hasonlít. A legnagyobb kidomborodásában kiélesedő ilyen gomb a boncznyiresi V. H. telepen is került elő. Hálósúly vagy fonó-orsó. A telep tetején magam találtam egy négyoldalú égetett agyagkúp töredékét. A kúp magassága 14 cm., alapéle 9 cm., az alaptól 9 cm. magasan 8—9 mm. átméretű lyukkal van átfúrva. Teteje domborított, egy nagyobb homorú pont és az átfúrt oldalak felső szélén 3—3 kisebb pont díszíti. A kúp 3 oldala téglapiros, a negyedik feketére füstölt vagy égetett, tehát ezen egy oldalával tűz felé fordítva állott. Ezen agyagpyramis megegyezik a lengyeli telep 7. számú példányával.* Biztos rendeltetésök ismeretlen. B) Edények. Az ősemberi tárgyak között legtöbb az edénycserép, a melyek nagyobbbrészt apró kavics-szemek és quarz-homok mesterséges hozzáadása által kevert agyagból vannak fazekaskorong nélkül idomítva 4—10—20 mm. vastagságban s csak gyéren fordulnak elő igen finom homokos vagy éppen homokmentes cserepek is. A többé-kevésbbé jól kiegészített cserepek színe téglapiros, sárga, szürke, sötétbarna vagy fekete. — A telepről összegyűjtött 85 darab edényperem töredék között 57 darab egyenesen felálló perem, 28 pedig többé-kevésbbé kifelé görbülő. Az edényfogantyúk között egy csücskös, 3 bütyök- és egy átfúrt csücsök-fogantyún kívül mintegy 10 durvábban idomított és 11 csinosabb alakú szalagfűl fordul elő. A 10 kerek edényfenék közül 8 nagyobb fazék feneke egyszerű lapos, míg 2 kisebb edényfenék körpárkányt visel. — Díszített cserepek közönséges előfordulásúak; a perem élén és a perem alatt alkalmazott ornamentika nem igen mutat nagy változatosságot; a pont-dísz, láncz-dísz és a kidomborodó szalagdísz gyéresebb alkalmazása mellett részben a ferde vessző-sorokkal, de legfőképen az egyenes vonalokból kombinált díszítések, mint: párhuzamos egyenesek átmetszései, párhuzamos egyenesek közti egyenközi zög-zeg, vagy tört- (szög) vonalak, ferde hálódíszletek és ritka szépségű derékszögű hálózatos díszítések az uralkodók. Főlemlítendőek még: 1 cserepen a mocsári nád (*Phragmites communis*) üregbenyomata, 4 cserepen 1—1 apró csücsök-dísz, 5 cserepen egyenlőközűen egymás mellé rajzolt szabályos görbe- (ív) vonal és végül még 2 cserép egyikén háromszögű végűre,

* L. Wosinsky Mór: Tolna vármegye őskorszaka. I. köt. XXXII. t. 7. sz. (Budapest. 1896.

a másikon pedig négyszögű végűre faragott pálczikával benyomkodott sajtszerű ornamantum. Az edények kisebb bögrék, fazekak és nagy tartó edények voltak, míg tála mutató cserép darab csak alig 2—3 példány fekszik előttem. *C)* Konyhahulladékok. Az állatok csontmaradványainak ritkasága itten is jellemző. A felületen 5 csontforgácsot, 3 égett törmelék, 4 fogtöredéket s 2 kagylóhéj-forgácsot találtam. 1. *Bos taurus*, L. 2 z.-fog szilánk. 2. *Ovis aries*, L. 1 z.-fog szilánk. 3. *Sus scrofa*, L. állkapocs töredéke 2 z.-foggal. 4. *Unio batavus*, Lamk. 2 forgács. *D)* Egyéb tárgyak. *a)* A felületen hevert egy agyagból égetett ép cziczomátárgy, mely nagyon primitív utánszatban és kicsinyítve formált emberi kezét mutat. Egész hossza az ujjakkal együtt 3 cm., a tenyér hossza a kéztől 2,5 cm., míg az ujjaké csak 5—6 mm., a két külső ujj vége közötti távolság is 3 cm. A tenyér oldalának közepén szélességében át van fúrva, miből világos, hogy fel-fűzve amuletnek vagy dísznek használták. *b)* Bélyegző alakú cseréptárgy, mely köralakú lapján vessződiszszel bír s ezt körvonal köríti. Fogó része letört. Lapjának átmérete 4 cm. Bélyegző vagy valamely cseréptárgy fogantyúja volt. Lázár Gy. birtokában. *c)* Két darab égett agyagrög pálczabenyomattal. *d)* Több darab igen tömörre égett agyagrög, mint tűzpadroncsalékok. Vannak még fűvel vagy pelyvával kevert torha darabok és likacsos szövettű, üveges olvadású agyagsalakok is. A Costa Gyerli őstelep a Lunkainál sokkal gazdagabb és azzal terület-nagyságban is vetekedő, folyóvölgyi igen magas dombtelep. Beláthatni e fenlaposról az alatta hosszan elterülő szép Szamosvölgy eléggé változatos képet mutató vidékét s e szemlélődés közben hegy nem akadályozza a figyelő őrszemeket a kőrői fürdő dacittufa magaslatától kezdve le egészen Szamosújvár-Némethi község mögött Péterháza falu határáig. S e 6—7 Km. hosszú területen épen a telep magaslatáról lehet a legjobban örködni a völgy lapályára s az ebbe épen a teleppel szemközt beletorkolló «Füzesi patak» völgyének torkolati környezetére. Eltekintve helyenként a fák, berkek korlátozásaitól, a Szamos mentén mindezt, nevezetesen: vizet, állatot, embert, ellenséget már távolról észrevehettek s figyelemmel kísérhettek. A szép kilátást nyújtó fensík megtelepedési kellékeinek tekintették: a Szamos fővölgyét, mely messzi vidékekre elhúzódo lapályával az őskor természetes útvonalát képezte; a vízbőséget, mely a folyóvízben a halászatnak adott tápot, másrészt a forrásokkal ivóvizet szolgáltatott; a magas plateau, mint biztos őrhelyet, mi annál fontosabb volt, mert a vándorlás útvonalán állott; a két oldali lejtő-mélyedéseket, melyek szélmentes védhelyül kínálkoztak az időnkénti viharok ellen; továbbá ide számítandók még az alanti berkek, közeli erdők, legelők, kavics-lelhely, agyag és termékeny völgyi talaj. S ámbár a telep fensíkja magasan fekszik, különösen kedvező itten a fel- és lejárás, t. i. mindkét oldalon lépcsőzetes szelíd emelkedésű lejtő visz föl a tetőre, hova minden nagyobb fáradság nélkül közlekedhettek a telepeseek. A fensík élére emelt földhányás mögött letelepedve, nyugodt lakomát tarthattak s innen egyszersmind észrevétlenül a völgy lakóitól, kitűnően örködhettek is. E földhányásnak fedezetül szolgáló rendeltetésén kívül alig volt más célja és jelentősége. A telep déli oldalához közel, a vízmosás által elválasztva, a hegyvonulat lejtőjén egy kis terrasse látható, a melyen azonban őstárgyak nincsenek, ellenben a teleptől még odább délnyugat felé, a kőrő-fürdői «Vaczkoros»

csúcsa mellett elterülő dacittufa hegy fenlaposán ősemléki tanya létezett. De ennél fontosabb közeli őstanya a «Lunkai telep», melynek távolsága a légvonalban mintegy 1300 méter, s egyazon népnek képezi telephelyét. A telep korát abszolút chronologiai számítást értve, feltétlenül a fémkorba helyezem, azaz habár a «Costa Gyerli» telepen fém nyoma sem került elő, de e telep leleteinek képe azt mutatja, hogy a telep létezése korában, Erdélyben a bronzfém már ismeretes és használatos vala. A telepek korának szorosabb meghatározása különben csak akkor válik lehetségessé, ha megfelelő nagyobb területen a prähistorikus telepeket, őstanyákat és szórványos lelhelyeket alaposan fogjuk ismerni.

Apahida (Kolozs m.) 1897 deczember havában.

Orosz Endre.

V. MIHALIK JÓZSEF A MISLYEI ÉS HEJCZEI PRAEHISTORIKUS TELEPEKRŐL. Az *Archaeologiai Közlemények* XX. kötetében, egy a tárgy fontosságához mért hosszabb monographiában foglalkoztam a *boldogkövővárjai* s az ezzel szomszédos *arki* neolithkori telepekkel.

Kutatásaim eredményéhez képest jelen cikkelyem folyamán a *mislyei* és *hejnzei* prähistorikus telepekről kívánok szólni, mely cikkem folytatásul szolgál az Arch. Közleményekben tárgyalt telepek leírásának s egy része azon munkának, mely a tokaj-eperjesi hegyláncnak Abauj-Tornamegye területére eső vidékén fellelhető őskori földvárak, véderőművek, áldozó helyek és telepek leírásával foglalkozik.

E telepek és földvárak száma oly nagy, hogy azokkal együttesen csupán egy nagyobb monografiában lehetne végezni, a mihez azonban ez idő szerint sem elég idővel, sem elég előmunkálattal nem rendelkezünk még.

A *mislyei* őskori telep *Alsó-Mislye* községnél, ennek határában terül el s tulajdonképen az eperjes-tokaji hegylánc az Ósva és Tarcza folyók közé eső részének legvégső pontján fekszik, ott, a hol az Ósva vize erős kanyarodásával nyugat felé fordul s a Hernád folyóba szakad.

A község maga az imént említett fokon, a megye rónájából mintegy relativ 60 méternyire kiugró dombháton fekszik. E dombhát prähistorikus településre mintegy teremtvé van, mert meredek oldalakkal emelkedik fel úgy az Ósva, mint pedig a Hernád partjai felől s helyzeténél fogva nagy területre nyújt kilátást az Ósva völgyébe, a Hernád lapályos területére s a hegyláncnak éjszaki irányban elhúzódó fokaira, a melyeken az őskori védművek és telepek egész sorozata fekszik s van optikai összefüggésben a mislyeivel.

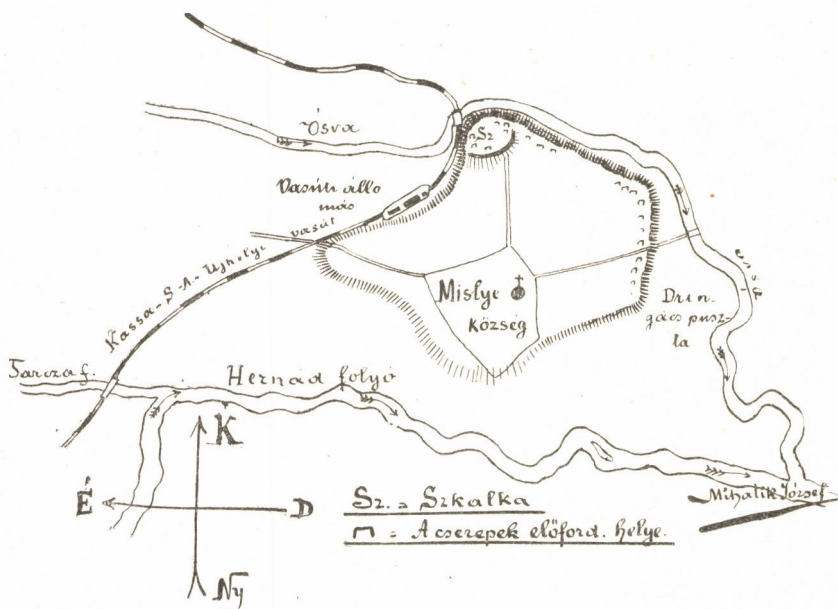
A mislyei telep, miként az már a mellékelt helyszínrajzból is kitűnik, kiváltságos helyzetű s így nagy szerepet játszhatott a prähistorikus ember stratégiájában. Észak felé az Ósva és Tarcza-folyó irányában nyíló völgyet, északnyugatra s délre pedig a Hernád völgyét védelmezte meg s menszvárául szolgált e három folyó lapályain tartózkodó lakosoknak, kiknek települését az imént nevezett vizek természetes határaikkal csak elősegítették.

A legintenzívebb település színhelye ama dombhát volt, mely kelet felől félkörben az Ósva által van sziklás és meredek partjaival határolva, délfelé a Tarczával bővült Hernád által mosatik, észak felé pedig szelíd lejtővel csatlako-

zik hozzá az Ósva és Tarcza között elterülő dombvonulat többi tagjához, melynek egyik szomszédos ága az Alsó-Hutka község fölött emelkedő Holecz, mellette pedig a Királyhegy.

E hegyhát a szabálytalan hétszög alakjával bír; az Ósva-patak északi kanyarodásától déli irányban, tehát ezen hétszögnek négy oldalán, természetes meredek partok határolják, melyek 50—60 fokú lejtőkkel esnek a patak ártere felé. A hegyhát nyugat felé bír a legcsekélyebb esésű lejtővel, körülbelül azon irányban, a hol a község alsó része felépült.

A hegyhát területe, hozzávetőleges számítás szerint, 126 hektárt, vagyis 1.260,000 négyzetmétert tesz ki, települő helyül azonban nem egész felszínén, de leginkább azon területeken szolgált, a melyek a vízhez legközelebb esnek,

A MISLEI ŐSKORI TELEPEK HELYSZINRAJZA.

tehát az Ósva fölötti szegélyek, mint a hol az ember a védelméhez szükséges természetes alakulást is a legjobban megtalálta és vízzel is a legkönnyebben rendelkezett.

Bizonyítják ezt a leletek is, a melyek e szegélyeken lépnek föl a legsűrűbben.

A szóban forgó hétszögű tér legkeletibb s legkiemelkedőbb pontját *Szikalka* (sziklácska) néven nevezi az idevaló tót nép. E hely voltaképen egy a hegyhát nyugat felé elterülő részétől egy menedékesen lefutó horpadás által, az Ósva vize felől pedig a szó szoros értelmében függőleges sziklafalaktól határolt, ellipszis-alakú, domború felületű csúcsot alkot, melynek nagyobb tengelye mintegy 100, rövidebb tengelye pedig 75 méternyi hosszú. Területe tehát körülbelül 6000 méternégyzetnyi. *E kis dombhát képezte a nagykiterjedésű telep megerősített középpontját*, tehát azon helyet, mely veszély idején menszvárul szolgált s a mely

ezen célra úgy meredek s magas természetes oldalával, mint pedig *mesterséges védelmi szerkezetével* valóban alkalmas is volt.

Mint említém, a *Szkalkát* három oldalról már a természet megerősítette, mert az Ósva felé néző oldalait megmászhatlanná alakították a meredek sziklafalak. Hogy a község felé eső nyugati része a fennsík felől megvédelmeztessék, a prähistorikus lakók félköralakban haladó árokkal kerítették el, e fölé pedig magas földsánczot hánytak, a melyet bizonyára — a rokon földvárakéhoz hasonlóan — sövénynyel, vagy fakarókkal erősítettek még meg.

Ezen ároknak s a föléje hányt sáncznak maradványait még most is egészen világosan észlelhetni lehet a földváron, mely így a maga kiterjedésében nem tartozott ugyan az elsőrendű földvárak közé, kedvező fekvésénél fogva azonban kiválóan alkalmas lehetett a megszorult embernek menedékhelyet biztosítani.

Ma a Szkalka egész felülete sűrűen van bozóttal benőve s csak imitt-amott találhatók rajta egyes tisztás helyek, melyek legelők gyanánt szolgálnak. Talaja mintegy 10 cmnyi vastagságban egész felületén sötétbarna humuszréteggel van takarva, a melyből, a helyenként fellépő gödrök vájásaiban, elég bőven hullanak ki a jellegzetes prähistorikus cseréptöredékek s azon homorú benyomásokkal ellátott agyagtapszok, a melyek az egykor itt állott apró méhkasalakú házacskák vesszőfonatos falazatainak ragasztó anyagául szolgáltak.

A cserepek szemcsés agyagból állók, 0.5—1.2 cmnyi vastagságuk s oly nagyobbszabású edények töredékei, melyek szabadkézből, korong nélkül készültek s tűzben szürkére, barnára, vagy vörösre égettettek ki. Czífrázott példányt e helyen egyet sem tudtam találni.

Áttérve a nagy kiterjedésű fennsíkon eszközölt kutatásaim leírására, már itt kell jeleznem azon körülményt, hogy e területnek prähistorikus szempontból való fontosságát leginkább ott észleltem, a hol a fennsík mintegy 40—50 foknyi lejtővel esik le keletnek az Ósva vizéhez s az ennek árterén elterülő Dringács puszta felé. A terület e helyen mindenütt szántás alatt van s így a talaj megbolygatása oly mélyen eszközöltetett, hogy az abban lévő emlékek, kivétel nélkül edények töredékei, a földműves ekéje és kapája által hozattak napfényre. Ezek közül a legtöbb a lejtőn legurulván, az ezen aláfoló esővíz által a felszínre mosatott, úgy, hogy némi utánjárással százzámra szedtem össze azokból kisebb-nagyobb példányokat.

Ezek anyagra nézve mindenben megegyeznek a Szkalkán talált példányokkal. A kivétel csupán az, hogy míg amott nem, itt már találtam czífrázott példányokat is. A czífrázat motivumai két csoportba oszthatók, ú. m. domború és homorú díszítésre. Az első csoportot az apró púpok képviselik, melyek közül itt egy példányon a kúpalakút, egy másikon az apró lencsealakút, végre egy harmadik példányon a nagyobb félzsemlyéhez hasonlótl találtam meg. Akadt oly domborúan díszített cserép is, melynek dudorai apró füleket példáztak, ámde ezek valóságos fülek gyanánt még sem szolgálhattak, mert ezekre gyakorlati szempontból alkalmatlanok voltak. A díszítés második csoportja, a homorú jellegű s kizárólag az edények domborútestére szorítkozik. Az itt talált e fajta példányok kivétel nélkül a díszítő stíl legalacsonyabb fokán állanak, avagy a dolgot szigorúan véve, tulajdonképen nem is díszítették, mert ékességük a véletlen ered-

ménye csupán s testükön csakis azon homorú benyomásokat viselik, a melyek a kákából vagy szitytyóból font edényminta falának az agyagból kiformált s a mintába belehelyezett edénynek nyers tömegébe való lenyomását s ennek égetés után való állandósítását mutatják. Ilyen falú edénytöredékekre bőven akadtam Boldogkő-Váralján is, de a cifrázottak azon fajtáját, mely magában véve is dekoratív hatású, a mislyei telepeken sehol sem tudtam megtalálni.

E telepeken való kutatásom csupán fölszíni kutatás lévén, birtokomba csakis oly emlékek kerülhettek, melyeket a szántóvető munkás ekéje s kapája véletlenül a felszínre vetett. A szakszerű ásatás feladata volna e telepet a maga teljességében átkutatni, minek eszközlése — meg vagyok győződve róla — a neolithkori emlékek egész tömegét emelné ki a föld mélyéből és nem kétlem, hogy ezen emlékek mellett a mislyei fennsíkból a bronzkori, az ó- és középkori emlékek egész sorozata is kikerülne, mert a hely maga fekvésénél fogva praedestinálva volt arra, hogy stratégiailag minden időben felhasználtassék, de a történelem is tanúsítja, hogy Mislye község több ízben s elég hathatósan játszott szerepet hazánk elmúlt századainak viharos napjaiban.

Hogy *Hejcze* község, különösen pedig annak róm. kath temploma, praehistorikus előzményeken alapúlt, azt már 1895-ben említettem az Arch. Értesítőben. Azóta alkalmam volt a község környékét bővebben és tüzetesebben is átvizsgálni s úgy konstatáltam, hogy a község fölött elterülő azon lejtős lapály, mely ma részben szántóföldül, részben legelőül és kőfejtésre alkalmas területül használtatik s a melyet nagy esőzések idején a fölötté emelkedő magas hegyek lejtős oldalairól alárohanó víz számtalan mosással, kánonszerű mély csatornákkal s szakadékokkal össze-vissza barázdált, egész felületén a praehistorikus település színhelyül szolgált.

E terület a községi óvó-intézettől jobbra emelkedő gyepes fennsíkkal kezdődik; balfelől a völgyből jövő Szerencs-patak határolja, fölfelé való terjedésének a hegylánc vet gátat, jobbra ellenben elhúzódik egészen a szomszédos *Fony* község határáig, kiterjedése tehát oly roppant nagy, hogy voltaképen nem erődítménynek, de oly települő helynek kell tekintenünk, mely évszázadok hosszú során át lehetett egyforma civilizációval bíró törzsek tanyája.

Előtérbe tolul azon kérdés, hol volt az ezen telepekhez tartozó földvár, mely menedékhelyül szolgált veszély esetén s a minő hely, a mint azt a gyakorlat igazolja, minden telepnél elő szokott fordulni? Az erre fordított kutatás mindeddig meddő maradt ugyan, de nem valószínűtlen a föltevés, hogy ezen erődített helyet a völgy torkolatánál emelkedő hegyek egyikén kell keresnünk, a hol azonban a kutatást ez idő szerint nagyon megnehezíti a szálban lévő erdő és a sűrű, átlábolhatlan cserjés.

Visszatérve a hejczei telepekhez, föl kell említenem, hogy ezeken a település legelső színhelyét a gyepes fennsík azon részén találtam meg, a melyen a magasabban fekvő kőbányák felé vezető út visz keresztül s a mely ponton ez a gyepes térséget valami fél méter mélyen bevágja. E ponton természetes a feltárulás. A cserepek, össze-vissza tördelt kovadarabok, agyagtapaszkok, nuclæusok és kisebb-nagyobb kovaszilánkok egész halmaza tárul itt a kutató elé s első pillanatra elárulja a szakértő előtt a hely jelentőségét. A sötétfekete kulturta-

lajban imitt-amott obszidián-pengék apró töredékei fénylenek, az alig három lépésnyi távolságban meredező mély partoldal pedig, melynek aljában a záporok alkalmával megdagadt víz fut le, a cseréptöredékek egész halmazát tünteti elő. Némi kutatás után sikerült itt egy csiszolt kőszköznek kisebb töredékét is felfedeznem. Ennek terjedelme oly kicsiny, hogy a töredékből egykori rendeltetését pontosan meghatároznom nem sikerült, valószínű azonban, hogy kőkalapácshoz tartozik.

A cserepek legnagyobb része szabadkézből formált vastagfalú edények töredékeinek bizonyulnak s tűzben vörösre, barnára, vagy szürkére kiégetve voltak. Csak elvétve akadt e telepen czifrázattal bíró edénytöredék s talán szabályul lehetne itt is felállítani, hogy a czifrázat a vékonyabb falú edényeken fordult elő leginkább.

A hejcei telep czifrázott edénytöredékei között a legelső sorban egy síma peremmel bíró edényét kell felemlítenem. Ennek száját körnegyedekben haladó bekarcsolt csipkeszerű vonal veszi körül, hasát pedig olyan körívben lefutó kettős árok díszíti, mely fél ellipszis alakban ismét felemelkedik s az edény hasát borítja be kis területen, szabálytalanul s bizonytalan kézzel bekarcsolt vonalaival. E díszítési motívumot teljes analógiájában megtaláltam a boldogkőváraíjai telep cserepeinek némely példányán is, azzal a különbséggel mégis, hogy a hejceinek vonal-árkait egy krétanemű fehéres anyag, az ú. n. krétabetét tölti be, míg a váraljaiakét — legalább az úgy díszített példányokon — ily anyag nem tölti ki.

A díszítési elem azon fajtáját, mely a váraljai prähistorikus cserepek oly jellemző motívuma: a fogas karczolóval bevont párhuzamos vonalakat, a hejcei telepen egyetlen egy esetben, egy 3 mm. vastag edénytöredéken, konstatáltam. A cserép, épen mint a váraljai példányon, sötét feketére volt színezve, finoman iszapoltva s csak az a kár, hogy 2 centiméter négyzetnyi területnél nagyobb nem lévén, a párhuzamos karczolások által előállított díszítési idom menete kivehetetlen rajta.

Egy harmadik cseréptöredék, mely 3 mm-ernél szintén nem vastagabb, a rhombusz vízszintes és ferde oldalaival egyenközűleg haladó párhuzamos vonalaival van díszítve, a mi által ennek alakja a *maeander-vonal* alakjával tökéletesen megegyező. E példány analógiája az *arki* telep azon cseréppéldányának, mely e nemben mint *egyetlen példány* határozottan feltűnő lehet, tudva azon körülményt, hogy a díszítés e nemét feltűntető cserepeket idáig hazánk északi részében még nem találtak. Mint a boldogkőváraíjai neolithkori telepekről írt monografiámban megjegyeztem, az *arki* cserép e nemben az első felsőmagyarországi példány, most e helyütt konstatálom, hogy a hejcei a díszítő elem ezen alkalmazásának második esete.

A díszítés negyedik fajtája, mit az e telepből kikerült cseréppéldány feltűntet, a bekarcsolt párhuzamos vonalnak dudorokkal való fellépése képezi. Egy kisebb töredéken három bekarcsolt párhuzamos vonal alatt az edény testéből gyengén kiemelkedő kúp alakú púpot találtam s igen valószínű, hogy a vonalak az edény peremén futottak körben, a kisebb púpok pedig ez alatt foglaltak helyet. A töredék apró voltából ezt föltétlenül konstatálni nem lehet ugyan, de a boldogkőváraíjai analógiák után ezt így képzeletben rekonstruálni nem nehéz feladat.

A tapasztok a rendes karakterrel bírtak s homorú benyomataikkal oda utalnak, hogy vesszőből font házikók falainak betapasztására szolgáltak.

Észak felé, alig 80—100 lépésnyi távolságra az imént leírt teleptől, egy nagyobb kiterjedésű szántóföld húzódik a község legfelső végéhez. Ennek egyik sarkában dolgozó munkások, a mint értesültek róla, hogy «ócska cserepeket» szedek, rövid idő alatt egész halmazt gyűjtöttek össze ezekből s illő borra való árán meg is mondták, hogy honnan kerültek azok elő, s hogy burgonya-ültetés alkalmával szekérszámra lehet ilyeneket a szántóföld egész területén találni. E cserepek a legdurvább fajtájú edényekhez tartoztak, 2—3 cm. vastag fallal bírtak s oly nagyobb szabású edényekből valók, melyek egykor víz- és magtartók gyanánt szolgáltak.

Kétséget sem szenved tehát, hogy e szántóföld is egész terjedelmében őskori telep volt, mint a hogyan az volt a tovább keletre fekvő menedékes térség is, melyet a hegyláncz legfelső részétől, a Gergelyhegytől egészen a község határáig mély vízmosások barázdálnak végig. Egy ilyen mély vízmosásban fölfelé haladván, annak fenekén az edénytöredékek számtalan példányára bukkantam. Egy területen, körülbelül a vízmosta árok felső harmadában, a partoldal agyagos földjéből kétharmadrészben ép urnákat láttam kikandikálni, a melyek közül egyet csaknem teljes épségben sikerült is kiásnom. Az urna síma peremű, középső része felé hasasodó, vörösre égetett agyagból való, felülete simára volt polírozva s oly keménynek bizonyult, hogy azon a szomszédos kövek nyomása meg sem látszott. Belsejét sötétfekete hüműsz töltötte ki, a melyben a legszorgosabb kutatás mellett sem tudtam valami eszközt találni.

A viharos időjárás megakadályozott abban, hogy a telepet ez alkalommal, ha legalább egy próbaárokka is, bővebben szondírozni megpróbáltam volna. Az edénytöredékek és tapasztok jellemzőbb fajtáit összegyűjtvén, a hejcei róm. kath. plébánián helyeztem el s Weiszer Károly róm. kath. plébános úrtól ígéretet vettem arra nézve, hogy jövőben ő e telep átvizsgálását gondjába veszi, arra s az esetleg előforduló leletekre a község lakosainak figyelmét felhívja s hogy a felmerült leletekből egy kis gyűjteményt létesít.

A község lakosai sorában magam is propagandát csináltam a régészet ügyének. Rövid magyarázatot tartottam néhány intelligensebb földművesnek a prae-historikus leletek természetéről s felvilágosítottam őket az «istennyila», vulgó: kővéső, mibenlétéről. Jutalom gyanánt három darab «istennyilához» jutottam, a melyeket a főntebb leírt szántóföldön s a Gergely-hegy alatti lejtőn találtak az illetők. E kővésők typusa, technikája és anyaga tökéletesen analóg azokkal a vésőkével, a melyeket a boldogkőváraljai és arki telepeken találtam.

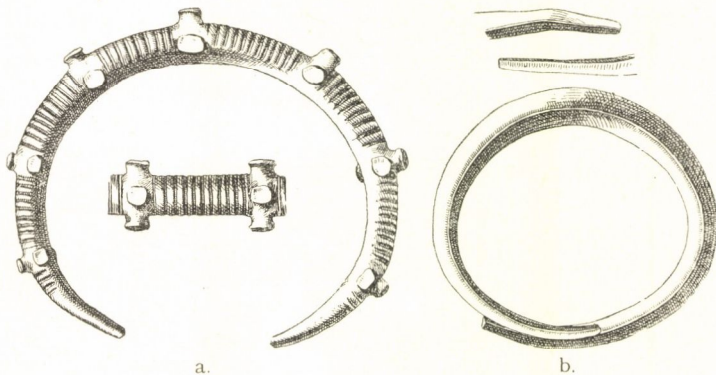
Az első példány egy sík-domború, ívalakú éllel bíró vésőt képez, sárgás, kvarcztartalmú kőzetből. Hossza: 9 cm., élénél szélessége: 5 cm., fokánál: 2·8 cm. Legnagyobb vastagsága: 2 cm.

A második példány egy világos-sárga kvarcdús márgaszerű anyagból cizsolt síkdomború véső. Hossza: 7·6 cm., szélessége az élénél: 4 cm., a foknál: 3 cm. Legnagyobb vastagsága: 1·5 cm. Éle ívalakban halad s egyik szögletében ujabban keletkezett csorbájától eltekintve, kitűnő fenntartású. Találtatott a Gergely-hegy alatt elterülő telepen.

A harmadik példány egy minden oldalról sík lapokkal határolt, sötét színű, kvarczdús kőzetből alakított véső, kissé ívalakban haladó éllel. Hossza : 8 cm., szélessége az élnél : 4 cm., a foknál : 2·5 cm. Legnagyobb vastagsága : 1 cm. Fokánál, a reá mért ütésektől, több csorbulás észlelhető.

Czikkem csonkán maradna, ha befejezésül meg nem említeném benne egy szavahihető hejczei lakos azon állítását, hogy nagy záporok alkalmával az alá-rohanó esővíz a magasabban fekvő rétegekből olykor-olykor *aranyrőgeket* is szokott alásodorni. A község lakói ezt tudván, minden ilyen nagyobb esőzés után csapatostól mennek ki a szakadékos vízmosásokba aranyat keresni s néhány ízben sikerült is már ilyet találniok. Az illető, ki ezt nékem elbeszélte, évekket ezelőtt maga is hozzájutott egy ilyen példányhoz s azt állítja, hogy ezek szabálytalan gömbalakúak bírnak s némileg emberfőhöz hasonlítanak, a miért ők egymásközt «*Mohrenkopf*»-nak nevezik ezen aranyrögöket. (Az illető elbeszélő izraelita.) A maga példányát egyik rokonának elajándékozta, a ki azt később Kassán 20 frtért értékesítette egy aranyművesnél. Azóta még egy példányt látott egy hejczei asszonynál, a ki azonban fia után kiküldötte azt Amerikába. Sajnos, ezekből idáig egyetlen egy példány sem jutott kezeim közé s miután hallomás s fölületes leírások után tiszta képet nem formálhatok felőlök, véleményem nyilvánításától is tartózkodom.

Mihalik József.

a) BRONZKARPERECZ HAJDÚ-SZOBOSZLÓRÓL A DEBRECZENI MÚZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

b) ARANYKARPERECZ UGYANONNAN A N. MÚZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

IRODALOM.

ARCHÆOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK, kiadja a m. tud Akadémia archæologiai bizottsága 1897. XX. kötet qu. 160 l. számos képpel. A kötetben két értekezés a prähistoriába vág, egy a római helyrajz körébe tartozik, kettő pedig a középkori magyar építészet ismeretét mozditja elé. Első helyen *Mihalik József* számot ad Boldogkőváralja környékén constatált kőkori telepekről, várakról és sánczokról, előadja ottani ásatásait és részletesen bemutatja a n. múzeum számára gyűjtött számos kőeszközt és cserépmaradványt, melyek közül az érdekesebbeket sikerült ábrákban is bemutatja. *Milleker Bódog* szintén érdekes rajzok kíséretében ismerteti a Versecz városa határában általa fölászott bronzkori urnatemető változatos és sokszor igen díszes edényeinek dús sorát és a vattinai őstelep azon csont-, kő- és bronzleleteit, melyek az 1894—96. években kerültek színre. E helyütt is meglepők a bronzkori edények idomai és díszítései. *Téglás Gábor* a magyarországi Alduna mentén vezető római út Ad Scrofulas nevű állomásának megállapításával foglalkozik, mely szerinte a Grebentől Izlásig terjedő Duna vonalon létezett, mert az itt hirtelen váltakozó szirtes zátonyokra véli szerző legjogosabban vonatkoztathatni a Domitianus dunaparti fölíratának Scrofulae kifejezését. Dr. *Gerecse Péter* két tanulmányát közli a kötetben. Egyik különösen a régi pécsi templomban létezett díszes oltársátor helyreállításával foglalkozik; a másikban számot ad a somogyvári Szent-Egyed monostor-templom fölászott alapfalairól és leírja a templom táján lelt architectonikus és szobrászati maradványokat. Mindkét értekezésével tetemesen gazdagítja ismereteinket a hazai románkori ízlés kezdeteiről.

x. y.

MEMORANDUM pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében. Közli Myskovszky Viktor. Kassa, 1898. 15 l. folio.

Helylyel-közzel nemes idealizmussal és meleg hazafisággal megírt emlékiratban fordul buzgó társunk a kormányhoz, a m. tud. Akadémiához és a műemlékek országos bizottságához, kérvén őket, hassanak oda, hogy pusztuló nemzeti műemlékeink megóvassanak és fentartassanak. Kérelme időszerű voltát szerző többször nyomós adatokkal igazolja. Tizennyolcz oly emléket idéz, mely többnyire napjainkban pusztult el végleg, mely tehát intő példa reá, hogy a meglévő emlékeket ne hanyagoljuk el. Fölsorol hét emléket, «mely helytelen és szakavatlan újítás által eredeti jellegéből teljesen ki van vetköztetve és elrontva», és végül megnevez tizennyolcz oly emléket, mely pusztuló félben van, «de stílszerű újítás által talán még megmenthető». Ez a statisztika jóformán csak a felföldre vonatkozik és szerző helyesen jegyzi meg, hogy azt az ország

többi részéből bőszeges adatokkal lehet kiegészíteni. Vádja a műemlékek országos bizottságát is érinti, de még inkább terheli azon művészeket, a kik az utóbbi évtizedekben hazai műemlékek restaurációját vezették, illeti továbbá a hazai műemlékek fõntartására hivatott egyházi és világi patronusokat, valamint bizonyos községeket, városokat és egyes testületeket. Helyesek az elvek, melyeket szerzõ a régi emlékek megõvásánál szem elõtt kíván tartatni. Egyes fölhozott esetekben bizonyára történtek hibák, de úgy véljük, hogy szerzõ vádjának csak akkor lehetne igaz foganatja, hogyha, mint a kassai templom sir-emlékeinek vandalikus eltávolítása esetében, magára a hiba okozójára is reámutatna. E nélkül el fognak hangzani a panaszai, mint a hogy híres elõdjének Henszlmann, Ipolyi és Rómer ilyforma általános panaszai is elhangzottak a pusztaiban.

Jó lett volna a közvélemény tájékozására legalább hozzávetõleg az összegeket is megnevezni, melyeket nálunk a legutóbbi idõkben a renovatiókra fordítottak.

Különösen azért kívántuk volna az összegeket tudni, mert szerzõ szereti az osztrák intézményekhez mérni hazai institutióinkat és azokat példaképen állítja szemünk elé; de a mikor ezt teszi, szükséges, hogy tekintetbe vegye azt is, hogy Ausztriában mennyit költ az állam régi egyházi és világi emlékek fõntartására. Ajánljuk szerzõnek, hogy tanulmányozza saját tájékoztatására a bécsi kultusz-minisztérium 1898. évi költségvetési tervezetét. Ott azt találta volna (A. füzet 34. l.), hogy az állam egy évben 169,200 forintot költ restaurációkra, az osztrák vallásalap pedig 48,670 forintot költ templomok helyreállítására. Azt hisszük, hogy ily adatok erősebben hatnak a hazai közvéleményre és a kormányra, mint minden más érv, melyet a füzetben olvasunk.

Jellemzõ szerzõ tájékozatlanságára, hogy a mikor azokat az eszközöket és intézkedéseket említi (11—13. ll.), melyekkel a fölpanaszolt bajokon a jövõben segíteni lehetne, csak azt nem említi, hogy sok pénz kellene. Mert tudhatná, hogy a tudomány, az irodalom, a mûvészet, a műemlékek helyreállítása, egyáltalában minden, a mi egy nemzet magasabb mûveltségének folyamánya, sok, igen sok költséget szokott okozni.

Ezután áttérhetünk szerzõ azon panaszaira, melyek a tud. Akadémia arch. bizottságának kiadványairól szólnak.

Szerzõ sajnálkozással jegyzi meg (12. l.), hogy csak az «Archæologiai Értesítõ» jelenik meg rendesen, az «Arch. Közlemények» már ritkábban, a «Monumenta» már épen nem.

Ennek könnyen kitalálhatta volna az okát, ha a neki mint akadémikusnak járó Akadémiai Értesítõben megtekintette volna az arch. bizottság évenként közzétett költségvetését. A bizottság fõntartja 1868 óta megjelenõ Értesítõjét, fõntartja az Arch. Közleményeit, mert azokra van költsége, a «Monumenta»-ra nem telik. Kell-e ennél alaposabb magyarázat?! Telik azonban mégis annyira, hogy évenként mintegy 800 frt ára rajzokat készített az arch. bizottság a régi kassai dómról tervben lévõ monographiához.

Mindezeket szerzõnek tudnia kellene, mert ugyanazon «Akadémiai Értesítõben» szerzõ és minden más, a dolog iránt érdeklõdõ olvasó, láthatja az

arch. bizottság évi jelentését, melyben a bizottság a nyilvánosság előtt számot ad, mire fordítja filléreit.

Az «Archæologiai Értesítő» ellen szerzőnek az a kifogása, hogy «csak ritkán hoz építészeti műemlékeinkről kisebb közleményeket». Ezt vele együtt a szerkesztő is sajnálja. Szívesen eláruljuk neki a jelenség titkát; sem Myskovszkytól, sem több más középkori építészethez értő szaktárstól nem bir a szerkesztő értekezést kapni. Vannak azonban kivételek és azoknak köszönhetjük, hogy az Arch. Ért. mégis hozhat magyar műtörténeti közleményeket, hozott az utóbbi 11 évben *minden* évben 25—35 kisebb-nagyobb cikket, miről a tárgymutatók egyszerű áttekintése alapján mindenki meggyőződhetik. Tehát Myskovszky evvel a vádjával túllőtt a célon. Az sem áll, hogy tizenöt esztendő óta «építészeti vagy más tárgyú műemlékeink nem jelentek meg az Akadémia kiadványaiban.» Tehát Myskovszky úr tizenöt esztendő óta nem olvasott semmit mindazokból a kiadványokból, melyeket neki az Akadémia mint az arch. bizottság tagjának küldött?! Nem látta Dr. Mayer M. művét szent Simeon zárai koporsójáról? Nem olvasta ugyancsak a szent Simeon koporsójáról Dr. Gerecze terjedelmes értekezését (Arch. Közl. XVIII. k.), Kandra Kabos közleményét a diósgyőri várról (u. o. XIX. k.) és Dr. Gerecze Péter tanulmányait a pécsi székesegyházról és a Somogyvári szent Egyed templom maradványairól (u. o. XX. k.). Nem ismeri Bunyitay tanulmányát a gyula-fehérvári templom renaissance részleteiről?

Igazán nagy fölületesség kellett hozzá, ezekkel szemben azt állítani, hogy *Myskovszky monographiája Bátfáról (1880.) volt az utolsó építészeti értekezés irodalmunkban.*

Azt is tudnia kellene szerzőnek, hogy az Akadémia a Semsey pályakérdéssel hazai műtörténetet kíván és tudhatná, hogy az akadémia egy más pályakérdéssel az Árpád-kori építészet monographiája megiratását tűzte a hazai műtörténészek elé. Tudhatná, hogy az osztrák-magyar monarchia leírásában hivatott szakember tolla ismerteti a hazai műemlékeket és hogy ritka megye monographiájában hiányzik teljesen az illető megye emlékeinek leírása. Némely munkák, mint Bunyitay monographiája a nagyváradi püspöki megyéről, vagy Ortway műve Pozsony városáról e tekintetben is dicséretet érdemeltek volna, nem ignorálást. Nem látta szerző az 1895-ik évi kiállításon a jelesebb hazai műemlékek gipszmásolatait? Kár volt neki a memorandumban elhallgatni, hogy a n. múzeum előcsarnokában azokat együtt látta és tanulmányozhatta volna is.

Hol bir az annyiszor példaképül idézett Ausztriában ily tanulságos gipszmásolati gyűjteményt fölmutatni az ottani emlékekről?

Nem mondjuk, hogy ily gyűjtemény a nagy képes publicatiókat, melyeket szerző szeretne látni, vagy a «pantheonszerű albumokat», melyekről álmodik, fölöslegessé teszi, de annyi elfogulatlanságot kívánhatunk tőle, hogy az ily gyűjtemény hasznos voltát egy szóval elismerje.

A «memorandum»-ról tehát az a véleményünk, hogy szerző jót akart vele, de nemes fölhevülésében gyakran többet mond, mint a mit be bir bizonyítani és hiba, hogy érveléseiben a költség szempontja nem jut sehol érvényre. A szerző más baja csudálatos tájékozatlansága az utóbbi évtizedek hazai szak-

irodalmában ; végül gyöngíti hazafias panaszainak súlyát némi egyéni elfogultság, melyet idealismusa daczára sem birt teljesen elpalástolni. *Hpl.*

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERCEGOVINA redigirt von dr. Moritz Hoernes Bécs V. kötet 8° 579 ll. 78 képes táblával és 458 ábrával. Már egy korábbi alkalommal, mikor e fontos tudományos vállalat első négy kötetét mutattuk be,* méltányoltuk a megszállott tartományok kormányának, azon gondoskodását és áldozatkészségét, melylyel az addig ismeretlen vidék archæologiai kincseit megóvjá, fölsátja és mintaszerű kiadványokban közzéteszi.

Az elmúlt év végén megjelent vaskos kötet arról tanuskodik, hogy a kutatás az utóbbi időben sem szünetelt, de újabb becses adatokkal gazdagította tudományunkat. E kötet, miként az előbbieik, ismét három részre oszlik, első része archæologiai és történeti közleményeket tartalmaz, ez mintegy a kötet felét veszi igénybe, a második rész a néprajznak, a harmadik a természettudománynak van föntartva. Bennünket e helyütt csak az első rész gazdag tartalma érdekel. Legterjedelmesebb és igen érdekes a boldogult Radimsky monographiája a bihaći tóban és mellékén föl kutatott czölöpös telepről, mely a kőkortól a római időkig tartó hagyatékkal jutalmazta a szorgalmas kutatót és a jezerinei, butmiri és glasinaci híres őskori lelőhelyek mellett az őskori archæológiában méltóképen európai hírre fog emelkedni. A bihaći római kori cserepek közt több példányon a hullámvonalas dísz jelentkezik, (62. l.) tanúságul arra, hogy a későbbi szláv népies agyagművességet jellemző diszitésmód a római birodalomban már széltiben dívott. Radimsky naplójegyzeteiben is látunk hullámvonalas cserepet Zvornik környékéről Gradina Kosavačából (267. l.)

Fiala a serajevoi múzeum őre több helyen folytatott sikeres ásatásokat Számot ad a glasinaci fensíkon 1895-ben fölsótt tumulusairól (3—29 ll.), közl a Serajevo fölött a Debelo brdo magaslatán folytatott ásatásának eredményeit, ezek ezúttal leginkább római kori leleteket eredményeztek (124—131.) és ugyancsak római sírokat ásatott föl Rogatica környékén (259—263.). Kellner az ilidzei fürdőhely római maradványait közli (131—163.), melyek közt igen szép mozaikpadlós szobákat leltek.

Patsch a két tartomány antik magángyűjteményeit ismerteti (173—177.), közöl római emlékeket Herczegovinából (163—173.) és foglalkozik a dalmatiai provinciával (177—242) leginkább fölíratok alapján. Ez utóbbi közleményében legfontosabb az a banjalukai fölírat, melynek alapján Felső Pannonia és Dalmatia között pontosabban bírja a határt megállapítani, mint tehette Kiepert (229.). Érdekes ugyane czikkben egy római pondussúly ismertetése (239.); a súly ólomból való és bronzkéreg borítja mint a tordai súlyt, melyet e folyóiratban Fröhlich ismertetett;** az ustikolinai súly fölíratát így olvassa Patsch: Pond(us) the(catum?) exa(ctum) ad tens(auraria) s(acrae?) m(onetae?) S(iscianae?). Közlő maga jegyzi meg, hogy ez olvasás nem biztos, mert nem ad világos értelmet. Úgy véljük,

* Arch. Ért. 1896. 272.

** Arch. Ért. 1893. XIII. 383. l.

hogy értelme világosabb, hogyha a tordai súly fölíratának útmutatója szerint ex(actum) helyett exa(minatum)ot olvasunk; akkor a fölírat azt jelenti, hogy e (bronz) burokba foglalt súlyt a sisciai császári pénzverde kincstárában vizsgálták meg.

Hoffer Sándor cikkében a travnyiki kerületben talált emlékekről (242—259.) néhány érdekes tárgyról értekezik. Puticevóban jó föntartású antik sisakot leltek (250.) és találtak ismeretlen helyen néhány «meroving» ízlésű ékszert (257., 258.).

Dr. Truhelka bosnyák síremlékek fölíratait fejtí meg (276—304), utolsó az értekezések sorozatában Franič történeti rajza a Balkánfélsziget politikai állapotairól a XIII. század kezdetén (304—337.).

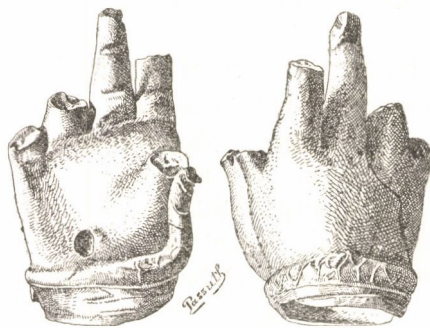
A kötetnek szorosabban reánk tartozó első részét érdekesebb emlékekről szóló rövid hírek és irodalmi ismertetések fejezik be.

a.

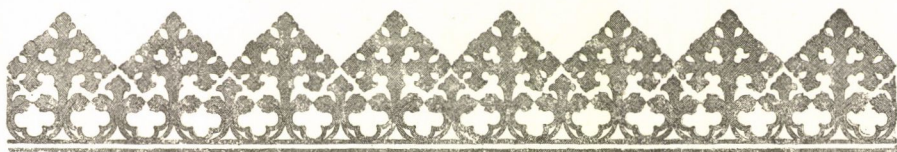
ADALÉKOK ZEMPLÉN-VÁRMEGYE TÖRTÉNETEHEZ czímen szerkeszt Dongó Gyárfás Géza Sátoralja-Ujhelyen megjelenő havi folyóiratot, mely mindenkép méltó a közönség pártfogására és kíváncsias volna, vajha minden megyében akadna buzgó szerkesztő, a ki ily folyóiratban gyűjtené össze az illető megye multjáról fenmaradt adatokat. Az 1898-ik év I. füzetével megindul az élénken szerkesztett folyóirat negyedik évfolyama. A füzetet megnyitja Zombori Bedő levele az 1869. évi szent-istván-baksai régészeti ásatásról. Ez ásatásról folyóiratunk 1869. évi folyamában (146., 225., 308. ll.) és 1870. évi II. kötetében van szó. (II. 60., 254).

Kossúth János a sátorhegyi vár kérdését tárgyalja és Kiss István egy kép kíséretében Zemplén váráról értekezik. Szerkesztő a b.-vécsi magyar honfoglalás-kori temetőről közöl rövid hírt és az orsz. régészeti társulat figyelmébe ajánlja a lelőhelytől délkeleti irányban húzódó dombokat, melyekről azt véli, hogy szintén ősi sírokat tartalmaznak. Dókus Gyula régiséggyűjteménye Kenderszerről és a terebesi homokról gyarapodott őskori leletekkel.

y.

ANTIK VOTIVKEZECSKE BRONZBÓL ; RAVAZDRÓL
A GYŐRI MÚZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

Az ORSZÁGOS RÉGÉSZETI S EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi december hó 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta az 1897-ik évben utolsó ülését.

Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, Gohl Ödön, dr. Hampel József, Halaváts Gyula, dr. Kammerer Ernő, Kunvári Fülöp, Récsey Viktor, dr. Réthy László, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, ig. vál. tagok. Dr. Pauler Gyula, Békeffy Remig és öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *Bartalos Gyula* tartotta meg érdekes előadását az «Avar sánczok» maradványairól a «Csörsz» és «Ördög» árkokban.

A kérdéshez hozzá szólottak Nagy Géza, Hampel József és Halaváts Gyula is.

Ezután *Nagy Géza* mutatta be a Lech mezején talált ezüst sisak fényképeit, a melyet magyarnak tartottak. Az analógiák rajzainak bemutatásával konstatálja, hogy az nem ősmagyar, hanem a halstatti kor emlékei közé tartozik.

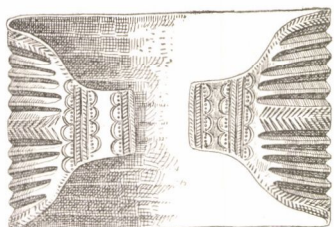
Titkár jelentése folyamán a társulat tagjai sorába megválasztattak *Klein István* magy. kir. honvéd-alezredes és dr. *Puky József* oszt. tanácsos budapesti lakosok.

Végül a pénztárnok december havi kimutatása olvastatván föl, az tudomásul vétetett. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Nagy Géza és Gohl Ödön választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

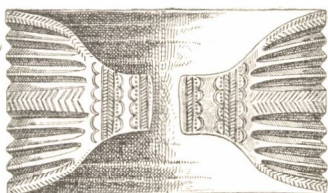
Dr. Szendrei János,
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODASA az 1897-ik év utolsó negyedében. Cziráky Gyula segédlelkész a *bogojevai* (Bács m.) őstelepen lelt kő- és cseréprégiségeket ajándékozott a m. nemzeti múzeumnak. Egy *aradmegyei* gyűjteményt, melyben több érdekes őskori lelet van, vétel útján egészében szereztünk meg, áll 50 darabból. *Domahidáról* (Szatmár m.) származik egy bronzlelet, melyet a m. kir. földtani intézet volt szíves a m. nemzeti múzeum számára megmenteni. Állítólag *Podheringről* (Bereg m.) való egy bronzkard töredéke; vétel. *Isaszegh* környékén lelt két szárnyas bronzvést és egy sarlót szereztünk. *Hernádfán* (Baranya m.) lelt alaktalan őskori bronzrögöket szintén vétel útján szereztünk. Állítólag *Nagyvárad* vidékéről való egy őskori bronzkard töredéke; vétel. Hivatalos úton megváltottunk három egész és egy fél arany karpereczet, mely *Izsán* (Komárom m.) került színre. Löfkovits Arthur debreceni ötvös szíves közbenjárásával megválthattunk két arany karpereczet, melyet a

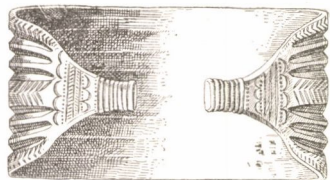
hajdúszoboszlói szőlőben találtak. Egyik négyélű sima, másik díszes és nyílt végei két-két korongos tekercscsé alakulnak. A vaskorból származó hat darab bronz-fibulát, melyeket állítólag Nagyvárad vidékén leltek, vétel útján szereztünk. Ülő satyr bronz szobrocskája és római bronzmécses, mindkettő állítólag *dunapentelei*

1.

2.

3.

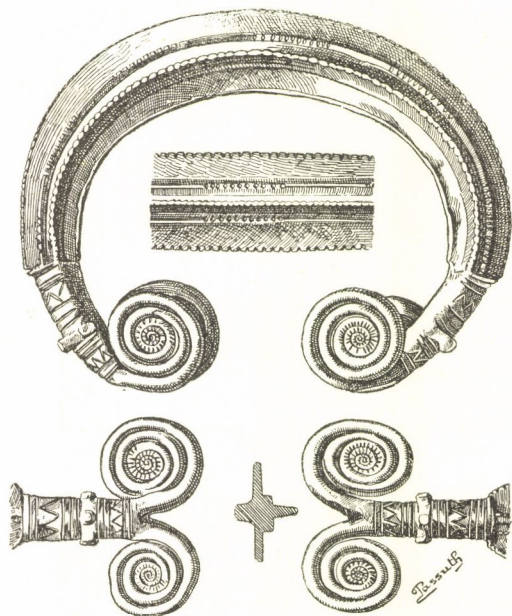

4.

ARANYKARPERECZEK IZSÁRÓL (KOMÁROM M.) A N. MUZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

lelet, szintén vétel. Állítólag ugyanonnan ered egy domborműves ólomtáblácska thrák istenségekkel; vétel. *Dánról* (Pestm.) sírleletet szereztünk, melyben csontváz mellett cserepek és egy bronzkarperecz került elé. Özv. Pulszky Ferenczné a *Tiszából* kihalászott vaskampót, vastört és egy rozetta-idomú bronzkorongot ajándékozott. *Dicsőszentmártonban* (Küküllő) harmadik sz. Kr. u. érmekkel lelt aranyfejű bronzhajtút vétel útján szereztünk. Wosinszky Mór esperesplébános úr

két *czikói* és egy *hidasapáti* népvándorláskori sírból származó csontvázat küldött a m. nemzeti múzeumnak. Báró Révay Ferencz szíves volt a m. nemzeti múzeumnak korábban ajándékozott *blatniczai* ix. századi leletet négy darabbal egészíteni. Dr. Szendrei János szíves közbenjárásával a műemlékek országos bizottsága hivatalosan juttatta az osztálynak a Bodrog-Vécsén (Zemplén m.) lelt honfoglalási temető leleteit. Egy Árpád-kori csonka processionalis keresztet, melyet állítólag Nagyvárad vidékén találtak, vétel útján szereztünk. Erdélyi ötvöstől szereztünk egy xvi—xvii. századi aranyozott ezüstserleget és egy újabbkori fili-grános ezüst fülönfüggőt. Budapesten a Karpfenstein-utca és Teleki-tér sarkán földmunkálatoknál két ölnyi mélységben lelt ezüstgyűrűt ajándékozott Pandur

ARANYKARPERCZ HAJDU-SZOBOSZLÓBÓL A N. MUZEUMBANN cca $\frac{3}{4}$ n.

János. Három újabbkori sárgaréz pecsétnyomót és állítólag Esztergomban lelt középkori ólombulla töredékét vétel útján szereztük. Mária királyné kétlemezű koronás ólompecsétjét, mely Simánd (Arad m.) környékén került elé, ajándékol adta Gohl Ödönné úrhölgy; ugyanő adta ajándékol Anicich helységre ólompecsétjét, mely ugyancsak Simándon találtatott, és végül ugyancsak neki köszönhető három simándi középkori domborműves kályhafők töredéke. Múlt századbeli gyaluszerszámot vétel útján szereztünk. Trébelt magyar motivumokkal díszített XVIII. századi rézkádat, mely valószínűleg erdélyi műhelyből ered, szintén vétel útján szereztünk. A kegyeleti emlékek tára számára Holenia szül. Rudnay Aranka asszonyság Ocskai József Mária Terézia keresztjének szalagját ajándékozta.

Hpl.

«A TÖRVÉNYHATÓSÁGI, KÖZSÉGI, FELEKEZETI ÉS EGYESÜLETI MUZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK országos felügyeletének, szerve-

zésének és gyarapításának szabályozása» címén a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiadott egy szabályzatot, melyet ő cs. és kir. Felsége 1897. évi december hó 10-én kelt elhatározásával helybenhagyott. E szabályzat két részből áll, melynek elseje a hivatalos felügyeletről szól (1—13. §§.) míg a II. rész «a muzeumnak és könyvtárak országos tanácsa»-nak működési körét körvonalozza. (13—19. §§.)

A szabályzat hivatalos szövege következőleg szól:

A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárak országos felügyeletének, szervezésének és gyarapításának szabályozása. I. Hivatalos felügyelet. 1. §. A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárak feletti felügyeletet a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, a helyettes főfelügyelő és az annak alárendelt felügyelők által gyakorolja. 2. §. A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőjét a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére ő császári és apostoli királyi Felsége —, az orsz. főfelügyelő helyettesét és a felügyelőket pedig, az orsz. főfelügyelő meghallgatása mellett, a nevezett miniszter nevezi ki. Az orsz. főfelügyelőnek, helyettesének, és a felügyelőknek hatáskörét a miniszter szabályozza. 3. §. Az orsz. főfelügyelő, valamint helyettese és a felügyelők megbízatásának tartama a mindenkori kinevezéstől számított három évre terjed, annak leteltével újabb kinevezésnek van helye. Az orsz. főfelügyelő, helyettese és a felügyelők, utazási költségeiknek felszámítása mellett, rendes tartózkodásuk helyén kívüli kiküldetésök alkalmával, állásuknak megfelelő napidíjakban részesülnek. Az orsz. főfelügyelő és helyettese díjazással nem járó, tiszteleti állást foglal el. A felügyelők évi tiszteletdíjban részesíthetők, melynek összegét a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. 4. §. Az orsz. főfelügyelőnek általában, a felügyelőknek pedig az általok képviselt szaktudomány szempontjából feladata a Magyarországon létező törvényhatósági, községi, felekezeti vagy társadalmi javadalmasból fentartott muzeumok — képzőművészeti, iparművészeti, archaéologiai, természetrajzi és néprajzi gyűjtemények — és az azokkal kapcsolatos, vagy önálló könyvtárak berendezésének, anyagának, szervezetének és kezelésének tanulmányozása, közvetlen megsejmlés útján és azokra vonatkozólag a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez évről évre jelentésnek, intézkedések szükségére esetén pedig külön javaslatoknak felterjesztése. 5. §. Az állam költségén fentartott nyilvános és közhasználatra rendelt muzeumok és könyvtárak közül az orsz. főfelügyelő és a felügyelők csak azok felett gyakorolhatnak felügyeleti és ellenőrzési hivatalos hatáskört, melyeket, az orsz. főfelügyelő véleményének meghallgatása mellett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön utasításban megjelöl. A törvényhatósági, a községi, a felekezeti és a társadalmi javadalmasból fentartott muzeumok és könyvtárak felügyeletéhez és ellenőrzéséhez is, a 10. §-ban megszabott feltételek alapján, a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön felhatalmazása szükséges. 6. §. Az orsz. felügyelet szervezésének főczélja az, hogy a hazánkban létező és létesítendő nyilvános és közhasználatra szánt állami, törvényhatósági, községi, felekezeti és társadalmi összes gyűjtemények között a rendszeres gyarapítás, a tudományos alapra fektetett egyöntetű berendezés, az avatott igazgatás és a csere-viszony szabályozása révén mentől szorosabb összeköttetés létesüljön s az ország különböző részeiben elszórt, megőrzésre és megismertetésre érdemes gyűjtemények anyaga a nemzeti tudomány és művészet közös kincse s a nemzeti művelődés egységes forrása legyen; ezért az orsz. felügyelet saját kezdeményezéséből az egész országra kiterjedő szervezés előkészítése végett, észleleteiről a vallás- és közoktatásügyi minisztert, a hatáskörében megvalósítható intézkedések iránt, mindenkor tájékoztatni törekedjék. 7. §. Ezekhez képest az orsz. főfelügyelő s a felügyelők tevékenysége egyrészt a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott szabályzatban és utasításban megszabott felügyeleti és ellenőrzési hatáskörre, másrészt a muzeumok és könyvtárak fejlesztésére törekvő társadalmi mozgalomban való részvételre terjed ki. A hivatalos felügyelet és ellenőrzés gyakorlásáról az orsz. főfelügyelő köz-

vetlenül és egyedül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek ad számot; viszont a társadalmi uton elérhető célok érdekében az orsz. főfelügyelő s a felügyelők a hazai összes közművelődési, tudományos, irodalmi és művészeti egyesületek képviselőiből megalakult orsz. muzeum- és könyvtár-bizottságban illetőleg az annak kebeléből alakított orsz. tanácsban működnek közre. 8. §. Az orsz. főfelügyelő a reábízott hatáskörben közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek alárendeltje; úgy a saját, mint a felügyelők jelentéseit, és javaslatait a miniszterhez ő terjeszti fel; e szabályzatnak s a miniszter rendeleteinek értelmében a felügyelőket utasításokkal ellátja, kötelességek lelkiismeretes teljesítését ellenőrzi. 9. §. A vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott külön utasítások szerint az orsz. főfelügyelő a személyesen reábízott felügyeletet és ellenőrzést, kinevezett helyettesén kívül, másra át nem ruházhatja. Az orsz. főfelügyelő, illetőleg helyettese, saját hatáskörében, vagy az egyes felügyelők meghallgatása mellett, az orsz. felügyelet körébe tartozó minden iratot aláír; hivatalos pecsétje: a magyar czímer «a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője» körirattal. Az orsz. felügyelettel járó irodai, kezelési, utazási s egyéb költségekre vonatkozólag a miniszterhez ő terjeszt fel javaslatokat s e költségekről ő számol. Az irodai és elszámolási teendőket a felügyelők az orsz. főfelügyelő utasítása szerint tartoznak végezni. 10. §. Törvényhatósági, felekezeti, községi vagy társadalmi javadalmazásból fentartott muzeumok és könyvtárak hivatalos felügyelete és ellenőrzése csak az esetben képezi az orsz. főfelügyelő s a felügyelők kötelességszerű feladatát, ha 1. e felügyeletnek és ellenőrzésnek a muzeum vagy könyvtár fentartója magát önként alárendeli s a vallás- és közoktatásügyi miniszter ahhoz jóváhagyással hozzájárul; vagy ha 2. a nyomdatermékek köteles példányaiban; vagy végül, ha 3. állami segélyben, az állami gyűjteményekből letétképen kiadott tárgyakkal való gyarapodásban részesedik. A 2. és 3. alatti kedvezményekben azonban csak oly muzeumok és könyvtárak részesülnek, melyek *a)* kellően biztosított állandó javadalmazásból is merítik fentartásuk szükségleti fedezetét; *b)* úgy a gyűjtemények megőrzésére, mint megsemmisítésére és használatára alkalmas, száraz és világos helyiséggel bírnak; *c)* kellő szakképzettséggel bíró és lehetőleg rendszeresített fizetéssel ellátott — a gyűjtemény nagyságához mérten egy vagy több — tisztviselő kezelése alatt állanak; *d)* rendszeres nyilvántartással vannak ellátva, — nevezetesen az átvett tárgyakról idő és számrend szerint pontosan vezetett bekötött növedéki napló, szaklajstrom és betűrendes névmutató szolgál a leltári állagnak ellenőrzésére és nyilvántartására. Az e kellékekkel felruházott s annak alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszterium legfőbb felügyelete alá tartozó muzeumok és könyvtárak szervezeti szabályai csak a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a belügyminiszterrel egyetértőleg adott, jóváhagyásával bírnak érvénnyel. E muzeumokról és könyvtárakról az orsz. főfelügyelő nyilvántartási törzskönyvet vezet, melynek az *a)*—*d)* alatti adatokat rovatos kimutatásban kell tartalmaznia. 11. §. Az orsz. főfelügyelő, illetőleg helyettese közvetíti az állami gyűjteményekből kiadott fölös, vagy többszörös gyűjteményi tárgyak átadását, azok rendeltetése iránt — a muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának meghallgatása mellett — a miniszter elé javaslatot terjeszt és elhatározásához képest gondoskodik e tárgyak elhelyezéséről s azoknak a kedvezményben részesült muzeum, vagy könyvtárban való kifogástalan megőrzését nyilvántartja. 12. §. Az orsz. főfelügyelő s illetőleg utasításához képest a felügyelők évenként legalább egyszer, közvetlen megsemmisítés alapján, tartoznak meggyőződni a felügyeleti hatáskörükbe tartozó muzeumok és könyvtárak állapotáról. Jogukban áll minden kezelési és elszámolási adatnak megvizsgálása s a mennyiben ez eljárásuk akadályokba ütköznék, vagy rendellenességeket tapasztalának, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azonnal jelentést tenni tartoznak. 13. §. A 10. szakaszban felsorolt kellékek kiderítése s annak alapján az állami kedvezményekben részesíthető muzeumok és könyvtárak megjelölése végett, esetleg a kedvezmény megvonása iránt, az orsz. főfelügyelő, illetőleg helyettese a muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának meghallgatása mellett terjeszti fel javaslatait a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az erre vonatkozó javaslatnak kétséget kizáró megállapodást kell tartalmaznia arra a bekövetkező esetre, ha az érdekelt muzeum vagy könyvtár fentartása lehetetlenné válnék,

mely esetnek bekövetkezésére vonatkozólag a szervezeti szabályzatban oly intézkedés veendő fel, hogy az illető muzeum, vagy könyvtár fenmaradt vagyonának és gyűjteményének további rendeltetése s más hasonló célra való átadása előre biztosítva legyen. Az orsz. főfelügyelő, a muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának meghallgatásával, az állami kedvezmények megvonása s az annak folytán szükséges intézkedések iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez részletes javaslatot tartozik felterjeszteni, különösen akkor, ha a gyűjtemények megóvása az illetékes hatóság közbenjárását igényli. Az állami letétül átengedett tárgyak felett a vallás- és közoktatásügyi miniszter mindenkor szabadon rendelkezik. II. A muzeumok és könyvtárak országos tanácsa. 14. §. A muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának tagjai: *a)* a közművelődési, tudományos, irodalmi és művészeti egyesületek képviselőiből, saját szervezeti szabályzata alapján alakult orsz. muzeum- és könyvtárbizottságnak rendes évi közgyűléséből három évi megbizatással, egyik választott elnökével és előadó titkárával együtt kiküldött tizenöt tagja; *b)* az orsz. tanácsnak hivatalból tagjai: a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, helyettese és felügyelői, továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszterium illetékes ügyosztályának mindenkor főnöke, a belügyi m. kir. miniszterium kiküldötte, a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója, valamint a nemzeti muzeumnak osztály-vezetői, az országos levéltár igazgatója, az egyetemi könyvtár igazgatója, az országos képtár igazgatója és az országos iparművészeti muzeum igazgatója. A választás után kijelölt tizenöt tag megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek névszerint bejelentendő. 15. §. A tanács ülésein az orsz. muzeum- és könyvtárbizottságnak választott elnöke akadályoztatása esetén az orsz. főfelügyelő vagy helyettese elnököl, az előadói és jegyzőkönyvvezetői tisztelet a titkár tölti be. A jegyzőkönyveket az elnökölön s az előadó titkáron kívül két hitelesítő tag írja alá. Érvényes határozathoz a meghívottak közül, az elnökön kívül legalább hatnak jelenléte s a jelenlevők általános többsége szükséges. A meghívások legalább három nappal az ülés előtt küldendőek szét, a napi rendre felvett tárgyak lehetőleg részletes felsorolásával. Az orsz. tanács a szükséghez képest más szakférfiat is meghallgathat. A muzeum- és könyvtárbizottság szervezeti szabályzata, valamint annak alapján a képviselt egyesületek s azok kiküldötteinek névsora, a szervezetben vagy a névsorban beálló változás, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez jóváhagyó tudomásul vétel végett felterjesztendő. 16. §. Az orsz. tanács az egyesületi, a törvényhatósági, községi muzeumok, a nép- és vándorkönyvtárak szervezése és gyarapítása érdekében társadalmi tevékenységet fejt ki s e célból, különösen pedig központi irodájának költségeire, a «Muzeum» című szaklap kiadására, tisztelet-díjakra, a csereviszony fentartásának költségeire, utazási és szállítási kiadások fedezésére — esetleges egyéb bevételi forrásaik kívül — állami segélyben is részesül. Az orsz. tanács minden évben, az állami költségelőirányzat szentesítése után, indokolt javaslatot terjeszt a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, hogy e társadalmi tevékenység folytatására az állami segély összegét megállapítsa. A tanács részére kiutalványozott összeg felett a tanács szabadon rendelkezik; de minden év végével működéséről a miniszternek jelentést tesz. A mennyiben a tanács e segélyen túl a jelzett csoportba tartozó egyes muzeumok vagy könyvtárak gyarapítására külön állami hozzájárulást tartana kívánatosnak, ily esetben külön indokolt javaslatot kell mindenkor a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjesztenie. Az előadó titkár a tanács felszereléseit pontosan leltározni, a bevételekről, valamint a tanács határozata és a választott elnök utalványozása alapján teljesített fizetésekről okmányokkal igazolt számadást készíteni és az adomány, vagy csere címén átvett s rendeltetési helyükre küldött tárgyakról törzkönyvet vezetni tartozik. Az összes irodai teendők ellátása s a munka beosztása iránt az orsz. tanács választott elnöke s az orsz. főfelügyelő, vagy helyettese egyetértőleg rendelkezik. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a leltári és pénztári kezelést bármikor megvizsgálatni. 17. §. Az orsz. tanács munkakörébe, a 16. §-ban megjelölt muzeumok és könyvtárak érdekében, különösen a következő ügyek tartoznak: 1. a Magyarországon létező s közművelődési fontossággal bíró nyilvános gyűjtemények jegyzékének megállapítása; 2. fölös és többszörös példányok kölcsönös kicserélésének közvetítése, a hazai és a külföldi gyűjtemé-

nyek között; 3. a nyilvános gyűjtemények tisztviselőinek minősítésére szükséges kellékek meghatározása; azok képesítése végett tanfolyamoknak szervezése; 4. mintaszerű szabályzatoknak kidolgozása: a muzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése, igazgatása, kezelése és lajstromozási rendszere tárgyában; 5. a muzeumokra és könyvtárakra vonatkozó évi jelentéseknek és lajstromoknak, a hazai és külföldi gyűjtemények kiadványainak rendszeres gyűjtése és őrzése, illetőleg kézi szakkönyvtárnak berendezése; 6. a muzeumok és könyvtárak helyszíni tanulmányozása, azok anyagának szakszerű ismertetése; 7. e célból, valamint a nemzetközi csereviszony közvetítése végett «Muzeum» cím alatt egy szakfolyóiratnak több nyelven való szerkesztése és kiadása; 8. a régészeti leletekre, a nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatására, a kézirati emlékek, a ritka ősnymtatványok (incunabulák) megőrzésére és nyilvántartására, valamint általában a muzeumok és könyvtárak országos szervezésére vonatkozó törvényhozási, vagy rendeleti szabályozás előkészítése és megvitatása. Az orsz. tanács e feladatokat — a rendelkezésére álló anyagi eszközök mérvéhez képest — a 16. §-ban megjelölt muzeumok és könyvtárak érdekében saját kezdeményezéséből és saját hatáskörében teljesíti; törvényhatóságokat, községeket és egyesületeket közvetlen érintkezés és levelezés útján muzeumok és könyvtárak alapításában, szervezésében, berendezésében és gyarapításában szakszerű tanácsával támogat s azok iránt az érdeklődést és a társadalmi áldozatkészséget ébrentartani törekszik. De valahányszor a jelen szabályzat azt megköveteli s különösen akkor, ha államilag fentartott, vagy közvetlenül állami felügyelet alatt álló muzeumokról, vagy könyvtárakról van szó, illetőleg esetről-esetre, a mikor azt az orsz. főfelügyelő, vagy helyettese szükségesnek tartja, az orsz. tanács megállapodásai jóváhagyás, illetőleg a hivatalos intézkedés foganatosítása végett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjesztendő. 18. §. Rendszeres régészeti ásatások és kutatások állami segélyezése iránti kérények teljesítése vagy mellőzése felett — a mennyiben azok nem tartoznak a műemlékek országos bizottságának az 1881. évi XXXIX. t.-cikkben biztosított hatáskörébe — a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az orsz. tanács véleményének meghallgatása mellett, határoz. Ily segélyezések csak akkor javasolhatók, ha az ásatás és a kutatás iránti kérelem, a Nemzeti Muzeum elsőbbségi igényének szemmel tartása mellett, a 10. §. értelmében hivatalos felügyelet alatt álló muzeum gyarapítása érdekében merülne fel. Az e tárgyban tartandó ülésekre a műemlékek orsz. bizottságának előadója mindenkor meghívandó. 19. §. A muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsa a muzeumok és könyvtárak iránti érdeklődésnek ébrentartása és fokozása érdekében, működéséről évenként tájékoztató jelentést, azonkívül bevételeiről és kiadásairól részletes évi zárszámadást terjeszt az orsz. muzeum- és könyvtárbizottság közgyűlése elé. E jelentés és zárszámadás sokszorosítva a közgyűlési meghívással együtt a bizottság minden tagjának megküldendő. A közgyűlésen felmerült kívánalmakat az orsz. tanács saját hatáskörében tárgyalni s ha szükségét látja, közvetlenül intézkedni, vagy a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé javaslatot terjeszteni tartozik. A pénztári és leltári állapot megvizsgálása végett a közgyűlés két szakférfiút küld ki s azok jelentése alapján adja meg a felmentést. Az orsz. főfelügyelő irodáját a bizottsággal közös helyiségben rendezi be, de külön irattára van s hivatalos pecsétjét is csak hivatalos hatáskörében használhatja. Az orsz. muzeum- és könyvtárbizottságnak feloszlása esetében annak összes értékeit, iratait és leltári tárgyait az orsz. főfelügyelő veszi át, arról a vallás- és közoktatásügyi miniszternek részletes jelentést tesz, oly célból, hogy a miniszter az átvett értékek, iratok és leltári tárgyak további kezelése, valamint a bizottsági teendők ellátása iránt, esetleg újabb bizottság szervezésével, saját hatáskörében intézkedhessék.

A szabályzat életbeléptetésével egyúttal kinevezettek azok az egyének, a kik hivatta lesznek e fontos culturalis ügyek elintézésében részt venni. Kinevezetett főfelügyelőnek: dr. Fraknoi Vilmos, helyettesének: Szalay Imre, felügyelőkné: Fejérpataky László, Hampel József, Horváth Géza, Kammerer Ernő, Krenner József és Radics Jenő.

Egyúttal helybenhagyta a vallás- és közoktatásügyi miniszter a muzeumi

tanácsba választott következő urak névsorát: A tanács elnöke: Széll Kálmán, előadó-titkára: Porzsolt Kálmán, népszínházi igazgató, tagjai: gr. Andrassy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Forster Gyula, Gerlóczy Károly, György Aladár, Hollán Ernő, Kuncz Adolf, b. Radvánszky Béla, Rákosi Jenő, Thaly Kálmán, gr. Zichy Jenő.

ÁLLAMI ARCHAEOLOGIAI INTÉZET BÉCSBEN. Az osztrák közoktatásügyi miniszterium dr. Benndorf Otto, egyetemi tanár javaslatára elhatározta, hogy a híres német archæologiai intézet mintájára cs. k. osztrák archæologiai intézetet állít fel és 1897. évi december 30-án 2820. szám alatt ez intézet ideiglenes szervezeti szabályzatát tette közzé.

1. §. A cs. k. osztrák archæologiai intézet föladata az állam kezdeményezésére vagy az állam támogatásával folyó classicus archæologiai kutatásokat vezetni és azokra felügyelni. Az intézet állami intézmény és az állam javadalmazza és tartja fön. 2. §. Az intézet hatásköréhez tartozik: *a)* Archæologiai utazások, vállalatok és ásások keresztülvitele; *b)* tudományos kiadványok közzététele; *c)* önálló állami antik gyűjtemények felső vezetése; *d)* az államilag segélyezett archæologiai ásásokról való felügyelet; *e)* archæologiai tanulmányok céljából stipendiummal külföldön járó osztrákok támogatása. 3. §. Az intézet hatásköre nem érinti a művészeti és történeti emlékek kikutatása és fentartására 1873 június 21-én felállított cs. k. központi bizottságnak különösen e bizottság I. osztályának hatáskörét. Minden fontosabb belföldi ügyben a központi bizottsággal összhangban tartozik az intézet eljárni és annak támogatását kell igénybe vennie. 4. §. Az osztrák archæologiai intézet Bécsben székel és közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszterium alatt áll. 5. §. Az intézet élén a császártól kinevezett igazgató áll, a ki bécsi egyetemi r. tanár rangját bírja és ilyennek javadalmát élvezi. Melléje rendeltetnek: egy helyettes igazgató a VII. rangosztályú állami tisztviselők rangjával és javadalmaival és négy titkár a VIII. rangosztályú állami tisztviselők rangjával és javadalmaival. Ezeket a vallás- és közoktatási miniszter nevezi ki. Az intézet azonfelül a szükséges segédhivatali személyezettel bír az irodai és számolási teendőkre. Műszaki teendőkre az intézet igazgatója megfelelő jutalmazás mellett szakembereket alkalmaz esetről-esetre. Hogyha az intézet tisztviselői Bécsen kívül járnak el, szabályszerű javadalmukon túl különös illetményekre tarthatnak igényt. 6. §. Az igazgató a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak évenként kimerítő jelentést ad az intézet működéséről és javadalmának felhasználásáról. Kötelessége továbbá javaslatokat tenni minden fontosabb ügyben, különösen tagok meghívása tekintetében, önálló állami antikgyűjtemények előjáróinak valamint az intézet tisztviselőinek személyes ügyeiben, a kisegítő személyzet fölfogadása dolgában, állandó jutalmazások engedélyezése, nagyobb s különösen új vállalatok tekintetében. Az igazgató felelős a miniszteriumnak azon javadalmak kezelése tekintetében, melyeket az intézet évenként kap. 7. §. Az intézet igazgatójának és a vallás- és közoktatásügyi miniszterium illetékességi körét, az igazgatónak szóló utasítás, illetőleg az intézet ügyviteli rendje szabályozza. 8. §. Az intézet tisztviselői szolgálati ügyekben közvetlenül az igazgatónak vannak alárendelve, épügy az önálló állami

antik gyűjtemények előjárói mindazon ügyekben, melyek a gyűjtemények kezelésére, ásatások rendezésére és kiadványok közzétételére vonatkoznak. A gyűjtemények előjárói és a titkárok az igazgatóval minden hivatásukba tartozó ügyben szakadatlan levelezést tartoznak folytatni. 9. §. Az igazgatót akadályozása esetében a helyettes igazgató és annak akadályozása esetében a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által kijelölendő titkár van hivatva helyettesíteni. 10. §. Az osztrák archæologiai intézetnek a rendszeresített tudományos tisztviselőkön kívül tagjai: *a)* az összes osztrák egyetemeken az archæologiai tudományokat előadó tanárok; *b)* az önálló állami antikgyűjtemények előjárói; *c)* azok az egyéniségek, kiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön erre kinevez. Az intézet tagjai évenként egyszer az intézet ügyei tekintetében tartandó tanácskozmányra hivatnak egybe, melyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy az általa kijelölendő helyettes elnököl. 11. §. Az állami hatóságok és az állam által fentartott vagy segélyezett tudományos intézetek és egyesületek hivatva vannak arra, hogy az archæologiai intézetet tevékenységében támogassák.

E hivatalos szabályzatot egész terjedelmében közöltük, mert tanulságos összehasonlításra nyújt módot, abban a tekintetben, hogy mily komolyan és szakszerűen oldják meg szomszédságunkban az archæologiai ügyek állami intézésének kérdéseit ugyanakkor, a midőn hazánkban szakunk állami érdekeit sokszor dilettansok és laikusokra bizzák.

Az intézet költségvetését az 1898-ik évre következőkép állapították meg: I. Központi igazgatás czímén 33945 frt és pedig az igazgató járandóságai 7800 frt, egy helyettes igazgatóé 2700 frt, négy titkáré 8000 frt, egy szolgálé 750 frt, jutalmak és segélyek 5500 frt, napidíjak 620 frt, házbér 1200 frt, utazási átalány 4800 frt, irodai átalány 800 frt, könyvtári átalány 1800 frt. — II. Archæologiai társulatok és múzeumok céljaira 15684 frt, ez összegben részesül a «Carnuntum» egyesület, aquilejai, polai, spalatoei és zárai múzeum. — III. Belföldi régészeti ásatásokra az intézet fordíthat 4000 frtot, ásatásokra és archæologiai kutatásokra a keleten 10000 frtot és archæologiai kiadványokra 7000 frtot. — IV. Középtanodai tanárok olasz- és görögöldi utaztatására 10000 frt. — Archæologiai stipendiumokra 5400 frt. Rendkívüli költségekre 4300 frt. Tehát az 1898-ik évben 90329 frtot fognak a jelzett célok igénybe venni.

a.

«BUDAI MUZEUM.» A budai könyvtár-egyesület ujonnan alapított közlönyében «állítsunk muzeumot» czím alatt megjelent egy lelkes cikk, melynek a «közlöny» nyilatkozata szerint a legszélesebb budai és budavidéki társadalmi körökben meg volt a hatása, úgy hogy a budai muzeum alapjára már adományok és alapítványok is érkeztek. Nem kételkedünk azon, hogy tiszta hazafias lelkesedés vezette e társadalmi mozgalom megindítóját, azonban azt tartjuk, hogy a mozgalom nem helyes irányban indult meg. Köztudomású, hogy a főváros már évek óta nemcsak tervezi egy budapesti muzeum felállítását, de annak előkészítésére már eddig is jelentékeny áldozatokat hozott és legközelebb az intézetnek szervezése a fővároshoz méltó alapon napirendre jut.

Természetes, hogy egy budapesti muzeumban az egykori országos főváros

nagy multja, kell, hogy méltóképen kidomborodjék és hogy ez megtörténhessék, minden egyesnek és valamennyi régi és újabb budapesti testületnek és társulatnak vállvetve közre kell működnie.

A budai könyvtár-egyesületnek is szép hivatása lehet e vállvetett közreműködésben, az összes kulturális erők egy szép és nemes célra való tömörülésében.

De vajjon indokolt-e éppen most, mikor sok budapesti lelkes polgár régi óhaja «a fővárosi muzeum» megvalósulása küszöbén állunk, oly társadalmi mozgalmat indítani, mely az új fővárosi muzeumot egészséges fejlődésében megakaszthatná? Ezt fontolják meg jól a «budai könyvtár» körei és gondolják meg azt is, hogy a főváros gazdag támogatásának örvendő nagy központi intézet mellett a pusztán társadalmi actiön alapuló helyi muzeumuk alig válhatnék igazán életképessé.

h.

A HORVÁTORSZÁGI RÉGÉSZETI TÁRSULAT kiadta 1896/97-re szóló évkönyvét, melyet dr. Brunšmid József titkár szerkesztett. A díszesen kiállított kötetben több becses közlemény van a tudós szerkesztő tollából. Egyik a Bijela crkvában lelt római katonai diplomát tárgyalja, melyből fennmaradt az egyik tábla, kora valószínűleg a Kr. u. 52—60. évekbe tehető, tehát a legrégibb pannoni diplomák közé tartozik. Három más cikkben horvátországi éremleleteket mutat be a szerző: ezek közül legbecsesebb a mazini, mert ó-italiai aes rude és aes signatum példányai mellett itáliai és afrikai pénzeket is tartalmazott, a legifjabb darabok a Kr. előtti második század végéről valók. Bulič Deodatusnak a Sancti Stephani de Pinis klastroma apátjának pecsétjét ismerteti; Luka a régi spalatói históriával foglalkozik, Laszowski összeállítja azokat az adományokat, melyekkel horvátországi megyék és urak a n. muzeumhoz járultak hozzá, s ugyan ő ismerteti a Mogorovič család czimerét, Thalčić foglalkozik a cisterciták topuskói klastromával, melyről tudjuk, hogy az a csúcsíves stylus nálunk eddig ismert legrégibb emléke. Celestin Eszék környékén föltalált neolithkori telepet ismertet. Nem érdeknélküliek a zágrábi muzeum levelezőinek jelentései az ország különféle vidékein előkerült leletekről és a kötetet befejezik kisebb közlemények és irodalmi hírek rovatai, melyekben Pulszky Ferencz emlékének is szentel Purič néhány kegyeletes sort.

a. b.

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADAI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET 1896/97-iki évkönyve megjelent, szerkesztette dr. Karácsonyi János egyl. titkár. A 69 lapnyi füzetben dr. Karácsonyi és Zsák I. Adolf történeti értekezései után Cséplő Péter néhány biharmegyei régiségleletet ismertet. Szóba hozza a kőkori szerszámokat, főlemlíti a nagyváradi múzeumnak Rézaljáról származó három őskori rézbaltáját és a gyapolyi, p.-bodolyói és krajnikfalvi bronzleletek bemutatása mellett valamivel terjedelmesebben tárgyalja a bronzkort. Nem csatlakozhatunk szerző azon fölfogásához, mely azt tartja, hogy a bronzkor izlése a Kr. előtti IV—VI. századig tartott. Azt sem hisszük, hogy a csökmői lelet, melyet e folyóirat olvasói ismernek* a mellett tanuskodnék,

* Közzétette Cséplő Péter. Arch. Ért. 1897. 437.

hogy Csökmő a régi Zeugma helyén fekszik. Hasonlókép nem tarthatjuk a dákokat celta törzsnek és a jazygokat szlávoknak, valamint nem ismerünk archæologiai leleteket, melyek ez utóbbit bizonyítanák (46. l.) Az állítólag Nagyváradon lelt két római sírtábla, melyet Halitzky közöl, alig tekinthető elegendő bizonyítéknak arra, hogy a rómaiak a mai Nagyvárad meleg forrásait használták, a hogy a Felix-fürdő környékén lelt négy Trajanus és Hadrianus-féle érem sem elég tanúság ily föltevésre. A kérdés függőben tartandó, míg római épületmaradványokra akadnak, vagy míg a meleg gyógyvizek nemtőinek szentelt oltárak kerülnek elé, minőket a gyógyulók ilyen helyeken föl szoktak állítani. Szerző azt hiszi, hogy Jászberény táján volt Attila székhelye, a hol Priscus a nagy királyt fölkereste; e föltevésről vitatkozzanak azok a tudósok, a kik ép oly biztossággal Szeged, Debreczen, Hajduböszörmény vagy egyéb alföldi helynek vindikálják ezt a történeti fontosságu egykori szerepet. Félreértésre adhat alkalmat szerző azon nyilatkozata (55. l.), hogy nálunk a bronzcultura ha csak hanyatló félben is, föntartotta magát egészen a magyarok bejöveteléig, sőt egy ideig azon túl is. Hogy ha ez állítás azt akarja jelezni, hogy a bronz a bronzkortól kezdve sohasem szűnt meg, akkor igaza van szerzőnek, de tévedés volna azt hinni, hogy a bronzkori cultura sajátzerű izlése Kr. u. IX. századi maradványaiban nyomozható.

Két népnek, a jazyg és dák népnek biharmegyei emlékeit, jóformán hallgatással mellőzte szerző, bár magokról e népekről sűrűn van szó és a várad múzeumban is őriznek tőlük emlékeket. Ezeknek ismertetése nyilván más alkalomra maradt.

A «Hivatalos Rész» az egyesület több mint egy évi életét tárja fel előttünk. 1896 június havában megnyílt az új múzeum. Azóta képtára a kormánytól 6000 frtos olajfestményt kapott ajándékba; könyvtára Bölönyi Sándor és Juricskay Dezső könyv- és okmánygyűjteményeivel gyarapodott; az emlékek tára számára átvették a Szent László temploma romjaiban lelt 160 drb emlékkövet és több becses egyéb régiségleletet különböző helyekről. A múzeum mostani átlagáról, mely 3097 darabot számlál, legrészletesebb gondnal készített átnézetes táblát kapunk. Az egyesületet 17 hónap alatt 3817 egyén látogatta és a tíz krajczáros látogatási díjából befolyt 515 frt 26 kr. A társulat deficitjét a vallás- és közoktatásügyi miniszter 500 frtnyi adománynyal szüntette meg és a pénztári év ennél fogva 1120 frtnyi pénzmaradvánnyal záródott.

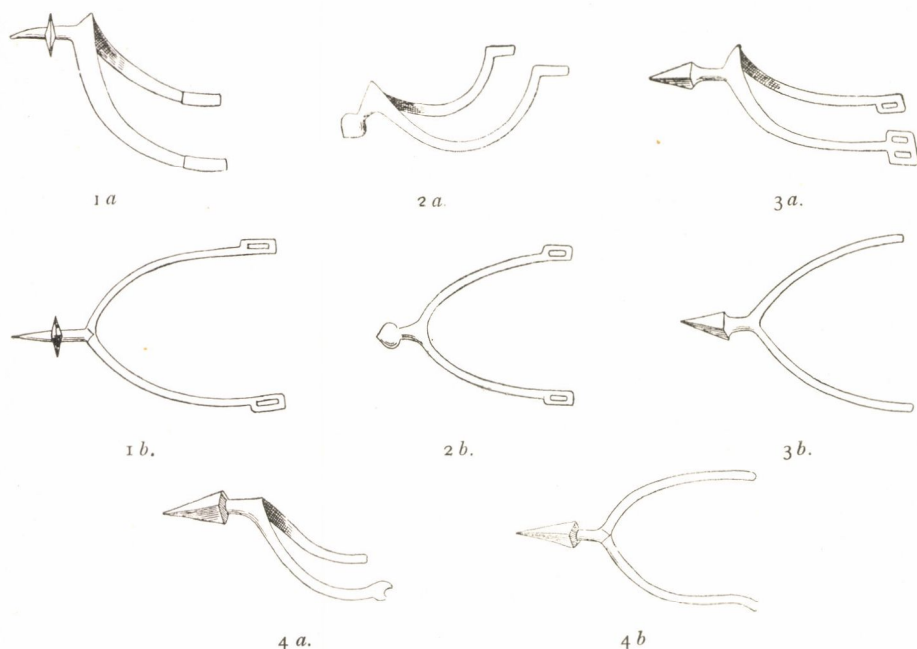
1897 május 31-én a társulat tisztikarát újból három évre megválasztották és az elnöki, titkársági és régiségtári teendők ugyanazon tapasztalt urak kezében maradtak, kik már előbb is oly önfeláldozással mozdították elő a nemes ügyet. A fizető tagok száma, mintegy másfél százra rug, s úgy látszik, hogy legtöbb ezek között a községek és körjegyzőségek neve, míg a biharmegyei világi és egyházi földbirtokosok nevei a lajstromban csak szórványosan szerepelnek. x. y.

A SZABOLCSMEGYEI MÚZEUM KÖZÉPKORI SARKANTYÚI.

Dr. Jósa András úr tollrajzai után az alábbi négy táblán adjuk a szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyúit. A sorozat az 1100—1500 közti négy évszázadnak típusait foglalja magában, s ha nincs is meg benne minden főbb idom, elég

tanulságos arra, hogy az Árpádok, Anjouk, Zsigmond és Hunyadiak korának sarkantyúformáiról tájékozást nyújtson s a többi vidéki múzeum is felhasználhassa sarkantyú-gyűjteménye kor szerinti csoportosítására.

I. Az *Árpádok korát* a sorozatban négy sarkantyú képviseli (1--4. a—b.), két példány piramis idomú, egy példány gömbös, egy pedig lemezes tuskéval. A piramis alakú túske már a XI. század folyamán feltűnik a rövid sarkantyúrúd végén, a sarokvas szárai azonban eleinte egyenesek voltak, az ívalakban meghajlított száridom csak a XI. század felé, a XII. század elején kezdődött. A gömbös és lemezes túske mindig ívalakú szárral van kapcsolatban, ez az idom tehát nem megy vissza a XI. századba.

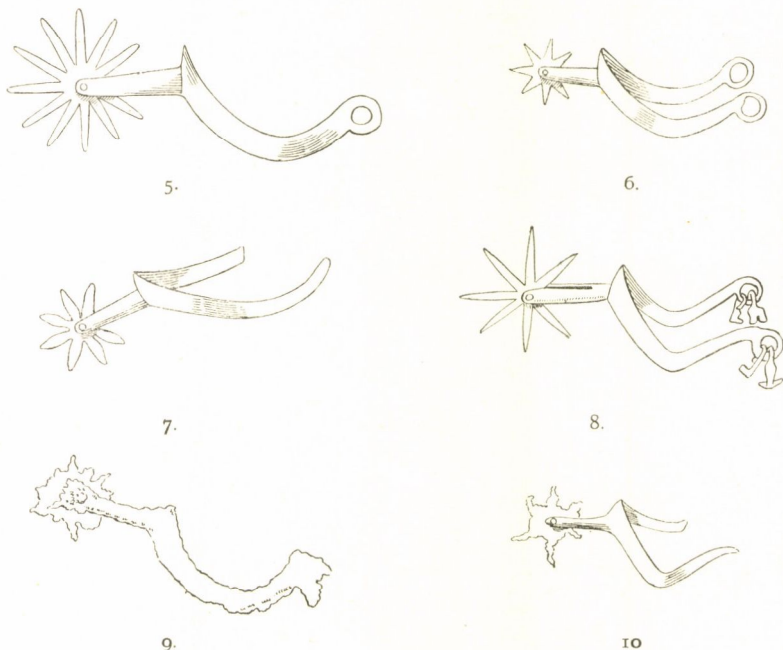

I. ÁRPÁDKORI SARKANTYÚK.

A szabócsmegyei múzeum példányait az ívalakú sarokvas jellemzi, e szerint egyiket sem lehet a XII. századnál korábbinak tekinteni, a gömbös tuskéjú 2-ik számú a III. Béla koporsójában lelt sarkantyúidomnak felel meg, de van köztük egy, mely még ennél is későbbi, t. i. a 3-ik számú, melyet a többitől az különböztet meg, hogy míg amazoknál a sarokvas vége oldalt alkalmazott négyszögű vagy hosszúkás tojásdad alakú, a 4-ik számú pedig kerek szíjlyukkal van ellátva, ennél egymás fölött alkalmazott kettős szíjlyukat találunk. A szíjlyuknak ezen formája csak a XIII. század elején jött használatba. A négy sarkantyú közül az 1. számút Bánháza pusztán találták 1868-ban s a szabócsmegyei múzeumnak Erős Kálmán, a 4. számút pedig Vajáról ifj. gr. Vay Adám ajándékozta.

II. Az *Anjouk* alatt teljesen eltűntek a tuskés sarkantyúk különböző változatai, helyettük a tarajos idom jött divatba, mely már a XIII. század közepe táján feltűnik s legrégibb változatait, a tuskés typushoz hasonlóan, a nagyon

rövid rúd jellemzi. A xiv. század folyamán a rúd meghosszabbodik s általában a sarkantyú egész teste megnagyobbodik, bár a kisebb testű sarkantyúformák s használatban voltak, a rúd azonban ezeknél is hosszabb, mint a minő volt az Árpádok alatt.

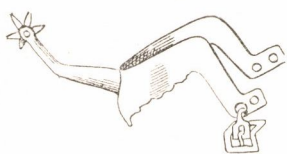

II. ANJOUKORI SARKANTYÚK.

A szabolcsmegyei múzeum sarkantyúsorozatában csak a kifejlett anjoukori formák vannak hat példányban (5—10. sz.) képviselve, a korai tarajos sarkantyúk hiányoznak. Közöttük a xiv. század első felébe tartoznak azok, melyeknél a sarokvas görbülete a körívnek felel meg (5—7.), a könyökformán hajló sarokvas (8—10.) a xiv. század második felében kezdődött. A szíjlyuk könyökszerűen hajló kiképzése a sarokvas végén, a mi a 9. számú sarkantyún látható, a xiv. század közepén tűnik föl. A mi a tarajcsipkék számát illeti (a szabolcsi példányokon 8. és 12.), a xiv. században nagyon különböző volt.

III. A *Zsigmondkori* (xiv. század végéről, xv. század elejéről származó) sarkantyúk a szabolcsi múzeum 9. példányánál (11. a—b., 12—19. sz.) az anjoukori idomokhoz csatlakoznak s azoktól csak egyes részletekben térnek el, ilyenek: az egymás végtiben alkalmazott kettős szíjlyuk a könyökszerű hajlatban végződő sarokvason, a kifelé görbülő csúcs a sarokvas szárainak találkozási pontjánál (l. 12—16. sz.), a meghosszabbodott s fölfelé hajló rúd (11., 19. sz.) s végül a taraj hatos csipkézete. Mindezen sajátosságok a Zsigmondkori sarkantyúkon még csak kifejlődő félben voltak, teljes kifejlődésük a xv. század dereka felé következett be.

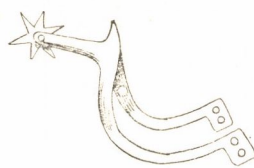
IV. A *Hunyadiak és Jagellók* korában, a teljes vasöltözék használata idejében voltak elterjedve a leghosszabb és legnagyobb sarkantyúk. A xv. század

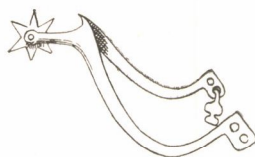
11 a.

11 b.

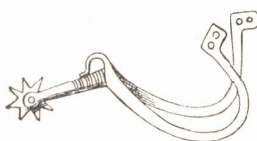
12.

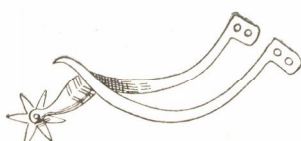
13.

14

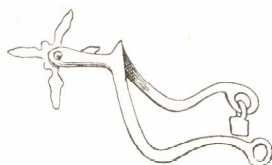
15

16.

17.

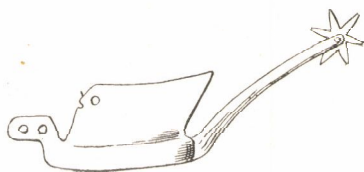

18.

19.

III. ZSIGMONDKORI SARKANTYÚK.

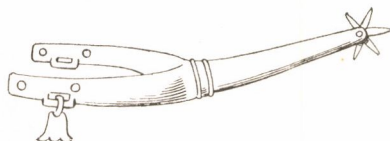
20.

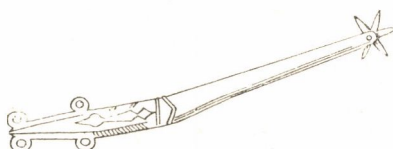
21.

23.

22.

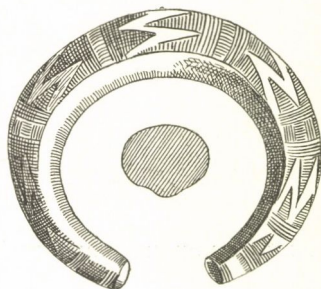
24.

IV. HUNYADI- ÉS JAGELLÓKORI SARKANTYÚK.

dereka felé tűnnek föl a széles lemezű sarokvassal és hosszú rúddal ellátott sarkantyúk (20—21. számú), de használatban volt a keskeny lemezű sarokvas is (22—24. sz.), a mely azonban most már nincs mindig meghajlítva, mint az előbbi korszakokban. A sarokvas mindig és pedig igen gyakran jóval rövidebb, mint a rúd. A szíjlyuknál is változás történt, a xv. század második felében, a midőn feltűnik az egyenes sarokvas, már hármas, sőt négyes szíjlyukat alkalmaztak ilyet látunk a 22—24. sz. példányoknál. E korszakot a szabolcsmegyei múzeumban öt sarkantyú (20—24. sz.) képviseli.

Nagy Géza.

A SZENTESI MUZEUM őriz néhány érdekesebb régiséget, melyről Csallány Gábor adott rövid hirt.* Ezúttal az ő szíveségéből adhatunk róluk ábrákat és valamivel részletesebben mutathatjuk be.

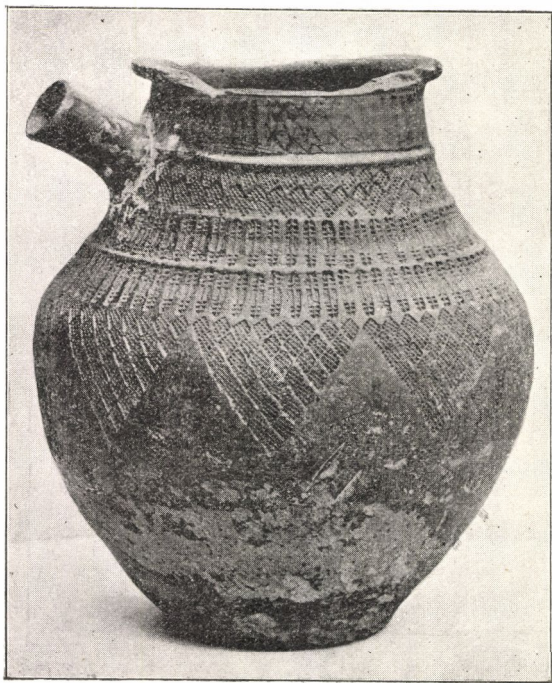
a) $\frac{1}{2}$ n.

a) *Bronz karperecz*, ábráját $\frac{1}{2}$ nagyságban közöljük. A karperecz tömören van öntve és keskenyülő végei nyíltak; külső $\frac{2}{3}$ környi átméretű fölületét sűrű ornamentika borítja; belső fölülete dísz nélkül való és a hajlás irányában futó tompa gerinczczel bir. Ábránk a karpereczet oldalnézetben mutatja, középett látjuk harántos átmetszetét legvastagabb pontján és fölül a karperecz egyik felének kinyújtott schemáját, mely harántosan vagy a tengely irányában álló vonalcsoportokból s az azokkal váltakozó sima három szögsorokból és sima zigzeg-sávokból áll. E dúsan alkalmazott mértani díszítés a hazai bronzkor virágzó szakaszának jellemző sajátysága. b) Korsó, graphittal kevert s szürkére égetett agyagból, magassága 22 cm., szája csöves, öblén lapos karima áll ki, mely két oldalt kicsorbult; valószínű, hogy itt volt kétoldalt a fogantyujának két ága, mely a csöves szájjal ellentett oldalon a hasból eredő szélesebb ággal egyesült. Hogy innen emelkedett a fül, az onnan sejthető, mert az öble szélétől a hason túlig terjedő díszítő mustrák e helyütt megszakadnak és a korsó fölülete itt régi törés érdességét őrizte meg. A díszítésről helyes fogalmat nyújthat c/

* Arch. Ért. 1897. XVII.

képünk, mely mintegy fél nagyságban adja az ornamenteket. Legfölül a nyakon függélyes egyenesek és szabálytalan zigzeg-díszek váltakoznak, ezeket valami tompás hegyű eszközzel a szürke alapra reányomták. Ezalatt körülfutó gyűrű emelkedik, alatta benyomott mustrákból képezett hármassáv következik; a legfelső rhombus-idomok mustrája rácsot példáz, és ugyanez a mustra ismétlődik az alsó háromszögekben; a közbenső két sáv pálcza mustrából alakul, a pálcza függélyesen áll és mindkét végén egy rövidebb és két valamivel hosszabb egyenes ág áll rajta harántosan.

Csallány Gábor úr szíves közlése szerint ez érdekes edényt Szent-Andráson a körösi védgát melletti u. n. mogyorós halomnál 1'20—1'30 méternyi mélység-

b) cca $\frac{1}{3}$ n.

ben csontváz mellett találták és a gátör nyilatkozata szerint a sírban más melléklet nem volt. A sír korának meghatározására nem hivatkozhatni carneol gyöngyökre, melyek mintegy 150 méterrel odább kerültek elé vagy kengyelvasakra s zablákra, melyek ugyanazon hírforrás szerint szintén *nem* közvetlenül az edénnyel együtt találtattak. Ellenben fontosabb Csallány Gábor úr az a közlése, hogy ezen bepréselt díszítésekkel ellátott edénytől nem messze egy hasonló díszű, bár kisebb vöröses agyagú edényke került elő más nem díszített edények társaságában. Hazánkban ily préselt ékítésű edények aránylag gyéren jutottak tudomásunkra, külföldi soros u. n. meroving ízlésű sírmezőkben Francia- és Németországban elég sűrűn találják, korukat ott a Kr. u. VI—VIII. századokra szokták tenni. Lehet, hogy nálunk is ebből az időszakból származnak, de lehet

hogy már a IV—VI. században divatozott itt ez a disztító ízlés a keramikában. E fölfogást igazolhatná a murgai korsó, mely hasonló anyagú és a feketés vonalrajzú disztítés tekintetében is rokona; * ellenben a későbbi korhatározás mellett szólna a csökmői lelet korsója, ** mely idoma és csöves szája miatt közelíti meg. A csökmői sírlelet a vele járó jellemző ékszerek miatt a VI—VII századra vall s így a szent-andrási érdekes korsó keletkezése a IV—VII. századi időközre tehető.

Philemon és Baucis domborműves alakjait véljük fölismerni egy háromszögű cseréptáblán, melynek ábráját (d) ezúttal mintegy harmad nagyságban közöljük. A tábla felső széle egész hosszában törési lapot mutat, itt tehát oly befe-

c) cca $\frac{1}{2}$ n.

jezése volt, melyet nem ismerünk. Két oldalsó széle karimás, alsó keskeny vége kampós behajlással nyult hátrafelé; hátsó oldala nagyjából ki van simítva. A táblának az lehetett rendeltetése, hogy cserépkályha felső szélét ékítse. Karimáját belső szélén bepréselt disztítmény kíséri, mely csipkézett szélű szívídomú leveleket látszik példázni. A két emberi alak primitív módon van mintázva, de a készítő szándékát mégis meg tudja értetni. Szándéka nyilván az volt, hogy az Ovidiusból jól ismert átváltozási jelenetet ábrázolja, a mikor Philemon és Baucis emberi idomai már-már növényi alakot öltöttek. Szembetűnő ez átalakulás a férfi törzsén, melyen már nincs láb, csak oldalt és lefelé hajló

* Lásd Wosinszky Mór Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Budapest 1886. 99r. l. CCXL. tábla.

** Arch. Ért. XVII. 438.

gyökerek nőnek ki belőle. Bozontos haja és szakála is fakéreggá látszanak merevedni; fölemelt jobbában és lebocsájtott baljában bunkó van. Mikép a férfi, a tőle jobbra álló női alak is szemközt van ábrázolva. Baucis teste a nyak tövétől kezdve, a hol a mellre hajló balja mintegy a ruhát fogta, már teljesen durva kérgű fatörzsszé vált; fölemelt jobbában levélsomóban végződő ágat tart és haja kétfelől durva körvonalu tömegben majdnem a hosszú nyak tövéig csüng alá. Meglepő, hogy fején korona van, melynek ágai már elvesztették liliom formájukat és inkább bogas hajtásoknak látszanak. A korona középkori idoma legerősebben látszik a mellett szólni, hogy itt egy antik legenda középkori fölfogásban van előttünk.

h.

d) cca $\frac{1}{3}$ n.

A VERSECZI VAROSI MÚZEUM 1897-ben igen szépen gyarapodott. Az összes gyarapodás 2534 db., miből az érmekre 849, a régiségekre 944, az iratokra 94 és a nyomtatványokra 647 db. esik. Ezekből szereztetett vétel útján 726 tárgy; a többi 1808 db. ajándékozás folytán került a múzeumba. 1896 végén a múzeum állománya 7765 db. lévén, 1897 december 31-én az már 10,299 db-ra rúgott, melyekből 4462 érem, 3823 régiségtárgy, 450 irat, kép, tervrajz stb. és 1564 nyomtatvány volt. Tanulmányozás és szerzés céljából az őz tavaly 21-szer volt hivatalosan kiküldve, s pedig 5-ször a város határában és 16-szor a vidékre. A múzeum két osztálya, a régiséggyűjtemény és a városi milleniumi tárgyak, 1892-ben felváltva 37-szer volt nyitva a közönség számára; a látogatók száma 3551 volt. A múlt évi szerzeményből megemlítenők az érmek csoportjában: 17 db. Zsigmond királyféle denar az 1892-ben a r. k. temetőben előfordult leletből; 603 db. iv. századbeli kis római rézpénz, melyek Klenovni-

kon, Szerbiában találtattak. A régiséggyűjtemény gyarapodása jelentékenynek mondható. Itt gyűjtés és kutatás karöltve járt. Verseczen átkutattam tavasszal az 1896 végén, a «Kozluk» nevű völgyben rigolozás folytán feltárt kőkorszaki telepet, több kő- és agyagdolgót szerezvén. A nyáron a «Mittlere Flur»-ban felfedezett őstelepi maradványokat, az «Utrina» dülő déli halmán volt nyomokat és a «Füzesvölgy»-ben felmerült újabb maradványokat kutattam át, mindenütt gyűjtvén is. Azonban szórványos leleteket is szereztünk. A Kápolna-hegyen a Szent-Keresztről címzett kápolna megett a Csincsak József-féle dülőlőből egy nephrit-vésőcskét szereztünk, mely 0'04 m. hosszú és hengeralakú. A «Rother Brunn» nevű dülőlőből egy nagy kőéket, a ludos-dülői ismeretes urnatemetőből pedig 1 urnát, 6 kisebb edényt és 11 bronztöredéket kaptunk. Végre ajándékoztak a múzeumnak 2 Verseczen talált, füllel ellátott tokos bronz-vésőt is.

A szomszéd Vattina tavaly gazdag leletekkel jutalmazott. Sikerült ugyanis a vasuti megállóhely mellett lévő nagy homokbánya bérlőivel egyrészt és a munkásokkal másrészt, ránk nézve igen előnyös egyezsége lépni, minek következtében onnan aránylag csekély költséggel nem kevesebb mint 722 db. régiséget szereztünk. Volt köztük bronz-, agancs-, csont-, kő- és agyagtárgy.

A Tolvádián (Tor. vm.) felfedezett urnatemetőből, mely a vattinai telep és a versecz-ludosdülői urnatemetővel egykoru, 3 urnát, 1 csészét és 4 füles bögrét kaptunk.

Temes-Kubin-, Gája- és Dubováczi-ról is hozott haza az ör őskori dolgokat; és végre ajándékoztak olyanokat Dettáról és Podporányról is.

Egy verseczvidéki leletű aranyláncz szem vétel útján szereztetett.

A római dolgok közül megemlítenő 2 bronz súlymérték, melyeket Versecz határában találtak.

Népvándorlás korszaki régiség 3 került a múzeumba. Egy verseczvidéki arany karperecz töredéke császárfelirattal, s 2 lemezes bronz karperecz Temes-Kubinból, melyek a szerbkeresztúri analógia szerint a VII. századból származhatnak.

A közép- és újabbkori régiségek közt van egy vasbuzogány, 2 kovapisztoly, hosszú lándzsahegy, st. eff.

Az iratok csoportja e. k. a feloszlott verseczi lövészcsapat irományaival gyarapodott, s végre a nyomtatványoké 400 verseczi szinlappal.

Versecz, 1898 jan. 18.

Milleker Bódog.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT decz. 29-én tartotta Zomborban, a megye palotájában, tisztújító és felolvasó közgyűlését, Schmausz Endre szabadkai főispán az egylet elnökségéről már előzőleg leköszönvén, a társulat elnökévé az eddigi alelnök Czirfusz Ferencz kir. tanácsos, alelnökévé Latinovits Géza nagybirtokos, titkárává Dudás Gyula, másodtitkárává Kurucz Gyula s. tanfelügyelő, ügyészévé Grüner Samu dr. ügyvéd, pénztárnokává Pozsonyi Béla választatott. A közgyűlésen két értekezést olvastak fel, Érdujhelyi Menyhért «A dersi prépostság» című és Dudás Gyulának «Sáskajárás Bács-megyében» című történeti dolgozatait.

d. g.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTENELMI, RÉGÉSZETI ES TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET kiadta kilencedik évkönyvét, melyet dr. Kóródy Péter t. titkár szerkesztett. A csinosan kiállított 102 oldalnyi füzetben történeti, biographikus és természettudományi értekezések mellett találjuk dr. Cserni Béla hetedik közleményét: Apulum általa földerített maradványairól. Az 1897-ik évben a fürdőépület szomszédságában állott házak és valószínűleg Minervának vagy Nemesisnek szentelt *ædícula* alapjait ásatta fel. Az ásatások négy hónapon át folytak, a mi azért volt lehetséges, mert a nm. közoktatásügyi miniszterium a társulat nemes igyekezetét 500 frtnyi államsegélylyel istápolta, melyből 300 frt ásatásra ment és mert a törvényszéki börtön rabjait lehetett a munkára igénybe venni. Az ásatás oly nagyszámú leleteket eredményezett, hogy a muzeum egészen megtelt velők és azt azért látogatók előtt zárva kell tartani. A leletek közt voltak bélyeges téglák, alfűtési támoszlopok, padozatrészek, színes falburkolat töredékei, cserép- és üvegedények, néhány bronz- és vastárgy és 8 db római érem a II. és III. századból, egy kis Juno fej terracottából, egy vadászatot ábrázoló domborműves kőtábla töredéke, és hat föliratos emlék. Az értekezéshez szerző hat képes táblát csatol.

Az egyesület részt vett az országos millenniumi kiállításon és ezért elismerés érte 1896-ban. Tagjainak száma 174-re emelkedett, muzeumában őriz 1775 db érmet, 140 db papírpénzt, 24 db különféle régiséget, 102 db római bélyeges téglát természeti tárgyakat és 656 könyvet és füzetet. Bevételei voltak: 837 frt 89 kr. Kiadásai 783 frt 13 kr. 22 rokon társulattal állott kiadványaira nézve csereviszonyban.

x.

ARCHAEOLOGIAI TANULMÁNYOK OROSZORSZÁGI GYŰJTEMÉNYEKBE. Három hónapot töltöttem a szent-pétervári gyűjteményekben s ez alkalommal a császári régészeti bizottságnál, az Eremitage-ban, a szt.-pétervári régészeti társulat muzeumában, a bányászati iskola gyűjteményében, Bobrinsky gróf, Putjatin hg. és a Bottkin-féle magángyűjteményekben dolgoztam; áttekintettem a szt.-pétervári akadémia, az artilleriai muzeum és a Stiglitz-féle gyűjtemény anyagát, valamint a Stroganoff-féle gyűjteményt. Elhagytam, mert időm már nem engedte a Giel és Tolstoi-féle gyűjteményt, a földrajzi társulat gyűjteményét, valamint a palacontologiai muzeumot és a Zwenigorodszki-félét is. Kerestem az Eichwald-féle gyűjteményt, de erről felvilágosítást adni senki sem tudott, ép úgy, mint a Lerch és Savvaitov féleről. Ivanovszki K. L. gyűjteményéről, mely a régészeti társulat «Materiali»-jában közöltetett, csak annyit tudtam meg, hogy a moszkvai történelmi muzeumban van. A Messerschmidt-féle gyűjtemény az egyetem ethnographiai muzeumába került, mely az akadémia épületében talált Radloff igazgatása alatt helyet, a Madame Rajevszka-féle gyűjtemény pedig jelenleg a moszkvai Rumjanczov muzeumban őriztetik.

Ezen gyűjtemények anyaga sem természetére, sem használhatóságára nézve nem egyenlő értékű s így nagyon természetes, hogy nagyon különböző volt azon idő is, a melyet az egyes gyűjteményekben töltöttem, mert míg a régészeti bizottságnak az első naptól az utolsóig mindennapon látogatója voltam, addig a többi helyen csak rövidebb ideig tartózkodtam. Ha első sorban az

anyaggyűjtésre vonatkozó eredményeimet veszem figyelembe, úgy sommásan a következőket jelenthetem: A régészeti bizottság nagyszámú rajzzal és fényképi felvételekkel rendelkezik. Úgy a rajz, mint a fényképgyűjtemény, ha nem is azonnal, de egészen rendelkezésemre bocsájtott. Mindkét csoport roppant gazdag, de az első áttekintésnél láttam, hogy e kettő közül feldolgozni legfeljebb csak egyiket lehet, választanom kellett tehát, hogy melyik legyen az. A fényképi felvételeket választottam, mert ez újabb, kritikusabb, tökéletesebb és mert ennél a lehetőség nem volt kizárva, hogy a rendelkezésemre álló eszközökkel megszerezhetem. A rajzanyag másoltatása oly összeget emésztett volna fel, a mely nekem rendelkezésemre nem állott, a rajz után való photographálás pedig, a mit szintén megkísértettem, siralmas eredményeket nyújtott. A photographiai negatívum készletből, mintegy 700 darabot válogattam ki és szereztem meg másoltatás útján, átnézvén több mint három ezer negatívumot. Ehez járulnak azon fényképek és rajzok, melyeket az általam átnézett gyűjtemények anyagáról magam készítettem. Ily módon még száz fénykép és 300 rajz gyűlt egybe. E készletből a fontosabbak felemlítésére szorítkozom. Mint mindenütt, úgy itt is első sorban a honfoglalás korát vettem figyelembe. Erre vonatkozólag mindenek előtt két kardot kell kiemelnem. Az egyik Vjatkából származik s jelenleg az Eremitage raktárában a ki nem állított anyag közt őriztetik. A Nagy Károly félet leszámítva, ez a legszebb, a melyet eddig ismerünk. Markolatának és tokjának részben aranyozott ezüst felszerelése megvan és biztosan rekonstruálható. Rajzát nagyon apró méreteken közölte Spitzin az «Ompemp»-ben, de az ő rekonstrukciója egyenes kardot ad, míg az eredeti görbe és a mi honfoglaláskori kardjaink minden jellegző ismérveit mutatja. A jellemző ezüst részletek pedig Spitzin rajzában teljesen elvesznek. A karddal együtt egyéb ezüst tárgyak is voltak, melyeknek rajzát az «Ompemp» nem adja. Most már az egész photographia készletében van. Ugyancsak Vjatkából származik a másik kard is, melyből csak a penge van meg az Eremitage raktárában. Ha az első helyen említett kard egyike a legszebbeknek, úgy egy más ezüst garnitura, melyet ugyancsak az Eremitage raktárából halásztam ki szép is, fontos is. E garnitura is egy honfoglaláskori típusú kard markolatának és tokjának felszerelését képezi és a jellemző, formabeli sajátságokon kívül még egyebet is nyújt. Smirnov a sassanida művészet kérdésével behatóan és nálamnál hivatottabban foglalkozik, de az általam átnézett azon emlékeanyagból, melyet egybe gyűjtött, azt is láttam, hogy ő e művészet nagyobb méretű termékeivel foglalkozik inkább, s a tálak, vagy mondjuk csészéknél apróbb emlékekkel ez idő szerint még nem foglalkozik. Reánk nézve az olyan apróságok, mint öv felszerelések stb. jelentik a sassanida, vagy valami ennek végső kifutójaként jelentkező művészetet s így a magam részéről nem tartottam elengedhetőnek azt, hogy ez aprólékossgal ne foglalkozzam. Elvégre ha eredményem egyez, nem baj, ha más lesz, mint az övé, lehet corrigálni, de ha az anyag együtt lesz, nem árt. Ilyen formán egy kis, de előttem értékes anyagra tettem szert, a mit eljövetelem előtt Smirnov-val is közöltem s felhívtam rá figyelmét. Ezen anyag a motívumok szempontjából három csoportra oszlik. Az egyik csoport antik, vagy byzanti reminiscenciákból telik ki. Ezek közt van a palmetta, van egy tenyeres-talpas tánczosnő velummal Perm-ből

(Eremitage raktára) egy pegasus (valódi meklenburgi race; u. o.) ide tehetem a Varsóban talált kard ékítményeit is (byzanti motívumokkal) stb. A másik csoport az irani terület virágjaiból telik ki, a harmadikba tehetem a nem stilizált virágokat, természetes állat és emberalakokat (emberfő, elefántfej egy lelettel mely a voronyezsi kormányzóság Vorobivka nevű községéből származik). Az Eremitage raktárának fentebb említett kard felszerelése tehát reám nézve még azért is fontos volt, mert egész felülete azon virág typussal van borítva, melyet egyelőre, jobb elnevezés hiányában iráninak neveztem.

Ugyancsak honfoglaláskori csoportunkra tartozik a most említett vorobivka-i lelet is. Két sírlelet fénykép negativumát őrzi e helyről a régészeti bizottság. Az egyik sírleletben honfoglaláskori típusú kengyel, zabla, nyílhegyek s egyéb vasrészletek vannak; a másikban egy kardtok ezüst felszereléséből származó részletek, egy gyűrű, a már említett elefántfejek, ezüst szíjvég, több ezüst övcsüngő a liadai typusból s egy aranyozott ezüst csatt, nyulványa közepén kereszt alakú, háromágú virággal. Ez utóbbi darab egyúttal oly széldisztítést visel, mely bár tömör formában, honfoglaláskori szíjbogláraink egymást válogató kör és gömb kétszögből alakuló széldisztítéseivel rokon. Ezt a disztítést szintén nyomon követtem. Megvan a liadai typusok között; több példányban ismerem az Eremitage kaukazusi gyűjteményéből, s itt egy igen nevezetes darabon, mely sajátos világításban tünteti fel annak eredetét. E darabon u. i. a mondott ékítés kerek madárfej és csaknem gömbkétszög alakú csőrből alakul, mely utóbbi élénken emlékeztet egy egészen sajátos csoportra, t. i. a VII.—VIII. századbeli északi-ra. Más darabokon e szegély a tojás sor reminiscencián túl nem megy. Csak még egy leletet akarok kiemelni. A commissióban találtam négy darab ezüst tagot. Kettő bizonyosan szíjvég, más kettő rendeltetése ismeretlen. Valamennyi a mi úgynevezett süveg lemezeink analógiája; mely részeiken aranyozottak, kidomborodó virág ornamentjük nem. E darabok ékítés mintája, a mint emlékezetből mondhatom, legközelebb áll a Wosinszky-féle tolnai darabokhoz (?) s meglehetősen fontos útbaigazítók. Mintájuk, a mennyire hamarjában utánna nézhettem, meg van már az assyr-ban (Owen Jones Grammar of Ornaments) s fontos szerepe van a keleti kodexekben). E darabokat Veszeloovszky vette a Kubán vidéken.

Népvándorlaskorunkra vonatkozólag itt gyűjtött anyagomból következőket emlelem ki. Eltekintve a pusztatói leletünkkel egyező jaszinovai lelettől (Chersoni kormányzóság), melyet a hozzá tartozó kétélű egyenes kard fényképével azóta kiegészítettem, van egy gyönyörű lelet az Eremitageban Permből (Derbnya Musztyunova) mely szilágysomlyói második leletünk analógiája. Helsingforsban a tasebai leletben u. n. avarkori kengyel typusunkat kaptam meg s most örömmel jelenthetem, hogy ez a lelet nem áll magára. Ittlétem alatt érkezett a commissióhoz még más három sírlelet ugyancsak Taseba-folyó mellől (Dzsasztasz falu Minuszinszki kerület), melyben úgy a kengyel, mint a környezésképző leletek megvannak. Valamennyi Adrianoff ásatásaiból származik. Ezenkívül újabb területekre is terelődött figyelmem. A Commissió-nál egy nagy ásatásból származó leleteket kaptam, melyekről 12 fényképi felvételt készítettem. E leletek a tomszki kormányzóság Kanszki kerületének Uszty-tartaszkaí járásából származnak s khinai érmeikkel datálvák. Tartalmuk majd u. n. avarkori, majd u. n.

hunn-germánkori csoportunkra emlékeztet. Említésre méltónak tartom még az Eremitage egyik leletét (Kieseritzki osztálya, Kercsi terem), mely édes testvére a vizesdai-nak; sajnos Kieseritzky csak annyit tud róla, hogy gróf Perovszky hozta 1854-ben Kertsch-ből. Ugyanitt szólok, ha nem is épen időrendben az artilleriai múzeum leleteiről. A mi a bennünket e múzeumból érdeklő Brandenburg-féle ásatásokat illeti, van ott mindenekelőtt két gyönyörűen kiásott lovas sír. Az egyiknél a ló feje az ember fejével ellentétes irányban fekszik, a másiknál egy irányban. Az ember csontváza mindkettőnél fakoporsóban nyugszik. A kard az egyiknél a sírláda felett, a másiknál a mellett fekszik, de mindkét esetben azonkívül, a lovak szájában egyszerű karikás zabla van. Egyik lovon csonttal borított nyereg volt, melynek azonban csak szétdúlt maradványai vannak meg. Egy hasonló alkatrészekből álló nyereg csontmaradványai is vannak (szórványos leletből) a múzeumban. Ezeket Brandenburg össze is állította, de persze csak az első és hátsó kápat. A kardok típusa a mi honfoglaláskori formánk ugyan, de szó sincs róla, hogy azzal egykorú lenne, jóval hosszabb és jelentékenyen szélesebb annál és a mi fő, karikás szíjjtartói vannak. Általában ovatosaknak kell lennünk a honfoglaláskori kardtypus oroszöldi analógiáinál. A Kaukaszban e kardok még a xv. században is szélteben használatnak az eredetitől alig eltérő formában. Ma a Zichy munkában közlött két kardot is újabb vizitálás alá vetendőnek tartom s ha odajutok meg is teszem ezt. A Brandenburg-féle temetkezéseknél lévő kengyelek típusa a honfoglaláskorinak későbbi fejleménye. Az ember melletti tárgyak absolute kivehetetlenek, mert a helyiség maga is szűk, sötét és alacsony s ezen kívül e két temetkezés külön e célra készült sarkophágyszerű üvegezett szekrényekbe van zárva. Photographálásuk lehetetlen, legfeljebb ha egy állványt építenek fölé s onnan lephotographálnák, de akkor is erős nyári napnál, mert a pétervári téli világítás mellett az artilleriai múzeum földszintje katakomba. De különben is B. kijelentette, hogy ő közli ezeket a «Drebnoszti»-ban s ilyen esetben nem is illik kérni az engedélyt. E két lovas sírhoz mintegy harmincz más, szintén Kiev tájékáról származó hasonló, de nem lovas temetkezés csatlakozik, melyek közül négyben hasonló kard és sodronypánczél ing társaságában sisakok vannak; e sisakok formáját illetőleg az egyik a mi rákfarkas nyakvédőjű huszáros sisakunknak felel meg, de oly rossz állapotban van, hogy fültakaróit és nyakvédjét megállapítani lehetetlen. Jellemző, hogy ellenzője nagyon keskeny. Ebből a fajtából van két darab. A másik typus az, a mit eddig mongol typus neve alatt ismerünk. Az arcvédő jelenleg felfordított állapotban van a sisakra rozsdásodva s hogy az arcz típusa nem mongol, hanem török. Ebből a fajtából egy van. A harmadik fajta sisak formára ez utóbbival egyezik, de arcvédője nincs, e helyett sodrony szövetű (lánczpánczél) nyakvédő lóg le róla. Egy pár sírleletben alakú hurokkal ellátott hajkarikák is vannak s mindezt egybe vetve aligha tehetjük e leletek korát a xiii. századnál korábbra. Egyébként B. már közölt egy hasonló lovas sírt fényképes táblával a Дребокмы-ban s én még mielőtt hozzá mentem volna, kaptam két negatívot ásatásairól a Commissióban, a mit a többiekkel együtt lehúztam. Az ezen sírokban előfordult nyilhegyek is későiek, még legközelebb áll a mieinkhez két typus.

A második csoport, melyet figyelemmel kísértem, a szkitha földi csoport. Ennek nem azt a részét kutattam, mely görög kézből származó pompás emlékeivel hívja fel az érdeklődést, mert ez egyrészt eléggé ismert, másrészt engem oly térre vitt volna, a melyre eddigi tanulmányaim nem jogosítanak még fel, de azt, mely abban a barbár elemet képviseli. Erre vonatkozó anyagom elég bő és kétféle természetű. Az anyag egy része u. i., mely szórványos leleteket tartalmaz, inkább statisztikus értékű s az elterjedésre vonatkozólag fontosabb; más része azonban kurgánokból származó összeleteket tartalmaz s ez úgy synchronismus, mint sok más egyéb tekintetből érdekes. Ez utóbbiak közül csak egyet óhajtok kiemelni, mely Kulakovszki legújabb ásatásaiból (1897.) a tavri kormányzóságból (csetürdach gara) származik s egy collectiv temetkezéseket tartalmazott kurgán leleteit foglalja magában. Jellemzésére nem sok szó kell, mert az általam behozott hatvani lelettel egészen jól összevág s a mit az utóbbiról typologiai szempontból elmondtam az «Értesítő»-ben,* az a csetürdach-gara-ira is illik. Ezeket a leleteket részemről igen fontosaknak tartom. Csak legújabban is, pétervári tartózkodásom alatt jelent meg Reinecke tollából egy cikk,** melyben R. khinai typusnak jellemzi azt a tükröket, melyeknek fogantyúja nincs és pedig azon az alapon, mert ezek, mint mondja, sem a déloroszországi, sem a magyarföldi u. n. szkitha sírokban elő nem fordulnak, míg a szibériaiakban megvannak. A magyarországiakra vonatkozólag még egyáltalán nincs tisztába hozva, hogy nálunk mi minden tartozik az u. n. szkitha phasishoz. A mi az orosz földet illeti, csodálom, hogy Reinecket a kaukázusi hasonló tükrök nem készítik gondolkozásra. Azok az analogiák, melyeket e tükrök typusból R. Khinából idéz, mind nagyon késői darabok, a melyekkel egykorú *fogantyús* tükrök, tehát a görög typus is megvan a khinai tükrök között. (Bemutathatom photographiában.) Általában R. is túlozza Khina kulturtörténeti fontosságát, a mi különben velem is megesett, holott hova tovább azt kell látnom, hogy a nagy állam culturája egyáltalán nem független a déli nagy culturáktól, hatása pedig nagyon is tizedrangú. Úgy látszik nem a nyugot és kelet, de a dél és észak adja ki a nagy különbségeket, melyekben minden előny az előbbi részen van.

Feljebb szállva kiterjesztettem gyűjteményemet az ural-altáji bronzkorra is, melyből fulladásig van az anyag. Persze javarésze szórványos lelet. Azzal a boldogtalan minuszinszki múzeummal, melynek úgy látszik az a fátuma, hogy örökké publikáltassék, bár alig van csak egy megbízható lelete is, találkoztam egy csomó photographiában itt is. Lehúztam. Ez már úgy látszik divatban van. Ezer perczenttel többet ér azonban az a collectió, mely Adrianoffnak a Minuszinszki vidékén eszközölt ásatásait örökíti meg. E fényképeken minden Kurgán lelete együtt van tartva s van ilyen vagy hűsz s ezek jobb segítők minden, még oly fényesen kiállított typologiai kiadásnál. Végül megemlítem még azt is, hogy az oroszföldi mezolith kor emlékei is nyújtottak némi okulást, a mennyiben ezek közt épen nem ritkák a mi miskolci leletünk analogiái. Erről a területről egy erraticus lelet egészen lehetséges felső Magyarországbán, bár palaeolith akkor sem lesz az.

* Arch. Ért. XV. 1895. 1—26. l.

** Zeitschr. f. Ethnologie 1897.

Ezekben óhajtottam főbb vonásokban képet nyújtani az anyagról, a mit gyűjtöttem, hogy ez mi, azzal magam vagyok legjobban tisztában. A kezdet kezdete, melynek csak úgy lenne igaz értéke, ha csendes folytatása is lehetne. Az oroszföldi régészeti anyag végtelenül fontos, ezt tán nem kell bizonyítanom, de egészen más szempontból és más módon fontos, mint azt azok képzelik, a kik nagy általánosságban ezt a fontosságot hangoztatni szeretik, hogy milyen szempontból és módon azt is, bár sokan tudnák! Ha úgy mehetnék végig, vagy még pontosabban a többi gyűjteményeken is mint a péterváriakon, ha mindjárt több egymásután következő évben is, uralkodhatnám az anyagon úgy, hogy azzal komoly hasznot tehetnék, mert a de Baye-féle szereplésekre semmi szükség nincs. Van még hat hetem Moszkva, Tver, Rjezan, Szmolenszk, Kiev, Teodosia és Kertschre. Épen elég arra, hogy az államsegélylyel szokásos ugynevezett tanulmány-futást megtegyem. Dolgozni? No azt komolyan senki sem hiheti, hogy lehet. A pétervári szakkörökről csak azt irhatom, hogy szivesek és kedvesek voltak a végtelenségig. Kihagytam egy dolgot, többet is, de ezt még fel kell, hogy említsem. A Kaukázusban az utóbbi három évben a Kubán vidék különös fontosságot nyert. Egyik legutóbbi lelete épenséggel mesés. Veszeloovszki ásatott egy nagy Kurgánt e vidéken a majkopi kerületben. Egyike volt a nagy fajtának és egy sírgödörben három guggoló csontváz volt elhelyezve az 1. számú mellett egy csomó tiszta réz típusú szerszám, balták, csákányok és a legegyszerűbb lapos véső, kagylógyöngyök és pattintgatott nyílhegyek társaságában tiszta assyr arany és ezüst edények és votiv tárgyak egész tömege került elő. Publicatiója most készül és azt hiszem fényes lesz, de csak a jövő évre kapjuk meg; a photographiákat róla mind lehúztam.

Moszkva, 1898 februárius 14.

Dr. Pösta Béla.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNETI TÁRSULAT kiadta évkönyve XIV. évfolyamának első részét. Ebből arról értesülünk, hogy a társulatnak tizennégy évi főnállása után van egészben 115 tagja, a mi sajnós, tekintve hogy milyen jó módú a megye lakossága, a megye múltja iránti lanyha érdeklődésre enged következtetni. A társulat közgyűlése megállapította az 1898. évi költségvetését és a bevételeket 309 frt 56 krra, a kiadásokat pedig 299 frt 50 krajczárra tette. Természetes, hogy ily csekély javadalomban nem jut semmi a múzeum gyarapítására vételek és tudományos ásatások révén. Kivánatos, hogy a megye jó módú lakosai körében az egyesület érdekében élénkebb mozgalom indíttassék és ily mozgalom a legutóbb szervezett múzeumi országos tanács részéről erkölcsi támogatásban részesüljön. Kivánatos továbbá, hogy a megye régészeti tekintetben fontosabb pontjai, mint a bogojevai őstelepek és mások gondosan átkutattassanak, mire egyrészt a módosabb földbirtokosok, másrészt az állam nyújthatna anyagi segítséget a vidéki múzeumoknak szánt javadalomból. A lelkes elnöki beszéd, mely a füzet élén áll, tanúságot tesz arról, hogy megvan az egyesület intéző köreiből a lelkesedés, mely meg fogja törni az egyesület magas kulturális föladata iránt meggyeszerzte tapasztalt közömbösséget és új életet fog a társulatban fakasztani. A füzet tartalma változatos, úgy, hogy a történet, a helyrajz és a természet iránt érdeklődő olvasók egyformán okulhatnak belőle. Egy

közlemény archæologiai érdekű s az e folyóirat más helyén részletesebb méltánylásban részesül.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MŰZEUMTÁRSULATNAK az 1897. év végén volt 172 tagja. Kiadványai voltak a múlt évben a Történelmi és Régészeti Értesítő XIII. új évfolyamának két füzeté és Milleker Bódog műve: Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időből. I. Rész őskori leletek. A társulat e becses kiadványnyal újabb igényt szerzett a hazai kutatók hálájára, mert Milleker összeállítása Torontál, Temes és Krassó-Szörény őskori leleteiről oly lelkiismeretes gonddal készült repertorium, melyet ezután hazai kutató nem fog nélkülözhetni.

A három megye őskori lelőhelyei közül Torontál a leggazdagabb, innen szerző nem kevebb, mint 67 leletet ír le, míg a másik két megyéből együttvéve 85-re megyen az ismertetett leletek száma. E leletek leírásait betűrendben kapjuk és ez helyes, mert könnyűvé teszi az adatok megtalálását; de mivel az adatok igen hosszú időszakra terjednek — az újabb kőkortól mintegy a Kr. előtti II. századig, sőt részben még tovább — kívánatos lesz majd a második kötet befejezése után rövid statisztikai kimutatást csatolni a munkához, mely a korfölosztás szerint nyújt áttekintést a leletekről. Ez ugyan nem könnyű munka, de nagyban fogja a repertorium hasznavehetőségét fokozni. Csak a szerző teljesítheti e fölosztást, mert egyedül ő ismeri közvetlen szemlélet alapján az itt közölt sok ezer darabra menő gazdag anyagot. Minden hazai kutató, különösen olyan, a ki csak bizonyos korok emlékeit fürkészi, köszönettel fogja venni, hogyha a kő, bronz és vaskori leletek csoportjairól külön-külön statisztikát kap. Sőt az sem lesz fölösleges munka, hogyha a szorgalmas szerző anyagát még más szempontból, t. i. a tárgyak anyaga és rendeltetése tekintetében csoportosítja, úgy, hogy p. o. meg fogjuk tudni, hogy a három megyében hány rézbaltát, csákányt vagy rézvésőt leltek, vagy hány bronzkard ismeretes Délmagyarország ezen részéből, hasonlóképp érdekes lesz tudni, hány helyen leltek görög pénzeket s. i. t. Egy szóval mennél több oldalról mutatja be szerző az átölelt gazdag anyagot, annál biztosabb lehet, hogy munkáját szakirodalmunk föl is fogja használni, a mi bizonyára minden írónak legjogosultabb ambíciója.

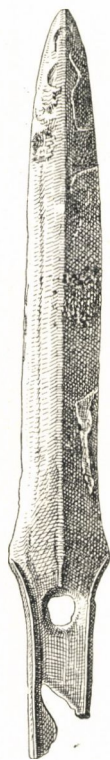
pl.

KÜLÖNFÉLÉK.

FINÁLY HENRIK, a történeti segédtudományok tanára a kolozsvári egyetemen, hosszú és súlyos szenvedés után február hó 13-ikán 74 éves korában elhunyt. Az erdélyi múzeumegyesület egyik alapítója és évek hosszú során vezető titkára volt, becses tanulmányokkal gazdagította a magyar metrologiát, jelentős értekezésekkel járult szakunk fejlesztéséhez és legszebb emléke maga az erdélyi múzeum, melyet ő indított meg és azután évtizedeken át szeretettel gondozott és gyarapított. Béke lengjen porai fölött!

BOLDOGKŐ-UJFALUSI BRONZTÖR. Az itt ábrában is bemutatott bronztört az 1897. év tavaszán találták az Abauj-Tornamegyében fekvő *Boldogkő-Ujfalu* fölött elterülő hegység lejtős oldalában, földmunka végzése közben. Miként találója beszéli, a tör körülbelül háromnegyed méter mélyen, fekete földben feküdt, de cserepet, vagy más bronztárgyat nem lehetett szomszédságában észlelni. Földből való kiemelésének idejében egészen ép volt, mert megvolt nyél felőli részének vége is, melyen a harmadik szög beerősítésére szolgáló lyuk foglalt helyet, ezt azonban a találó időközben letörte, magát a bronztört pedig kaszának tisztogatására használta.

A tör mai állapotában 156 mm. hosszú, melyből a pengére 115 mm., a csonka nyélre pedig 41 mm. esik. A penge nádlevél idomú, közepén sekélyen domborodó gerinczczel, a tő felé pedig gyengén összehajló éllel. A nyéllemez, mely a pengével egy tagban van öntve, szélén mindkét oldal felé keskeny peremmel bír, hogy keretül szolgáljon a nyélre erősített fa-, csont- vagy szaru lemeznek. E megerősítés eszközölhetésére három kisebb lyuk szolgált a nyéllemez közepén, melyek közül jelenleg azonban csak egy van meg teljes épségében, a második felében letörött, a harmadik pedig végkép hiányzik. A lyukak egyszerre vannak öntve a törrel s nem utólagos fúrások eredményei. Kopást, a szegek által előidézett horzsolást, nem mutatnak s a mi szabálytalanság constatálható is a második nyíláson — melyet ábránk pontosan feltüntet — az még az öntésnél keletkezett. Miként ábránk is mutatja, a boldogkő-ujfalusi tör nem más, mint a Hampel által felállított *a)* és *b)* változatnak a korai bronzkor által történt továbbfejlesztése.* Analóg példányok ezzel: a nagy-lehotai (Hampel: *Bronzkor*, CXXXVII. t. 25. ábra), az állítólagos szőnyi (u. ott

* A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész, 65. 66. lap.

CLXXX. t. 8. ábra), a mosony-szolnoki (u. ott CLXXXVII. t. 2. ábra), és az aranyosi (Borsod m.) bronztörök (u. ott CCXVI. t. 7. ábra). Ennek kiegészítésül közlöm itt még, hogy Abauj-Torna megye területén törpengét Felső-Dobszán (Hampel: id. mű III. rész, 69. lap) a Vilyben (Hampel: id. mű II. rész 171. l.) találtak idáig. E példány volna tehát e nemben a harmadik ismert darab. Szóban forgó törünk patinája az egyik oldalon világos kékes-zöld színű, a másik oldalon, a penge hegye felé, ugyanilyen, a tő felé pedig piszkos sárgás-zöld színű és réteges.

Egyéb méretei ezek: a penge legnagyobb szélessége: 16 mm., a nyéllemezből való átlépésénél: 20 mm., a nyéllemeze: 13 mm., a nyéllemez két oldalán fellepő perem szélessége 5 mm. A nyéllemez hiányzó részének kiegészítésével mérve, az egész tör hossza végre 175 mm.-re tehető. *M. J.*

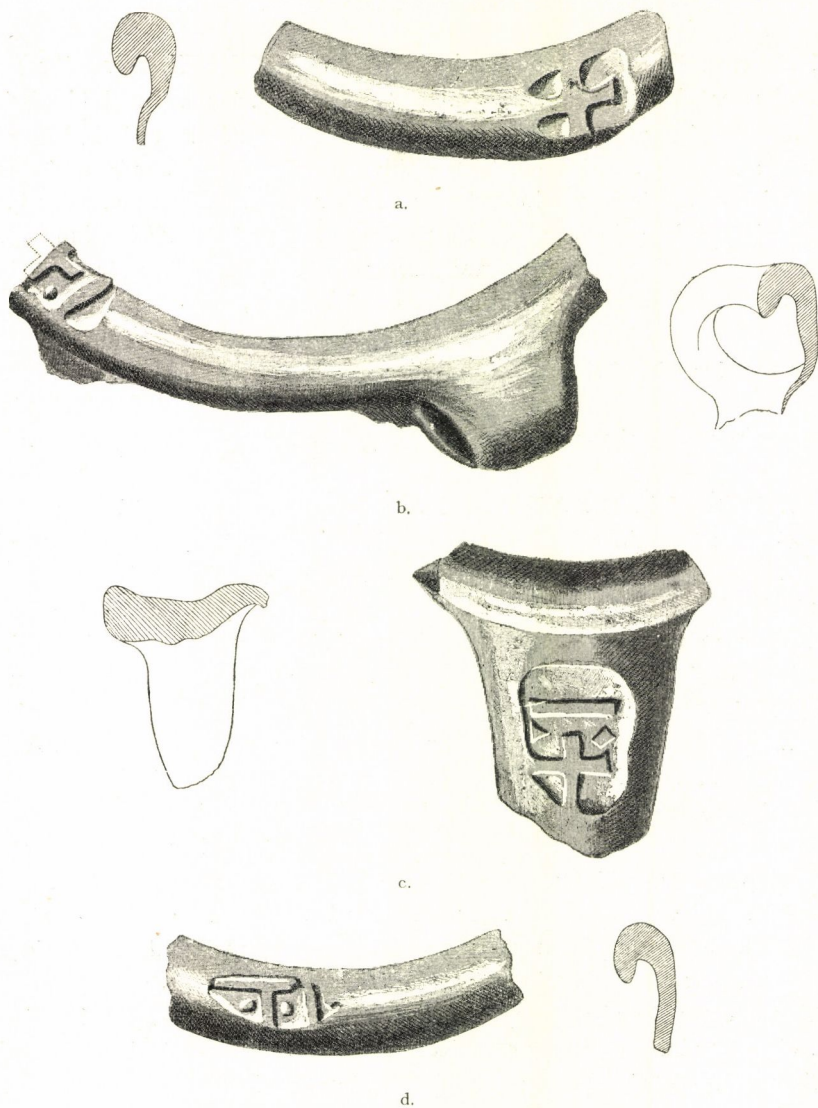
REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPTÁRGYAK. E folyóiratban többször volt szó bizonyos fajta bélyeges cserepekről,* melyeknek nem birtuk még kielégítő magyarázatát adni. Figyelemkeltés céljából az eddig előfordult bélyegidomokról ábrákat is közöltünk és e rajzok nem tévesztették el hatásukat, a mennyiben Spitzer Mór úr szíves volt az eddigi leletek statisztikáját egy újabb érdekes adattal gazdagítani. Detrekő (Pozsony m.) vár aljánál a külső kerületen csaknem a felszínen találta az élesszemű gyűjtő az itt rajzban is bemutatott négy cserepet, melynek peremén többféle változatban látjuk a rejtélyes bélyeget. A bélyeg egyszer (*a*) egyenlő karú keresztet mutat, a karok végük felé kissé szélesbülnek és végük egyenesen elmetszett vagy belévész a bélyegmélyedés szélébe. Más esetben (*b*) a keresztnek csak három ágából maradt meg egy darabka, két kar között domború petty áll, valószínűleg az ellenkező, most hiányzó peremrészén is ilyet kell föltételezni, a kereszt egyik tengelyével párhuzamosan álló domború sáv áll harántosan. Ezzel majdnem megegyező bélyeget (*c*) látunk egy edényfülön, csak hogy a kereszt két-két ága közt a kerekded petty helyett szögletes idom áll. Végül van egy peremdarab (*d*), melyen nyilván csonka a bélyeg és azért nem lehet biztosan tudni, hogy vajon ezúttal is kereszt volt-e és a kereszt minden szögében volt-e körded petty; a harántos pálczatag itt is megvan.

Mind a négy cserépdarab szürkésre égetett agyagból való; az edények pereméről vagy füléről az ábrák s az átmetszetek adhatnak kielégítő fogalmat.

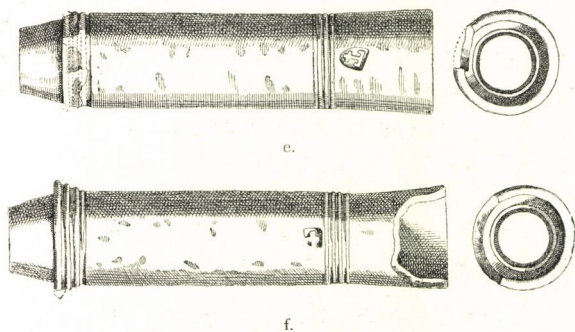
Már előbbi alkalommal említettük,** hogy hasonló jelek előfordultak vízvezetéki csöveken Aquincum területén. Most e csövekből kettőt rajzban is bemutatunk. A cső rendszerint szabályos henger, melynek egyik vége kissé szűkül, hogy a szomszéd csőbe belé lehessen erősíteni, míg a másik vége megfelelően tágul, hogy folytatásképp hasonló csövet belé lehessen illeszteni; ott, a hol a cső tágul s ott is, a hol szűkülni kezd, többszörösen gyűrűzött párkány diszít. A bélyeg rendszerint az egyik párkány közelében van benyomva; egyiken (*e*) a bélyeg egyenszerű kereszt, egy másikon (*f*) pedig a kereszt egyik szára hosszabb s ez harántos lécztagon áll, melynek két vége derékszög alatt kissé fölfelé nyúl.

* Fövenyről (Fehérmege) Arch. Ért. 1895. 287; Nagy-Szalatnáról (Zólyom m.) Arch. Ért. 1895. 377; Különböző pannoniai helyekről Arch. Ért. 1897. 381—382.

** Arch. Ért. 1897. 381.

BÉLYEGES EDÉNYCSEREPEK DETREKŐRŐL (POZSONY M.) cca $\frac{2}{3}$ n.

BÉLYEGES VIZVEZETÉKI CSÖVEK AQUINCUMBÓL cca $\frac{1}{13}$ n.

E csövek anyag és előállítás tekintetében teljesen azonosak a fentebb említett pannoniai, úgy mint a nagyszalatnai és detrekői edényperemekkel és a bélyeges jelzésük is annyira összevág, hogy mindez agyagművek egykorúsága, sőt gyártásuk ethnikus vagy ipari közössége iránt sem férhet kétely. Előfordulásuk antik telepeken ókori származásra engedett következtetni, de a mióta Nagy-Szalatnáról és Detrekő tövéről ismerjük, az a föltevés sincs kizárva, hogy a régibb középkorból valók.

h. j.

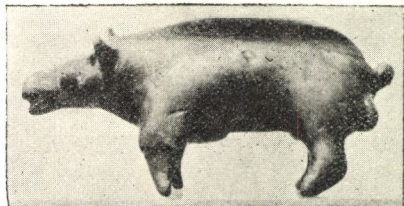
A MOGYORÓSKAI KEHELY. Mogyoróska kis község Abauj-Torna megye területén közvetlenül a vegéczi vár aljában fekszik. Csekély számú lakosai ma csaknem kivétel nélkül görög katolikus vallásúak s egy torony nélküli, új templomban gyűlnék össze isteni tiszteletre. E kis templomban bukkantam reá az 1897. év nyarán, a templom kiselejtezett felszerelvényei között, egy félreeső falnyílásban azon kehelyre, melyet itt érdemesnek találok bemutatni. A kehely a kisebb fajtájú kelyhek közé tartozik, mert egész magassága csupán 555 mm.-t teszen ki, melyből az ezüsből vert, aranyozott kúpalakú cuppára 75 mm. esik. A gyűrűk, a nódus s a talp vörösrézből készültek s aranyozva vannak. A talp átmérője 95, a cuppáé 84 mm. A négykarélyú talp keskeny peremmel emelkedő oldalán ellipszisalakú szemekből képezett párta fut körül; az e felett emelkedő trapézalakú mezőkben pedig durva előállításban két felő összefutó indán hármaskarjű levelek vannak bevésve, a levelek s a trapézalakú mezők üres közeit ezenkívül kisebb háromszögalakú mezők s egy, a középső levél csúcánál elhelyezett rhombusalakú dísz ékesítik. A gomb alatt és fölött elhelyezett gyűrű négyszögletű s minden lapján bevéssett csillagokkal van díszítve. A gomb lapos ellipszoidot alkot s öntés által van előállítva. Négy rhombalakú síma ratulusa csak kis mértékben szökik ki a gomb testéből. A cuppa testén a trébelő kalapács nyomai világosan észlelhetők ma is s az egész kehely, a mint külső habitusában, jellemző formájában előttünk jelentkezik, világosan elárulja, *hogy a XIV. század végétől, vagy a XV. század legelejéről való.*

Nagy a valószínűség, hogy a kehely hajdan a vegéczi vár kápolnájában használtatott egyházi czélokra s hogy az onnét került le később, a midőn a szerény kiállítású edényt talán egy gazdagabbal helyettesítették, a kis falu egyszerű templomkájába. Az érdekes műemlék további sorsa felől annyiban intézkedtem, hogy annak műbecsét a mogyoróskai gör. kath. lelkész előtt megmagyarázván, felkértem őt, venné ki a templom lomtárából s őrizné azt megfelelőbb helyen. Hogy e tekintetben meg leszen téve a kellő intézkedés, kétségbe nem vonható.

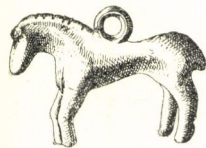
M. J.

VELEMI BRONZSZOBROCSKÁK, b. Miske Kálmán szíves volt e folyóirat szerkesztőségének két kis állat szobrocskát bemutatni, melyet a velem-szt.-vidi gazdag óskori telep tájáról szerzett. Mind a kettő bronzból való. *a)* A vadkant ábrázoló szobrocska fölületét egyenletesen a legszebb sötétzöld patina borítja. A készítője egészen helyesen mintázta az állat testét és orrmányát a két orrlyukkal, hátán magasan fölálló sertés taraját és jellemzően kunkorodó rövid

farkát. De megengedte magának azt a szabadságot, hogy két oly helyre rakja, a hol nem állhatott, a két szem helyén két oldalt mély kerek lyuk van és a fülei mereven fölállanak; legkevésbé sikerültek a lábak, jó formán csak a felső czombra szorítkozik a mintázás, azon túl idomtalanul végződnek és mindegyiknek

a.

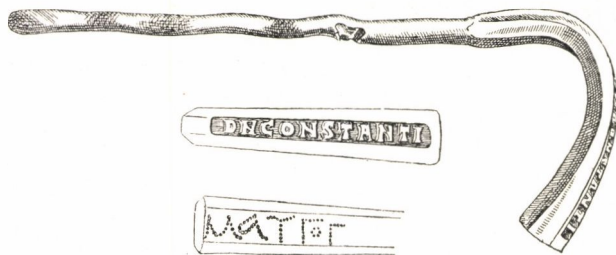
b.

az alján gyöngge bemetszés jelzi a tülköket. Az egész idom hossza 7.5 cm., magassága 3.6 cm. *b*) A másik szobrocska nagyjából lovat példáz és nyaka tövén egy kis gyűrű arra szolgált, hogy mint amulettet fölakaszthassák rajta, hossza 3.5 cm., magassága 2.5 cm.

A BÁRTFAI SZOBRÁSZISKOLA címén Divald Kornéltól rövid közlemény jelent meg a Magyar Iparművészet 3. számában, melynek nyilván az a célja, hogy történeti bevezetésül szolgáljon az újabb bártfai fafaragó iskola ismertetéséhez. Igaza van szerzőnek, hogyha a magyarországi műtörténetet összefoglaló rendszeres könyv hiányát fájlalja, de e hiányon valószínűleg még sokáig nem segíthetünk, mert sok előmunkálat dacára nem ismerjük még eléggé sem az építézet, sem a szobrászat és festézet emlékeit. Hogy művészetünk e század közepén kezdődik, azt már csak olyanok képzelik, a kik olvasni nem szoktak, mert ha egyébre nem hivatkozunk, e folyóirat harmincz évfolyama, az Archæologiai Közlemények XX kötete, meg a «Magyar Régészeti Emlékek» sorozata is elég érthetően demonstrálják régi művészetünk létezését. Szerző említhette volna, hogy a bártfai művészetéről is vannak már monographiáink e sorozatban, s hogy épen a bártfai Szent-Egyed templomban őrzött faragványokról már 1879-ben értekezett Myskovszky Viktor. Egyébként szintén elismerjük, hogy az eredeti fényképi fölvételek alapján készült horganyedzések, melyek M. T. cikket kísérik, inkább közelítik meg az eredeti szoborműveket, mint az említett műben némely rajzok után készült fénynyomatok. a.

ANTIK ARANYÉKSZER töredékét szerezte legutóbb a verseczvárosi múzeum, melyet a múzeum vezetője Milleker Bódog úr szíves volt lerajzolás végett bemutatni. Rajzunk $\frac{3}{4}$ nagyságban mutatja a csonka tárgyat, mely nyilván eredeti idomából kiforgatott és ketté tört karperecz lehetett, a milyenek a III. és IV. Kr. utáni századokban divatoztak. A karperecz egyik vége épségben maradt, ez hatoldalú pálczából van alakítva, mely vége felé vastagodik és majdnem sík lappal fejeződik be. Miután a pálcza másik vége új törést mutat és síma fölületű s kerek, lehetséges, hogy a mi korunkban forgatta ki valami

értelmetlen ember ennyire eredetiségéből és csak azért nem bántotta a meglévő darabot, mert betűket látott a vastagodó vég két lapján. Adjuk külön is e föliratos lapokat. Egyiken nyilván bélyegzővel be van verve egy császári fölirat D N CONSTANTI azaz D(ominus) N(oster) Constanti(us) vagy D(omino) N(ostro) Constanti. Bajos volna megállapítani, hogy melyik a helyes olvasás, mert a szerint, a mint egyszerűen pénzverdéből kikerült hitelesítő jelzésnek tekintjük a császári bélyeget, vagy a császár tiszteletére ajánlott tárgynak tekint-

jük a karpereczet, más-más lesz a fölirat megfejtése. Még bajosabb a másik oldalra ponczczal bevert félig cursiv görög betűkből álló fölirat biztos magyarázatát adni. Ez lehet a készítő neve, vagy lehet a följajánló neve és ha az utolsó előtti koridomot is betűnek nevezzük $\mu\alpha\tau\gamma\omicron\gamma(ος)$ = Matgogos thrák név rejtőznék benne. E megfejtést azonban csak mint lehetőséget állítjuk és fönmarad minden hozzáértőnek a szabadsága, hogy az itt adott magyarázatnál találókbb megfejtéssel járulhasson a rejtélyes föliratok értelmezéséhez. Csak ez volt mostani előleges ismertetésünk célja.

x.

EGY KOLOZSVÁRI KÉPIRÓ A KÖZÉPKORBAN. 1492. oct. 16. Palnár Péter kolosmonostori apát az elődje Péter apát által Kolosmonostor határán újra ültetett szőlőkből két holdat a borsajtóval együtt Kolozsvár külvárosában lakó Lukács mesternek adja húsz arany forintért azon föltétel alatt, hogy az egyszersmindenkorra számított húsz forintért a századbeli szűz Mária templomra s a barátok lakóházára ablakokat, *képeket*, és más *egyházi szereket* készítsen.*

Az orsz. lltárban *M. o. D. G.* 36,398. fol. 92.

Közli: *Barabás Samu.*

ÉREMLELET SÖVÉNYHÁZÁN. Tószegi András, sándorfalvai lakos, múlt hó 18-án, Sövényháza helységhez tartozó Hatrongyos dülőben, hol az 1879/80. évi töltés, építkezés alkalmával igen sok népvándorlaskori leletre akadtak, szántás közben becses éremleletre bukkant, melyet ekéje vetett föl. A lelet egy cserép edényben volt, körülötte azonban sem csontváz, sem épületmaradvány nem fordult elő. A lelet súlya 27 deka s összesen 229 darab magyar és szerb

* «Pro quibusquidem viginti florenis auri idem magister Lucas ad predictam ecclesiam beate Marie virginis ac domus fratrum in eodem monasterio constructas quamplures fenestras, *imagines* ceteraque clenodia... nunc et de presenti ac successivis temporibus computando eosdem viginti florenos auri elaborare habet, debebitque et tenebitur...»

régi ezüstéremből áll. Nevezetesen III. Béla király bracteatai (Rupp. V. J. 111., 112., 114., 115., 116., 118.) gazdag változatokban 138 drb; I. Károly garasai (Rupp XII. T. 342. sz.), 2 drb I. Lajos garasai, (Rupp. 398.) 46 drb és végül 41 drb szerb nevezetesen 3 darab Dragutin Istvántól (1272—1316) és 38 drb Dusan Istvántól királyi (1331—1346) és czári (1346—1355) korából.

Az érmek általában igen jó fentartásúak, kivéve I. Károly garasait. Lajos garasai pedig teljesen épek, s minden körülményrőltől mentek.

A leletben mindezeket túl még egy ezüst kör-lap is előfordul (ábra). A kör-lap átmérője 5 1/2 cm. s egyik szélén a kör-lap pereme letöredezett. A kör-lapon stylizált növény díszítések közt, jobb felé futó állat (talán farkas?) látható. A kör-lapon két átlukasztás észlelhető, mely arra enged következtetni, hogy az mint díszítmény, szíjra vagy ruhára volt erősítve.

A lelet a szeged-városi múzeum birtokába jutott.

Reizner János.

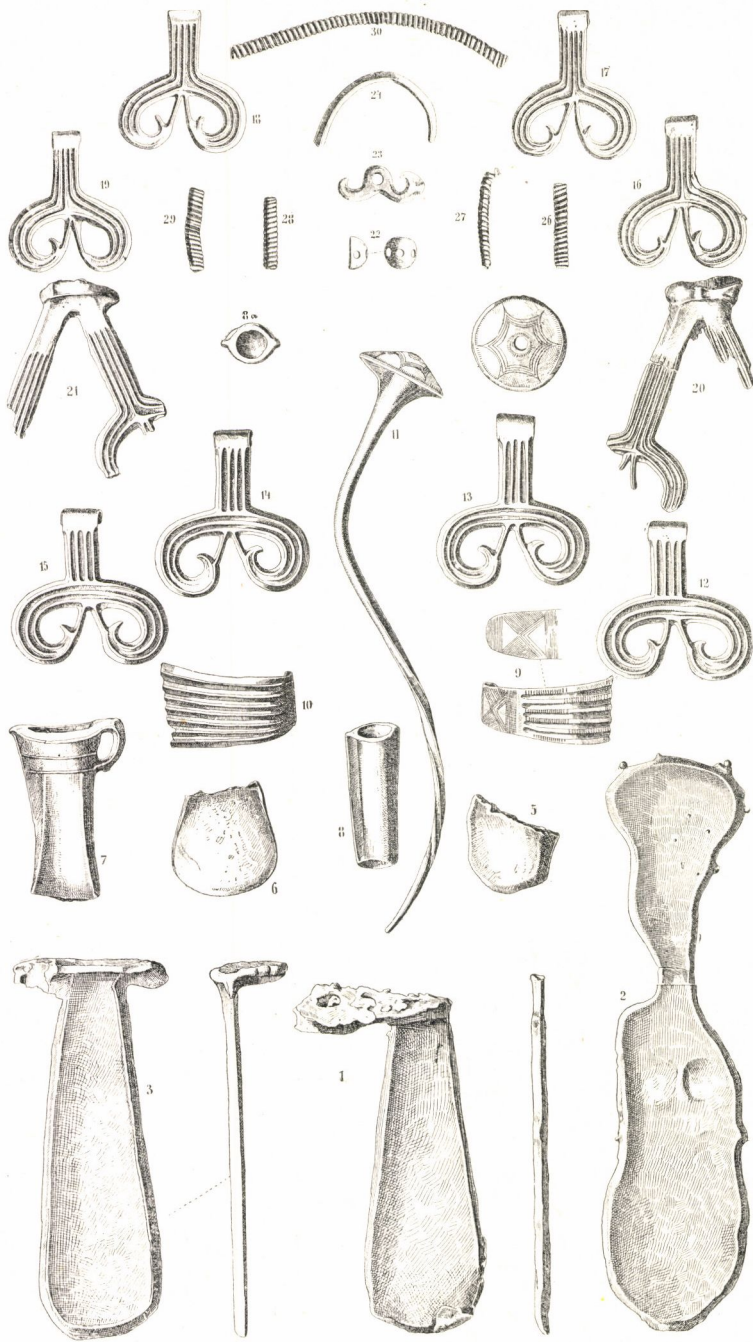
DUNÁNTÚLI BRONZLELET. A nemzeti múzeum, sajnos, elég gyakran van abban a helyzetben, hogy kénytelen áldozatok árán is, megmenteni hazai leleteket, melyek élelmes kereskedők kezén már-már örökre készülnek eltűnni láthatárunktól és olykor-olykor nemcsak a hazára, de a tudományra is végkép el volnának veszve. Egy őskori leletet, mely majdnem ily sorsra jutott, mutatunk be az idecsatolt ábrákban. Fővárosi régiségkereskedő élelmes vidéki fémárúkereskedőtől szerezte; egyik sem árulta el az első forrást, csak annyit birtunk megtudni, hogy gazdaember egy kupicza pálinkáért juttatta annak a kezébe, a ki azt vélte, hogy Dárius kincsét szerezte meg és e képzelmében olcsó zsákmányával hajlandó lett volna Párisig meg sem állani.

Most, midőn az ismeretlen zsarolótól a szerény ösleletet szerencsésen elhódítottuk, vidéki szaktársainkhoz fordulunk azzal a szíves kéréssel, hogy valamikép tudják meg a lelőhelyét. Dunántúlra gondoltunk, mert ottani leletekből véljük a legtöbb analógiát ismerni és e tárgyi érveléssel összevág, hogy a zsaroló fémkereskedő állítólag dunántúli egyén.

Igen jellemzők a leletben azok a pengeidomú nyers bronzdarabok (1. és 3.), melyeknek keskenyebb végén meg van még az az összekötő nyers darab, melynél fogva e pengék egymással összefüggtek. Egy ily pengét szerzett a n. múzeum a sárbogárdi leletből (Bronzkor CCXXIII. 1.), és egymással még összefüggő pengéket bir Dunaföldváról (u. o. II. 3.). Teljesen szabálytalan idomú és nyers egy lapos bronzdarab (2.), mely nyilván úgy keletkezett, hogy az izzó fém öntés alatt kifolyt és lehüléskor véletlenül vette föl e furcsa idomot. Ugyancsak öntési maradványnak látszik az 5. számú darab.

A lelet gyűjtelőes voltát a csonka darabok nagy száma mutatja, melyek vagy azért kerültek a lelet közé, mert öntésük nem sikerült, vagy azért, mert töredékek.

Karimás véső pengéjének csonka darabja (6. sz.), tokos véső, melynek le-tört az éle (7. sz.) és két fél karperecz (9., 10. sz.) csonka voltak miatt mint

ŐSKÖRI BRONZLELET A DUNÁNTULI VIDÉKRŐL (?) A N. MUZEUMBAN. $\frac{1}{3}$ n.

törmelékek jutottak a tömkelegbe. Ellenben két csüngő (20., 21. sz.) már talán az öntés óta volt oly hiányos, hogy csak mint újraöntésnél használható anyag jött számba.

Egy hengerded csövű vésőn (8. sz.) megmaradt az öntővarrány nyoma két oldalt a henger külsején. A henger egyik felén magasabb a fal és vastagabb, mint a másikon, és csak az éle van kiköszörülve, fölülete különben érdes, az ércz színe kissé szürkés, talán azért, mert a szokottnál több benne az ón.

Diszítésük miatt érdemlik figyelmünket a lemezes karpereczek (9. és 10. sz.), fölületüket a kör irányában futó párhuzamos hornyolatok ékítik, egyikén (9.) a hornyolatok közeit apró bemetszésekkel diszítették és a keskenyülő véget függélyes és keresztben álló egyenesekkel élénkítették. A karpereczeknek ez a típusa nem épen gyakori hazai bronzkorunkban; talán legközelebb állanak ezekhez a rákospalotai (Bronzkor LXXXVII. 1.) és a szeged-röszkei lelet (u. o. CLXXXV. 4.) példányai.

Igen jellemző darab a kúpos fejű, hosszú szárú tű (11. sz.), feje táján a hajló szár síma, alsó részén sekély csavarjárások vonulnak ferdén csúcsa felé. A szár *f* idomú hajlása nem véletlenség, de szándékolt, mit sok más hasonló hajlású tű előfordulása hazai bronzleleteinkben bizonyít.* E tűk más közös tulajdonsága, hogy akár korongos, akár kúpos a fejük, a fejük közepén a szár irányában mindig átjáró lyuk van rajtuk. Közeleső föltevés, hogy e tűk ruha összetűzésére szolgáltak úgy, hogy a felső hajlással átjárt a szár az öltözet bőrén vagy szövetén és a fej lyukán áthuzott húr kötötte vele össze a szár alsó hajlását, úgy, hogy a tű helyén bizton megállott. A fejkúp fölületét, mely ilyen helyzetben kifelé állott és szembe tűnt, vonalas rajzzal diszítették. Rajzolónk nem egészen híven tüntette föl az egész rajzot, mert a kör külső szélén keretül körülfutó vonalat s a rajta befelé állva sorakozó apró vonalkákat kihagyta, a középső lyukat is apró vonalkák szegélyzik s a közbe tér négyesével rakott félkörök öt csoportja a homorú oldallal kifelé úgy sorakozik, hogy végeik hegyes csúcsokban összeérnek. Szakasztott ily rajzschemata ékíti a sárbogárdi tű fejét, mely egyébként lapos kúp idoma miatt is legközelebb áll az itt szóban levő példányhoz.

A lelet gazdag volt csüngőkben, nem kevesebb, mint 19 darab csüngő ék-szert kaptunk, melyeknek legtöbbjét rajzaink is feltüntetik. A félholdas idomú csüngő elég gyakori típus bronzkorunk ékszerei között, bár ebben a diszes formában, mikor nemcsak a félhold-idomot, de a lemezt is, melyből az kiindul, hornyolatok ékítik, csak ritkán láthattuk. A forma itt kilencz kisebb példányban (16—19. sz.) és hat nagyobb példányban (12—15. sz.) lép föl, ezek közt vannak ép darabok és olyanok, melyeknek öntése nem sikerült teljesen. Két egészen elhibázott kettős példány (20. 21. sz.) nyilván kisebb formájú csüngőket mutat abban az állapotban, a hogy közvetlenül az öntés után mutatkoztak. Egyenes lemezükön rajta van a közös öntőcsatorna tölteléke, mint gumó, melyet még nem törtek le; az egyes csüngők kikészítése, mely a többi esetben már megtörtént, itt tehát megakadt. Hátra volt az öntőpeczeg letörése és a csüngő felső

* Sajógömör (Bronzkor CXIV. 10—18), Rákospalota (u. o. LXXXVII. 7.), Marosvásárhely (u. o. CCXKIV. 12.), Szob (u. o. CCXXV. 7. és 8.), Sárbogárd (u. o. CCXXVIII. 7.).

végének kikalapácsolása és rajta a csöves fül előállítására, a mi nélkül az ékszer nem lett volna használható.

Mikép rakták össze és aggatták föl az ily csüngőket, arra talán a legtokéletesebb fogalmat adhatják az ercsi lelet csüngői (Bronzkor CXIII. 5.). Miként ott apró hengerded tekercsek közvetítették az összeköttetést, úgy ezúttal is látjuk, hogy vannak rövidebb és legalább egy hosszabb tekercs (26—30. sz.), melyek ily czélra alkalmasak voltak. De az összehasonlítás arra is taníthat, hogy sok csüngő és még több tekercs elkallódott a most szóban lévő esetben.

Talán másfajta csüngők is elkallódtak, melyekből csak egy maradt meg (23. sz.); ennek formája némi hasonlatosságot mutat pusztasárányházi csüngőkhöz (Bronzkor CCXXII. 27., 28.), a melyeknél a csüngő két oldalsó kihajlása szintén nem lefelé, de fölfelé hajlik és a középső fölemelkedő csúcsban van a fölakasztására szolgáló lyuk.

Egy pléhes kis félgömböcske (22. sz.) közelebbi rendeltetése iránt nem adhatunk közelebbi fölvilágosítást; de azt kell megjegyeznünk, hogy a rajta látható három lyukból csak a két széle felőli szándékolt, a legfelső véletlen törésből eredt. Végül említendő egy karperecz töredéke (24. sz.), melyről legfőlebb annyit érdemes említeni, hogy oly sodronyból készült, melynek átmetszési lapja ötszögöt mutat, míg ily karpereczek sodronya rendszerint három- vagy négyélű, avagy kerek szokott lenni. Befejezzük a gyűjtéletes lelet rövid ismertetését ugyanavval a kéréssel, melylyel megkezdtük: sziveskedjenek munkatársaink kipuhatolni, hogy hol és mily körülmények között került az a föld színére és értesítsenek bennünket róla e folyóiratban.

h.

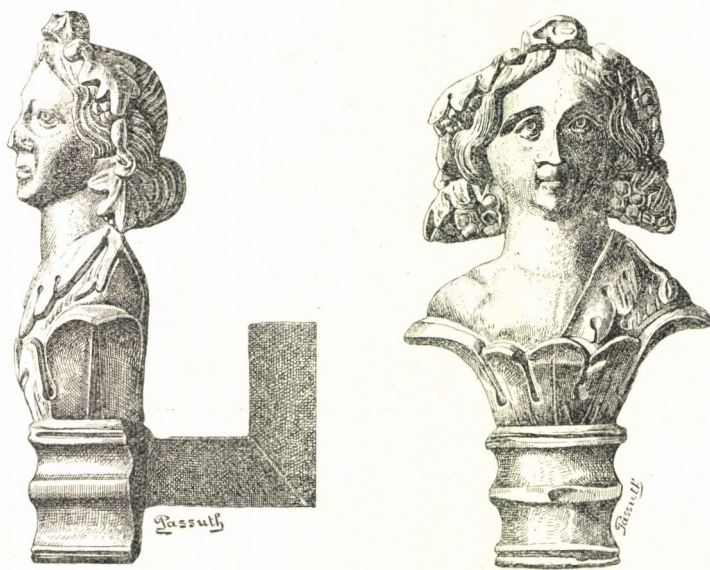
BACCHANS MELLKÉPE BRONZBOL.

Bemutatunk két egyforma kis bronz disztményt, mely hasonló tektonikus czélra szolgált. A) Talapzata belül üres és e 2,4 cm. mély, 1,8 hosszú és 1 cmnyi széles nyílás reájárható három láb vagy egyéb tárgy peczkére, a hol mint felső befejező dísz mereven megállhatott. A talapzatot alul kettős lécztag szegélyezi, azután fölfelé harántos széles hornyolattal és kihajlással szélesbül, fölül keskeny hornyolattal és párkányos léczcel végződik. A mellkép akanthus levelekből emelkedik ki; bal vállát és bal mellét kecskelábú bőr borítja; egy bevágás, mely a nyak tövétől a nyakgödör alsó csücskéig ér, lehet öntéshiány, de lehet bevágás, mely talán akkor érte, mikor a földben erős csákányütés érte. Talán hasonló ütés fosztotta meg az orrától. A szem almáját ezüstlemez borította. A haj a homlok és a fej tövén mint gyűrű tömörül és tetején pipacsvirág és kétfelé álló levél, hátul kétfelé szőlőfürt-forma áll ki belőle. Egész magassága 11 cm. Találták Szamosújvár táján és tulajdonosa dr. Temesváry János. B) Hasonló

A SZAMOSÚJVÁRI BACCHANS. 2/3 n.

példányt szerzett a n. múzeum Pápáról. Eltérés csak az alsó talapzat tagozásában van és abban, hogy ezúttal beakasztó kampó áll ki a talapzat hátuljából, a milyen három- vagy négylábú szerkezetnél szokott lenni, mert ezeken a kampókon lógott a veder vagy katlan. Abban is eltér a pápai bacchans a szamosújváritól, hogy jobb a föntartása és gondosabb a munkája. Ezúttal a mell, áll és nyak erőteljes mintázása, valamint az arcz és homlok szélessége nem enged kétséget az iránt, hogy Bacchus fiatalabb férfitársainak egyike emelkedik ki az akanthus kehelyből. A haj s a beléfont szőlőlevelű fürtös koszorú s a hátsó hajcsomó meg a vállára lecsüngő állati bőr is gondosabban készült, úgy hogy bár ezúttal is provincialis bronzműves gyártmányával van dolgunk, de kétségtelen, hogy bár az ő szamosújvári társával együtt közös mintát utánoztak s így inven-

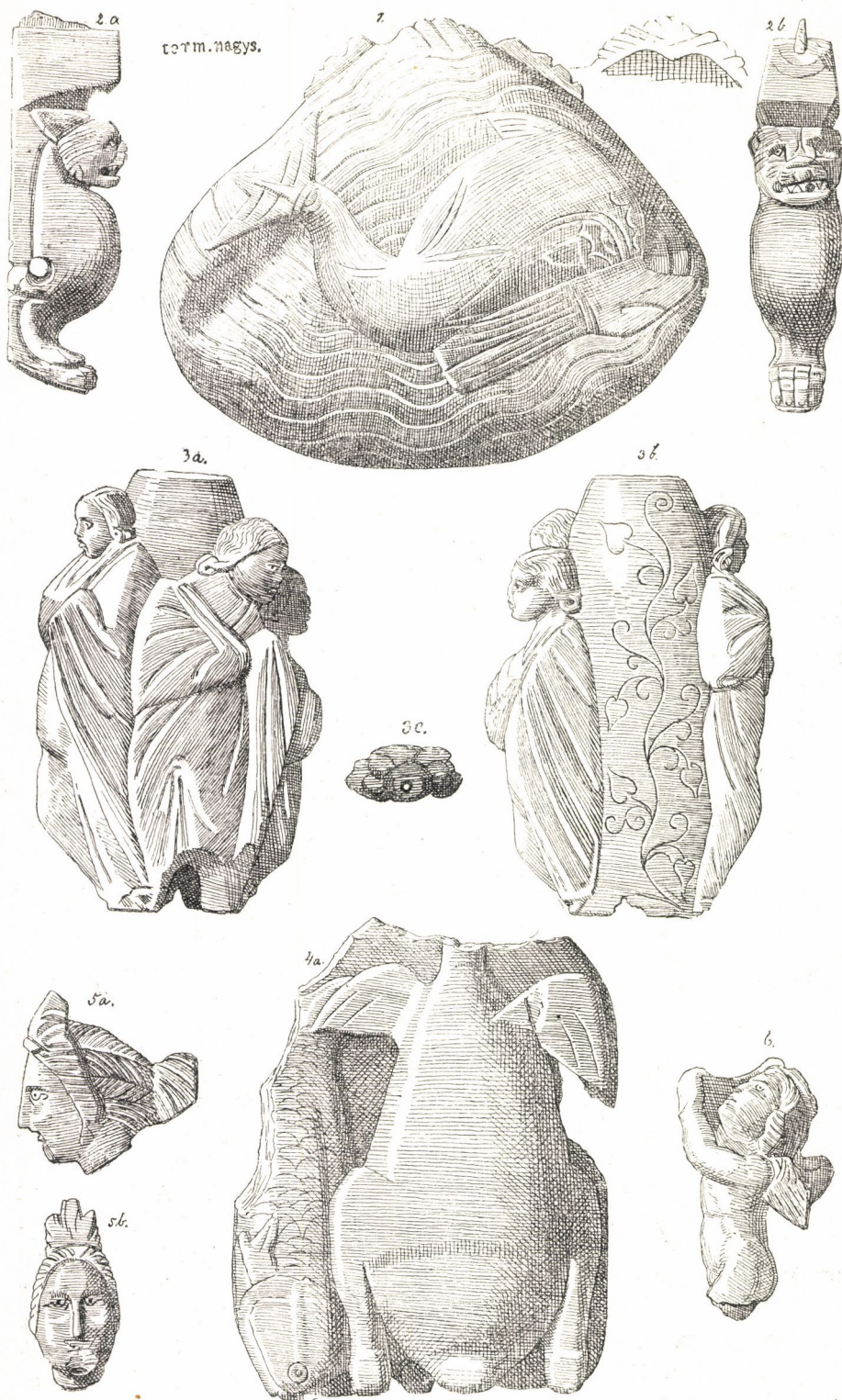

A PÁPAI BACCHANS.

tiójuk egyformán csekély, de gyakorlottabb mintázónak és öntőnek kell tartanunk a pannoniai mestert, a daciait, hacsak nem kell, a mi még valószínűbb, mind a két darabot más központibb fekvésű római ipari gócpontból származtatni.

x.

SABARIAI BOROSTYÁNTÁRGYAK. Pannoniában Carnuntum, Scarabantia, Sabaria, Emmona s a pannoniai határon túl Aquileja — ezek jelzik azt az útvonalat, a melyen a Keleti tenger felől a rómaiaktól annyira kedvelt borostyán a déli tájakra jutott. Ez magyarázza, hogy miért akadnak mindezen helyeken oly sűrűen borostyánból készült régiségek. Nyilván nemcsak nyers állapotban szállították a kedvelt anyagot az imperium fővárosa felé, de a provinciában is voltak esztergályosok, a kik a borostyánnal ügyesen el tudtak bánni és a legkülönbözőbb csecsebecséket tudták belőle alakítani. Az amorph anyagot különböző formájú kisebb-nagyobb tömbökben kapták és a színe

SABARIAI BOROSTYÁNTÁRGYAK A N. MÚZEUMBAN.

átlátszósága alapján is (csakúgy mint mai napság) a legkülönfélébb minőségi fokokat állapították meg, a földolgozás a nyers anyag e sajátságai szerint járt el. A legértékesebb darabokat cameákká, gyöngyökké vagy gyűrűkké dolgozták föl, kevésbé áttetsző vagy épen opák darabokból domborműves vagy kerek alakokat faragtak, előszeretettel választván jeleneteket az állatvilágból, valamint jellemző mozzanatokot a gyerekek s a nők köréből.

A n. múzeumnak meglehetősen gazdag borostyánkő régiségei vannak, melyek régebben és újabban többnyire szombathelyi gyűjtésekből (Farkas, Bitnitz gyűjtemény) kerültek elé és azért majdnem biztosra vehető, hogy a mellékelt táblán ábrázolt tárgyak is egytől-egyig sabariai leletek.

Egy színét vesztett tompa vörös színű átlátszatlan darab kezdi meg a sort (1. sz.) Kagyló idomu külsején lapos domborulatban jobb felé uszó delphint látunk a hullámzó habok közepette, melyeket a művész kissé modorosán jelzett, a kagyló valószínűleg illatos anyag eltartására szolgált. 2. Kés nyelélül szolgált, a kés pengéjének még benne ül a töve a felső párkányban, mely alatt, mint tektonikus tag, mintegy támasztó szerepet visz a párduczfej, mell és láb (a. b.); a borostyán színe sárgás és átlátszatlan. 3. Hosszában átlukasztott hengerből kidomborodik három bő ruházatba öltözött fiatal női alak; egyik oldalán (b.) üres tér s rajta bevéssett kecses inda hedera levelekkel és körded mellékhajtasokkal választja el az alakokat egymástól; a tárgy rendeltetése bizonytalan, anyaga vöröses áttetsző. 4. Átlátszatlan sárga darabból csendéleti jelenetet faragott a művész, hal és megkoppasztott liba (melynek letört a fej felőli része) fekszik egymás mellett. 5. Gyűrűből való női fej a Kr. utáni III. században divatos, elől magasan felemelkedő hajdíszszel. 6. Amor csonka alakja áttetsző vörös borostyánból.

lt.

DISPATER SZOBROCSKÁJA. $\frac{2}{3}$ n.

DISPATER SZOBROCSKÁJA. A n. múzeum 1897-ben Dunaföldvárról megszerzett egy 9,3 cm. nagyságú bronzszobrocskát, mely daczára annak, hogy durva mű- és ámbár csonka, méltó figyelmünkre, mert oly emléke, mely a pannoniai celtaság mythológiájáról tanúságot tesz. Mindjárt első tekintetre fölismerhető, hogy itt avval a rejtélyes «dispater»-rel van dolgunk, kiről Julius Cæsar azt mondja, hogy a gallusok azt tartják, hogy ők tőle származnak. Nem tudni a celták ezen főistenének a nevét. A szakirodalomban rendszerint úgy jelzik «az isten pörölylyel», mert a szobrocskák legtöbbször úgy tüntetik föl, hogy fölemelt baljában pörölyt fog. A dunaföldvári szobrocskánál letört ugyan a balkar, de minden valószínűség szerint ezúttal is pörölyt tartó helyzetben kell a bal kart képzelnünk. Kinyújtott jobbában edényt tart, ez az isten másik attribútuma szokott lenni. Arcza szakállas és haja hosszú fürtökben csüng alá. Testét ujjas és övvel körülszorított térdig érő öltönydarab borítja. Némelykor ez ingféle elől nyílt s ekkor azt hiszik, hogy ez a gallusoknál divott «caracalla»-nak nevezett öltönydarab, melyről Septimius

Severus egyik fia kapta a melléknevét, mert szerette és hordta. Szárai szűk nadrágba vannak bujtatva és lábain cipőket hord, melyeknek a felső széle gyűrűk formájában látszik az ikrák táján.

Reinach, a ki legutóbb részletesen foglalkozott celta istenségeket ábrázoló szobrocskákkal,* számot ad a legkülönbébb magyarázatokról, melyek a szakirodalomban e sajátzerű isteni typusról fölmerültek és arra az eredményre jut, hogy a gallusok az ő főistenségüket, melynek a nevét nem tudjuk, az egyiptomi Serapis idomának a behatása alatt alakították így. Erre utalna a modius, melyet némelykor a gallus isten fején látunk,** és modiusnak lehet azt az edényt tekinteni, melyet rendszerint kezében tart. A pöröly kapcsolatba hozza diszpatér alakját az etruszk Charonnal és a skandináv Thorral, és mind e mythosi alakok közös attribútuma R. szerint visszavezethető az őskori kő baltára, mely a villám symboluma volt és a nép babonáiban mind a mai napig megőrizte «istennilya» jelentőségét. Ugyanezt a jelvényt látjuk egy syriai isten, a dolichei Jupiter kezében, melynek a tisztelete Pannoniában is el volt terjedve. *h.*

ŐSKORI ŐRLŐKÖVEKRŐL. Vajjon alapos-e képzeletünk az ősemberről, midőn őt teljesen állatiasnak és oly vadnak tartjuk, hogy nyers hússal és ily növénynyel táplálkozott, — ki tudná azt meghatározni; hisz az első emberpár teremtésétől szóló ősi legendánk sokkal enyhébb állapotban tünteti őt fel s a legrégibb nyomok is tanuskodnak arról, hogy az ősember már célzatos öntudattal készített magának életfentartására szükséges eszközöket: kovaeszközöket és agyagból gyúrt s úgy a hogy kiégetett edényeket. S bizonyos még, hogy úgy hazánkban, mint a világ egyéb részeiben fölfedezett kőkori ember lakhelye körül mindenhol őrlőkövek is talátnak. A szükség, a lélek működése s ösztöne bizonyára csakhamar oly módokra vezette az ősemebert, melyekkel állapotát tűrhetőbbé tehetette; kezdetben ismeretei és vágyai bizonyára nagyon korlátoltak lehettek s leginkább arra szorítkozhattak, melyekről később a biblia is bevallá: hogy minden munkája az embernek szájáért van.

Az ember alkotásánál fogva hús- és növényevő lévén, bizonyára csakhamar arra törekedett, hogy a magokat megtörve, majd liszté őrlve, alkalmas ételül élvezze. E munka eleintén nagyon gyarló lehetett s később a tapasztalatok alapján bizonyára mindinkább kifejlődött, jöllehet évezredek mulhattak el, míg a mag megőrlését a legkezdetlegesebb műerővel, gépezettel kezdték eszközölni. Hazánkban is a barlang- és földalatti üregekben lakó ősemberek kizárólag kézi őrlő- és zúzó-köveket használtak. Nemcsak az úgynevezett neolith-korban, midőn már csiszolt és átlukasztott kőszereket használtak, hanem sokkal későbbben, midőn már jól idomított bronzeszközökkel bírtak, s még mindig csak kézi őrlőköveket ismertek és használtak, mint annak Munkács vidékén fölfedezett emlékei is kétségtelenül mutatják.

A neolith-korban az aggteleki Baradla nevű barlangban báró Nyáry Jenő kőszerek, kővésők, ily pengék, nyílhegyek és durva agyagcserepek mellett egy

* Antiquités nationales, Paris II. partie 137—200.

** Reinach idézi a Várhelyről való domborműveket (Déván), melyeken Serapis és Isis alakjai egymás mellett állanak (166. és 182—183. II.)

pár kezdetleges művű őrlőkövet is talált, melynek alsó köve terjedelmesebb volt annál, melylyel a kő lapjára helyezett magokat megdarálták. E bokorkövek 6 cm. magasak és 15 cm. hosszúak voltak s ott a helyszínén a culturnövényekből búzát, árpát, kölest és gomborkát talált; sőt megszenesedett ily lepénydarabokat is, melyet épen úgy süthetett meg itt a sötét barlangban rakott tűznél az ősemlék, mint a szentírás szerint Ábrahám, ki hamuban sült pogácsával vendégel meg az őt meglátogató Istent és kíséretében levő két angyalt.*

Hasonló alakú *őrlőköveket* részint ép, részint töredezett állapotban talált *Wosinsky Mór* a lengyeltóti őskori tanyák földalatti üregek lakásaiban, kő- és csonteszközök, kezdetleges agyagedények és kulturmagvak mellett; úgy *Torma Zsófia* is Erdélyben *Tardoson* szintén kőeszközök és kulturmagvak kíséretében stb., valamint akadtak hasonlókra a *Fertő tava* vidékén, búza, rozs, árpa, köles, len és kender maradványaival, hol az egykori czölöpfaluk lakói a földműveléssel is foglalkoztak s a gabonát lapos, érdes köveken őrlötték liszté, miből forró kövön s izzó hamuban lapos, kerékalakú pogácsa-féle kenyeret sütöttek.

E szerint hazánk minden részeiben akadtak a neolith-korból eredt *őrlőkövekre*, melyek különösen Beregmegyében is nagy mennyiségben és különféle változatokban, a kor minőségéhez képest találtatván, nem lesz érdektelen saját tapasztalataim alapján ezekről egyet-mást itt előadni.

Kétségtelen, hogy a *kőkorból*, értem azon helyeket, melyeken az ércnek legkisebb nyoma sem fordul elő, az akkor már társadalmilag kisebb-nagyobb telepeken, mint a Munkács város keleti határában emelkedő *Kishegy* ormán földbe vájt üreges kunyhókban tartózkodott emberek, durván nagyolt s csupán egyik oldalán lapított, leginkább kemény *trachyt*kőből idomított kőduczokat használtak kézi őrlőkövekkül, melyek, sajnos, itt épen úgy, mint más ilykorú helyeken, egész darabokban ritkán s csupán kisebb-nagyobb töredékekben találtatnak. Az idomításra nem sok gondot fordítottak ugyan, mindamellett mégis találtam itt ilyeneket is, így a többi közt akadtam egy kerékalakú, közepe felé vastagodó őrlőkő-töredékre is; míg a többi többnyire alaktalan duczokból állott s csupán egyik oldalán látszott a használat által simított része. Ily őrlőkő-töredékeket találtam *Beregszászvégyárdón*, kizárólag kőkori tárgyakkal borított telepen; Beregszászon a szőlőhegyek lejtőin, *Kendereskén* a *Szarkahegy* alatt, hol durva cserepek és kova s obsidián eszközök közt volt; a *Kucsovár* magaslaton kör alakú földviskó helyén, hol egy 19 cm. átmérőjű és 10 cm. magas kenyéralakú homokkőből állott az egykori őrlésre szánt eszköz, melynek alsó lapja sima volt. Ugyancsak e hegymoron a *kustánfalvai* határon a községi legelőn, hol számos rendetlenül álló halom emelkedik, melyekben égetett emberi csontokkal és hamuval megtöltött hamvedreket kiszedtem, kova és obsidián műszerek közt egy 25 cm. átmérőjű lapos trachyt-kőből készített kerékalakú *őrlőkőnek* egyik fél darabjára is akadtam.

A *munkácsi Kishegyen* számos földalatti kunyhót felásatván, az azokban lelt tüzelő padkánál tömördek agyag-cserépedénytöredék és obsidián s kovaszilánkokkal együtt majd mindenikben találtam őrlőkőtöredékeket is, melyeket tehát

* Mózes I. könyv, 18. r. 6. v.

minden család külön használt odujában s melyek könnyűdek lévén, csupán kézzel való mozgásra használtak, a tengelyre való alkalmazást egyáltalában nem ismervén; ilyen 20×40 cm. terjedelmű egyszerű idomú őrlőköveket találtam a *munkácsi pálhegyi* neolith-kori telepen is.

Bereg-Szentmiklós nevű falnak északi végén, völgyben, vasútépítés alkalmával a föld a töltésre elhordatván, mintegy 50 cm.-nyi mélységben a televény-föld alatt egymás mellett több $3\frac{1}{4}$ cm. hosszú köralakú égvényes helyek tűntek fel, melyek kunyhóhelyekül szolgálhattak s melyekben durva agyagserepek, kovakömagok és szilánkok közt 4 cm. vastag kézi őrlőkötöredék is találtatott.

Érdekes volt a többi közt a *zsófiafalvi* határon a *Lipnica* nevű hegy lejtőjén felásott kőkori telephely is, melyen átlukasztott kúpos téglákkal körülvett 189 cm. átméretű tűzhely körül durva agyagserepek, kőszerek és féldinnye-alakú 20 cm. átméretű és 10 cm. vastag, lapos oldalukon sima *őrlőkövek* is találtattak. Más ily kőkori helyeken is találtam hasonló kezdetleges őrlőköveket, melyek teljesen elűtnek alakjukra azoktól, melyek oly helyeken fordulnak elő, hol már bronz vagy azzal együtt vastárgyak is találtatnak, s melyek már minden tekintetben fejlettebb korra mutatnak; jöllehet az akkori emberek a gépezet előnyeit még szintén legkevésbé sem ismerték s csupán arra szorítkoztak, hogy a *bár csinosabban előállított őrlőköveket* még mindig pusztá kézzel mozgassák, de *mégis már úgy*, hogy míg az egyik mozgatta a felsőbb követ, *addig egy másik egyén az e felső lapos kővön levő lyukon át leeregette* a magot, mely így a mozgítás folytán megdaráltatott.

E tekintetben világos példányokul szolgálnak a Munkáctól északra fekvő *Gallis-* és *Lovácskahegy* lejtőin egykor, még Krisztus születése előtti századokban lakott germánok, *kvádok* emlékei, melyek itt nagy bőségben találtatnak, s melyek bronz- és vasból készültek. Ezek is még földbe vájt putrikban lakhattak, de szép időben künn a szabadban vagy lombos színekben tartózkodhattak, s mennyiben a mezőgazdaságot, mint a csoportokban megmaradt különféle vasműszereikről: ily tokos vésőkről, ásókról, kapákról, sarlókról és kaszákról megítélhetni, sikeresen üzhették, gabonájukat is künn darálhatták. Legalább ily szabad helyen, csekély földréteg alatt, a földbe vájt lakótanya közelében, találtunk csekély távolságban egymástól *két pár lapos malomkövet* in situ, azaz egymásra helyezve, tehát annyi évszázadokon át érintetlenül megmaradt állapotban; s így csak biztos képét adják annak is, mily módon történt akkor a *lisztörlés*.

A *két bokorkő* a legkeményebb itteni trachytkőzetből nagy szorgalommal készült, mind a négy darab lapos, 9—10 cm. vastag, az alsó kő rendszerint nagyobb a felső párjánál, mert míg az 35 cm. széles és 54 cm. hosszú, addig emez 30 cm. széles és 45 cm. hosszúságú és hosszénégyszög-alakú.

A felső kőnek tetejéről az aljáig vonul egy *tölcsérszerű $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű kerek lyuk*, melynek kopott felső nyílása azonban 5 cm. átmérőjű, míg belső sima lapján $1\frac{1}{2}$ cm. mély s ujjnyi széles és 22 cm. hosszú kivájt vonal húzódik. Kívül a felső kő két oldalán 7 cm. hosszúságban $1\frac{1}{2}$ cm. mély bevágás látszik, mikből a kövek használati módjára akként lehet következtetni, hogy azok használoi az alsó nagyobb követ a talajon megerősítvén, a felső kisebb követ két kezükkel a bevájásnál megfogták és fel-le mozgatták, míg egy másik ember a

tölcsérszerű nyílason beejtegeté a magot, mely így a dörzsölés által darává őrltetett.

E két *bokorkövön* kívül itt e tájon még más több számos ily egyes köveket is találtam, melyek mind gyűjteményembe kerültek. Vannak *kerek alakú felső őrlőkövek* is, de mind trachytkőből valók és laposak, *felülről átlukasztottak* és alsó sima lapjukon különféle alakú, még keresztidomra metszett bevágásokkal is ellátvák, mely bevájt vonalak a mag könnyebb megőrlésére hathattak.

Feltűnő jelenség, hogy ily alakú és szerkezetű őrlőkövek kizárólag e helyen, a két hegy közepe táján találhatunk s máshol a megyében s annak számtalan őskori különféle telepein sehol elő nem fordulnak, mi azon nép elkülönözött voltára mutat.

Később, főleg a *nép-vándorlás korában* az őrlőkövek ismét némileg tökéletesbülve változtak, jöllehet egyes ily helyeken a közönséges lapos, át nem lyukasztott kézi őrlőkövek is találhatunk. A Krisztus utáni első századokban és későbbben a *nép-vándorlaskor* e határmegye területén megfordult különféle népek szintén magukkal hordották kisebb kézi őrlőköveiket, de mint azok anyagából kivethető, alkalmaztak arra itteni kőzetet, főleg *trachytot*, ryolithot és egyéb tuffokat. Ily *tanyahelyeken*, melyeknek jellegök az, hogy nemcsak bronz, hanem vastárgyakat is feltűntetnek, mint Beregszászon a gazdaságegyleti kertben, a beregszász-végardói lejtőn és Munkácson a Kerepecz patak körüli mezőn elterülő telepek, nemcsak különféle egyszerű kézi őrlőkövek töredékei fordulnak elő, hanem találhatók épségben maradt szép példányok is, melyeknek alkata már mutat azok könnyebb kezelésére is. A beregszászi Szunyoghegyen földalatti üregben cserepek közt találtatott egy ily ép, nagy, igen kemény kvarczos homokszemekkel vegyített conglomerat kőzetből faragott kenyéralakú 45 cm. átmérőjű és a közepén 17 cm. vastag *malomkő*, melynek közepén 8 cm.-nyi négyszögű lyuk van, mely felülről kerekre koptatott s mi arra enged következtetni, *hogy e felső őrlőkövet már egy négyszögű fatengelyre alkalmazták s így hozták használói forgatásba*. Csakugyan e telepen találtatott egy trachytkődúc, mely 40/45 cm. terjedelmű és 15 cm. vastagságú, alul szabálytalan és érdes, úgy oldalain is, de felső lapja már egyenes s azon van egy 14 cm. átmérőjű és 9 cm.-re bemélyedő lyuk, melynek további kivájása, valamint az őrlőkőnek szánt dúcznak további kikészítése félbenmaradt; bizonyára ebből is az előbbihez hasonló őrlőkövet akartak alakítani. *Sztánfalván*, hol régebben a kőszerekkel bronztárgyak is fordulnak elő, őrlőkőtöredékek gyakoriak, innen került gyűjteményembe egy egész is, mely trachytkőből van kifaragva, lapos, kerekidomú, 32 cm. átméretű, 9 cm. vastagságú és a közepén egy 6 cm.-nyi lyuk vonul át.

Egy másik ily trachytkőből durván faragott kerek őrlőkő, mely 35 cm. átméretű és 9 cm. vastag s a közepén szintén tengelylyukkal ellátott, találtatott a beregszászi *Nagyrigó* nevű szőlőhegy lejtőjén levő őskori telepen, egy másik négyszögű lyukkal ellátott a *munkácsi Kerepecz* pataknál elterülő telepeken, bizonyosságul annak, hogy a használója már nem gyakorlá az erőfeszítő munkát igénylő kézzel való mozgatást az őrlésnél, hanem fából alkalmazott rá kezdetleges, de bizonyára praktikus forgattyút, melylyel a darálást végzé; sőt később, midőn már a vasnak bőségében voltak és ügyes kovácsokkal rendelkeztek, *még*

a fatengelvt is mellőzték és a 2—3 cm.-nyi átmérőjű középnyakon át vaspeczeket alkalmaztak, melyen a kerekalakú örlők az alája tett kőlapon forgott. De anyagául még mindig a kemény trachytkövetet használták. Ilyen kőből készített csinos örlők kerültek gyűjteményembe a *lovácskai* hegyből, hol rigolirozás közben vas-tárgyak és grafitos cserepek közt találtatott. Ez 45 cm. átméretű, 5 $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, szélei felé vékonyodó, a rajta levő tengelylyuk pedig 2 cm.-nyi.

Bizonyára ismét századok multak el, míg a lisztörlési mód tökéletesbült s az általánosan elterjedt kézi örlést *a víz hajtó ereje váltá fel.*

Lehóczky Tivadar.

RÓMAI BRONZLÁMPÁK A N. MÚZEUMBAN. A római iparművészet, mint a hellen izlés örököse, a mindennapi életre tartozó legszerényebb tárgyakat is belé vonta formakörébe és a római világkereskedés, akár a modern áruforgalom, a nagy birodalom legszélső határait lakó rómaiakat és barbárokat is részesíté a jóízű ipar nemesítő hatásaiban. A provinciák iparosai gyakran sikerrel követték a birodalmi góczpontok által terjesztett mintákat és Pannoniában is gyakran vagyunk abban a helyzetben, hogy nem tudunk különbséget tenni helyben készült és a déli műhelyekből ide származott cikkek közt.

Oly árucikkek, mint a lámpások, melyek a birodalom minden vidékén köznapi nélkülözhetlen szükségét elégítették ki, többnyire világproductióra dolgozó nagy gyárakból eredtek. Agyagmécseknél a gyáros gyakran a nevét is reá tette a mécses aljára és ezen a réven módunkban van e gyártmányokat az egész birodalmon végig kísérni.

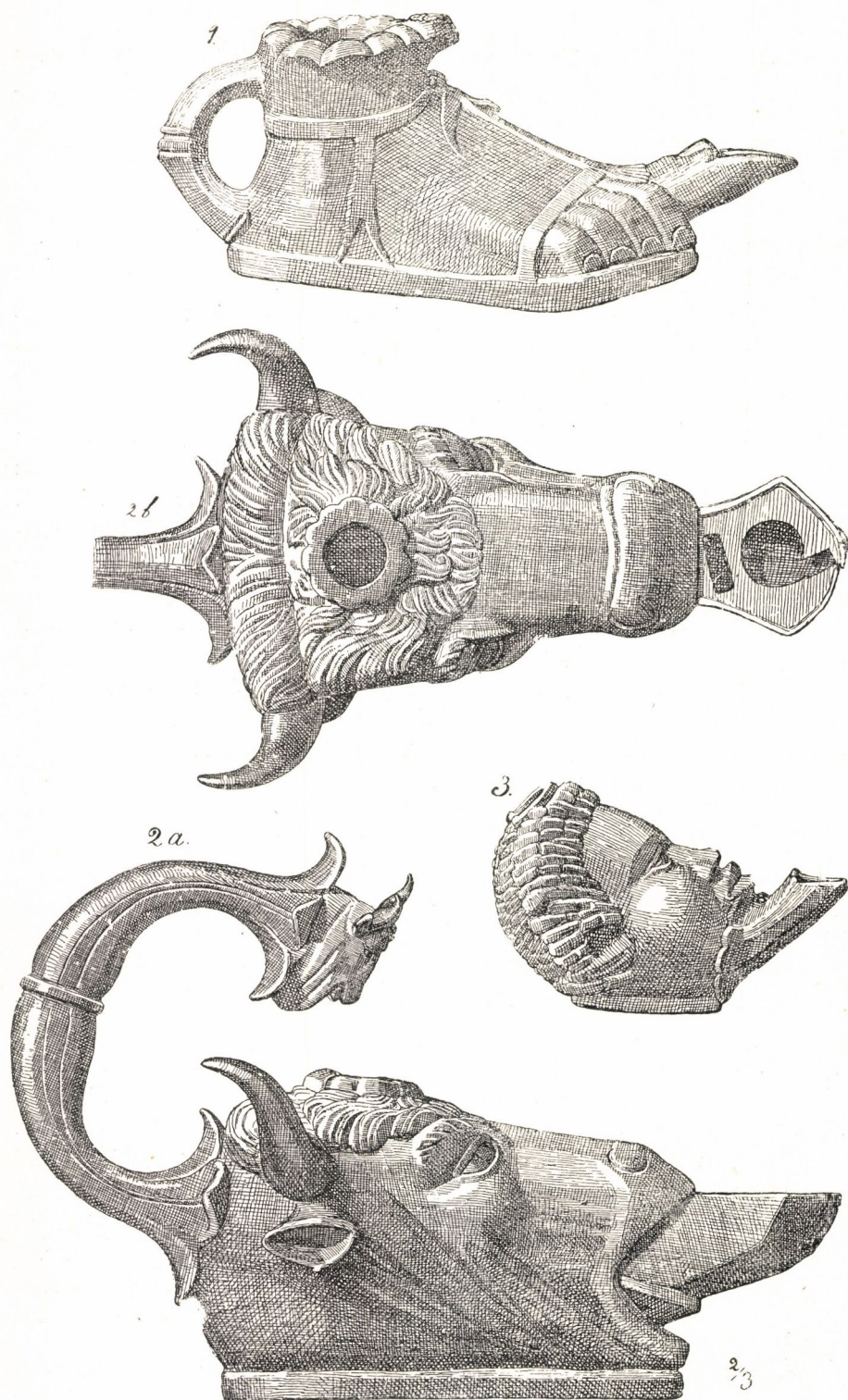
A bronzlámpákon csak nagy ritkán adnak ily jelzések útbaigazítást a származás iránt és ha a provinciákban leljük, legfőlebb a technikai ügyesség magasabb foka szolgáltathat néha bizonyos pontig elégséges okot arra, hogy fővárosi árunak tekintsük, sem a compositio, sem a lelőhely nem elég biztos criteriumok e részben.

A n. múzeum itt ábrázolt hat bronzlámpájából csak kettőről tudjuk, hogy hol találták, egy a régi Bregetio területén került elő (II. 3.) és egy másíkról, mely Bitnitz sabariai gyűjteményével jutott a n. múzeumba, nagy valószínűséggel tehető fel, hogy Szombathelyen lelték. Egy a Kiss Ferencz-féle gyűjteményből származik (II. 1.) s egy másikat (I. 2.) Jankovich Miklóstól szerzett az intézet, végül kettőről épen nincs származási adatunk (I. 1. és II. 2.). Így tehát csak a lehetősége van meg, hogy az utóbbi négy darab is hazai lelőhelyekről való.

A két legutóbbi (I. 1. és II. 2.) a sorozat legnagyobb és legjobban componált két darabja, azért sajnos, hogy a bikafejű lámpa régi volta kétes (II. 2.), a dupla mécses (I. 1.) pedig patinája miatt majdnem bizton modern utánzásnak látszik, bár formája jó antik mintára vall. Az olaj befogadására szolgáló edény kerek idomu, talpa lefordított tányér formáját példázza, élesen mintázott és mély hornyolatokkal váltakozó központi gyűrűk szegélyzik; az edény hasán domboru palmettdísz sorakozik. Az olaj beöntésére szolgáló lyukat erősen kidomborodó lécztagok keretelik be és két erős orra szolgál a kettős kanócnak; a két ág széleit erősen mintázott körszelvényű és behajló végű lécztag szegélyzi. A két ornyujt-

I. ANTİK BRONZMÉCSEK A N. MÚZEUMBAN.

II. ANTİK BRONZMÉCSEK A N. MÚZEUMBAN.

ványnyal ellentett oldalon kiugrik az edény hasából körszelvényű hajlással kigyó testét példázó erős fogantyú, alul szemközt álló emberi arcz (I. b.) ékíti kiindulásán, fölül pedig a beöntő lyuk fölé hajló kosfejjel végződik. Így tehát az ornamentika minden köréből, a tektonikából, a növény, állat és embervilágból vett motivumokkal legdíszesebben ékítette a művész a szerény czélnak szolgáló kis butodarabot.

Egyszerűbb, de szintén művészi érzékkel van mintázva egy más lámpa (I. 2.). Külön korongon emelkedik, melynek szélét léczek és hornyolatok tagozzák; az edény alaprajza tojásdad, felső oldala lapos, a beöntő nyílást kettős párkány köríti, a kanócnak való nyílás a halfejű orr fölületén van, maga a bal fej a széles és laposfejű halak idomát példázza; a fejen fölül s két oldalt uszó szárnyak domborodnak ki, melyek akanthus levél idomát öltötték. Az edény tengelyének ellentett végéből kecsesen kihajló hattyúnyak emelkedik s a végén hattyúfej hajlik a beöntő lyuk felé. Inkább köznapi formát mutat egy harmadik példány (I. 3.), mely leginkább azért érdemli figyelmünket, mert a beöntő lyuk körüli párkányból kiinduló három rövid láncz egy gyűrűben egyesülvén, lehetséges volt a mécses nem csak állítani, de kampóra akasztani; a gyűrűn azonkívül rajta lóg az a szerszám, mely minden mécsesnek szükségképeni kiegészítő részee volt: az egyenes és félholdhajlású ággal bíró kanócz szurkáló. A mécses füle ezúttal szőlőlevelet példáz.

Míg az itt bemutatott lámpásokban az edény mint olyan megszokott tektonikus idomát megtartotta és csak mellékesen, alárendelt alkalmazásban járult hozzá az élénkítő díszítés, addig más három példányban (II. 1, 2. 3.) maga az edény ment át oly metamorphosison, mely egyszer emberi lábbá (II. 1.) vagy emberi fejjé (II. 3.), máskor ismét bikafejjé (II. 2.) változtatta át.

A lábas mécses (II. 1.) vastag talpu római calceusba öltöztetett lábat példáz; csak a nagy újj változott át csővé, mely fölül az égő kanócz számára nyílást mutat és a láb felső részén is van nyílás az olaj beöntésére s a nyílást csipkés dudor szegélyezi; hátul kiálló félkörgyűrű szolgált fülnek.

Az emberfejes mécses (II. 5.) szerecsen főt példáz, itt a beöntő lyuk a fej tetején van s a kanócnak való cső a szerecsen álla alatt növény szár formára emelkedik ki ferdén és nyílik háromszögű lyukkal. Legdíszesebb a bikafejű lámpa (II. 2.). A bikafej kiöltött nyelvén van a kanócztartó nyílás s a bika fején körbe rakott szőrcsomók közepette alkalmazta a bronzműves a beöntőt (2. b.). A füle époly erőteljesen van mintázva, formája félkörű erős növény szár, melyet közepén legerősebb kihajlásán gyűrű szorít körül, innen föl és lefelé karcsúbbá válik s végein ismét virágkehelylyé szélesbül; az alsó kehely a bikafő hátsó végéhez tapad, a felsőből egy igen ügyesen mintázott kisebb bikafő tekint lefelé a beöntő lyukra.

aa.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A TORDOSI ŐSTELEP AGYAGMŰVEIRŐL.

Nem szándékom kimerítően értekezni a tordosi újabb kőkori telep agyagművességéről. Csak néhány oly jelenségre kívánok figyelmeztetni, a miben a tordosi agyagművek a Középtenger keleti vidékeiről való őskori emlékekkel megegyeznek.

Nem először kerülnek szóba a rokon vonások a tordosi keramika és azon középeurópai analogiák között, melyeket «szalagos díszű» agyagművesség címén össze szoktunk foglalni, azt tartván róla, hogy az ifjabb kőkorból külön fejlődési fokot képvisel. * Azért nem is lephetik meg a szakértőket azok a megegyező jelenségek, melyeket itt említék, de alkalmul szolgálnak néhány következtetésre és arra, hogy egyik-másik tekintetben megvilágítsuk az érintkező pontokat földrészünk újabb kőkora és a kelet között.

I. Az európai kő- és bronzkor agyagművei a középtenger keleti vidékeinek legrégibb egyszínű keramikájától szembetűnően elütnek az által, hogy a kifényesítést nélkülözik.

Míg Hissarlik-Trojában, Phrygiában, Görögországban és Cyprus szigetén, nemkülönben Egyptomban is sok fajta edény került elő őskori rétegekből, melynek a fölülete pompásan kicsiszolt és fényes, addig Közép- és Észak-Európában a kőkortól részben még a La Tène izlés koráig az agyagkészítmények külseje (ritka kivételektől eltekintve) tompa és fénytelen, a fölület néha teljesen nélkülözi a csiszolást, sőt gyakran durva s érdes s így mindjárt első tekintetre a keleti agyagáruval szemben átlag nem igen előnyös a hatása.

A tordosi telep e tekintetben kedvezőbb képet nyújt, ott nagyobb számban akadtak oly cserepek, melyek a jelzett tekintetekben inkább a keleti, mint a nyugati leleteket közelítik meg.

Ezek közt első sorban említendőek oly edények, melyeknek alakját már nem lehet egész biztosan kiegészíteni; maradtak széles talpu magas lábak, fölfelé kissé keskenyülnek és körvonaluk kissé behajlik

* Much Kupferzeit; A. Götze Gefäßformen und Ornamentik der neolithischen schnurverzierten Keramik im Saalegebiet; A. Voss közleménye Zeitschr. f. Ethnologie XXVII., 1895., 125. s. k. II.

és maradtak talapzatul szolgáló hármass lábak. Nyilván széles öblű edényekhez tartoztak, erre vall egy ily edény megmaradt nagyobb töredéke. Mindezek a cserepek jól iszapolt agyagból készültek, a fölületük színe fényes piros, néha feketésbe vagy sárgásba játszik.

Más csoportba, mely hasonló minőségű, tartoznak lapos aljú szélesen nyíló csészék; ezeknek az oldala néha majdnem függélyesen emelkedik és a szélük vízszintesen és laposan kifelé álló karimával bir, melyből gyakran ugyancsak vízszintes erős széles nyujtvány áll ki, mely fül szerepét vihette. Sajnos, hogy ezen fajta edények is csonkán maradtak, talán arra szolgáltak, hogy az előbb említett lábakra helyezték.

Azonkívül azok az edények is fényesek, melyeken a megszokott jellemző szalagmotívum előfordul; ezeken rendszerint fényesre csiszoltattak a pontozott szalagok között vonuló üres sávok, melyeket máskor rendesen fehér anyaggal töltöttek meg, a kifényesített sáv színe az alapszín szerint módosul, hol vöröses, vöröses barna, sárgás vagy feketés.

Fényesre csiszolt cserépedények nyugat felé is előfordulnak, de csak szórványosan.

A szalagos dísz korából csak szlavoniai őstelepekről való leleteket és osztrák czölöpös telepekből származó néhány darabot kívánok említeni, ellenben Butmirban p. o. Sarajevo mellett nem akadtak ilyenek.

E pompás kifényesítést néha a kőkör más fajta edényeinél, az u. n. harangidomú serlegeknél és a velök járó csészéknél stb. is lehet észlelni és ide csatolhatók a régibb bronzkor némely edényei, p. o. a Csehországban az unetizi sírok-typusbeli edények.

Ezek a példák azonban kisebb-nagyobb mérvű kivételek; Tordos a középeurópai neolithikus műveltség körében e részben legközelebb áll a Kelethez.

II. A Cyprus szigeti régibb temetőkből előkerült agyagedények

1. ábra.

közt van egy különváló csoport, ennek sajátja, hogy figurális domborművekkel, állatokkal (szarvasok, kőszáli zerge stb. és növényekkel díszítik 1. ábra).^{*} Ez a díszítő mód az őskori agyagművesség körében nem dívik. A mennyire az emlékeket ismerem, ily domborműves díszítések a legrégibb időkben Cyprus szigetére szorítkoztak, ha csak nem kívánjuk ide számítani a trójai u. n. baglyas urnákat. Kivételt csak Tordosban tapasztalunk. Az éveken át tartott kutatások tartama alatt előfordultak Tordoson is néhányszor domborműves idomokkal

^{*} Az első ábrában előállított részlet egy csésze széléről való, csakúgy mint az alább bemutatandó tordosi töredék.

diszített cserepek, bár az idomok kizárólag emberi alakok fölemelt vagy lecsüngő karokkal (2. ábra); ellenben nem akadtak állatok, melyeknek előfordulása Cyprusra oly jellemző. Nem szabad ezt a fajta diszítést összetéveszteni azokkal a néha kidomborított egyszerű mértani mustrákkal, melyek a Keleten igen gyakoriak és a melyek a szalagos ornamentika körében is előfordulnak.

2. ábra.

III. Cyprus szigetének legrégebbi őskori sirjaiban, melyek jóformán még a kőkor fokán állanak, bizonyos, igen különös idomú tálak tűnnek ki leginkább, melyek gyakran igen nagy teriméjűek és nagy kiöntő nyílásokkal vannak ellátva. Valószínűleg jog-

3. ábra.

4. ábra.

gal hiszik, hogy fejésre s a tej eltartására szolgáltak, nagyságuk 20 és 45 cmnyi átmérő között változik. A kiöntő nyílás vagy vályú formájú vagy csőidomú, a kiöntővel ellentett oldalán a tálon lapos, vízszintes fül van, két lyukkal, melyeken zsineget lehetett áthúzni, hogy rajta a tálat fölakasszák (3. és 4. ábra). Hasonló tálakat Egyiptomban is ástak ki s itt-ott Görögországban is találtak ily tálaból való cserepeket.

Ugyancsak igen régi korbeltiek más csöves kiöntésű edények, melyeknek inkább gömbölyded volt az idomuk. A kettős kiöntő csővel ellentett oldalon függélyesen álló erős fül emelkedik ki az edény falából, szélét bekarcsolt vonalak ékítik.

Közép- és Északkelet-Európa prähistorikus agyagművei között alig ismerünk ily fajta kiöntőkkel felszerelt edényeket. Találtak ugyan néha kőkori kamara sirokban Északnyugati Németországban apró füles korsókat, * melyeknek elől át van törve a faluk és hol ez áttörés mellett a kiöntést elősegítő vastagodás van, csak hogy ezek az edények mégis egészen mások mint a cyprusi tálak. Tordoson ellenben találtak cserepeket, melyek bizonyára ép oly fajta tálaból valók, a milyenek a cyprusiak. Sajnos, hogy ép példány nem akadt, de a megmaradt töredékek mégis megadják a lehetőséget arra, hogy legalább az edények idomát valamennyire megállapítsuk (5. ábra). A tálak széles öblűek és nem túlságos nagyok voltak, tág, de nem igen hosszú kiöntő csővel.

5. ábra.

* Lindenschmit Alterth. unserer heidn. Vorz. I. köt. III. füzet, 4. tábla, 8. ábra.

Itt is, úgy mint a cyprusi tálaknál a fal szélét gyakran finom bekar-
czolások ékítik. Vajjon volt-e a kiöntővel ellentett oldalon fül vagy
fogantyú, már nem állapítható meg biztosan.

Sem a figurális diszítések, sem az edényidom tekintetében nem
lehet arról szó, hogy Cyprus szigetéről Erdélybe vagy Erdélyből Cyprus
szigetére átvittek, inkább azt kell föltételezni, hogy e sajtászerű jelen-
ségek itt is, ott is önállóan keletkeztek.

Nem is lehet e megjegyzésekből egyéb következtetéseket Cyprus-
szigetének a szalagdíszű keramikához való viszonyára vonatkozólag le-
vonni, a mint tette p. o. Much, mikor a rézkorról írt könyvében, a
mikor néhány cyprusi diszitmény hasonlatosságát osztrák czölöpös tele-
pekről előkerült edényekkel fejtegette. Mert Cyprus szigete a réz-bronz-
kor legrégibb szakaszában nagyon elzárt terület volt, leletei még a
hissarlikai legalsó rétegekből előkerült leletekkel, még kevésbé valamely
európai kőkori szakasz emlékeivel állanak közelebbi rokonságban. Nem
találjuk nálunk a cyprusi táblás bálványokat, nincsenek oly edényfor-
máink mint p. o. a hosszúnyakú gömbös edények és mások. Akkor is,
ha közelebből tekintjük a cyprusi ornamentikát, nagyon könnyen
meggyőződünk róla, mily sikertelen minden kísérlet belterjűbb össze-
függés kimutatására. Az ivócsészék és hosszú nyakú palaczkok fehér
anyaggal kirakott bekarczolt mustrái, valamint az ó-cyprusi különböző
fajtájú edények domborműves diszitményei ily fejlettségben nem for-
dulnak elé a szalagdíszű keramika elterjedési területén vagy Európa más
kőkori vagy régibb fémkori szakaszában, de még Trójában sem találjuk.

Inkább tartom lehetőnek, hogy az ornamentika alapján ily össze-
függést keresünk az európai leletek s azon leletek között, melyeket
W. M. Flinders Petrie Nagada és Ballas között a libyai sivatag szélén
kiásott és a melyeknek analogiái Egyptom más pontjain is előkerültek.
Amaz egyiptomi edények mértani mustrái sok hasonlatosságot mutatnak,
kivált a magyar földi és boszniai szalagdíszű kőkori diszítéssel, meg
van egyebek mellett a tekercs- és mænder mustra, melyek oly sűrű
változatosságban a szalagos ornamentikában is szerepelnek; de az egy-
mástól messze eső analogiák között még hiányzanak a közbeeső tagok,
melyek a földrajzi távolságot áthidalnák.

IV. Rövid idővel ezelőtt A. Körte kutatásai következtében Phry-
giában érdekes őskori leletek kerültek elé, melyek Phrygia ősi kerami-
kájának teljes azonosságát a Schlieman-féle hissarlik-trójai leletekkel
bizonyítják. * Legutóbb Körte ugyancsak Phrygiában lelt cserépedényt
tett közzé,* mely nem egyezik meg a többi phrygiai keramikával és a

* Arch. Anzeigen 1896. 34; Zeitschr. f. Ethn. 1896. Verh. 123; P. Kretschmer Ein-
leitung in die Geschichte der griech. Sprache 1896., 174 s. k. II.

trójaitól is messze esik, ellenben szorosabb viszonyban áll Erdély kőkori agyagművességéhez. Ezt az edényt (6. ábra) 1892-ben vasutépítésnél Pabi falu közelében a régi Gordion területén lelték.

Magassága 7.5 cm.; nyakán pontsor alatt két vízszintes vonal ékíti, ezalatt négy, helyenként öt zig-zeg vonal következik, az így támadt háromszögek és sávok pontokkal vannak megtöltve, az edény alján a zig-zeges szalagot két központi kör fejezi be. Bármily ügyetlen különben a füles poháron a díszítés kivitele, a vonalak és pontok bekarcolása és beszúrása igen finom és csinos, a fülét kiegészítették és pedig igen helyesen.

6. ábra.

E kis pohár díszítése kétségtelenül kőkori jellegű. Az edény díszítését illetően az európai szalagos keramikához sokkal közelebb áll mint a Phrygiában rendszeren dívó típusokhoz, valamint a trójai legrégibb, Mykenet megelőző, rétegek leleteihez. A szalagdíszű agyagművek csoportjai közt erős helyi különbségek észlelhetők;

Tordos, a Tiszavidéke és Bosznia e helyi csoportok közül már a mint aránylag legközelebb eső területek a legtalálhatóbb analógiákat mutatják.

Összeállítottunk (7. ábra) itt Tordosról rokon mustrákat, melyek majdnem mind az oly jellemző tordosi négyszög alapú és négyszögös öblű poharakról vették. Csak abban térnek el a díszítések a phrygiai pohár mustráitól, hogy Tordoson a pontok és vonalak vastagabbak, a mint általában a tordosi poharak durva művek.

Nem is akarom azt állítani, hogy a phrygiai pohár azonos a tordosi agyagkészítményekkel, csak a díszítmények rokonságát kívánom hangsúlyozni. Hogy

7. ábra.

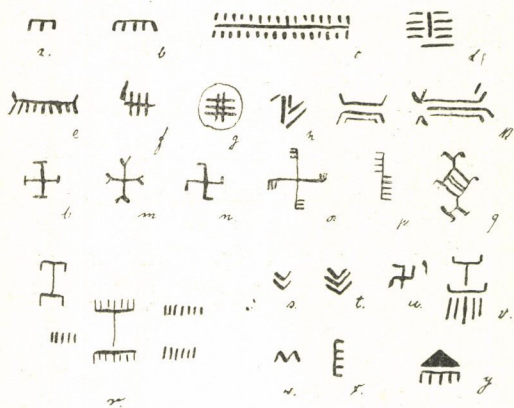
ha a phrygiai pohárhoz egyáltalában analógiákat keresünk, akkor első sorban Tordosra kell gondolnunk. Nem kell azon fölnakadni, hogy Tordoson nincsenek oly füles pohárkák, mint a phrygiai. Még oly csoportban is, mint a boszniai (Butmiri telep), mely az erdélyihez (Tordos) a legközelebbi rokonságban áll, mutat számos oly típust, mely Tordoson nem fordul elő és ép úgy vannak Tordoson idomok, melyeket Butmirban hiában keresnénk.

* Athen. Mitth. XXII., 1897. 24. l.

Egyáltalában azt tapasztaljuk, hogy a szalagos díszű keramika körében erős helyi jelleget öltenek egyes csoportok, a minek daczára még sem foroghat fön kétely az egyes csoportok közös összetartozására.

Igaz ugyan, hogy egyelőre a phrygiai edény mustrája még nem elég bizonyíték arra, hogy a «szalagos» keramika területe odáig kiterjedt, azonban épen nem lehetetlen, hogy az európai újabb kőkor ez a keramikus izlése Phrygiában is dívott. A térbeli nagy távolság nem akadály ily lehetőségre, mert nem csak a «szalagos» díszű, de egyéb kőkori cultur körök is, mint azok, melyeknek jellemző dísz a «zsineg» disz, vagy a melynek sajátja a «harang» pohár, nem kevésbé széles területekre terjeszkedtek.

V. Poppelreitter említi,* hogy hissarlikai és phrygiai cserepeken írásforma jelek fordulnak elé; ez alkalmul szolgál arra a megjegyzésre, hogy

8. ábra.

a tordosi edényeken is fordulnak elé hasonló jelek. Torma Zsófia úrhölgy, a tordosi újabb kőkori telep fáradhatlan kutatója «Ethnographische Analogien» című művében már tárgyalt néhány ily jelt; itt most több ily jegyet közlünk (8. ábra). Tordoson e jelek, melyek mindig még a puha agyagba nyomattak bele, vagy az edények, különösen a jellemző poharak alján vannak, — csakugy mint a «domború bé-

lyegek» a szláv edények alján — vagy ritkábban az edények oldalán látjuk. Az *a—g* alatt ábrázolt jegyek edények alján láthatók, az *a* alatt idézett jel kampói már az edény oldalára nyúlnak át. A jelek másik sorozatából (*r—y*) az *r* alatt említett egy négyszögű fekete pohár alsó szélén látható összefüggő előállításához tartozik, melynek értelme nem világos, hasonlóak az edény más oldalain láthatók. Az *s* és *t* alatt idézett jegyeket gyakran cserépfedőkön és orsóféle tárgyakon észleljük; de előfordulnak edények oldalán is, néha a horgos kereszt társaságában. A *w* és *k* alatt ábrázolt jelek diszítményes sávok közötti üres mezőkön jelennek meg; az *y* alatti jegy tompa színnel van reá festve.

Bajos eldönteni, hogy vajjon ezek a jelek (eltekinthetve talán az *r* alattitól) gyári jegyek voltak-e, avagy a tulajdonost jelzik avagy írást képviselnek. Itt csak úgy mint Trójában majdnem valamelyikére az első eshetőség közül gondolnánk. A szalagos ornamentika területének

* Jahrb. des Arch. Instit. X., 1895., 211—215.

más csoportjaiban eddig ily jegyeket még nem igen tapasztaltak p. o. Butmirban sincsenek; ép oly kevésbé ismerjük az alpesi vidékek czölöpös telepein és a még éjszakibbra eső őstelepeken, Tordoson ellenben aránylag oly sűrűn léptek föl mint Európa semmi más kőkori telepén.

Mainz, 1898. márczius.

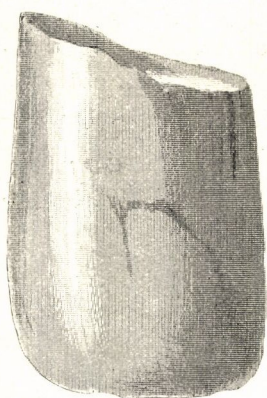
Reinecke Pál.

ALDUNAI LELETEK.

Az 1895. év folyamán dr. Almássy György és Chernel István urak ornithologiai célból bejárván a magyar Duna alsó szakaszát Temes-Kubintól K-re az árterületből kiemelkedő hosszúkás dombhátak tövéen őskori cserepek tengernyi sokaságára bukkantak, melyekből rövid néhány óra alatt ladikszámra valót gyűjtöttek. E dombhátak közül első sorban a Temes-Kubintól ÉK-re eső Csolak-malmánál lévő vizsgálták meg. Ezen dombhát az északi szélesség $44^{\circ} 47'$ és keleti hosszúság $38^{\circ} 41'$ és $42'$ közt fekszik és a katonai térkép XXIV. Col. 26. és 27. zónáján a 75-ös cotával van jelölve. É-ről a Cservenka bara nevű holt ér medre, D felől a Ponyavicza határolja. Ezen lapos dombhát a Gajai major, tehát K felé mindinkább keskenyedik és csak 3—4 m-nyire emelkedik ki a síkságból. Nagy áradáskor, mikor a Duna vize elborítja a Ponyaviczát és a gyukszél * É-nak hajtja a hullámokat, a csapkodó ár ki-marja a dombhát déli oldalát és föltárja az átlag csak 30—40 cm-nyi mélységben fekvő régiségeket. Itt a nevezett urak mintegy 140 m²-nyi területen két délután folyamán nem kevesebb mint 82 köeszközt, tömördek sok csontot és cserepet, de ép edényeket is gyűjtöttek. Dr. Almássy Györgynek feltűntek a domb hátán levő mintegy 15—2 m. átmérőjű vermek, melyek közül néhányat felásatott, minek folytán kör-alakú tűzpadok tárultak föl, melyeken mint fészekben a cseréptöredékek rakás számra heverték.

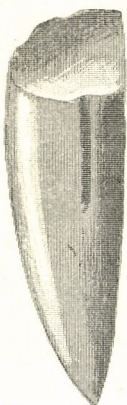
Ugyanazon szélesség, de a K hosszúság $38^{\circ} 48'$ — $50'$ közt húzódik a *Belibreg* keskeny háta, mely 13—14 m.-nyire emelkedik a Ponyavicza és a tőle É-ra eső bara fölé. Itt *Klingl János* úr, jelenleg temes-kubini lakos, még 1895-ben néhány nagyobb urnát ásott ki; az ő nyomán indulva dr. Almássy György úr 1896-ban néhány kutató árkot húzatott a dombon, melyek ismét sok cserepet hoztak felszínre, sőt a domb legkeletibb végén bronzokra is akadt, melyek közül egy vékonyka sima karpereczet el is tett. Még az utóbbi év folyamán rá akadt *Stari Dubovác*-nál a Duna partján egy vastag kulturrétegre, melyben számtalan edénytöre-

* Így hijják a soproniak a siroccót.

a)

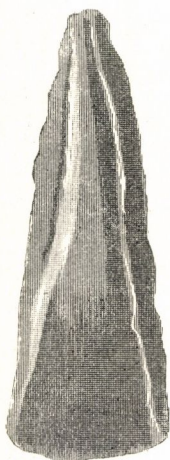
1. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

b)

7. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

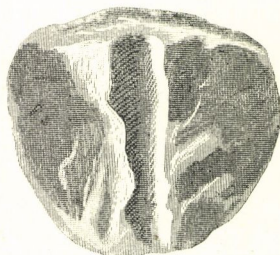

a)

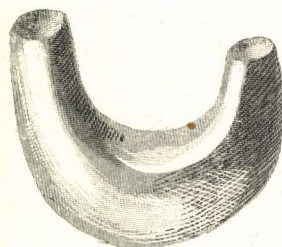
3. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

b)

6. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

8. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

5. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

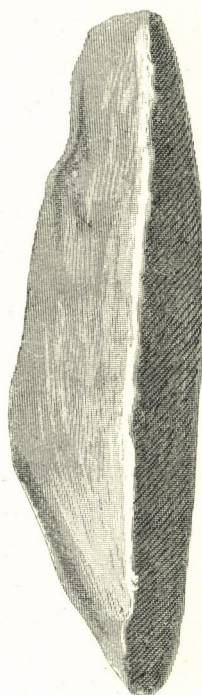

a)

4. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

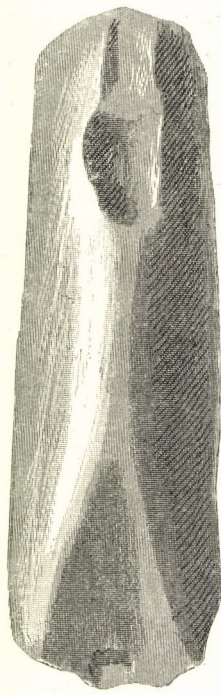

b)

a)

2. SZ. $\frac{2}{3}$ n.

b)

ALDUNAI LELETEK.

a)

b)

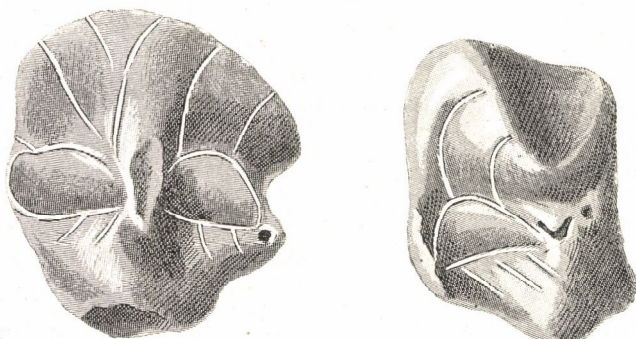
9. SZ. cca $1\frac{1}{2}$ n.

a)

b)

10. SZ. $2\frac{2}{3}$ n.

a)

b)

11. SZ. $2\frac{2}{3}$ n.

ALDUNAI LELETEK.

déken és állatcsonton kívül egy kuporodó emberi csontvázat is talált. Az itt talált edények igen díszes betétűek.

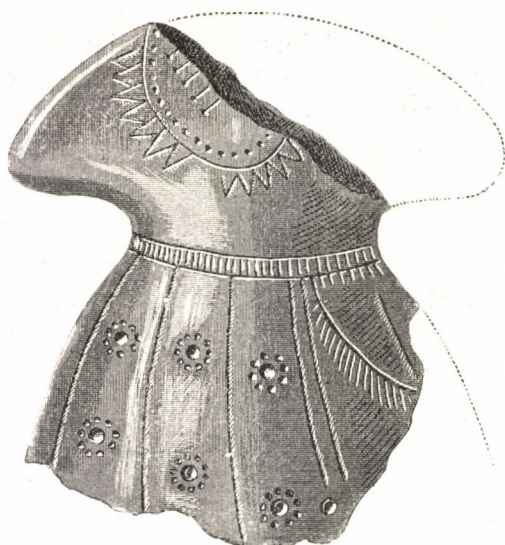
Dr. Almássy György valamennyi régiséget vasmegyei Borostyánkő várába szállíttatta, hol báró Miske Kálmán úr figyelmeztetése folytán ismerkedtem meg velök. A tulajdonos szíves beleegyezésével bemutatom azokat szakköreinknek, hogy figyelmüket a fontos telepekre felhívjam, és kiválóképpen a délmagyarországi muzeum társulat érdeklődését irányítom e tájakra, melyeknek aránylag szűz földje fölötté becses anyagot szolgáltathat még hazai őskori viszonyainknak pontos megismerésére.

Első sorban a kőeszközöket mutatván be, feltűnőnek kell mondanunk azoknak aránylag nagy számát, mert megjegyzendő, hogy itt rendszeres kutatásról, ásatásról nem volt szó, hanem a tárgyak úgy kerültek össze, a hogy azokat nagyobbára a véletlen vetette felszínre. Össze sem szedték mindnyáját, így pl. az őrlő- és ütő kövekre semmi súlyt sem fektettek, ezekből csak egy-két darabot szedtek föl mutatóképpen. Magáról a Csolak-malma melletti dombhátról 90 darabot hoztak el, de a Belibregen összesen csak hat darabot leltek. Összesen tehát 96 darabra tettek szert. E szám annyival is meglepőbb, mivel az egész kutatásra szánt idő nem volt több negyedfél napnál.

A vágó kőeszközök közt három típus tűnik föl. Az *első*t jellemzi az aránylag hosszú él, a felső rész domború volta és az alsó rész sima lapossága, lásd 1. szám *a)* és *b)*. A bemutatott példány legnagyobb hossza 77 mm., szélessége 47 mm., legnagyobb vastagsága 20 mm. Az élnek lejtőződése az alsó lapon a hosszúság 50 mm.-énél, a domború oldalon pedig a 40 mm.-énél, azaz itt menedékesebb. Ezen típust 11 épebb és egy fél darab képviseli. Valamennyinek felső, vastagabb része használat folytán törött.

A *második* típust a 2. szám tünteti föl, még pedig *a)* fölülről *b)* oldalról. Ezt a típust mi magyarok gyalualaknak, míg a németek kaptafalaknak nevezik. Jellemző a vastag test, mely a pusztá marokba is jól illik bele. Az élnek felső lejtője a kő vastagságánál fogva jóval hosszabb az alsónál. Az alsó lap is a legtöbb példánynál némi domborodást mutat. Bemutatott mintánk hossza 132 mm., vastagsága 32 mm., éle 43 mm. hosszú; az él lejtője fent a hosszúság 90, alul pedig a 116 mm.-nél kezdődik. Az él csorbái sűrű használatra mutatnak. E típusból nyolcz ép és 13 csonka példány van meg.

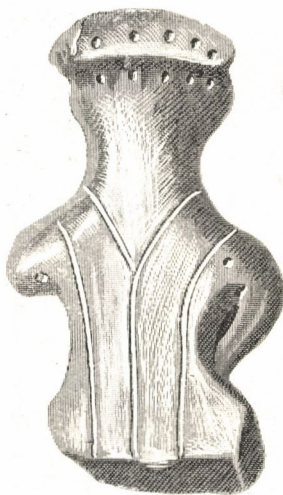
A *harmadik* típust a 3. számú ábra *a)* és *b)* mutatja. Általán véve keskenyebb, majdnem vésőre emlékeztető alak, feltűnő a fokának csekély átmérője. Bemutatott példányunk 90 mm. hosszú és 18 mm. vastag, élének hossza 32 mm., ennek felső lejtője a hosszúság 47 mm.-énél kezdődik, minek következtében csinosan hajlított ívalakot mutat; az alsó

13. sz. $\frac{2}{3}$ n.

a)

b)

c)

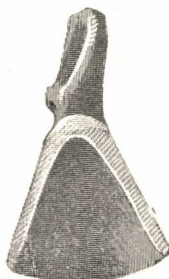
12. sz. $\frac{2}{3}$ n.

b)

a)

c)

14. sz. $\frac{2}{3}$ n.

ALDUNAI LELETEK.

lejtő a hosszúság 62 mm.-éből indul, miért is jóval meredekebb. Összesen négy ilyen példány van a gyűjteményben. S. Müller ezt a typust a neolith kor régibb időszakába sorozza; ily véleményt azonban a rendelkezésre álló csekély számú összehasonlító anyagra való tekintettel a mieinkről kockáztatni nem merek.

A kövessöket a 4. szám *a)* és *b)* mutatja be. Rövid tömör testök felső része domborúbb az alsónál, az él lejtői majdnem egyenlő hosszúságban kezdődnek. Bemutatott példányunk méretei: 64 mm. hosszú, 16 mm. vastag, az él hossza 17 mm. fokának szélessége 15·8 mm. A tűzköeszközökből álljon itt egy 50 mm. hosszú és alsó végén 17 mm., felső végén pedig 10 mm. szélességű penge. (5. sz.)

A köeszközök sorát nucleusok, szilánkok, ütőkövek s egyéb töredékek egészítik ki.

Ezek közül a 6. szám egy kovarcz-buzogány töredékét mutatja be, melynek fúrott csatornája 40 mm. legnagyobb átmérője pedig 55 mm. hosszú.

A 7. szám egy kőgömb fele, melybe miként az ábrából tisztán látható, egy 53 mm. hosszú fúrás szolgál bele. A félgömb átmérője a fúrás irányában 64 mm.; szélességben pedig 75 mm.

Csonttárgyak közül említendő négy ár és két kalapács szarvasagancsból, néhány átfúrt töredék és több agyar. A 8. szám szarvasagancs rózsájából készült karikának felét mutatja be, melyet alkalmasint amulette gyanánt viseltek.

Áttérve az agyagedényekre és az agyagból égetett tárgyakra, ezek közül a lehető legnagyobb változatosságot vesszük észre. Figyelmünket legkivált a bálványképek kötik le, melyek közül a Csolak-malma melletti dombhát négy tömör, a *Belibreg* pedig két üreges alakot szolgáltatott.* A 9. számú *a)* és *b)* rajz feketés alakot mutat előlről és hátulról tekintve. Feje, miként különösen a *b)* rajzból kitetszik, letörött és nem is illik egészen rá a nyakra, a mennyiben egy közbeeső töredék teljesen elveszett, de egész mivolta a mellett szól, hogy ezen alak törzséhez tartozik. A fej magassága elől 52 mm., hátul 38 mm., a fülek közötti távolság 38 mm. Orra messze kiálló, szemét fölül a félív alakú szemöldök, alul pedig két párhuzamos ráncz jelöli. Lapos tetejű sapka födi, mely elül zig-zagos diszítést tüntet föl. A sapka teteje közepetájt szélessége irányában becsapott ránczot mutat. Hátul a fej inkább lapos semmint gömbölyű és kissé ferdén álló megszakítva mélyített barázdát tüntet fel. A dudorodással jelölt fülek átfurottak. A törzs hossza 95 mm., hozzá tudván még a lábat is, az egész alak 128 mm. hosszú; szélessége

* Jellemző, hogy a szláv körülalakók *bog*-oknak nevezik (*bog*=isten) és színök szerint *cserni* (fekete) meg *cservenji* (vörös) bogokra osztályozzák.

15. sz. $\frac{2}{3}$ n.

16. sz. cca $\frac{1}{4}$ n.

17. sz. $\frac{2}{9}$ n.

18. sz. $\frac{2}{3}$ n.

19. sz. $\frac{1}{4}$ n.

ALDUNAI LELETEK.

vállban 55 mm., a csonka karokkal együtt pedig 72 mm.; dereka 40 mm. széles. Az alakot majkó burkolja, melyen elül is hátul is három varrat látható, melyek közül a középső a nyakat körülvevő két ágra oszlik. Hátul a derekán keresztbe menő barázda látható — talán a szíj jelölése; — csípője táján a majkón fúrás vehető észre, mely talán csinlingelő ékszer befogadására szolgált. Nevezetes az, hogy a láb térdben föl van emelve, minélfogva közel esik a gondolat, hogy az alak lovon ülhetett. Mindkét kar, valamint a bal láb letörött.

A 10. sz. *a)* és *b)* rajzok egy csonka bálvány elő- és oldalnézetét mutatják. A meglevő alak egész hossza 68 mm., melyből magára a fejre 37 mm. esik. Legnagyobb szélessége beletudva a letompított karokat is, 58 mm. Kiálló orra letörött; szemei kereken domborodnak ki a majdnem kör alakú üregből; fülei éppen csak hogy jelölve; homloka aránylag magas, feje teteje hátrafelé lejtős. Hátul a fej teteje felől a derékon át ferde irányú barázda vonul. Az alakon mindenütt vörös festék nyomai látszanak.

A 11. sz. *a)* és *b)* képe egy nagyobb bálvány durva szemcsés agyagból égetett 60 mm. magas feje, melynek legnagyobb szélessége szintén 60 mm. Kiemelkedő orra letörött; mandula alakú szemeinek belső vége rágörbül az orra; a szem alatti három ferde vonal (*b*) ránczokat (?) tüntet föl. Meglevő bal füle át van fúrva; a jobb fül letörött. Homlokán hat ferde irányú barázda húzódik fölfelé; hátul a lapuló fej kidudorodik (*b*).

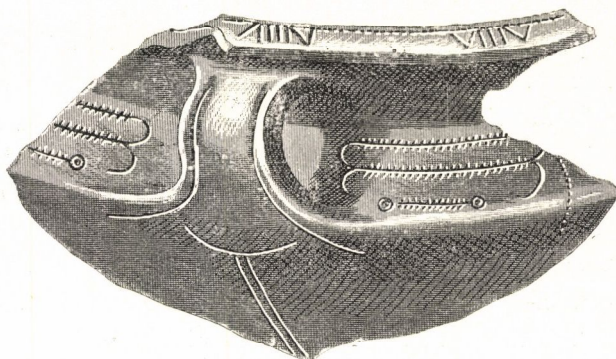
Igen érdekes a 12. szám. *a)* *b)* és *c)* nézeteivel ábrázolt bálvány. Teljes magassága a 30 mm.-nyi fejjel együtt 90 mm., legnagyobb szélessége 52 mm. Erős orra igen is kiálló, szemeit ferdén álló félkörök foglalják körül; homloka hirtelen hátrafelé hajlik és két legszélén fúrás tüntet föl, míg a valószínűleg a hajcsomót jelölő hátulsó dudor hat helyen van átfúrva. Jobb válla is két helyen van keresztül fúrva, míg bal vállán egy fúrás ferdén vezet fölülről lefelé. Majkóján elül is hátul is tisztán láthatók a varratok. Jobb karja ölbe téve, az ujj ránczait mutatja; bal karja is alkalmasint ilyen helyzetű volt; erre mutat a törés barázdája. Ezen alak valószínűleg valamire rá volt ültetve, alapjának töredékes szélei igazolják e föltevést.

Teljesen elütő ezektől a bálvány két csonka alakja; talán azért, mivel ezek női alakokat akarnak feltüntetni. Kiválóan érdekes ezeken a ruházat díszítése, mely a himzés nagy gyakorlottságára és egyúttal némileg fejlett izlésre mutat. Kár, hogy éppen azok az alakok csonkák. Így a nagyobbikból (13. ábra) csak egy 100 mm.-nyi magas rész van meg, mely azonban eléggé sejteti, hogy milyen szép lehetett az egész alak. Felső testéből csak a jobb váll, meg a mell egy fele van meg, mely csipkés dísz és csüngő meg rátűzött gyöngyöket tüntet föl. Az öv,

a)

20. SZ. cca $\frac{1}{4}$ n.

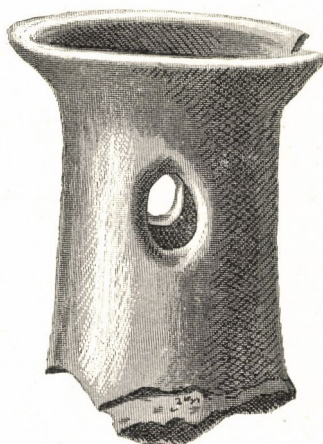

22. SZ. $\frac{1}{3}$ n.

b)

20. SZ. $\frac{1}{3}$ n.

21. SZ. cca $\frac{1}{4}$ n.

a)

a)

b)

24. SZ. $\frac{1}{3}$ n.

b)

23. SZ. $\frac{1}{3}$ n.

ALDUNAI LELETEK.

melynek kerülete 133 mm. párhuzamos rovátkos disztítésű, míg a sávokra osztott szoknya a himzésnek és disztítésnek több módját mutatja. A meglevő töredék alsó csonka üregének átmérője 85 mm.

A kisebbik csak 53 mm. magas alaknak feje meg nyaka hiányzik. Ruhája ennek is igen díszes [l. 14. ábra a) b) és c)]. Eredeti ennél a felső testnek homorú alakítása (a), melyen a nyak- és mell dísz látható; hátul a derékon két mezőben gyöngyös disztítést látunk (b). Az 51 mm.-nyi kerületű övet két párhuzamos vonal jelöli. A rovátkákkal jelölt kör, talán az övről lecsüngő fórist (bouillon) ábrázolja; a 31 mm.-nyi hosszú szoknya elül is hátul is egyforma rovátkás disztítést mutat; ábránk c) rajza ezen alak üregét tünteti föl, melynek átmérője 31 mm. Gondosan kutató kéz megtartotta volna ezen alak fejét is, mely a kiásás alkalmával törött le.

Nézve ez alakokat, önkéntelenül szemünkbe ötlük az ember æsthetikai érzékének egyenlő fejlődése a műveltség alacsonyabb fokozatain; mert eltekintve a szomszédos Bosznia, Szerbia és Erdély ugyane fajta alakjaitól, megkapjuk ezeknek szakasztott hasonmásait Japánnak kőkori telepein is.

Még inkább áll ez az edények disztítéséről. A horror vacui egy és ugyanaz a világ minden pontján, de hogy majdnem mindenütt ugyanazon disztítésű motivumokkal találkozunk, az se nem véletlen, *se nem import!* hanem az emberi nem egyforma fejlődésének következménye. E tekintetben a kubinvidéki edények valósággal minta számba mennek. Mert pl. a 15. számú csak 65 mm.-nyi magas kis pohárka kigyózdó szalagos disztítésével akár a pyrenæi hegység völgyeiben, akár Japán szigetein éppen úgy fordul elő mint Dunánk mentében.

De szűkebb határu régészeti jelentőségek még nagyobb, a mennyiben új áthidalót nyújtanak a Száva vízrendszere tájairól Erdélybe.

Mindenekelőtt a nagyobb edények sajátos alakja köti le figyelmünket (l. a 16. és 17. számú edényeket). Aránylag keskeny alapból nagy öblösen indulnak, ott pedig, hol a nyakba kellene átmenniök, övszerű összeszorítással megszűkülnek, mire újból, de már csekélyebb átmérővel öblösödnek, azután kupolaszerűleg átmennek a nyakba, melyet azonban a nagy edényeknél csak néhány körülfutó párhuzamos kör (rendesen három) jelez; innen indul a fölfelé kitérő perem, melynek legszéle hirtelenül hajol ki. 17-es számú rajzunk helytelenül egészíti ki az edény száját. Kétszer öblösített edényeknek mondanám ezeket. Csehországból ismerünk néhányat, Wosinsky Mór, a tolnamegyei Szent-Andrásról közöl egy ilyen edényt, melynek disztítése tökéletesen összevág a kubiniakkal.*

* Tolna vármegye: I. k. LXXIX. tábla, 4. szám.

25. sz. $\frac{2}{3}$ n.

26. sz. $\frac{2}{3}$ n.

29. sz. $\frac{2}{3}$

27. sz. cca $\frac{1}{2}$ n.

28. sz. $\frac{2}{3}$ n.

ALDUNAI LELETEK,

A szóban forgó edényekből két fajta tűnik fel, az egyik *kettős*, a másik *négyes* fülű. A fülek elhelyezése is kétféle; a kettős fülűeknél az edény nyakát hidalják át, a nélkül azonban, hogy a peremig fölérnének; míg a négyeseknél a derekat övedző szorítás fölött domborodnak. Tisztán látható ez a 18. számú csak 70 mm.-nyi magas edénykénél, mely a nagy edények diszítését azoknak kétszeresen öblösített alakjával együtt sikeresen utánozza.

Ezen keskeny fenekű edények agyagkarikákon, vagy pedig igen díszes tartókban állottak. Ilyen nagyobb fajta díszes edénytartót 19. sz. ábránk mutat be.

Az edénytartóknak az edénynyel való összeforrasztásából keletkeztek az üreges talpu edények; leginkább tálak ezek, melyek szintén változatos diszítést tüntetnek föl (l. a 20. számú a) rajzot), mely a 20. b) táltöredéknek a talpa. Ilyen edénytalp a 21. szám is. A talpak átfúrásában semmiféle praktikus cél nem keresek, tisztán diszítő motívum ez, (l. a 19. sz. önálló edénytartót, melyen párosával fordulnak elő a belül is rovatosan diszített nyílások). Ezen szokás átment a *hallstatti* koron át a római időbe is; csak hogy itt már inkább volt gyakorlati célja, a menyinyiben a nyílásokat levitték egészen a talp karimájáig, minek folytán mintegy tripóst látszanak utánozni. Az öblös medenczealakú füles tálak sem ritkák telepeinken; példa rá a 22. számú rajz, mely jókora füles tál nagy darabját ábrázolja. A diszítés egybevág a fent leírt edényekével.

A kisebb fajta talacska alakú csészék fölötté szép diszítésűek; ilyen a 23. számú a) és b), még inkább pedig a 24. számú a) és b) rajzokban bemutatott csésze; mindkettőnél a b) rajz a fenék külső felületének diszítését mutatja.

A kétszer öblösített fennálló peremű korsók bemutatására szolgál a 25. szám alatt ábrázolt, melynek füle áthidalja a korsó derekát a nélkül, hogy a peremig érne.

Ugyane korba sorolnám a 26. számú piczike agyagpoharat, de már a 27. számú korsócskát jellemző fülével úgyszintén a fölötté keskeny talpú 28. számú piczi korsót nem merném ide e korba helyezni, legkevésbé pedig a 29. számú rendkívüli kecses formájú és fölötté csinos, fenekén keresztes diszítésű findzsácskát, mely a Belibregről való és emlékeztet Cyprus szigeti belső hasonló külsejű rézkori alakokra. Ugyancsak e dombon találtak egy 297 mm. és 45 mm. mély halsütő medenczét igen durva agyagból. Egyéb cseréptöredékeknek se szeri se száma, ezek közt La-Tène-koriak meg szláv eredetűek is fordulnak elő.

Egybefoglalván az egészet, azon eredményre kell jutnunk, hogy a magyar al-dunamenti partvidék, hozzászámítván a szigeteket is, nagyon megérdemli a gondos átkutatást.

Sopron, 1898, márczius 15-én.

Bella Lajos.

MIKOR SZÁLLOTTÁK MEG A RÓMAIAK A DUNÁNTÚL ÉSZAKKELETI RÉSZÉT?

A nagy pannon-dalmát lázadás elfojtása Kr. u. 9-ben végkép megtörte a pannonok ellenállását s a rómaiak előtt nyitva állott az út, hogy uralmukat az egész Dunántúltra akadály nélkül kiterjesszék, határul a birodalom e részén a Dunát egész hosszában tűzvén ki.

Csakhogya még sem tették. Italia biztonsága érdekében elégségesnek találták, ha a Dráva-Száva közét megszállják s a Drávától északra lakó néptörzsekkel szövetséges viszonyba lépnek.

Évtizedeken át a Dunántúlból nem volt több a rómaiak kezében, mint annak nyugoti széle, Scarbantia (Sopron) és Savaria (Szombathely) városokkal s az is Noricanhoz volt csatolva. Főleg ezen városok biztosítása végett, de még azért is, mert erre vezetett azon főút, mely a Balkán-félszigetet a Nyugottal összekötötte, toltá előre Vespasianus (69—79) a legiók táborait a Dunáig, egyet Vindobonában (Bécs), a másikat a szomszédos Carnuntumban (Deutsch-Altenburg és Petronell között) helyezvén el.

Arról, hogy mily körülmények között és mikor történt a Duna vonalának megszállása Carnuntumtól Mursáig (Eszék), hallgatnak forrásaink.

Brigetiót (Ó-Szőny) és Aquincumot (Ó-Buda), melyek ezen vonalon legiók táborhelyei lettek, először a II. században élt Ptolemæus említi, Brigetióról megjegyezvén, hogy az első segédlegio állomása. A fölíratok közül a legrégebb, mely Brigetióból való, a C I L III 4356 (Kis-Igmánd) számú, 134-ben keletkezett, a legrégebb aquincumi felirat pedig, a C I L III 3487 számú, 138-ban készült. Ezen adatok azonban sokkal későbbiek, semhogya belőlük arra az időre következtethetnénk, a midőn a Dunántúl északkeleti része római kézbe került. Már azon időből való, midőn mindkét helyen régen legiók tanyáztak.

A régebbi történetírók, mint Schönvisner s Kenner,* Dio Cassiusra (LV. 24.) hivatkozva, azt állítják a második segédlegióról, hogy már Vespasianus alatt lett Aquincum lakosa, a miből az következne, hogy Brigetio is s a Duna egész vonala már akkor erődítésekkel láttatott el. Ezen nézetről azonban Salamon Ferencz** kimutatta, hogy Dio Cassius szavainak félreértésén alapul.

Hampel József*** ugyan szintén arra az eredményre jutott, mint

* Noricum u. Pannonia (Berichte u. Mitth. XI. 25. l.)

** Budapest Története I. 154. l.

*** Aquincum történetének vázlata 1872. (Arch. Közl. VIII. 179.) l.

Kenner, csakhogy nem Dio Cassiusból következett, hanem a dákoknak Tacitus által (III. 46.) említett 70. évi betöréséből,¹ mely arra indította volna Vespasianust, hogy Aquincumot és Sirmiumot megerősítse.

Szemben Kenner és Hampel felfogásával Mommsen² s nyomán Salamon Ferencz³ s utána Torma Károly⁴ is Pannonia északkeleti részének megszállását s a mi vele egyértelmű, a Dunának megerősítését e részen Traianusnak (97—117) tulajdonítják.

Traianus tényleg megfordult vidékünkön s a 98/99. telet a Duna partjain töltötte. Mint császár a Rajna vidékéről egyenesen ide jött s csak azután ment Rómába, a mire valószínűleg a Morva folyó körül lakó svédeknek Nerva alatt 97-ben történt mozgolódása indította. Megjelenése kétségkívül lelohasztotta a szomszédos barbárok portyázási kedvét, sőt föltehetjük, hogy a tervbe vett dák hadjáratra való tekintettel a határvédelem szempontjából hasznos újításokat tett, de hogy az ő nevéhez fűzhetők a dunai vonal e részének első megerősítését, legkevésbé sem következtethető az ifj. Pliniusnak Traianusra szórt dicsérő szavaiból (Paneg. 16).

A Nerva alatt történt svév háborúnál, melynek emlékét különben csak egy felirat (C I L V 7425) őrizte meg, jelentékenyebb volt Domitianus (72—96.) háborúja a svév quádok s a velők szövetekezett sarmaták ellen, kik mindeziideig, mint a római birodalom védeczei csendesen viselkedtek, de 88/89-ben kapva a rómaiaknak vereségén Dáciában, minden bizonynyal Decebalus bujtogatására megtámadták a rómaiakat. A quádok Nógrád-Hont megyékben, a sarmaták a Duna-Tisza között lakván, a háború színhelye csak a Duna vonalának azon része lehetett, mely Brigetiótól Aquincumig húzódik. Részleteit nem igen ismerjük, de hogy a rómaiakat érzékenyen sújthatta, bizonyítja az is, hogy benne egy legio, valószínűleg a XXI. Rapax majdnem teljesen megsemmisült s Domitianus csak úgy vethetett neki 92-ben véget,⁵ hogy Decebalussal kénytelen volt a rómaiakra legkevésbé hizelgő feltételek mellett a békét megkötni. A Vindobonában és Carnuntumban táborozó legiók elégtelennek bizonyultak a barbárokkal szemben s Domitianus Hispaniából segítségül hívta az első segéd-legiót. Azonfölül részt vett ezen háborúban a második segéd-legió is, mint az Henzen 6766. számú feliratából kétségtelenül kitűnik.

Már a császárság idejében külső kényszerítő ok hiányában nem

¹ Tacitus szavaiból (IV. 4.) éppenséggel nem tűnik ki, hogy ugyanekkor a sarmaták, még kevésbé, hogy a markomannok is betörték volna.

² C I L III 415. l.

³ Budapest története I. 170. l.

⁴ Az amphitheatrum északi fele 164.

⁵ Schiller, Geschichte der röm. Kaiserzeit, I. 530. l.

szívesen léptek a rómaiak a hódítás terére, de világos, hogy ezen esetben, még Domitianus is, minden léhasága daczára beláthatta, hogy a Dunán innen portyázó barbár szövetségekkel szemben, melyeknek nagyságát ezen időből különben nem tudjuk, csak legfőlebb sejtethjük, csak a legiók szaporításával s azoknak a határon való elhelyezésével biztosíthatja a birodalom nyugalmát. Legalább annyi bizonyos, hogy úgy az első, mint a második segéd-legió ezen idő óta megszakítás nélkül Pannonia helyőrségét képezte. Az előbbiről, minthogy emlékei nálunk még eddig sehol másutt, mint Brigetioban nem kerültek napfényre, joggal állíthatjuk, hogy állomási helyéül azonnal ez a város jelöltetett ki. A második segéd-legió egyelőre Sirmiumban, majd Mursában tartózkodik s csak Hadrianus alatt telepedett meg Aquincumban, de hogy ez a hely sem maradhatott ily sokáig helyőrség nélkül, bizonyos, csak a legiót nem ismerjük még, mely a II. segéd-legiónak elődje volt. Aquincum és vidéke megszállásának vagy egyidejűleg Brigetioéval vagy nemsokára, egy-két évre reá kellett megtörténni.

Következtetésünket, melyre az események önként reávezetnek, hogy t. i. a Dunántúl északkeleti részének megszállása és megerősítése már Domitianus uralkodása alatt történt meg s összefügg a svév háborúval, megerősíti azon töredékes felirat, melyet a budai új várpalota helyén az ősszel eszközölt bontásoknak köszönhetünk.

A Krisztinavárosra néző kúpalakú bástyatorony falában befalazva találták. Minden valószínűség szerint aquincumi eredetű, ha csak Ó-Szőny vidékéről nem hozták ide, mint a C I L III 4270 számút, melyre ugyancsak a bástyafalak bontásánál akadtak. Mindenképpen azon erődítési vonallal függ össze, melyet a Dunának Pozsonytól Ó-Budáig, vagy lejjebb követhető folyása jelölt meg. A csonka kődarab ugyanis egy nagyobb táblának része, mely valamely épületben lévén befalazva, hirdette, hogy fölépítése vagy a mi kevésbé valószínű, restaurálása Domitianus császár idejében történt. A táblát párkánykeret szegélyezte, melyből a felső megvan.

A megmaradt 55 cm. hosszú s 32 cm. széles darab széleit alul s jobb oldalt egyenesre vágták, hogy a falba annál könnyebben beilleszthessék. Anyaga finomabb szemcséjű mészkő ugyan, mint az, melyből nálunk rendszeren az oltárokat, sírköveket készítették, de azért a várépítő építészek kijelentése szerint bőven kerül elő Buda vidékén is. A simára csiszolt tábla felületébe vésett betűk 8 cm. magasak s gondos, szabályos vonásaikkal az aquincumi feliratok között páratlanul állanak, a mi különben érthető is, lévén ezen felirat eddig vidékünkön az egyetlen az I. századból.

A feliratból csak az első két sor maradt fenn csonkán:

P · C A E S A R E
D M I T I A N

A mennyire kiegészítése lehetséges, körülbelül a következő lehetett:
[Im]p(eratore) Caesare [divi Vespasiani filio) D]omitian[o
Aug(usto) ...]

Pannonia területéről ez a harmadik felirat Domitianus nevével.
A C I L III 4176 és 4177 Savariában láttak napvilágot.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

RÓMAI KŐBÁNYÁSZAT POROLISSUM KÖZELÉBEN SZILÁGYMEGYÉBEN.

A «Széles fal» (Piatra lata) nevű kőfejtés az Ilonka-völgyben, Karika község határában. A karikai «Széles fal» nevű kőbánya szobra. A «Szikla» («Czikla») nevű kőbánya és pincze (pizniscze) nevű mesterséges barlanglakása Zsákfalva határában, Porolissummal szemben.

A rómaiak daciai telepeinek egykori jóllétét, sőt részben kiterjedtségét, középületeiknek jelentőségét a véletlen felirati vonatkozások mellett sok részben azon kőbányászatból ítélhetjük meg, melyekből az emlékszerű alkotások anyagát fejtették. Eddigi tanulmányaim révén igen jutalmazó eredményekhez jutva, ez irányban is 1891 nyarán elszántam magam arra: hogy a Torma Károlynak legutóbb akkora szerencsével és kitartással felderített éjszaki Dacia (Dacia porolissensis) állomásaival, a Meszes vonal limes dacicusával megismerkedve, tájékozást nyerhessek.

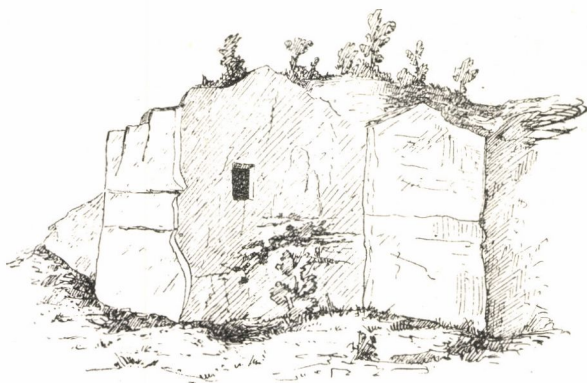
Kolozsváron át Szamosujvárra érkezve, ott Ornstein József nyug. csász. és kir. őrnagy és Mártonffy Lajos igazgató collegám kalauzolása mellett kellően tájékozódva, egyenesen Zilahra telepedtem át. Ott Szikszay Lajos, a fájdalom azóta elhalálozott megyei alispán, ki megyéjének multját nagy előszeretettel tanulmányozta s Torma Károly becses tanulmányainak is nagy segítségére szolgált, bemutatta nekem a Porolissumból beszállított legujabb feliratokat és érdekes őskori kis gyűjteményét, melyek magvát képezhetnék az általa pengetett megyei muzeumnak is. Szikszay Lajos alispán tanácsával élve, Zilahról intéztem egy heti kirándulásaimat a Meszes gerinczére, hol a Limes vonalat vizsgáltam meg, majd az Egregy menti Castrum sorozatot.

Igy a vidék configurációjáról, a Limes szerkezetéről, az egyes castrumok rendeltetéséről tájékozódva, feltűnt nekem, hogy a porolissumi feliratos emlékek nehánya sötét trachytkőzetből, a legtöbb pedig egy könnyű, világos trachitufából készült. Annak holléte után kezdtem tehát nyomozni.

A brábi völgyről az Egregy mellé kerülve, azon a területen, hol Rákóczy Ferenc vezére: Károlyi Sándor az árulás segélyével hátába vezetett Herbeville

ellenében 1705 november 11-én a szomorú emlékű csatát vesztette, *Karika* helység határában, a báró *Wesselényi család*nak a nép által *Lonka* (=Ilonka) néven ismert majorját találjuk. Minthogy ennek közeléből «*Piatra lata*» «*Széles kő*» nevű sziklát is emlegettek előttem, sőt a leírás szerint a *Torma Károly Limes dacicusában* foglalt esetleges Mithra-szentélyt is itt kelle keresnem: az uradalmi erdész kalauzolása mellett ezt a már eleve is sokat ígérő pontot kerestem fel.

I. A *Széles fal* (*Piatra lata*) az *Ilonka völgyében*, *Karika határán*. Az elpusztított római szobor.

I. RAJZ.

Római kőbánya (Széles kő = *Piatra lata*) *Karika* (Szilágymegye) *Ilonka* (Lonka) völgyében *Porolissum* közelében. A lefejtett bányafalban látható fülke mesterségesen ki van vésve s azt *Torma Károly* Mithra-szentélynek nézte volt.

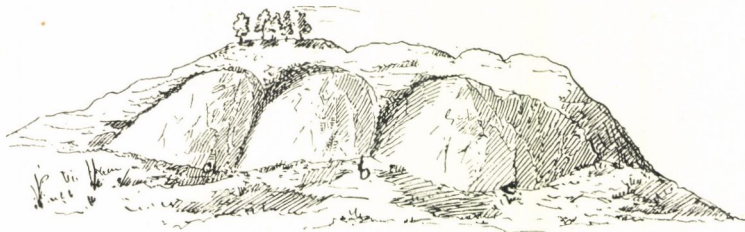
És valóban, a mint a téres völgy szép tölgyeseinek sűrűjéből ki kezdett bontakozni a «*Piatra lata*» szirthomlokzata, mindjárt első tekintetre felismertem a római lapidarius milliónyi vésőbarázdáit. Még jobban megbizonyosodtam a lesimított sziklafal római kőbánya jellege felől a kőzet közelebbi megvizsgálásánál. Ugyanaz a fehéres, könnyen munkálható trachittufa, melyből *Porolissum* és környékének oltárkövei, síremlékei s magának a városnak nagyobbbszabásu épületeihez az oszlopok, faragványok, építészeti díszletek, sőt az építő-anyag egy része kikerült. Semmi kétségem nem lehetete tehát, hogy jó úton vagyok, s *Porolissum* rég keresett kőbányáját látom magam előtt.

A délre néző bányafal nem lévén kitéve a nyugati irányból felvonuló esőfelhők bomlasztó behatásának s a környezet configuratiója is enyhítvén a szél, téli fagy és az atmosphaeriliák physikai és chemiai rombolását: a bányafal meglepő épségben öröklődött át korunkra. Eredetileg egy kúpdadon feldomboruló trachittufatömsz képezheté a bányászat kiindulását s a kúpnak déli felét lassankint falmeredekké vették. (I. rajz. A «*Széles kő*» *Piatra lata*.) A kőzet szöveti minősége úgy hozta magával, hogy a főművelet csak 15 m. szélességben történhetett s ettől balra, vagyis nyugatra 8.5 m. mellékszárny 25° alatt éjszakra hajlik, míg jobb felől 5.8 m. szárny 30° alatt délre szögelt ki, s még egy kevésbé be-

hajló rövidke oldalfallal egészül ki. Ilyenformán az egész alakzat négy lapnyi oldalfalra emlékeztet, melynél természetesen a középső fal a szélsőket kétszer, háromszor túlszárnyalja.

Legszebben volt dolgozva, s mert a legjobb minőségű kőzetet is tartalmazta, legerélyesebb művelés alatt a középső falazat állott, mely legnagyobb magasságában ma is 24 m. magas, de a mely eredetileg pár méterrel mindenestre magasabb lehetett, mert a kőzeten összefutó esővíz a törmelékből, növénykorhadványból keletkezett halmazba a bányahomlokzat alján ottlétemkor (1891. augusztus 4.) is vízzel telt jókora gödröt rögtönzött s a növényroncsalék köhulladék eltávolítása után jó egy méterre lehatolhatánk.

A 45° alatt balra csapó vésőbarázdák finom szövevényével elborított és ritka precisitással lesimitott bányafal közepét némi repedések zavarják, s kétharmad résznyi magasságban egy ablakhoz hasonló s rendkívül ügyesen kivésott

2. RAJZ.

A «Szikla» nevű római Kőbánya Zsákfalva «Czikla» nevű völgye felett Porolissum átellenében
a. b. c. három munkahely jól kivehető válaszfalakkal.

nyílás ragadja meg azonnal figyelmünket. A 16 méter magasra eső s csupán létrával megközelíthető 0·8 m. magas, 0·4 m. széles nyílás épen elégséges arra, hogy egy ember azon hajlott testtartással bekúszhasson. Az 1·7 m. mélységre haladó üreg belül sütökemencze módjára ívezetesen felemelkedik, de jobbra-balra szélességben alig nyer valamit. Ilyen szűk tér- és anyagbeli viszonyok mellett ezen üreget részemről alig minősíthetem a bányamunkánál *alkalmazott eszközök raktáránál* egyébnek, a minthogy effélére mind a mai napig minden kőfejtésnél első sorban rá is vannak utalva az illetők. Sőt a hány bányahelyet idáig tüzetesebben alkalmam vala átvizsgálni s a hol a kőzetviszonyok alkalmasak valának a gyors üregesítésre, mindenütt pontosan meg is találtam ezt az úgy látszik nélkülözhetetlen eszközraktárt, a hova munkaszünetekben, ünnepeken a szerszámokat elzárták. A munkások és felügyelők a közelben hevenyészett faépítményekben lakhattak.

Igy Dacia fővárosa, Sarmizegethusa* közelében az egész tartomány márványszükségletének biztosítására szolgált *bukovai* márványbányászatnál egy ter-

* A bukovai márványbányásatról ily cím alatt «Római márványbányák a Bisztra völgyében», Archæol. Közlemények XIV. kötet 106. laptól, hol szintén «Fal»-nak «La pareta» nevezik a levésott bányalapot.

mészetes barlangüreget használtak fel. *Potaissa* (Torda)* közelében a «tordai hasadék» felett általam megtalált bányáknál a «Vágott kő» nevű bányánál mesterséges üreget láthatunk s egy mellékbányánál természetes barlangosodást használtak. Az én impressióm a zsákfalvi «*Piatra lata*» bánya is azt sugallja: hogy itt sem annyira vallási, mint tisztán üzleti célok forogtak fenn. A bánya balszárnya természetes barázdálódásaival több táblás elkülönülést mutat. Ugyanilyen barázdálódást találunk a jobbfelőli külső szárnyánál, úgy hogy e részből is észrevehetőleg három zigzugosan lefejtett homlokzattal állunk szemben. Fönn a sziklahomlokzatot a légkörbeliek szépen lesimiták s a homlokzatot fiatal fák díszítik. Alul is buja tenyészlet képezi a keretet, s iszalag guirlandok kapaszkodnak felfelé, a meddig a símára véssett falazat lehetővé teszi a növényzet megtapadását.

II. A karikai «Széles fal» nevű kőbánya szobra. A magában is rendkívül érdekes és reám legalább annyira tanúságos kőbánya 50 év előtt még egy más, ma már, fájdalom, még rajzában sem létező nevezetességgel is bírt. A bányafal délkeleti sarkán egy magányos sziklaszálból alakított hatalmas női szobor díszlett egész 1842-ig. Szikszay Lajos alispán ifjú tanuló korában még épségben látta s világosan emlékezett a hatalmas szoborműre. A női alakot ábrázolt szobor *redős ruházata, szabályos arczvonásai, két felemelt s a fejtetőn kosárformát tartó karja mind felismerhető vala s a bányafal magasságát megközelítőleg jó messzire* ellátszott az akkor kevésbé sűrű erdőből. Magyarul *Ilonka tündér* néven emlegették s a nép egy elátkozva megkövült nőt látott benne. Oláhul *Ilana* és *Lonka* lett a magyarból torzított elnevezés s ez a név az egész völgyre is átragadt.

1842-ben a nagy báró Wesselényi Miklós Gräfenbergbe azt a jelentést vette, hogy a zsákfalvi jósághoz a római Porolissum romjai közelében juhaklot kellene építeni s a jóságigazgató a szükséges anyag beszerzésére felhatalmazást vár. A nemes báró a legalkalmasabb helyen találandó anyagból építkezést engedélyezé, nem is álmodva, hogy Adi Dénes uradalmi ispán a bárónak kevés költséget óhajtván az építkezéssel okozni, rosszul felfogott takarékoságában a Wesselényi család által századokon keresztül szerencsésen megoltalmazott és féltékenyen őrzött «Ilonka szobrát» szemelte ki kőbányául. Azt lóporral szétvetetni s a törmelékből készen kínáló jó terméskövet elhordatni: ehhez valóban sem valami nagy munka, s még kisebb leleményesség kellett. Pompásan bevált az egész terv s rövid pár hét múlva már nagy elégteliséggel jelenthették a még mindig Gräfenbergben fürdőző bárónak, hogy és miként ütötték oly hirtelenséggel s oly mesés olcsósággal össze a juhaklot, mely mind e mai napig ott pompázik az Ilonka szobor roncsalékaival Porolissum romjai alatt.

Csakhogy a várt jutalom és elismerés helyett az első posta dörgedelmes rendreutasítást hozott a bárótól s az érdemes és nagybölcsesegű ispán úr Kelemen Benő jóságigazgató tanácsára jobbnak látta hirtelen kereket oldani, nehogy a báró hazajövelekor be találja váltani a lelövással tetéztetett kriminális fenyegetőzéseket.

* Téglás. «Római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett». Archæologiai Értesítő 1889. évf. 289. s. köv. lap.

A hagyomány szerint báró Wesselényi Miklós, a vasember, könnyezve jelent meg a rombolás színhelyén, ahol minket is elegikus hangulatba ejt a fájdalom annyi helyen ismétlődő avatatlanság vandalismusának emléke. S bárcsak eszébe jutott volna a bárói család annyi jeles vendégének, a kiknek rendesen dicsekedve mutatták birtokuknak eme remekét, hogy rajzilag örökítették volna meg azt. Így, fájdalom, csak nevében s a homályos leírásokban bírjuk némi emlékét; de Porolissum legjelentékenyebb reliquiája örökre visszahozhatatlanul áldozata lett a régészetet, fájdalom, annyszor és annyi helyen megkárosító értelmetlenségnek és nembánomságnak.

Ennek daczára az *Ilonka völgy* (mely semmikép sem azonosítható a románok Lunkájával) idáig alig sejtett nevezetességgel bír Dacia kutatóira nézve s a Sarmizegethusa közelében a bukovai Bisztra völgyén szintén «Fal»-nak (La Paretta) nevezett római kőbányára emlékeztető «*Széles fal*» a legszebben megtartott római kőfejtéseink egyikét mutatja a mesterségesen kivésott felügyelői, illetőleg őrszobával együtt.

III. A Szikla (=Czikla) nevű római kőbánya Zsákfalva mellett a Cziklavölgy oldalán. Pincze (pirniscze) nevű kivésott bányászlakás ugyanott.

3. RAJZ.

Mesterségesen kivésott munkásfülke (a nép nyelvén pincze = pizmicze) a zsákfalvi Szikla (Czikla) nevű római kőbányánál.

De Porolissum nagyszabású középületei, emlékszerű alkotásai azonban annyi kőanyagot igényeltek, hogy a karikai «Széles fal» kőbányájából mindez ki nem telhetett. És eltekintve a nagyobb távolság okozta szállítás nehézségeitől és idővesztéségtől, a mindennapi építkezéshez s a költségesebb faragványokra nem elég vagyonos üzletemberek, iparosok mérsékeltbb igényeihez mért kőtermelésről is gondoskodni kívántak az intézők. Ezért használták fel a Zsákfalván felül a «Cziklavölgy» déli magaslatain, épen a Pomettetővel, vagyis *Porolissum* romjaival átellenben kínálkozó kitűnő quarzducittufa kibúvásokat. Zsákfalváról alig $\frac{1}{4}$ órányi távolságban a szántókról a völgy jobb felén (felmenet balra) könnyű szerrel kijuthatunk a szőlővel beültetett oldalon ezekig a lekoptatott, kopár sziklafejekig, melyeket a Sziklából ferdtítve, *Cziklának* nevez a lakosság s melyekről az egész völgyet is nevezik. (2. rajz.)

Az erősen lekoptatott s még fűvet is alig termő sziklaormozat messziről keveset ígér, de közelébe jutva, azonnal elárulja egykori nevezetességét. A mint ugyanis jobban szemügyre vesszük a lesimított déli oldalon itt is észrevehetjük a megmunkáltatás, s főleg a símára vésettség nyomait. A téli fagy és nyári hőség változó hőhatásai s különösen az idecsapódó esőfelhők physikai és chemiai behatása, a szélrohamok romboló munkája ugyan erősen megviselték ezt a «Szik-

lát» (Cziklát), mely távolról sincs oly előnyös helyzetben, mint az imént bemutatott s a viharjárástól védettebb «*Széles fal*». A kerekre koptatott tufatömsz fejekén már barackfák kezdnek gyökerezni, de a délnyugati falazaton nem kapaszkodhatik meg semmi s a vésőbarázdák finom szövétével annyira le van simítva, hogy se fel, se le ott hatolni nem lehetséges s a kovadás, lehámlás a különben nem túlságos kemény kőzetlapoknak csakis a külső széleit képes megtámasztani. Itt tehát azonnal felismerhetjük a római kőfaragók munkahelyét, a kik épen, mint az ilonkavölgyi Széles falnál, itt is zig-zugosan kialakított három munkahelyen működtek.

A 23 m. hosszú, 15 méter magas bányafalnak ezt a hármask munkaterét a 2. rajz *a. b. c.*-vel jelzett repedésszerű elválásai is szemléltetik. A hó és esővíz hirtelen felduzzadó apró torrensei ugyanis felülről lefolyást erőszakoltak maguknak s különösen a 45° alatt beszögellő középső (*b.*) munkahelynél ez az évszázados behatás nagyon szembetűnően előhaladóban van. A két szélső munkahelynél (*a* és *c*) csakis a belső szárnyak maradtak épségben s a külső szegélyzetet vagy a falusiak, vagy az Ilonka szobrának elpusztításában jeleskedett Aduramhoz hasonlóan szorgalmatoskodó udvari tisztviselő túlbuzgósága annyira szétrombolta, hogy ott csakis kőzetpadroncsalékok jelzik a rendszeres kőfejtés helyeit.

A kőzetet minősége sírkövekre, oszlopokra, sőt mindennapi építkezések ornamentumaira is ajánlatossá tévé. Az ilonkavölgyi bányászatnál itt ugyan kisebb terjedelmű vállalatot foglalkoztathatott Porolissum, de azért ennek is bő rész jutott a markomann-dák pusztítások viharos kitöréséig (Kr. 167.) hirtelen virágzásban állott Porolissum építkezéseiben s igen ügyesen kivésett lakószobául szolgálhatott. Hasonló ügyességgel készült a balfelöli oldalfülke is, hova 1 m. széles, 0.8 m. magas ajtónyíláson szintén guggolva juthatunk be. Ez a szoba már csak 3 m. hosszúságban, 1.5 m. szélességben s ilyenformán $4.5 \square$ m térfogattal készült. Ennek az ajtórésszel átellenes falára ismét 0.8 m. széles, 0.3 m. magas vakablakot véstek.

Mindkét sziklafülke vésővel készült s oly gyakorlott kézre valló munka, hogy azt egyenesen a leírt «Szikla» kőbányájánál elfoglalt lapidariusoknak tulajdoníthatjuk. Robbantásnak, tüzetetésnek semmi nyoma a falazaton s a finom vésetek biztos, avatott kézre valló határozottsága és distantialis szabatosága is a római bányászok keze nyomául minősíthető.

Ezt a mesterséges barlanglakást tehát a közel Porolissum kőbányászhai rendezhették be saját kényelmükre. Talán a bányatulajdonos maga, vagy a munkavezető nyerhette itt otthonát, hogy ne kelljen a völgy tulsó oldalán éjszakra a Pometen díszlett Porolissumba a le- és felhatolás fáradalmaival naponta vesződni.

Napjainkban a szőlőpásztorok veszik birtokukba szőlőérés idején s az ilyenkor behordott szalma, falevél törmeléke a széltől besepert földrészekkel együtt lakhatólag tölti a csinos «*trogodyta*» tanyát. A néppincze elnevezésére azért sem reflektálhatunk, mert az ajtónyílás csekély méretei (1 m. széles, 0.8 m. magas) nem valami nagy űrtartalmú hordók beszállítását teszik vala lehetségessé s mert a belső térfogat korlátoltsága is kizárja a pinczehasználat lehetőségét.

Semmi kétség tehát a felől, hogy ez egymástól aránylag nem nagy távolságban eső két ponton, t. i. a *Karika* községhez tartozó Széles falban (Piatra lata) az *Ilona*, vagy *Ilonka völgyben* a *Zsákfalvától* nyugatra a Porolissum romjait mutató *Pomettetővel* épen szemben délfelé a római kőbányászat újabb emlékeit valék szerencsés felfedezni. Ezekről 1847-ben Neigebauer* porosz consul s Dacia szorgalmas kutatójának kevésbé lehetett sejtelve, mert ő Tibón túl sehol sem észlelt római nyomokat és Porolissumról még tudomással sem bírt.

Torma Károly** ugyan felkereste az Ilonkavölgy Széles falát, de annak bányavoltát nem vette észre, miután itt jártában a római kőbányászat mivoltáról tudomása nem vala még s én is jó idővel azután mutathattam fel a bukovai márványfejtésben az első épen az ő buzditása folytán átvizsgált s az Akadémianál az ő ajánlataival kiadásra méltatott daciai tipikus római kőfejtést. Ő a Piatra latat Mithra-szentélynek minősíté az ott látható mesterséges és általam szintén bányásztanyául minősített fülke miatt. A zsákfalvi Szikla (Czikla) kőbányáról tudomást nem nyerve, ott meg sem fordult.

Még kevésbé értesülhetett ezen kőfejtésekről Dacia nagyérdemű bűvára: Ackner Mihály, a ki éjszaki Dacia viszonyairól még vajmi keveset ismert, miután Kolozsvártól éjszakra jóformán mindent Torma Károly fáradhatatlan munkáságának köszönhetünk.***

Kétszeres öröm és szerencse tehát reám nézve, hogy éjszaki Dacia közigazgatási és pénzügyi székvárosának eme kőbányáit felfedezve, ezeket még oly állapotban találtam, hogy egykori mivoltukról felismerhetetlen jelekkel igazolhatom rendeltetésüket.

Déva, 1898. február.

Téglás Gábor

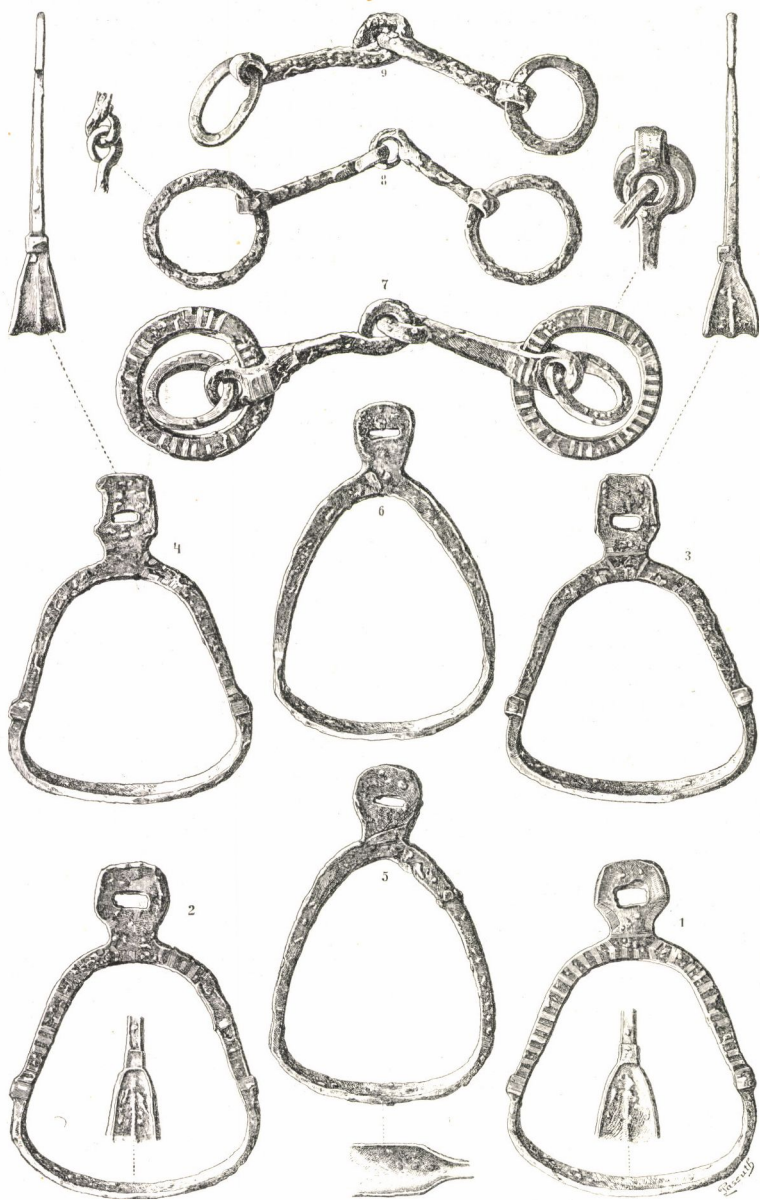
KÉT ÁRPÁDKORI TEMETŐ ARAD MEGYÉBEN.

Folyó évi január havában Muszkán (Világos, Pankota és Magyarád között) a világosi várrom alatt lejtősödő s meredeken eső hegy lábánál (a vártól 3—4 kilométernyire) dombos szőlőterületen a *Nachtnébel Odön* aradi ügyvéd tulajdonát képező szőlőben földforgatás alkalmával nagyobb mennyiségű csontra akadtak az ott foglalkozó oláh munkások. A csontmaradványokat, mert babonájuk szerint pogányoktól valók s azokat kézzel érinteni nem szabad, ásóikkal összetörték s egy halomba össze-

* Dr. J. F. Neigebauer, Dacien, Kronstadt 1851.

** Torma Károly, «A Limes dacicus felső része», Budapest 1878.

*** Torma Károly első úttörő munkálatai éjszaki Daciában. 1. Rómaiak nyoma Erdély éjszaki részeiben. Erdélyi Múzeumegylet Évkönyvei, Kolozsvár 1861. I. kötet 27—45. l. 2. Dacia felosztása a rómaiak alatt. U. ott II. kötet 1863. 108—114. l. 3. Mindezen bűvárlatait összefoglalja a m. tud. Akadémia 1863-iki díszgyűlésén. Adalék éjszaknyugati Dacia föld- és helyiratához cz. munkája Magyar tud. Akadémia Évkönyvei XI. kötet 2 darabja. Pest 1863. és 4. Római feliratok Erdélyből I. közl. Archæologiai Közlemények, III. kötet II. közl. 1863. 141—150. lap. V. kötet (1865. év 12—28) III. közl., 1865. évf. 145—150. lap.

I. MUSZKAI LELETEK. (Arad m.) $\frac{1}{4}$ n.

hányták. A csontokkal együtt vastárgyakat is találtak, melyeket szintén félre dobtak. A tulajdonos értesülve arról, hogy szőlőjében régi temető nyomára találtak, megbizottját *Velics Hugót* (irodavezetőjét) küldte Muszkára, hogy a temetőre vonatkozó hirre nézve tájékozódják, a ki a vastárgyakat magához véve, azokat Aradra behozta. A vastárgyak három darab lózabla és hat darab kengyelvas, szokatlan formájukkal felköltötték az érdeklődést s midőn *Dániel László* ny. megyei főpénztárnok a tárgyról a rozsdát eltávolítani igyekezett, a kengyelvasakon csillogó fehér rovátkos dísz tűnt elő, a mi bizonyossá tette, hogy a lelet egy régibb vitézi korból származik. A leletnek gyorsan híre ment, s olyan érdeklődést keltett Aradon, hogy a tulajdonos készletre érezte magát a leletet *Maresch Gyula* főtéri kirakatában közszemlére állítani. A m. n. múzeum régiségosztálya az «Arad és Vidéke» egy közleménye útján vett tudomást a leletről, miről az osztály vezetője a lelet tulajdonosát levélben kereste fel, hogy a tárgyakat tanulmányozás céljából küldené fel a múzeumba. Nachtnébel Ödön egy szives levélben azonnal válaszolt, közölte a leletre vonatkozó adatokat s a tárgyakat mint ajándékát küldte be, két emberkoponyával együtt a régiségosztálynak.

A beküldött tárgyak, mint a rajzok mutatják, az Árpádkor első századába tartoznak. A kengyelvasak (I. tábla 1—6. ábra) alakjukra nézve, melyet a behajló kerek s négyszögű lyukkal ellátott fül jellemez, rokonok a szentes-nagyhalmi, tarczali, sejpi, tiszá-nagyrévi, szeged-öthalmi, csongrád-petenczhalmi és hódmezővásárhelyi leletekből ismert kengyelvasakhoz, a muszkai kengyelvasak ennél fogva a Tisza-Maros táján végig húzódó lelőhelyek sorozatának legkeletibb pontját jelölik. A kengyelvasak közt, bár alakjukra nézve egy idomot képviselnek, előállításuk két csoportra oszlik.

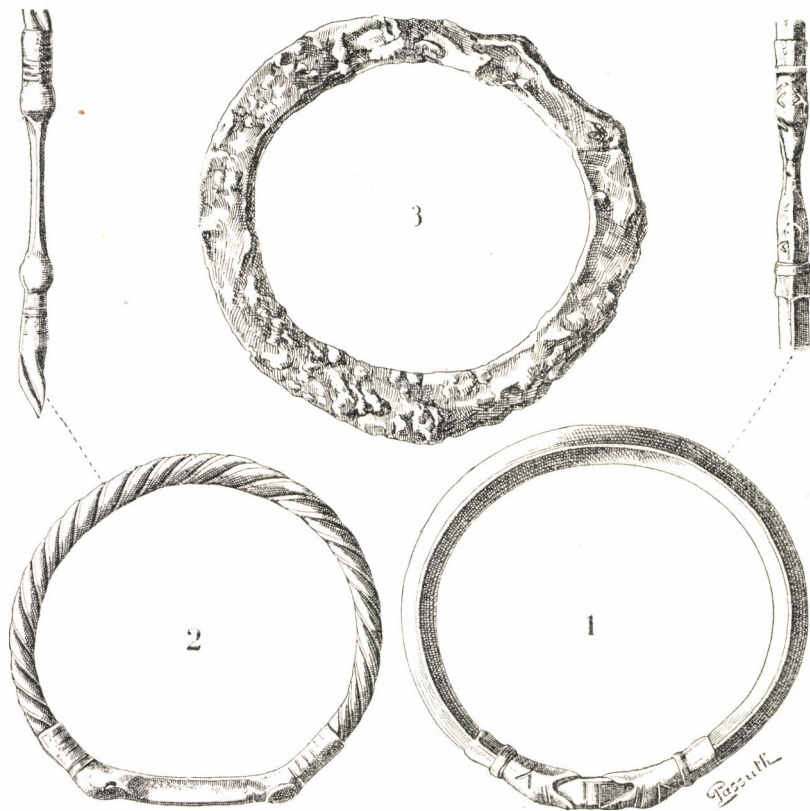
Az 1—4. számúak ezüst sodrony berakással tűnnek ki, minek analógiáit a tinódi berakott zablán s a sejpi berakott kengyelen találjuk, de míg például a múzeum tulajdonát képező tinódi zabla berakása kerek ezüst szegecskékből áll, itt a diszítést a kengyelvason 2, 3, 5, 7—8 egymás mellé vagy x alakban egymáson átrótt s a tárgy idomához alkalmazkodó ezüst sodronyszál képezi. Az 1—4. számú kengyelvas ennél fogva határozottan megkülönböztethető két párt képez: az 1—2. sz. összetartozását az egyenesen rótt, a 3—4-ét pedig az x alakban jelentkező diszítési mód határozza meg. A diszítés mind a két páron csak a felső (külső) oldalon fordul elő. Nagyságuk magasságban 17'5—17'7 cm., legnagyobb szélesség alul 13—13'3 cm.

A kengyelvasakhoz s pedig az 1—2. sz. párhoz tartozik a lelet nagyobb csikó-zablája kettős karikával. A két kisebb karikába foglalt, nagyobb 8'5 cm. átmérőjű, 1'2 cm. széles testű lapos karikán az 1—2. sz. kengyelvasaknak megfelelő diszítési mód ismétlődik.

Az 5—6. sz. kengyelvas s a 8—9. sz. zablák ismét együvé tartoznak, egyszerű kovácsolt vasból készítvék s minden dísz nélkülöznek.

Ennyiből áll a lelet, melyet Nachtnébel Ödön a m. n. múzeum árpádkori leletsorozatát gazdagította.

A lelet vételével, az osztályigazgató alulirottat küldte le Aradra, hogy az érdekes ajándékot személyesen is megköszönje s Nachtnébel Ödönnel az ásatás rendszeres folytatására nézve értekezék. Dániel

II. MUSZKAI LELETEK (ARAD M.) $\frac{2}{3}$ n.

László és Velics Hugó társaságában ki is rándultam Muszkára, de a hóval fedett területen, a váratlanul bekövetkezett újabb havazás miatt az ásatásnak még csak kísérletére se gondolhattunk. Be kellett tehát érni ez alkalommal a helyszíni szemlével, mely valószínűvé teszi, hogy az emelkedettebb hely, mely a világosi hegy előtt terülő halmos lejtőnek egyik magasabb pontja, honnan egész Aradig szabad kilátás nyílik, valamely tábornak állomáshelyét képezhette.

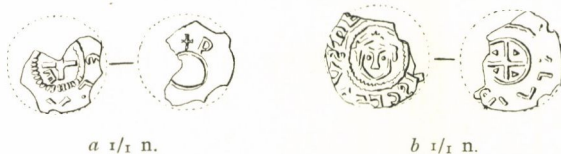
Ez alkalommal a n. múzeum egy kisebb ajándékkal is gyarapodott, Gruber Hugó aradi háztulajdonos, Nachtnébel Ödön muszkai szom-

szédja, a szőlőjében talált két — sima és tekercs alakban öntött — kigyófejes bronzkarikát (II-ik tábla 1., 2. sz.) s egy zablához tartozó vaskarikát ajándékozott.

Az Aradra történt kiküldetés azonban egy másik eddigelé irodalmilag fel nem dolgozott árpádkori lelet megszerzésével is járt. Nachtnébel Ödön, ki az aradi és csanádi egyesült vasutaknak igazgatósági tagja is, értesítette e cikk íróját, hogy az igazgatóság tanácskozó termének falán két táblára fűzve, egy *Dáni János* vasuti osztálymérnöktől, a vasutársaság *földvári* kavicsbányájában gyűjtött leletet őriz, melyben a Gruber Hugótól ajándékozott bronz tárgyakkal azonos darabok is vannak. A hír vétele után együtt felmentünk az igazgatóság irodájába, hol *Vdsárhelyi Béla* igazgató fogadott, ki a táblákat levétette s azon közlésemre, hogy a lelet szintén a XI. századi magyar leletek sorába tartozik, azt az igazgatóság nevében a m. n. múzeum régiségtárának ajándékozta.

A *földvári puszt*a az Arad szomszédságában levő gróf Zselinszky-féle ötvenesi pusztától 5—6 kilométernyire terül; az aradi és csanádi egyesült vasutaknak ide Zimánd-Ujfalu állomásról vágányuk megy, a Bohus-féle vadászház közelében levő kavicsbányáig. Dáni János itt gyűjtögette a szóban forgó leletet. A lelet tárgyai: L. I. tábla:

I. *Érmek*: a) I. Béla király (1060—1063) erősen oxydált s töredezett érmecskéje, melyen az előlapi köriratból ennyit olvashatunk:

EL·AI, középen a kereszt két sarkában egy-egy \sqcap alakú jegy; b) I. László jobb fentartású apró érme (Rupp III. species) oldalt kitörve; olvasható felirata: DISCLAVS RE (A két S befelé fordúlva), középen a király szembe néző feje.

II. *Tárgyak*: III. tábla 1—2. sz. kigyófejes bronz karpereczek, egyik tekercs, a másik négyélű testtel. Nagysága 7, illetőleg 8·2 cm. (V. ö. szegedi, nagyváradi, kárászi leletek.)

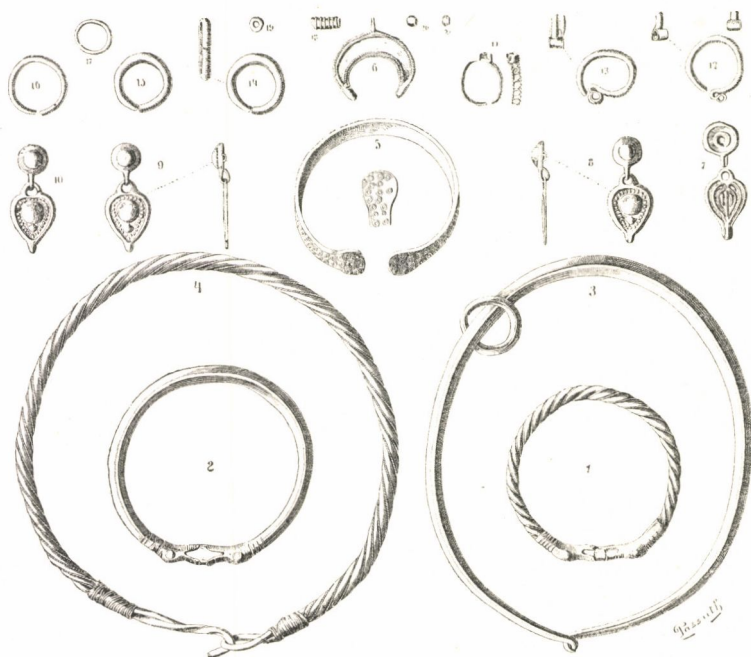
3. sz. Négyélű alul vékonyuló s csucsaiknál összecsavart bronz nyakkarika, rá fűzött kisebb nyitható karikával. Szélessége 13 cm. Magassága 16 cm.

4. sz. Kettős tekercsből alkotott s rovátkáiban vékony sodronnyal körülcsavart s hím- és nőkapocsban végződő bronz nyakkarika. Nagys. szélessége 15·5 cm., magassága 16·8 cm. (V. ö. gerendási, székesfehérvári, komárom-szemerei, nagyváradi leletek.)

5. sz. Lapostestű, végein kereken kiszélesedő bronz karperecz, a külső lapon apró karikákkal (bennök egy-egy pont) diszítve. Szél. 6'9. Magassága 6'5 cm. (V. ö. bezdédi lelet. Arch. Ért. XVI. 406.)

6. sz. Bronz félhold, letört egylyukú füllel, szélein vonásos diszítéssel, belső mezeje üres. Szél. 3'4. Mag. 3'6 cm. (V. ö. kecskeméti lelet. Arch. Ért. XVI. 49.)

7—10. sz. 11 drb. kéttagú (kerek és szívalakú) sallangos bronzcsüngő, alakjára a nagyváradi, szegedi, székesfehérvári, bezdédi, nagy-kürüi hasonló csüngőkhöz sorakozó. Diszítése egynek kivételével, mely

III. FÖLDVÁRI LELETEK (ARAD M.) $\frac{1}{3}$ n.

az egész lapon betölti, 10 darabon csak a szélen alkalmazott pontokból áll.

11. sz. Bronzgyűrű, körül a lapos szelethez forrasztott sodronyszéllal és karika ékességgel, a kő befoglalására szánt részszel. Kő hiányzik. Szélessége 2 cm.

12—13. sz. Nyolcz drb bronz halántékgyűrű.

14—16. sz. Három drb kerek stylú nyílt bronzgyűrű.

17. sz. Négy drb vékonyabb nyílt sodronygyűrű.

18—20. sz. Üveg- és pászta-gyöngyök és tekercsdarab.

IV. tábla:

1. sz. Négyyszögletű testű nyílt bronzkarperecz. Nagys. szél. nyolcz cm. Magassága hét cm. (V. ö. nagyváradi l.)

2—3. sz. Kettős sodronyból font nyakperecz, végükön hím- és nőkapocscsal, 13—14 cm. (V. ö. nagyváradi l.)

4—6. sz. Sodronyos bronzgyűrűk.

7. sz. Sodronyos ezüstgyűrű. (V. ö. bihar-udvarii l. Arch. Ért. XIV. 217.)

8. sz. Bronzfeszület szívalakú füllel és oldalt fűrt lyukkal. Szél. 2·5 Mag. 4·1 cm. (V. ö. kárászi lelet. Arch. Ért. XII. 274.)

9—10. sz. Az előző táblán 7—10. sz. a. leírt csüngődísznek megfelelő darabok.

12—16. sz. Sodronykarikák.

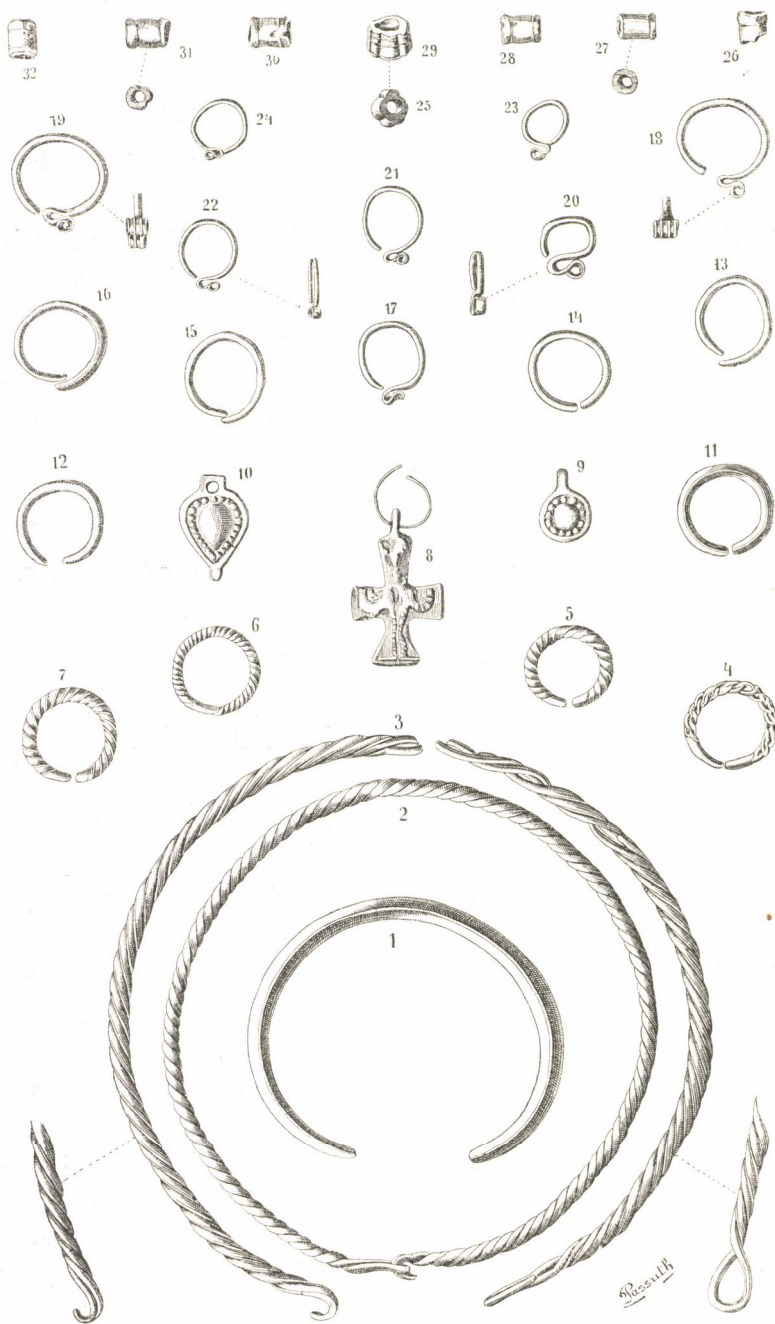
17—23. sz. 11 drb bronz halántékgyűrű.

24. sz. Vékony sodronykarika.

25—32. sz. Hengeridomú és öt, illetve hat hajlású gyöngyszem, sárgás és zöldes színű pásztából.

A mi e tárgyak nemzeti vonatkozását illeti, a lószerszámokról nem is szólva, a melyek kétségtelenül magyar származásuak, az ékszereket is, az árpádkori magyar viselettel összefüggő tárgyakként tekintetjük. Igaz, hogy az S alaku kanyarulatba végződő ugynevezett halántékgyűrűk a morva-mezőtől Pomerániáig és Mecklenburgig számos leletben előfordulnak, melyeket Sophus Müller «Über slawische Schlafenringe» című értekezésében sorol föl, de Hampel József «Catalogue de l'exposition préhistorique»-ja szerint már 1876-ban Borsod, Nógrád, Csongrád, Turóc, Sopron megyékben felmerült leletekből is ismertek voltak s az óta ismertté lett magyar leletekben is csaknem következetesen rátalálunk e formákra. Ha számba vesszük, hogy az avarokról, egy byzanti forrás írja, hogy konstantinápolyi követségük tagjainak hosszú hajfonadékai gyöngyökkel és ékszerekkel voltak díszítve, lehetetlen a halántékgyűrűkre nem gondolnunk, melyeket egyelőre nemzetközieseknek kell tekintenünk, mely divat az Árpádkorba is bele nyúlik. A szívalaku s kerek felső tagból lefüggő csüngő díszeket pedig a sassanida öltözetben találjuk meg, (V. ö. Huszka József cikkével a sassanida viseletről az Ethnographia 1898. 1-ső számában) mit őseink számos egyéb culturális tradícióval az őshazából hoztak magukkal.

Réthy László.

IV. FÖLDVÁRI LELETEK. (Arad m.) $\frac{1}{2}$ n.

I. MIKSA CSÁSZÁR DOMBORMŰVES MELLKÉPE.

Az országos magyar iparművészeti múzeum gyűjteményei sorában kiváló helyet foglal el egy fából faragott domborműves mellkép, mely I. Miksa német császárnak, az «utolsó lovag»-nak élethű képmását ábrázolja.

A dombormű egykor a Pálffy-grófok tulajdonában volt s a vöröskői-vár műgyűjteményében őriztetett. E gazdag gyűjteményről az első lajstromot Pálffy I. Rudolf, ki méltán mondható a gyűjtemény másodalapítója- és átalakítójának, 1761-ben készítette el s ennek «kép-gyűjtemény» fejezete alatt a 11. pontban a domborműről oly említés tétetik, hogy az «Korvin Mátyásnak fából faragott s festett mellszobra», melyet Burgmayr János készített 1510-ben.*

A lajstrom összeállítóját nyilván az a körülmény vezethette tév-útra, hogy a dombormű hátán K(önig) MATHIAS CORVINUS JOH. HUNNIADIS SOHN. *ward K(önig) in Hungarn 1458. Starb. 5. April 1490.* című tintával készült s valószínűleg a XVII. század legvégéről, vagy a XVIII. század legelejéről származott felirat olvasható, a mely felírás egyszersmind azt is igazolja, hogy a vöröskövari műgyűjtemény tulajdonosai hosszú időközön át maguk sem tudták, hogy a dombormű voltaképen kit ábrázol s azon téves hitben leledztek, hogy az Mátyás királynak a képmása.

A szóban forgó műdarab, melynek jól sikerült képét mellékelve adjuk, a császárnak jobbra fordult életnagyságú mellképét ábrázolja profilben. Anyaga fa, melyben a mellképet magas domborulatban kifaragták s olajfestékkel kiszínezték.

Az arcz művészi tökélyvel van alakítva s oly annyira egyénítve, hogy ez az 51 éves uralkodónak — a mint ezt fennmaradt képei után constatalni lehet** — élethű portraitjét képezi. Arcza szakál és bajusz nélküli, ajkai a szájgödrök tövében duzzadtan domborodnak; szeme álmatag révedezéssel tekint egyenes irányban maga elé, a hatalmas nyerges orr pedig, mely az egész arcznak legjellemzőbb része, merészen emelkedik ki az arczélból. A szemhéjak fölött, a szemgödörtől az arczsont irányában s az orrtőtől egy-egy erős ráncz húzódik alá az arczon, míg az összecsukott ajkak végződésében található gödröcske mosolygóssá változtatja a száját, mind oly vonás, mely a császár képé-

* L. *Jedlicska Pdl*: Kiskárpáti emlékek Vöröskőtől Szomolányig. Budapest. 1882. 88. oldal.

** Lásd a császárnak Dürer Albert által 1518-ban készített arczképét az Albertinában.

nek egyéni jellegét megadta s a melyeket jól ismerünk az egykoru festményekről.*

Fejét fekete nemezből készült barett födi, mely a kor divatja

1. MAXIMILIÁN CSÁSZÁR DOMBORMŰVES ARCZKÉPE.

Az Orsz. Iparművészeti Muzeumban cca 1/4 n.

szerint széles, lapos fejrészből s felfelé hajtott széles karimából áll. Ez utóbbinak középső részén egy mély ráncz látható, a mi által a barett

* Tudvalevő dolog, hogy Miksa több ízben festette le magát Dürer Albert és Bernhard Strigel által.

úgy tűnik elő, mintha annak karimája hátulsó részének felétől kezdve kettős volna. Hajviselete ugyanaz, melyet a kor divatja a főrangúak számára előírt: * a homlokon egészen az orrtőig aláér s egyenes vonalban lenyírva, a szem hátsó szögletéig húzódik, elfödi a szemöldököt is s a halántékon találkozik a gyenge hullámvonalas, tömött csigákban egészen a középső nyakcsigolyáig lecsüngő koponyahajzattal, mely alsó részében megint egyenes vonalban van megnyírva. A tömött hajzat eltakarja a fület s felületén hullámvonalas véseteivel tünteti elő az egyes hajpamatok fekvését. Színe szürke lévén, nyilvánvaló, hogy Miksát a történeti valóságnak megfelelően, őszbevegyülten tünteti elő.

A mellet virágmustrával beszótt s egész a nyak tövéig kivágott aranyozott öltöny födi, mely a nyakat a kulcscsont mellső részéig meztelenül hagyja; vállain fekete színű palást nyugszik, melynek gallérja a mell felé keskenyedő háromszöget képez. Ez alatt domborodik ki a kép középső részén a felkarnak egy része, mely a karcsont felső harmadánál van elvágva.

A mellkép világos zöld olajfestékekkel bevont deszkaalapra van ráerősítve; az alap ismét gazdagon van fekete színnel felfestett renaissance izlésű növénymustrával ékítve, mintegy szövetutánezatot kívánván ezzel a készítő mester előállítani.

A dombormű egy 53,5 cm. hosszú, 40,5 cm. széles és 10 cm. mély, többszörös lécztagokkal és hornyolatokkal szegélyezett s aranyozott fakeret által van három oldalról körülvéve. A negyedik oldalon a domború kép talapzata, sima felületű, vízszintesen elhelyezett párkány, melyen fekete olajfestékekkel egykorú írással ezen szavak vannak lapidár betűkkel felfestve:

IOANN BURGKMAIR. PICTOR. AVGVSTAIS. FECIT. MDXI.

Valószínű, bár ennek még csak nyomát sem lehet ma látni, hogy a császár mellét a vállon át vetett ékszer — az aranygyapjas rend láncza és jelvénye ékesítette s hogy a baretten is valami dísz, talán egy aranymedaillon, foglalt helyet. Mindez ma hiányzik a domborműről. Mikor a kép az iparművészeti múzeum tulajdonába jutott, a baret fekete bársony áthuzattal, a haj szürke haj-parókával volt borítva, a köpenyt pedig fekete színű posztóból készült boríték jelezte.

A domborműnek ilyetén felöltöztetése a XVIII. században történhetett; a fölösleges lomtól csak legújabbán eszközölt szakszerű restauráció szabadította meg a becses műdarabot.

A műemlék datálva lévén s készítő mestere iránt kétségbe alig vonható feljegyzést tartalmazván, provenientiája iránt mi nehézségek

* Miksáéval mindenben megegyező hajviseletet látunk Harmadik Frigyesnél, (v. ö. a 135. lapon közölt arczképét), Hutteni Ulrichnál stb. August Heyden: Trachtenkunde 160. lap. Leipzig. 1889.

sem forognak fönn. Meghatározza maga a fölírás, hogy a domborművet *Burgkmair János* festő és fametszet-rajzoló készítette 1510-ben, s minden bizonynyal lakóhelyén: Augsburgban.

Miksa császárról följegyezte a történelem, hogy nemcsak hadászati dolgokban végzett sokat, de rajongott a művészetek s a tudományok

III. FRIGYES CSÁSZÁR ARCZKÉPE EGYKORÚ FESTMÉNY UTÁN.

íránt is s ezeket telhető módon támogatni, életének egyik feladatát képezé. A művészet iránti érzék a vérében volt meg, hiszen fia volt III. Frigyesnek, unokája Zsigmond tiroli hercegnek, ki a művészetek fellendítése körül hervadatlan érdemeket szerzett magának. Miksa nemcsak pártolta a művészeteket, de maga is megtanulta a kőfaragást, az építészetet, az ácsmesterséget, a festészetet és a zenét, sőt ezeket egész

életén át űzte is. Kortársai s a német fejedelmek sorából nagyon kimagaslott e tulajdonságai által, melyekhez még az irodalom ismerete és gyakorlata is járult, mert fel van róla jegyezve, hogy ő maga is szerkesztett irodalmi műveket. *Weisskunig*-ját tollbamondotta s tábláinak metszését, melyben *Hans Burgkmair*-nek oly nagy része volt, nagyon szorgalmazta. Miként Conrad Peutinger dr. följegyezte, e táblák metszése 1510-ben már annyira előhaladt, hogy Burgkmairnek ez évben 92 képért 113 forint 24 krajczárt fizetett ki, a mely összegben egyúttal az asztalos és a két példametsző (Formschneider) díjai is bennfoglaltatnak.*

Ismeretes, hogy Burgkmaier a *Weisskunig*-nak, mintegy 110—115 lapját rajzolta metszés alá, tudva van az is, hogy a művész a császárnak pénzeket mintázott (valószínű, hogy csak rajzban),** tudjuk azt is felőle, hogy már 1498-ban az augsburgi festőczéh mestere lett s hogy már legelső műveiben is (Szent-Péter basilika, San Giovanni in Laterano basilika és Santa Croce) a renaissanceot teljesen érvényesíti, a mit a császár diadalmenetéből rajzolt képein is constatálhatunk: az az egy azonban teljesen ismeretlen előttem, hogy *Burgkmair* a szobrászat terén is kipróbálta volna erejét s így — ha az imént bemutatott szobormű felírása valódi, a mihez kétség alig férhet — tudtommal ez az eset egyetlen a maga nemében s hivatva van arra, hogy Burgkmair festő nevét a szobrászok közé is beigtassa, annyival inkább, mert a műművészi magaslaton álló s teljesen méltó Burgkmair művészi egyéniségéhez.

A magam részéről nemcsak természetesnek, de megokoltnak is találom a művész ezen vállalkozását. A dombormű 1510-ben készülvén, készítési éve éppen azon időre esik, a midőn a *Weisskunig* faduczainak kimetszése *Claus Seman*, *Alexi Lind*, *Cornelys*, *Hans Franck* és *Taberith* fametszők által a leglázasabb mértékben folyamatban van, a mi az oly fogékony és tehetséges művészre, a minő Burgkmair volt, nagy hatással lehetett. Meg nem állotta tehát, hogy a szeme előtt lefolyt munkából ki ne vegye részét s talán képfaragó barátai támogatásával létrehozott a plasztika terén ő is egy művet, mely nem lehetett más, mint egyéni vonzalmának, tiszteletének és szeretetének tárgya: a császárnak mellképe, kinek szolgálatában életének felét eltöltötte.

Lehetséges azonban az is, hogy e domborművön csupán a rajz

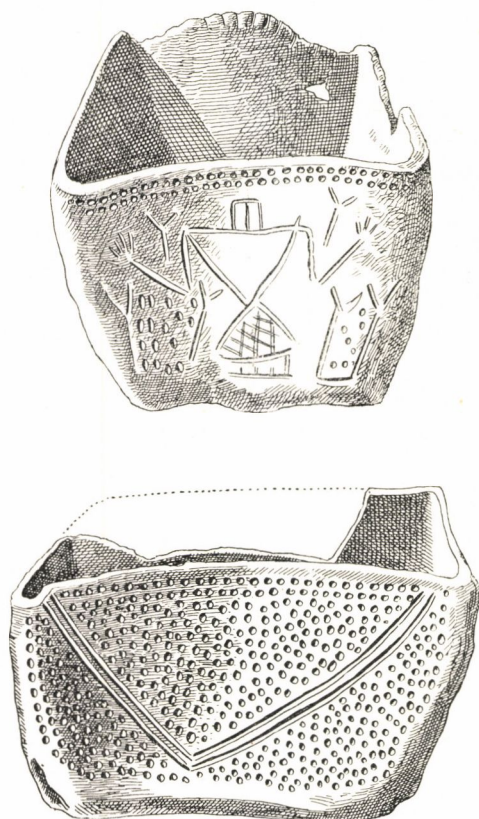
* 1510. Augsburg: So hab ich Hansen Burgkmair, maller, den schreiner und den zwaiien formschneidern für 92 bilder und anders, wie an gedachten malers handgeschrift begriffen ist, bezalt fl 113 creuzer 24. — Jahrbuch der Kunsth. Sammlungen des Allerh. Kaiserhauses. Wien. 1892. XIII. köt. Nr. 8581. XIV. lap.

** Augsburg. 1514. aug. 5. Item 17. schilling 3 heller dem Burckmair, die munz zu entwerfen Kunigstans etc. U. o. XVIII. l. No 8600. és XIX. lap. No 8603.

körvonalai valók Burgkmairtól; a faragást talán említett fametszőtársai eszközölték s Burgkmair még csak a színezést végezte el rajta, a mit azonban a rendelkezésemre álló eszközökkel ez idő szerint eldönteni még nem tudok, az ügy érdeme s művészettörténeti fontossága azonban méltó volna rá, hogy németországi szaktársaink vele behatóbban foglalkozván, a nyílt kérdést képező ügyet dűlőre juttatnák.

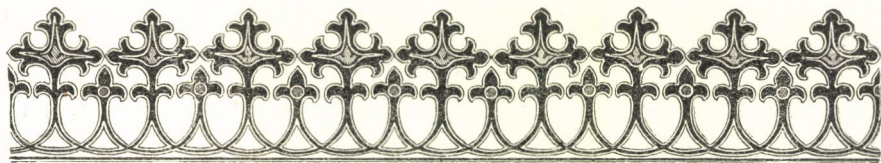
Budapest, 1898 márczius 5.

Mihalik József.

ŐSKORI CSERÉPEDÉNY SZELEVÉNY-VADASKRÓL.

A n. muzeumnak küldte Kovách Albert; cca 1/3 n. lásd még 157. l.

LEVELEZÉS.

I. Br. MISKE KÁLMÁN. RÉGISÉGEK VELEM SZENT VIDRŐL. (VASM.) Praehistorikus idők kereskedésénél minden bizonynyal nagy szerepe jutott élelmi cikkek mellett a kész bronztárgy cserekereskedési értékének. Feltételezve, hogy a Dunántúl egyik legfontosabb öntő telepe Velem szent. Vid volt, úgy ez csak olyformán képzelhető, ha sűrű összeköttetései voltak telepünknek nem csupán közeli, hanem távoli vidékekkel is, és hogy ha ama sokszor megvitatott kereskedelmi utak egyike, itt az Alpok lábánál telepünkön keresztül vezetett. Hogy feltevésem Velem szent. Vid fontosságáról mint bronz feldolgozó telepről, nem túlmerész, az leletei sokaságából és fontosságából tűnik ki. Ez állítás bizonyítéka a csupán metallurgikus czélokra használt eszközök előfordulása, ilyenek a kalapácsok, czifrázó vésők és öntőminták, nem különben tanúság reá e munkához szükséges öntő anyag jelenléte leleteiben, mint beolvasztásra szánt töredék, öntörög, nyersanyag alakjában. A dolog természete megkívánja, hogy ily fontosabb öntőtelepnek nem csupán közel vidékkel, hanem a messze távolla is összeköttetései voltak, így nem egy tárgy, mely reánk maradt, analogiáját délen, avagy más vidék leleteiben leljük. De hol oly tökéletes eszközök fordulnak elő, miként telepünkön, ott nincs kizárva azon feltevés, hogy itt kivitelre szánt cikkekkel van dolgunk. Egy nagyobb öntőtelep leleteiben több kor tanujeleiből összehalmozott lelet nem ritkaság s ez természetes, mert, miként tudjuk, gondos megőrzésben lett részesítve nem csupán a használatra szánt tárgy, hanem annak töredéke is, melyet új öntés folytán ismét használhatóvá tehettek, úgy hogy fejlődöttebb igényeknek is megfelelt. Ily helyről származó leleteknél a korrendi meghatározást csupán összehasonlítások útján érhetjük el s épen a régibb típusok legtöbb esetben ritkák, miként azt Velem szent. Vid-ben is tapasztalhatjuk. Leleteink zömét itt a Hallstatt-kor tárgyai képezik s elenyésző csekély számúak ezekkel szemben a bronzkor maradványai. Ezen állításom nem annyira a cserépedényeket illeti, hanem inkább a bronztárgyakat, mert ezen utóbbiaknál a régibb típusok csupán olvasztásra szánt gyűjtéletes leletekből, avagy netán bronzkori lakók által elvesztett tárgyakból származók.

Östelepünk leleteiben bronzkori típusok igen ritkák. Ilyen egy törpenge töredéke (1. ábra) Méretei: 94 mm. teljes hosszúság, legnagyobb szélesség az akláknak szánt lyukaknál mérve 33 mm. Alakja kezdetleges. Rövid testű, közepesen csekély vastagodású, legömbölyített gerinczczel bír, mely a legömbölyített s három aklyalyukkal ellátott nyélbe foglalandó részben elenyészik. A csúcsa hiá-

nyos. Helbig munkájából¹ értesülünk, hogy a terramarak lakóinál rövid, törölköző késpengék előfordultak, de azok soha se haladták meg a 150 mm. hosszúságot. Ezen megfigyelés alapján tárgyunk rövid teste régisége mellett vall. Alakja hasonló a Sophus Müller² munkájában említett és rajzban közölt «Dolchstab» elnevezés alatt ismeretes tárgyhöz (bár ez más célra szolgált) és mely szintén régi typust képvisel. Következő ábrák alatt (2—4 ábra) három díszített közlök, következő méretekkel: 2 ábra ca 210 mm., 3 ábrán levő 242 mm. és 4 ábrán levő 202 mm. hosszúságú. Az egyszerű visszahajtott sodronyos fejű példány (2. sz.) analogiájára Dr. Götze figyelmeztetett, a másik kettő hasonmását Schliemann munkáiból, Hissarlikból ismerjük.³ A lapított és csigavonalban összesodrott fejű díszű (2. sz.) typusa Boszniában⁴ is előkerült, de itt már tökéletesebb alakú, és ép e formában északon is előfordult.⁵ Ezen analogiák dacára, kezdetleges typust kell bennük felismernünk, mely bronzkorinak tekinthető. Ugy a harmadik változat is, mely lapított s legömbölyített fejével teljesen analog Schliemann példányával.⁶ Egy borotva (5. sz.) csavaralakban összehajtott fogantyúja az északon⁷ talált példányokra emlékeztet; sajnos, hogy a vékony pengéből vajmi kevés maradt meg, úgy, hogy alakját nem is sejthetjük. Ott eme fogantyúval bíró beretvák a bronzkor második részének idősb szakában fordulnak elő. A kettős gombnak elnevezendő tárgyat (6. ábra) már átmenetinek is tekinthetnők. Méretei: felső átmérő 14,5 mm., teljes magasság 10 mm., a két gomblapot összekötő, kissé lapított részlet 5,6 mm. méretű, az alsó lap a felső méreteivel egyező. A kissé domború felső lapon öntés által készült négy központi kört látunk, az alsó lap síma. Eme gombok analogiáját északon találjuk, így a Dr. S. Müller⁸ munkájában és Monteliusnál.⁹ Ezen gombalak az északi bronzkor régebbi időszakának második és a fiatalabb bronzkorának első szakában is előfordult. Peldányunk kezdetleges alakja miatt szintén a bronzkorból származtatnám. Honunk leleteiben oly ritkán előforduló két csipetet közlök a 7—8 ábrák alatt. Ezek chronologiai beosztása meglehetősen nehéz, mert az összehasonlító anyag nem csupán hazánkban, hanem szomszéd vidékek sirleleteiben is gyér. Undset munkájában¹⁰ nyugatporoszországi leletekben tesz ilyenekről említést és bronzkori typusnak nevezi. Az északon előforduló csipetők más alakúak és díszesebbek. Peldányaink egyszerű, lapított bronzból készültek, csipetők végükön jelentéktelen szélesbülést mutatva; méreteik: 7 ábra alattin, mely kissé elgörbült, hosszúság 38 mm., a rugót képező hajlásnál 5 mm. és végükön 6 mm. átmérővel, a 8 ábra alatti hosszúsága 31 mm., rugónál átmérője 5 mm., csipetőjénél 5,5 mm. Több munkából értesülünk, miként a bronzkorban a már megelőző korokban használt

¹ W. Helbig «Die Italiker in der Poebene» 20 lap.

² S. Müller «Nordische Altertumskunde» 380 lap. 167 ábra.

³ Schliemann «Ilios» 104. 1231, 1234, 1236, ábra, «Troja» 54. lap, 13. ábra.

⁴ W. M. aus B. u. H. I. köt.

⁵ I. Undset «Das erste Auftreten des Eisens etc.» XXII. 2 ábra.

⁶ Schliemann «Ilios» 105 ábra.

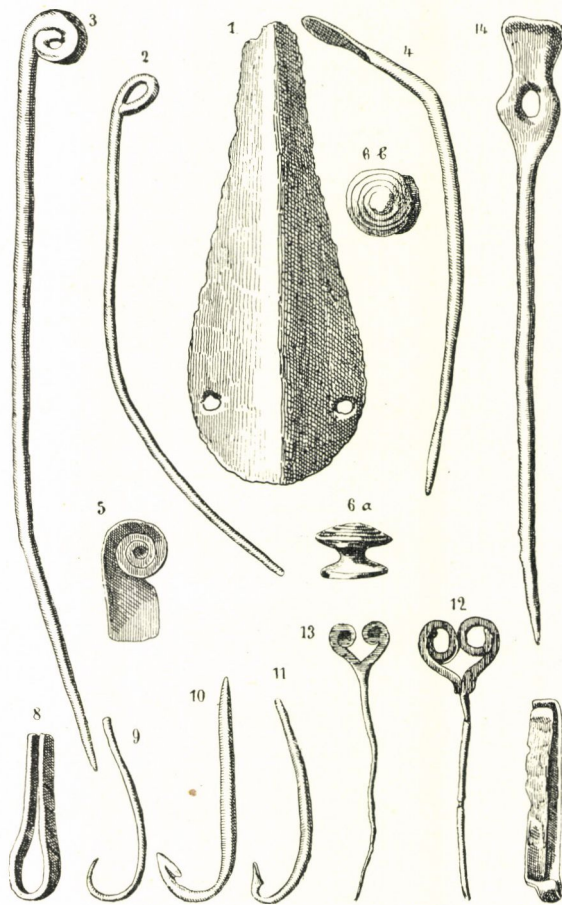
⁷ Sophus Müller «Nordische Altertumskunde» 259 lap, 124 ábra.

⁸ S. Müller «Nord. Alt. kunde» 352 és 355 lap, 185 ábra, 414 lap, 224—225 ábra.

⁹ O. Montelius «Antiquités Suedoises» 58 lap, 196, 199 ábra.

¹⁰ Undset «Das erste Auftreten des Eisens» 118. lap, XIII. tábla, 14. ábra.

kő, később csont horgok mellett bronzból való horgokat is alkalmaztak. Ezeknek alakjai rendeltetésüknél fogva nem igen változtak, de hogyha a mai nap használt horgokkal összehasonlítjuk, azt tapasztalhatjuk, hogy az anyag jobb minőségét leszámítva, tulajdonkép ezen eszköz ép olyan, mint évezredekkel ezelőtt volt. A bronzhorgok nem csupán délen, hanem egész Európában találtattak leletekben. Schliemann Trójiában talált egyet.¹ Olaszthonban Peschiera tavában schweiczi czölöpépítményekben, Franciaországban Bourget tava leleteiben, Skó-

VELEM-SZENT-VIDI RÉGISÉGEK I—14. ²/₃ n.

ziában, Irlandban,² Dániában ilyenek előfordulását az idősebb bronzkor második szakának férfi sírleleteiben említ Schüller.³ Svédországból Montelius közöl egyet.⁴ Magyarhoni leletekből 7 darabot ismertet Hampel Magyarország

¹ Schliemann «Ilios» 937 ábra.

² Nadaillac «Mœurs et monuments des peuples préhistoriques» 53 lap.

³ Chantre «Age du Bronze» 87 lap, XLIII tábla, 10 ábra, 13, 18, 19 ábra. Larnaud öntőtelep és Bourget czölöpépítményeiből, S. Müller Nord. Alt. Kunde 350 lap, 177 ábra.

⁴ O. Montelius «Antiquités Suédoises» 59 lap, 202 ábra.

bronzkorában.¹ A horgok ritkább alakjai közé tartoznak azok, melyeknél a szár ki van fejlődve, rendszerint egyszerűn meghajtott tűk töredezett végét használták föl e célra, miként több leletből kitűnt. A horgok a fent közlött analógiák után ítélve rendszerint tenger, tavak, vagy nagyobb folyamok vidékén fordultak elő s így meglepő volna annak előfordulása Velem szt. Vid telepen, ha nem hozhatnók azt össze öntőtelep minőségével, hol ennek folytán ezen típusok mint kivitelre szánt darabokat kell tekintenünk. Példányaink közül 10 ábra 43 mm. hosszú, négyszögletes testű, szára lapos, feje töredezett. A másik példány teste kerek, 38 mm. hosszúságú, eme példány (10 ábra) tökéletes alakja folytán feltűnő. Érdekes némely ritka típusu díszűk előfordulása leleteinkben. Chantre ezekre megjegyzi, hogy ezen típus előfordulása legritkább és antennetűknek nevezi el² a fejükön látható díszítés miatt. Analógiáját (hosszabb példányban) közli rajzban a Bourget-i czölöpépítményekből.³ Ezen díszítési módot néhány kardnál is találjuk,⁴ de ezek, miként Hoernes is megjegyzi, bronzkoriak.⁵ Példányaink méretei: hossza 51 mm., a díszítmény legnagyobb szélessége 15 mm., magassága 13 mm., 13 ábránál hossza 52 mm., antennedísz legnagyobb szélessége 11 mm., magassága 10 mm. Ugyancsak e korból valónak vélném a 14 ábrán közlött díszűt, melynek, ha nem is hasonmásával, de ennek megfelelő típusal találkozunk a Glasinac sírleleteiben.⁶ Díszűnk 116 mm. hosszú, melyből átlukasztott fejére 25 mm. jut. A fej tojásdad alakú és átlukasztott, fölül mintegy legyező formára szélesbül. Az alsó átlukasztott tag átmérője 11 mm., az ovális lyuk 3,5 mm., a felső részlet méretei a lyuk feletti összeszorulásnál 7 mm., legfelülről 12 mm., ezen utóbbi részlet magassága a lyuk felső szélességétől mérten 13 mm. A tű teste kerek, feje egyfelől kissé domború, míg másik lapja egyenes.

A Velem szt. vidi őstelepről már közlött hallstatt-kori fibulák sorozatát⁷ néhány változattal kiegészíthetem s e fontos, korai vaskorszak idejéből néhány ritkább tárgyát közlöm.

A hallstatti kor egy tipikus fibula alakját képezik a csolnakidomúak, melyekből 15. ábra alatt egy példányt bemutatunk. Ezen alakot ismerjük a legtöbb hallstatt-kori telepől, így a sta. Lucia és St. Mihaelről. Teljes analógiáját Sacken közli ott,⁸ mint példányunk, a csolnakidomú ív három csekély domborulatú gerincz által van díszítve s ezek rézsutos vonalakkal vannak czifrázva. Példányunk méretei: hossza 58 mm., ívmagasság belső mérete 17 mm., külső 20 mm., ívszélesség belső mérete 27 mm., külső 35 mm., tűágy töredezett 26 mm. hosszú. Ezen típus magyarhoni leletekben többször előfordult s min-

¹ Hampel «Bronzkor» I. és III. 61 lap ugy CCXXV. tábla 15 ábra.

² E. Chantre «Age du Bronze» 162 lap.

³ U. o. LX tábla, 18 ábra.

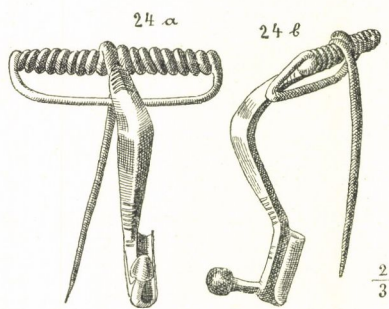
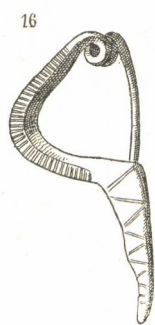
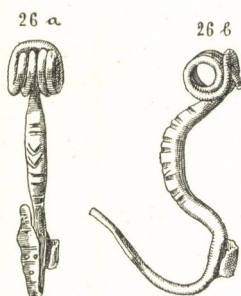
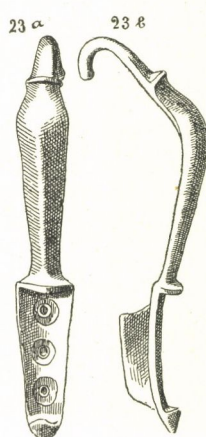
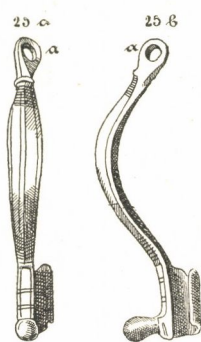
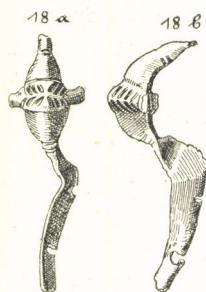
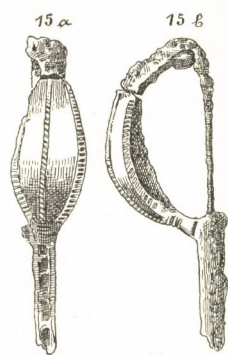
⁴ Sacken «Das Grabfeld von Hallstatt» V. tábla, 10 ábra.

⁵ Dr. Hoernes «Die Urgeschichte des Menschen» 383 lap.

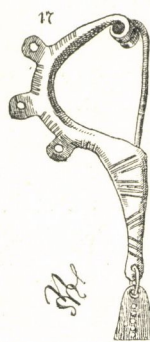
⁶ W. M. aus B. u. H. IV köt. 42 ábra, Rusanovici 84 és 60 ábra, a Rudini 3-ik tumulusból való.

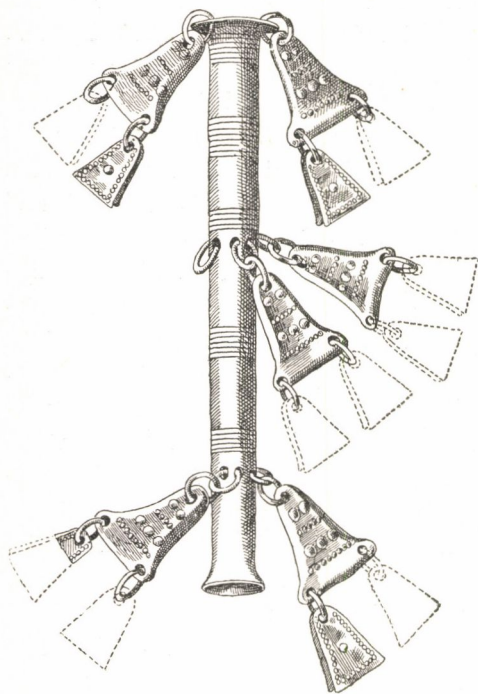
⁷ Arch. Ért. XVI. kötet, 251. lap, 13. 14. ábra u. o. 303. lap 1., 2., 3. ábra és XVII köt. 302. lap, 1. 2. ábra.

⁸ Sacken «Grabfeld von Hallstatt» XIII. tábla, 14. ábra.

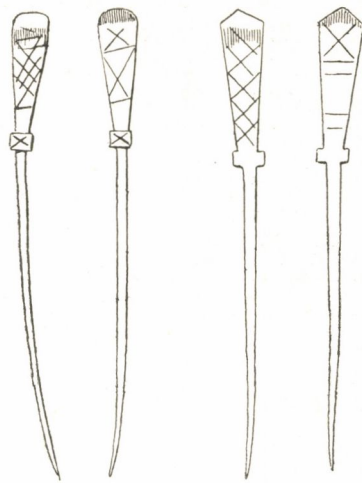

$\frac{2}{3}$

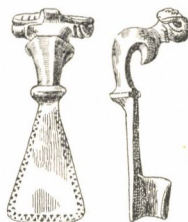
19.

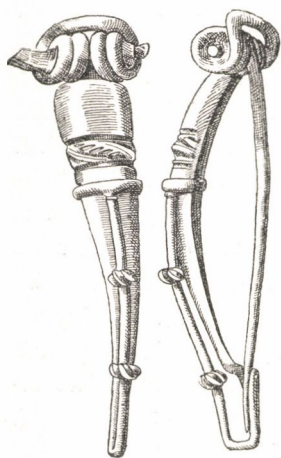
29.

1/1 n.

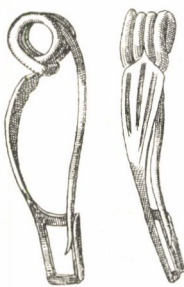
30.

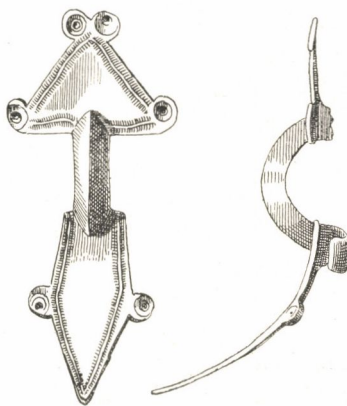
31.

27.

28.

32.

VELEM-SZENT-VIDI RÉGISÉGEK $\frac{2}{3}$ n.

dig a hallstatti korra vall. A fibuláknak egy másik változatát 16. ábra alatt láthatjuk. Ezen fibula analogiáját Boszniából ismerjük,¹ ez azon typust képezi, melyből később a Glasinacz-változat a csörtetőkkel képződött, fejlődött (17. ábra.)² Méretei: hossza 104 mm., ívmagasság belső mérete 16 mm., külső 24 mm., ívszélesség belső mérete 20 mm., külső 28 mm., túláb hossza 29 mm. Ezen *hosszúlábú ívfibula* úgy ívéen, miként lábán vonalak által cifrázott. A már egy ízben közölt késő hallstatt-kori csolnakidomú fibula más, gombokkal díszített ívű változatát közlöm 18. ábra alatt, melynél az íven csinos cifrázást találunk.

A hallstatti kornak, miként az ezt megelőző, úgy utána következő korból is vannak kétes használatú tárgyak. Sajátságos rejtélyes tárgy egy csörtetőkkel ékített bronzcsövecske (19. ábra). Alakja felfelé kissé szélesbül és zárt, alul nyitott és széle kissé kihajló. Az elzáró kerek lapocska széle, mely 3—3 mm.-rel kiálló szegélylyel bír, három helyütt átfúrt s e lyukakból díszes csüngők lógnak le. A csüngők alakja háromszögű, melynél a legrövidebb oldal lefelé lóg, két hosszabb oldalát képező csúcs átfúrt s egy kis karika által van összekapcsolva a lapocskával. A csüngő eme teste üres és két egymásra hajtott bronzpléhből áll. Az alsó két sarok ismét átfúrt s kis karikán függő háromszögű bronzpléh csörtető párral ékeskedik. Ily alakú csörtetők három-három csoportja volt a bronzcsövecskén elhelyezve. A két alsónál ezen csörtetők a cső átfúrt oldalába erősített kis karikákról lógott le. Méretek: Teljes hossza 106 mm., cső alsó mérete közvetlenül a kihajló perem felett 8 mm., kihajló peremmel 10 mm., belső üregének átmérője 6 mm., a cső felső átmérője 11 mm., az elzáró lapocska átmérője 15 mm. A csörtetők méretei: a nagy háromszögletű magassága 20 mm., alapot képező oldal 15 mm., a róla lelógó kis pléhcörtető párok ca. 13 mm. hosszúak és 10 mm. szélesek. A csörtetők első csoportja a nyitott aljtól 20 mm., második csoportja pedig 52 mm. távolságban van elhelyezve. A bronzcsövecske négy csoportban körülfutó vonallal cifrázott. A lelógó csörtetők közül többekévé ép állapotban 6 darab van meg. Rendeltetésük kétséges. Chantre foglalkozik velök³ s összehasonlítja az indus zarándok vezetők botjain alkalmazott csörtetőkkel. De minthogy voltak leletek, melyben ily alakú csövecskék mindkét végén zártak, a mienk pedig csupán egy vékony pálcácskán volna elképzelhető, így Chantre összehasonlításának helyessége kétségbe vonható. Egy vadkan és egy kis lovacska szobrocskáiról már az első füzetben (79—80. l.) volt szó, a hol e hallstatti korbéli állatok ábráit is közöltük. Ugyan e korból való egy kis madáralak, mely csőre után ítélve, réczét, kacsát ábrázol (22. ábra). Példányunk csonka töredék, de minden valószínűséggel valami edény peremén vagy más díszítéséhez volt alkalmazva, miként analogiáját p. o. Sackennál látjuk⁴ Leleteinkben három ily díszszel ellátott szög volt a nagydémi kincsben.⁵ Ugy több noni leletben észlelhetjük eme madár alakját, mint díszítési motivumot, mi azon tárgyak hallstatt-korabeli származására vall.

¹ W. M. aus B. u. H. III. 75. ábra Podpecine-i IV-ik tumulusból.

² Melyet az összehasonlítás kedvéért úgy épsége miatt közlöm.

³ Chantre «Age du Bronze» 199—202. lap, néhányat rajzban is közöl itt.

⁴ Sacken «Das Grabfeld von Hallstatt» XXIV. 4 és XXII. 3.

⁵ Arch. Ért. XIII. 133. lap 18. ábra.

A Hallstatt-kor végső szakába tartozik két fibula, egyszerűbb *Certosa* és számszerű *Certosa* fibula (23. és 24. ábra.) Egyik típus elnevezését a Bologna melletti felhagyott karthausi kolostor «La Certosa» közelében lelt őskori temetőről nyerte,¹ a hol sűrűn előfordult. A fibula rugója felül az ezt és ívet különválasztó, gombbal, sávval, avagy gyönggyel kezdődő, az ív nyújtott alaku alján, lábánál egy háromszögletű lapba átmenő, melynek végén egy felfelé hajló gombbal végződik. Ezen háromszögletű lap alatt van a tűtartó alkalmazva. A tű rugója, miként több hallstattkori típusnál, annak 2—3, ritkán több fordulata által van képezve. A háromszögű lap rendszerint cifrázott, így példányunknál három központi kör által. Pédányunk a típus minden lényeges mozzanatát tünteti föl. Méretei: hossza 73 mm., belső ívmagasság ca. 17 mm., külső 21 mm., a nyújtott ív mérete a sávától a kiszélesbbülő lábbig 36 mm., háromszögletű tűtartót elfedő lap hossza 25 mm., a végső gombot helyettesítő emelkedés ca. 2 mm. magasságú. Ezen alak analógiái délen Boszniában,² úgy a keleti alpokban sűrűn előfordulnak.³

A *Certosa* fibulának más típusa nevét a számszerű alakú rugójától nyerte. Ezen rugó vékony bronz- vagy vasracsavart huzalból áll, mely belülről kiindulva, több fordulattal a középet képző huzal végére érve, itt belül az ív alatt számszerű módjára keresztül van húzva, visszahajol a középet képező huzal második felére s reátekerődve annak közepén végre a tűt alkotja. A rugót képező tű itt már nem egy darabból van öntve a fibulával, hanem csupán az ívet képező fibularészlet végén levő lyukba helyezett rugót tartó huzallal van összekapcsolva. Egy ily rugónélküli példányt közlök (25. ábra alatt); «a»-val jelölve látható a huzal befogadására szánt átfúrás. A fibula íve itt, miként a másik egyszerűbb változatnál, nyújtott végén kiegyenesül és magas száron levő gombbal végződik. Ezen egyenes részlet alatt van az egyszerű visszahajtott pléből készült tűtartó. Az íven könnyed cifrázatok láthatók. Méretek (az ép példánynál): teljes hossza 49 mm., ívmagasság belső mérete ca. 12 mm., külső ca. 15 mm., ív belső hosszúsága 27 mm., külső 31 mm., kiegyenesült részlet hossza 15 mm., ennek végén gombszár magasság 5 mm., kissé lapos gömbölyű gomb 5.6 mm. átmérettel. Rugó teljes hossza 40 mm., 17 fordulattal. Analógiát Boszniában,⁴ úgy a nyugati Alpokban találjuk, a honnan Sacken is közöl egyet.⁵

A kelták culturájával kapcsolatos La Tène-korra áttérve, leleteink mutatják, hogy telepünk annak egész tartama alatt volt lakva, leginkább tanúskodik erről az itt talált fibulák szakadatlan sora. A vaskorszak eme második részének első szakaszában a fibula alakját jellemzi annak lába felett felemelkedő s kissé visszahajtott, rendszeren csekély lappal ellátott részlete (26. ábra) a tűtartó, az ív és felhajló részlet között levő rész alatt van alkalmazva. A rugót képező tekercs két oldalas, rendszerint egy tagban a fibulával öntve, horgot hátul vagy alul,

¹ Dr. M. Hoernes «Die Urgeschichte des Menschen» 561—562. lap.

² W. M. aus B. u. H. III. Die Nekropole von Jegerine.

³ Dr. M. Hoernes u. ott. 562. 590.

⁴ W. M. aus B. u. H. I. 144. lap, 42. ábra.

⁵ Sacken «Grabfeld von Hallstatt» XIV. 7.

igen ritkán belül képezve. Példányunk mérete: teljes hossza 46 mm., ív belső magassága 9 mm., külső magasság 13 mm., felálló és visszahajló részlet 22 mm. magasságú. Ezen korai La Tène-fibula alakját követi a közép La Tène-é, melyből itt talált példányok sokaságából egy díszesebbet közlök. Ezen typusnál az előbbinél előfordul és ott felálló részlet meghosszabbodik az ívre visszahajolva, annak második harmadánál azzal összekapcsolatik; az ív és a visszahajló rész különféle ékítést nyer. A visszahajló rész, mielőtt fel és visszakanyarodnék, lent a tűtartót képezi. A rugónál nagy változatosságot látunk; majd rövid néhány kanyarulatból van alkotva, majd oly hosszan van két oldalon fejlesztve, hogy az ív hosszúságát jóval meghaladják s hogy ily példányok ékességét képezi a rugó itt is legtöbb esetben a horgot hátul és lent képezi, de már azon változat hol ez belül ív és tű között van elhelyezve, nem oly ritka, miként a korai La Tène typusnál. Díszes példányunknál (27. ábra) a rugó egy vas pálcácskát foglal magában, a mi annak nagyobb szilárdságot ad. Hossza 82 mm., lapos ív belső magassága 7 mm., külső a visszahajló részlettel mérten 14 mm. A visszahajló rész két rovátkos bronzgyöngy által díszített, az ív egy széles, csírázott sáv által ékített. A késő La Tène-typust képviselő (28. ábra) fibula példányunknál látható, hogy a visszahajló az ívvel összekötött részlet megszűnt s helyette már a tűtartó emlékeztet csupán ezen alakra az által, hogy zárt keretet képez. Az ív egyszerű vonalakkal van díszítve. A rugó csekély fordulatú, rendszerint egy-egy párral két oldalon; a horog belül, néha kívül áll. Hossza 51 mm., ívmagasság belső mérete 11 mm., külső 13 mm., ív hossza belső 24 mm., külső 29 mm., keretes láb alsó tűtartó része 12 mm. hosszú, külső láb 7 mm. és belső 9 mm. magas.

A La Tène-kor annyira ismert alakjain kívül e kornak középidéjének leleteit Velem szent. Vid-telepen egy különleges typusa a díszűeknek jellemzi, mely ott számtalan példányban előfordul, csekély s lényegtelen változatokkal, analógiái előttem ismeretlenek. A gömbölyű, rövid díszű feje egy kis négyszegletes lapos részlettel, esetleg kockával kezdődő, mely felett keskeny és hosszú, fent jóval kiszélesbülő, legfelül legömbölyített vagy tompa csúcsban s kissé meghajlottan végződő lap következik. Ezen lap alakja némileg hasonlít az ősi egyiptomi képeken előforduló struczollas legyezőkre, milyent például Thebaban, Hüi helytartó sírjában talált képen az őt ábrázoló alak kezében, Amenhotep vállához támasztva látunk.* Vajjon őskori lakóink ama tollakat akarták-e utánózni? Vagy ezt az idomot bizonyítékul vehetjük, hogy a keltákkal kapcsolatos La Tène-ízlés a görögöt megelőző egyiptophoeniki kulturából fejlődött.**

Velem szent. Vid őstelep történelmi korban való lakottságáról nem csupán ott talált cserepek, hanem az ott talált bronzleletek is tanuskodnak. Sem a római, sem a népvándorlási kor nem zajlott le telepünkön nyomtalanul, erről tanuságot tesznek az e korokból eredő fibulák, melyeknek sorozatából befejezésül 31—32. ábra alatt két példányt van szerencsém közölhetni.

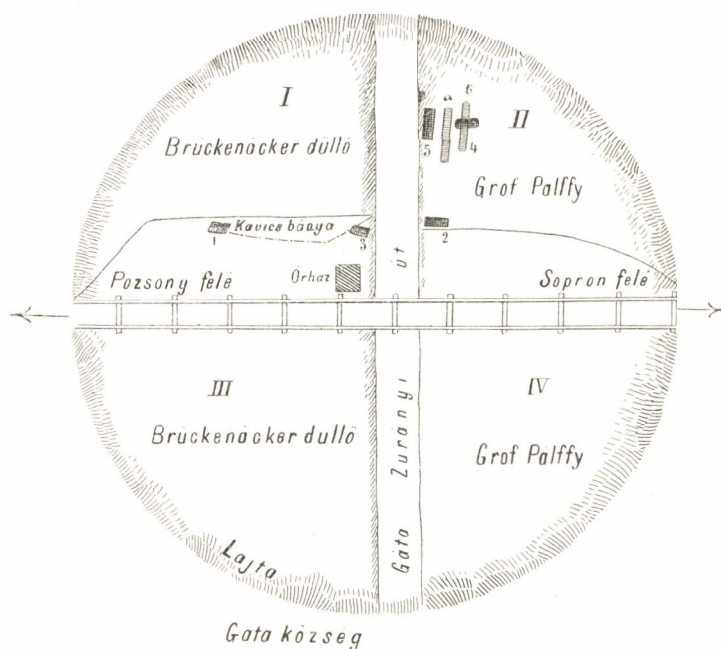
Kőszeg, 1898. márczius havában.

Br. Miske Kálmán.

* E. Meyer «Geschichte des alten Egyptens» 242. és 244. lapon színes nyomatok.

** Dr. M. Hoernes «Die Urgeschichte des Menschen» 640. lap.

II. Dr. SÖTÉR ÁGOST A GÁTAI ÁSATÁSRÓL (MOSONM.). Az 1897. évi nov. hó 30-án egy falusi kovács által levelező lapon értesülvén, hogy Parn-dorfon egy nagy római sarcophagra akadtak, melyet a föld tulajdonosa nem képes kinyitni, bár az hihetetlennek látszott. Deczember 1-én a helyszínére rándultam és sarcophag helyett egy faragatlan kőtömböt találtam, melynek egyik végébe 1775 szám volt bevésve és sárral elkenve. Úgy látszik, hogy ezt a követ a régészeti egylet által akarták ingyen kiemeltetni, de ezen szándékuk meg-hiusult. Hiába még sem jártam ott, mert ez alkalommal egy érdekes sírmező ismeretére jutottam. A kő megsejmlélésénél ugyanis a községnek 70 éves kort túlhaladott bírāja is jelen lévén, kérdést tettem, hogy a község határában nem

A GÁTAI SÍROK (MOSONY M.) HELYRAJZA.

találtak-e régi emberereklyéket, vagy van-e valamelyik dűlőjünkben oly hely, hol terméskövet és tégladarabokat szánt fel az eke, mire egy a falu éjszakkéleti szélén álló házba vezetett, melynek tulajdonosa a múlt évben kútásánál egy csontvázra akadt. Ezen ház tulajdonosát kikérdezvén, az készséggel vezetett udva-rának egyik sarkába, a hol a csontvázat ismét elásta, mert még a haja meg a bajusza volt meg. Biz ezt a lelhelyet csakhamar elhagytam, hadd ássa ki ezer esztendő mulva valami akkori régész collega. Bebarangoltam ezután a község határát, hol a dűlőben római jellegű tégladarabokat és terméskődarabokat lel-vén, egy 10 öl hosszú, 3 láb széles keresztmetszetet vágattam, hol kajmós római téglák, egy Constantius jun. érem és egy bronz fibula kerülvén elé, miután ró-mai lakótelepet az egylet egyelőre nem ásat, a munkát abbahagytam s a faluba hajtattam. Útközben egy ház előtt padnak használt fél római sarcophagot lát-

tam. A ház tulajdonosnője lelhelyül a község agyaggödörét jelölven meg, ezen a constatált római lakótelep közelében levő agyaggödörbe mentem; itt a gödör meredek partjában öt helyen körte alakú földvegyüléket látván, ezen hombárokknak bizonyúlt üregekben állatsontokon kívül mit sem leltem.

A vendéglőbe érkezve, találkoztam a sopron-pozsonyi vasút egy alkalmazottjával, kit kérdezvén, valljon ezen vasút építése alkalmával nem akadtak-e valahol régészeti leletekre, azon feleletet nyertem, hogy Gáta község határában találtak régi sírokra és bronztárgyakra, de ezek sorsáról felvilágosítást adni nem tudott. Azonnal Gátára siettem, hová késő este érkezvén meg, arra kellett szorítkoznom, hogy a község előljáróit meghivatván, felvilágosítást kértem, hogy azon alispáni körrendeletnek, mely a régészeti leleteknek azonnali bejelentésére kötelezi, miért nem tettek eleget. Az előljáró urak hímeztek-hámoztak s védekeztek azzal, hogy ők a régi sírokról csak utólag értesültek; szóval, nem akartak tudni semmit, és így csak a korcsmárostól voltam képes annyit megtudni, hogy a vállalat által alkalmazott idegen horvát munkások zsompor számra hozták hozzá a bronztárgyakat, karperecz és más mindenféle sárgarezet és átlyukasztott fehér csontokat, a melyeknek ő semmi értéket nem tulajdonított és így azokat egy falubeli birtokos fia vásárolta össze és Bécsbe vitte.

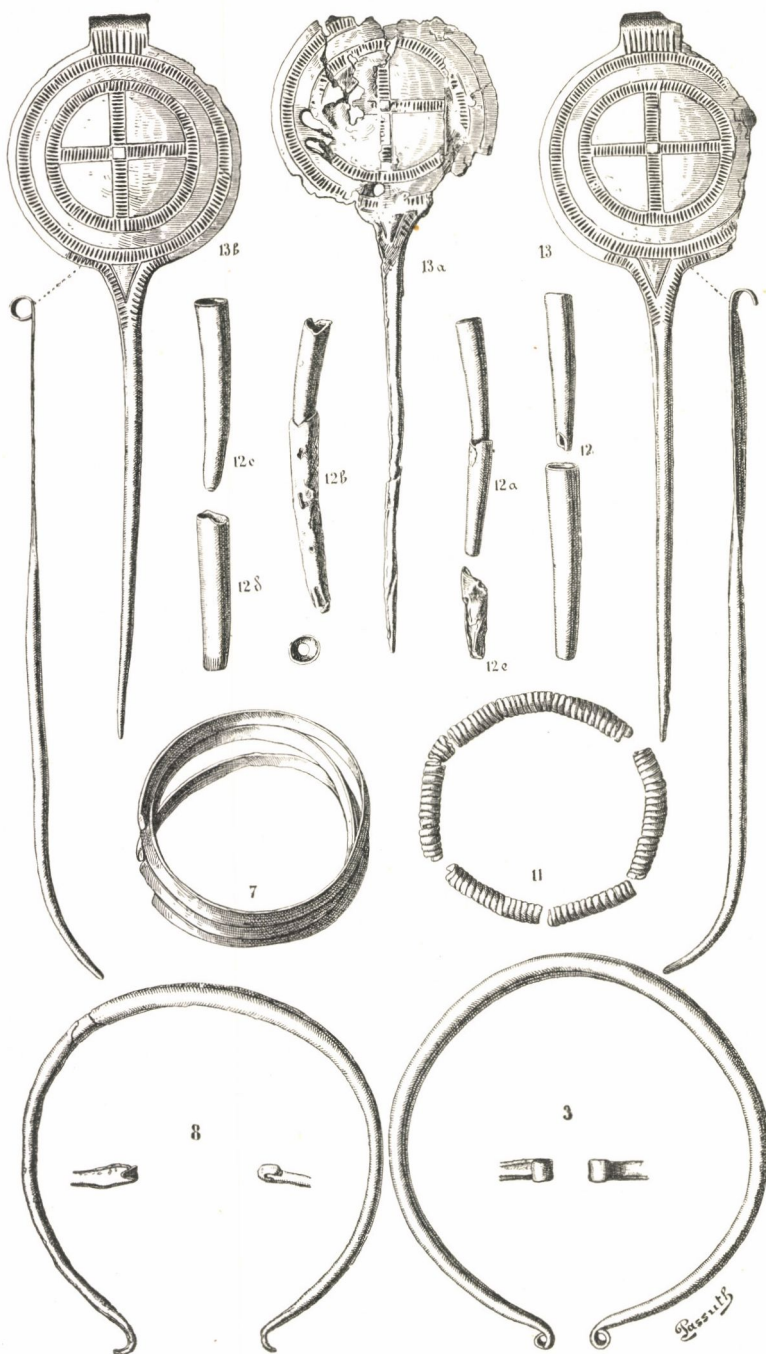
Részint idő hiánya miatt, részint a zord idő miatt azon alkalommal ásatást nem végeztettem, még az éjszakán elhagytam Gátát és főtörekvésemet oda irányoztam, hogy a megyei muzeumot a Bécsbe vitt leletek birtokába juttassam, miután azokat a korcsmárosnak bár igen hiányos leírása szerint kelta leleteknek tartottam. A leleteknek megszerzése, sajnos, nem sikerült ez ideig, csakis annyit bírtam kieszközölni, hogy a leletek tulajdonosa ígéretet tett, hogy azokat leírás és közzététel céljából leküldi, azonban most még várom az ígéret teljesülését.

Időközben sikerült a gátai lelhelyről előkerült következő tárgyakat megszerezni:

1. Az 1. számú sírcsészét Morvay Lajos mérnök úrtól, mely 8 cm. magas, talpátmérője 7 cm., legnagyobb köríve 45 cm., öblönyátmérője 16 cm., keményre szárítva, három füllel (II. 1. ábra.)

2. Gáta község előljárósága részéről érkezett: *a)* (I. 2. ábra) bronz karkötő 9 cm. belső átmérővel, *b)* (II. 3. ábra) szép kis bögre, mely 8 cm. magas, talpátmérője 7 cm., legnagyobb köríve 14 cm., öblönyátmérője 7 cm., csiszolva van, az ellentétes oldalakon egy-egy fül.

Biztos értesülés, a lelhely biztosítása és meghatározása céljából, folyó hó 3-án az egylet alelnökével, Őshegyi József megyei főügyész úrral a helyszínére rándultunk és constatáltuk, hogy a lelhelyet egy a sopron-pozsonyi vasut és a gáta-zurányi megyei út által függélyesen négy részre hasított domb képezi s miután az előbb a domb felett elvonuló utat a vasút miatt is leásták és mélyítették, ezen az útmélyítés és vasútát metszés területén mintegy 20—25 sírt rontottak szét. Azon reményben, hogy az idegen munkások agyagedényeknek bizonyára nem tulajdonítottak értéket s talán ilyenek a faluban megkaphatók, közhírré tétel folytán jelentkezőktől megvettük a következő bögrét, u. m. egy urnát (4. ábra), melynek nagysága 28 cm., talpátmérője 10 cm., legnagyobb köríve 85 cm., öblönyátmérője 17 cm., a melyek közötti tér közepén

I. TÁBLA. BRONZ ÉS CSONTTÁRGYAK A GÁTAI SÍROKBÓL (MOSONY M.) $\frac{1}{2}$ n.

alakú dombordíztetés van, míg ennek átellenes oldalán 2 betört rész helye látszik, mintha fül lett volna, de az nem lehetett, mert akkor csak egy törés lenne látható. Egy sírbögrét (II. 5. ábra), melynek magassága 13 cm., talpátmérője 6 cm., legnagyobb köríve 40 cm., öblönyátmérője 12 cm. Egy füles, ezzel átellenben egy domború bütyök. Egy rosszul szárított sírbögrét (II. 6. ábra), magassága 9 cm., talpátmérője 7 cm., köríve 34 cm., öblönyátmérője 10 cm. Valószínűleg volt egy füle, a melylyel ellentétes oldalon egymástól 10 cm. távolságban két csúcsos domború bütyök díszeleg.

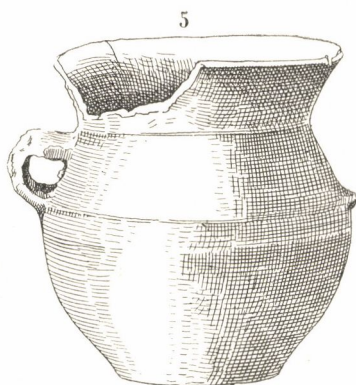
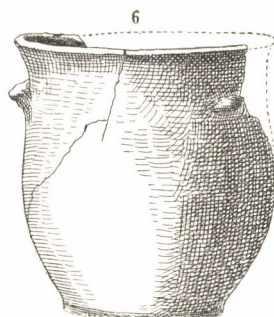
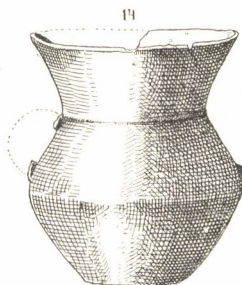
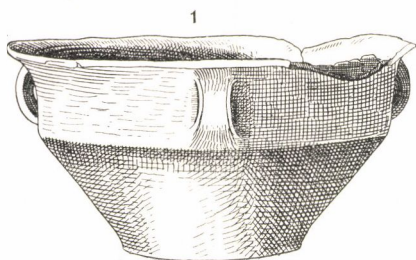
Az ekként constatált helyen feladatunkat képezte megállapítani, hogy egyáltalán találhatók-e még sírok s ha igen, mily irányban. Miért is először az át-

CSERÉPEDÉNY A GÁTAI SÍROKBÓL.

metszések meredek oldalait vevén vizsgálat alá, az I. dombhasáb oldalán 1. sz. jelelt helyen észleltünk vegyült földet, mely hely egy 2 mély sír nyugati végének bizonyult, hol néhány koponyaszilánkon kívül mit sem találtunk.

Ezáltal constatálva lévén, hogy ezen dombhasábban a kavicsgödörnek kihasított területén még több sír is lelhető, a domb II. hasábját kutattuk át és pedig a meredek partját nyestetvén meg, a 2. sz. a. helyen találtuk a 2-ik sírt és pedig egy sírnek ismét fejfelőli végét a váz derekától kezdve. A csontozat el volt korhadva, kivéve a patina által megóvott jobboldali alsó karcsontot, a melyet most is övezett háromszoros tekercset képező bronz karperecz, (I. 7. ábra) míg a bal kar mellett karkötő találtatott (I. 8. ábra). A jobb váll felett volt egy

II. TÁBLA. CSERÉPEDÉNYEK A GÁTAI SÍROKBÓL (MOSONY M.) $\frac{1}{3}$ n.

finoman csiszolt sírbögre két füllel (II. 9. ábra), magassága 12 cm., talpátmérő 4 cm., köríve 39 cm., öblönyátmérője 11 cm. A bal kéznél volt egy lapos tál darabokban. A váz 170 cm. mélységben nyugatról keletnek nézve feküdt.

A 3. sírt a II. dombhasábnak a megyei út melletti részén találtuk, 190 cm. mélységben, de elkorhadt csontokon kívül mi sem került elő.

A II. dombhasábon ezután egy méter széles, 10 m. hosszú árkot huzatunk, melynek feneke azonban egyenletes ösföldet mutatván, ott sírt nem találtunk, de leltük a b) alatti 1½ m. széles, 10 m. hosszú árok segélyével, hol a 4. számú sírt tártuk fel, melynek csontozata a koponyával együtt a megyei muzeumba szállíttatott, de a 2 m. mély sírban az emberereklyéken kívül egyéb nem volt, mint egy sírbögre (II. 10. ábra), melyen karima alatt három kis bütyökdiszítés egyenletes távolban látható. 15 cm. magas, talpátmérője 8 cm. köríve 50 cm., öblöny átmérője 14 cm. Bögre jobb vállnál, kéznél tál.

5. sz. sír. A megyei út árkanak mélyítése útján találtatott és pedig a föld felszínétől 210 cm. mélységben. A jobb lábszár alatt feküdt a törött tál, a jobb váll felett a sírbögre szinte darabokban. Az alsó lábszárak keresztbe feküdtek. Találtatott egy bronztekercsű karperecz (I. 11. ábra), kilencz darab faragott csontdíz, melyek valószínűleg egymásba voltak dugva, mint ezt az egyik darab mutatja (I. 12. ábra). Továbbá találtatott 3 darab egyforma bronztárgy 19 cm. (I. 13. ábra) hosszú görbült véggel, hegyesen végződve, míg az 5 cm. átmérős felső köríves lap négy körrel van díszítve és keresztbe két párhuzamos átmetsző vonallal díszítve, melynek körei egyszerű vonaldíszszel ékítvék. Ezen valószínűleg kontyúk ketteje félig egymás felett találtatott, mintha külön a kontyba dugatván, felső kis hüvelyüknél összekötöttetett volna, míg a harmadik tű valószínűleg az ekként alul szétvált lap közötti sír fedezésére szolgálhatott.

A 6-ik sír a III. dombhasádba vont próbaárok útján találtatott 190 cm. mélységben, de egy bögrén (II. 14. ábra) kívül, mely 5 cm. magas, talpátmérője 3 cm., köríve 25 cm., öblönyátmérője 8 cm. és mely a fültől átellenes oldalon 1 kis bütyökkel van díszítve, mi sem találtatott.

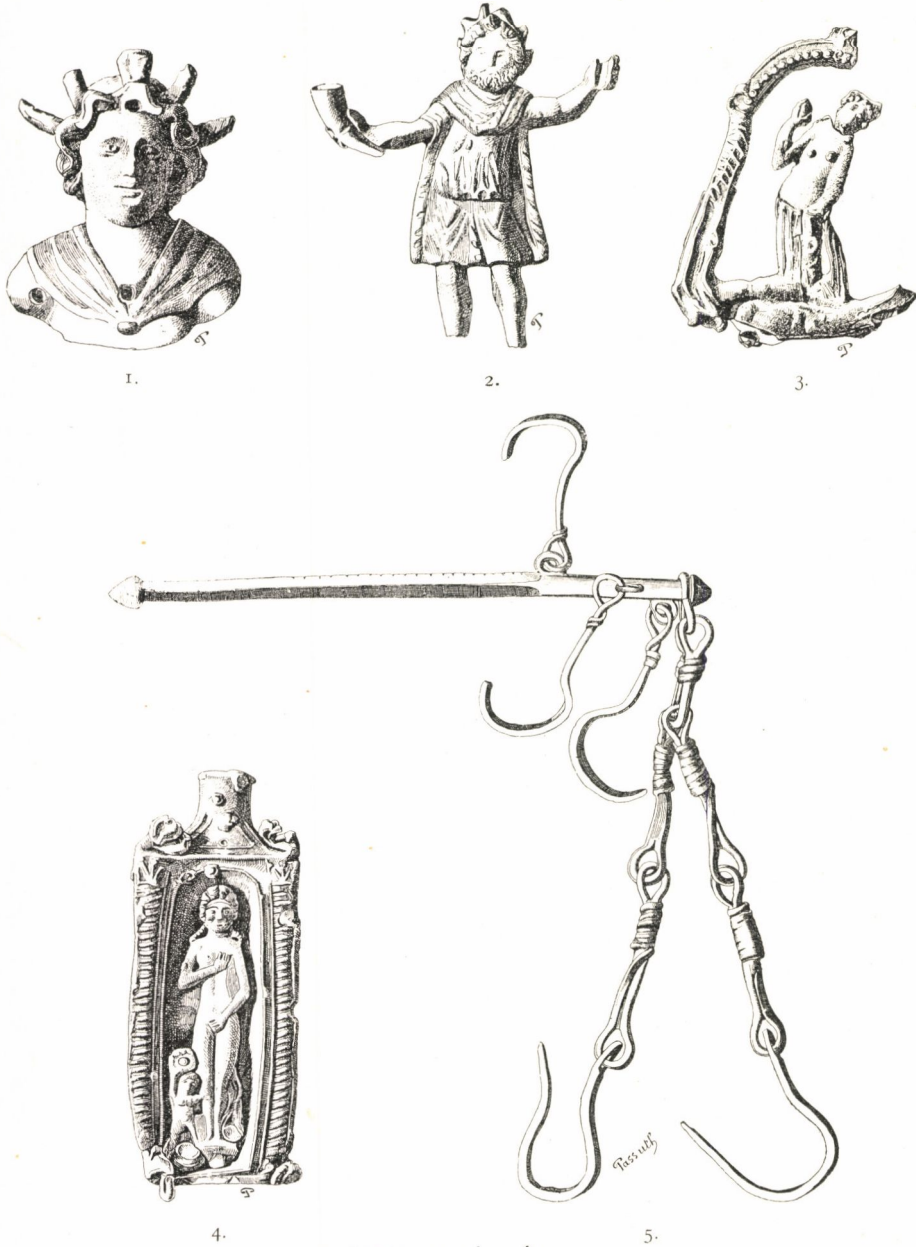
A sírok mind nyugatról keletre fekszenek, egymástóli távolságuk még nem volt constatálható, a bögrék mind a jobb váll felett voltak és minden sírban a kéz táján lapos cseréptöredékek találtattak. A dombhasáb IV. részén kísérlet nem volt tehető, mert őszi gabonával van bevetve. Ezek szerint ezen próbaásatás folytán alapos reményünk van, hogy mind a négy dombhasásban fogunk sírokat találni és így e helyütt nagyobb szabású ásatás fog tartatni.

Magyar-Óvár, 1898. márczius.

Dr. Sötér Agost.

III. KÁRPÁTI KELEMEN SABARIAI RÉGISÉGEKRŐL. Szombathely város belső területe az évtizedek óta folyó kutatás és gyűjtés daczára még mindig gazdag bányája a régi Sabaria coloniára vonatkozó emlékeknek. A földmunkával járó építkezések és talajjegengetéseknél foglalkozó figyelmes munkás ritkán használja eredmény nélkül szerszámaint; mert ha nem vezeti is a szerencse értékesebb leletre, egy-két római ezüst- vagy bronz-pénzdarabra, vagy más régi apróságokra mindig számíthat. A szombathelyi muzeum római emléktára évről-évre való gyarapodását általában az ily földmunkálatoknak köszönheti. Ilyen alkalom kínálkozott a múlt

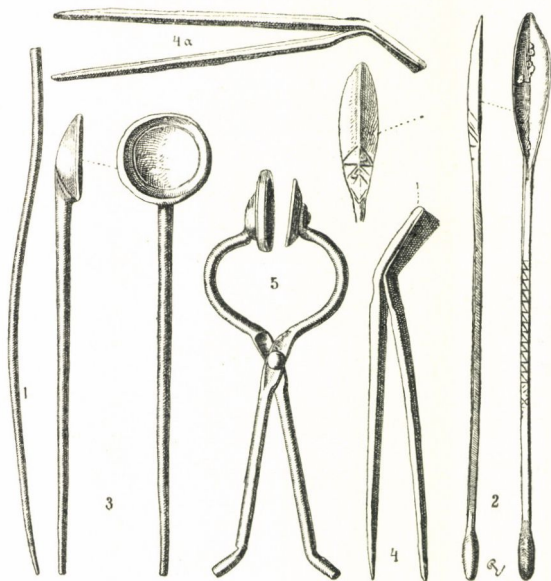
év őszén is, midőn a városi hatóság a Perint-patak jobb partján, az árvaház- és hegyi-utczák sarkán emelkedő magaslatnak, az úgynevezett «Kanászdomb»-nak lehordatásával a perinti új betonhid körül levő területet feltöltette.

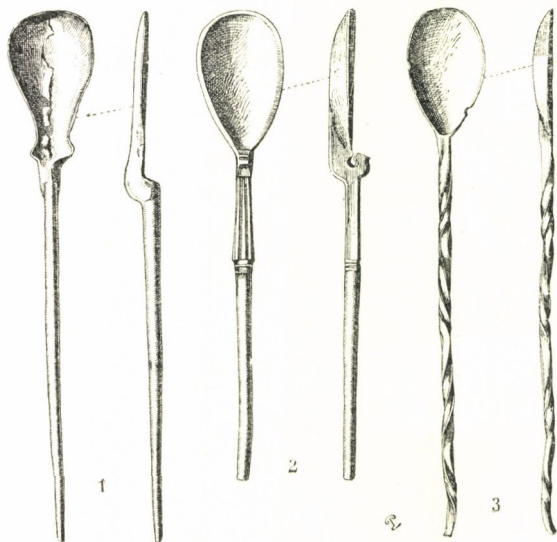
I. SABARIAI RÉGISÉGEK.

A több ezer □ ölnyi terület felszínét 1—2 méterrel szállították alább és e nagyobb szabású földforgatás több heti ideje alatt majd minden napnak megvolt a maga érdekessége. Emitt kicsiny, négyszögben épült kúnyhók egyszerű

falmaradványai tűntek elő, amott majd szerte-szétszórva, majd egy rakásban jól ismert alkotású régi cserépedényekre akadt a csáklya, melyek közül — főleg

II. ORVOSI MŰSZEREK SABARIÁBÓL.

III. BRONZKANÁLKÁK SABARIÁBÓL.

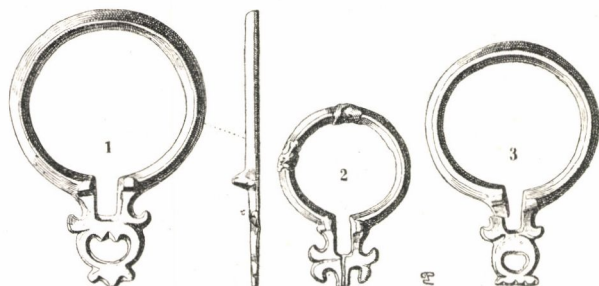
nem igen gyakori felirataiknál fogva — a cserépmécsesek érdemelnek különös figyelmet.

Ritkasága miatt külön felemlíték egy kétfülű, öblös cserép öntöző-kannát, melynek fenekén és alsó oldalfalán szabályos körvonalakban futó lyukacsok vannak.

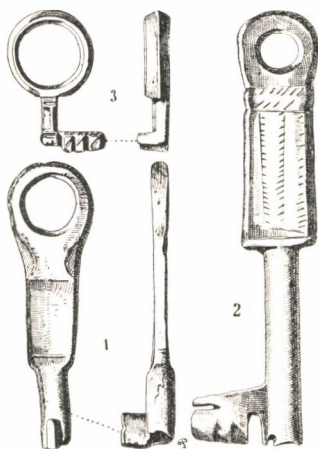
nak fúrva. Az e helytt színre került leletek becsesebb részét azonban azok a fém-tárgyak alkotják, melyeket az idecsatolt ábrákban mutatunk be.

A négy emberalakú szobrocska közül a legcsinosabb Sol mellképe (1. ábra), a fiatal isten homlokát hullámzó haj köríti, melyből sugaras korona emelkedik; mindkét válláról a chlamys redős csücskei nyúlnak a mellre, a hol kerek fibula fogja azokat össze.

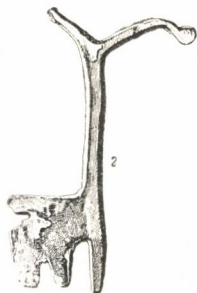
Egy más, durvább idomú szobrocska (2. sz.) a házi istenek idősebb korú képviselője bozontos haját koszorú ékíti, arcza szakállas, rövid chitonját a mell-

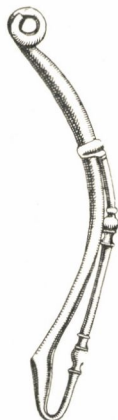
VI. ÖVCSATTOK SABARIÁBÓL.

V. SABARIAI BRONZKULCSOK.

IV. VASKULCS.

VII. BRONZFIBULA.

ről a vállon át hátracsüngő vastagabb köpeny borítja, a minőt a pannoniai provincia zordabb éghajlata igényel; jobbában a házi istenek megszokott rhytonja és fölemelt baljában is ilyen lehetett.

Két ólomból öntött szobrocska nyilván szintén a házi szentélyben szerepelt. Egyik (3) a «Kanászdomb» helyéről, a másik (4) a «római temető» néven ismert területről való.

Amaz eredeti idomából ki van forgatva és csonka; Vénust ábrázolja, a ki fölemelt jobbában almát tart, míg baljával az altestét borító ruhát fogja; fejét gyöngyös hajék díszíti.

A másik ólomszobrocska, (4) mely 7 cm. magas, cella mélyedésében áll

teljesen meztelenül, karjainak elhelyezése a capitoliumi venus alakjára emlékeztet, lábainál egyfelől kis ember ül, fölemelt kezében tükröt (?) tartván, másik oldalán lecsúszott ruhájának ránczai látszanak.

Leletünk egyébként túlnyomólag oly tárgyakból áll, melyek a hajdani kereskedelem és ipar szolgálatában álltak, vagy a háztartásban nyertek alkalmazást.

Ilyen a bronzból való gyors- vagy kalmármérleg,- statera,- melynek négy-szögletes, 4 mm. vastag és 16 cm. hosszú mérlegrúdja a három támasztó pontnak megfelelőleg három felfüggesztésre szánt horog — anta — van erősítve. (5. sz.) A mérendő tárgyak súlynagysága szerint majd az egyik, majd a másik akasztó horgot használták és mivel a horgok mindegyike a mérőrud más és más oldalára van erősítve, a vonalakkal jelzett mérésfokok is a rúd három oldalán láthatók. A mérlegrúd rövidebb karának végéről két, 12—12 cm. hosszú láncz lóg alá, ezekre aggatvák a megméréndő tárgyak tartására szánt hegyes horgok.

Egy kis táblán (II.) egyesítettünk öt bronztárgyat (1—5.), melyről azt tartjuk, hogy orvosi műszerek voltak, melyekről tehát csak orvosi műtétekben tapasztalt szakember adhatna részletesen számot.

Három kanál (III. 1—3.) ugyanannyi különböző idomot képvisel; egyik bronzkanál (III. 3), nyelén csigavonaldíszítés látszik. Két, ligula néven ismert kisebb bronzkanál nyele kampós dudorodással van a csészéhez erősítve. Az egyiknek (III. 1) csészéje levélidomú, a másiknak (III. 2.) csészéje levélalakot mutat, nyelén pedig egyenes vonalú barázdák és körvonalas díszítések láthatók.

A kulcsok között van három bronz- és egy vaskulcs. Az utóbbi (IV. 2.) nagyon egyszerű szerkezetű és gyenge tollánál fogva csak nagyon könnyen járó zárhoz tartozhatott; a bronzkulcsok mind épek és erősek. A legnagyobb (V. 2) a legszebb; csöves szárából alúl és oldalt bevágott toll nyúlik ki, a szár részsütos vonaldíszű fogantyúja felső részén át van lyukasztva, és valószínű, hogy e lyukon fűzték át az övön hordott kulcstartó zsinetet. Vékonyabb lakathoz tartozott a másik bronzkulcs (V. 1.), melynek esetlen alakján alig látszik valami díszítés; szebb példány a harmadik és legkisebb kulcs (V. 3.) három fogas tollával és gyűrűalakú fogantyújával.

A ruházathoz tartozó fibulák, a minők máskor, gazdag változatban és nagy számban találhatók Szombathely területének más pontjain, csak gyér számban és nagyon is töredékes állapotban vannak képviselve leletünkben. A hasonló idomú három övcsatt-karika (VI. 1. 2. 3.) mindegyikén a lényegében azonos díszítésnek más és más árnyalatát látjuk. Van egy tűjét veszített, késői La Tène izlésű sodrony fibulánk (VII.) mely kecses alakja és izléses díszítése miatt figyelmet érdemel.

A bronzleletek sorában nem annyira technikai becsénél, mint inkább ritkasága miatt előkelő helyet foglal el egy kardöv-csatt, a császárkori magasabb rangú katonák cinctorium-ának töredékes részlete. Két izületből áll; a hátsó izületbe furt lyukba volt erősítve a szijhoz erősítő szög, az első izület vízszintes és részsütos vonaldíszű, hátlapja gyűrűs domborodásban és egy állatfej alakú czifraságban végződik.

Szombathely, 1898 februárius.

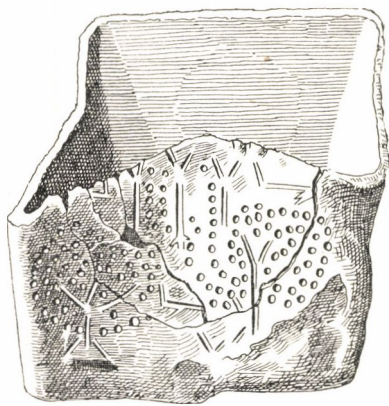
Kárpáti Kelemen.

IV. Id. STORNO FERENCZ A GYŐRI SZÉKESTEMPLOM SÍREMLÉ-KEIRŐL. Az «Archæologiai értesítő» múlt évi október havi füzetében «A győri székesegyház középkori sírkövei» című értekezésben a 340. lapon Miklós, ceratai püspök sírkövéről a többi között ez áll: «A követ aztán valószínűleg Storno rendeletére, (a ki hír szerint a soproni Szt. Mihály-templomból az összes emlékköveket kidobatta) őt megillető helyéről a custodiatibus vitték, a hol a látogatók szemei elől biztosan el van fedve.

A mi az értekező kombinációját illeti, arra meg kell jegyeznem, hogy a győri székesegyházban soha dolgom nem akadt, a Héderváry-kápolnát is az akkori egyházmegyi műépítész, Lippert restaurálta; nem állhatott tehát soha módomban, hogy a győri székesegyházban valaha akár helyes, akár helytelen dolgokat elrendeljek. Az értekező által felhozott, bizonytalan származású hírre vonatkozólag pedig ki kell jelentenem, hogy én a soproni Szt. Mihály-templomban csakis két olyan kőről tudok, melyeket eredeti helyükből már régebben kiforgattak. Ezek az általam eszközölt restauráció idejében a padlóba voltak illesztve, a honnan én akkor kiemeltettem és mind a kettőt le is rajzoltattam. A mi a toronynak 1866-ban történt elkészülte után történt, az nem írható az én rovásomra.

Sopronban, 1898. évi márczius hó 10-én.

Id. Storno Ferencz.

CSERÉPEDÉNY SZELEVÉNY VADASRÓL.

Cca $\frac{1}{3}$ n. lásd még 136. l.

IRODALOM.

MAGYARORSZÁG ARCHAEOLOGIÁJA. Irta: Pulszky Ferencz. Két kötet, 194 táblával s 278 szöveg közé nyomott ábrával. Budapest, 1897. A két kötet ára 16 frt.

Pulszky könyvének első kötete négy fejezetre oszlik. Az első a kőkort, a második a rézkort, a harmadik a bronz-, végre az utolsó a vaskort tárgyalja.

A palaeolith korszak megdönthetlen lelet által eddigelé hazánkban képviselve nem lévén, Pulszky az ezen korra vonatkozó emlékeket a külföldi leletekkel demonstrálja. Röviden felemlíti Boucher de Perthes korszakot alkotó somme-völgyi kutatásait, a francia-, angol-, spanyol-, délnémetországi stb. leleteket, bemutatja a barlanglakásokat, a kagylóhéj-halmokat, a menhireket, dolmeneket, a cromlecheket és tumuluszokat, adja Worsænek a korszak chronológiájára vonatkozó beosztását s néhány csontfaragványon bemutatja a palaeolith ember művészi ténykedését.

Az egész korszakkal s mindezzel a dologgal Pulszky rövid 19 oldalon végezvén, nyilvánvaló, hogy szerfölött kurtán bánik el a fontos kérdéssel s el-mellőz olyan adatokat, melyeknek egy archæologiai kézikönyvből nem szabad volna hiányozniok.

A neolith-kornak is kevés helyet, mindössze 26 lapot szentel szerző a könyvében. Külön fejezetek alatt szól a pattogatott késekről, szilánkokról és magkövekről, a csiszolt vésők, gyalúkövek és parittyakövekről, a kifűrt csiszolt kőbalták és kalapácsokról, a neolith-kori lakásokról s végül a lengyeli telepről, a mely telep a hazánk területén tartózkodott kőkori lakók életmódjáról s temetkezéséről a legtöbb s legkimerítőbb felvilágosítást tudja nyújtani.

A két korszak anyagának felsorolásából látni lehet, hogy Pulszky könyvéből számos oly tudományos tétel kimerítőbb fejtegetése hiányzik, a melyeknek tárgyalása sok ősrégészeti fogalomnak megértéséhez okvetlenül megkívántatók s a melyeknek éppen egy ilyen nagyobb szabású munkából nem volna szabad hiányozniok. Szerző nem tárgyalja a földnek szerkezetét, nem szól a geologiailag vett diluviumról, mint ilyenről, a jégkorszakról s a vándorkövekről, hallgat a völgyek diluviális lerakódásairól s figyelmen kívül hagyja a «fossilis ember és a fossilis állat» fogalmának mibenlétét s jelentőségét.

Hallgatással mellőzi az ember létezésének évszámokban való kifejezésére vonatkozó, érdekesnél érdekesebb kísérleteket s az idevágó theoriákat; mellőzi a moullin guignoni és naulettei állkapcsokat, a csontbarlangok kérdését, leírását, azok chronologiai beosztását (1. Az Ursus spelæus, 2. az Elephas pri-

migenius, 3. a *Cervus tarandus*, 4. a *Bison europæus* korszakai) és statisztikáját. Nem szól a negyedkor formájáról általában a barlangi faunáról s a barlangokban található csontok erőszakos külső megsérüléseiről (périgordi iramszarvas csigolyája a tűzkő-nyíllal), hallgatással mellőzi a csontok chemiai összetétele által nyújtott bizonyítékokat, nem beszél a kellő s megkívántató részletességgel a kjökken möddingekről, a czölöpépítményekről, azok koráról, lakóiról, a sardiniai «Nuraghi»-kről, a Baleárok szigetén észlelhető «Talayoti»-kről, a Pontellari-sziget Sesi-jeiről és a skót föld hasonló alkotású præhistorikus emlékműveiről.

A miskolci állítólagos palæolith-kori leletről, mely tárgya s a hozzáfűzött vitáknál fogva olyannyira érdekes s mindeddig nyílt kérdése hazai archæologiáknak, sem találunk megemlékezést, végre a nomenclatura oly fontos megállapításával, mely még mindig feldolgozásra vár, hogy tisztában lehetnénk az iránt, mi a celt, mi a kőgyalú, a kővéső, a kőkalapács, a kőbalta stb. sem találunk Pulszky könyvében. Egy oly kiváló tudós, a minő P. volt, ki hosszú életének tevékeny működése alatt irányt jelölt ki a munkálkodásban és sokszor folyt be egyes kérdésekben döntő hatással, hivatva lett volna ezen kérdések végleges tisztázására is.

Szerző könyvének második része, a rézkorról szól. Munkájának ide vágó fejezete egy 1883-ból származó művének, a magyarországi rézkorszak, 79 oldalra terjedő kivonata lévén, P. ebben ismételte mindazon tanulmányait, melyeket ismert nagy apparátusával s mély szellemével megalkotott s a melylyel a magyarországi rézkornak létezését kétségbevonhatlanul bebizonyította. Hiányznak e fejezetből más hazai szakértők újabb eredményei, mint a hogy általában hiányzik Pulszky könyvéből minden olyan mozzanat, mely a præhistorika terén idők utolsó 10—15 évének tartama alatt felszínre merült.

A bronzkor tárgyalása a munka 43 oldalát tölti be. Szerepkörében s illusztrációiban ismert nyomokon halad. Monteliustól eltérőleg, Pulszky e kort egy régibb s egy újabb időszakra osztja. A régi bronzkori időszakra helyezi mindazon szerszámokat, fegyvereket és ékszereket, melyeken a díszítés öntve van, ellenben az újabb időszakra a választékosabb szerszámokat, a ruhakapcsot s különösen mindazon emlékeket helyezi, melyeknek díszítése ponczolt. Pulszky szerint ez utóbbi időszak képezi a bronz szépkorát, melyhez a vaskorba való átmenetel csatlakozik olyformán, hogy épen a legszebb bronzkori fegyverek s egyéb készletek között már olyan alakokat is találunk, a melyek a vaskorba tartoznak.

A bronzkor fejezete külön címek alatt s behatóan foglalkozik a bronzvésőkkel, a sarlóval, a törrel, a karddal, a lándsza-csúcsal és nyílhegygyel, a késsel, beretvával, csiptetővel, fűrészszel és horoggal, a nyél-lyukas fegyverekkel: a harczkalapáccsal, a fokossal, a csákánnyal, a szekerczével, a védelmi eszközökkel, az ékszerekkel, a diadémák, fibulák, nyak- és karpereczekkel, gyűrűkkel és tűkkel, a bronzkerekekkel, végül a bronzkor keramikájával. Mindezek hazai leletek alapján, hazai szempontokból tárgyalvák. Szükséges lett volna azonban, ha a munka, összehasonlítás eszközölhetése céljából a dán, svéd, irhoni, kaukázusi s egyéb bronzokat s a bronzkorszak egyes zónáinak keramikai tárgyait is bemutatta volna, miket így azonban sajnosan nélkülöznünk kell. Nem találkoztunk a műben az annyira aktuális s mindinkább fontosabbá válni kezdő antimon-

kérdéssel sem, holott hazánkban is fordultak elő leletek (a tugári kard), melyek ön helyett antimont tartalmaznak ötvényükben.

A vaskor tárgyalása a 177—266. lapokra terjedvén, összesen 90 oldalt veszen igénybe. Szerző mindenekelőtt egy chronologiai megállapodást nyújt, a mely szerint a leletek sorrendjét megállapítani igyekezett. E chronologia a Kr. előtti tizedik századtól a Kr. utáni negyedik századig terjed s szellemes beosztásánál fogva, — bár Pulszky azt kísérletnél egyébnek nem tekinti s nem is igen köti magát hozzá — méltó, hogy e helyütt ismételjük. E beosztás szakaszai s mozzanatai tehát :

1. *Kr. e. a X—VIII. században* Görögországban a bronzkor átmenete a vaskorba. Homerosi költemények ; a dór vándorlás ; gyarmatok az olasz partokon ; Massilia s mindezek befolyása a szomszéd népekre. Nálunk uralkodik a tiszta bronzkor.

2. *VII. század.* Villanova kengyelfibulák ; nálunk a bronzkor legszebb, teljes kifejlése. A spirálisok, a lapos fibulák.

3. *VI. század.* Kezdeté körül Bellovesus és Sigovesus mondabeli bevándorlása Olasz- és Magyarországra ; Hallstatt, Este ; nálunk a czófalvi, fokorui, somogyomi, komjáthnai stb. leletek, a bronzkori kultúra virága, melynél már vaskori formák fordulnak elő.

4. *V. század.* A hallstatti kultúra teljes virágzása ; certosai sírmező, a certosa-fibula ; kurdi cisták.

5. *IV. század.* A La-Tène-kultúra kezdeté. Brennus elfoglalja Rómát ; az ezüst felhasználása ékszerekre ; a galaták és görögök érintkezése ; Fülöp király pénzeinek utánzása.

6. *III. század.* A galaták görögországi pusztításai 281—241. Ptolamæus Philadelphusnál zsoldoskodnak ; egyedi ibrik ; szárazdi kincs stb.

7. *II. század.* A bojok megveretése Olaszországban 191-ben ; kivándorlásuk Magyar- és Csehországba ; nálunk a La-Tène-kultúra virágzása ; jarendorfi éremlelet stb.

8. *I. század.* A géták megverik a bojokat. Pannonia elfoglalása a rómaiak által.

9. *II. század.* Somodori, sár-szent-miklósi, lóki, tétényi kocsik, szárnyfibulák ; aszódi lelet.

10. *III. század.* Visszahajlított lábú és magas sarkú fibulák.

11. *IV. század.* Talán az ó-szőnyi szarvas-agancs domborművek.

A chronologiai felosztást külön címek alatt egymásután követik az Olaszországból behozott emlékek a hallstatti korból (kurdi lelet, a rakamazi arany nyakpérecz) ; a kincsleletek és öntőműhelyek leletei, melyeknél bronzlemez és függőedények találtattak (komjáthnai, csaholyi, csabrendeki, tamásfalvi, nagyercsii, szent-erzsébeti, bodrog-keresztúri, kéri, felső-dobszai, hajdú-böszörményi, sümegi, breznóbányai, rimaszombati, aszódi, stb.) ; azután a fokorui s az ezzel rokonságban levő szolnokvidéki, a miavai, hatvani, anarcsi, rakamazi, czófalvi, somogyomi, sziszeki stb. leletek. Itt jegyezzük meg, hogy a 202. oldalon 5. szám alatt közölt nádasi (és nem «nádásfalvai») leletet nem tartjuk autentikusnak. A következő cím a Villanova és Certosa kengyelfibulákkal foglalkozik, melyek-

nek eddigelé csak csekélyszámú képviselője fordult elő hazánkban. A teljesen kifejtett vaskor (a iv. századtól a római hódításig) s az átmeneti (hallstatti) kor emlékei után, melyek gazdagon jönnek elő a dunántúli megyék kincs- és sírleleteiben s a mely emlékek a francia, angol, délnémet, svájci és cseh földön találtakkal teljesen analogok, Pulszky bemutatja a «galata» kincseket, a «galata» sírmellékleteket, a fibulákat, karpereczeket s egyéb ékszereket, miket mind külön címek alatt ír le. Külön fejezetekben foglalkozik a La-Tène-kultúra kardjával és törével, a kelta tör, kés, borotva s ollóval, a lándzsahegygyel, a paizsdudorral, a zománczos lánczokkal, a bronz lószerszámmal s egyéb ilyen czélokát szolgáló díszítésekkel is. Az egyedi ibriknek s paterának, mely lelet erraticus jelenség hazai területen, hasonlóképen külön cikket szentel a tudós szerző, úgyszintén külön foglalkozik a szárazdi s regölyi tőzegmezők kincsleleteivel s a titeli (?) ezüstlapokkal. A «galata emlékek a római foglalás korából» cím alatti cikkekben a «galata» nőviselettel, a «galata» kocsikkal, azok díszítményeivel s a soproni Bécsi-domb gazdag leleteivel foglalkozik. Bemutatja ezen időszak zománcz- s üvegiparát s egy függelékben fejtegeti az árkok, sánczok, földvárak és halmok jelentőségét, a melyeket azonban, a földerítések hiányos volta miatt s az anyagkészlet csekélysége miatt, rendszerbe foglalni még nem tud. E cikkhez van mellékelve a még Rómer Flóris által tervezett térkép, mely a magyarországi őskori telepek graphikus úton való feltüntetését czélozza, ennek reprodukciója azonban oly rosszul sikerült, hogy a mappának a szó szoros értelmében hasznát venni lehetetlen. Ehhez járul azon körülmény is, hogy a térkép 1877-ben készülvén, régen elavult, mert azon 21 év alatt, mely készítése ideje óta eltelt, az ismert prähistorikus telepek száma legalább 50%-kal gyarapodott hazánkban. A kötet végén szerző bemutatja a hazánkban talált római emlékek közül a katonai diplomákat, a mértföld-mutatókat, az aquincumi emlékeket, a különböző bronz, üveg s agyag műipari tárgyakat, a keresztény emlékeket, melyek elég ritkán fordulnak elő hazánkban, a dácziái bányásszobrokat, érmekeket, szoborműveket, sarkophágokat, a viminatumi arany goblinszövetet, mely egyetlen a maga nemében, végül pedig a borostyánkő emlékeket.

A kötetet tartalomjegyzék, a szövegábrák, a táblák jegyzéke s végül betűrendes név- és tárgymutató fejezi be.

Pulszky munkájának ezen első kötete, eltekintve egyes hibái- s hézagaitól, nagy tudással s tárgyszeretettel élénk stylusban van megírva.

Jóllehet hazai archæologiai életünk, tanulmányaink s kutatásaink 10 évi eredményéről mindenütt hallgat a kötet, a hazai régibb leletek bemutatása s részletes szakavatott s nagy apparátussal eszközölt tárgyalása által azonban szakirodalmunkban hézagot tölt be s nagy hasznára fog válni különösen az ifjabb nemzedék azon egyéneinek, kik a hazai archæologia tanulmányozását tűzték ki magok elé feladat gyanánt. Ezek s művelt közönségünk érdeklődő része jó kézi könyvet találhat Pulszky munkájának első kötetében, mely híven, alaposan s gyönyörködtetve vezet be olvasóit a prähistorikába s azon korszakokba, melyeknek mozzanatai a magyar földön egészen a népvándorlás által előidézett hullámcsapásokig tartottak.

Sajnos, ily véleményyt nem mondhatunk a második kötetről, melynek egy

része rendszertelen, összefüggés nélküli s a legheterogénebb tartalmú «műtörténeti» cikkek, tanulmányok s tanulmánytöredékek összeállításánál nem egyéb. E kötetben a népvándorláskori emlékek 134 oldalt foglalnak el s a barbárföldi harmadik századbéli emlékek leírásával veszik kezdetüket.

A kötet ezen fejezetének első részét Pulszky szerkesztette meg jobbadán már régebben kiadott, a szakközönség előtt tehát már ismert, értekezéseiből, s a hazai szakirodalomban napvilágot látott cikkelyek felhasználásával. Sorrendben közli abban az osztropataki kincsleleteket, a Nemzeti Múzeumban levő erdélyi származású aranyfibulákat s a herpályi paizsdudort. A második fejezet a IV. század kiváló «vizigóth» emlékéiről, a szilágysomlyói kincsekről tartalmaz egy kimerítő és pompás fejtegetést, mely szintén Pulszkynek egy régebbi akadémiai értekezéséből van bőven kivonatolva. «Egyéb emlékek a vizigóthok korából» cím alatt leírja továbbá a geléncsi (Beregmezei) aranyfibulákat, a nagymihályi nicolo-fibulát és a sáromberki cicada-fibulát. Pulszky e csoportba osztja a krásznai kincsleletet, melyet vizigót földre került római munkának konstatál, ide sorozza a híres petreosszai kincset is. A «húnkori emlékek 375—453 közt» című fejezetben a nagyszentmiklósi kincslelettel foglalkozván, ugyanazon conclusióra jut, a minőre jutott e kincsről írt közismeretű monographia írója. A negyedik fejezetben a keszthelyvidéki kultúra (V. század) emlékeit tárgyalja a Lipp által Keszthelyen, Dobogón, Páhokon s Fenéken felásott szírmezők gazdag leletei alapján; az ötödik fejezet a «Gepidia a VI. század végéig» címet viseli s az apahidai kincslelet, a bakodi-pusztai, a perjámosi s több kisebb lelet emléktárgyaival foglalkozik.

Az ezt követő fejezet a VII—VIII. századbéli avarkori leleteket tárgyalja, melyek közé, mint jellemző tárgyakat, az úgynevezett merovingi hosszú ruhakapcsokat, a széles övkapcsokat s a lapos mell díszeket sorolja. Hazánkból a kúnágotai, madarasi, nagymányoki, bökény-mindszenti, pécsvidéki, szentendrei, tóti, czikói, budapest-lóversenytéri stb. lelőhelyek képviselik e korszakot, a mely lelőhelyekkel s azok tárgyaival szerző e fejezetben részletesen foglalkozik. Itt mutatja be a blatniczai vaskardot, a «szláv» halántékgyűrűket, s végül a nálunk s az erdélyi részben felmerült tágas ezüst karpereczeket, melyek a felkar felső részét négy-öt kanyarulattal díszítették.* A fejezetet egy «Visszapillantás» zárja be, mely a népvándorláskori emlékek speczifikus sajátágaival s ezek leírásával foglalkozik. A «római emlékek a népvándorlás korából» című fejezetben a pécsi crinium, a felcsúthi szekrényke, a III. Valentinianus korából fenéki szekrényke a sabariai táblácskák, a Feistritz mellett talált ezüstsícsák, a Kassa (?) mellett kiásott bronz-censaur és a petőházi ezüstkehely leírása találja meg helyét. Mindezek után a pogány magyar sírleletek bemutatása következik, mely Pulszky művében mindössze 15 oldalt foglal el. Ezeken emlékszik meg szerző a bene-pusztai, a legrégibb, tehát a verebi, galgóczai, szolyvai, pörösi, pilini, érd-battai, nagy-teremiai, nemes-ócsai, szeged-óthalmi, gödöllői, neszmélyi, balkányi, hugyaji sírokról és több oly honfoglaláskori leletről, melyek közelebbről

* E tárgyak ismertetése a Kr. előtti 2. és 1. századok tárgyainak bemutatásánál lett volna helyén. A szerk.

meg nem határozható helyeken kerültek elő s régiségkereskedők útján jutottak a nemzeti múzeumba. A könyv a Semsey-pályázatra készült, azért a millennium alkalmából eszközölt ásatásokról s ezeknek honfoglaláskori eredményeiről nyomot sem találunk benne, mint a hogyan nem találjuk meg benne az utolsó 10 esztendő alatt feltakart egyéb honfoglaláskori magyar síroknak, a szeged-bojárhalminak, nagyváradinak, csongrádinak, orosházainak, a székesfejérvári demkőhegyinek, salamoninak, nagykőrösinek, selypinek, korádinak, szarvasinak, szeged-királyhalminak, csomainak, gombásinak, kecskemétinek, szentesinek, szinnesbesenyőinek, tarczalinak, tinnyeinek, törtelinek stb. részletes leírását sem. Felesleges külön hangsúlyoznunk, hogy ezen hiányosság a tartalom kimerítő voltának nagy hátrányára szolgál s hézagossá teszi hazai archæológiánk éppen azon fejezetét, mely bennünket nemzeti szempontból is kiválóan érdekel.

Nem helyeselhetjük Pulszky Ferencz azon eljárását sem, hogy az archæologiai leletek éppen azon csoportjában, mely a leghomályosabb, s a legkevésbé tisztázott korszakra, a népvándorlás korszakára terjed, a műemlékek bizonyos formáit bizonyos népek neveivel köti össze.

Pulszky nagy előszeretettel imputál egyes műtárgyakat a galatáknak, osztro- és vízi-gótoknak, a gepidáknak stb., holott még korántsem állunk azon ponton, hogy e leleteket nemzetek szerint fixirozhatnók. Éppen ellenkezőleg; a napjainkban mind nagyobb arányokban megindított ásatások, a lelettárgyak változatos jelentkezése s az összehasonlító kutatásokon nyugvó módszer azt tanúsítja, hogy az eddigi hasonnemű kísérletek be nem váltak s mindjobban meggyőznek arról, hogy e téren még nem szabad a csoportosítás czége alatt az emlékek nemzetek szerint való osztályozásához fognunk, de gyűjtenünk kell az anyagot, mely még néhány évtized munkásságát nagyon is erősen igényli, hogy az általános konzekvenciákhoz eljuthassunk. Magának a honfoglaláskori magyar leleteknek nap-nap mellett felmerülő lelettárgyai huszonnégy órán keresztül sem biztosítanak egy-egy hypothesis, annál kevésbé lehet tehát állandó beosztásról beszélni egy oly roppant zavaros kor műemlékeiről, a minő a népvándorlásnak közel nyolcz évszázadon át tartott epochája volt.

Bizonyos dolog, hogy Pulszky művének megírása éppen a legnehezebb időre esett. Oly időre, a midőn a régészeti tudomány félve nyúl e korszak bonyolódott viszonyai közé, hogy azokban a kivezető fonalat megkeresse. Helyesebb lett volna tehát, ha az érdemes szerző is inkább helynevekhez kötötte volna a műemlékek formáit, mint a hogyan ezt, természetrajzi módszerükre támaszkodván, a præhistorikus régészek szokták tenni, minthogy azokat egyes népek neveihez fűzte.

Pulszky munkája második kötetének második részét «Műtörténelmi tanulmányok Szent-Istvántól II. Józsefig» cím alatt, összesen 33 apró cikk foglalja le 134 oldalon. E cikkek rendszertelensége, hézagai s ötletszerű tervtelenségei nagy mértékben lerontják a munka kézikönyvszerű rendeltetését s éppenséggel nem valók arra, hogy a magyarországi archæológiának a renaissancetól a XVIII. század végeig való történetét bemutassák.

Ez a tétel különben is nehéz dió, s így feladva, a mint azt a Semsey-pályázat feladatául tűzte, ez idő szerint még megfejthetlen. A magyar műtörté-

nelem még csak csirájában van meg. s ez is csak egyes ágazataiban. Talán egyedül az ötvösség az, a mihez az anyap közepes mértékben már össze van gyűjtve, a melyből az iparművészet ezen ága úgy a hogy történelmileg össze volna állítható. A régi magyar festészet, hímzés, építészet, szobrászat, keramika, fém-művesség stb. adalékai még el vannak temetve szépen, s a ki azt hiszi, hogy ezeket egy sporadikus lelet fixírozásával, egy-egy többé-kevésbé jól megírt értekezéssel *általánosságban* le lehet tárgyalni, az nagyon csalódik s csak arról teszen tanúbizonyságot, hogy fogalma sincs arról, miszerint a művészettörténet egyes ágainak megírását az anyaggyűjtés roppant fáradságot, vállvetett igyekezetet s akadályokat nem ismerő ügyszeretet igénylő, nem mutató, de alapjában véve kincset érő munkájának kell megelőznie.

A míg ez minden vonalon meg nem történt, hozzá sem foghatunk a magyar iparművészet történeti vagy technikai tárgyalásához. Hogy a lángeszű Pulszky sem tudott ennek megfelelni, az az előbocsátott igazságokból könnyen belátható. Hogy rendszertelenül s pongyolán nyújtotta azt, a mit könyvének e részében felölelt, azt igazolhatja azon körülmény, hogy Pulszkyknak e nagy munkájával öt esztendő alatt kellett elkészülni, mely idő az ő óriási tudásához és munkabíráshoz is kevésnek bizonyult.

Pulszky Ferencz hosszú életének minden percét hazájának szentelte; a gondviselés hosszan tartotta meg őt nekünk, hogy válságos és boldogabb időkben a civilizált világ előtt becsületet szerezzen a magyar tudományosságnak, melynek kiváló oszlopa volt 7 évtizeden keresztül. Utolsó napjaiban is az általa oly hő szeretettel ápolta hazai archæologia kötötte le minden gondosságát s szíve utolsó dobbanásáig ennek szentelte perczeit. A toll kihullott kezéből, de bámulatos szellemének, mély tudásának s roppant szorgalmának zálogát itt bírjuk a két kötetben, a mely két kötet minden hibái, hézagosságai s egyéb fogyatkozásai daczára hosszú időközön át lángeszének kiváló alkotása fog maradni!

Mihalik József.

M. HOERNES: *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Chr.* Wien, 1898, 8-r., 709 l., 203 ábrával és 36 képes táblával.

E nagybecsű munkát, miként Hørnes egyéb műveit, nem csupán szakférfi olvassa figyelemmel, lépten-nyomon találván benne sok újat vagy ismert dolgokat új megvilágításban, de laikus is szívesen fogja forgatni, mert irányja oly kellemes, hogy, ámbár nem mindenkit érdeklő tárggyal foglalkozik, mégis az olvasó figyelmét lekötni képes.

A mi pedig a most megjelent munka beltartalmát illeti, kincsesbányának nevezhető, melyből nem csupán általános, hanem egyes vidékek, országok őskori multjára nagybecsű feldolgozott anyagot találunk.

Meglepőnek látszik e munka címe, pedig lap lap után képzőművészettel, annak lassú, de szünetet nem tartó fejlődésével foglalkozik, nem felületesen, de csekély részletekig behatóan.

Beosztása következő: Az előszóban (14. lap) említett európai culturréteg összegezett mivoltát szem előtt tartva, szerző azt jellemzőn három külön sza-

kaszra osztja és pedig: I. A realistikus alakítás (Bildnerei) szakasza kezdetleges vadász-törzseknél. II. A schematikus (geometrikus), illetőleg idealisztikus alakítás szakasza, primitív földművelés és állattenyésztéssel foglalkozó törzseknél. III. Magasbb műfejlődés szakasza, ipar- és kereskedelemmel foglalkozó népeknél.

E szerint a munka hat főrésze oszlik:

I. Művészet a tiszta vadászati kor szakaszában. (Idősb kőkor). II. Művészet a fiatalabb gazdálkodási (földművelés és állattenyésztés) korszakban. (Általános rész.) III. A fiatalabb kőkor és a bronzkor plasztikája. IV. Fiatalabb kőkor és a bronzkor rajzai. V. Első vaskor plasztikája és végre VI. első vaskor rajzai.

Első részében foglalkozik szerző: 1. a testen hordott díszszel; 2. az ornamentikával; 3. a szabad alakítással; 4. átmenet a neolith-kor művészetébe s végre 5. alatt a negyedkor aproximatív idejével, úgy az ezt követő cultur-szakokéval.

A gazdasági korszak általános részében ismerteti; 1. az anemismust; 2. anyai jogot és anyai cultust; 3. totemismust; 4. idolatriát. Később 5. alatt idegen culturák befolyásáról és 6-ban e körbe tartozó tárgyakkal foglalkozik. III-ban a plasztikát vidékekre osztottan öt alszakaszban ismerteti, I. Délkelet. II. Thrákia és Illyria. III. Italia és a czölöpépítmények. IV. Nyugat. V. Észak és kelet. Délkelet fejezetében a technika fokait; 2. Trója, 3. Kypros, 4. A Kykládok és Kreta. 5. A szigeti művészettel. 6. Mykenei plasztikával ismerkedünk meg. II-ban 1. Thrakiát és 2. Illyriát ismerteti.

IV. Könyvét 1. tiszta ornamentika és 2. a rajz és képirás, főfejezetekre osztva, első alatt I. Keramiával foglalkozón, 1. annak fokozatait ismertetve, azt négy osztályban ismerteti. Monochrom neolith keramiát *a)* fonál-; *b)* szallag-díszítésű és *c)* harangidomu kupák alosztályaira osztva. 2. Az idősb festett keramiát. 3. A spirális díszítésű keramiát és a thrák-illyr zonát ismerteti. Eme fejezetben behatóan tárgyalja a spirális dísz, annak biztos kiterjedését megállapítja délkeletről (Egyptom, Görögország), észak felé (Bosznia, Magyarország), megjegyezvén, hogy ezzel párhuzamosan halad legtöbb esetben az edényfestés és a keramiai plasztika. Később *b)* alatt thrák és illyr telepeket ismertet, különös fontosságúnak *Lengyelt*, Butmirt s egyebeket említve.

II. Bronzok. Rajz és képirás fejezetében, következik annak ismertető bevezetése. 2. Délen előforduló rajzok következő beosztás alatt: *a)* symbolistikus rajzok; *b)* kretai képirás; *c)* mykenei rajzok.

3. Közép- és Észak-europa rajzai. Itt első sorban *a)* a csészés sziklákat említve; *b)* alatt áttér a dolmenokon előforduló jelekre; *c)* Skandinávia sziklaképeivel s függelékül a prae-historikus hajó alakjával foglalkozik.

Az ötödik könyvet két főrésze osztja: 1. Egyrészt Görögország és Italia, másrészt 2. a hallstatti culturának körére. Az elsőben Göröghont és Italiát tárgyalja, az utóbbit három zonára osztja.

A hallstatti cultura köréből két szakaszban előbb bronzplasztikáját ismerteti és pedig *a)* lapos, úgy *b)* domború alakjait. Ugyancsak eme cultur-körnél külön fejezetekben szóba kerülnek: a kocsí (szekér), a mezítlén női idom, a balta s ezt hordó alakok, a lovak és lovasok, a madáralakok és a szarvas-marhát ábrázoló domborművek.

Áttérvén a hallstatti izlés második szakaszára, az agyagplasztikát ismerteti: *a)* az edényeket ember, *b)* állat alakjaiban és *c)* alatt az agyagdomborműveket.

A hatodik részben az első vaskor rajzairól szólva, két szakaszban a tiszta ornamentikát, azután a figurális rajzokat ismerteti. A vidékek sorrendje. I. Közép- és Alsó-Italia. II. Adria. III. Hallstatti culturkör. IV. Közép- és Észak-Europa fiatalabb bronzkora. 1. Magyarország és 2. Észak-Amerika bronzkora.

A figurális ornamentikát felölelő részben a figurális geometrikus, figurális mykenei modorú és a görög «keletieskedő» rajzokat ismerteti

Ez anyag bősége nem engedi, hogy a sok irányban kidomborított művelt behatóan foglalkozzunk, minden egyes szakaszát külön tárgyaljuk s az ott előforduló érdekesbnél érdekesebb fejtegetéseket bár csak röviden ismertessük. Csupán az abban különösen bennünket érdeklő Magyarhon őskorára vonatkozó részeire szorítkozunk s ezekből is csupán a főbb fontosságú részleteket ismertetjük.

Munkájának harmadik részében a fiatalabb kőkor és bronzkor plastikájánál (215. lap) behatóbban foglalkozik a tordosi ősteleppel; ismerteti az ott talált thrák-ægæi stylusú szobrocskákat. Ismerteti a telep fekvését, a föld rétegeit s miként Butmirt, Tordost is a gunyhós falvak közé sorozza. Az ott lelt tárgyak nem oly tisztán ugyanegy korba tartozó telepet tüntetnek föl, mint Butmir; réz és bronztárgyak is találtattak. Tischlerre hivatkozva említi, hogy többször edényfestés fordul elő, sötétszínű és barna spirálok, srafirozott háromszögek vörös lapokon. A többi szallagornamentika a butmirihez hasonló. A különféle fülalakok között találatnak állatfejek és szarvak, stb. Voss munkáját idézve, Tordost a butmirival egy korba helyezi, tehát neolith-korúnak véli. Osztya Voss véleményét, hogy Butmir közelebb feküdt a cultur-központhoz, mint Tordos. Butmir inkább Mykenére emlékeztet, Tordos Trójára. Figurális agyagplasztikáját Cyprus, Troja és Butmirral hasonlítja össze. Említi, hogy agyagszobrocskákon kívül kőidolok is előfordultak, egyik dacittufból, a másik alabastromból. Legérdekesebbnek véli a Tordoson talált fehér fém-ből készült, római alaku szobrocskát. Ezen darabbal behatóan foglalkozik, közli a vegyi elemzést és említi a kételyeket, melyek ezen lelet hitelességét érintik.

Kapcsolatosan Tordossal a Fehér-Kőrös mentén, Kőrösbányán 1881-ben talált szobrokat említi és leírja; a Téglás által köténytartónak vélt villaalakú domborrajznak más czélt tulajdonít, a háton lévő hajnak határozza, stb. Korukat sokkalta régiebbnek (neolith) hiszi, mint Téglás, ki azokat római hódoltsági korabelieknek vélte. Női alaku idoloznak képzei, de lehetőknek véli, hogy összefüggnek a bányászattal, az övben ábrázolt eszköz miatt.

Említi, hogy Magyarhonban több helyütt agyagból való kezdetleges állatalakok fordultak elő, így Lengyel, Tószeg és a pilini őstelepen, de ez utóbbiakat a vaskor kezdetéből származóknak, míg két előbb idézett helyről származókat a fémkor kezdetébe helyezendőnek véli.

Munkájának negyedik főrészében, melyben a fiatalabb kő- és bronzkor rajzait ismerteti, behatóan foglalkozik a thrák-illyr telepek ismertetésénél (296. lap) Lengyel- és Tordossal, úgy Gerjent, Kölesdet s még több magyarhoni őstelepet említ, mint a fent nevezett culturkörhöz tartozót. Fejezetét azon kezdi,

hogy Lengyel azon *egyetlen* thrák-illyr telep, melyben sírok (neolith és rézkori csontváz-sírok) találtak — megjegyzi, hogy a sírok keramikája elűt a lakóhelyekétől, s hogy csupán az utóbbiból származnak a színezett, a mészbetétű edények.

Hivatkozással Virchowra, az ott előforduló színes keramikáról s a fonál-ornamentika hiányáról értekezik, mely Lengyeltől mintegy hat mérföldnyire, Kölesd őstelepén feltalálható volt. Minthogy emez ornamentika a lengyeli sírokban és lakóhelyein elé nem fordult, úgy véli, hogy ez a kőkor idősbb motívuma volt.

A vörös vagy indus tengerből származó kagylók előfordulása összeköttetésekre távoli déli vidékekkel enged következtetni.

A fehérbetétű edények előfordulására térve át, azokat fiatalabbaknak mondja, mint a színes ornamentikájukat s idősebbeknek a spirális díszítésű edényeknél, ez utóbbiakat a fiatalabb magyarhoni bronzkorba helyezi. Továbbá említi eme betétes edények sűrű előfordulását hazánk több vidékén, s lelhelyeit: Gerjen, Kölesd, Soroksár, Szelevény, stb. A betétes díszítés rendszerint kizárta a festési technikát.

Nagy fontosságú, mint összekötő kapocs dél és délkelet Europa között a szarvasi őstelep Eszék mellett. Keramiai díszítése hasonló a laibachiéhoz; érdekes, hogy ott kék és vörös színű betétű edények előfordulnak.

Egy második szlapon ősteleppel is foglalkozik, mely a Gučidol torkolatánál, Vukovár alatt fekszik. Itt a gyűrűalakú korsók előfordulását, mint nevezetességet említi, ezeknek analógiái korai græcophönikiai, vaskorbeli edények között Cyprus szigetén találtnak; a díszítési mód a szarvasihoz hasonló.

Ismételten bőven Tordossal foglalkozik és többek között említi, hogy az ott talált polichrom festésű cserépdarabok minden valószínűséggel ázsiai befolyásra engednek következtetni. Említi a Szamos-Ujvár közelében lelt őstelepet s az ottani ornamentikát, melynek jellemző motívumai a spirális és mæander között fekvő, a ferdén álló két horgú dísz.

Az erdélyi szallag-ornamentikát igen előrehaladottnak mondja, s ha az, miként feltehető, a bronzkorhoz tartozik, akkor azon nagy befolyásról tesz tanulságot, mely délfelől Magyarhont és melléktartományait érte.

Az első vaskor rajzait ismertető részben ennek első szakaszául, egykorú magyarhoni bronzkorral foglalkozik.

A teljesen képnélküli magyarhoni bronzkori ornamentika egyrészt geometrikus természetű, másrészt a mykeni díszítéssel rokon s ezen két különváló ornamentika többször egy és ugyanazon tárgyon együttesen szerepel, a díszítések ritkábban domborúan, inkább bevésve és beütve fordulnak elő. Nem határozható ugyan meg, hogy a jellemző «magyarhoni» ornamentikájú tárgyak kora mennyire megyen vissza a második évezredbe, de elvitázhatlan, hogy a geometrikus díszítéseknek egy része ezen évezredbe sorolandó s hogy a fenmaradt tipikus «magyarhoni» ornamentikájú bronzoknak a zöme, az utolsó Chr. e. évezredbe helyezendő. Tehát a bronzkor virágzása Magyarhonban nem helyezhető egy korba az északi bronzművészet első felvirágzásával és elesik a lehetősége annak, hogy azt összekötő kapocsnak tekintsük az ægæi délvidék és a baltikus északvidék között.

Magyarhoni bronzok néhány darabjait Montelius olaszoni chronologiájával összehasonlítva, a legrégibb díszített darabok közé számítja Hampel «Bronzkorá»-ban közlött tört (XVIII. tab. 5.) és a hasonló díszítésű kardokat (u. o. XX. tab. 4., 6) és ugyancsak e munkában (CLXXXI. tábl. 11a) alatt közlött darabot, melynek tövét körök díszítik. Ez alakokat Montelius az olaszoni régibb bronzkorba helyezi (1950—1800) Kr. e., utóbbit a második bronzkorszakba (1800—1650) Chr. e. Ugyancsak e korba sorozza a teljes markolatú kardok idősb alakjait, miként azokat Hampel munkájában, p. o. XXI. táblán közli. Kétélű beretvákat, miként Hampel «Bronzkorá»-ból ismerjük (XVII. tábla, 2—5.) Olaszhon bronzkorának harmadik szakaszába osztja Montelius (1650—1350 Chr. e.), ellenben fiatalabb korok készítményének a legrégibb vas-korral egyidejűnek a félholdalaku pengéjűeket («Bronzkor» XVII. 1.) ezek előfordulási idejét 1100—950 Chr. e. helyezve. Eme most említett típusok úgy a Magyarhonban előforduló ősrégi alakú vésők («Bronzkor» VI. tábla) semmi kétséget sem hagynak, hogy a magyarhoni bronzkor messze visszanyúlik a második évezredbe.

Fiatalabb bronzkorszakában, miként Skandinávia, úgy Magyarhon is sok beviteli cikket kapott délről. Példák a hajdú-böszörményi kincs idegen tárgyai. Folytatólagosan említi, hogy a magyar bronzkor zömét képező leletek a kárpátvidéki, északi, keleti és erdélyi megyékből kerülnek elé, hogy ellenben a Dunántúl aránylag szegény bronzkori leletekben, mivel ott a Hallstattkor térfoglalása folytán a régibb cultura jellege megváltozott.

A magyarhoni bronzkori leletek stratigraphiájának kevésbé ismert volta miatt eme ország díszítésének történetét nem határozhatja meg, de áttekintés végett hozza a leggyakoribban előforduló alakokat.

A geometrikus díszítési mód kétféle, mélyített és domború; az utóbbi inkább tectonikus jellegű és tokosvésűkőn, sarlókon fordul elé. Említi a fekvő kereszt motivumát, a mi mutatja, hogy néha mily következetességgel maradnak fenn egyszerűbb motivumok alacsony színvonalon álló díszítő művészetekben.

Ez az észlelet a kardokon és harczi fejszéken előforduló vésett geometrikus díszre is vonatkozik. Ilyen a farkasfog, melylyel bővebben foglalkozik. Szabályosan összekötött spirálisokat szép fekvő mæander mellett mutat a tiszai edény, a miből kitűnik, hogy az igazi mykeni spirális dísz Magyarhonban azon korba tartozik, midőn ritkán bár, de a mæander is használható volt.

A magyarhoni bronzkort tulajdonképen jellemző díszítési mód más, ez a mykeni ízlést követi, a mellett a geometrikus dísz csupán alárendelt szerepű szegélyek és egyéb kitöltésekre szolgál. Ilyen első sorban az összekötött spirálisok sora, melyek nincsenek egymás között összekapcsolva, ezek kardokon sűrűn előfordulnak, mellettük szerepelnek mint pótló alakok: sűrű sorú lánczokban egyszerű körök, concentrikus félkörök néha központtal, stb., úgy a kardok markolatját összekötő félkörben kivágott részen ama gyakori hullámvonal, mely a magyarhoni bronzkor képnélküli ornamentikájában csupán vonal maradt s nem fejlődött ki az Olaszhonból ismeretes összekötött madáridommá. A podheringi kincs madárfejdíszú kardjai idegen, hallstattkori típusok.

A tulajdonképeni különleges magyarhoni bronzkor stylusa mykeneies, de

helyi elfajulással, az északi fiatalabb bronzkoréhoz hasonlít, de ezzel nem azonos. Alapja félkör vagy sarlóalakú levél, mely számtalan összetétellel szallagokat és lapokat kitöltő mintákat képez. Így például az egyszerű «futó kutya», miként az nem ritkán kardmarkolaton előfordul, harci fejsze korongjain a nevezett sarlóalakú a voluták végein leveleket képezve, ezt díszesebbé teszi. (Hampel: «Bronzkor» LXXXII. b) stb. Keletkezésére nézve tán a korra attikus palmettából vezethető le, mely hamar elfajulva tovább fejlődött.

Kapcsolatosan említi a Hampel «Bronzkorá»-ban XXXI. 1. alatti harci fejsze díszének teljes analógiáját a Schliemann által közölt (Ilios 520. szám) elefántcsont lapon látható ornamentikával. Ezen analógia azonban nem szolgáltat okot arra, hogy ennek alapján a magyar bronzkor eme motivumának magas kort tulajdonítsunk, ellenben elárulja eme motivum keletkezését és rámutat részben az utra, melyen az a thrákiai vidékre jutott.

Szóba jönnek Sam Wid összehasonlításai a mykenei és magyarhoni bronzmotivumok között; az általa negyedik helyen említett csillagalakban csupán geometrikus alakot lát.

Görögön első vaskorára emlékeztetnek a pilini sírokban lelt agyagbéltyegek; megjegyzi, hogy az ottani sírok az első vaskorból származnak, de tartalmaztak tipikus magyarhoni bronzfegyvereket és eszközöket votiv tárgyak alakjában.

Végre párhuzamot von az északi s a magyarhoni bronzkor fejlődése között és, miként fennebb említettük, hasonlóknak, de semmikép sem azonosnak mondja. Ámbár mindkettő keletről származó befolyás alatt áll, külön-külön fejlődik mindegyik, mert más-más úton érkezett s közben más-más jellemet vett fel.

A vaskor rajzait tárgyaló második részében, hol a figurális rajzokat ismereti, a geometrikus figurális alakok legnevezetesebbjeinek a Sopron mellett talált régebb hallstattkori tumulusokból származó temetkezési urnák rajzait mondja (609. lap). Emez urnák alakjait a karcsúbb villanovai, az úgynevezett «a doppio cono»-ból leszármazónak tekinti, mely nem vevé át utóbbi fogantyúját, sem tipikus díszítését, hanem legtöbbnyire fémet utánzón, domborodású és hornyolt díszítéssel ékeskedők. Ezen, Bella Lajos leírásaiból ismeretes edényeken előforduló rajzokkal bőven és behatón foglalkozik; az urnákon előforduló rajzok, voluta, kampó vagy zászlócskák a görög ornamentikának kampós tekercsvonalából vezethetők le.

Analógiákat közöl a sopronyi edényeken előforduló rajzokhoz, foglalkozik a rajtuk ábrázolt cultusjelenetekkel s azokat Görögön és Cyprus első vaskorának rajzai segítségével magyarázza; folytatólag (617. lapon) mondja, hogy bár nincsen stylistikus összeköttetés a sopronyi urnarajzok és a «dipylonstylus» között, de van ilyen annak elváltozott gyengébb kiágazásával, miként azt Cyprus, Kreta és alsó Italiában ismerjük.

A sopronyi urnák rajzain látszólagos eredetiségük mellett mégis észrevehető az a kapocs, mely Közép-Europát a déllel összefüzi. Ezen meglepő munkák stylistikailag és tartalmilag első tekintetre egyedül állók. Ez természetes tünemény, mert az átszármazás alatt délkeletről északnyugat felé mykenei művészet góczpontjától való nagyobb távolság folytán e stylus hatásai eltűnedeznek,

az alakok mindinkább mértani jelleget öltenek és az előállítások mindenütt a korábbi motivumok készletével keverednek össze.

Ezekben a nagy munka azon részeit ismertettem, melyekben behatóbban foglalkozik szerző a magyarhoni őskori képzőművészettel, de közel sem soroltam föl mindazon helyeket, hol szerző a magyarhoni őskori művészetet érinti. Legyen szabad ez érdekes részletekből itt futólag néhányat ismertetni.

A keramiai tekercs ornamentikánál (293. lap) ennek előfordulását magyarhoni bronzkori agyagedényeken említi. Ezek részben laposan bemélyítettek vagy reáhelyeztettek. A tiszai edény mæander rajzaihoz hasonló ornamentika északon ritkán fordul elé; a mæander csupán a Hallstatt-kor kezdetével lép fel. Eme kor egyidejű a magyarhoni fiatalabb bronzkorral, melybe eme díszítésű edények sorozandók. A symbolikus jeleknél (335. lap) röviden említi, hogy bár ezrivel találtattak Európában a geometrikus rajzú orsók, csupán Tordoson leltek symbolikus rajzú orsókat. A közép- és felső itáliai első vaskort ismertető részben (413. lap) szóba kerül a Mária Családból származó kis szobrocska. (Hampel: «Bronzkor» LXIX. 1.) Emez alak stylistikája és technikája nem enged kétséget, hogy olaszthoni készítmény. A hallstatti culturát tárgyalván (454. lap), említi a szászvárosszéki üstkocsit (460. lapon) és a kerékalakú csüngőket, melyek előfordulnak magyarhoni leletekben. Ugyancsak a hallstatti cultura körébe tartozó madáralakoknál (491. lap) említi a rinyaszentkirályi kincsben (Hampel: «Bronzkor» CCXV. 1.) talált bronzlemezt. A madáridomoknál foglalkozik a Szamosban Szatmárnál talált csolnakidomú két madárfejen végződő tárgygyal (Hampel: «Bronzkor» LXIX. 7a, b) és a Borsodmegyéből származó madáridomú csüngővel (u. o. 160. lap, 29. ábra). Említi, hogy a velemi leletben két darab kettős madár fordult elé, melyek teste átlukasztott (u. o. CCXXXVIII. 18., 19). Mellékesen említi, hogy eme leletben fibulák (u. o. CCXXXV. 13., 14) voltak, melyek minden kétséget kizáróan a Hallstatt-kor első szakaszára vallanak. Igen feltűnők amaz alakok, melyeknél a madáralak a szarvasmarha idomáival egyesül, melynek előfordulása gyakori Olaszthonban és a hallstatti cultura körében, ezek között mint magyarhoni példányt a csicserit (Hampel: «Bronzkor» LXVII. 3) említi. Ugyancsak a hallstatti cultura körébe tartozó szarvasmarhaalakoknál (503. lap) a holdidomokat idézi. Itt említi egyrészt a lengyeli tömör oltáralakú példányokat s ezek díszítésével, valamint az ott talált csörtetőkkel és egyéb tárgyakkal foglalkozik és szól azután az első vaskorszakba tartozó sopronyi holdalakú készítményekről, melyek kivétel nélkül állati idomoknak tekintendők: alakjaik szarvasmarhát, kost s tán szarvast ábrázolnak.

Azon óhajjal fejezem be eme szűkre szabott ismertetésemet, vajha sok ily becses munkával gazdagodnék a præhistorikus irodalom.

Br. Miske Kálmán.

Dr. CZOBOR BÉLA: A történelmi kiállítás. — Budapest, 1898. 1—64. ll. 18 ábrával. — U. a. Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Budapest, 1898. 1—128. ll. 76 ábrával. Különlenyomatok Matlekovits: «Az ezredéves kiállítás eredménye» című kiállítási főjelentés V. kötetéből.

A millenniumi országos kiállítás történelmi főcsoportjának és az egyházi

emlékek összegyűjtésére alakult csoportbizottságnak buzgó előadója a főjelentés keretében szorítkozva, röviden számot ad kiállításunknak alighanem legfényesebb, a művészettörténetet és archæológiát legjobban érdeklő részéről.

A történelmi kiállítás szép épületcsoportja még fönnáll, mindnyájunk élénk emlékezetében él még az ott látott dolgok tömege, de a múzeumok, gyűjtemények, egyházak kincsei már visszavándoroltak régi helyeikre, aligha látjuk őket többé együtt és azért igazán hasznos szolgálatot teljesített Czobor Béla dr., midőn még egyszer összefüggő egységes kép alakjában idézi őket emlékezetünkbe.

Mintegy bevezetés gyanánt leírja a történelmi kiállítás keletkezését, annak programját, a bizottság fő irányelveit, s az előmunkálatokat. Nem ad száraz lajstromot, hanem lépésről-lépésre haladva elég bőven ismerteti hazánk multjának kulturáját, művészetének fejlődését, mindig a kiállított emlékekkel kapcsolatban.

A program két sarkalatos tétele: «az egybegyűjtött emlékek hazánk történetének korszakai szerint való csoportosítása, kiváló tekintettel az egyházi életre, a közszellem nyilvánulására, a magánélet viszonyaira, és a hadviselésre» és «a *történelmi kiállítás épületeinek* szükségképen a hazai építészeti fejlődését feltűntető oly alkalmas keret gyanánt kell alkalmazkodnia az egész anyaghoz, hogy ezek is a múlt időkről nyújtott képet teljesebbé tegyék.» Az ismertetés is mindig tekintettel van erre a két sarkalatos tételre. Röviden, de világosan fejtegeti az épületcsoport egyes részeinek jellegét, többnyire megokolja az illető részlet kiválasztását, nemcsak föl sorolja a fontosabb emlékeket, hanem kiterjeszkedik azoknak történetére, viszontagságaira is, sőt több helyütt a művészeti emlékeknek rövid technikai ismertetését is adja.

Szóval, ez a kis munka mintegy compendiuma a történelmi kiállításnak és nagy kár, hogy nem jelent meg oly időben, hogy már a kiállítást látogató nagy közönség okulására is szolgálhatott volna. Ennek a célznak sokkal jobban megfelelt volna a nagy katalogusok szükségzavú és száraz teljességénél. A szöveget díszítő 16 ábra ügyesen van megválogatva, csak azt jegyezzük meg, hogy Morelli mesteri fametszetei általában jóval fölötte állanak a photographiai felvételek után készült horganyedzéseknek. Nem tartottuk volna fölöslegesnek, ha a szerző a történelmi kiállítás épületeinek alaprajzát is mellékelte volna. Ez csak fokozta volna munkájának emlékszerű becsét.

Terjedelmesebb, részletesebb, szakszerűbb Czobor Béla dr. másik jelentése, az, a melyik a történelmi kiállítás egyházi emlékeiről szól. Érdekes bevezetését képezi ennek is a csoport keletkezésének historicuma, főleg részletes tervezete, a melyet annak szerzője most tesz közzé egész terjedelmében. Az egyházi csoport magában foglalja az összes felekezetek «ránk maradt egyházi és vallásos műemlékeit, melyek a vallás szertartásaira, annak belső és külső életére vonatkoznak». Ez anyag 3 részre van osztva: *a)* az egyházak és kolostorok bútorzata és felszerelése, *b)* szerelvények, *c)* egyházi öltönyök. Az egyházi emlékek nagy tömegének a főcsoport épületeibe az egyéb történelmi emlékekkel összefüggő elrendezésénél az «interieurszerű csoportosítás» elve volt a fő szempont. Elmondhatjuk, hogy a rendezőknek ez a törekvése legtöbb helyütt sikerült. A tervezet eredetileg 7 csoportba osztotta be az egész anyagot, hazánk történetének megfelelően.

A kivetelnél az első és az utolsó csoport, a honfoglalás és a vezérek kora, valamint a nemzeti föllendülés és az alkotmányos élet kora (1825–92) egyházi emlékei elmaradtak. Különösen azt sajnálhatjuk, hogy nem volt megvalósítható az előadó szép terve, a mely szerint a pécsi őskeresztény cubiculum természetes nagyságu hű másolata révén a kiállítás látogatói a keresztény művészet olyan alkotásával ismerkedhettek volna meg, a mely nemcsak hazánk legérdekesebb egyházi emlékeinek egyike, hanem az Alpokon innen páratlan a maga nemében.

A szerző tervezetében kitérjeszkedett az épületek mikénti fölépítésének kérdésére is. Híve volt annak a nézetnek, hogy a történelmi főcsoport épületeit maradandó anyagból készítsék el. Indítványát tudvalevőleg nem fogadták el. Bármennyire kár is, hogy a gyönyörű épületcsoport, a mely méltó és legfőbb díszét képezte kiállításunknak, rövid időn belül a pusztulásnak néz elébe, be kell ismernünk, hogy annak örök időkre való felépítése meglehetősen indokolatlan lett volna. Attól eltekintve, hogy a föladat nehézségénél fogva annak kifogástalan megoldása nem volt előre látható, az a kérdés, megfelelhetne-e annak a célnak, a melynek a szerző szánta. Az »interieurszerű csoportosítás» tényleg megóvott »a múzeumokéhoz hasonló és fásasztó sorozatok unalmasságától», azért feleltek meg az épületek és belső berendezésök olyan jól rendeltetésöknek. De viszont: a kiállításszerű, eleven, rögtönzött hatású épületcsoport, a maga változatosságával, festői szépségeivel sohasem képes a múzeumok szigorú rendszerességét pótolni. Psychologiai hatása egészen más: sokkal szórakoztatóbb, semhogy concentrált szellemi tevékenységet engedhetne meg. A francziák mintaszerű rendszeres gipsz másolat gyűjteménye a párisi Trocadéro palotában tanulságosabb a párisi Musée de Clunynél, a hol szintén az interieurszerű berendezést kísértették meg. Ha pedig a múzeumok szokott föllállítását követnők a Széchenyisziget tündérpalotáiban, ezek azon célra legalább is nagyon alkalmatlanoknak bizonyulnának.

Munkája további folyamán a szerző teljes szakismerettel és meglehetősen kimerítő módon sorolja föl és magyarázza az egyes emlékeket. Célja nem az, hogy tudományos problémákat fejtegessen. Leírásai rövidek, világosak, az egyes emlékek hovatartozóságát, chronologiai meghatározását röviden adja, minden tudományos apparátustól vagy épen polemiától tartózkodik. Aesthetikai méltatásai, magvas technikai fejtegetései művét bizonyára — kedvező értelemben — népszerűvé fogják tenni, még a feldolgozott anyag gazdagsága és áttekinthető berendezése még szakembereknek is ajánlja.

Az Árpád-kori emlékek közül az esztergomi főegyház lipsanothekájával, szt. István erszényével és házi sipkájával foglalkozik részletesebben. Majd Bockkal szemben azt bizonyítja, hogy a koronázási palástnak bysszus szövetből készült mása annak nem mintája, hanem régi másolata, beszél a szent László palástjából készült miseruháról (Zágráb), a koronázási eskü-keresztről stb. A vegyesházi királyok korába tartozó emlékek ismertetése kezdetén röviden magyarázza a csücsíves ízlésű művészet mivoltát. Helyesen teszi, hogy szent Simeon zárai ezüst sarcophagját, mely az utolsó években annyi tudományos kutatásnak és vitának szolgált tárgyul, egyszeruen leírja, annak jelentőségét magyarázza a nél-

kül, hogy olyan kérdések fejtegetésébe bocsájtkoznék, a melyeknek ilyen népszerű munka keretén belül úgysem volna értelmök. Szent László híres fejképfelirattal kapcsolatban megmagyarázza a filigrán zománcznak, a magyar ötvösség eme kiváló vívmányának a lényegét. Egyházi művészetünk ezen fontos emléke eredetének kérdésénél arra az eredményre jut, hogy az Kolosvári Márton és György (a német irodalomban Clussenbach vagy Clussenberch) hírneves ötvös-szobrászainknak munkája, a kik 1373-ban a Prágában mind mai napig fennálló szent György lovas szobrot készítették, valamint valószínűleg mesterei voltak annak a remekmű két nagy címernek is, melyet Nagy Lajos királyunk ajándékozott az aacheni magyar kápolnának.* Tagadhatatlan, hogy chronologiailag teljesen megfelel a szerző állítása, de megjegyezzük, hogy ez állítás csak a legpontosabb stílkritikai bizonyítás révén válhatik bizonyossággá. A szepes-csütörtökhelyi kápolna és felszerelése, a vegyes házbeli királyaink korából való úrmutatók ismertetése után kiváló szakértelemmel írja le és méltatja a középkori kelyheket és ciboriumokat, melyek között hazai ötvösségünknek nem egy remeke akad. Megfejt a hedrii róm. kath. templom kelyhének fölíratát is. Az ő olvasása: «ego Ladislaus de Fricz misi par (ochiae) arc (is) ist (um calicem)» szerint a kehely a régi fricsi várból kerülhetett a hedrii templom szerelvényei közé. A középkori egyházi öltönyök sorából különösen az esztergomi főegyház kincstárának két casuláját emeli ki.

Külön fejezetet szentel Hunyadi Mátyás király arany kálváriájának, a középkori ötvösség eme világhírű alkotásának. Mátyás király kálváriájának egész irodalmát idézi és földolgozza Szalay Imre,** a kinek véleményével megegyezően szerzőnk is azt állítja, hogy a kálvária két csúcsíves és renaissance ízlésű része külön eredetű, ellentétben Henszlmann, Dankó és Pulszky Ferencz nézetével. Dr. Czobor Béla egy olyan technikai sajátságára állapítja nézetét, mely mindeddig elkerülte a szakemberek figyelmét. Észrevette, hogy az oszlophoz kötött Krisztus «lábai az oszlop körül alkotott kerek mélyedésbe vannak elhelyezve». A renaissance művész, a ki nagy királyunk számára dolgozott, csakis a renaissance ízlésű talpat készíttette. «A renaissance talp felső részét tok alakjára dolgozta s ebbe beleeresztette a csúcsíves stílusú architektúrát. De hogyan? A Megváltó lábai számára az oszlop körül kénytelen volt kerek mélyedést hagyni, hogy a megostorozott Krisztus alakja elférjen benne; a három próféta szobrocskáját pedig, nehogy a tokba süllyedjenek, külön kis polczokra kellett helyeznie. Ezen szerkezeti hiba így is szembeötlő, mert Krisztus lábfejei csak akkor látszanak, ha a kerek mélyedésbe beletekintünk.» Az első rész határozottan olasz eredetű, a felső rész burgundi vagy francia ötvös munkája.

Részletesebben foglalkozik a híres foyniczai miseruhával és ezzel kapcsolatban Mátyás király galgóczi trónkárpitjával is. Azokkal szemben, a kik a szövet tervezőjében Benedetto de Majanot látják,*** megelégszik azzal az eredménnyel, hogy a két trónkárpit szülőföldje Olaszország, valószínűleg Firenze. Bár-

* I. Arch. Ért. U. F. VIII. 193. kövv. II.

** Művészi Ipar, 1893. 77. kövv. II.

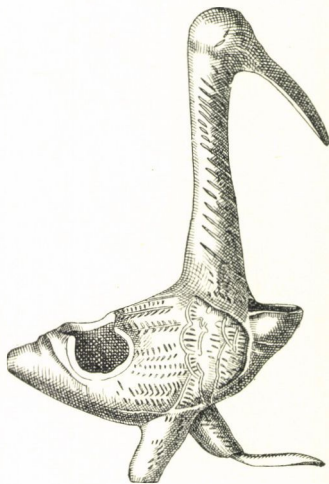
*** I. A. É. U. F. VII. 404 kövv. II.

milyen indokolt is az, hogy e két trónkárpit mesterének Benedetto da Majanot, Mátyás király kedvencz művészt tartjuk, kinek műveiben annyi rokon vonást találunk a szövőművészet szóban forgó remekeivel, míg határozott bizonyítékot nem találunk — e sorok írója is olasz földön hiában kutatott ilyenek után — meg kell elégednünk azzal, hogy Czoborral együtt constatáljuk azoknak az az egyidejű olasz textilis művészettel való rokonságát.

Mátyás királynak a jezsuiták bécsi könyvtárában őrzött misekönyvének és néhány olasz renaissance műnek ismertetése után a Habsburgházi királyok korából származó egyházi emlékek bemutatására tér. Egymásután, nagy részt egész röviden tárgyalja az ötvösműveket, az egyházi öltönyöket, a trencsényi hajdani jezsuiták kincseit, a horvát-szlavon műcsarnokban kiállított görögkeleti templomi szerelvényeket, végül a protestáns templomi szereket és a zsinagógák tárgyait.

Ismertetésének becsét nagyban emelik a jellemzőbb darabok illusztrációi, melyek nagyrészt az Archæologiai Értesítő és az Arch. Közlemények évfolyamaiban jelentek meg előbb, a mit helyes irodalmi szokás szerint meg kellett volna említeni.

Dr. Éber László.

MADÁRALAK BRONZBÓL

A SZOMBATHELYI MUZEUMBAN ; cca $\frac{2}{3}$ n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI S EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 15-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak Báró Nyári Jenő elnökle alatt Forster Gyula másodelnök, Thaly Kálmán, Hampel József, Radisics Jenő, Nagy Géza, Halaváts Gyula, dr. Boncz Ödön, Vásárhelyi Géza, dr. Kammerer Ernő, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Mihalik József, Gohl Ödön, dr. Gerecze Péter, dr. Kuzsinszky Bálint igazgató választmányi tagok, dr. Peregriny János és dr. Eber László t. tagok, továbbá Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 26 más hallgató.

Báró Nyári Jenő elnök üdvözlővén a tagokat, a közgyűlést megnyitja s azután az elnöki széket Forster Gyula másodelnöknek adván át, a fölolvás asztalhoz lépett, fölolvastván nagyhatású emlékbeszédét Pulszky Ferencz elhunyt tiszteleti elnök fölött, mely a társulat legközelebbi évkönyvében fog közzé tétetni.

Ezután *dr. Szádeczky Lajos* azon costümtani szempontból nagyérdekű ékszereket és xvi-ik századbéli magyar női díszruhákat mutatta be, melyek a küüllővári sírboltban találtattak. A becses történelmi ereklyék bemutatásáért, melyek az erdélyi muzeum tulajdonát képezik, dr. Szádeczkynek a társulat meleg köszönetet szavazott.

Majd titkár olvasta föl jelentését a társulat mult 1897-ik évi működéséről: A társulat a folyó évben főnnállásának 20-ik évébe lép. A lefolyt évben a szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása céljából 7 ülés tartott, melyeken dr. Hampel József egy a honfoglalás korából való keresztény emléktáblát s a kabai honfoglaláskori leletet ismertette, valamint «adatok a hazai ötvösség történetéhez» czím alatt értekezett, Nagy Géza I. Mátyás korabeli számszerijakat mutatott be, továbbá a budapesti lóversenytéri népvándorláskori leletet s a Lech mezején talált ezüst sisakot ősmertette, fölolvastatott Reinecke Pál értekezése az újabb magyar szkitha leletekről, Ernst Lajos egy magyar képzőművészeti akadémiának a század elejéről való tervezetét ismertette, dr. Kuzsinszky Bálint újabb aquincumi leleteket mutatott be s az ottani castra helyekvének kérdésével foglalkozott, Récsey Viktor a pannonhalmi római leleteket ismertette, dr. Pósta Béla a hatvani szkitha és dr. Könyöki Alajos a rékasi sírleletet mutatták be, dr. Gerecze Péter a feldebrői altemplom-

ról, dr. Szendrei János a bodrog-vécsi honfoglaláskori leletről s végül Bartalos Gyula az avar sánczok maradványairól a «Csörsz»- és «Ördög» árkokban cím alatt értekeztek.

A társulat anyagi viszonyait illetőleg főlemlíti, hogy a bevétel a múlt évben 2724 frt 42 kr., a kiadás 1586 frt 73 kr. s így a készpénzmaradvány 1137 frt 69 kr., volt; úgy hogy a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirokkal együtt a társulat vagyona jelenleg 10,767 frt 69 kr., mely összeg alapvagyonunknak évről-évre való, bár szerény, de folytonos örvendetes gyarapodását mutatja.

A társulat széleskörű működésére jellemző, hogy régészeti kérdésekben a vidékről nagy számban keresik meg a titkári hivatalt, a mely ez évben 1002 ügyszámot intézett el, melynek 2109 postai expeditio felelt meg.

Jelenti továbbá, hogy meghalt 8 tag s belépett 14 tag. A tagok száma tehát némileg gyarapodott. Elhunyt tagjaik sorában első helyen említi Pulszky Ferenczet, a nagynevű régészt s a társulatnak egyik megalapítóját s tiszteleti elnökét, kinek emlékét épen az imént elmondott nagyszabású emlékbeszédben örökítette meg elnöki utóda.

Ezután Mihalik József vál. tag olvasta föl a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, mely szerint a társulat könyvei és számadásai a legnagyobb rendben találtattak. Ennek alapján a közgyűlés a felmentvényt Lipcsey József pénztárnoknak s a társulat elnökségének megadja.

Ugyancsak Mihalik József fölolvassa a jövő évi költségelőirányzatot, melynek alapján az 2303 frt 69 kr. bevétellel, 2289 frt kiadással és így 14 frt 69 kr. maradványi előiránnyal elfogadtatott.

A megüresedett választmányi tagsági helyekre megválasztottak: *Dr. gróf Vigyázó Ferencz* Budapesten és *Pintér Sándor* Szécsényben.

Végül titkár jelenti, hogy *dr. gróf Vigyázó Ferencz* és *Darnay Kálmán* 100—100 frttal a társulat alapító tagjai sorába léptek.

Új tagokul pedig megválasztottak: *Kunvári Fülöp*né, *dr. Eber László* Budapestről, *Orosz Endre* Apahidáról, *Nagy Gyula* Nagy-Komlósról és a *brassói róm. kath. főgymnasium*.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Nagy Géza és Gohl Ödön választmányi tagokat kérvén föl, miután indítványok nem terjesztettek elő, elnök a közgyűlést bezárta.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT márczius hó 29-én, kedden d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben harmadik rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Hampel József, Huszka József, Vásárhelyi Géza, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Gerecze Péter, Gohl Ödön, Szumrák Pál igazgatóválasztmányi tagok, továbbá dr. Finály Gábor, Lichtneckert József, Reiner Zsigmond, Ernst Lajos, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 8 más hallgató. Elnök az ülést megnyitván *dr. Réthy László* olvasta föl értekezését az aradmegyei Árpádkori leletekről, be is mutatva azokat. Utánna

dr. Szendrei Fános mutatta be a m. n. múzeum régiségtárának legújabb szerzeményeiből a csicsói középkori egyházi szereket, egy művészi kivitelű keresztet és ciboriumot, mind a kettőt a xv. századból. Majd *dr. Hampel József* tett jelentést az eskütéri hid alapozásánál éppen pár órával előbb napfényre került római emléktábláról, ismertetve és bemutatva annak érdekes fölíratát.

Titkár jelentése folyamán a csongrádmegyei történelmi és régészeti társulat a tagok sorába megválasztott.

Pénztárnok havi kimutatása fölolvastva tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Gohl Ödön urakat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei Fános,
titkár.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT folyó évi január 30-án tartotta tizenharmadik évi rendes közgyűlését Temesvárott a múzeum képtár-termében *Deschán Achill* társ. elnök vezetése alatt. A rendkívül népes közgyűlést a szokottnál ünnepélyesebbé avatta az a körülmény, hogy a társulat az elmúlt 1897-ik évvel töltötte be fennállásának 25-ik évét. Éppen azért a főtitkár rendes évi jelentésének előterjesztése előtt visszapiantást vetett a negyedszázados múltra s abban különösen az 1892—97-ik évek eredményeire, mert az előbbiekről az új muzeumi épület ünnepélyes megnyitása alkalmával már 1891-ben számolt be részletesen. A jelentés érdekes adatokkal világította meg a társulat ez utolsó öt évi munkásságát, melyek közül kiemeljük a következőket: A választmány — a rendes évi közgyűléseken kívül — tartott összesen 35 ülést, mindenkor szakszerű felolvasással. Kiadta a társulat Baróti Lajos dr. szerkesztésében az: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* című rendkívül becses adatgyűjtemény I. kötetét, és a millenium alkalmából a *Temesi nemesi családok* könyvének I. kötetét; ezek mellett természetesen saját «Értesítő»-jét. Temes- és Torontálmegyékben több helyt ásatásokat rendezett és részt vett az ezredéves orsz. kiállításon, a hol kiállítási bronz-éremmel lett kitüntetve. A muzeumi gyűjtemények a jelzett 5 év alatt következőképen gyarapodtak: *a)* a régi és újabb műtárgyak tára 688, *b)* az éremgyűjtemény (az Ormós-féle gyűjtemény megvásárlása folytán) 11,042, *c)* a könyvtár 1445, *d)* a rajz-, metszet-, kép- és térképtár 482 drbbal. — Az utolsó 1897-ik évben a gyarapodás: *a)* a régibb és újabb műtárgyak tárában 53, *b)* az éremgyűjteményben 111, *c)* a könyvtárban 120 drb. Ugyanezen utolsó évben a társulat «Értesítő»-jének II. és III. füzeté helyett kiadta Milleker Bódog derék művét, melynek címe: *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*. Fölemlítjük még, hogy a társulat kezdeményezése folytán és közbenjárásával Temesvár m. kir. város ez idén megkezdte a város területén fekvő történelmileg nevezetes helyek, épületek stb. emlékezetes megjelölését részint feliratos vastáblákkal, részint kőobeliszkekkel. A főtitkári jelentés kegyeletes hangon emlékezett meg *Pulszky Ferencz* és *Torma Károly*, a társulat tiszteletbeli tagjainak elhunytáról. A társulat vagyoni állapotáról szóló jelentés letárgyalása után a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel kimondta, hogy *Fraknoi Vilmos* püspök ő méltóságát, mint a múzeumok ujonnan kinevezett országos főfelügyelőjét,

átíratilag üdvözölni fogja. Végül újabb három évi cyclusra megválasztattak a társulat eddigi tisztviselői, valamint az eddigi választmányi tagok, kik közé az elhunyt *Dobó Miklós* apátkanonok helyére csak *Hemmen Ferencz* csanádi prépostkanonok választatott ujonnan. A közgyűlést *dr. Berczeni István* fejezte be érdekes felolvasásával, melynek címe: *A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom a múlt és jelen században.* —r.

NEMZETI MÚZEUMI TANÁCS. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó évi február 25-ikén 10498. szám a. kelt rendeletével jóváhagyott a n. múzeum számára egy szervezeti és szolgálati szabályzatot, mely az eddig érvényben álló szabályzattól abban különbözik, hogy a 15—17. §§-ban a n. múzeum számára külön tanácsot állapít meg. E tanács feladata a magyar nemzeti múzeum iránt az érdeklődés fokozása, a n. m. közmívelődési rendeltetésének minél teljesebb megvalósítására alkalmas eszközökről, azok mérvéről a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és általában a társadalomnak minél alaposabb tájékoztatása; különösen a múzeum javára szolgáló alapítványok és adományok gyarapításának előmozdítása, a gyűjtemények gyarapításának és czélszerű elhelyezésének az azokban foglalt tudományos anyag ismertetésének megvitatása, a tisztviselők szakszerű munkásságának előmozdítása, a kívánatosnak látszó s a költségvetési előirányzatok keretében megvalósítható intézkedések javaslatba hozatala.

A tanács elnöke a miniszter vagy az államtitkár, azokat helyettesíti a másodelnök. A tanács 14 tagból áll, kiket a miniszter nevez ki három évre, köztük legalább két főrendi és két képviselőházi tag van. A tanács ülésin hivatalból vesznek részt az igazgató és az osztályok vezetői a szükséges felvilágosítások adása végett.

A tanács legalább kétszer évenként tart ülést, melyen az igazgató részéről közlendők a szervezetet, újjárendezést vagy használatot illetőleg tervezett vagy foganatosított minden lényegesebb változtatás; az előző évi zárszámadás kapcsán a jövő évi költség előirányzat és indokolása, a beállott személyi változások, a múzeumi tisztviselők beosztása, ügyköre és az általuk végzett munkák, a tisztviselők szakszerű működése irodalmi vagy társadalmi téren, az osztályok gyarapodásai vétel, ajándék csere vagy bármi más módon, a múzeumi összes tőkék, alapok és alapítványok állagának és jövedelmeinek kimutatása. A tanács azonkívül tárgyalja a miniszter által hozzá utalt ügyeket és a felmerült indítványokat. A tanács minden egyes tagja tehet indítványt s ha berendezésről vagy építkezésről van szó, a tanács testületileg vagy kiküldöttei által végzendő helyszíni szemlét is határozhat el. A tanács tagjai a múzeum gyűjteményeit mindenkor megtekinthetik s a kezelés módjáról meggyőződést szerezhetnek. A tanács üléséről részletes jegyzőkönyvek vezetnek.

E szabályzat alapján a miniszter kinevezte három évi tartamra a tanács másodelnökéül Bubits Zsigmond püspököt, tagjaiul a következőket: gr. Andrássy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Berzeviczy Albert, Forster Gyula, Fraknói Vilmos, gr. Kuun Géza, br. Lipthay Béla, Pauler Gyula, Semsey Andor, gr. Széchenyi Béla, gr. Teleky Sándor, Thaly Kálmán, gr. Zichy Jenő.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1897. évi gyarapodása. Éremtárunk 1890 óta évenként átlag másfélezer darab éremmel gyarapodott, kivételt képez a millenáris esztendő, melynek végén növedéknaplónkat 3101 darabbal zártuk le. Az elmúlt év növedéke ismét rendes mértéket mutat; leletekből, ajándékok és vételek útján összes évi szaporulatunk 1419 darab.

A) *Leletekből szereztük*: 1. *Borisfalui* l. (Sopron megye.) 100 darab középkori osztrák fillért; 2. *Borsfai* l. (Zala m.) hat németországi tallért és garast; 3. *Duszínai* l. (Bereg m.) nyolcz darab osztrák ezüst három krajczárost 1637—1646. évekből; 4. *Ghimesi* l. (Nyitra m.) három darab haldensteini, sayn-mittgensteini és corvey-i $\frac{2}{3}$ tallért; 5. *Girincsi* l. (Zemplén m.) hat darab I. Lipót-kori magyar denárt; 6. *Kecskeméti* nagy aranyéremletből 132 darab 1553—1680. években vert magyar, osztrák, stiriai, karinthiai, salzburgi, olmützi, dietrichsteini, eggenbergi, mainzi, bajor, stralsundi, majnai-frankfurti, rostocki, nürnbergi, bambergi, bouilloni, estei, hamburgi, ulmi, dorniki (Tournay), utrechti, hollandi, seelandi, gelderni, frieslandi, oberysseli, zwolli és campeni egyes és kettős aranyat, köztük több nagyéredű és ritka veretet; 7. *Kiskomáromi* l. egy Schlick-féle 1627-es tallért; 8. *Nagybányai* l. 112 drb magyar és osztrák huszast Mária Terézia—V. Ferdinánd korából; 9. *Nagykaposi* l. (Ung m.) 17 drb. I. Lipót és I. József korából való ezüst 3 krost; 10. *Nyitrai Dombay-féle* l. 27 darab osztrák 15 krajczárost; 11. *Mérgesi* l. (Gömör m.) 6 darab római ezüst denárt; 12. *Priglevicza-szentiváni* l. (Bács m.) 7 darab I. Mátyás és II. Ulászló-féle magyar denárt; 13. *Sarmasági* l. (Szilágy m.) 30 db. Árpád-kori magyar, frizachi és kölni érsekségi denárt; 14. *Somogy megyei* l. a lüttichi püspökség tallérát 1569-ből; 15. *Szatmárnémeti* l. 18 darab osztrák, német birodalmi s legyel kisebb érmet; 16. *Százdi* l. (Hont m.) egy Bocskay-féle erdélyi aranyat, négy osztrák és németalföldi aranyat, továbbá 45 darab osztrák és német tallért; 17. *Tolcsvai* l. (Zemplén m.) 8 db. osztrák és lengyel polturát s egy I. Lipót-kori magyar denárt; 18. *Udvarnoki* l. (Torna m.) 57 db. I. Lajos, Mária és Zsigmond-féle magyar denárt s Dandulus András (1343—54) velencei ezüst fillérét.

B) *Ajándékok és vételek*: I. *Ó-kori érmek*. *Ajándékok*: özv. *Gohl Antal*nétől egy pariumi (mysiai) görög s két római ezüst- és bronzérem; *Salamon Mihály*tól (Regöl) Antoninus ezüst denára s Hadrianus-féle bronzérem; *Plichta János*tól Sepümius Severus ezüst denára; dr. *Szontágh Antal*tól 13 db. római köztársasági denár; *Ertner József*től Uj-Hartyánban talált római bronzérmek.

Vételek: 2 db. barbár ezüst drachma; Hadrianus aranya; Constantinus és Constantius Chlorus aranya; VII. századi határozatlan byzanti arany; Clodius Albinus bronz medaillonja (Coh. III. 416/39.) és Constans ezüst medaillonja. (Coh. VII. 434/193.)

II. *Magyar és erdélyi érmek*. *Ajándékok*: báró *Radvánszky Béla* korona-örtől I. Lajos denára (Rupp XXII. sp.); *Arany Lászlónétől* Hunyadi Mátyás két ezüst denára; *Salamon Mihály*tól II. Ulászló denára; *Fejér József*től Ottó-féle denárok modern utánzatai (2 db.); *Teplánszky Vilmos* hivatalnoktól II. Mátyás denára; *Pintér Pál* gyógyszerésztől III. Ferdinánd ezüst denára; *Kelemen*

Antaltól (Kis-Hegyes) Rudolf-denárok egykorú utánpótlása; *Wagner András* beodrai tégl- és cserépgyár tulajdonostól V. László denárának egykorú réz-utánpótlása; *Frankl B.*-től újabbkorú magyar forgalmi pénzek.

Vételek: 22 db. különböző Árpádkori ezüst- és rézpénz; 4 db. negyedkori ezüstpénz; I. Lajos aranya, Zsigmond aranyai (3 db.), V. László aranyának egykorú rézhamisítványai, két Mátyás arany, Mátyás aranyainak egykorú rézhamisítványai (2 db), II. Ulászló aranya, II. Lajos denára, Habsburg-kori érmek: I. Ferdinánd 1540 K—B aranyának ezüst próbaverete, Rudolf 1591. évi denárának többszöröse (piéfort), III. Ferdinánd 1654. évi kettős talléra, III. Károly két aranya s egy negyed talléra, Mária Terézia s I. Ferencz egy-egy ezüst forintja, továbbá 11 db. vegyes Habsburg-kori ezüstpénz. Erdélyi érmek: János Zsigmond csegelye (obulus), Bethlen Gábor csegelye (garas), I. Rákóczi György aranya, Apaffy Mihály aranya és garas-csegelye, I. Lipót két erdélyi aranya, Mária Terézia egy erdélyi négyes és két egyszerű aranya, II. József kettős aranya. Ezekon kívül Bécsben a gráci *Unger-féle* gyűjtemény árverésén vettünk 46 db. magyar, erdélyi és dalmáciai forgalmi érmet.

III. *Osztrák érmek. Ajándékok*: irsai *Irsay Györgytől* 24 darab frizachi ezüst denár; özv. *Gohl Antalné*től I. Ferdinánd I. Lipót-féle 5 darab tallért; *Kaszap Kálmán* községi jegyzőtől (Csepel) Ferdinánd főhg. tiroli tallérát, dr. *Fejérpataky Lászlótól* V. Ferdinánd bécsi veretű kis ezüstpénzét. *Vételek*: Hieronymus salzburgi érsek talléra, 15 db. frizachi denár, 10 db. kisebb éremfaj (Wallenstein-Friedland, Schlick) s az 1896. évi bécsi koronaértékű veretek (3 arany, 1 ezüst s 2 bronz.)

IV. *Külföldi érmek. Ajándékok*: dr. *Thallóczy Lajos* udv. tanácsostól egy danzigi ezüst fillér, *Kaszap Kálmántól* III. Zsigmond lengyel 3-as garasa, *Csengery Márton* betűszedőtől Georg Wilhelm porosz polturája 1624-ből, *Schönbrunn Mórtól* III. Fridrik porosz király ezüst garasa, *Szőcs Kamillától* Károly Félix szardíniai király 5 lírás tallérja, özv. *Gohl Antalné*től I. Umberto olasz király 5 ezüst lírája. *Vételek*: eichstädti, szász, pfalzi, veldenzi, solms-lichti, strassburgi, querhamelni, münsteri, ölsi, brandenburgi, halberstadti stb. ezüst érmek s pedig tallér és negyedtallér 3 db., forint 1 db., denár és garas 108 db. VI. Károly spanyol király talléra, 2 db. velencei $\frac{1}{4}$ tallér és garas, aquilejai denár, III. Ferdinánd toszkánai király pisai talléra, XIV. Lajos francia király nagyobb ezüst pénze, 1 flandriai ezüst tallér, 4 db. hollandi, westfrieslandi, campeni és nürnbergi arany; Báthory István lengyel 3-as garasa, Stefan Uros szerb király (1241—72) ezüst pénze, végül Konstantin (1377—1401) és Stratimirovics György (1385—1404) skutarii (albániai) ritka éremfaja (6 különböző veretben).

V. *Emlékérmek*: Gyűjteményünk a múlt év folyamán emlékérmekben tömeges gyarapodást ért. *Gerlőczy Károly* mint az orsz. magyar iskolaegyesület elnöke ajándékol küldte Budapest székes fővárosnak Andrássy Gyula gróf emlékére vert nagy bronzérmét. (Arczkép és * Csak saját nyelvén művelődhetik a magyar * Rev. A szunnyadó Magyarország mindig felébred, ha nevén szólítják.) *Sopron megye* és *Sopron városa* pedig a Széchenyi-szobor bronz emlékérmét ajándékozták. Más ajándékok: *Maszlaghy* Ferencz esztergomi székesegyházi

kanonok és szt. zsigmondi préposttól 2 pápai hadi érem s a lipcsei csata emlékeresztje ; *Szalay Imre* múzeumi igazgatótól egy zománczos kiállítási jury-jelvény ; dr. *Gopcsa Lászlótól* a stockholmi nemzetközi kiállítás (1897) bronz emlékérmé ; dr. *Romi Béla* miniszterelnöki titkártól egy zaborhegyi honalapítási bronz emlékérmé ; *Redlich Arturtól* (Lüneburg) a zentai csata ovál emlékérmé a tughrával ; *Bányász Vilmos* m. kir. honvédhadnagytól a magyar orvosok és természetvizsgálók soproni emlékérmé ; *Gohl Ödöntől* II. Vilmos német császár budapesti látogatására vert jeton, ugyanaz *Csallány Gábortól* (Szentés) ; dr. *Hampel Józseftől* egy millenniumi jeton ; dr. *Schönherr Gyulától* dr. David v. Schönherr bronz emlékérmé, ugyanattól a szabadelvű egyházpolitika 1894. nagygyűlésének s Podmaniczky Frigyes báró belvárosi választóinak jelvénye ; *Neudek Gyula* cs. és kir. főconsulatusi hivatalnok pedig (Sofia) *Zuskin Ferencz* útján (Liptó-Szt.-Iván) ajándékkal küldte Szentiványi Márton Liptó megye főispánjai (1886) s gömöri Szentiványi József (1888) emlékérmék eredeti verő bélyegeit.

Vételek : ezek közt több ritka darab az Unger-féle gyűjteményből.

Fejedelmi emlékérmék : I. Ferencz József és Erzsébet házassága, az uralkodó család (öt arcképpel), I. Ferencz József trónra lépte, a király és királyné házasságának 25 éves jubileuma. Rudolf és Stefánia esküvője, Rudolf trónörökös halála, Albrecht főhg., József főhg. és Clotild főhercegnő ezüst menyegzője, Miksa főhg. a német lovagrend nagymestere, Mária Terézia főhgnő, (a fényképészet terén elért kiváló eredmények tiszteletdíja), Estei Ferencz Ferdinánd főhg., Sophia Friderica főhgnő születése, koronázási emlékérmék 6 db., Mária Terézia rend alapítása, II. József (Tolerancia), Vaskapu megnyitása (a magyar, román és szerb királyok arcképével) román köriratokkal, hármass szövetség.

Személyi emlékérmék : Andrássy-ministerium, Berzeviczy Márton (1855. évi lengyelországi ovál emlékérmé. Lásd : Arch. Ért. 1897. 340—350), Bölcs házai Belházy N. János, Batthyány Gusztáv Emil (1896), Baldacci Antal, Deák Ferencz, Flandorfer Ignác, Giuseppina Fodor Mainville, Henzi szobor, Jellacsich horvát bán, Hyrtl József dr., Kisfaludy Sándor, VII. Kelemen pápa, Kossuth és Bem, Kövy Sándor, Liszt Ferencz, Martinuzzi, Mihalovics József zágrábi érsek, Pyrker László, Rudnay Sándor, Szilágyi Sándor egyetemi könyvt. igazgató, Széchenyi István, Schlick tábornok, Scitovszky János, Strossmayer, széki gróf Teleki László, Tószegi Freund Henrik és Zsófia, Wekerle-Szilágyi-Csáki, Zrinyi Miklós (horvát felirattal).

Városok : Adelsberg (cseppkőbarlang), Bécs (világkiállítás 1873. Magyarország címerével), katonai akadémia ; Belovár (királylátogatás 1888), Budapest (Deák Ferencz egyesület zászlószentelése, önkéntes mentő-egyesület, Grossmuth és Humboldt szab. kőm. pályók, m. kir. államvasutak gépgyárának 500-dik locomotívja és 14 millenáris érem), Bukarest (I. Ferencz József kir. látogatása 1896. két veret), Dalmátia (flottamanőver), Djakovár (tűzoltók), Eszék (torna- és tűzoltó-egyesület, tanítógyűlés, gazdasági kiállítás), Esztergom (bazilika, szentpéteri tanuló ifjúság jutalmi díja), Fiume (királylátogatás 1891), Gyertyámos (100 éves jubileum), Gyulafehérvár (megszállás 1849), Horvátország (királylátogatás 1869), Kalocsa (jezsuita gymn. jutalomdíj), Károlyváros (dalegyet), Kassa (törvényhallgatók), Kolozsvár (királylátogatás 1887, kerékpár-egyesület, atletikai club),

Kőrös (tűzoltók), Kőszeg (hadgyakorlat 1893), Magyarország gazd. egyesülete, Nagybecskerek (tűzoltó-egylet), Nagy-Kanizsa (tornaünnepély), N.-Szeben (árva-ház 1770, Scharfschützen-Verein, Allg. Gesellen-Verein), Niederösterreichischer Gewerbe-Verein (jelvény 1885), Nógrád (gazdasági egylet), Nyitra (gazdasági egylet), Orsova (korona feltalálása), Pancsova (férfidalegylet), Párisi béke 1856, Párkány (arató gépverseny), Pécs (orsz. dalár-ünnepély, veterán segélyző egylet), Pest (törvényhallgatók, női bazár 1871), Petrina, Pozsega (tűzoltók), Pozsony (békekötés 1805, Lauertől, tűzoltó-egylet), Prága (néprajzi kiállítás), Rév-Komárom (tűzoltó-egylet), Selmech (bányászati és erdészeti akadémia 1892), Sopron (zászlószentelés), Szamosujvár (dal-zeneegylet 1893), Szeged (főgymnasium, Szt. János szab. kőm. páholy), Székesfehérvár (kiállítás 1879), Sziszek (csata 1593), Temesvár (csata 1849, 100-dik évforduló), Temesvár és Belgrád (III. Károly), Tolna (gazd. egylet), Török-Szent-Miklós (gazd. kiállítás), Varasd (tűzoltók), Vas-Dobra (veterán-egylet), Zágráb (királylátogatás 1869 és 1895, Rudolf és Stefánia, egyetem, horvát nemz. színház, kiállítás 1891, Cirill és Method, dalegylet, tűzoltók), Zalatna (r. kath. egyház 1752), Zemplén (gazd. egylet), Zengg (szab. kir. város 1872), Zsupanje (tűzoltók).

Az emlékérmekhez járul két pion, egyik Lajos Vilmos badeni örgrófnak a török háborúban való részvételére, a másik Kanizsa ostromára vonatkozik (Novos gaudens spondere triumphos), Szentgyörgy érme 16 különböző veret, körmöcbányai 1535. évi vallásos érme, körmöci ú. n. barátságérem, bellatinczi Zichy-kápolna (kegyérem), Besztercze (horvátországi kegyérem), egy oláh feliratú keresztelő érme.

VI. *Bárczák. Ajándékok*: özv. *Gohl Antal*nétől 40 db. különböző külföldi rézjeton, *Hampel József*től egy pakrácsi (Szlavonia) rézbárcza, dr. *Schönherr Gyula*tól budai alaguti jegyek, dr. *Hirka Antal*tól egy ős-budavári rézjeton, *Fejér József*től, *Frankl B.*-től (10 db.), *Mihalik József*től, *Réthy László*tól (9 db.) különféle régibb s újabb számoló jegy.

Vétel útján a következő számoló, robot és egyéb célú bárczákat szereztük: Arad (kaszinó), Eperjes (fogyasztási egylet), Keszthely (Izr. Gemeinde), Mattersdorf (zsidóegyház), Nagy-Szlabos (papirgyári fogyasztási egylet), gróf Pejacsevich (gazdaság), Selmech (bánya), Salgó-Tarján (élelmezési egylet), Somossy (mulató). E sorozathoz tartozik még egy lóversenyi emlék 1865-ből s egy tűzoltójelvény.

VII. *Papírpénzek*: Ajándékok: *Halaváts Gyula* osztálygeologtól 26 db. 1849. évi egri szükségpénz, dr. *Schönherr Gyula*tól egy brazíliai papírpénz, *Gohl Ödön*től porosz papírpénz alakú újévi köszöntő, az általános *visszatérítési pénztár* részvénytársaság igazgatóságtól 18 db. részvényjegy és pénzértékű papír cserejegy, *Hammersberg Jenő* budapesti kir. főügyésztől 6 db. 10, 100 és 1000 forintos, a nemzeti és népszínház számára készült papírpénz utánzat. *Frankl B.*-től 2 db. papírpénz alakú hirdetmény.

Vételek: Kincstári utalvány 2 forintra 1849. július 1. Kossuth Lajos orsz. kormányzó és Szemere Bertalan miniszterelnök aláírásával. Jegye UL 18703. Losonczy, munkács-ungvári, tolcsvai, rimaszombati, sárospataki, poprádi szükségpénzek 1849-ből. Pesti papírpénz 1816-ból (Gasthoff zum 7 Kurfürsten 30, 15 kr.), gróf Nádasdy Tamás bethléri vasmű igazgatóságától kibocsátott 1 forintos; az

osztrák nemzeti bank 1859. évi 5 forintosának hamisítványa, végül 16 db. csehországi (1849) szükségpénz, a következő helyekről: Arnau, Budin, Chotzen, Grulich, Hohenmauth, Juliusthal, Josephstadt, Kbelnic, Leitmeritz, Libochowitz, Lichtenstadt, Nimburg, Trebnitz.

Réthy László.

AZ ESZTERGOM-VIDÉKI RÉG. ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT kiadta második évkönyvét. A csinosan kiállított becses tartalmú kötetet szerkesztette Rózsa Vitál, a társulat első titkára. A túlnyomóan történeti érdekű értekezések sorát megnyitja Pór Antal tanulmánya Demeter biboros életéről († 1387). A biborosnak fönmaradt egy XVIII. századi olajfestményű képe, melyről szerző azt véli, hogy régibb táblakép után készült; az érsek emléktárgyai közül három régi pecsétjét is látjuk jó rajzban; legékesebb a nagy pecsétje, melyen a vésnök szárnyas oltárt ábrázolt, középett szent István keresztelését, attól jobbra szent Pétert, balra szent Pált, fölül Máriát a kiseddel s alul magát a térdeplő cardinálíst helyezte el. Az architectura a XIV. századi csúcsíves izlés legnemesebb formáiban díszel. Werthner, Némethy Lajos, B. Szabó Mihály és Rózsa Vitál értekezései érdekes adatokkal járulnak Esztergom múltjához, de nem tartoznak szorosan szakunkhoz; ellenben a középkori építészeti szempontjából figyelemre méltó Némethy Lajos jelentése a szentkirályi földeken folytatott ásatásáról. E vidéken még 1895-ben kezdte a buzgó kutató a jeruzsálemi szent János lovagoknak szent István tiszteletére épített templomának maradványait föltárni, 1896 őszén befejezte a föltárást és most bemutatja a hármashajóú templom alaprajzát, melynek sajátsága, hogy keleti oldalán, mint a szent János lovagrendi templomoknál mindenütt, a rhodusi anyaház mintájára 9×19 méternyi csarnok volt. Még hátra van a lelt oszlopok és pillérek, talapzatok és oszlopfek gondos építészeti ábráinak a közzététele, a mi annál kívánatosabb, mert a szerző szerint vannak levéldíszes kapitellek, melyeknek motivumai még a XI. századra vezethetők vissza.

Költség híján, hogy a romot kisajátítsák, 1897-ben ismét betemették, úgy hogy maradványaiból már csak azok a részletek láthatók, melyeket a buzgó kutató a vízivárosi plébánián fölláttatott.

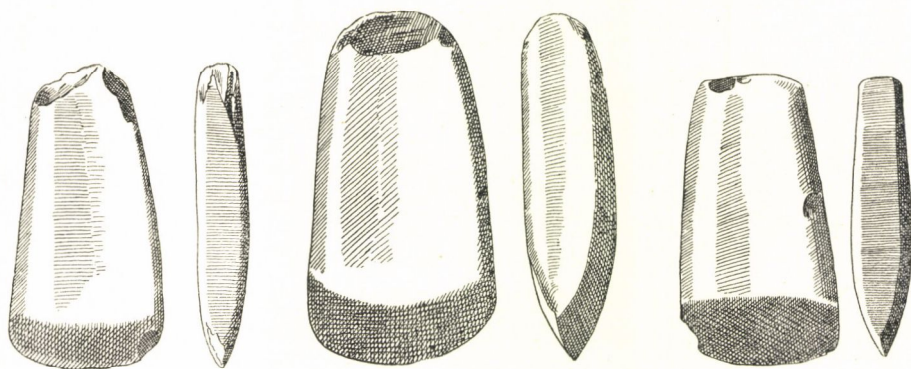
Az évi jelentésből sajnálattal értesülünk arról, hogy a társulatnak még most sincs alkalmas helyisége, a hol egybegyűjtött régiségeit múzeumszerűen fölláthatná. Tehát a világi és egyházi hatóságokat közömbösen hagyja a nemesre törekvő társulat elismerésre méltó tevékenysége! E közömbösség a tagok aránylag csekély számában (190) és a pénztár sajnálatra méltó állapotában is jut kifejezésre, mely a 1079 frtnyi tőke mellett 1897-ban 452 frtnyi parányi jövedelmet mutatott. A titkár kénytelen évi jelentésében bevallani, hogy a szent-istvánföldi ásatás majdnem teljesen kimerítette a pénztár erejét és azért nem lehetett újabb kutatást rendezni.

És ugyanakkor a társulat, kinek «fővédnöke» a primás, kinek «tisztetebeli elnöke» a pozsonyi prépost és «ügyvezető elnöke» a megyei főispán, kénytelen tudomásul venni a közgyűlésén (121. l.), hogy Nyerges-Ujfalun külföldi cégek megbízottai eszközöltek kutatásokat és «a tulajdonosok félrevezetésével olcsó pénzen értékes tárgyak jutottak birtokába».

E mélyen elszomorító állapot nem szorul részünkről commentárra.

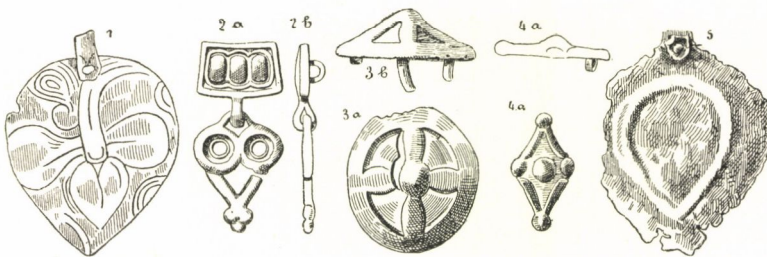
Mi csak bámuljuk és magasztaljuk azon ügybuzgó derék szaktársainkat, a kik ennek daczára el nem csüggednek és nemes önmegtagadással Esztergom monographiájának előkészítésére egyesültek! Kivánjuk mi is a társulati titkárral (129. l.), hogy a szép és hasznos célra irányuló működést minél előbb siker koronázza!

Hpl.

KŐVÉSSŐK A HEJCZEI GERGELYHEGYRŐL (ABAÚJ M.).

cca 1/2 n. V. ö. Arch. Ért. 1898. 43. l.

ÉKSZEREK AZ OROSZLÁMOSI (CSONGRÁD M.) MAGYAR POGÁNYKORI SÍRBÓL.

cca 2/3 n. lásd 190-192. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

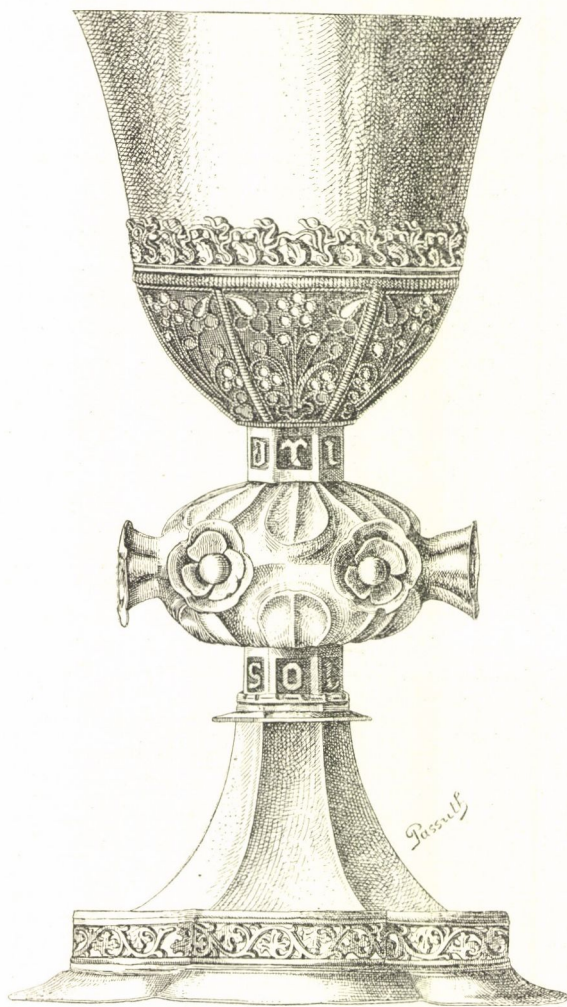
A PESTI ÖTVÖSÖK CZÉHPECSÉTJE. Az orsz. magyar iparművészeti múzeum legújabb szerzeményei sorában van egy Pesten, 1806 április 20-ikán kiállított, hártýára irt szabadító-levél, mely kétféle okból is érdekes reánk nézve. Érdekes egyrészt azért, mert a századeleji pesti arany-, ezüstmíves- és óratok-készítő czéh (Gold-, Silber- und Uhr-Gehäus-Machern) két czéhmesterével: *Fischer Lipóttal* és *F. H. Ch. Schletterrel* ismertet meg bennünket s okmányilag igazolja, hogy *Stocklasz János* 1797 december 8-án szegődtetett be 7 évre inasul *Müller Antal* ötvösmesterhez, a kinek időközben történt elhunyt következtében azonban *Beller Ferencz* mesterhez ment át tanulóéveit befejezendő, a hol 1804. évi december hó 8-án szabadon mondatik. Érdekes ezen okmány másrészt azért, mert színes selyemzsinóron függő fatokban megőrizte számunkra a pesti ötvösök czéhpecsétjét, mely évszámmal ellátva nincsen ugyan, de technikájával s berendezésével világosan elárulja, hogy a XVII. században készült. A kerek pecsét 40 milliméter átmérővel bír. Kerületét koszorú övezi, melyen belül e felirat halad körben: S: AVRIFABRORVM: CIVITATIS: PESTIENSIS: HVNGARIÆ.

A pecsét belső mezeje egy alsó harmadában vízszintesen fektetett vonal által két részre van osztva; a felsőben Szent Eligiusnak mithrás alakja látható, a mint háromlábú székén ülő, az előtte álló üllőn egy serlegnek kupáját trébeli. A pecsét szelvényében paizs áll, melyben egy fedő nélküli nyeles serleg van ábrázolva. A paizsot két felől kacsakaringós ornamentumok oldalozzák.

E rövid leírásból is constatálható, hogy a pesti ötvösök czéhpecsétjének előmintájául a selmeczbányai 1630. évi czéhpecsét szolgálhatott, melynek előzője viszont az 1598-ik évi beszterczebányai remek kivitelű pecsét volt. A felső mező-rész berendezése Eligius mithrás alakja, ruházata, mozgása s az ötvösműhelyt ábrázoló háttér egyes részletei csaknem hajszálnyí pontossággal vágnak össze a pesti, beszterczebányai és selmeczbányai pecséteken, úgyannyira, hogy ezek közös eredete szembeszökő. E pecsétek között a legkitünőbb kivitelű a beszterczebányai, mely a maga nemében befejezett művészetről tanuskodik, a pesti pecsétnek azonban még sem ez szolgált előmintájául, hanem a selmeczbányai, mert a pesti pecséten a szelvényben elhelyezett paizs alakja tökéletesen analóg a selmeczbányaiéval, sőt a pecsétet keretelő levélkoszorú is amazéval teljesen azonos.

A kettő közötti eltérés abban mutatkozik, hogy a pesti pecséten nem találjuk meg a második levélkoszorút, mely a selmeczin a legendát a legbelső mezőtől elválasztja; a pesti pecsét paizsából hiányzik a három kicsiny mester-

paizs s így itt a serleg egyedül áll s míg a selmeczin a paizsot apró körök oldalozzák, a pesti pecséten e körök ornamentumokkal vannak helyettesítve. A besztercebányai pecsétnek címerkisérei e helyen szárnyas angyalfejek. Az «Arch. Értesítő»-ben kimutattam már, hogy a selmeczbányai pecséten a paizsot oldalozó köröcskék ezen angyalfejek helyett keletkeztek, és pedig akképen, hogy

SODRONY ZOMÁNCZOS KEHELY ERDÉLYBŐL EREDETI MAGASSÁGA 20.5 cm.

a besztercebányai pecsétet másoló művész — a ki talán egy kevésbé jól sikerült vagy elkoptatott lenyomatot használt előképül — az angyalfejeket fel nem ismervén, azokat körökkel helyettesítette.

A mennyire az idevágó kutatásaim felderítették, ily rokon berendezésű ötvösczéhpecsétet, melynek egyike a másiknak hasonmását alkotja, összesen négyet ismerünk. A legidősebb ezek között az 1598-ból eredő besztercebányai,

a második az 1630-ban készült selmeczi, ezt követi az imént bemutatott pesti, végül ide tartozik a bécsi is, melyet egy 1801-ből keltezett bécsi okmányról ismerek, de a melynek eredete — kivitele után ítélve — a XVII. századra tehető.

S miután e négy pecsét közül művészeti szempontból a besztérczebányai a legtökéletesebb, korra nézve legrégibb s mert idáig ennél idősebb e fajta pecsétet sem hazánkban, sem a külföldön nem ismerünk : valamennyinek típusául a besztérczebányait kell elfogadnunk s valameddig ez egy régebbi időről datált lelet által meg nem döntetik, úgy kell vennünk, *hogy az ötvöscséh-pecsétek egyik legszebb, legművészibb példányát magyarországi művész alkotta meg*, a kinek nevét a besztérczebányai városi levéltár okmányaiban bizonyára fel lehetne találni, ha annak felkutatására — a magyar műtörténet érdekében — valaki, a kinek a helyszínen erre alkalma volna, vállalkoznék. E munkára első sorban a

RÉSZLETEK A SODRONYZOMÁNCZOS KEHELY CUPPÁJÁRÓL ÉS LÁBÁRÓL.

besztérczebányai történelmi s régészeti társulat volna hivatva; fel is kérjük annak igen tisztelt vezetőit, hogy e tárgyban kutatásaikat megindítani szíveskedjenek.

Mihalik József.

ARANYOZOTT EZÜSTKELYHET szerzett a n. muzeum az erdélyi részekből, mely nyilván valamely erdélyi ötvös műhelyéből származik és különösen azért érdekes, mert meglehetősen jó karban maradt meg a cuppája kosarát díszítő sodronyos zománcz. A kosár mind a hat czikkelyes mezején ismétlődik ugyanaz a sodronyos bokréta. Szívidomu alakból egy középső szár és két-két oldalsó szár nő ki. A középső szár egyenes s ez képviseli a compositio közep-tengelyét, fölül egy kerek vörös zománczú szirom körül csoportosuló öt fehér zománczú virágban végződik. Szára mellett közvetlenül egy jobbra s egy balra hajló virág szára áll ki a szívből, a virágnak három kerek fehér zománczú szirma van; ugyancsak a szívből áll ki egy jobbra és egy balra emelkedő rövidebb szár, mely piros zománczczal teli szirommal végződik. A középső virág szárából három páros hajtás indul kétfelé, a két leghosszabb jellemző hagymás

szirmot s a virág tövét környező három körded szirmot bocsájt, a hagymás szírom zománcza fehér, az alsó szirmoké zöldes s kékes; e nagyobb oldalhajtások fölött van két rövidebb hajtás fehér zománczu kerek szirmokkal és alatta más kettő vörös zománczú kerek szírommal. A háttér a jobban föntartott mezőkben zöldes kék s ezeket talán utólag megújították; néhány mezőben feketés barna az alap és lehet, hogy ez nem is zománcz, de színezett mézga, u. n. hideg zománcz, melylyel a középkorban is többször a tűzben olvasztott igazi zománczot helyettesítették. A szegélyző sodrony rovátkolt és nem aranyozott.

A kehely egész szerkezete és tagozása összevág az ismert hazai középkori kelyhek formáival. Talpa hat karélyu, függélyes oldalát áttört művű leveles indamotivum ékíti, melynek alakja már a renaissanceba való átmenetet jelzi. Hat oldalu szárán a lapos csomó fölött négyszögű mezőkben német minusculás jellegű fölirat: *o maria* hasonló jellegű a rotulus alatti fölirat: *o iesus*

A rotuluson hat csöves kehelybe rejtett négyszirmu virág. A cuppa karcsu és magas, a zománczos kosár felső rovátkolt sodronyú párkányán levélsor emelkedik, mely a cipő czimlevelének elkorcsosodott formáját ismétli.

Ez a disztímeny valamint a talp áttört oldalának az ékítménye a kehely korát a xvi. század elejére engedi tenni.

Erdélyi műhelyből nemcsak azért származtatjuk, mert erdélyi templomban volt mostanáig, de mert jogunk van analógiák alapján a sodronyos zománcz motivumát az erdélyi ötvös iskola sajátjának tekinteni. Közel jár az itt bemutatott kehelyhez a Rong-féle kehely a n. múzeumban, csak hogy ez még valamivel szigorubban őrizte meg a középkori jelleget. *Kövér Béla.*

VELEMI LELET. A velem-szt-vidi őskori telepről eddig közölt ismeretések teljessége érdekében helyén való megemlékezni arról a kutatásról is, melyet 1896 augusztus havában Széchenyi Rezső gróf rendezett a szt Vid-hegy oldalán. Két napon át nagyobb munkaerővel több mély árkot ásatott a hegyoldal egyik bástyaszerűen kiemelkedő pontján és 37 drb őskori kő-, agyag-, bronz- és vastárgy jutalmazta kutató munkáját. Az egészen egyszerű és ékítményes cserépedények és töredékeken kívül van e leletben egy ép öntő minta, egy serpentin simítókö, két kővéső (1. és 3. ábra), egy kisebb kőbalta (2. ábra), néhány bronz-nyilhegy, több vaslándzsacsúcs, késpenge, kapa és vassarló (4. ábra). A lelet legszebb példánya, egy 3·2 cm. átmérőjű bronzkarika (5. ábra). A karika testét a kör négy áttelleges pontján 3—3 bronzszög és a szögek közeit pedig kigyóvonalban futó emelkedések díszítik. A kutatás eredményeként szerzett lelet a nevezett gróf úr birtokában van.

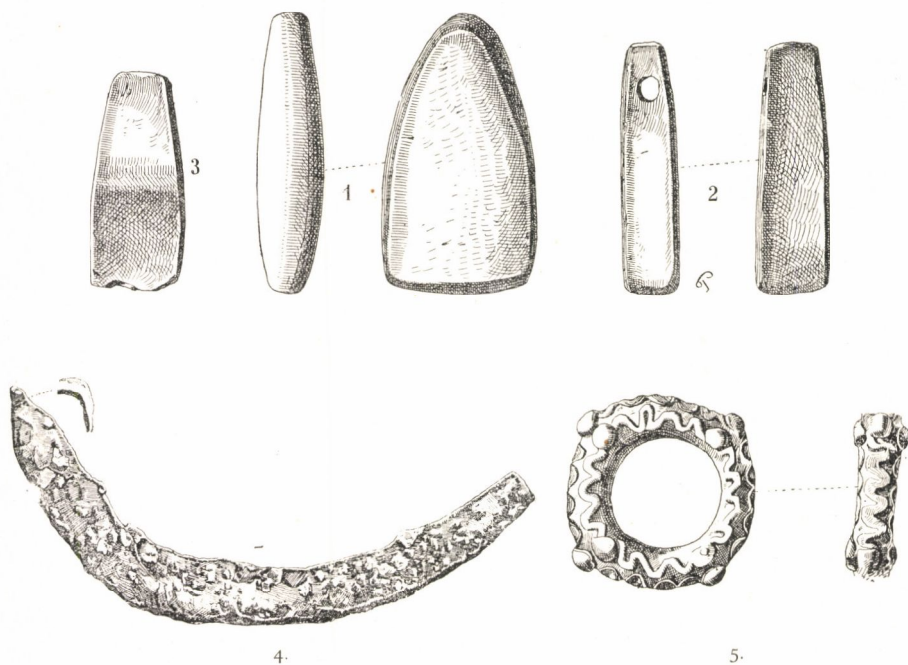
Szombathelyen, 1898. márcz.

K. K.

ZOMBOR-SÁPONYAI LELETEK. A Zombor város határában levő Sáponya pusztán, Bikár-szálláson mult év őszén szőlőmunkálatok alkalmával emberi csontokat, két edényt és hét őskori bronztárgyat leltek, melyek a zombori muzeumba kerültek. A bács-bodrogh vármegyei tört. társulat XIV. Évkönyvének I. részében (21. és 22. l.) D. Gy. úr ismerteti ezt a leletet. Sajnálni való, hogy nincs a közleményben semmi megjegyzés arról, hogy vajjon az em-

beri csontok, az edények s a bronztárgyak ugyanegy sírból származnak-e és ha csakugyan bronzkori sírra akadtak a Bikár-szálláson, sajnos, hogy közlő nem járt a hely színén és nem próbálta egy pár puhatoló árokkal megállapítani, hogy nem több sír volt-e ott? Mindezeknek gondos megállapítása már azért is kívánatos lett volna, mert az országból eddig még csak igen kevés bronzkori csontvázas sírt figyelhettek meg a hazai kutatók és ha ezúttal nemcsak csontvázat leltek, de a csontváz mellett csákányokat, gömbös végű tűket és egy kis kardpengét is találtak, akkor ez méltán fölkelthette volna D. úr különös figyelmét, mert ilyen gazdag tartalmu bronzkori csontvázas sírról eddig még nem volt tudomásunk.

A leírás a lelt tárgyakról sem ad kielégítő fogalmat, mert a leíró nem

VELEMI LELET.

tartja szükségesnek legalább analógiákra hivatkozni, melyeket éppen a hazai bronzkorra nézve a közkézen forgó képes kézikönyvekben valószínűleg bőven találhatott volna. Hiszen az ilyen könyvek azért szoktak készülni, hogy olyan szaktárs is megértesse magát pontosan, a ki nincs abban a helyzetben, hogy értekezését rajzokkal ékíthesse.

A lelet leírását kísérő magyarázat sem elégítheti ki a hazai archæológiában némileg jártas olvasót. «Vidékünkön ugyanis — így szól az ismertető — azon leletek, a melyekből a vas hiányzik, mind régiebbek a népvándorlás (Kr. után v—vii. század) koránál és így, hogyha a bronzleleteket, a milyen a sáponyai is, a legkésőbbi kelta vándorlásokkal vagy talán éppen a rómaiak foglalását megelőző szarmata-jazyg népekkel hozzuk kapcsolatba, akkor is megközelíti e tárgyak régisége a Kr. utáni iv. századot. Én részemről majdnem bizonyosnak tartom,

hogy a Bács-Bodrogh megye területén előforduló tiszta bronzleletek is a vidékünket a Kr. előtti másfélszáz és Kr. utáni négy századnál tovább lakott szarmata-jazyg néptől erednek», és odább így fejezi be a bronzkori lelet ismertetését a szerző: «E tárgyak a bronzkor késői időszakából valók s aligha régiebbek a Kr. utáni III—IV. századnál.»

Szükségnek véltük e sorokat ideiktatni, mert ha nem szó szerint idéznők, méltán kételkedni lehetne abban, hogy így irhasson valaki most, a mikor az Arch. Értesítő épen 32-ik éve iparkodik világosságot terjeszteni a hazai őskor emlékeire és a midőn több jól illusztrált művünk meg épen a hazai bronzkorra meglehetősen világosságot terjesztett. Mit mondjunk D. ur fölfogásához, mely szerint a bronzkor Zomborban a Kr. utáni III—IV. századig tartott és hogy a tiszta bronzleletek ott szarmata-jazyg néptől erednek! Nem illik, hogy komoly szakfolyóiratban ily furcsa vélemények ellen polemizáljunk. Elég lesz, ha D. urat arra kérjük, hogy valamely közkézen forgó jobb fajta kézikönyvből tájékoztassa magát, mielőtt bronzkori leletekről értekezik, másképp igazán azt a gondolatot támasztja kritikussabb olvasóinál, hogy a zombori tudományban az őskor még most sem szűnt meg teljesen.

—z.

VENUS SZOBROCSKÁJA az eperjesi collegiumban. Az idecsatolt ábrában bemutatunk egy bronzszobrocskát, mely Herfurt tanár hagyatékából az eperjesi collegiumba jutott, a hol most őrzik. Első tulajdonosa volt dr. Benczur Dezső, a ki szülőhelyéről Nyíregyházáról szerezte és a mennyire megállapíthattam, csakugyan a nyíregyházi határban lelték. A római bronzöntő, kitől a mű ered, egész meztelenül diademás fejjel ábrázolta az istennőt; a test szemközt áll és bal lábára nehezül, jobb térdét meghajlította és jobbik lábának csak az ujjai érik a földet. Feje kissé balra fordul, hajzatának egy-egy fürte jobb vállára és bal hóna alá hull; jobb keze tétlenül jobbik czombjára csüng, bal kezét mintegy a válla magasságában kinyújtja és ujjainak a hajlása is mutatja, hogy paizs felső szélét szoríthatta, melynek ellentett széle talán csipőjén nyugodott és ez magyarázhatja a felső test gyöngye hajlását bal felé. A munka nem bir magasabb művészi értékkel, az idomok és arányok kissé durvák és kivált a kezek és lábak csak közepes mintázó ügyességről tanuskodnak. Kedvezőbb az arc alakítása s a kor szokása szerint a szem közét ezüstlemezzel élénkítette a szobrász. A motívum visszakisérhető a görög művészet második virágzása koráig.

ab.

OROSZLÁMOSI MAGYAR POGÁNYKORI SÍRLELET. — Torontál vármegyében, Szegedhez közel esik Oroszlámos helység, hol a Szt. István és Ajtony között lefolyt küzdelem emlékezetére apátság állíttatott. A helység határában, úgy a vele szomszédos Majdán és Rábé magaslatain, már számos régiséget találtak. Midőn Szeged újra épült, az oroszlámosi vasuti indóház mellett lévő dombokon tégláégetőket állítottak s ott több sírra bukkantak, hol a halottak vázain bronzkarpereczeket találtak. Ezekből egy pár, egyszerű sodronykarperecz (minden ékítmény nélkül) a Szeged városi múzeumba került.

Az elmúlt őszen is, midőn az oroszlámosi indulóház mellett lévő és a tégláégetőkkel átellenes magaslatról nagy tömegű földet hordtak el, ismét több

sírba akadtak. Az egyik sírban az embervázzal együtt egy lócsontváz is volt. Kabók Ferencz munkavezető látta a garmadába hányt csontok közt a lófejet, a gerinc- és lábszárcsontokat, de a midőn a régiségek után kérdezősködött, a

VÉNUS SZOBROCSKÁJA AZ EPERJESI COLLEGIUMBAN.

munkások azt állították, hogy semmit sem találtak. Utóbb az egyik munkás Kabóknak mégis öt darab régiséget adott át azon kijelentéssel, hogy semmi mást nem találtak. Az így megmentett és a szegedi múzeumba került régiségek kétségen kívül egy nagyobb leletnek csak kis töredékét és részletét képezik.

Világos ez abból, hogy az öt tárgy a magyar pogánykori sírokból már ismeretes szerszámdisztmények (pitykék) és csüggők külön változatait képezik, melyekből az illető sírban nem egy-egy példánynak, hanem egész sorozatoknak kelle előfordulni. Sajnos, hogy a leletek nagy része így elkallódott és hogy a lelet körülményei, a lóval való temetkezés tüzetes megismerésének alkalma homályban maradt.

Az öt csüggő és lószerszámdísz ezüsből készült. Általában megegyeznek az eddig ismert típusokkal, noha formai és technikai tekintetben az eddig ismert leleteknek mögötte állanak s némileg a kezdetlegesség jellegét viselik magukon. Különösen a szív- vagy levélalakú csüggőkre áll az, melyeken nincs semmi áttörés, hanem az egyikén közönséges domború kiverés látszik, mely a csüggő széleivel párhuzamosan halad; a másik csüggőn pedig vésés nyomai látszanak s a vésés mintha lepkét vagy hármas lóherelevelet ábrázolna.(?)

Jellemző azonban, hogy mindkét csüggő egy külön reáhajtott ezüst lappal, mely mint valami szalag, a ruházatba volt áteresztve, keresztül szögezve, vagyis nitolva van.

A harmadik csüggő két külön részletből áll. A felső $1\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú s négyszögletes lemezkének hátul két fűző lyuka van. A lemez aljáról szabad mozgás közt lóg le a 23 mm. levélalakú áttört csüggő, mely a pogánykori magyar sírleletek leggyakoribb formái közé tartozik.

A másik két tárgy szíjra erősített lószerszám-disztmény volt. A nagyobbik köralakú és kidomborodott. Átmérője 27 mm. A peremén belül átellenesen összeillesztett négy levélékítmény s a közepén egy dudor látható. A hátulján a szíjhoz való erősítésre a négy szeg maig fenmaradt. A másik lószerszámdísz vagy pityke rhombus alakú s 21 mm. hosszú. Ez a forma szokatlanabb, hátulján fűzőlyukak vannak. (Az ékszerek ábráit lásd a 184. lapon.)

A földhordások alkalmával, nem a síroknál, hanem kissé távolabb két érmet találtak, egy I. Lipót-féle 1704. évi ezüst duariust és egy II. Constantinus-féle kisebb bronzérmet.

A földhordási munkálatok az ősszel újból megindulnak a mikor a leletekre remélhetőleg nagyobb gondot fognak fordítani. *Reizner János.*

SAJTÓHIBÁK HELYREIGAZÍTÁSA. A jelen évfolyam 1. füzetében néhány értelemzavaró sajtóhiba maradt meg, mely következőkép igazítandó helyre: a 7. lapon alulról a 4. sorban Tanait helyett olvasandó Tanais; a 8. lapon a 22. sor (felülről) végén olvasandó Ilyen volt a b.-vécsi is; a 9. lapon a 15. sor (alulról) legvégén általában helyett olvasandó általam; a 11. lapon a 6. sor (felülről) elején olvasandó «a ló állkapczájában» és u. o. a 11. sor (alulról) végén pilisi helyett olvass pilini; a 12. lapon a 2. sorban (alulról) festett helyett olvasandó fedett; a 13. lapon a 7. sor (fölülről) végén olvass dirhem, u. o. a 8. sorban olvass Balch; u. o. a 18. sorban «ezen részek» helyett olvasandó «ezen érmek». A 27. lapon közölt képes tábla téves számozása következőkép igazítandó helyre: A képek felső sorában balról jobbra a következő számoknak kellene lenniök: 12, 6, 14, 7, 16, 15, 8, 13, 11, az alsó sorbeli képeknél pedig 1, 17, 2, 3, 5, 9, 4, 10, 18.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY KAR-EREKLYETARTÓJA RAGUZÁBAN.

A keresztény egyházi művészetnek, a legrégibb időktől fogva, termékeny munkatért nyitott meg az ereklyék cultusa, mely a buzgó hívek bőkezű kegyeletét arra készítette, hogy az ereklyetartókat értékes anyagból, művészi díszszel állíttassák elő, avatott ötvösöktől. Ezeknek leleményes műizlése a legnagyobb változatosságot honosította meg a formákban.

A sarkofágok és ládák, mutatók (ostensóriumok) és keresztek mellett, az ereklyetartók legsajátosabb faját képezik azok, melyek a fej, kar, kéz, lábszár stb. formáját tüntetik föl, a szerint, a mint a megfelelő testrész befogadására vannak hivatva. Rendesen ezüstből készültek, gyakran drágakövekkel és gyöngyökkel, zománczsal és filigránnal vannak díszítve.

Régi történeti emlékekből, különösen a leltárakból tudjuk, hogy ilyen ereklyetartókban hazánk székesegyházai és monostorai nem szütködköttek.* Azonban a mohácsi vészt megelőző korból csak néhány maradt fenn napjainkig köztük a legismertebb szent Lászlónak a győri székesegyházban őrzött hermája, vagyis fej-alakú ereklyetartója.**

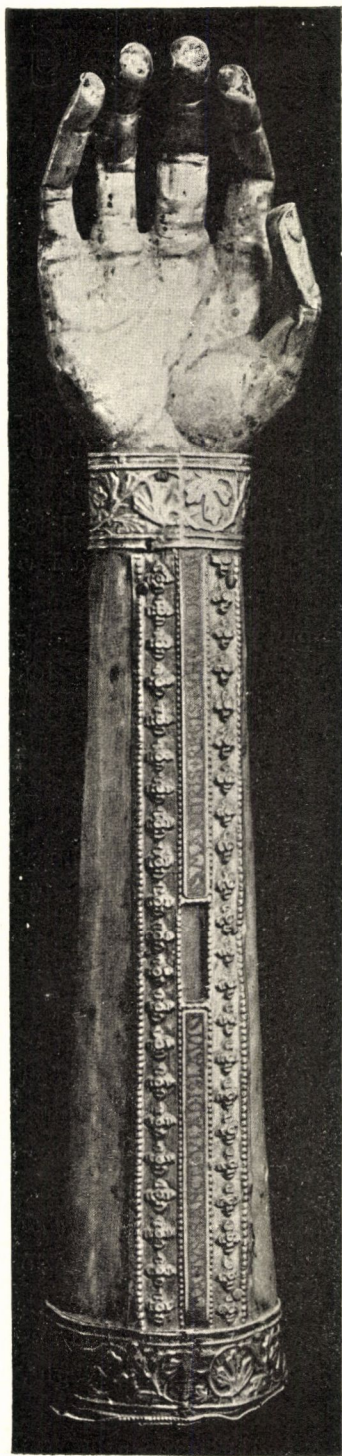
Ellenben Dalmácia, mely egykor a magyar korona melléktartománya volt, a fej-, kar- és lábszár-alakú ereklyetartóknak feltűnően nagy tömegét mutathatja föl. Leggazdagabb e tekintetben Ragúza városa, hol a székesegyház, a dominikánusok és franciscánusok kincstáraiban számuk a százat jóval meghaladja.

Néhány hét előtt ezen nevezetes helyet meglátogatván, *Gelcich* tanár, Ragúza érdemes történetírója, felhívta figyelmemet szent László király ereklyetartójára, mely a franciscánusok birtokában van. (1. ábra).

Ez 36 cm. hosszú ezüst kar, mely aranyozott trébelt díszítményekkel van ékesítve. A kar-henger hosszában két sáv fut végig,

* Ipolyi Arnold: Középkori magyar ötvös-művek. A magyar szent királyok mellszobrai és ereklyetartói, (Magyar műtörténeti tanulmányai. Budapest. 1873. I. 261—444.)

** Ezen szent királynak a zágrábi székesegyházban őrzött kéz-alakú ereklye-tartója 1600-ban készült, u. o. 382.

1. ábra.

mely pontozott keret között virágok keresztbe állított szirmaiból van alakítva. A két csuklyóját és a kar alsó végét dupla gyöngysorok között indák és hajlésaikból nyiló szőlőlevelek veszik körül. A kar alsó végét 6 cm. átmérőjű lemez zárja be, (2. ábra) melyen Sámson alakja látható, a mint az oroszlánon lovagol és száját kezeivel kifeszíti; testét térdig erő ruha fűdi, vállairól köpeny leng fölfelé; a háttért granátalma, levelek és kalász alakú gyümölcsök díszítik.

2. ábra.

A kar hosszában végigfutó sávok között, közepén nielló-technikával, a kezdő renaissance ízlés hatása alatt módosult gót majusculás betűkkel a következő fölirat van alkalmazva: «*Manus sancti Vladislavi martiris regis Vngarorum*». A harmadik és negyedik szó között üveg fődelen át látható az ereklyetartóban elhelyezett csont-ereklye.

Feltűnő, hogy szent László királyt a fölirat vértanúnak mondja. Az ötvös tévedését az a körülmény magyarázhatja meg, hogy egyidőben több vértanú ereklyéi számára készítvén tartókat, a magyar szent

király neve mellé is helyezte a vértanú jelzőt. És csakugyan ugyanott, a raguzai franciscanusoknál, egy másik kar-ereklyetartó van, mely szent Sergius vértanú ereklyéje számára készült, és a szent László ereklyetartójával mind méretekben mind a díszítményekben teljesen egyenlő.

A mi a mű korát illeti, a díszítmények stylusa és a fölírat betűinek idoma kétségtelenné teszik, hogy azt a xv. század első felébe kell helyoznunk. Annak meghatározására, hogy hol készült, egyelőre semmiféle támponttal nem rendelkezünk.

Hogy megállapítsam mikor és miképen került az ereklyetartó Raguzába, áttekintettem a zárda ereklye-készletéről készült régibb lajstromokat, s miután ezekben nem akadtam nyomára, más dalmátiai zárdák lajstromaihoz fordultam. És csakugyan, a stagnói franciscanus-zárda egyik ereklye-leltárában megtaláltam szent László király kar-ereklyetartóját, melynek azonosságát a raguzaival a feljegyzett fölírat bizonyítja.

A stagnói zárda, mely a múlt század végén szűnt meg létezni, Dalmátiának Herczegovina felé eső részében feküdt; így tehát a török uralom alá jutott Boszniával szoros összeköttetésben állott. Az ismertett ereklyetartó eszerint Stagnóba Boszniából kerülhetett, hol a szent Ferencz-kolostoraiban a magyar szent királyok emléke mindig kegyeletes cultus tárgya volt, és utódaik ajándékait a legújabb időkig gondosan őrizték meg.

Szent István király jobbjáról, melyet a raguzai dominikánusok zárdájából Mária Terézia királynő hozott Budára, a hagyomány szintén azt tartotta, hogy Raguzába Boszniából került.**

Ezen szerény műtörténelmi adalékkal a szakférfiak figyelmét a raguzai egyházi kincstárakra óhajtottam irányozni. Alapos tanulmányozásuk bizonyára nem egy magyarországi származású ereklyetartó nyomaira fogna vezetni.

Budapest, 1898 május 20-ikán.

Fraknoi Vilmos.

* A Masser-féle kézirat gyűjteményben, 265. szám alatt, a raguzai franciscanusok könyvtárában.

** Pray. Dissertatio critica de s. dextera. (Bécs. 1771.) 51.

MAGYARHONI KORA RENAISSANCE EMLÉKEK A NEMZETI MUZEUMBAN.

I.

Az utolsó években a budai új királyi várpalota építése alkalmából néhány olyan építészeti töredék jutott napfényre és került a nemzeti múzeumba, mely adalékol szolgálhat a magyarországi kora renaissance építészeti, illetőleg annak leghíresebb alkotása, Mátyás király budai palotája ismeretéhez. Mátyás budai építkezéseiről számos írott adatunk van. A korabeli kútfők között első helyen áll Bonfini, a ki «Decades Rerum Hungaricarum» című művében lelkesedve ecseteli a budai királyi palota fényét, nagyszerűségét. Minduntalan kitör belőle a renaissance emberének lelkesedése a művészetek iránt, a mivel azonban karöltve jár az általános, sokszor üres, semmitmondó, a humanistáknál épen nem ritka szó áradat. Salamon Ferencz* és Pasteiner Gyula** kritikailag vizsgálták Bonfini leírását és igyekeztek értékesíteni mindazt, a mit lehetett. Kimutatták, hogy a fény és pompa egészen általános dicsőítésén kívül, első sorban és majdnem kizárólag a királyi lak belsejére vonatkozó részleteket, a decorációt, a szobrászat alkotásait írja le, míg az egész palota elrendezéséről, fölépítéséről alig mond valamit.

Ennek alighanem meg van a maga oka. Az a magyarázat, hogy Bonfininek ízlése nem ment tovább a fényes anyagok, a ragyogó színek, finom faragványok és ötvösmunkák méltánylásánál, jól jellemzi a humanisták bőbeszédű aprólékosságát, de nem elégít ki teljesen. Salamon helyesen ismerte föl, hogy Bonfininek első sorban az volt a célja, hogy urának, Mátyás királynak, alkotásait dicsőítse. Leírásából azt a benyomást merítjük, hogy Mátyásnak főtörekvése is a királyi lak kényelmének, pompájának emelésére irányult. A «magas boltívű szobák» helyett «aranyozott és különböző ábrázolásokkal díszített (kétségkívül egyenes) mennyezetűeket» rendeztetett be. Ha végignézünk az Olaszországból udvarához származott művészek névsorán,*** csupa olyant találunk, a ki inkább volt szobrász, fafaragó, díszítő művész, mint valóságos, nagy eszközökkel dolgozó építész.

Hartmann-Schedel krónikájának Budát ábrázoló híres fametszetén, a mely 1493-ban jelent meg, a királyi lak egyáltalán nem kelti az olasz kora renaissance-művészet palotáinak benyomását, de topographiai

* Budapest története II. kötet 503. köv. II. III. kötet 267. köv. II.

** Az építészeti I. Mátyás király alatt, Budapesti Szemle 1893. 3. köv. II.

*** Benedetto du Majano, Chimenti Camicia, Baccio és Francesco Collini, Aristotele Fioravanti, Traui Jakab és János; — I. Pasteiner i. h. II. köv. II.

helyességénél fogva nem tarthatjuk a képzelet szüleményének. A francia lovagvárakra emlékeztető épületcsoport Zsigmond király alkotása. Zsigmond nagyszerű építkezéseiről még Bonfini is megemlékezik. Salamon összeállította a kortársaknak és a közvetlen utódoknak Zsigmondra vonatkozó adatait. Mindegyik kiemeli építkezéseinek nagyszerűségét, pompáját, de befejezetlenségét is. Értesítenek francia építőmesterekről is. Egybevetve az írott kútfők útján fennmaradt adatokat és Hartmann-Schedel rajzát, majdnem kétségtelenné válik, hogy a Mátyás korabeli királyi laknak tulajdonképeni alkotója Zsigmond király, míg Mátyás csak befejezte, kiépítette, a meglevő részeket saját ízlése szerint megújította, a nélkül, hogy az egésznek képét az olasz kora renaissance szellemében lényegesen megváltoztatta volna.*

Azok a töredékek, a melyek, mint említettem, a nemzeti múzeumba kerültek, kizárólag a díszítő szobrászat alkotásai. Változatosságuk, decoratív formákban, elemekben való gazdagságuk akkora, hogy e tekintetben Mátyás budai építkezései alig állottak a kora renaissance olasz munkái mögött. Nagyon jellemző, hogy legnagyobb részök kisebb méretű; arányaik arra vallanak, hogy nem annyira paloták, templomok külső díszítésére szolgáltak, mint inkább azok belsejét tették díszessé, elevenné.

E töredék anyaga majdnem kizárólag komárommegyei vörös márvány és travertin kő, melyet bizonyára a sóskúti kőfejtések szolgáltattak. Anyag tekintetében mindenesetre mögötte állanak az olaszországi, főleg a toscanai ilyen nemű műveknek, a melyek nagyrészt a legnemesebb és legfinomabb hatású anyagból, fehér márványból készültek.

Myskovszky Viktor** ismertetett és méltatott néhányat ezen építészeti maradványok közül. Kettőnek rajzát is adja. Terjedelemre nézve első helyen áll közöttük egy vörös márványból készült 1.30 m. magas oromszerű részlet, melynek alsó szélessége 2.25 m., felső szélessége 0.76 m., vastagsága 0.16 m. Gyöngyözött pártájú korona alatt nagy címerpajzs látható, egyesítve rajt Magyar- és Csehország címere, középtűt Mátyás hollója. Kidolgozása durva, szegélyének a rovátkolás-

* Beatrix királyné közreműködését, a melyről Bonfini olyan szívesen emlékezik meg, érdekesen illusztrálja báró Nyáry Albert, *A modenai Hyppolit Codexek értekezésében* (Századok 1874. 3. l.) a hol becses adatokat szolgáltat az anyag provenienciájának kérdéséről is. «Ekként a budai építkezésekre az 1487. és 1489. években a királyné részére a sikkói (sichin) és a tardosi (Komáromm.) bányákból 42 hajó márvány szállítattott; ugyan az időben Beatrix bizonyos Ambrosio nevű kőfaragót (inzisore) is tartott szolgálatában». Jegyzet: «Az 1487. évi esztergomi érsek számadási könyvében ily című tétel alatt «Spesa fatta per la Maesta di madama» s az 1489. évi esztergomi érsek kiadási könyvében «Spesa fatta per la Maesta di madama la Rosina». A kőfejtőkre s a márvány szállítására fordított e két évi költségek 125 frtra rúgtak. Egy márványnyal terhelt hajó fuvarbéré Budáig 20 dénár (körülbelül mostani 4 frk. 37 cent volt.)

** A renaissance kezdete és fejlődése stb. (M. tud. Akad. tört. értek. IX. köt. 8. sz.) Budapest, 1881. 23. köv. 11.

sal való díszítése szegényes. Myskovszky az olasz renaissance stilust ismeri föl benne, bár fő formája talán legkevésbé árulja el annak szellemét valamennyi töredék közül. Jóval művészibb kivitelű egy másik, szintén vörös márványból készült, 0.5 m. magas, 0.55 m. széles domborművű táblatöredék,* a melyen egy címERPajzs épen maradt felét — Magyarország, Csehország, Dalmácia címérével és Mátyás hollójával — látjuk, cserfalevelekkel és szép, gazdag gyümölcsfüzérrel együtt. Különösen figyelemre méltó a gyümölcsfüzért hordozó gyermekalak töredéke, a mely csakugyan az olasz renaissancera emlékeztet, ha nem is tartjuk bizonyosnak, «hogy az egy kiváló olasz mester által készült.» Myskovszky rajzát és leírását adja egy gazdag arabeszkkel díszített 1.44 m. magas, 0.48 m. széles «pillérrészlet»-nek is,** a mely finom, hatásos kivitelű, ha szépségre, gazdagságra nem is hasonlítható össze azokkal a pompás, a legszebb ilyen nemű olasz munkákkal vetekedő pillértöredékekkel, a melyek Budáról a pesti belvárosi plébánia templomba kerültek és ott az északnyugoti toronyba vannak befalazva.***

A terjedelemre nézve legnagyobb és művészeti szempontból is érdekesebb emlékek közé tartozik egy 0.25 m. vastag vörös márványból készült lemez töredéke (1.57 m.—0.98 m.). Nyilván valami erkélynek volt fő része. Alsó lapja mennyezetszerűleg cassettákkal van díszítve, a melyekből finoman kidolgozott szárnyas cherubfejek néznek alá az erkély alatt járó-kelőkre.

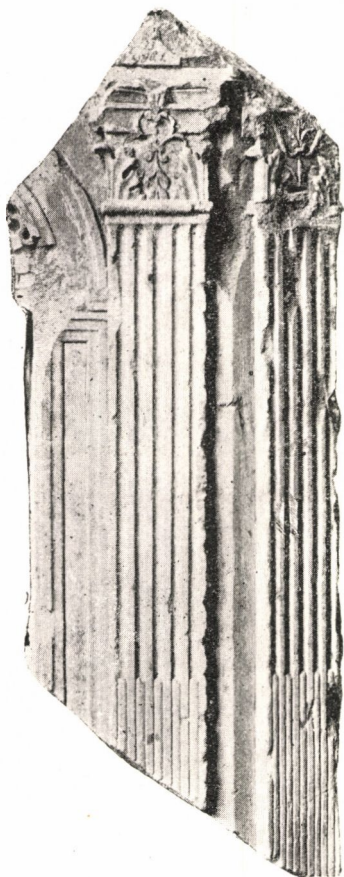
Valószínűleg valami önálló tektonikai alkotmánynak a részeit képezte két, budai márgás mészkőből készült töredék, a melyeknek összetartozósága a formák és méretek megegyező voltánál fogva kétségtelen. (1. és 2. ábra.) Föltűnő jelenség, hogy mindkét töredéken az oldalak, illetőleg az azokat szegélyező félpillérek nem derék, hanem tompaszögben találkoznak és így alighanem jogosult az a föltevés, hogy sokszögű, nyílt ædiculának, talán pastoforiumnak a részei. Méreteik nem nagyok. Az egyik töredék legnagyobb magassága 0.8 m., a másiké 0.58.5 m., beleértve a 9 cm. magas föliratos szallagot. Ép állapotában az egész alkotmányt 1.20—1.50 m. magasnak kell képzelnünk, de valószínű, hogy talapzatra volt állítva. A díszítő tagok közül első sorban a 8.5 cm. széles félpillérek kötik le figyelmünket. Vájataik a legfinomabb ízlést árulják el, nemkülönben az alul a vájatokba illeszkedő pálczatagok. A korinthusi félpillérfők a legszebb firenzei kora renaissance pillérfőkkel kiállják a versenyt. Csekély változatokkal ugyanazt a fő motívumot tüntetik föl. Az akanthus levelek egyszerű,

* Rajzát l. Myskovszky i. m. 24. l.

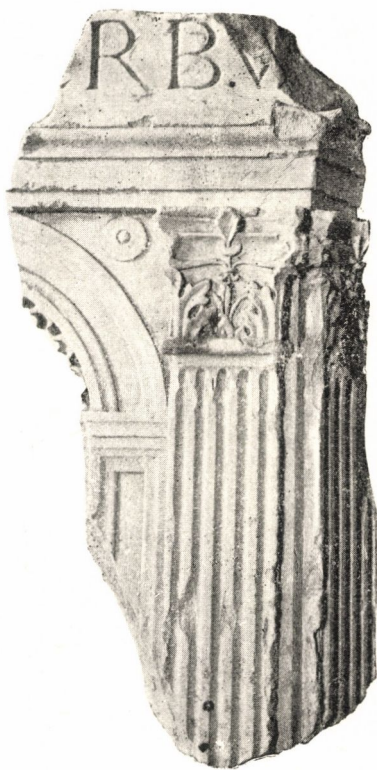
** L. u. o. 26. köv. l.

*** L. Némethy L. Renaissance emlékek a Budapest-belvárosi plébánia templomban; Arch. Ért. 1890. 246. köv. II.

szigorú alkotásaik szorosan hozzásimulnak a fölülethez, épen csak anyyira húsosak, a mennyi a jellemzéshez szükséges. Köztük egyszerű, szinte schematikus rajzú palmetta díszítmény látható, a melyből két-két volutaszerű inda hajlik föl az abacusához. Épen ilyen egyszerű, de tiszta ízlést árulnak el a félpillérek között fönmaradt részek, az egyszerű tagozású félkörív, a hasonlóan tagozott falszalag, valamint a párkányzat. A félkörívű nyílást befelé kagyló, a kora renaissancenak ez a kedvelt díszítő eleme zárta be.

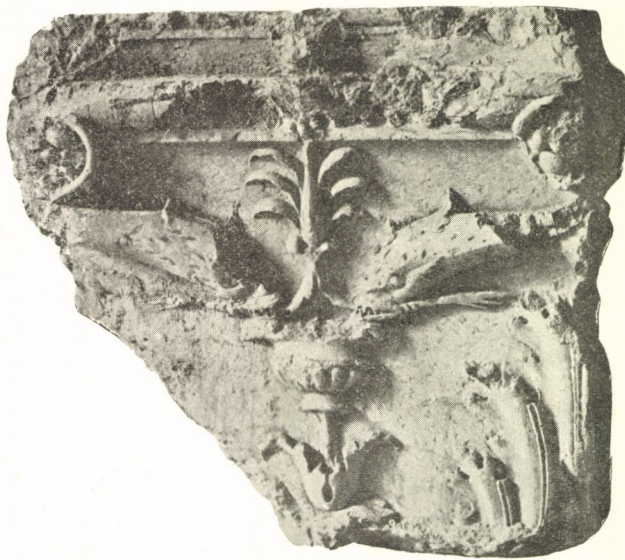

1. ábra. 1/6 n.

2. ábra. 1/6 n.

Sokkalta gazdagabb kifejlésű, pompásabb hatású egy másik félpillérfe vörös márványból, a melynek méretei (magassága 0.60 m. felső szélessége 0.60 m., vastagsága 0.20 m. 1. 3. ábra) arra vallanak, hogy valóságos, nagy épület alkatrésze volt. Az akanthus levél rajza itt is szigorú, de mégis húsosabb, tagozottabb, mint az előbb tárgyaltak, közepen az egyszerű palmetta dísz helyét kehelyből fölnyúló díszedény foglalja el, — olyan motívum, mely a kora renaissance legkedveltebb alakjai közé tartozik, — fölötte szép, hajlékony levelű palmetta. Legkiválóbb,

3. ábra. 1/8 n.

Művészi szempontból az összes töredékek közül talán ez a félpillérfő foglalja el az első helyet. Rendkívül emlékeztet a kora renaissance legszebb korinthusi oszlopfőire, nevezetesen azokra, a melyek a firenzei Pazzi palotában fordulnak elő. Mint a mi példányunkon, úgy azokon is a

delfinek farka némileg az ion oszloprend volutáit akarja a korinthusi akanthussal egyesíteni.*

4. ábra. Kb. 1/8 n.

csonkítva, hogy a test egész fölületén egyetlen sértetlen helyecske sincsen, azért csak mozdulatáról alkothatunk magunknak képet, a melynek

legjellemzőbb díszét azonban az a két delfin képezi, a melyeknek fejei a palmetta tövéhez érnek, testeik szép hajlással kanyarodnak fölfelé farkaik pedig fölül, a gazdag díszítésű, de nagyon megrongált abacus alatt befelé hajlanak és középen egy-egy rózsával vannak díszítve. A delfinek teste, bár csak a főformák jutnak kifejezésre, nagyon természetű alakítású.

A figurális elem egy nagyon megrongált vörös márványból való pillérfőn jelentkezik (l. 4. ábra). Szintén a nagyobb darabok közül való, nyilván épületnek a külsejét díszítette, magassága 0.50 m., szélessége 0.38 m., legnagyobb kiszökése 0.16 m. Egy ióni voluta hajlása alatt karyatidszerű helyzetben egy alakot — nyilván gyermeki alakot — látunk. Fejével és bal karjával felfogja a reá nehezedő terhet, törzse és czombjai a legnagyobb erőfeszítést árulják el. Annyira meg van

* Vesd ö. Burkhardt, Geschichte der Renaissance in Italien, 3. kiadás. Stuttgart 1891. 54. l.

élethűsége, nemkülönben a test helyes arányai valószínűvé teszik, hogy a nehéz feladat rendkívül művészileg volt megoldva.

A pillérfőkéhez hasonló változatosságot, formákban, motívumokban való gazdagságot tüntetnek föl az egyéb díszítő elemek is. Mindannyi tanúsága a legélénkebb művészi tevékenységnek. A nagy király, hogy székhelyét minél díszesebbé tegye, sok különböző irányú és fejlettségű művészt foglalkoztatott, alighanem egyidejűleg. Ez az oka a töredékek aránylag óriási változatosságának, a mely az emlékek ilyen csekély csoportjánál, helyi összetartozásánál fogva meglepő és csak külső okokra vezethető vissza.

Sajátos olasz renaissance-díszítő motívum a naturalistikus alakítású virág- és gyümölcsfüzér vagy köteg. Ismeretes, mekkora szerepet játszott a XV. századbeli firenzei építész-szobrászoknak főleg síremlékein, teljes kifejlését azonban a della Robbia család színes terracotta művein érte el, bár már a korszak elején, Ghibertinek a firenzei baptisterium kapui keretén alkalmazott bronzból öntött virág- és gyümölcskötegei az ércztechnika terén jóformán minden további fejlődést fölszegessé tettek. A mi emlékcsoportunkban is van egy vörös márványból készült ajtófél-töredék, a mely gyümölcsköteggel van díszítve (5. ábra). Legnagyobb magassága 0.55 m., szélessége 0.38 m., vastagsága 0.22 m. Mind az egyes részek kidolgozása, mind a téren való elrendezése mesteri. Alul gránát almákból képezett csokrot látunk. Öt nagy, érett gyümölcs szabályosan van elrendezve, úgy, hogy a legnagyobb, a mely föl van

5. ábra. Kb. 1/8 n.

nyitva, van a középén. Fölül három gránátalma képez egy csoportot. Vékony, lándzsaidomú levelek veszik őket körül. A felső csokrot körtek alkotják. Vastag, húsos levelek között szintén szabályosan vannak elrendezve: legfölül egy hármas csoport, alatta három és két egy sorban levő ötös csoportot alkot. Száraik lenyúlnak egészen a gránátalmák csokráig. Rézsút kötött szalag tartja őket össze, annak két vége egymásnak ellentétes irányban megfelelő kanyarodással hatásosan töltik be az üres tért. Az összeállításnak ez a módja ment a szigorú symmetria egyhangúságától, annál is inkább, mert a levelek hajlékony tömege még az egyes, geometriai pontossággal szerkesztett csoportok szárazságát is enyhíti, úgy, hogy végre is csak a tömegek harmonikus szétosztása, a díszítő művészet fő követelése érvényesül. Az egyes

gyümölcsök és levelek a legnagyobb gonddal, természetűséggel vannak megmintázva, különféle nagyságúakat látunk közöttük, szinte megkülönböztethetjük minden egyes darab érettségi fokát.

6. ábra. Kb. 1/7 n.

Egy másik, szintén vörös márványból való ajtófél-töredék (6. ábra) a naturalistikus jellegű gyümölcsdísz helyett stilisált virágokból alkotott fölfutó díszítést, arabesket visel. (A legnagyobb magassága 0.55 m., szélessége 0.38 m., vastagsága 0.22 m.) A díszítmény természeténél fogva szigorú symmetria uralkodik benne. A fő motívum a kettős fölfelé futó szár, a mely majd egyesül, majd szétválik, változatos nagyságú és alakú virágok, levelek, indák ágaznak ki belőlük. Az egyes részletek kidolgozása a legjobb ízlésről tesz tanúságot. Ilyen példány-

nyal szemben igazán sajnálhatjuk, hogy a művésznek a vörös márvány helyett nem fehér márvány állott rendelkezésére, a mely annnyival kedvezőbb lett volna az egyes formák, finom részletek érvényesülésére.

7. ábra. Kb. 1/8 n.

Egyszerű, de ízléses díszítményt látunk egy vörös márványból való, eredetileg négyzet alakú, metopszerű építészeti tagon, (7. ábra; a négyzet oldala 0.29 m., vastagsága 0.10 m.) Rajza: kissé bemélyített alapon, vékony, kerek, gyöngysorral díszített kerettől körülveve hosszú, vékony, hegyes levelekből alkotott csillag. A levelek úgy vannak elrendezve, hogy két-két falevél között egy-egy alsó levél látszik ki, a mi az egyszerű motívumnak változatosságot, életet kölcsönöz.

E töredékek közül már jó föntartásánál fogva is érdekes darab egy balustradenak travertinből készült tagja. (8. és 9. ábra, magassága 0.78 m., szélessége 0.27 m., vastagsága 0.12 m.). Majdnem teljesen ép állapotban maradt meg, mellső részén ott van a kidomborodó, a kerítést jelképező kettős tag, fölül és alul a csap, a melylyel meg volt erősítve. A köducz bemélyített két oldalán különös növényi díszítéssel találkozunk. Az egyik oldalon ágaitól megfosztott fatörzsre, a melyen az ágak csomkjai szabályosan vannak elhelyezve, folyondár kúszik föl. Azon érdekes ábrázolások egyike van előttünk, a melyek középen állnak a természetűség és a stilisálás között. A fa, a fölfutó inda, a levelek nem

vetköztek ki eredeti jellegükből, de minden czéltudatosan van megrajzolva, elhelyezve, nem a valóság természetű visszaadása, hanem a tér harmonikus betöltése a fő dolog. Már erősebben van stilisálva a másik oldal fölfelé törő levélbokra, a hol jóformán csak a levélpárok szimmetrikus elrendezése és egymás fölé való egyenletes sorozása érvényesül.

8. ábra. Kb. $\frac{1}{9}$ n.

9. ábra. Kb. $\frac{1}{9}$ n.

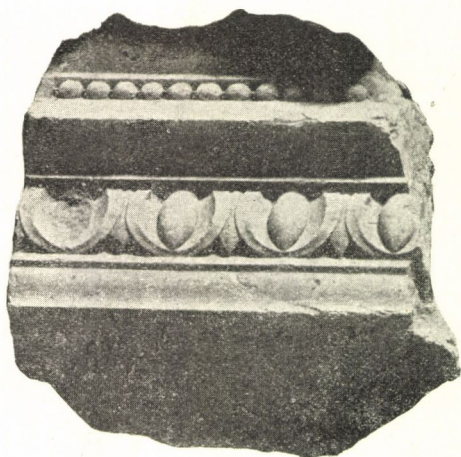

10. ábra. Kb. $\frac{1}{8}$ n.

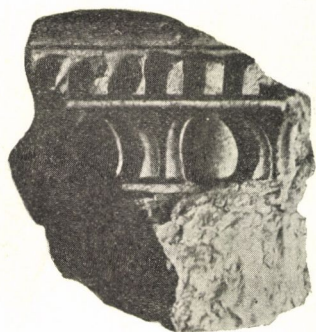
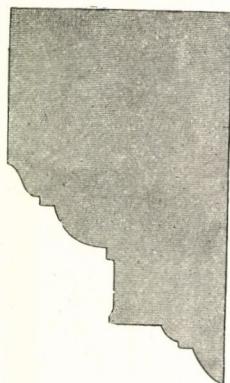
Különös, szokatlan megjelenésű egy travertinből való 22·5 m. magas, 0·58 m. széles, 0·07 m. vastag díszítményes tábla (10. ábra), a mely különben nagyon meg van rongálva. Középe táján meglehetősen durva, merev palmetta díszítményt látunk, melynek szárából — a mint a nyomok mutatják, — jobbra-balra terjedelmes indák ágaztak el. A tábla bal szélén sisakot látunk, fölötte egy kívülről befelé terjedő

növényi dísz végének nyomait. Az előbb tárgyalt díszítmények finom átgondolt formáihoz képest ez az egész kissé kezdetleges. Figyelemre méltó a sisak gondos kidolgozása.

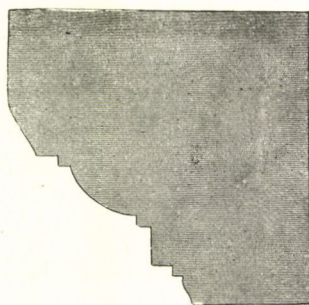
A fennmaradt kisebb-nagyobb párkánytöredékek közül itt a leg-

11. ábra. $\frac{1}{7}$ n.

12. ábra. Kb. $\frac{1}{7}$ n.

13. ábra. Kb. $\frac{1}{7}$ n.

14. ábra. Kb. $\frac{1}{8}$ n.

jellemzőbbeket mutatjuk be. (11., 12. és 13. ábrák.) Valamennyi a classikai építészet szigorú formáit követi.

Már tárgyánál fogva is érdekre tarthat igényt két domborművű töredék, a mely Mátyás király czímerének állatját, a hollót ábrázolja. A kisebbik darab, mely sárgás mészkőből van (14. ábra, legnagyobb

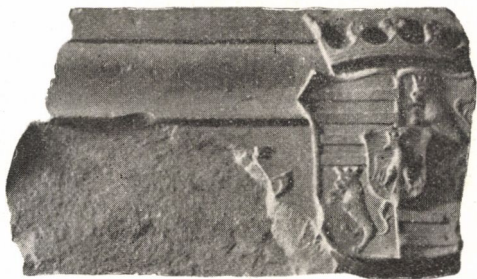
magassága 0'22 m., felső szélessége 0'35 m., legnagyobb vastagsága 0'115 m.), meglehetősen teljességben mutatja be a madarat, melynek csak lábai és szárnyainak alsó része hiányzanak. A szárnyak nagy tollai és a nyak meg a mell tollazata a legnagyobb gonddal, szinte túlságos élességgel vannak kifaragva.

A jobbra forduló fej, mely csőrében tartja a gyűrűt, kitűnő, szabatos rajzú. Bár rosszabb állapotban maradt fenn, művészi szempontból érdekesebb a másik, vörös márványból való, alul 0'50 m. széles, 0'35 m. magas, kb. 0'20 m. vastag töredék (15. ábra). Míg az előbbin a holló teste és szárnyai

15. ábra. Kb. 1/7 n.

az egyenes lapon mintegy kifeszítve, laposan jelentkeznek, itt a test plastikusan domborodik ki. Az ábrázolás heraldikai merevségét itt elevenebb motívum váltja föl: a holló teste nem fordul szemközt a nézővel, hanem balra, úgy, hogy alul, jobbra farktollai is érvényre jutnak. Fejét valószínűleg jobbra, illetőleg hátra fordította, jobb lábával három babérlevelet tart. Úgy a test formáinak ábrázolása, mint a tollazat texturájának feltüntetése a legnagyobb dicséretre méltó.

16. ábra Kb. 1/6 n.

Végül egy vöröses mészkőből készült 0'28 m. magas, alul 45'5 m. széles, 0'09 m. vastag töredéket mutatunk be (16. ábra), a mely címerpajzson a magyar pólyákat, a lengyel oroszlánt és a Jagello család sasát tünteti fel olyan kombinációban, a milyent II. Lajos király emlékérméiről ismerünk. Jele annak, hogy az építészeti tevékenység Mátyás király halála után nem szűnt meg Budán teljesen, hanem folytatódott, valószínűleg még a Zsigmond király emelte alapokon, egészen a mohácsi vészig.

II.

Az imént tárgyalt töredékeknek, melyeknek fő érdekességük az, hogy némileg megismertetnek azokkal a díszítő elemekkel, a melyek Mátyás király budavári palotáját, a magyarhoni olasz ízlésű renaissance-művészet legnagyobb szerűbb alkotását ékítették, úgy terjedelemre, mint tárgyi értékre és művészi jelentőségre nézve messze fölötte áll az a

dombormű, melyet Bartalos Gyula, egri egyházmegyei áldozó pap aján-dékozott ez év elején a nemzeti múzeumnak. Eredetileg a pálosok Krisztus testéről nevezett diósgyőri templomának volt ékessége. Serédi Gáspár 1526-ban elpusztítván a templomot, a dombormű is megsérült, idővel a templom külső falára került, prédául a tudatlan emberek pusztító ösztönének.

Még így, megrongálva, nyilván erőszakosan megcsonkítva is, leg-érdekesebb renaissance kori emlékeink közé tartozik. A domborművű táblának, melynek anyaga szép, kékes, nyilván valamely felsőmagyar-orzági bányából származó márvány, szélessége 1'20 m., legnagyobb magassága 0'83 m., vastagsága 0'09 m. (17. ábra) Az ábrázolás tárgya a keresztény művészetben legtöbbször előfordulók egyike. Középen a Madonnát látjuk, ölében a kisdéd Jézussal, mellette két női szent alak-ját, jobbra alexandriai szent Katalint, a kit a szöges kerék és a pálmaág, vértanúságának jelvénye jellemez, balra egy másik női szentet, való-színűleg szent Lúciát.

A Madonna, a kinek alakja mindhárom közül a legjobban meg van rongálva, — a mellétől felfelé terjedő rész teljesen hiányzik — trónon ül és gyermekét ölében tartja. A mi a szemlélőnek legelőször is szemébe ötlük, az ruházatának rendkívüli tömege, a vastag, nehéz redők nagy száma. Alsó ruhája csak törzsének épen maradt részén és legalul látszik, a test többi részét súlyos, vastag, lágy szövetből készült köpeny fedi. Nyilván Mária vállait is betakarta, onnan lefelé terjedve reá hull a székek karjaira, a melyeknek végét képező gombok még a vastag szövet alatt is kidomborodnak, beburkolja a test alsó részét, végre legalul számos ránczczal törlik meg.

A ruházatnak ilyen elrendezésében a középkori, csúcsíves művé-szet hagyományos elemeinek az új művészet, a renaissance törekvései-vel való egyesülését látjuk. A bő, túlgazdag redőzetű, alul éles sarkok-ban megtörő ruházat teljesen a középkor ízlése szerint való, a mely nem az emberi test formáinak plastikus föltüntetésére, hanem azok eltakarására törekedett. A középkor művészetében a test szinte eltűnik a vastag lepel mögött, a szobrász csak annyit hagy födetlenül, a meny-nyit nem lehet eltakarni, nem a test formáinak kidomborításában, hanem a ruházat apró részleteinek változatos elrendezésében, minél több ránczban, élesebb törésben gyönyörködik. A mi domborművünkön is feltűnő az a kedvtelés, a melylyel a művész olyan mellékes részeket, mint például a székek gombjaihoz símuló és onnan lehulló köpenyrész-letet, kidolgozott, az alsó ruhának a köpeny alól kilátszó darabja pedig vastag, élesen megtört ránczaival épenséggel a csúcsíves ízlésű művészet szobraira emlékeztet. E mellett azonban, még pedig döntő módon, érvényesül a renaissance-művészetnek az a törekvése, hogy a

17. ábra Kb. 1/7 n.

ruházatot a test egyes részeinek formájával és funkciójával összhangba hozza.

A mezítelen test művészi ábrázolásán kívül épen e törekvés jellemzi az olasz renaissance szobrászatát. Ilyen értelemben beszélhetünk az antik szellem föltámadásáról. Eleinte többé-kevésbbé homályosan, a középkor művészi gyakorlatának mezébe burkolva jelentkezik ez az új irány, Jacopo della Quercia, Verrochio és Donatello gyakran nehéz, bő ruhákba bujtatják alakjaikat, egy-egy ráncz, éles törés, menten elárulja, hogy az a művészetük is a középkorban gyökeredzik, de a vastag, súlyos szövetek mögött is érvényesül az emberi alak egyes részeinek funkciója, a fő motívum, minden szobrászi alkotásnak alapvető követelménye.

Nézzük ebből a szempontból domborművünk fő alakját, az ülő Máriát. Még mostani hiányos, megcsonkított állapotával szemben is tisztában lehetünk teste minden tagjának mozdulatával. Gyermekeit ölében tartva ül előttünk, bal lábát kissé előre és oldalt tolja, jobb lábát pedig egy keveset behúzza, mintegy biztosabb alapúl az ülő gyermeknek. A ruházatnak a lábszárakon való elrendezését igazán sikerültnek, nemcsak természetesnek, hanem szépnek is mondhatjuk. A bal lábszáron megfeszül a ruha, vastagságánál fogva nem árulja el annak minden egyes formáját, de épen ez által nagy, szinte monumentális hatást gyakorol a szemlélőre. A jobb lábszár, melynek mozdulata épen ellenkező a másikéval, eltűnik a bő köpeny alatt, a mely szabadon omlik föléje, a térdén azonban megfeszül. Hogy a jobb lábnak a mozdulata minél tisztábban érvényesüljön, a jobb térdtől a bal lábíg meg van húzva a ruha. Ez a nagy, merész redőzet, mintegy symbolisálja a mozdulatot, megjelöli azt a két pontot, a melynek fő szerepe van az alak alsó részének statikájában. Érdekes jelentősége van annak a háromszögletű résznek is, a mely a bal lábszár és az említett redőzet között olyan szembetűnő. Határozott, majdnem geometriai kifejezése annak a síknak, a mely a két lábszár különböző helyzeténél fogva közöttük keletkezett. A térd fölött vízszintes irányban majdnem egészen párhuzamosan haladó ránczokat látunk: szükséges és nagyon hatásos, a dombormű természetében gyökeredző kifejezése annak a síknak, a mely alapul szolgál a kisded számára. Annál hálásabbak lehetünk az elrendezésnek ilyen világosságáért, mert a lábfejek letörtek, nyomuk is alig látszik és így a lábak helyzetét csak a redőzettől állapíthatjuk meg.

Az alak felső részéből kevés maradt meg. Látjuk a Madonna mel-lén függélyesen elrendezett ránczokat, a köpeny — úgy látszik — bal vállát és felső karját egészen eltakarta, míg jobb oldalt a gyermek mögött ki volt hajtva.

A kised Jézust egész meztelenül ábrázolta a művész. Kissé nyugtalanul ül anyja ölében, jobb lábát megfeszíti, mintha föl akarna ugorni; anyja is alighanem azért fogja meg bal lábát, hogy a nyugtalan gyermeket baj ne érje. Minthogy jobb karjának csak töve maradt meg, bal karja pedig a dombormű felső részével együtt egészen elpusztult, mozdulatát csak sejthetjük. Valószínű, hogy jó kedvében anyja felé nyújtotta ki apró karjait. Épen az olasz kora renaissance művészetben szokásos volt a kised Jézus eleven, vidám, sokszor pajkos ábrázolása, ellentétben a középkor szigorúan vallásos művészetének hieratikus fölfogásával, a mely Máriát nem is mint anyját, hanem mint merev hordozóját állította oda a kis Megváltónak, a ki szintén többnyire mint kedvetlen, mogorva gyermek jelenik meg. Legmesszebb ment e tekintetben egy 15. századbéli firenzei mester, a kinek a berlini múzeumban levő agyagszobrocskáján a kis Jézus gyermekesen csintalan mozdulattal földi fel anyja szűzi mellét.

Domborművünkön a legnagyobb dicséretre méltó a — fájdalom annyira megrongált — gyermeki test ábrázolása. A lágyág, az arányoknak az az alakulása, mely a zsírréteg eloszlásának következménye, rendkívül jellemző. A has finom rajza éles megfigyelésről és művészi érzékről tanuskodik. Különösen érdekes a gyermek épen maradt bal czombja. Míg a régibb hieratikus jellegű ábrázolások a kis Jézust rendszeren sovány, beteges gyermek képében mutatják be, addig azok a művészek, a kik Olaszországban a XV. században munkásai voltak az egyházi művészet elvilágiasodásának; különös kedvtelensöket találtak abban, hogy minél elevenebb, élethűbb gyermekalakot adjanak. E tekintetben többen — csak Lorenzo di Credit említem — túlságos messzire mentek, úgy hogy a sok zsírpárnával a gyermek testét szinte visszataszítótá tették. A mi domborművünk alkotója megtalálta a helyes középutat. A zsírpárnák inkább csak jelezve vannak, nem befolyásolják a fő forma tisztaságát, az izületek világos kifejezését.

A Madonna bal keze, melylyel a gyermek lábát tartotta, nagyon megcsonkult; sértetlen maradt a jobb keze, melylyel átöleli. Itt is az ujjak finom elrendezése, a lágy gyermeki testhez való szeretetteljes simulása az olasz művészetre emlékeztet.

Reá kell mutatnunk immár a diósgyőri dombormű főalakjának egy szembeötlő, nagy hibájára, annál is inkább, mert ez a fogyatkozás nagyon jellemző és élesen megkülönbözteti a quattro-cento olasz szobrászainak művészi gyakorlatától. A Madonna alakja nem illeszkedik be kielégítő módon a rendelkezésre álló térbe, a művész nem volt képes a compositio nagy feladatával megbirkózni.

A ruházatnak a csúcsíves művészetre emlékeztető motivumai e mellett keveset nyomnak a latba, hiszen — mint említettem — a kora

renaissance legkiválóbb olasz művészeinek alkotásai is magukon viselik ezt a vonást. A compositio hibájának azonban egészen egyéni oka van. A művész plasztikus törekvése túllőtt a célon. Túláságos sokat adott, műve kiszorul, kidagad keretéből. Az igazán művészi compositio fő feltétele az, hogy az ábrázolás és határai teljes, sértetlen harmoniában, szinte észrevétlenül álljanak meg egymás mellett.

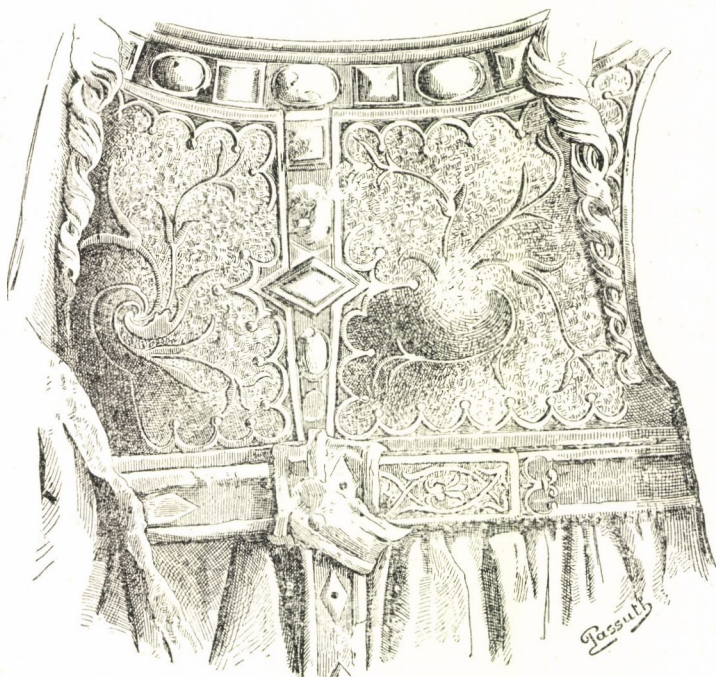
A Madonna domborművén sehol sincsen szabad tér. Mindenütt plasztikus test, nehéz ruházat. Két oldalt a keret összeszorítja a köpenynek a székről lehulló részeit, alul külön, talpazatszerű tag, a melyen Mária lábai nyugodnak. A gyermek teste mellett a köpeny széle meg épen kiszorul az ábrázolás teréből. Igaz, a dombormű csonkaságánál fogva, nem tudhatjuk, milyen volt fölül a megoldás, de még az esetben, ha a Madonna vállalai és feje körül meg is jelent a szabad háttér, sem kárpótolhatott volna az alsó rész zsúfoltságáért. A művész kiváló ügyességgel alkotta meg Mária ruházatának oly hatásos és kifejező nagy redőit, a kis Jézus testének finom mintázása éles megfigyelésről tesz tanúságot, sikerült bennük fölkeltenie az élő test hatását is a vastag lepel alatt, de hiányzott benne a stilus érzéke, a mely ezen a helyen, ilyen építészeti arányok között nem magas, hanem lapos domborművet alkalmazott volna. Mindez elég indító ok arra, hogy domborművünk alkotóját ne keressük a kora renaissance neves olasz mesterei között. Egyéb vonások megerősítenek ebben a föltevésben. Nézzük azt a keretet, a mely körülveszi a Madonna képét, majd kívül, a mellékalakoknál is ismétlődik és beszegi az egész domborművű táblát. Egészen egyszerű, dísztelen, durva profilú építészeti tag, teljesen elütő azoktól a finom, ízléses félpillérektől, díszítményes szalagoktól, a melyeket az olasz művészek hasonló helyen alkalmaztak vagy akár azoktól a töredékektől is, melyek Mátyás király palotáját díszítették. Némi okozati összefüggésben áll a Madonna ábrázolásával, a mennyiben csakis ilyen erőteljesen kiszökő taggal lehetett annak még némi térbeli valószínűséget kölcsönözni.

A Mária lábai alatt, a keret profilján, sőt a talpazaton is áttérjednek egy püspöki címér fönmaradt roncsai. Magából a címerből ugyan nem maradt meg semmi, a püspöki süvegnek is jóformán csak rajzolata látszik, de szerencsére épebb a két angyal, a ki a címert tartotta. Ilyen részletekben mutatkozik az alkotó művész a legszebb világításban. A baloldali angyal, a kinek törzse és szárnyai meglehetősen épségben maradtak fön, míg testének alsó része és feje, mely a szárnyak felső részével együtt a keretre szorult, valóságos kis remekmű. A könnyű, ujjatlan ruhába bujtatott kis gyermekalak mozdulata igen jól sikerült. Különös figyelmet érdekelnek a szárnyak. Gondosan, a legapróbb részletekig ki vannak dolgozva, a legnagyobb természetű-

séggel, nyilván közvetlenül valami madár szárnya után mintázva, a stílisálás minden nyoma nélkül. A jobboldali angyalból épen csak a szárnyak maradtak meg, ezek is hasonló gonddal, szeretettel kidolgozva. Rendkívül feltűnő az a nagy tér, a melyet a címér és az angyalok elfoglalnak. Tudtommal az olasz kora renaissance-művészetben ilyen elrendezésű címér sem oltáron, sem síremléken nem fordul elő.

Szerencsére a két mellékalak sokkal jobb állapotban maradt fenn az ülő Mária alakjánál. Láruk ugyan a tábla alsó részével együtt hiányzik, arcuk is le van törve, de különben csak csekélyebb sérüléseket szenvedtek. A Máriától jobbra álló alak alexandriai szent Katalin. Helyzetének, állásának motivuma egyszerű. Testével szemközt fordul a szemlélővel, fejét kissé balra, a Madonna felé fordítja és lehajtja. Bal keze a mellette álló szöges kereken nyugszik, jobbjaiban pálmaágot tart. Szent Katalin álló alakja mindenesetre alkalmasabb tárgy volt a szobrászi földolgozásra, mint az ülő Máriáé, a melynél a művész folyton a hely szűkével volt kénytelen küzdeni. Tagadhatatlan viszont az is, hogy ez álló alaknak is a térbe való illeszkedés a leggyöngébb oldala. A művész alig képes elhelyezni a két oldalt végigvonuló keret között és az a finoman tagozott, egyszerű, ízléses díszítéssel ellátott építészeti háttér, a mely a szent vállai fölött kilátszik és fölül félköríves, kagylóval kitöltött befejezésű volt, fölkét akar ugyan jelezni, de nem tölti be hivatását, a mennyiben az alak nem benne, hanem előtte áll és pusztá háttérre szállítja alá. Testalkata épen nem olyan, hogy szűk korlátok között elférhetett volna. Erős, zömök termetű, a mellett bőségesen van felruházva. Bő köpenye jobb vállára van vetve, jobbra karja körül göngyölődik, majd széles, nehéz ránczokkal jobbra fordul és az alak egész alsó részét betakarja. Különösen a középén, a jobb kéz alatt képez nagy, vastag tömeget. Ennek a résznek a felszíne letört és így tagozatlan voltában kellemetlenül hat. Szép, lehulló ránczokat képez az alak jobb oldalán, míg bal lába és a kerék között ismét ügyetlen, erőltetett módon torlódik meg. Minden bősége mellett azonban itt is — mint a Madonna alakjánál — teljesíti fő hivatását, a test formáinak föltüntetését. A jobb vállat és kart ugyan kissé soványnak mutatja, különösen ha a túlságosan erőteljes, szinte elhízott, formátlan bal karral és kézzel hasonlítjuk össze, de hatásosan, igazán plastikus módon domborítja ki a lábszárak helyzetét. Világosan látszik az álló alak egész motivuma, a mely azonban épen nem sikerült. A mozdulatban nincsen semmi érdekesség, elevenség, statikája sem egészen biztos, a mennyiben az alak mintha balra dőlné. Ezért a hiányért kárpótol a részletek gondos, pompás kidolgozása. A fejnek, a mely fölött a fénykorong látszik, mellső része egészen elpusztult, megmaradt a szent fejét borító kendő finom hajtású alsó része és a két göndör hajfürt, a mely vállairól

majdnem derekáig omlik le. Különös figyelmet érdemel a ruhaderék rendkívül finom díszítése (18. ábra), a melynek kivitele a firenzei ötvös-szobrászok gondosságaira emlékeztet. A nyaknyílást és a középső szegélyt változatos nagyságú és csiszolású ékkövek díszítik, a mell két oldalát pedig ízléses renaissance hímzés borítja. Minden a legapróbb részletekig kidolgozva. Az öv, annak lecsüngő része, nemkülönben a finom művű csat, a legstilszerűbb renaissance viselet érdekes részleteit mutatják be.

18. ábra.

Míg szent Katalint a fogas kerék egész határozottsággal jellemzi, nehezebb a Mária jobbjá mellett álló női alak megnevezése. Jobb kezében még láthatók a palmaág, a vértanúk jelvényének nyomai, bal kezében lábas csészét tart. A domborműnek épen ez a része erősen megromlott, úgy, hogy a csésze felénk fordult belsejében csak nehezen ismerhető föl két hosszúkás tárgy rajzolata, ezek a nyomok azonban arra vallanak, hogy szent Lucia áll előttünk, a ki csészében hordja kiszúrt szemeit.* Szent Katalin alakjának megfelelő módon van elhelyezve, de, bár itt is érezhető a hely szűk volta, sokkal sikerültebb amannál. Termete jóval magasabb, nyúlánkabb, tagjai finomabbak, hajlékonyabbak és — ez a döntő körülmény — mozgulata teljesen következetes.

* V ö. pld. Detzel, Christliche Ikonographie. Freiburg i. Br. 1896. II. köt. 492. I.

A két láb szerepe hatásosan van megkülönböztetve: a test súlya a bal lábon nyugszik, a jobb láb könnyedén hajlik kifelé. Törzsét nem hímzett ruhaderék, hanem vékony, a mell alatt átkötött köntös borítja, a melyet csak fölül, a nyaknyílásnál díszít néhány ékkő. Ilyképen a benyomás kevésbé pompás, de elevenebb; figyelmünket kevésbé kötik le az egyes díszítő elemek, mint a test nagy motivuma, fő mozdulata. Szerencsésebb a pálmaágot tartó jobb kar behajló mozdulata is szent Katalin egyenesen kiterjesztett bal karjájánál. A köpeny szent Lucia bal válláról omlik le, de egyszerűbb, határozottabb elrendezésű, mint a szent Kataliné. Az ott középen képződött nagy, nehéz csomót itt a has fölött gyengén domborodó sík helyettesíti, nagyobbak, plastikusabbak, kifejezőbbek a ránczok is.

A domborműre vonatkozó számos kérdés közül az első helyet foglalja el rendeltetésének kérdése. Alakítása, szerkezete olyan, hogy mind az olasz kora renaissance művészetben előforduló fali oltárokhoz, mind pedig a síremlékekhez sorolható. Az első föltevés mellett szól az ábrázolás tárgya, mint a mely oltárkép helyét van hivatva pótolni, a második hypothesis a címér kiváló helyenvaló alkalmazása és nagysága támogatja. Oltáron aligha alkalmazták volna a címert ilyen kivitelben, ilyen szembetűnő helyen, míg síremléken alkalmas pótlása gyanánt kínálkozott az elhunyt plastikus képmásának, az olasz renaissance kori síremlékek legkiválóbb alkotó részének.

Evvel a kérdéssel szoros összefüggésben áll a domborművű tábla mesterének kérdése. Ha úgy van megalkotva, hogy sem az olasz síremlékek, sem az olasz oltárok szokásos típusainak meg nem felel, szabad-e feltételeznünk, hogy olasz művész alkotása?

Mindenesetre tagadhatatlan, hogy az olasz, nevezetesen a firenzei művészettel kapcsolatban áll, egész felfogása, tektonikai szerkezete, ábrázolásának módja arra vall. Arról azonban le kell mondanunk, hogy a kiváló olasz művészek egyikében lássuk mesterét. Kiemeltük azokat a feltűnő durvaságokat, a melyek a legsikerültebb részletek mellett jelentkeznek, de legfeltűnőbb az az egyenlőtlenség, a mely az egyes alakokban mutatkozik és vagy kezdő művész tapogatózásaira, vagy valami középserű erő szerencsés föllendülésére és hanyatlására vall. Lehetséges, hogy valamely másod-harmadrangú olasz szobrász, a ki hazájában megismerkedett a XV. század kiváló szobrászi alkotásaival, Magyarországon érvényesítette annak vívmányait — a mennyire tőle telt és nem restelt talán engedményeket tenni a helyi ízlésnek sem. A XV. század második felében, főleg a budai renaissance hatása alatt bizonyosan jártak ilyenek hazánkban. Másrészt azonban az sincs kizárva, hogy magyar ember, az olasz szobrászat hatása alatt készíthette.

A márványtábla a pálosok diósgyőri templomát díszítette. Több

hagyományunk van, a mely arról tanúskodik, hogy ezen szerzet tagjai között a művészi gyakorlat is talált hívekre. Dénes nevű pálos szerzetes készítette el 1484 körül a szent lőrinczi kolostorban Remete szt.-Pál síremlékét, a melyet a szent életét ábrázoló 12 domborművű kép díszített.¹ Közülük egynek a töredéke, mely napjainkig fennmaradt, a szent menybemenetelét ábrázolja, a csúcsíves ízlésű művészet formáival, schematikus rajzú felhőivel.

Még más művészekről is tudnak a pálosok évkönyvei. A szent lőrinczi kolostorban élt a XV. század második felében Antal nevű szerzetes, a ki fametszéssel foglalkozott,² fennmaradt egy Lőrincz nevű festőnek az emléke, a ki 1522-ben halt meg,³ nemkülönben a XVI. század elején elhunyt Vincze szobrászé.⁴ Fennmaradtak a várad-olaszii a fájdalmas Szűzről nevezett templom művészi kivitelű faragott padjai, melyeket állítólag szintén pálos szerzetesek készítettek. Fel lehet tehát tételezni, hogy a szóban forgó dombormű szintén pálos szerzetes műve, ha ez a feltevés nem is egyéb pusztá hypothesisnél, a melyet azonban némileg a dombormű stilusa is támogat.

Épen olyan homály veszi körül a dombormű készítettőjének személyét. A címer a mely a táblát díszítette, elpusztult és csak azt tudjuk, hogy püspöké volt. Első sorban Erdődi Bakócz Tamásra gondolhatunk, a ki az esztergomi kápolnával olyan fényes tanúságot tett a művészet szeretetéről, tudjuk azt is róla, hogy az egri székesegyházban a b. Szűz menybevitelének emlékeztére fényes kápolnát építtetett,⁵ nincs kizárva tehát, hogy mint egri püspök címerével ellátott díszes oltárt készíttetett a pálosok diósgyőri temploma számára.

Befejezésül csak utalni óhajtok egy másik lehetőségre. 1494-ben halt meg Diósgyőrött Zákoly János, az ottani rendház perjele, a ki mint csanádi püspök lépett a pálosok szerzetébe,⁶ visszautasítván a neki Ulászló királytól felajánlott kalocsai érsekséget. Szent élete miatt általános bámulat tárgya volt és így lehetséges, hogy halála után rendtársai egykori méltóságának jelvényével ékített díszes síremléket állítottak neki.

Dr. Éber László.

¹ V. ö. Érdy J. Hazai műrégiség a tizenötödik századból Családi Lapok 1852. I. 282.

² Orosz, Synopsis annalium Ordini S. Pauli, Sopron. 1747. 93. l.

³ U. o. 108. köv. 1.

⁴ U. o. 104. l. «V. F. Vicentius Lapidida, qui Sanctuarium in S. Laurentio, Albensem item Ecclesiam, & Lararium OO. SS. Baych, arte & in genio illustrasse dicitur.»

⁵ Fraknói, Erdődi Bakócz Tamás, Budapest, 1889. 179. l.

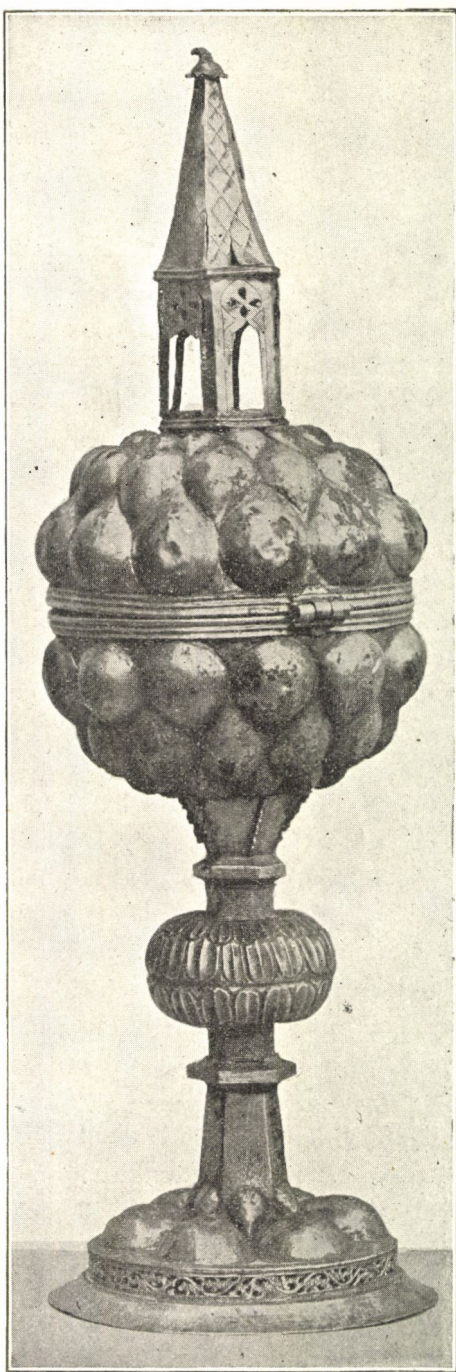
⁶ Orosz, i. m. 99. l.

HÁROM EGYHÁZI ÖTVÖSMŰ A M. N. MÚZEUMBAN.

A jelen ismertetésem tárgyát képező ötvösművek a magyar Nemzeti Múzeum legújabb szerzeményei közül valók s műtörténeti szempontból nemcsak azért bírnak fontossággal, mert magyarországi származásukat ismerjük, de ízlésüknél fogva is oda utalnak, hogy hazánkban, honi mesterek kezeiből erednek, így tehát hivatva vannak régi magyar ötvös munkáink sorozatát három újabb taggal szaporítani.

Első és második ábránkban egy ciboriumot s egy pacificalét mutatunk be. Mindkettő a somogymegyei *Csicsó* község határában találtatott a pusztta földben, szántás alkalmával. A ciborium köralakú talppal bír, melynek átmérője 116 mm. Talpának pereme áttört műben hullámvonalas indákra fűzött s visszafelé hajlott virágszirmokat mutat, melyekből fűrtszerű stilizált díszek nőnek ki. Minden hajlásban, a hullámvonal alsó- és felső ívében, egy-egy ilyen fűrtös motívum foglalván helyet, a hullámvonal természetéből kifolyólag ezen fűrtök hol alul, hol felül indulnak ki a középső szárhoz. A peremek ilyenén díszítésével hazai ötvöstárgyainkon gyakrabban találkozunk: az analógiákat alább fogom felsorolni.

A talp felső részén szélről hat nagyobb trébelt hólyag foglal helyet, melyek félgömb alakban emelkednek ki alapjukból s hat lefelé hegyesedő csúcsban végződő kisebb hólyaghoz társulnak, melyek ismét a hatoldalú nyélnek egyes lapjaihoz simulván, a hólyagos talpnak a nyélbe való átmenetét szerencsésen oldják meg. A stilust lapos gomb s ez alatt és fölött egy-egy hatoldalú síma gyűrű tagozza. A gomb maga a legegyszerűbb példányok közé tartozik, mert ellipszoid alakú testét, legnagyobb kerületének irányában, csupán egy bemélyített vonal osztja fel alsó- és felső részre, a melyeken két sorban egymást cserép módjára fedő ellipszisalakú trébelt pikkelyeket látunk, miknek egyetlen s egyszerű díszét a közepükön kiemelkedő vert mívű bordák alkotják. A szárnak a gyűrűk alatt és fölött álló részeit közvetlenül a gomb szomszédságában bevert pontokkal előállított hatágú csillagidomok díszítik. A szár felső része a kuppa felé tölcseírszerűen szélesedik s hat élén fogosan bevagdalt lemezekkel van ékesítve. A gömbalakú kuppa, melyet sarkon forgó s vízszintes hornyolással díszített két pánt oszt egy alsó- és egy felső részre, három-három sor vert mívű, összeérő végeik felé hegyesedő, hólyagokkal van borítva. E hólyagok közül a gömb közepére eső példányok a legnagyobbak, a szár, illetve a kuppa teteje fölé eső sorok hólyagjai pedig folyton kisebbedő példányokban lépnek föl. A kuppa tetején egy áttört művű csúcsíves ablakokkal díszített hatoldalú kis tornyot példázó épületke áll, mely piramis alakú,

I. A CSICSÓI (SOMOGYMEGYE) CIBORIUM
A N. MÚZEUMBAN cca 1/2 n.

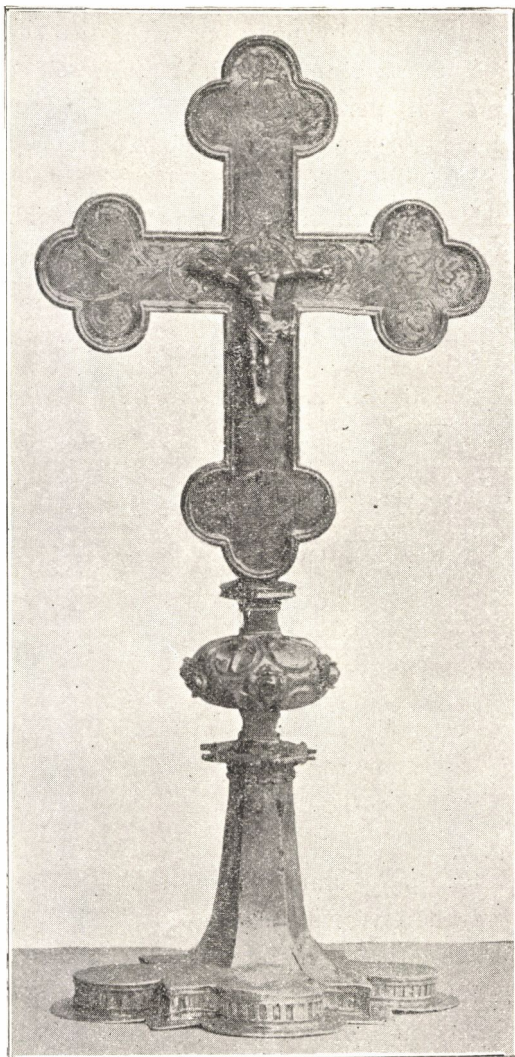
tetszik — később lett ráillesztve az edényre. A góthikus ablakok, melyek egy vékony ezüstlapból vannak egyszerűen kinyírva, vonalaik-

egyszerű vonalvesséssel díszített fedélke záródik. Csúcsáról a befejező kereszt ma már hiányzik, de hogy valamikor rajta volt, azt megmaradt részének ferdén meghajlott kis töredéke kétségbevonhatlanul bizonyítja. A ciborium kuppája két részének érintkezési pontján, szemben a sarokkal, betolható ezüstdróttal zárható hüvely foglal helyet. A ciborium anyaga fehér ezüst, az aranyozás legcsekélyebb nyomai nélkül; fentartása, a kupa mellső részén fellépő hólyagok egynéhány példányának nagyobb mérvű megromlásától eltekintve s figyelembe véve azt a körülményt, hogy az edény hártavékonyosságú ezüstlemezről állítatott elő, aránylag jónak nevezhető. Magassága 330 mm. Korát, tekintve talpa peremének áttört díszítő motívumát s a nódu-son fellépő ellipszis-alakú pikkelyeket, melyek mindannyian a renaissance ízlés kétségbevonhatlan befolyásáról tanúskodnak, a XV. század legvégére, vagy a XVI. letelejére kell tennem. A technikáról nem lehet sok szavam; a hólyagok jól vannak domborítva s ügyesen csoportosítvák, a perem áttört díszé a szokásos banalításban van itt is alkalmazva; a gomb pikkelyszerű díszei nem nagy igényűek, mindamellert ezen alkotó részek még viszonylagosan jól vannak keresztül víve és elég technikai ügyességgel bemutatva ahhoz a kis toronyszerű épülethez képest, a mely a ciborium födelén foglal helyet s a mi — úgy

ban szabálytalanok, a bevéselt határvonalak, az áttört csillagidomok s a földélkének bekarcsolt díszei pedig oly bizonytalanul vannak előállítva, a minőt csak vagy kezdő, vagy kontár ember keze szokott művelni.

A csicsói lelet másik tárgya, a minden részében fehér ezüsből készült kitünő fentartású pacificale, 119 mm. alapátmérővel és 277 mm. magassággal. Talpát négy félkörívű karéj alkotja, melyeknek közeit hegyes végű háromszögű czikkék — összesen négy — töltik ki. Pereme síma; kiemelkedő talpának függőleges oldalait kettős vízszintes lécz közé helyezett függőleges oszlopkák-ból álló párta díszíti, mely nincsen áttörve, de gyenge domborulatban emelkedik ki a talp oldalaiból. A nyél nyolcz oldalú és síma; alsó végét apró fogakkal ékesített perem szegi be, mely fölött egymást végeiknél keresztező s ágakat példázó gyűrű ül. A gomb lapított ellipszoidalakú s hat tojásidomú vertmívű lapocskával van díszítve, melyek közül minden másodiknak közép tengelye irányában egy-egy kiemelkedő éle van, a többiek egészen símák. A rotulusokat ezüstlapból kismetszett csipkézett szélű négyszirmú virágkelyhek képezik, melyeknek közepét egy-egy ezüst gyöngyszem foglalja el.

A stilus legfelső végét hatoldalú keskeny gyűrű zárja be, melyen a kereszt felső építménye nyugszik, melynek lapos testét s hármas félkörökben végződő karjait horonnyal mélyített kettős vonalú keskeny kiemelkedő keret szegélyezi be. Az öntött feszület apró s a renaissance-ízlés szokásos előállításában van tartva, de kivitelében, mint hazai régi ötvösműveink plasztikai részei csaknem kivétel nélkül, gyöngye alkotás a maga nemében.

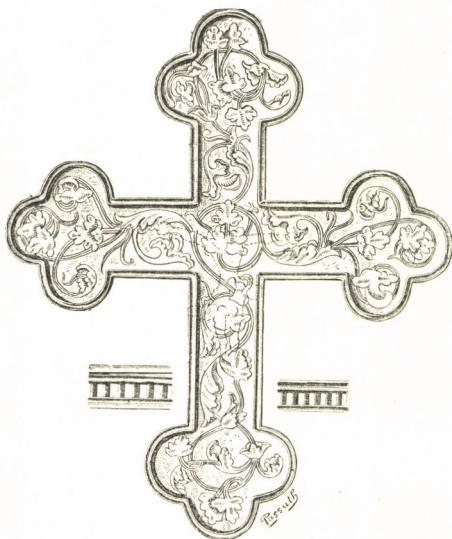
2. CSICSÓI (SOMOGYMEGYE) PACIFICALE
A N. MÚZEUMBAN CCA $\frac{1}{2}$ n.

A kereszt legérdekesebb s műtörténeti szempontból legfontosabb díszítését azon bevéselt ornamentum képezi, (3. ábra) mely a kereszt mellső lapjának minden részét kitölti s a feszület alá is benyúlik.

E díszítmény kacsaringós indákat ábrázol, melyek nemes egyszerűséggel alkalmazkodnak a betöltendő térhez, csipkézett szélű három karélyú levelekkel vannak borítva s itt-ott felkunkorodott végű apró kacsokat bocsátanak ki magukból. A díszítések ezen motivumai, a feszület, a nódus és a talp peremének oszlopkás ékítése a renaissance befolyását árulják el a kereszten, mely egyéb részeiben, nevezetesen a talp beosztásában, az alsó gyűrű kereszteződő ágaiban s a felső gyűrűben még a csúcsíves ízlés emlékeit hordozza, a keresztágak hármaskarélyaiban pedig még

ennél is régibb tradíciókat követ. Mindezeket az elemeket figyelembe véve, keresztünk korát a XVI. század első felébe kell helyeznem.

Harmadiknak egy 357 mm. magas, aranyozott ezüsből készített ereklyetartó keresztet mutatunk be, mely Erdélyből került a múzeum gazdag kincstárába. (4. és 5. ábra) Talpa négy nagyobb, hegyesedő végű karéj képez, melynek belső érintkezési pontjaiból a háromszögnek kisebb hegyesvégű czikkei — szám szerint négy — szöknek ki. A talp sima; peremének pártája áttört műben teljesen azt az ornamentumot tünteti elő, a melyet a

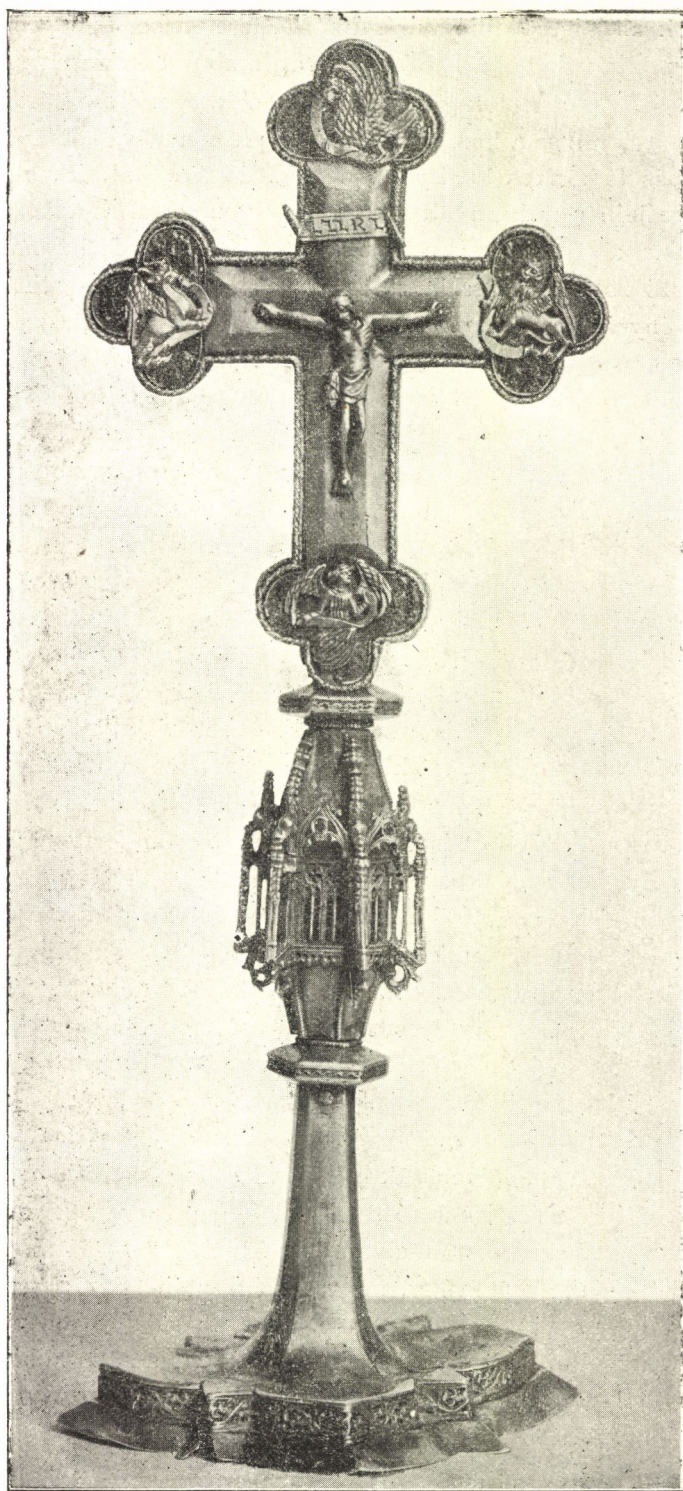
3. ábra.

csicsói ciboriumnál láttunk. A nyolczoldalú nyél sima s egy hatoldalú gyűrűben végződik, mely középső vonalának irányában minden oldalról hullámnzott élű vékony dróttal van ékesítve. A kereszt nódusa középső részében egy hatoldalú oszlop alakjával bír, melyet fölfelé és lefelé ugyanennyi oldalú csonka gúlák határolnak, melyeknek él'eit recézett vastagabb sodronyok szegik be. Az oszlopalakú középső rész góthikus épületkét ábrázol; minden oldalán áttört műben kettős ablakot látunk, melynek mértani művét egy-egy körben elhelyezett négyes karéj alkotja. Az ablakok külső kerete hornyolt pálczatag, mely fölé a domborműben előállított s minden oldalról szabadon álló, felső részeiben letört csúcsos ívezet emelkedik, párkányzatán a szokásos apró czipőcímekkel. Az ablakokat elválasztó oldalélek sarkain architektonikusan kiképezett oszlopokat találunk, melyek toronyfiak módjára emelkednek, felső részeikkel a gomb behajló éleihez simulnak s keresztvirágban végződnek.

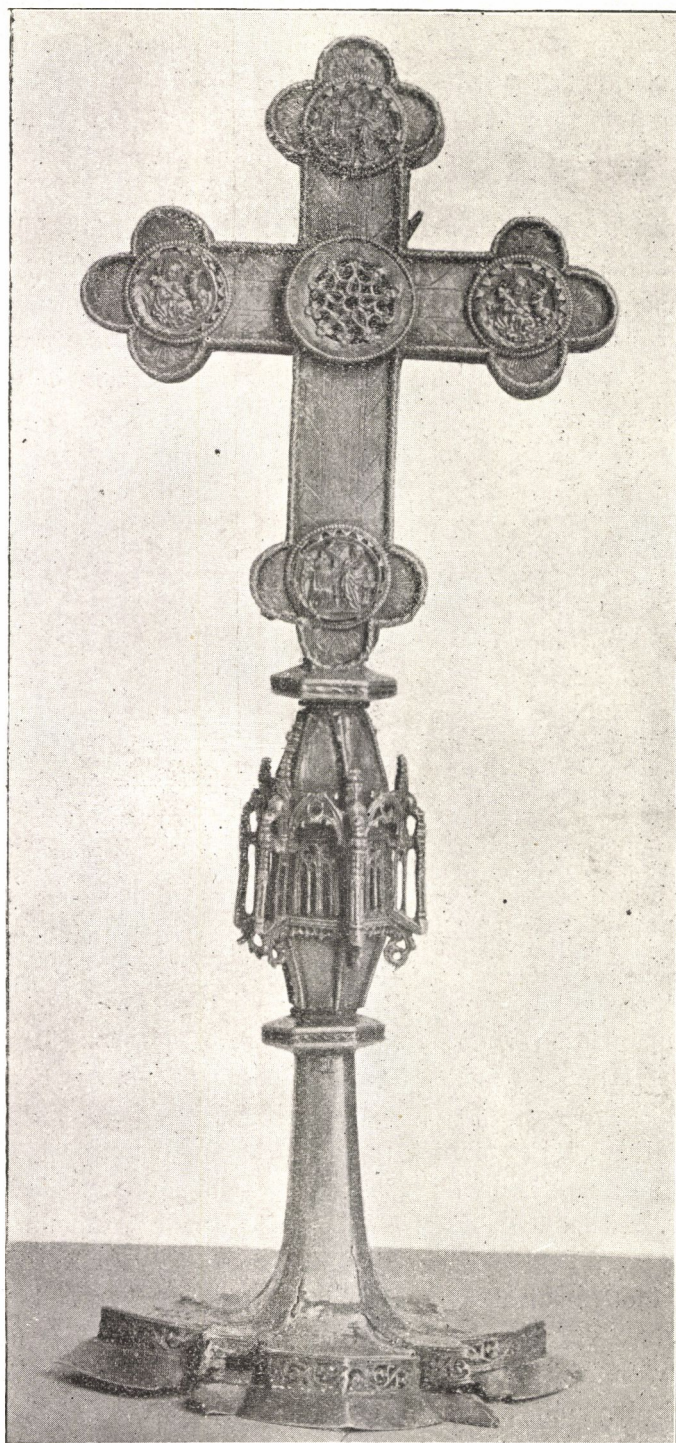
Az ablakok alsó léczét liliumvirágú párta kereteli be, az egyes oszlopokak pedig a gombnak éleiből kihajtó csúcsíves lombozatokon nyugszanak, melyek ezen esetben consolok gyanánt szolgálnak. A nóduş fölött ismétlődik az alsó gyűrű, mihez a keresztnek felső építménye van hozzáforrasztva, mely hármás félköríves karélyokban végződő ágakkal bír s elő- és hátsó lapjának szélein egy hornyolt szalaggal és pontsorral váltakozóan összecsavart vastagabb dróttal van beszegve. A keresztágak háromívű mezőiben, átlátszó zöld zománczalapra ráerősítve, a négy evangelista dombormíves jelvényeit, legfelül a sast, jobbról az oroszánt, balról a bikát, alúl pedig egy angyalnak alakját látjuk a hagyományos mondatszalogokkal. A keresztnek az ívmezőkön belül eső fölülete tompa lejtőkkel bíró lapokkal esik a keresztet beszegő sodronyok felé, úgy, hogy a felfeszített üdvözítő alakja a kereszt mezejének egyéb részeinél magasabban nyugszik a lemezen. A feszület maga a renaissanceban divatos alakot mutatja, öntve van s inkább gyenge mint közepes munkának mondható. Feje fölé két végén összekunkorodott mondatszalog van erősítve, melyre az *U R I* betűk bevésvők; figyelemre méltó, hogy e feliraton a góth minuskulák között az *R* betű már latin lapidaris formát öltött.

A kereszt felépítményének oldalait mértani műből megszerkesztett áttört mívezetű rács veszi körül. Egymással érintkező félkörökben a négyes karéjnak fele van kiképezve ezen, melyen a félkörök által képezett mezőcskéket négyes levelű csillagok töltik be.

A hátlap alapja bevéssett vonalakkal lecsonkított ágú fatörzset ábrázol, mely keresztalakban van kiképezve; az ívek mezőiben egy-egy, összesen tehát négy dombormívű medaillon van recézett szélű sodronyval beszegett, csipkézett tartóban elhelyezve, olyformán, hogy a belső köralakú s mozgatható domborképek a keretnek benyúló csipkés fogai által tartatnak az egyes medaillonokban. A legfelső s legalsó medaillon az annunciatio jelenetét, (6. ábra) a jobb és bal pedig Szent-Margitot a sárkánynyal ábrázolja. A domborművek öntés útján állítvák elő s párjával teljes hasonmásokat képeznek. A kereszt ágainak találkozásánál, a négyzeten, ugyancsak recézett sodronykeretben elhelyezve, egy áttört mívű tíz szirmú rózsa foglal helyet, melynek áttörésein át egykor a kereszt belsejében elhelyezett ereklyét lehetett látni. A keresztágak medaillonjai, éppen úgy, mint a négyzeten fekvő rózsa, mértani pontossággal vannak megszerkesztve, mert kerületeikkel a keresztet beszegő vastagabb sodronyt mindenütt a legszabályosabban érintik, a mit az előlapon alkalmazott evangelista-jelevényekről éppenséggel nem mondhatunk. Az ívek félhold alakú mezői, melyeket a medaillonok födetlenül hagynak, bevéssett vonalakkal díszített hármás szirmú virágokkal vannak ékesítve, de hogy keresztünk mostani állapotában csonka példány, az rögtön szembetűnik, ha az alsó hármás karéjnak oldal-

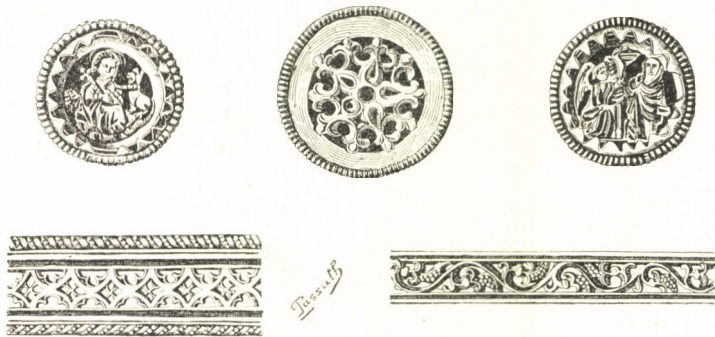
4. EREKLYETARTÓ KERESZT A N. MÚZEUMBAN cca $\frac{1}{2}$ II.
(Szemközt tekintve.)

5. EREKLYETARTÓ KERESZT A N. MÚZEUMBAN CCÁ $\frac{1}{2}$ N.
(Hátulról tekintve.)

felőli részeit vizsgáljuk, a hol jobbról-balról egy-egy durványt veszünk észre. E durványok azon két kar kiindulási pontján maradtak fön, a melyek egykor az alaptól jobb s bal felé kihajtvá s felkanyarodva egy-egy postamentumot s ezeken Szűz-Mária és Szent-János alakjait hordozták, a miként azt például a nagydisznódi és iglói kereszteknel tapasztaljuk.

A kereszt, a mint az ma egész valóságában előttünk áll, tulajdonképen két különböző, egymáshoz nem tartozó darabnak összeillesztéséből van megszerkesztve. A stilisztikus összehasonlítás meggyőz arról, hogy a kereszt felépítménye és a nódus összetartozó darabok, de a felső gyűrű s a szár a talppal együtt egy más ötvösműhöz tartozó részletek, melyeket egy régi restauratio hozott ilyen módon össze.

6. ábra.

A formák különbségén kívül az a körülmény is bizonyítja állításunkat, hogy a nódusnak recézett élsodronyai szélesebbek lévén a gyűrű gerinczeinél, ezekkel nem vágnak össze, a miért is egy központi nyélre felfűzve, csupán lazán s mozgathatón vannak egymáshoz illesztve.

A kereszt korának meghatározásánál irányadó motívumúl főképen a széleket beszegő csavart sodrony szolgálván, konstatálnom kell, hogy, bár a keresztben régi gyakorlat tradíciói különösen az evangelisták jelenyeiben s a medaillonok alakjainál szembeötlők, keletkezésének ideje a XV. század legvégénél előbbre még sem helyezhető. Ebből az időből, vagy a XVI. század legelejéről, származik a talp is, mely áttört peremének motívumaival a renaissance kétségbevonhatlan befolyásáról tanuskodik.

Az ötvösművek bemutatása után hátra van az analógiák fölemlé tése, melyek kapcsán a három emléket hazai ötvösségünk keretébe igtatjuk.

A csicsói ciborium alakjára nézve s főkörvonalaiban legközelebb áll a *szepes-malduri* ciboriumhoz, azzal az eltéréssel, hogy ennek kupája

egész síma.¹ A *boldogasszonyi* ferenczrendiek ciboriuma² ugyancsak a csicsóinak általános alakját mutatja, de hólyagainak szerkezetében eltér ettől s felépítményében is ennél sokkal gazdagabb, művészebb architektúrával van ékesítve. Mindakettő a XV. században dívó alak, a mely alak, mint azt ciboriumunk példája mutatja, a XVI. századra is átöröklődött s csupán talpa peremének áttört díszítésében árulja el keletkezésének igazi korát. E bordürrel teljesen azonos díszítéssel hazai ötvösműveinken elég gyakran találkozunk; így megtaláljuk azt például az esztergomi főszékesegyház kincstárában lévő Szúky-féle sodrony-zománczos kehely talpán s azon az erdélyi ereklyetartó kereszten, melyet éppen jelen cikkem harmadik tárgya gyanánt mutattam be.³

A csicsói ezüstkereszt felépítményének alapformáját konstatálhatjuk a XIV. századból származó szepes-iglóíi feszületen,⁴ melynek keresztágai szintén hármaskarokban végződnek, a feszület alapján pedig megtaláljuk a bevésott ornamentumokat is, de a míg ez itt csúcsíves lombozatot mutat, addig a csicsóin a vésott dísz a renaissance modorában van előállítva. A csicsói kereszt korára e bevésott ornamentum döntő fontossággal bír, mert ha annak stilisztikus szerkezetét figyelmesen megvizsgáljuk, konstatálhatjuk, hogy az ornamentum levelei abban a modorban vannak megrajzolva, mely *Heinrich Aldegrever* soesti metsző⁵ munkáit jellemzi.

Aldegrever díszítményeinek jellemző elemei azok a vékony indákra fűzött három karjús levelek, melyeknek szélei mindig csipkézettek, néha pedig felfelé hajtva s finom vonalakkal díszítvők. A levélkék ezen kezelési módja annyira egyéni, hogy azokat a más mesterektől származó metszetektől a legélesebben lehet megkülönböztetni. Aldegrever mintegy 300 ilyen növényi díszítménynyel ellátott lapot metszett s bocsátott az ötvösök rendelkezésére. Napjainkban egy sorozatot J. B. Obernetter adott ki Münchenben pontos facsimilékben.⁶ Ebben a sorozatban a datált lapok legrégebb példányai 1522-ből, a legfiatalabbak pedig az ötvenes évek első feléből valók. E metszet-gyűjteményben kitűnően lehet tanulmányozni a művész díszítményeinek sajátosságait,

¹ *Pulszky, Radisics, Molinier: Chefs-d'œuvre d'Orfèvrerie. II. 13—14. l.*

² U. o. 13—14. l.

³ Az áttört bordürnek pontos rajzát megtalálhatni még az 1884. évi ötvösműkiállítás katalógusának második terem 173. lapján a 41. sz. a. lerajzolt részleten, a melyről azonban, sajnos, a katalógus rendszertelensége miatt lehetetlen kisütni, hogy melyik egyházi felszerelvényről van véve.

⁴ U. o. I. 67—68. l.

⁵ Született Paderbornban 1502 körül, meghalt Soestben, az 1556—1562. évek között. Ötvösök számára metszett növényi díszítményei valószínűleg a velencei renaissanceból kölcsönözték.

⁶ Facsimile in Originalgröße aus dem königlichen Kupferstich-Cabinet in München, herausgegeben in unveränderlichem Druck von J. B. Obernetter in München.

melyeket a csicsói kereszt vésetén is kétségbevonhatlanul megtalálhatunk. Nyilvánvaló tehát, hogy a kereszt készítője Aldegrever ornamentumaival ismerős volt, mert csak így használhatta fel azokat munkája díszítésénél, de mert Aldegrever metszeteinek első példányai a XVI. század harmadik tizedének legelején, 1522-ben, kerültek forgalomba, nyilvánvaló, hogy keresztünk készítésének ideje 1522 utánra, valószínűleg az 1525—1530-as évek tájára esik.

Aldegrever tetszetős ornamentumainak befolyása nemcsak a németországi ötvösökre terjedt ki, de nagy hatással volt a magyar ötvösök művészetére is. E befolyást a magyar ötvösmunkák egész sorozatán ki lehet mutatni; így megtaláljuk azt a szegedi szent-ferenczrendiek XVI. századból származó egyik aranyozott ezüstkelyhének áttörtmívű kuppáján,¹ megtaláljuk Losonczy Antalnak 1548-ban készült boros kancsóján,² az 1538-ban készült selmeczbányai bányász-csákányon,³ végül egy XVI. századbeli magyar kardnak hüvelylemezen.⁴ E két utóbbi tárgyon az ornamentumok vésetének technikája olyanmire megegyező, hogy a két tárgyat egy mester kezétől eredőnek kell tartanom.

A csicsói keresztnek jellemző sajátosságai közé tartozik a nyélen helyet foglaló s egymással kereszteződő ágakat ábrázoló díszítésnek alkalmazása is. Ilyen motívummal találkozunk a már említett szegedi ferenczrendiek kelyhén, a hol az szintén a nódus alatt foglal helyet s hogy többet ne említsek, ezt látjuk a szepesiglői XVI. századból eredő díszes keresztben is, a hol az a nódus alá és fölé alkalmaztatván, kétszer lép föl díszítő motívum gyanánt.⁵

Az Erdélyből megszerzett díszes kereszt hátlapjára bevéselt s csonkított ágakat ábrázoló fatörzs a nagydisznódi ereklyetartó kereszt előlapján lép föl, a melyre a feszület s apró gyöngyökből álló sorok vannak alkalmazva.⁶ A keresztágak végei ezen keresztben is hármas karéjokat mutatnak, az evangelisták dombormívű jelvényeinek szembeötlő hasonmásai a keresztünkön láthatók, a talpa peremén fellépő áttört mivezetű bordűr pedig a Súly-féle kehely⁷ díszítésével egyezik meg ornamentika tekintetében. Feltűnő továbbá a hasonlatosság a keresztünkön s a Súly-féle kehely kuppáján lévő medaillonok befoglalásai között, mert mindkettőnél a domborképeket csipkézett keretek erősítik a köralakú cartoucheokba.

¹ Ötvösműkiállítási lajstrom, II. terem, 107. lap.

² U. o. III. terem, 170. lap.

³ U. o. IV. terem, 12. lap.

⁴ 1896. évi millenniumi kiállítás tört. főcsop. katalógusa: 3171. szám. Ö csász. és apost. kir. Felsége tulajdona. Galvanopl. másolata az Iparművészeti Múzeumban.

⁵ Chefs-d'œuvre d'Orfèvrerie. I. 97—98. l.

⁶ U. o. I. 133—134. l.

⁷ U. o. II. 130. lap és tábla.

Keresztünk díszítésében feltűnő motívumot képez az a gömböcskével s hornyolt szalaggal váltakozó, kötélszerűen összezsavart vastagabb sodrony, mely a kereszt felépítményének határait beszegi. E motívum sem áll magában hazai eredetű ötvösműveinknél, mert annak tökéletes hasonmását megtalálhatjuk az 1526-ban készült Perényi-féle pastoralén,¹ a hol a drót a nyelet tagozó dombormíves díszítmények fölött s alatt és a felső görbület határain mint határoló alkatrész lép föl. Előfordúl e sodronydísz a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő egyik XVI. századi erdélyi bogláron, hol a hatos beosztású cikkelyek külső-belső kereteit képezi,² de megtaláljuk azt fiatalabb ötvösműveken is, így például a nagyszebeni Lüdecke Ernő tulajdonát képezett kupán,³ a dévai ev. ref. templom fedeles kupáján⁴ s végre Hann Sebestyénnek a XVII—XVIII. századból származó némely kupáin. Figyelemreméltó ez utóbbi tárgyak erdélyi provenienciája, a melyekhez sok valószínűséggel a Perényi-féle pastoralet is hozzákapcsolhatjuk, mert Perényi Ferencz 1526-ban váradi püspök lévén, föltehető, hogy pásztorbotját Erdély valamelyik elsőrendű ötvös-góczpontján, talán éppen Kolozsvárott készíttette. Lehetséges, hogy a pasturale keletkezésének helye maga a püspöki székhely, Nagy-Várad, a hol az olasz renaissance-művészet már Mátyás király idejétől erős gyökeret vert s befolyását távolabbi vidékekre, főképen Erdélyre, érvényesíthette.

Ha a bemutatott ötvösművek s a számbavett analógiák segélyével nem is állapíthatjuk meg egész bizonyossággal a szóban forgó három ötvösmű provenienciáját, azt biztosra állíthatjuk, hogy azok Magyarországon készültek. A ciboriumot alakjánál fogva, a csicsói keresztet pedig Aldegrevier ornamentumainak felhasználása miatt felsőmagyarországiaknak tartom, mert innét, Selmeczbányáról, származik a véseteiben annak teljes analógiáját mutató egyik ötvösmű, a bányászcsákány; a keresztet erdélyinek vagy az Erdélyhez közel fekvő ötvös góczpontok egyikében keletkezettnek vélem, mert a gömbökkel váltogatott hornyolt szalagos sodronydísz erdélyi ötvösműveken lép föl leginkább s itt maradt fön annak gyakorlata egészen Hann Sebestyén idejéig.

Mihalik József.

¹ U. o. I. 93—94. lap és tábla.

² U. o. I. 91—92. lap.

³ U. o. II. 33—34. lap.

⁴ U. o. II. 33—34. lap.

MAGYAR KARDOK.

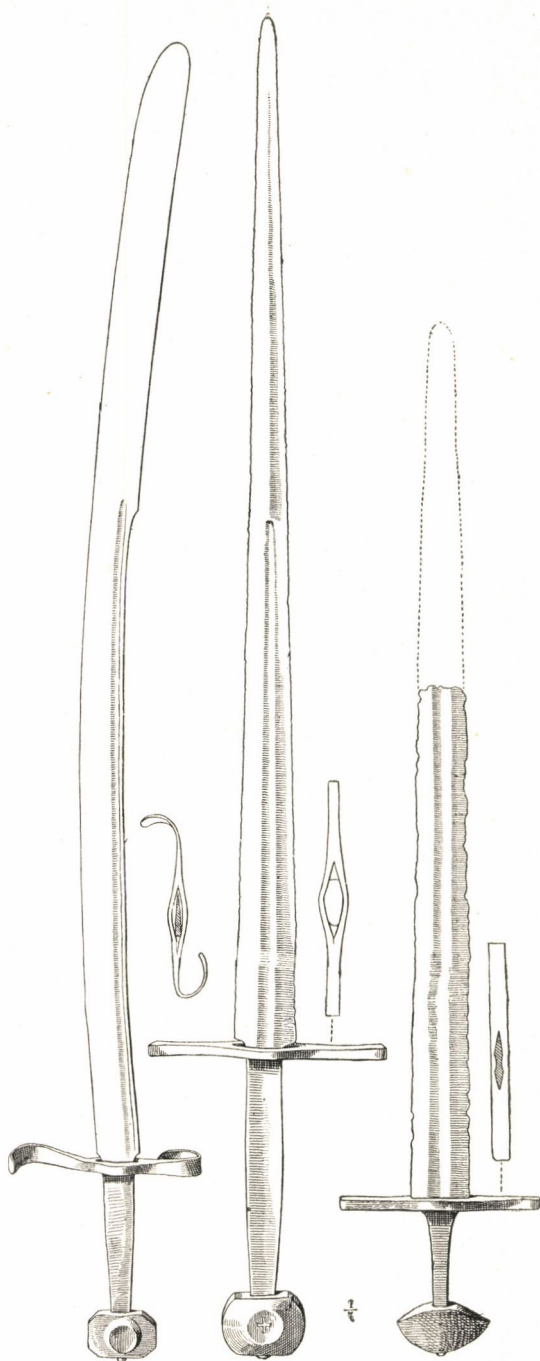
A középkor utolsó századainak hadviselésére igen nagy befolyást gyakorolt a számszeríj elterjedése, mely ellen a védekezés régebbi módja, a ruhára varrt pikkelyes vagy sodronyból font vértezet elégtelennek bizonyult, e helyett a XIV. századtól kezdve mind általánosabb lesz a vaslemezekből készült páncél, mely csakhamar oda fejlődött, hogy a lovag tetőtől talpig vasba öltözött. A nehéz páncél szükségkép maga után vonta a többi fegyvernem átalakulását is. Mindegyik megnagyobbodott, súlyosabbá vált. Így volt a kardnál is, melyből a leg-hosszabb s legszélesebb pengéjű és két kezes markolattal ellátott példányok a középkor végső szakában divatoztak, átnyúlva a XVI. századba is.

Hasonló átalakulást tapasztalunk a magyar kardoknál. A keskeny pengéjű könnyű szablyákat a XV. században felváltották a nyugoti kardok nagyságával vetekedő nehéz szablyák, melyekből az I. és II. táblán a következő három példányt mutatjuk be. Egy a szabolcsi múzeumé, kettő pedig a Magyar Nemzeti Múzeumé.

Mind a három ahhoz a szablyatypushoz tartozik, mely a XV. század derekától a XVI. század elejéig, körülbelül a mohácsi vészig volt nálunk elterjedve s a melyről már az Arch. Ért. múlt évi 1. füzetében megjegyeztük, hogy a pengefok kiugrásán kívül az ugyanazon időbeli nyugoti szabású, kétélű, egyenes kardokéhoz hasonló markolat jellemzi. Egyiknél is, másiknál is ugyanazt az alakban meghajtott keresztvasat találjuk, maga a markolat pedig egyenes, két kézre való, úgy, hogy egészben véve 18—20 cm. hosszúságú s a markolatfej oldalt kidudorodó, végein levágott négyszögű gombbal van ellátva.

Legnagyobb köztük a szabolcsi múzeum szablyája. (I. tábla.) Egészben véve 118 cm. hosszú, ebből a pengére 100.5 cm. esik. A penge szélessége tövénél 4.2 cm. A keresztvas hossza 16.8 cm. A gomb 3.7 cm. magas, hat cm. széles. Találták dr. Jóna A. úr értesítése szerint a nyolczvanas években a mária-pócsi határban árokásás alkalmával, a vasuti állomás közelében, homokos talajban, mely oly ép állapotban tartotta fenn a különben is finom aczélból készült kardot, hogy az általam ismert hasonló jellegű szablyák közt egy sem hasonlítható hozzá.

Elég jó állapotban maradt fenn az a Mátrában lelt szablya (II. tábla, 4.) is, melyet a negyvenes években Szentmártony József ajándékozott a M. N. Múzeumnak. Az előbbitől csupán annyiban különbözik, hogy a keresztvas lemeze szélesebb, továbbá hármassal van ellátva s végei jobban összezsavarodnak, mint amazé, egyébként úgy a penge, mint a markolat jellemző tulajdonságai mindkettőnél egyeznek. A mátrai

I. TÁBLA. SZABOLCSI KARDOK.

(Nyugoti szabású szablya s két egyenes kard, a középső a XIV., a szélső csonka a XII/XIII. századból.)

szablya hossza 106 cm., ebből a penge 85·5 cm. A penge szélessége tövénél 3·5 cm. A keresztvas hossza 14·5 cm., lemezének legnagyobb szélessége 2·6 cm. A gomb 3·5 cm. magas, 6·5 cm. széles.

A harmadik s amazoknál jóval rongáltabb állapotban levő szablyát (II. tábla, 2.) Tolna megyében, Dombóvárott lelték s 1891-ben szerezte meg a M. N. Múzeum. Egész hossza mai állapotában 83·5 cm., eredeti nagysága azonban alighanem fölülmulta amazokét, tekintve, hogy a keresztvas és a kiugró pengefok közti hosszúság 59 cm., míg a szabolcsinál csak 57 cm., a mátrainál pedig 56 cm.; markolata is nagyobb (20·5 cm.), mint a szabolcsié (17·5 cm.), míg a mátrai szablya markolatának hosszúságával egyezik. A penge szélessége tövénél 3·6 cm. A gomb magassága négy cm., szélessége hat cm. A rongált állapotban levő keresztvas hossza 11·5 cm., mivel azonban a félhosszaság 6·6 cm., eredetileg 13·2 cm. hosszú volt. Rövidebb szárának csavarodása a rajzon hibásan van jelezve.

A hasonló markolatú nyugoti kard-típusokból egy sorozatot már közöltünk az Arch. Ért. múlt évi 1. füzetében. (59. l.) Ezt kiegészítjük a II. táblán levő szablyák mellett az alábbi három karddal, melyek szintűgy, mint amazok, a M. N. Múzeum tulajdonát képezik.

A penge rövidségénél fogva feltűnő köztük a II. tábla, 1. számú kardja. Míg ugyanis a 21 cm. hosszúságú markolat megfelel a rendes nagyságnak, a penge csak 62 cm. Szélessége tövénél 4·5 cm. Találták Bihar megyében Beélen s 1882-ben Szabó Sándor úr ajándékából került a M. N. Múzeumba.

A II. tábla, 3. számú kardjának markolatába két nyíl van bélyegnek beütve. Ugyanezt a bélyeget egy hasonló típusú kard után már ismerjük. (Arch. Ért. 1897., 59. l. 3. sz. ábra.) Az itt közölt példánynak a bélyegen kívül egy más érdekessége is van, fenmaradt ugyanis a pengéhez tapadva a hüvelyvég pántolása. Találták Solymáron (Pest m.), a M. N. Múzeumnak Pollák Mátyás solymári jegyző ajándékozta 1871-ben. Hossza 119·5 cm., ebből a penge 94 cm. A penge szélessége tövénél 5 cm.

Hármas bordájú és széles lemezű keresztvasával megfelel a 4. sz. a. szablyának az 5-ik számú egyenes kard, a mely 1870-ben Ujházy Mihály szücsi plébános ajándékából jutott a M. N. Múzeum birtokába. Hossza 111 cm., ebből a pengére 90 cm. esik. A penge szélessége tövénél 5 cm.

Korábbiak ezeknél a szabolcsi egyenes kardok. (I. tábla). A gomba alakú markolat gombbal ellátott csonka kard XII/XIII. századbeli, találták 1886-ban a kis-kállói kőhid alatti csatornában s a szabolcsi múzeumnak Czapáry Antal ajándékozta. A penge megmaradt része 47 cm. hosszú s a tövénél 5·5 cm. széles; a markolat 9·7 cm. hosszú, a markolatgomb

II. TÁBLA. XV. SZÁZADBELI KARDOK A MAGYAR N. MÚZEUMBAN.

8·2 cm. széles, 4·3 cm. magas; az egyenes keresztvas hossza 17·3 cm. A középső kard markolatgombja hasonló a szablyákéhoz, a keresztvas azonban egyenes, a mi, de különösen a gombba vésett kereszt körülbelől egy vagy másfél századdal korábbinak mutatja a szablyáknál. 1889-ben találták Oros községtől délre s ugyancsak Czapáry A. ajándéka. Hossza 122 cm., ebből a penge 95 cm. szél., tövénél 5·6 cm. A gomb mag. 5·3 cm. A keresztvas hossza 21·4 cm.

★

A nyugoti szabású szablyák mellett már a XVI. század elején el voltak terjedve nem csupán a köznemességnél, hanem főurainknál is a régi keleti hagyományos formában készült szablyák is. I. Miksa császár önéletrája, az 1497—1501. közt tollba mondott s 1517-ben sok rajz kíséretében megjelent «Weisskunig» ★ a magyarokat csakis ilyen keleties jellegű szablyákkal ábrázolja. A fentebbiekben ismertetett nyugoti szablyát csak egyet találunk, a 286-ik lapon, mely azt a jelenetet ábrázolja, midőn vadászat közben Miksához követség érkezik s tudatja vele, hogy a törökök megverték a horvátokat.

Nem a követnek, hanem a Miksa kíséretéhez tartozó egyik magyar ruhás alaknak van ilyen alakú keresztvassal ellátott szablyája.★★ Jellemző különben a magyarságnak a keleti és nyugoti világ közé eső helyzetére nézve, hogy míg a «Weisskunig» keleti szabású karddal ábrázolja a magyart, a török emlékek, mint II. Szulejmán történetírójának, Dselalszade Musztafának miniature-ökkel díszített krónikája a mohácsi ütközet képén, nyugoti típusú szablyával különböztetik meg a magyarokat a törököktől.***

A XVI. századtól kezdve a magyar kardmarkolat típusa egészen külön vált a nyugoti népeknél divatozó markolatformáktól s úgy a markolatvég, mint a keresztvas alkotásában többé-kevésbé keleti befolyás alatt fejlődött. Többféle változatban találjuk ezeket, de mindegyiknél megállapítható, hogy az egyes formák a XVI. század elejétől kezdve egymás mellett divatoztak, úgy hogy a markolat és keresztvas idomából nem mindig lehet korukat megállapítani.

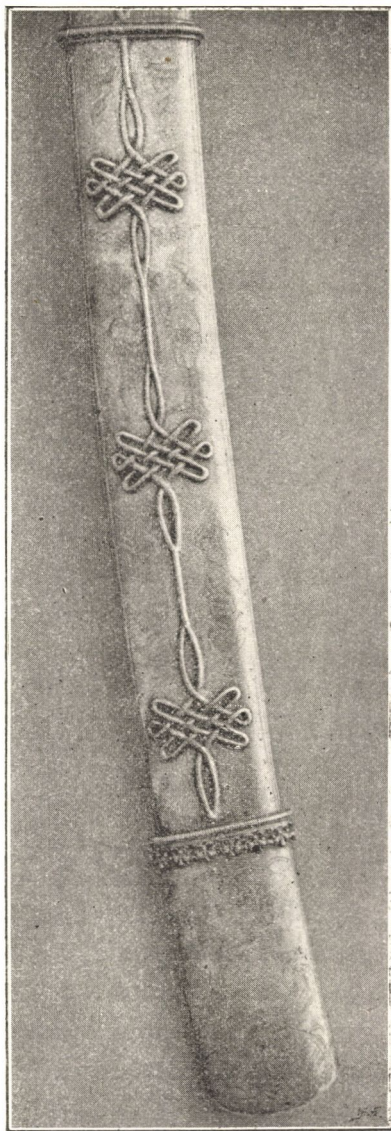
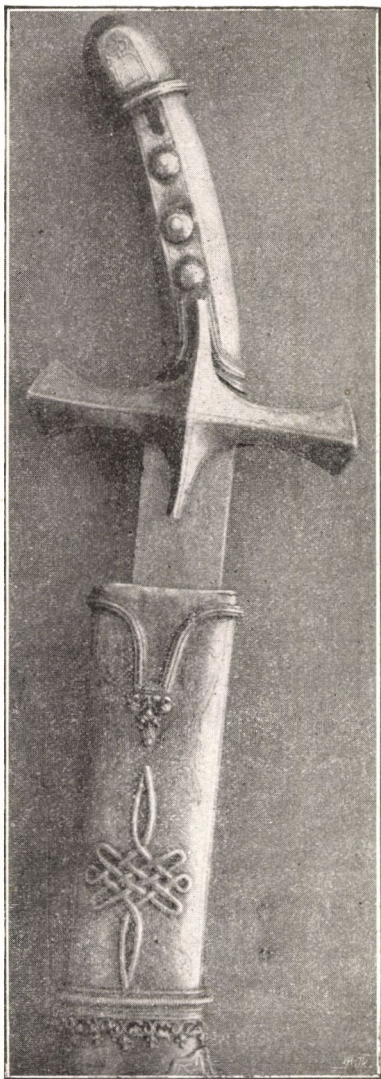
Még leginkább azok viselik magukon a régiség bélyegét, melyeknél a markolat, miként a honfoglaláskori szablyáknál, kissé ferde állásban

★ Ujabban kiadta a bécsi udvari gyűjtemények igazgatósága, mint a «Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen d. Kaiserhauses» VI. kötetét. (Bécs, 1888.)

★★ Az utolsóelőtti lapon (413) is van egy magyar főúr nyugoti szabású kardmarkolattal ábrázolva, de a kard többi része nem látszik s így nem tudjuk, szablyát vagy pallost akar-e feltüntetni.

*** A kép másolatát közölte Szendrei J. (Magyar hadtört. emlékek az ezredéves orsz. kiállításon, Budapest, 1896., 167. l.), a fényképi fölvételnél azonban az olyan kisebb részletek, mint a szablya idoma, egészen elmosódtak, de jól kivehető a Thury Gy. festőművész által készített másolaton, mely a kiállítás után a M. N. Múzeumba került.

van a penge tengelyével. Ilyen szablyát találunk Kinizsi Pál nagyvázsonyi sírkövén * s a Weisskunigban (279. l.), a pozsonyi fejedelmi tanácskozáson részt vett magyar főuraknál. Ide tartozik a bécsi udvari

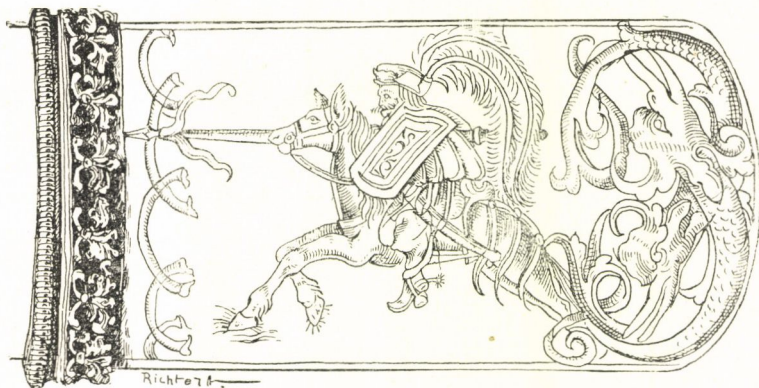

III. TÁBLA. 1500 KÖRÜLI MAGYAR SZABLYA A BÉCSI UDVARI GYŰJTEMÉNYBEN.

gyűjtemény azon díszes magyar szabljája is, melynek hüvelyére két magyar vitéz, egy lovas és egy gyalog van vésve a XVI. század első felét jellemző viseletben; a hüvelypánt áttört művű, gothikus virág-

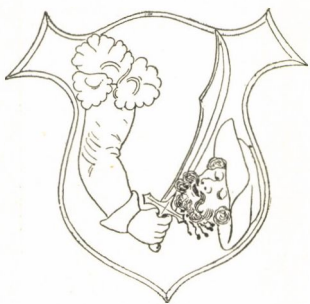
* Győri Tört. és Rég. Füzetek. II. k. 95. l.

leveles párkányzata, mely sodronyzománczos kelyheinken többször ismétlődik, arra vall, hogy a szablya a XVI. század első felének is a legelejéről vagy még a XV. század végéről való. Rajzát a mellékelt III. és IV. táblán Szendrei után * itt adjuk. Egész hossza 86 cm., ebből a pengére 74 cm. esik. A markolatnak ez a ferdesége sem a török, sem a XVI. század derekánál későbbi magyar kardokon nem tapasztal-

IV. RÉSZLET A III. TÁBLÁN KÖZÖLT SZABLYÁRÓL.

ható, mert ezeknek csak a vége, de nem az egész markolat van meghajlítva; nem lehetetlen tehát, hogy itt a régi magyar szablyaforma hagyományával van dolgunk. A mi a keresztvas idomát illeti, abban is van, a mi honfoglaláskori szablyáink szolvai típusára emlékeztet; rövid és széles, mint ez, közepe rhombus idomba megy át, mely alul-fölül rövid tüskében végződik, két ága vége felé kiszélesedik, de nem tojásdad, hanem rhombus alakot képez. Jellemző sajátága még, hogy közepén úgy hosszában, mint keresztben a tüskén át élesen körvonalozott gerincz fut végig.

A keresztvasnak ezen idoma, úgy látszik, csak a XVI. századbeli vagy a még korábbi kardokat jellemzi. Szendrei János a címmeres levelek magyar viseletképeiről írt tanulmányában (Arch. Ért. XI. k. 5. füz.) két ilyen keresztvasú szablyát közöl, melyet azért említünk meg, mert pontosan vannak datálva.

Az egyik, melynek rajzát itt újjolag adjuk, Záray Lázár 1533 június 16-án kelt és János király által adott nemesi levelében fordul elő s annyiban is felhívja figyelmünket, mert a kardon a vércsatornán kívül a keresztvas

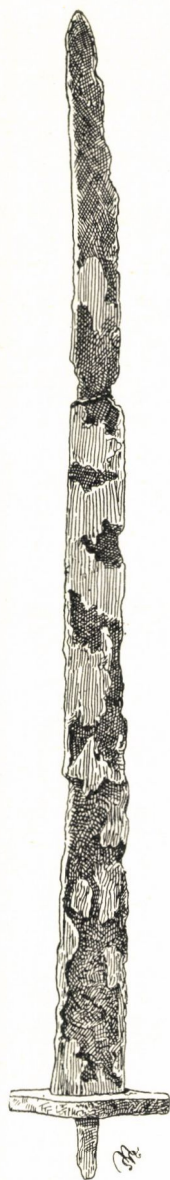
* Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896. 537—538. l.

gerincze is jelezve van. A másikon, mely Szutori Szabó Lukács Izabella királyné által adományozott 1548-ki címéres levélben van ábrázolva, a gerincz nincs meg, a keresztvas is hosszabb s közeledik ahhoz a típus-hoz, a minő a XVI. század második felében volt elterjedve; rajzát ennek is adjuk. A régebbi időre a mi jól visszanyulna a XV. századba, ez idő szerint nem hozhatunk fel biztosabb adatokat, mert az a hasonló jellegű keresztvassal ellátott s hüvelyének sújtásos díszítésével a főntebb III. sz. a. közölt szablyával egyező pallos is a bécsi udvari gyűjteményben (közölve Szendreinél 264. l.), melyet sokáig a híres Szkanderbégnek vagy Castriota Györgynek († 1467), Hunyady János és Mátyás király kortársának tulajdonítottak, újabb adatok szerint egy másik Szkander vagy Iszkender bégé volt, ki a XVI. század második felében élt. Már a XVII. századbeli kardoknál nem található fel ezen keresztvas-típus. A legkésőbbi adat, a mit ismerek, a Chetneky István († 1594) sírkövén ábrázolt szablyának a keresztvasa (Arch. Ért. 1890., 140. Szendrei id. m. 457.)

Annyit tehát megállapíthatunk, hogy az itt ismertetett keresztvassal ellátott szablyák nem lehetnek későbbiek a XVI. századnál, de talán egyik-másik közülük a Hunyadiak korába is visszanyúlik. Ilyennek tekinthető a szabolcsi múzeum azon szablyája (V. tábla), melyet 1869-ben az új-fehértői határban leltek. A penge ketté van törve, vasa nem valami finom, föltehető tehát, hogy olyan hazai fegyverkovácsnak a munkája, ki a köznemesség szükségleteit elégítette ki s tudott alkalmazkodni a hagyományos formákhoz. Erre vall a keresztvason kívül a penge gyöngye görbülete is, a mi honfoglaláskori szablyáinkat jellemzi. A pengehát kiugrásának hiánya szintén arra mutat, hogy a legrégebb e nemű keresztvassal ellátott szablyák közül való. A markolat alatt 18, fönt 11 cm. széles lemezből áll, melynek végében megmaradt a markolat borítékát megerősítő vasszeg. A fakardtok rostjai fölismerhetők a penge rozsdáján. Egész hossza 80 cm., ebből a penge 73.2 cm. A penge szélessége tövénél 4.7 cm.

Mindenesetre későbbi ennél a VI. táblán 3. sz. a. közölt szablya, melyet Tolna megyében a nagydorogi szigeten leltek, s 1895-ben került a M. N. Múzeum birtokába. Ennél már megvan a pengehát kiugrása, a penge azonban sima, mint amannál, a vércsatornának, bélyegnek minden nyoma nélkül. A markolatból itt is csak a vaslemez maradt meg, végén szög maradványaival. Egész hossza 84 cm., melyből a pengére 76 cm. esik. A penge szélessége tövénél 3.5 cm. A keresztvas hossza 14 cm.

5. szám.

MAGYAR SZABLYA
A SZABOLCSI
MÚZEUMBAN.

A XVI. század folyamán a keresztvas ezen típusa átalakult s előbb a két ág keskenyedett meg s a végén kis gömbbe ment át, aztán a közepén végig futó gerincz is elmaradt, csupán a közép rész rhombus idoma tartotta fenn magát. Az átmeneti formát tünteti föl a IX. t. 3. sz. alatti kard keresztvasa, melynél még megvan a gerincz, de a gömbös ágak már keskenyek. A kardot a M. N. Múzeum Jankovich Miklós gyűjteményéből szerezte (jelzése Arm. Jank. 103) s elég ép állapotban maradt fenn. Megvan fekete bőrrrel borított és sárgaréz pántolással ellátott fatokja; markolatának faborítóka öt-öt kis aczélszeggel van ráerősítve; a kettős völgyeletű penge foka hegye felé kiugrik s ettől kezdve mindkét részén ki van köszörülve. Hossza 82 cm., ebből a penge 70·5 cm. A penge szélessége tövénél 3 cm.

Ennél már fegyverkovács-bélyeget is találunk, ú. m. a keresztvas alatt a pengeélnél azt a :O C: alakú bélyeget, mely Balassa Menyhért, aztán Ostrosich Miklós kardján is (l. VII. tábla 3.) előfordul s XVI. századbeli milanói, genuai és velencei fegyverkovácsok alkalmazták különösen szablya- vagy ú. n. fringia-pengéken; alább pedig két sorban CCCIIICCCII alakú jegyek láthatók, melyek alighanem valamely fölíratnak vagy névnek értelmetlen utánzatát képezik. Erre vall a Magyar N. Múzeum egy másik szablyája, melynek pengéje szintén kettős völgyeletű, mint amaz s egyik oldalán a következő két soros, már itt is romlott, de valamivel épebb fölírattal van ellátva:

CICNIINI—NINIO
CIOINNII Σ IVNIIO

a minek talán «Giovanni Ninio» név felel meg, ha ugyan nem a híres milanói fegyverkovács, Antonio Piccinino († 1589.) neve. Tekintve, hogy a török uralom alatt nálunk nagyon keresettek voltak a fringia-pengék vagyis azok, melyeket olasz készítményekként török és délszláv fegyverkovácsok bocsátottak árúba: * nagyon valószínű, hogy túlnyomó részük egyszerű utánzat volt s nem

* Ezt az elnevezés mutatja, mely a török «frenki» (frank, olasz) szónak délszlávossal alakja. Frenki-penge, fringia-penge, tehát a. m. olasz penge. Mivel azonban a magyar az ilyen pengékre a balkáni elnevezést alkalmazta, ez világosan mutatja, hogy nem azt nevezte fringiának, a mit közvetlenül az olaszoktól kapott, hanem a mit a balkáni fegyverkovácsok árultak neki.

Genuában vagy Velenczében, hanem a Balkánon készültek s a latin íráshoz nem értő fegyverkovácsok torzították el a keresettebb pengék utánzásával azoknak eredeti föliratait.

Ugyanezen kard megismertet bennünket a XVI—XVII. századbeli szabályák egyik szokottabb markolat-típusával, melyet madárfejhez hasonlíthatunk. Kétséggel keleti befolyásra vezethető vissza, mert a madárfej sokkal jellegzetesebb formában régi damaskusi kardok markolatánál is előfordul annak a lefelé hajló s viráglevélben vagy tátott szájú sárkányfejben végződő keresztvasnak a kíséretében, mely annyira jellemző az arab fegyvereknél, régi pallosoknál és a törökök által meghonosított szabványknál egyaránt.

Nálunk már a XVI. század elején előfordul ez a markolattípus. Ilyet találunk azon magyar követek kardján, a kik Miksa császár unokáját, Mária osztrák hercegnőt II. Lajossal eljegyezték. (Weisskunig, 385. l.) A madárfej alak, horgas csőrrel s a fejtetőn kis bóbítával, itt is éles körvonalakban van föltüntetve. A borítólemez három virágalakú fejben végződő szeggel van a markolatra erősítve. A virágleveles végű keresztvas csak részben mutat keleti befolyásra, a mennyiben nem hajlik mind a két ága lefelé, hanem csupán az egyik, a másik pedig fölfelé. Jellemző a kardkötő formája is, mely ebben az alakban a Balkánon maradt fenn. Ugyanis az övről lecsüngő két zsinór vagy szíj X alakban metszi egymást s a metszési pontnál virágalakú boglárdiszítménnyel van ellátva.

A főntebb ismertett múzeumi kardnál (IX. 3.) a madárfej körvonalai már nem olyan élesek, az alkalmazásnál már csak bizonyos hagyományos formákat utánoztak a nélkül, hogy madárfejre gondoltak volna, kétséget sem szenved tehát, hogy a Weisskunigban ábrázolt markolatformától a múzeumi kardig huzamosabb ideig tartó fejlődést kell fölvennünk s ha a penge s részben a keresztvas még bele illenék is a XVI. századbeli formákba, maga a markolat, a közepéből kiinduló s két oldalt harántosan futó vonaldiszítményével már semmi esetre sem lehet korábbi a XVII. századnál. Azok a kardok, melyeknél a madárfejalakú markolattípus szorosan egyezik az említett múzeumi szablya markolatával, a mennyiben pontosabban meg lehet állapítani korukat, mind a XVII. századból, vagy épen a múlt század legelejéről valók, mint p. o. a bécsi udvari fegyvergyűjteményben II. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem († 1713) kardja (Saal XXXV. Nr. 84), mely 1701-ben került az uralkodóház birtokába s III. Károly magyar testőreinek kardja, mely Károlynak, mint spanyol királynak a czimerével és 1703. évszámmal van ellátva. (Közölte Szendrei id. m. 813. l.) *

* Ugyanezt a markolattípust megtaláljuk a lengyel karabeláknál is, a keresztvas jellege azonban különbözik. L. egy ilyen XVII. századbeli karabela rajzát Boenheimnál, Waffenkunde Leipzig. 1890. 278. l. — Egy másikat a körmendi gyűjteményből közölt Szendrei: Magyar

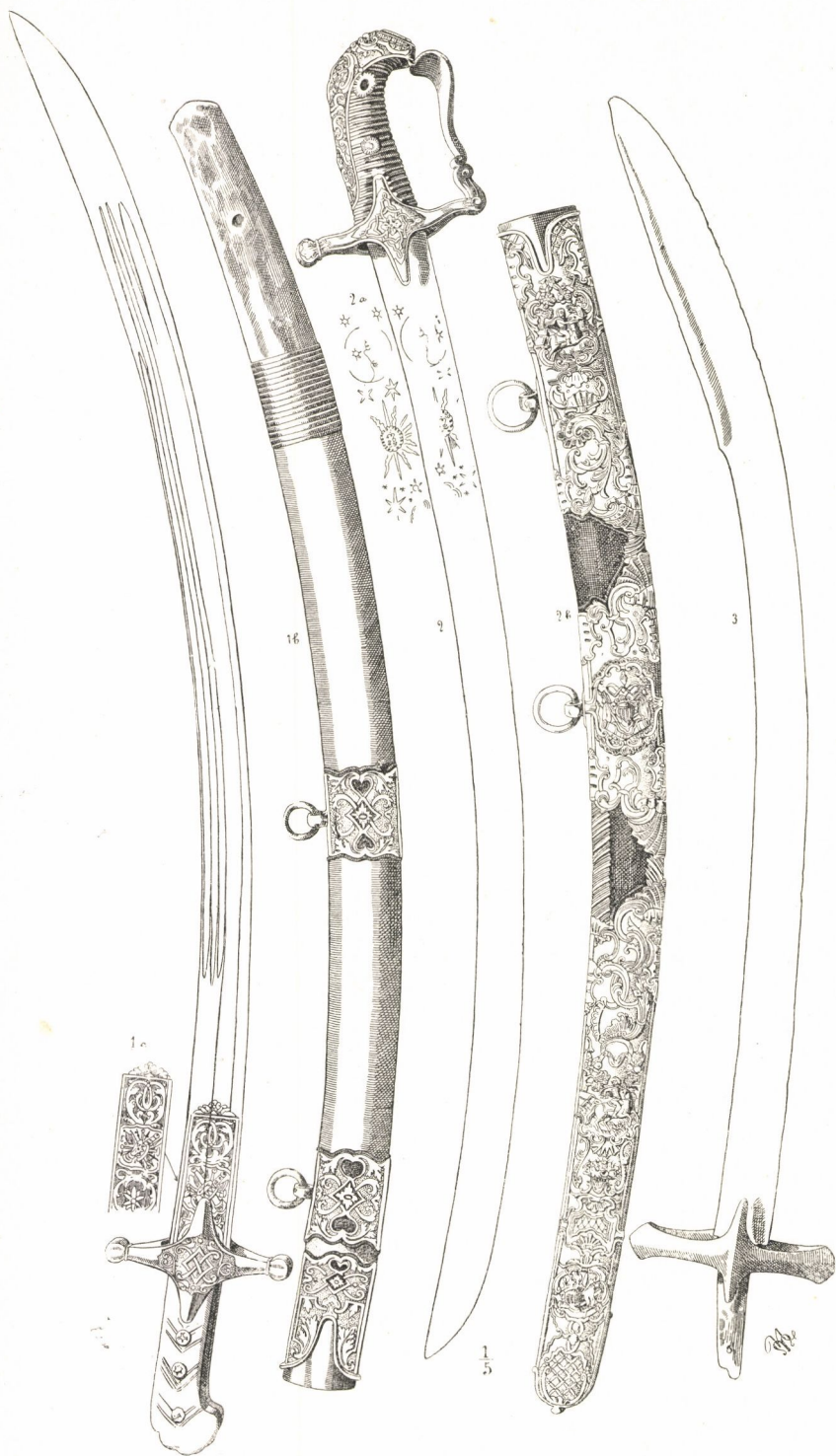
Ilyen típusú a VI. t. 1. sz. a. közölt szablya is, mely mint az említett másik múzeumi kard, szintén Jankovich Miklós gyűjteményéből való. (Jelzése: Arm. Jank. 96.) Elefántcsonttal borított markolata a főntebbiekhez hasonlóan csúcsban találkozó s két felé futó harántos vonalakkal, továbbá 3—3 ezüst szeggel van ellátva. Keresztvasa ugyanolyan típusú, mint a másik múzeumi kardé, melyhez csatlakozik az Apaffy és III. Károly-féle szablya keresztvasa is; rhombus alakú középrészét, valamint a hüvelypántokat arannyal futtatott domború arabeszkék ékítik, a penge töve szintén aranyozott hadi jelvényekkel és arabeszkekkel van díszítve s alább a pengefok alatt hármas vércsatornával van ellátva. Hossza 97 cm., ebből a penge 82·5 cm. A penge szélessége négy cm. A keresztvas hossza 12·5 cm. A pengefokba jegy van beverve, mely három nyilvesszót ábrázol, a hosszabb középsőt hegyes, a két rövidebb szélsőt tollas végével. A hármas nyilvessző kézíjjal együtt egy a körmendi fegyvergyűjteményben levő török kardon is előfordul kovácsbélyegnek, csak hogy itt mind a három nyilvesszőnek megvan mind a két vége s egyforma fekvésűek a rendes módon helyezettván a kézíjra. (Szendrei id. m. 345. l.) A mi a díszítésmódot illeti, az nagyon egyezik a XVI. század második felében készült olasz fringia-pengék arabeszkjeivel; elhamarkodott eljárás volna azonban ebből az említett szablya korai voltára következtetni, mert ugyanolyan arabeszkék nálunk a XVII. század derekáról származó ötvösműveken is előfordulnak s ha e kardok elterjedési köre, a mennyire eddigi észleleteim mutatják, az európai Törökországnak felel meg, (a melyhez tartozott Magyarország közepe is) a XVII. század végéről is származhatnak, a nélkül, hogy a díszítésben a barokkizlés nyomai észlelhetők volnának.

★

A keleti izlésű markolatformák egy másik régi csoportjánál a markolat előre hajló tojásdad alakú fejben végződik, melynek egyik, leginkább a perzsa szablyáknál tapasztalható változata az, hol a markolatfej egyenesen előre nyúlik s fokozatosan keskenyedik; a másik változatnál pedig, mely főleg a Balkánon fordul elő s nálunk a negyvenes évekbeli ú. n. jogászkard-típust jellemezte, a markolatfej lefelé hajlik s kiszélesedve, hagymafejhez lesz hasonló.

A keresztvas nagyjában véve olyan, mint a minő az előbbi markolat-típusnál, de valamivel nyulánkabb, középrésze rhombus idomú, de keskenyebb, tüskéi hosszabbak, úgyszintén két ága is, gombja sem az a rendes gömbidom, a minőt a főntebbi típusnál találtunk.

hadt. emlékek. 665. l. Kár, hogy nem adta ki a csipkézett szélű félhold alakú bélyeg rajzát is. Az effajta bélyegek ugyanis nem annyira Lengyelországot, mint Magyarországot vallanak a kard készítése helyéül.

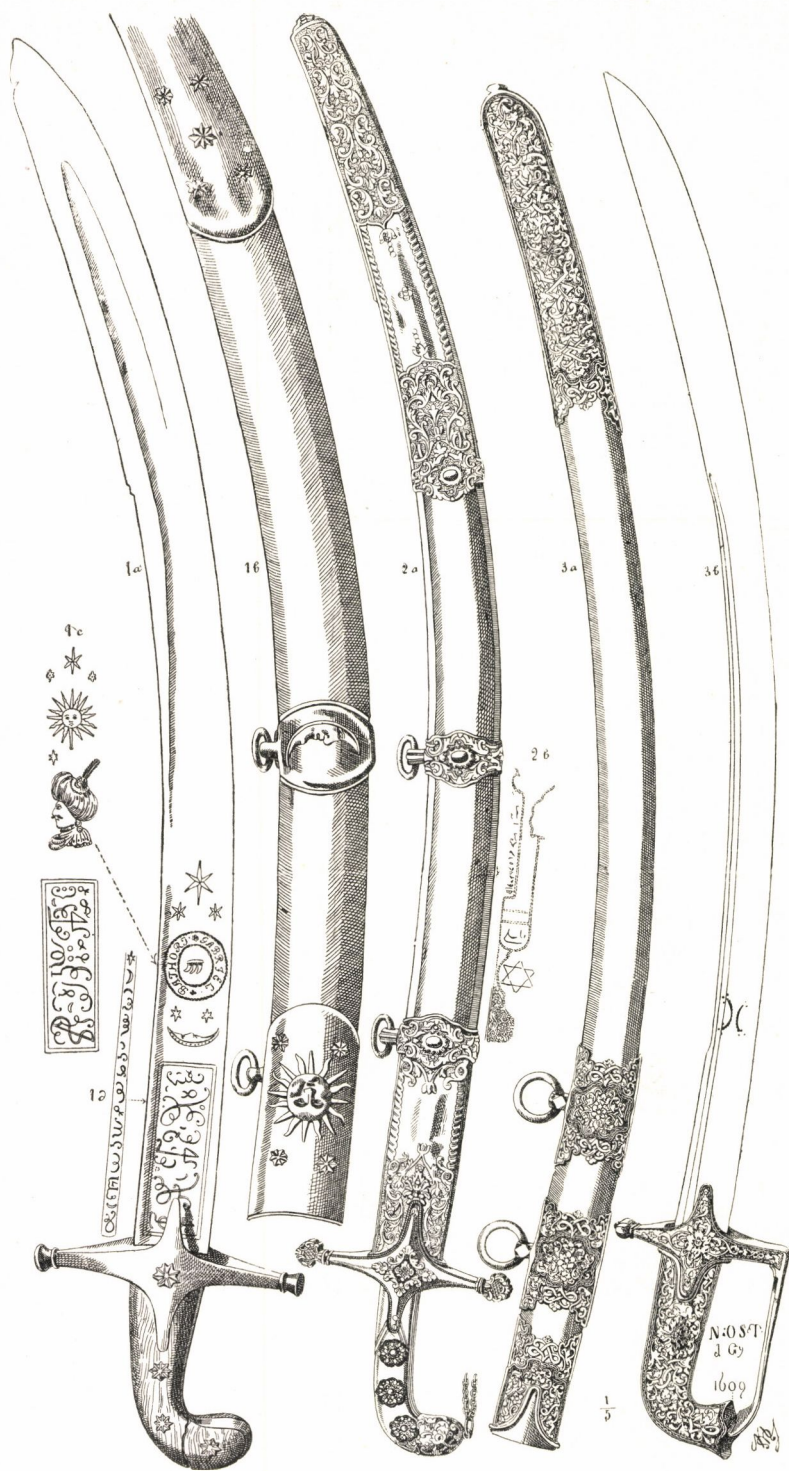
VI. TÁBLA. MAGYAR SZABLYÁK A M. N. MÚZEUMBAN.

Ez a markolatforma szintén előfordul már a Weisskunigban, nevezetesen annál a csatajelenetnél látunk így fölszerelt szablyákat, hol a törökök megverik a horvátokat s az elfogottak orrát levagdossák. (285. l.)

Ebből a típusból két kardot mutatunk be.

Egyik az a szablya (l. VII. t. 1.), mely Báthori Gábor erdélyi fejedelem nevével és címerével van ellátva s a melyet még a század elején ajándékozott a M. N. Múzeumnak Csohányi József, kapitány a Nádor-huszároknál, kinek birtokába, mint a régi múzeumi lajstrom, a Cime-liotheca írja (85. l. 1. sz.), Báthori G. gyilkosai, Nadányi Gergely és Szilassy János rokonsága útján került. Értékéből, különösen a mi a markolat típusát illeti, nagyon sokat levon az a körülmény, hogy nem maradt fenn eredeti állapotában; a Cimeliotheca szerint ugyanis a fával borított s két oldalán 3—3 ezüst csillaggal ékített markolat, valamint a vaspántolással ellátott feketebőrborítékú fatok, melynek pán-tolására ezüst nap, félhold és csillagok vannak forrasztva, renováláson ment keresztül s így csupán a keresztvas és penge jöhet figyelembe. * A mi a pengét illeti, kiugrással ellátott hegyénél fogva eléggé megfelel a XVI. századbeli pengék jellegének, de keletinek semmi esetre sem tarthatjuk, mint a régebbi leírások állítják. A rajta levő török fel-iratot jól-rosszul nyugoti fegyverkovács utánozta s a turbános török fej, nap, félhold és csillagok arra vallanak, hogy Solingenben készült. A XVI. század vége felé a solingeni kardkészítők közt Munich Péter kezdte a szablyapengéket nappal, félholddal és csillagokkal ellátni, de a Báthori-féle kardon levők jellege más, mint amazoké, nem is említve, hogy Munich készítményein török fej helyett püspökfejet találunk. A török fejet különösen a XVII. század második felében készült pen-géken alkalmazták, van azonban a M. N. Múzeum birtokában Jankovich Miklós hagyatékából egy magyar pallos, melynek egész szabása, a markolat és keresztvas jellege, valamint a pengén a turbános török fejet környező renaissance izlésű virágdiszítés egyformán arra vall, hogy a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről való s így a Báthori-féle kardpengét sem szükség a rajta levő török fej miatt későbbinek tartanunk. A XVII. század elején divatozó izlésnek felel meg különben a Báthori-címert (három farkasfog) környező körirat is: G A B R I E L * B A T H O R I *, melynek jellege: a nagy betűs cursiv írás még nyom-tatványokban is, valamint az egyes betűk alakja épen ezen időtájban volt elterjedve. A kard egész hossza 98 cm., ebből a penge 85.5 cm. A penge szélessége 4.6 cm. A keresztvas hossza 17.5 cm.

* Miben állt a renoválás, a Cimeliotheca nem mondja. A markolaton és hüvelyen levő ezüst csillagok azonban egyeznek a keresztvas rhombus alakú közép részén levő csillaggal s ebből talán szabad annyit következtetnünk, hogy csupán a porladó anyagból készült részeket kellett megújítani, a markolat és hüvely ezüst és vasrészei azonban a régiek, melyeket az új markolatnál és hüvelynél felhasználtak.

VII. TÁBLA. MAGYAR SZABLYÁK A M. N. MÚZEUMBAN.

A másik, arabeszkekkel dúsan ékített szablya (VII. t. 2.) megmaradt eredeti állapotában. Ez Jankovich Miklós gyűjteményéből került a M. N. Múzeum birtokába. (Jelzése: Arm. Jank. 98.) Elefántcsonttal borított markolata és keresztvasa híven feltünteti e típus jellemző sajátosságait. A csontborítékot három ezüst virágfejben végződő szeg erősíti a markolathoz, melynek előreahajló és lombozatos ezüst lемеzzel ékített fejről két kis ezüst lánczocska csüng le, minőt a XVI. századbéli kardoknál szoktak alkalmazni, ilyen van p. Bebek Györgynek a bécsi udvari gyűjteményben levő kardján (Szendrei id. m. 247. l.) s egy Genuában készült XVI. századbéli körmendi szablyán (U. o. 690), a mely azonban jóval hosszabb; a föntebbihez hasonló kisebb lánczocskát vagy karikát a Weisskunig szablyáin találunk (285, 324, 385. l.), a miből az látszik, hogy a föntebbi két láncz eredetileg egybe volt fűzve. A keresztvas rhombus alakú középrése lombozattal van díszítve; két ága arabeszk lapos gombban végződik. A fekete bőrrel borított hüvely arannyal futtatott ezüst pántolását domború arabeszk díszítik. Feltűnő a pengén levő zsidó-jelvény, az egymásba illesztett két háromszög, mely arra mutat, hogy a kétségtelenül keleti eredetű szablya zsidó-készítmény s mint ilyen, ahhoz a héber fölíratos szablyához csatlakozik, mely gr. Andrássy Géza tulajdonában van. (Ötvös kiáll. lajstr. IV. terem, 91. l. Szendrei J. Hadt. Eml. 404. l.)

★

A XVI—XVII. századbéli magyar kard szorosan csatlakozik a keleti kardformákhoz s megszűnt az a kapcsolat, a mi volt közte és a nyugoti kardtípusok közt a középkor utolsó századaiban. Mind a mellett az az átalakulás, a min a XVI. századtól fogva átment a nyugoti kard, a mi a különböző idomú kardkosarak alkalmazása által a kézfej megvédésében nyilvánult, valami kevés nyomot mégis hagyott a magyar kard fejlődésében s a keresztvasnak és markolatvégnek összekötése által olyan markolattípust fejlesztett ki, mely szorosan véve sem a nyugoti, sem a keleti markolathoz nem sorolható, hanem tisztán magyaros; czélszerűségét mi sem igazolja jobban, mint hogy a nyugot-európai kardmarkolat is többé-kevésbbé ehhez a tipushoz közeledett. A keleti kardnak megvan az a hátránya, hogy a kézfejet nem védi meg eléggé a vágás ellen; a XVI—XVII. századbéli nyugoti kardkosaraknál pedig sok a fölösleges részlet, a mi nemcsak nehezebbé teszi a kardot és a súlypontot a pengevég helyett a markolat felé tolja vissza, hanem igen gyakran a kéz szabad mozgását is hátráltatja.

A kézfejjvédő vagy kézmentő vas alkalmazására már a XVI. század vége felé találunk példákat. Ide tartozik egy körmendi pallos (Szendrei id. m. 350), melynél az egyenes keresztvas L alakban van fölfelé hajlítva, de a markolatfejjel még nincs összekötve. Hasonlót tapasztalunk

egy Báthori Istvánnak tulajdonított szablyánál, mely a krakkói hg. Czar-torisky-múzeum birtokában van. (U. o. 446.)

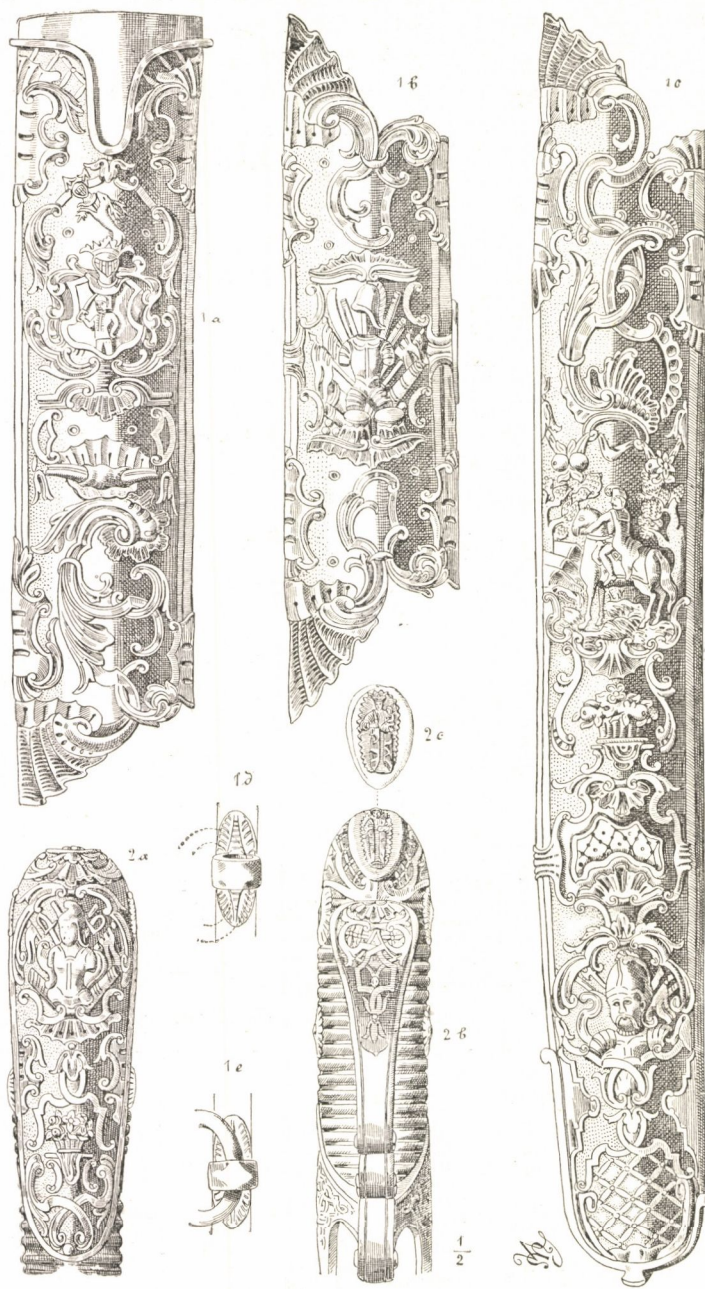
Innen már csak egy lépés volt, hogy a kézmentő vas végét kissé befelé hajlítva összekössék a markolatfejjel. A fejlődést a következő négy múzeumi kard tünteti föl.

Legrégibb köztük a VII. t. 3. sz. a. szablya, melynél a markolat-fejbe giletinczi Ostrosich Miklós országbíró neve (N: OST: d. Gy.) és 1609. évszám van bevésve s a múzeum birtokába Jankovich M. gyűjteményéből került. (Jelzése: Arm. Jank. 91.) Kiállítását tekintve, nagyon hasonló párja száz évvel későbbre van datálva; ez Béri Balogh Ádám, kurucz tábornok kardja (l. Szendreinél 792. l.), melyet hagyomány szerint XIV. Lajos küldött 1707-ben II. Rákóczy Ferencznek, ő pedig 1708-ban, a kölesdi győzelem után B. Balogh Ádámnak ajándékozta. Mindegyik szablya markolata ezüstből készült s arannyal futtatott lombozattal van díszítve, valamint a rhombus idomú középrészszel ellátott keresztvas, úgyszintén a hüvely ezüst pántolása is, csak hogy Ostrosich kardjánál az arabeszkyszerű lombozat domború, Balogh Ádám kardjánál pedig renaissance izlésű viráglevelekből áll és vésve van. A markolatfej előre hajlik s vágott végű. A keresztvas kis gombban végződik. Ostrosich kardjának hüvelye megfakult zöld bársonnyal van bevonva. A pengehát kettős kiugrású, a penge középrészét ugyanis nemcsak a hegyétől, hanem tövétől is kiugrás választja el; a pengehát alatt kettős vércsatornával van ellátva s a pengető kiugrása alatt a már fentebb említett (l. 21. l.) s a XVI. századbeli olasz pengéket jelző alakú bélyeg van bele ütve. Ettől különbözik Balogh Á. kardjának pengéje, mely jóval keskenyebb (csak 2 cm., míg amaz 3,5 cm.) s mindkét oldalára ponczolt alapon két csillag, arabeszk és vonaldísz s francia jelmondat van bevésve. Kétséget sem szenved, hogy ez utóbbi a kurucz kornál jó félszázaddal előbb és semmi esetre sem Francia-, hanem Magyarországon készült; virágdiszítését, melyben semmi sincs a barokk izlésből, a XVII. század első felének magyar ötvösművein találjuk; s ha igaz, hogy XIV. Lajos küldte ajándékba Rákóczynak, az ő birtokába valamelyik magyar huszártisztje útján juthatott, a francia fölírat minden esetre utólag került a pengére.

A kuruczkori magyar kardtipust a VI. t. 2. sz. a. díszes szablya tünteti föl, mely szintén a Jankovich-gyűjteményből való. (Jelzése: Arm. Jank. 92.) Ennél már a markolat és hüvelypántok kagylós, félkör-ives díszítésében erősen jelentkezik a barokk-izlés s a kacskaringós vonalak át vitték a keresztvasra és kézmentőre is, a miben még jobban kitűnt III. Károly kora, mint azt például a gr. Andrássy Géza tulajdonában levő «Vivat huszár» és «Pro Gloria Et Patria» fölírattal s huszár bevéséssel alakjával ellátott szablya mutatja. (Szendrei id. m. 682. l.)

A markolattípus különben az előbbinek a tovább fejlődése, csakhogy a markolatfej fokozatos görbülettel előre hajló vége, mint a XVI—XVII. századbeli magyar kardoknak egy nagyon elterjedt csoportjánál, gyenge horgasodást tüntet fel, melyhez van erősítve a szintén horgas véggel ellátott s itt kissé kiszélesedő kézmentő. A rovátkos famarkolat háta lombozatokkal ékített széles ezüst lemezzel van borítva s ez a lemezboríték aztán a későbbi magyar kardoknál is megmarad. Az ezüsből készült keresztvas közép része rhombus alakú s hátsó ága kis gombban végződik. A különben sima, négy cm. széles és 75 cm. széles penge mindkét oldalán nap, hold és csillagok vannak bevésve. A fekete bőrral borított fatokot csaknem teljesen eltakarja az aranyozott domború diszítványokkal gazdagon ellátott ezüst pántolás, melynek egyik oldalát a VI. tábla, 2., b. száma alatti rajz tünteti föl, másik oldalának nagyobbított rajzát pedig a VIII. táblán adjuk. A felső hüvelypánt barokkizlésű lombozatai és kagylói közt egyik oldalon egy vágató magyar huszár (VI. 2., b.), másik oldalon címer látható (VIII. 1. a.), mely kivont kardot tartó magyar vitézt, a címerpaizs fölött pedig koronából kiemelkedő, szájában két nyíllal átszurt sisakot tartó, ugró szarvast ábrázol. A középső pánt mindkét oldalára a szokott barokk diszítványok közt hadi jelvények vannak kiverve (VI. tábla, 2. b. — VIII. tábla, 1. b.) Az alsó pánt diszítványe lombfüzérek, kagylók, gyümölcsös kosár közt egyik oldalon (VI. 2. b.) vágató magyar huszár s alább hadi jelvények, másik oldalon (VIII. 1. c.) pihenő állásban levő kaczagányos huszár s alább sisakos és páncélos férfi mellképe. A markolat hátát borító aranyozott ezüst lemezen lombozatok, gyümölcsös kosár s hadi jelvények vannak domboruan kiverve (VIII. 2. a.), a markolatfej pedig (VIII. 2. b—c.) Szűz Máriát ábrázolja a kis Jézussal.

Sokkal egyszerűbb a IX. t. 1. sz. alatti, sárgarezes markolattal és pántolással ellátott szablya, mely a mult század dereka felé divatozó markolattípust ábrázolja. A kard Lanfranchi Enea hagyatékából került a M. N. Múzeumba s jellemzi egyfelől a keresztvas egyenletes keskenysége, melynél teljesen hiányzik a középrész rhombus idomú kiszélesedése, másfelől a kézmentő állása, mely nem derékszögben, hanem kissé ferdén indul ki a keresztvasból a markolatfej felé s ezen ferde irányát megtartva, felső vége minden behajlás nélkül kapcsolódik a markolatfejhez. A penge keskeny, mindössze három cm. széles, hossza pedig 71 cm. (Az egész kard 83.5 cm.) Egyik oldalára a koronás magyar címer van bekarcolva *Soli deo / gloria* fölirattal, másik oldalára kivont kardot tartó kucsmás magyar vitéz s fölötte ezen fölirat: *Vincere / Aut mori*. Ez alatt a penge egy gerincz által két ágra osztott vércsatornával van ellátva. Készítője a penge fokába véssett fölirat szerint: *M. Johannes Mayrschoffer In Passau. Anno 1736*. A barnabőrral borított hüvely

112 sz Arm Sank 92

VIII. TÁBLA. RÉSZLETEK A VI. TÁBLÁN 2. SZ. A. KÖZÖLT SZABLYÁRÓL.

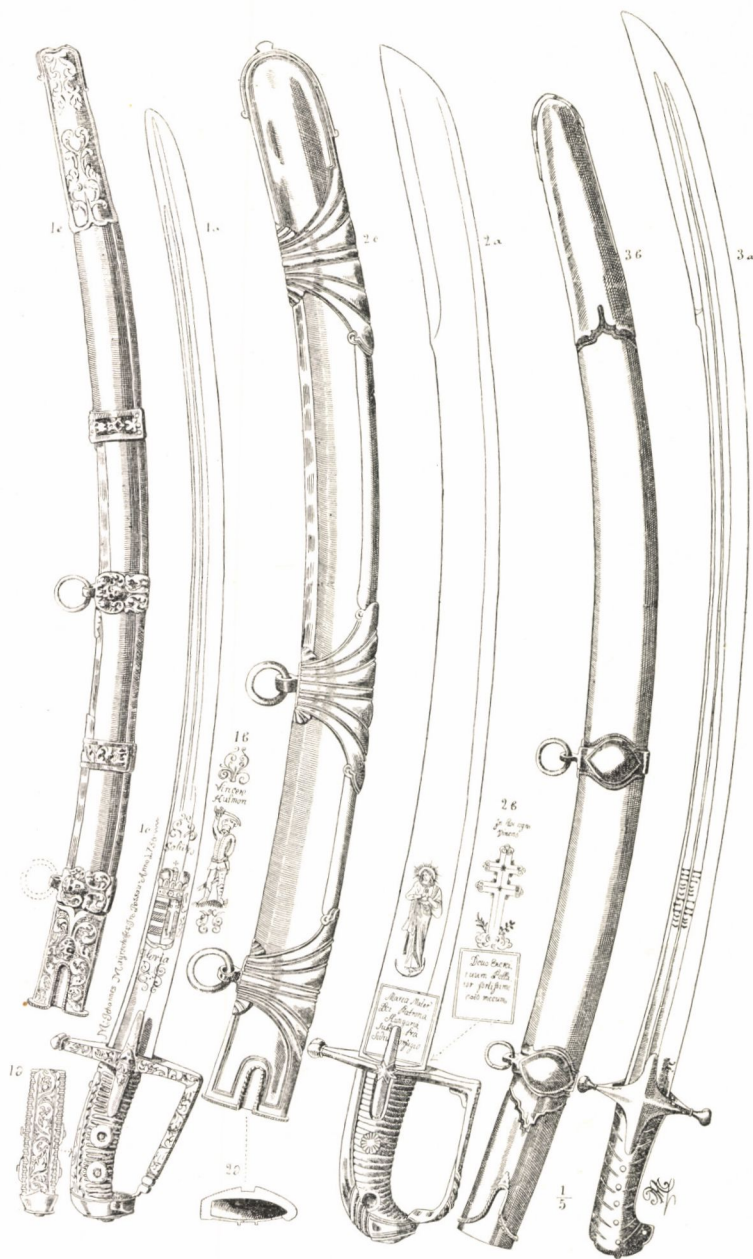
sárgaréz pántolásának díszítménye (lombozat s emberfő) meglehetősen durva. A IX. tábla, 2. szám alatt a Mária Terézia-korabeli kardoknak egy nagyon jól ismert típusát mutatjuk be. A markolatból eltűnnek azok a kacsaringós vonalak, melyek a barokk ízlés idejében divatoztak, egyenes a keskeny keresztvas és két tüskéje, egyenesen áll a kézmentő és markolat s csak végükön hajlanak egymáshoz, úgy hogy egészben véve körvonalaik szerint méhkas idomhoz-hasonlíthatók. A rovátkos fekete bőrrel borított markolat háta sárgaréz lemezzel van fedve. Ez a típus csaknem egy századon keresztül fenmaradt a magyar kardnál s csak a jelen század harminczas évei felé kezdenek új markolatformák elterjedni. Vörös bársony tokja roccoco-ízlésű rézpántolással van ellátva. A 77 cm. hosszú s 4·6 cm. széles penge egyik oldalára félholdon álló s imádkozó Szűz Mária van bekarcolva, alatta négyszögű keretben cursiv írással a következő öt soros fölirattal: *Maria Mater/Dei Patrona/Hungariä/sub tuum Prä/sidium confugio*; másik oldalon szintén bekarcolva két pálmaág között a kettős kereszt látható, fölötte szintén cursiv írással két sorban: *In hoc signo/Vinces*, alatta négyszögű keretben négy sorban: *Deus Exerci/tuum Bella/tor fortissime /esto mecum* fölirat. A pengefok tövébe a készítő neve: *Pottenstein* neve van bekarcolva.

A Máriás magyar kardpengék nagyon kedveltek voltak s különböző változatban fordulnak elő a XVII. századtól kezdve. A legrégibb s 1609. évszámmal datált Máriás-pengét Damjanich János egyik kardján találjuk, mely Aczél Péter birtokába s innen gr. Kreith Béla szabadságharczi gyűjteményével a M. N. Múzeumba került. Fölirata, csak hogy másféle sorokba osztva, ugyanaz, mint a föntebbié. Kisebb-nagyobb eltérés tapasztalható az alakoknál is. Mária a gyermek Jézust tartja, jobbában pedig kormánypálczát, palástjában félhold van s a magyar címér. A kettős kereszt pedig nem felhőből, hanem koronából nő ki. Egy másik változatot, mely Forster Gyula birtokában van, Szendrei J. közölt. (662. l.) Ennél Mária* koronás fejét csillagkoszoru övezi, jobbában kormánypálczát, baljával a szintén koronás fejű Jézust tartja, a kinek kezében arany alma van; mellén az isten szeme látható; egyik lábával félholdon, másikkal a koronás magyar címér lombkeretén áll s palástjával körül fogja a magyar címet. Fölirata annyiban különbözik amazokétól, hogy «*Mater Dei Protetrix Vngariæ*» szavakkal kezdődik s ezen kívül mondatszalgban még a következő mondat olvasható: «*Accipe S. gladium Munus a Deo*».

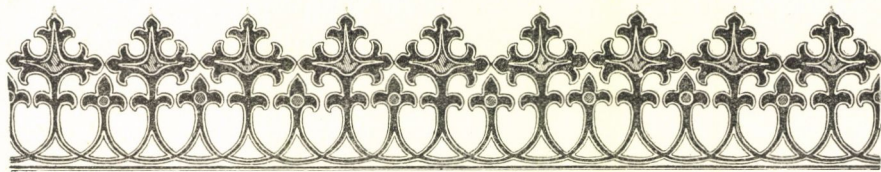
★

Az itt bemutatott kardokkal koránt sincs kimerítve a XVI—XVII. századbeli magyar kardtípus. Van még egy nagyon elterjedt csoport, mely talán a legáltalánosabbnak mondható. Erről azonban egy más alkalommal fogom elmondani észleleteimet.

Nagy Géza.

IX. TÁBLA. MAGYAR KARDOK A M. N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. Dr. PÓSTA BÉLA OROSZORSZÁGI TANULMÁNYAIRÓL.

Moszkvai, tveri, kievi, odessai és kercsi működéséről óhajtók beszámolni. Már utolsó jelentésemben * jeleztem, hogy utam befejező része, a munka rendszeressége és teljessége tekintetében korántsem ütheti meg azt a mértéket, mely utam korábbi állomásaira nézve irányadó. Ugyanott kifejtettem ennek okait is. Mindazonáltal igyekeztem a most mondott helyeken való tartózkodásomat is lehetően gyümölcsözővé tenni.

Moszkvában szakomat érdeklő két nagy múzeum és egy jelentékeny magángyűjtemény van; t. i. a történelmi múzeum, a Rumjantsoff-féle nyilvános múzeum és az Uvaroff-féle magángyűjtemény. Ezeken kívül tudomást szereztem arról is, hogy egy gazdag kereskedő, névszerint Scsukin Ivánovics Péter is tekintélyes magángyűjteménnyel rendelkezik, melyre nézve jogos a feltevés, hogy tanulmányozása, reánk nézve érdekes lehet, mert e gyűjtemény összeállításánál Filimonoff generális, az ismert orosz régész, a Rumjantsoff-féle múzeum őstörténelmi osztályának őre, érvényesítette szakbeli tanácsait.

Ami mindenek előtt a történelmi múzeumot illeti, annak anyaga oly gazdag, hogy feldolgozásába belé fogni képtelenség lett volna a rendelkezésemre álló rövid idő alatt. Arra szorítkoztam tehát, hogy lehetőleg azon anyagot szerezzem meg belőle, mely eddig összeállított csoportjaim kiegészítésére szolgálhat. Ilyenekül kínálkoztak: a) az a *vjatka*i csoport, melyből a mult jelentésemben említett szép honfoglaláskori típusú kard származik. Ebből a csoportból készítettem nyolcz fényképet, melyek a mondott leletet egészítik ki és különösen két öv s egy női táska jellemző maradványait tüntetik fel. b) Ehez csatlakozik a *permi csoportból* egy érdekes lelet, mely honfoglaláskori u. n. sassanid csoportunkra vonatkozó három érdekes darabot tartalmaz a permi, szolikampszki leletből. Azt is jeleztem már, hogy a kaukazusi régiségek között van egy csoport, mely honfoglaláskorunkkal szorosabb viszonyban áll. Ebből a csoportból tartalmaz a történelmi múzeum egy pár

* Lásd Arch. Ért. 1898. 69–74.

darabot Szanyiba (terszki vidék) nevű lelőhelyről, nevezetesen: két tükröt, egy csákányt, egy aranyozott — belül üres — karikát és egy domborműves ezüst lapot (alapján aranyozva) továbbá egy háromszög alakú áttört disztagot bronzból. Mondanom sem kell, hogy ezeket is lephotographáltam, annyival is inkább, mert ugyancsak Moszkvában a Rumjantsoff-féle múzeumban is akadtam egy szanyibai leletre, mely honfoglaláskori típusunkkal egyező öt kardot, három tükröt, egy gyűrűt stb. tartalmaz és a melynek pontos datumát a leletben előfordult érem adja, mely Adzerbejdtszanban a Hedzsira utáni VII. század elején, azaz a Kr. u. XIII. század elején veretett. Végül a multkori jelentésében is említett miskolci u. n. palaeolith leletünkre vonatkozó analógiákat is gyűjtöttem a történelmi múzeumból. A mi a Rumjantsoff-féle nyilvános múzeumot illeti, bennünket érdeklő csoportjában tartalmaz: öt szekrény altáji régiséget, melyeknek pontosabb átnézetébe nem mehettem bele. Ettől részben föl is mentett az a körülmény, hogy a Helsingforsban szerzett photographiák között valamennyinek fényképét megtaláltam. Van ezenkívül öt szekrény kaukazusi régiség, melyek Filimonoff lelkiismeretes ásatásaiból származnak, tehát abból az időből, a mikor még a nagyszámú turkálók nem tették megbízhatlanná e fontos csoportot. Ezeknek feldolgozása mindenesetre kívánatos lett volna, de erre már hiányzott az idő. Kiemeltem tehát belőle a reánk nézve legfontosabb csoportot, melyet a fent említett szanyibai lelet képvisel és erről készítettem öt felvételt. Van továbbá egy sírlelet, mely a Kiev vidéki Brandenburg-féle ásatások által színre hozott csoporttal egyezik. Ennek lefényképezése oly technikai nehézségekbe ütközött, melynek leküzdése három napot vett volna igénybe. Három nap pedig reám nézve, most az örökkévalósággal volt egyenlő. Ugyane múzeumban vannak az Uvaroff gróf méri gyűjtéseiből származó régiségek, melyek ezúttal már a harmadik helyre vándoroltak át. E vándorlás alatt még azok az etikettek is, melyek e gyűjteményt csak némileg is megbízhatóvá tették, elvesztek, vagy felcserélődtek. Bármennyire érdekel tehát bennünket e csoport, nem dolgoztam föl e leleteket, mert e feldolgozás a most mondott okból feltétlenül szükségessé tette volna a hosszabb időt igénylő utánjárást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e leletek feldolgozása kedvező körülmények közt az Uvaroff-féle Antiquités Meriennes daczára is, nem óhajtható. Egy érdekes csoportot tartalmaz e múzeum az u. n. skytha leletekből is, és a csoportból, mint teljesen hiteles összelet a Zagjelin E. I. 1865-iki ásatásából származó «Kazjol» kurgán leletei emelendők ki. E kurgán a tavri kormányzóság melitopoli kerületében a Dnjeper partján Novo-Alexandrovka falu mellett fekszik. Leletei kiadatlanok és mert könnyen hozzáfértem, jellemzőbb darabjairól szintén készítettem két felvételt.

Uvaroff grófné magángyűjteménye, egyike a legtekintélyesebb kaukázusi magángyűjteményeknek, mely azonban javarészt nem Moszkvában, hanem a grófné birtokán, vidéken van elhelyezve. E gyűjteményt maga a grófné fogja publicálni és pedig oly módon, hogy a publicálás kereteibe az északi Kaukazusra vonatkozó összes gyűjtemények és leletek anyagát belévonja. E publicatio első nagy kötete már ez évben meg is fog jelenni. Nagyon természetes, hogy ebből nem hiányoznak a Kaukazusból bennünket közelebbről érdeklő csoport leletei sem, ha mindjárt nem lelnek is oly részletes méltatást mint az reánk nézve kívánatos volna. Egy ily nagy összefoglaló munka természete kizárja ezt. Mindazonáltal e munka, melynek tábláit látni alkalmam volt, jó irányadó lesz nekünk későbbi kutatásainkban, a mikor is az első publicálás veszélyével nem keltünk fel semmi féltékenységet. A grófné különben szívesen megígérte, hogy bármikor is szívesen lát házánál és gyűjteményeinek feldolgozását készséggel engedi meg. Moszkváról ismeretes, hogy élénk archæologiai működés központja, a melynek lelke a moszkvai császári régészeti társulat. Ennek tulajdonát képezi az a gyönyörű múzeum is, mely Történelmi Múzeum neve alatt ismeretes. A társulathoz több fontos kiadványa van, melyek közül a két legfontosabb folyóiratot megszereztem. Szerettem volna még congressusait Труды-jait is megszerezni, de erre már nem futotta. A társulat üléseit felváltva majd Uvaroff grófné palotájában, majd saját házában tartja. Mindkét helyen végig hallgattam egy-egy ülést, mely alkalmakkor nemcsak a szakemberek nagy száma, de a tárgyalások menetének színvonala is meglepett. Megnéztem még az «Oruzsennaja Palata»-t is. Bár gyűjteményei szakomtól távol állanak okulás nélkül az itt tett látogatásom sem volt.

Fontos a magyar régészet szempontjából Kiev városa. Tulajdonképeni muzeális gyűjteményét az egyetem múzeuma képviseli csupán, de annál gazdagabb fontos magángyűjteményekben. Ezek közül ki kell emelnem a Choinovszky-féle gyűjteményt, mely «Régiség Múzeum» cím alatt hetenkint kétszer a nagy közönségnek is nyitva áll (40 kopek belépti díj mellett) s melynek bőtartalmú catalogusa is van. Továbbá a Chvoika-féle gyűjteményt, melynek tulajdonosa, az archæológiának buzgó munkása s kinek ásatásaival a szent-pétervári régészeti bizottság kiadványában gyakran találkozunk. A Hanenkó-féle gyűjtemény bár fényes, de szakomtól távolabb áll; javarészt régi képtár, középkor és újabbkori zománcz, de ebben is akadt egy pompás sassanid-csésze és egy igen jó skytha kurgán lelet, melyről alább szólok. Igen nevezetes a Tarnovszky-féle magángyűjtemény is, melyhez még csak Bobrinszki grófnak a kievi kormányzóságban fekvő smelai birtokán elhelyezett gyűjteményét kell említenem, mely e műszerető mágnes gyűjteményének jelentékenyebb

részét képezi. Kiebben szerencsés időben jártam, a mennyiben még együtt találtam ott a kievi történelmi és régészeti társulat ez évben rendezett régészeti kiállításának egész anyagát s ez lehetővé tette, hogy bővebb bepillantást nyerjek az itt összegyűlt archæologiai anyagba. Mindenesetre engem legjobban érdekelt az a gyönyörű sírlelet, melyet a Choinovszky-gyűjteményben levőnek már pétervári időzésem óta tudtam az irodalomból. E lovas sír (ló nélkül kiállítva) a Brandenburg-félélekkel correspondeál, kievi lelet s meglehetősen fontos felvilágosításokat ad egyrészt magára a Brandenburg-féle csoportra, másrészt e csoportnak összefüggésére hazai leleteinkkel. E sírban u. i. a Brandenburg-féle ásatásokból ismert sisakon, pánczélingen, kengyeleken, zablán, lándzsavégen és egy honfoglaláskori típusú kardon kívül egyéb melléklet is van; nevezetesen egy ezüst buzogány, egy ezüst, byzanti encolpium és két nyakperecz. Ez utóbbiak közül az egyik vasból van és spirál modorban rácsavart aranylemezzel van díszítve. Vastárgynak aranylemezzel való burkolására a mi honfoglaláskori csoportunkban, a mennyire emlékezetből mondhatom, a szolyvai kard nyújt példát, melynek keresztvasán a legutóbbi tisztogatáskor aranylemez burkolásra akadtunk. Hogy a szolyvai kard keresztvasát borító aranylemez és a Choinovszky-féle nyakperecz aranyburkolása közt az összefüggés egészen szoros, arról bizonyosságot tesz az a közösség, mely a két különböző lelet arany burkolatának *anyaga* közt, az arany minőségére (színére) nézve fenn áll, valamint a burkolásnál alkalmazott *technikai eljárás* teljes egyezése is. E szempontból igen fontos a Choinovszky-féle lelet nemcsak a Brandenburg-féle ásatások megítélésére nézve, de azon hazai csoportunk szempontjából is, melyhez szolyvai leletünk tartozik. Itt mindjárt helyre kell igazítanom egy mult jelentésemben becsuszott hibát, mely szerint a Brandenburg-féle ásatásokban előforduló kardoknak *karikás* szíj erősítője van. Ez nem áll s a tévedés onnan származik, mert a Kubán vidéki temetkezésekben előforduló hasonló kardok közt tényleg vannak ily példányok s a nagy sietségben erre vonatkozó jegyzetem csúszott a Brandenburg-félékre vonatkozók közé. Ha ennél a most megbeszélt csoportnál maradok, elsőrendű fontosságúnak kell jeleznem a Tarnovszky-féle gyűjteményt. Tarnovszky úr Brandenburggal együtt dolgozott, amennyiben azon kurgánok, melyeket az utóbbi felbontott, épen Tarnovszky úr birtokain fekszenek. Gyűjteményében ezen ásatásokból származó 7 kard van, a mi honfoglaláskori típusunkból, a melyek mind a kievi kormányzóság kanyevi és cserkaszki kerületének Kányev és Pekari közt fekvő részéről, mintegy 40 verstnyi rayonból, lovas temetkezésekből származnak. Ugyane gyűjteményben és ásatásokból egész sorozatát találtam u. n. hunn-germán és honfoglaláskori csoportunk jellemző kengyel típusainak, míg, s ezt ki kell emelnem, az u. n. avarkori típus

teljesen hiányzik. Tarnovszky úr egyszer s mindenkorra meghívott a birtokain teendő ásatásokhoz. Megígérte, hogy ásatásairól mindig s ha kívánom sürgönyileg is értesít. Ugyanitt megemlítem, hogy Choinovszky úr is, a ki hasonló természetű kurgánokról, szintén bír a kievi kormányzáság területéről tudomással, ugyanez ígéretet tette s mindkét úr hozzáfűzte, hogy a magyar szakembereknek ezentúl mindig és mindenben kész örömmel s teljes szívvel lesznek segítségére és rendelkezésére. Minden tőlük telhető eszközzel elő fogják mozdítani. Kiev vidéke eddigi tapasztalataim alapján egyike a legfontosabbaknak. Az e vidéken levő kurgánok száma rengeteg s Antonovics egyetemi tanár most megjelent munkájából tudom, hogy e kurgánoknak mindössze 6%-a van eddig fölnyitva. Az ásatások e vidéken épen most fognak nagyobb erővel megindulni, mert egy nagy múzeum-épület emelésére már két millió rubel gyűlt egybe s a múzeum a legközelebb felépül. Mindez kétszeres kötelességünké teszi a területek pontos figyelemmel kísérését, annyi-val is inkább, mert a délorosz területen úgy látszik épen a kievi kormányzáság területe az a legészakibb határ, a melynél feljebb csak alig valamivel terjednek a bennünket szorosabban érdeklő természetű leletek. Fontos volt a kievi kiállítás a skytha-leletek szempontjából is. Egyebek közt a poltavai kormányzáság romenszki kerületének Volkovczi falujából voltak kiállítva gyönyörű kurgán leletek, melyek Hanenkó úr költségén Mazaraki úr által ásattak ki. E lelet a csörgős póznávegeket négy példányban tartalmazta s ezek mellett három teljes kantárfelszerelés maradt meg egy csomó más jellemző tárgy társaságában. Aldoboji kardunknak édes testvére és egy nagy bronzdísz tárgy, a mely a most mondott csörgők alkalmazására vet világot, egészítik ki e csoportból a nevezetesebbeket. A Hanenkó-féle szassanida csészét, mely szintén e kiállításon volt, már emítettem. Ehez még csak egy kard bronz kézvédőjét kell említenem a kiállításról, mely díszítményeivel a Szamokvaszoff-gyűjteményből ismert (Kondakoff: Ruszkija Drebnosztii) tülök ezüst szegély-diszének ékítményeivel áll összefüggésben. A Chánovszky-gyűjteményből, melyben különben a már említett lovas temetkezésen kívül még más öt, honfoglaláskori típusú kard is van, ki kell emelnem egy más csoportot is, mely a mi u. n. jazyg-szarmata kori leleteinkkel (Vizesda stb.) áll rokonságban. Nevezetesebb darabjai; nagy chalcedon gyöngyökkel ékített fibulák, háromszárnyú nyílhegyek, csatok, egy kard chalcedon ellenzővel, stb. Ugyane gyűjteményben a mi Kr. u. IV. századbeli leleteinknek is egy csomó analogiájára akadtam.

Hazai vaskorunk u. n. skytha phasisa a La Tène-stylü darabjaival olvad egybe, sőt a La Tène izlés végső hangjai még kezdő római korunk régészeti leleteit is színezi. Kiev előtt is kaptam már, a pétervári archæologiai bizottságnál egy hasonló vegyes természetű leletet,

de Kievben e leletek egész bősége tárult elém s nemcsak az e leleteket jellemző bronz mellékleteknek jutottam itt nyomába, mint átmeneti La Tène fibulák, bütykös karikák stb., de az ép oly jellemző agyagművéségnek is egész sorozata tárult elém, különösen a Tarnovszky-gyűjteményben, s ha itt ezt, — úgy az egyetemi gyűjteményben, a mi rákosi leletünknek (vasúti pályaudvar) hajszálig egyező pendentjút kaptam meg, melyet egy kiválóan nagy kagyló-ékszer jellemez. Ehez hozzá tehetem még, hogy tiszta (közép La Tène) fibulából is kaptam a Chvoikagyűjteményben két példányt. Sommásan csak annyit jegyzek meg, hogy mindez anyagról 67 drb rajzot és 20 fényképi felvételt készítettem. A Tarnovszky-gyűjtemény tárgyairól sem rajzom, sem fényképem nincs, minthogy annak készítésére időm nem volt. Tarnovszky úr megígérte ugyan, hogy a kijelölt dolgokról küld utánam fényképeket Tiflisbe, hogy azonban megkapom-e, arról nem felelhetek. Kievben a jövő év augusztusában Uvaroffné elnöklete alatt archæologiai kiállítás és congressus lesz; ha csak lehet, meglátogatom.

Odessában mindössze két gyűjteménnyel volt dolgom: az egyik az odessai történelmi és régészeti társulat múzeumának gyűjteménye, a másik Maurocordató úr magángyűjteménye. Az egyetem gyűjteményéből, mely javarészen kercsi, olbiai és pantikapaioni feliratokat, sculpturális emlékeket, festett vasakat és terracotta tárgyakat tartalmaz, bennünket különösen öt szekrény tartalma érdekel. Ezek közül egyetlen lelet az, a mely a Kaukazusból ismert szanyibai lelettel és így honfoglaláskori, vagy Árpádkori leleteinkkel van összefüggésben. Ez Bergyánszka falú mellett levő Kurgánból származik. Gyönyörű lelettel van képviselve, a mi u. n. gepida (?) korunk s ez a lelet, bár meglehetősen gyengén illusztrálva Stern E. egyetemi tanár és múzeumi őr által publikáltatott az odessai történelmi és régészeti társaság Zapiski-jában. Van egy más lelet, a mely a benne lévő chalcedon-gyöngy alapján I—III. századbéli leleteinkkel analog, azonban aranyozott ezüst csatjaival, azon, hogy úgy mondjam osztrogót lelettel függ össze, a melynek jeles képviselőjét a permi, muszlyunovai leletből jelentettem Pétervárról. Van azonkívül egy kericsvidéki lelet Zriniscse faluból a múzeumban, mely a hazai, vizesdai leletünk analogiája, melyben jazig-szarmata kori környezetben, a mi budapest-angyalföldi leletünk aranynyal áthuzott bronz gombjainak analogiáit is találom. Ezen lelet az odessai társulat Zapiski-jának XXI. kötetében fog megjelenni. Más zárt lelet a gyűjteményben nincs. Van azonban egy csomó szórványos lelet és pedig 40 tábla Olbiából 23 tábla Pantikapaionból és Kercsből, 3 tábla a jekaterninoszlávi kormányzóságból, 1 tábla Tyraspolból, 1 tábla Krimből, 5 a chersoni kormányzóságból, 4 a Dnieper és Búg partjáról, 1 a tavri kormányzóság Bjelozjorka falujából és 1 Novo-Rossijszkból. Ezek

között bőven található a vonatkozás hazai lelet csoportjainkkal, a minek folytán bármily kevés idő állott is rendelkezésemre, mégis 24 felvételt készítettem ezekről.

A Maurocordato-gyűjtemény már nem volt szűz, mikor én meglátogattam. Maurocordato úr u. i. fiatal kora daczára már 14 éves gyűjtő s ez idő alatt gyűjtését kercsi, olbiai, pantikapaini és ezekkel szomszédos területek bronz, arany, antik üveg, terracotta és festett edény leleteire terjesztette ki. Ujabb időben azonban specializálni óhajt s minden erejét a terracottára, illetve festett edényekre koncentrálja, a melyekből elsőrangú gyűjteménye van s ez okból arany és bronz-gyűjteményét eladja. Gróf Zichy, ő exja előbb érvén Oddessába, mint én, meglátogatta Maurocordato úr gyűjteményét s az arany tárgyakból 400 rubelért megvett egy skytha övhöz tartozó aranydiszítványokat, egy pár arany függőt és egy bronz állatalakot. Mikor én áttekintettem e gyűjteményt, találtam abban még 543 drb arany ékszert és ezek között egy öv felszerelését, mely ép úgy, mint az egyetemi gyűjtemény zrinyscei lelete a permi, muszlyunovai lelettel egyezik; a többi római császárkori készítmény, melyek bennünket csak másodsorban érdekelnek, leszámítom egy részben ezüstből, részben aranyból készült koszorút, melynek ezüst szár-részletei azon formakörre emlékeztetnek, melyek a mi Kr. u. I—III. századbéli kéttágú övcsüngőink technikai körét is képezik. Megemlítem még, hogy az odessai történelmi és régészeti társulat Zapiszki-jának 20 kötetét is megszereztük, s hogy a múzeum anyagáról egy nagy kiadvány indult meg, melynek első kötete egy csomó phototypiai táblán nagyszámú terracottát közöl. Ára 6 rubel lévén meg nem vehettem, de minthogy az egész múzeum anyagközlésének első kötete, melyet még sok fog követni s a classicai archæológiára érdekes anyagot tartalmaz, jó lenne megszerezni, annál is inkább, mert két nyelvű. Stern útján megszerezhető.

Odessából f. hó 24-én rohannunk kellett Batumba, mert az út a tengeren 5—6 napot vesz igénybe. Batumból—Tiflisig is betart az út vagy két napig, nekünk pedig április 1-ére a gróf úr ő exciája kívánsága szerint Tiflisben csatlakoznunk kell hozzája. Nagyon természetes, hogy az Odessától Batumig eső azon állomásokon, a melyeknek múzeuma van, csak annyit időzhettünk, a meddig hajónk ott állomásozott. Nevezetesen Sebastopolban 1 órát. Itt tehát a Sebastopoltól 3 verstnyire fekvő Chersonesi múzeumot, mely hallomás szerint ásatásokból származó régiségeket is tartalmaz, meg nem nézhettem, mert az út kocsin oda, legalább félóra, vissza szintén annyi. Feodosiában reggel 4 órakor állottunk meg s 6 órakor már tovább indultunk. Ezen időben természetesen nem lehetett múzeumot látogatni. Az egyetlen Kercsbe érkeztünk kellő időben, azaz d. u. 1 órakor s volt egy teljes órára a múzeum

megtekintésére. E múzeum a Mescsánszkája-utca keleti végén egy bérházban van elhelyezve. Áll egy előszobából, egy nagyobb, két ablakos és egy ehhez csatlakozó egy ablakos szobából. A nagyobb szobában van három fal melletti tárló, egy nagyobb és két kisebb középtárló. A kisebbik szoba közepén egy díszes fa sarkophág áll és még két más, fal melletti tárló. A múzeumnak nyomtatott catalogusa nincs, a tárgyak lelőhelyét illetőleg egyedül az ott jelenlévő szolga adott felvilágosítást s e szerint a múzeum anyaga csupa kercsvidéki leletből áll. Javarészt antik feliratok (melyekből egy csomó az udvaron is hever) kulturális részletek, festett vázák és üvegedények képezik. A középtárló egyik oldalát (a nagyobb szobában) római császárkori, gyári készítményű aranyékszerek töltik ki. Ugyanilyenek láthatók a tárló másik oldalának egy részében is, de itt van egy világosan összetartozó lelet, mely tökéletesen pendent-ja az odessai múzeum fenn említett nagy u. n. jazigszarmata kori leletének. Van ugyanitt ezenkívül, 7 drb ezüst csatt és egy karika ráfűzött gránátos nyúlványnyal, mely a sokszor említett permi muszlyunovaival egyezik s úgy látszik ehhez tartozik egy félkorongos fejű fibula-töredék is; 14 drb préselt aranylemezből készült, ezüstre húzott, közepén carneol gyönggyel ékített övdísztag, egy svaszikás, áttört ezüst övközéptag, egy nagy ezüst csatt, egy kisebb aranynyal borított, ezüst csatt, valószínűleg ez utóbbihoz tartozik. Az egyik kisebb tárlóban van 5 kétélű, egyenes vaskard, 1 tör, 1 lándzsacsúcs és két vascatt, melyek I—III. századbéli emlékeink analogiái. A másik kisebb tárlóban hasonlókorú csattok s egyéb apróságok között egy bronz doboz látható, mely a Chvoika-gyűjtemény kardról való, bronz kézvédőjével, illetve a Szamokvaszoff-féle túlok szélidiszítményeivel egyező ékítményeket visel. A rendelkezésünkre álló egy órában Jankóval együtt neki estünk a rajzolásnak és a fontosabb dolgokról 23 drb vázlatot összerapiálván, be is fejeztem azon előkészítő út tanulmányait, a melynek egy évig kellett volna tartani, tartott 7 hóig, a melynek jól felszereltnek kellett volna lenni s a melyben épen a felszerelés hiányzott, a melynek nyugodtnak kellett volna lenni stb. Tveri látogatásomat kifeleltem, most csak röviden annyit jelezhetek, hogy a tveri kormányzóság területén felbontott 779 sírleletből e múzeumban egyetlen egy sincs. Kicsi az egész, bennünket érdeklő dolgot nem tartalmaz.

Dr. Pósta Béla.

II. REINECKE PÁL KÖKORI EMLÉKEKRŐL. Mikor e folyóiratban egy alkalommal az újabb kőkor szalagdiszű agyagművészete által képviselt korszakáról értekeztem*, az európai ifjabb kőkornak több országban kimutatható

* Arch. Ért. 1896. 289—294.

egyéb korszakait is szóba hoztam. Egyikét képviselik a «harangidomu poharak», a másokban jellemző díszítés a zsinegdíszű keramika. Magyarországon eddig e három neolithikus korszak közül, mely Európában és különösen középső Európában igen szélesre terjedt és ott egymást fölváltja, csak a szalagos díszű keramika és a harangos billikomok szakasza ismeretes. A zsinég díszű keramika s a vele járó jellemző kőszerszámok korára Magyarországon még nem akadtak biztos tanúságok. Volt ugyan egyszer-máskor ily «zsineges díszű» agyagművekről említés, de e hírek tévedésen alapultak. Virchow R. jelentésében a lengyeli sánczműről szól kölesdi edényeken állítólag előforduló zsinegdíszekről,¹ melyekről azt látszik hinni, hogy újabb kőkorbeltől; de ebben nem járt helyes nyomon, mert a kölesdi agyagművek az ifjabb bronzkorból erednek, sem a díszítés formája, sem előállítási módja tekintetében nem függnek össze a neolithkori zsinegdíszű emlékekkel és azért helyesen tette e folyóirat szerkesztője, mikor a kölesdi edényeket bronzkori művébe fölvette.²

A Götze és utána M. Hoernes ismételték Virchow tévedését. Götze Kölesden kívül még Nyitráról is idéz zsinegdíszű edényeket, de ezúttal is tévedés forog fönn.³ Máshelyütt, mikor a neolithkori kereskedésről értekezik⁴ és a mikor egyébként más sok hibás véleményt is nyilvánít, állítja, hogy Magyarországon vannak oly kőszerszámok, melyek tipikusak a zsinegdíszű agyagművesség korára, de állítását nem támogatja példákkal. Miután nem saját tapasztalásai alapján ismeri a magyarországi kőkor maradványait, csak összetévesztés forog fönn, mely talán A. Vass valamely alkalmi megjegyzéséből eredt. M. Hoernes, a kinek a nézetei szintén sokszor nem önálló szemléleten alapulnak, szintén szól legújabb művében⁵ magyarországi zsinegdíszű keramikáról s ebben nyilván Götzt követi; ez is tehát azon sok téves és hamis adat egyike, melyek, sajnálatunkra, e könyvben találhatók.

Többször jártam be a magyarországi múzeumokat, mégsem mondhatom, hogy sikerült volna edényre, vagy kőszerszámmra akadni, melyet biztosan lehetne ennek a korszaknak tulajdonítani. A zsinegdíszes edények területe éjszaki és déli Németország, Cseh- és Morvaország, az orosz keleti tengeremelléki tartományok vidéke, a Visztula területe, Galiczia, déli Oroszország stb.; Magyarország felé, a mennyire eddig tudjuk, a terület határai a Kárpátok.

A korszakból kevés számmal vannak jellemző edényidomok. A bögrék rendszerint vagy «amphorák», miként Klopffleisch nevezi, vagy «hajlítottoldalú» poharak. A terület keleti vidékein a «hengerded» poharak sem ritkák.⁶ A sírokban, melyben az igazi újabb kőkori zsinegdísz előfordul, mint e kőkori idő-

¹ Zeitschr. f. Ethnologie XXII. 1890. Verh. III.

² Hampel Bronzkor CXXVIII, CXXIX, különösen CXXIX. 21. Németországban is megtörtént némely helyütt a bronzkorban, hogy a zsinegdíszű utánózták.

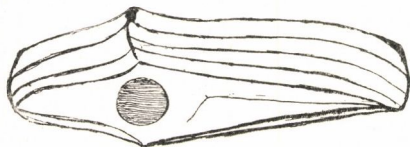
³ A Götze Gefäßformen der neolith. schnurverzierten Keramik im Saalgebiet 65, 68.

⁴ Bastian Festchrift Berlin 1896., 342.

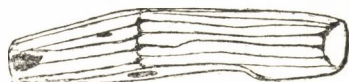
⁵ Hoernes Urgeschichte der bild. Kunst. 263.

⁶ «Amphorák»-at közöl Götze i. h. 1—3. ábra, «hajlított oldalú poharakat» geschweifte Becher u. o. 11., 13., 16., 25. ábrák; Götze, e táblára tévesen egy harangpoharat (28. ábra) és egy szalagos díszű edényt tett (45. ábra); hasonlóképp nem tartoznak ugyanabba a sorozatba a 20., 26., 27., 30., 33., 35., 39. és 44. sz. alatt ábrázolt tárgyak.

szakok jellemző kőszerszámok szerepelnek *a)* kőékek, idomuk hossznegyszög, vagy megközelíti a hossznegyszöget, az élük két oldalt ki van csiszolva és *b)* átfúrt kőkalapácsok, melyeknek idoma gyakran igen csinos, fölületüket geometriai lapokban csiszolták ki. Az előbbi fajtát nehéz pontosan leírni és csak hosszú gyakorlat után lehet hasonló példányoktól megkülönböztetni, ellenben könnyű felismerni az u. n. «facettirt» kőbaltákat. Két példány ábráját közöljük; egyik (1. ábra) a moldvai tartományból való és kissé durva, a másik, igen csinos példány, déli Németországból ered.

1. Kőkori többlapú csiszolt kőkalapács
Moldvaországból. $\frac{1}{2}$ n.

2. Délnémetországi kőkalapács. $\frac{3}{4}$ n.

Dr. Reinecke rajzai.

Hogyha ily fajta kőbaltákat magyarországi hiteles lelőhelyen bizton meg lehetne állapítani, akkor Magyarországra nézve is be volna bizonyítva a zsineges díszű keramika újabb kőkori csoportja és azért azt a kérést intézem szakértársainkhoz, hogy ilyen kőszerszámokról, magyarországi lelőhelyük biztos, ábrák kíséretében hírt adjanak, miáltal a magyarországi őskor egyik kérdése dűlőre kerülne.

E folyóirat minapi 2. füzetében a 137. és 150. lapokon közölt szelevényvadási cserépedény igen szépen képviseli azt a szalagos díszű keramikát, melynek előfordulását a Tisza vidékén, már egy alkalommal jeleztem.* Ennek a négyszögű, virágvederhez hasonlító cserépedénynek az idoma a szalagos díszű keramika emlékei közt alighanem magára áll. Vele megegyező példányt csak a tordosi kőkori telepről ismerek, azonban bizonyos fokig párhuzamos vele a tordosi s egyéb erdélyi és tiszavidéki őstelepeken sűrűn előforduló pohár típus, melynek harántos átmetszete négyszögű.** Az edény díszítése úgy technikai, mint ornamentális oldalát tekintve, szintén a mellett szól, hogy a szalagos díszű csoporthoz tartozik, annak a jellege kilátszik minden részletből. Különös érdeket nyer az edény a két keskeny oldalán jelentkező emberi idom által; kár, hogy az egyik oldal csak csonkán van meg. A jókarban levő oldalon ábrázolt idom meglepően hasonlít a zágrábi muzeumban őrzött szalagos díszű cserép aljába bekarcsolt alakhoz; a cserép Vukovár-Vucedol (Verőczem.) területén fönmaradt újabb kőkori telepről való. Mindkét emberi idomnál a test erősen szűkül a csípő táján, a miért az archæológiában is darázscsípőjű idomról szólunk; ugyanezt az idomot ölti az emberi test azokban a rajzokban, melyekkel sokkal későbbi időben, az u. n. Dipylonedényeket ékítették. A két edény emberi alakjai csak a karok hajlása tekintetében térnek el egymástól.

* A. É. 1896. 288—294.

** Említendő a Tisza vidékéről néhány darab (Arch. Ért. 1896. 293. lap 4. és 5. ábra, ez utóbbi ábra felfordítva áll.

A vukovár-vucedoli edénytöredék ugyanazon neolithikus szakaszhoz tartozik, mint a szelevény-vadasi edény, de nem ugyanazon helyi csoporthoz.

Ez utóbbi ugyanis az erdélyi, tiszavidéki és boszniai területek egykorú csoportjából való, míg az előbbi közelebbi rokonságban van a keleti alpesek vidékének csoportjával, nevezetesen a laibachi tőzeg czölöpépítményeiből származó cserepekkel.* Még megjegyzendő, hogy Szelevény nem esik messze Szentestől, a honnan már egy korábbi alkalommal ismertettem hasonló cserepeket.

Mainz, 1898. május elején.

Dr. Reinecke Pál.

III. CZIRÁKY GYULA : A BOGOJEVAI (BÁCSM.) ŐSTELEPRŐL.

Figyelemmel kísérem őstelepünket és a szebb napok alkalmával néha-néha dolgoztatok is benne, de kisebb mérvű ásatásaim alkalmával alig valamit érő emlék jutalmazta fáradságomat. Mindazáltal megemlítenédnek tartok egy 4'4 cm. hosszú kemény csontból igen hegyesre munkált, sima csont nyíl- vagy árhegyet, melynek alsó vastagabb részén a kötő eszköz számára bevágást faragtak. Ezenkívül egy igen világos zöld, inkább kék színű, több gömb-dodorodásból álló gyöngyszemet találtunk, mely nézetem szerint egészen patinává vált *réz-gyöngy*. Lecsorbult oldalán összehajtogatott, igen vékony lemezek keresztmetszetei látszanak.

Nevezetesebb a következő lelet. 1898. ápril 14-én kimentem őstelepünket megnézni. A homokhányó ember egy talált ember-koponyát (ketté törött) mutatott s megmutatta a helyet is, honnan előkerült. Ez pedig a műúttal egy irányban, tehát délnyugot-nyugot és északkelet-keleti irányban leásott partoldalban volt látható. Magának a sírnak alakja *verem-alakú*. Felső 91 cm. átmérőjű nyílása lejjebb 122, majd 140 cm.-nyire bővül, míg 140 cm.-nyi mélységben** a homokot eléri. Alakja szépen kivehető volt; mert fekete tartalma 1 dm. híján a szép sárga löszbe nyúlik.

Fenekén kilátszott egy csontdarab s reményem volt a csontváz nagy részét megtalálhatni. Nem is csalatkoztam. Felülről megkezdtük az ásást a verem szélességében; később — mikor már a csontokhoz közeledtünk — késsel magam távolítottam el a földet körülök. A belőle kiszedett földhumusz, ittott löszszel s sok löszkövel keverve. Volt azután benne kisebb-nagyobb piszkos, majd élénk vörösré égetett földdarab, sok cserép (melyek a lakásokból előkerültekkel megegyeznek), kisebb csontok és kevés békateknő- (folyami kagyló) törmelék. Mindez a gödör alsó részén nagyobb mennyiségben jött elő, feljebb — a nyílás körül — kissé tisztább volt a föld. Onnan magyarázható meg ezen körülmény, hogy a sírt közvetlen lakásaik közelében ásták (alig 2—3 m.-nyire volt tőle keletnek egy árok-alakú lakás), a kiszedett sárga föld összekeveredett a szabad tűzhelyek maradványaival s mikor a gödröt betemették, mindent belehánytak. Nevezetesebb emlék a sírgödörből nem került elő. Egy csont-ár, egy kis nucleus-féle az egész, a mi a hulladékkal jutott a gödörbe. Egy bögre a csontváz feje körül találtatott. Óvatosan elmozdítottam

* Részletesebb felvilágosításokat l. Mitth. d. Wiener Authr. Ges. XXVII. 1894. Sitzgeber 78—80.

** Mélysége most csak 1 m., ehhez hozzá kell adnunk a műútba behordott 40 cm.-t.

minden fölösleges földet a csontváz körül s mikor az egészet kitakartam, azt láttam, hogy fejét, nyakát a homokhányás alkalmával csakugyan eltávolították. Bordái közül pár álborda volt csak meg. Ott volt a felső és alsó karcsont, a gerincznek nagy része, a medencze-csont s az egész alsó test váza. Mindebből azt constatalhatom, hogy itt egy zsugorított alakban eltemetett hullával van dolgunk. A különbségek, melyek az eddig talált ilyenmő temetkezési szokástól részben elkülönítik, a következők:

a) Nem a «Flachgrab», hanem a valóságos verem-alakú sírgödő egyik fő, jellemző sajátága; olyanforma, mint a *lengyeli* verem-alakú lakások. b) Iránya határozott dél és észak úgy, hogy feje délnek, lábai északnak vannak. c) *Bal oldalán fekve, arczczal nyugotnak néz.* d) Kezei nincsenek anynyira behajtvva, mint a lengyeli hullaké, hanem a felső karcsont körülbelül párhuzamosan halad a gerinczczel s az alsó kar ebből csaknem egészen 90 fok alatt indul ki. e) Lábai össze vannak húzva, de ismét nem olyformán, mint a lengyeli csontvázakon láthatni. Először bal lábát zsugorították össze a hullának, kissé előrehajtvva, (úgy, mint Pulszky Magy. Archaeol. I. k. VII. tábláján látható), a jobb láb czombcsontja körülbelül egy irányban haladt a gerinczczel, s térdesuklója a bal láb bokáján feküdt s innen hajlították be az alsó lábszárt. Lehet, hogy a nagyobb égett földdarabokkal hozták ily helyzetbe a hullát, azokat tették a hulla és gödör oldalai közé, ha kellett. Jobb lába alszárcsontja alá legalább, hogy támpontja legyen, vastag cserépdarabokat raktak. A kiásott csontvázat sértetlenül hagyva, szalmával s vékony földréteggel betakartam, hogy az érdeklődőknek alkalomadtán megmutathassam. Már 1894-ben turkáltunk egy hasonló fekvéső csontvázat Németh Imre tanító úrral (ez egészen a lakások között volt), de akkor a föld keménysége miatt e téren való járatlanságom semmi sikert nem produkált.

Bogojeva, 1898. április 17.

Cziráky Gyula.

IV. MAJLÁTH BÉLA: ÚJABB ALPÁRI LELETEKRŐL. A Duna-Tisza köznek azon része, mely Szolnoktól egyenes irányban kelettől nyugatnak Abony, Czegléd, Vass-Kis-Kun-Laczháza felé terjed, délen Bács-Bodrogmegye határolja el, a Magyar Alföldnek azon mély síkját képezi, a mely archaeologiai szempontból a lelő helyek nevezetes területének bizonyult. Szakszerű ásások mellett a szőrványos és a véletlen leletek úgy a tudományt, valamint a gyűjteményeket érdekes eredményekkel és tárgyakkal gyarapították. Az őskor neolith idejétől a kultur korszaknak minden mozzanatain keresztül az Árpád-házi királyokig találjuk itt az egykori művelődés emlékeit sírokban, halmokban, homokbuczkákban elrejtve, hol a szántó-vető ekéje veti föl a barázdában, hol a kapa és ásó emeli ki a földből a régiségeket. S míg a lelettárgyak egy részét a rendszeres ásások, a szakszerű megfigyelések, a lelet körülményeinek lelkiismeretes följegyzése a tudománynak is hozzáférhetővé teszi, másrészt untatlan turkálás által rossz anyaggá válik, elkallódik, vagy olyanok birtokába kerül, a kik a lelt tárgynak tudományos érdekességét nem ismerik, a lelet körülményeit nem tudják, nem közlik, fel nem dolgozzák. Ez azonban mindenütt így van, az ország minden részén, hol sporadikus leletek fordulnak elő, vagy vélet-

lenül feltárt kincsek nyomára jutnak. De míg az ilyen leletek korának meghatározása összehasonlítás által megállapítható s talán a lelet helyének történet-földrajzi fontossága nincsen, itt a Duna-Tisza köze első sorban kiváló történet-földrajzi jelentőséggel bír a leletekkel szemben, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a régi műveltségnek vándor- és hódító útja kelettől nyugat felé Európa nyugati országaiba a magyar alföldön vitt keresztül s itt a népek időnkénti megállapodása, rövidebb, hosszabb ideig való tartózkodása, kulturájuk emlékeit is itt hagyta. Eltekintve most már a neolith és bronzkornak kultur népeitől, fontossággal és tudományos jelentőséggel bír minden egyes lelet tárgya, nemcsak a kor meghatározására, a melynek az emlék maradványa, de egyszersmind azon népnek megjelölésére is, a melytől az eredett, mert hazai archaeológiánk tudományos haladására nem elég megállapítani annyit, hogy ezen vagy azon tárgy kelta kori, vaskorszaki, római- vagy népvándorláskori, mert míg a kelta és vaskor sok századig, a római foglalás négy századig, a népvándorlás a honfoglalásig hat századon keresztül tartott, s mind ezen időszak alatt történelmileg ismert népáradat hullámai vonultak, megállapodtak, laktak a magyar alföld mély síkjain, a Duna-Tisza közt; lehetőleg kutatnia, földérítenie kell az archaeológiának azt is, hogy a számtalan népfajok és néptörzsek melyikének kulturáját hirdetik a lelettárgyak, a mit csak akkor eszközölhetünk, ha a tárgyak általános jellege mellett a lelet körülményeinek pontos ismeretével is bírunk.

Igen jól tudjuk, hogy mindezzel semmi újat nem mondottunk, sőt számtalanszor ismételt útszéli nézeteket írtunk le, de feljogosított erre azon saját tapasztalat, a melynek a múlt évben szemtanúi voltunk, s a melynek tanúságait legyen szabad a következőkben előadnom.

Ismeretes lévén előttem az alpári leletek azon része, a melyek 1855., 1889. és 1893-ik évben a magyar nemzeti múzeumba került s melyek részben mint őskori tárgyak a neolith-korszakból, részint a bronzkor, részint a kelta- és vaskori műveltség emlékei vannak kiállítva; tudomással bírván továbbá azon honfoglaláskori sírleletről, a mely Alpár mezején a Tisza partjától alig félórai távolságban, Dunszt úr tanyáján való halmon 1884-ben lett felásva s melynek tárgyai a kecskeméti múzeumba jutottak; nagy örömmel vettem Kada Elek, Kecskemét érdemdús polgármesterének a múlt évben tett meghívását Alpárra, hogy ott próbaásatásokat tegyünk. Kirándultunk tehát oda 1897. augusztus 27-én, midőn még egy nappal előbb, augusztus 26-án a kecskeméti határban a Prikkel tanyán 7 férfi- és két gyermeksírt derítettünk föl, a melyekben ezüst halánték- vagy hajgyűrűket, egy bronz karikagyűrűt, s vagy harmincz karneol (?) vagy üveggyöngyöt találtunk. Másnap, augusztus 27-én reggel $\frac{1}{2}$ 9 órakor a már jó eleve előkészített próbaásatást, a községtől nyugotnak, de közvetlen a község mellett elvezető úton, az úgynevezett gypsoron az ásatást tíz munkással, a helybeli jegyző Mihalovics, a bíró és az ottani gyógyszerész jelenlétében megkezdettük. A 20 méter hosszú próbaárkot kelet dél-nyugat északi irányban egy méter mélyen ásattuk le, midőn is már eleven földre találtunk. Ez a hely, a mint azt az ottani emberek mondták, érdekes régiségeket rejt magában, minthogy ottan már találtak is többféle bronz tárgyat,

agyagedényeket, üveggyöngyöket stb. A próbaárok kiásása nem látszott igazolni a híresztelést, miközben ezt szóvá tevén a munkások egyike, a helyszínétől alig 50—60 lépésnyire, egy sárfal készítésével foglalkozó gazdaemberre mutatott, a kiről azt monda, hogy annál is van egy pár régiség, a melyet a gypsoron talált volna. Azonnal hozzamentem s kértem Novák Mihály uramat, hogy mutatná meg a régiségeket s ha eladja, hát jól megfizetem, csak mondja meg, hogy hol találta azokat? Kihozta a talált tárgyakat, néhány bronz-ezüst ékszert, üveggyöngyöket és egy kis bögrét. Elmondotta, hogy csakugyan ott a gypsoron, az út mellett agyagot ásott s egy csontváz nyakán találta a nyakperezet, a többi holmit meg mellette, meg máshol is és hogy a csontokat ismét visszatemette.

A tárgyakat megvettem tőle s az általa mutatott helyen öt munkással ásatni kezdettem, de sem az állítólag visszarakott csontokat, sem az előbbeni ásás nyomait nem találtuk, s így szándékosan nem mondott igazat a lelet helyére s a tárgyakat más helyen találta s bizonyára nem egy helyen, mert a tárgyak korhatározó jellege egymástól távol eső századokra utal s míg egyikén-másikán a vaskorszak előtti technika mutatkozik, addig egynéhányán a késő vaskor, a római befolyás vagy ízlés észlelhető, míg ismét másokon a népvándorlás és a honfoglalás kora tűnik fel.

A lelettárgyak ezen különfélesége a korszakokra nézve, már magában véve felköltheti az érdeklődést azon terület iránt, a melyen előfordulnak és igen is megokolná az intézkedést oly szakszerű ásatások elrendelésére, melyek tudományos megfigyelések, lelkiismeretes feljegyzések alapján a magyar archaológiának szolgálatot tehetnének, minthogy így a jelen viszonyok között a leletek holt anyaggá válnak s csak néma tanúi a lezajlott századoknak, az egymásra torlódott néphullámozás külön-külön kulturájának, mert nem egyedüli a mi esetünk az alpári lelettárgyakra széthordásában; az egyik az egyiknek, a másik a másiknak, hol ez, hol amaz ad el, gyűjt, ajándékoz tárgyakat, melyeknek sem lelethelyét az alpári határban, sem körülményeit meg nem tudhatni, s ilyenekből is legkevesebb jut oda, a hol azoknak összegyűjtve kellene lenniök: a Kecskemét városi gyűjteményben, melynek szakavatott gondozója, fáradhatlan gyarapítója, Kada Elek polgármester, legalább lajstromoztatná és megismertetné a szaklapokban.

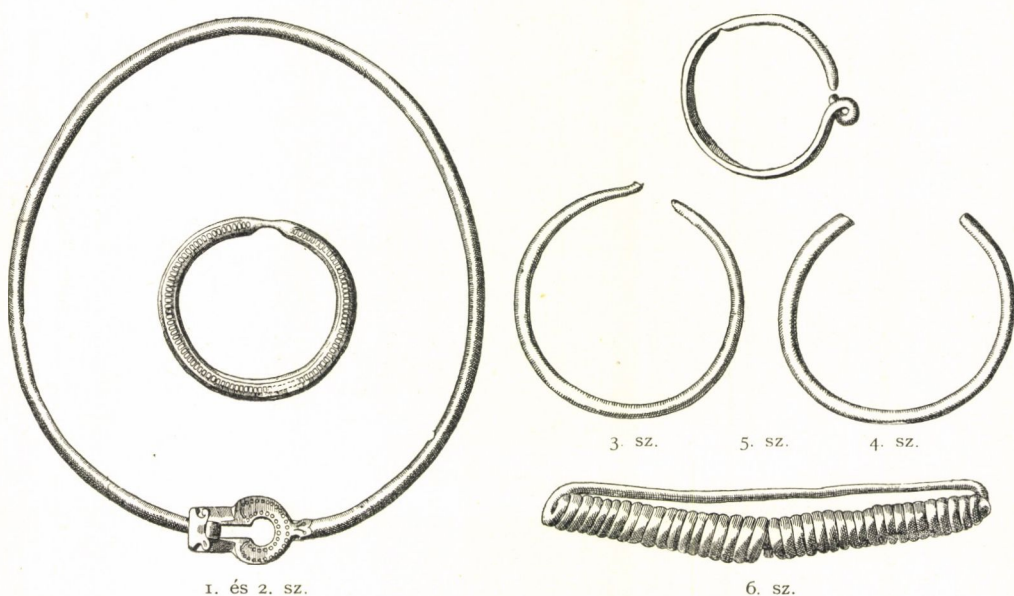
Ezen szerteszt hordott tárgyaknak csekély kis részét volt alkalmunk megszerezni és láthatni Szivák Imre képviselő úr gyűjteményében, midőn is azokat a mellékelt rajzok kíséretében a következőkben ismertetjük meg:

1. sz. Síma bronz huzalból idomított nyakperez, tojásdad alakjának hosszabbik átmérője 14 cm., kisebbik átmérője 12,5 cm. Sajátszerű végződésének kulcslyuk alakja körül pontozott díszítés van, míg a zárókapocs másik végére felhajlított négyyszögben kiszélesített gömbbé alakul, mely a kulcslyukszerű nyílásba bele-tölve zárt ovális kört képez. Záró végződésének sajátzerűsége ritkán fordul elő a nyakperezeknél s ehhez hasonlót még csak kevés példányban ismerünk: egyet a bács megyei Veprován leltek 1878-ban, egy másik Kiss Ferencz gyűjteményéből, s egy harmadik ismeretlen lelőhelyről került a magyar nemzeti muzeum régiségtárába. A jelen példányt mi a lelethely topographiájánál fogva

is a I—III. századba Kr. u. véljük helyezni, a Duna-Tisza között jazygok lakták és talán jazyg ékszernek mondhatnók. (Saját gyűjt.)

2. sz. Bronzkarika, átmérője 4'4 cm., melynek egymásba futó zárt vége, hirtelen és feltűnően vékonyodik, mely úgy látszik, nem véletlen alakulás, hanem szándékos, a karika használati céljának megfelelő keskenyedés. A karika felső felülete köröskörül rovátkolt díszítéssel van ellátva, a díszítés azonban nem czizellirozás, mert a karika öntve van. (Saját gyűjt.)

3. sz. Nyitott végű bronzkarika, a szabálytalan körnek hosszabb átmérője 6 cm., a huzal vastagsága 0'5 cm., a két vég közötti nyílás köze 1 cm., s míg az egyik vége tompa hegyben végződik, másik végén törés észlelhető, mely való-

ALPÁRI LELETEK.

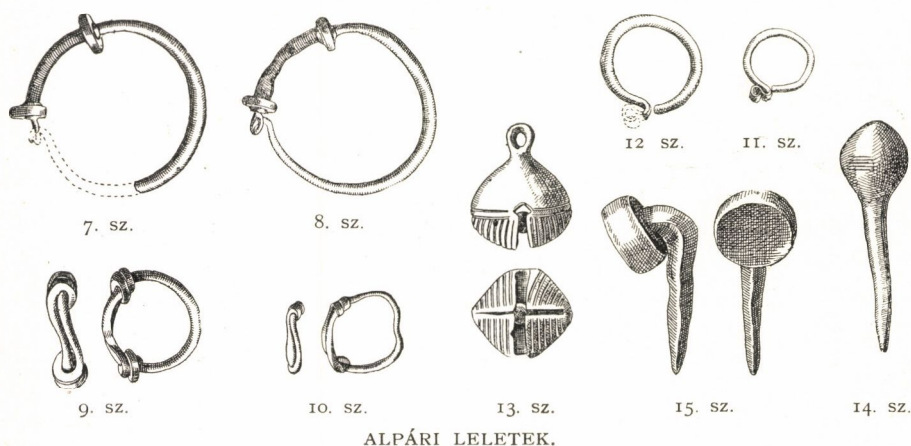
színűleg olyan csavarodásban végződött, mint az 5. számú karika, a mit fülbevalónak mondhatnánk, vagy halántékgyűrűnek tarthatunk, mint a minőnek ehhez hasonló rajzát találjuk Hampel József művében. (A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. köt. 305. lap.) A 4-ik számú bronzkarika, mely szintén nyitott végű, szabálytalan körének átmérője 5'6 cm., a két vég közötti távolságnak hossza 3 cm.; mind a három bronztárgyat egykorúnak tartjuk s azt véljük, hogy ezek már a középkor első századaiból származhatnak. (Szivák Imre gyűjt.)

6. sz. Bronz fibulatöredék alsó része, hossza 9 cm., melynek alapja vízszintes, vékony bronzhuzal, melyet köröskörül a huzal további folytatása szorosán egymáshoz tapadó csavarodással vesz körül s annak egyik végén a test alatt végig húzva, a másik végén ismét reá csavarodik az alapvonalra s a test közepén érinti a huzal másik végét, itt azonban le van törve s valószínűleg ebből képződött tovább a fibula tuskéje. Bár ha a fibula felső része hiányzik, azt hisszük, hogy az a La Tène-kor századaiból való. (Saját gyűjt.)

7—8. sz. Egy pár fülbevaló bronzhuzalból. Szabályos köralakú, mely-

nek átmérője 3·3 cm. A kapcsoljuknál s innét 1·8 cm. távolságra egy-egy oldalt lapított gömb van s a két gömb közötti rész igen finom csavarodású diszszel van ékesítve, míg a többi része egészen síma. Állítólag együtt találtatt az 1. szám alatti nyakpereczczel, mit azonban nem tartunk lehetőnek, mivel a nyakperecz és a fülbevalók technikája és díszítése között néhány századnyi különbség van. (Saját gyűjt.)

9—10. sz. Egy nagyobb 1·8 cm. átmérőjű és egy kisebb 1·5 cm. átmérőjű vékony bronzhuzalból készült gyűrű. A körnek egy harmad részén két oldalt, a huzal kétszer körülcsavarodott gömbbé idomul, a huzal szélessége mindkét oldalon átmegy jobbról balra és balról jobbra s itt a görcs alatt hajlik be a vége, midőn is egy a két görcs között két egymáshoz tapadó és fekvő «S» betűt formál, a mi a gyűrűnek fejét képezi. (Saját gyűjt.)

ALPÁRI LELETEK.

11—12. sz. Halánték vagy hajtűves gyűrűk ezüstből a gyakran előforduló fekvő ∞ végződésű, a 11. számú 1·6 cm. átmérőjűnek vége le van törve, míg a másik kisebbiknek a kifelé és vissza kanyarodó vége is megvan, melynek átmérője 1 cm. Nálunk ezen halántékgyűrűk már az V. század elején Kr. u. fordulnak elő s az egész népvándorlási koron végig, még az Árpádházi királyok századaiból eredő sírokban is találhatók. (Saját gyűjt.)

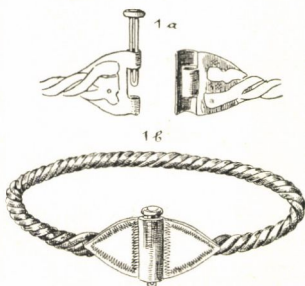
13. sz. Bronz csörgő, körte alakú, hossza a füllel együtt 2·5 cm., legnagyobb szélessége 1·8 cm.; az alján egy keskeny és egy szélesebb egymást metsző kereszt alakú nyílás, melynek háromszöget képező négy lapján vonaldíszítés van, üres belsejében sörét nagyságú gömbölyded bronzdarabka van. Füle arra mutat, hogy azt vagy zsinórra fűzték, vagy felvarrva használták. A népvándorlási kor leletei között hasonlót találtak a csúnyi sírmező 42. számú sírjában és a Demkő hegyen felásott honfoglaláskori sírokban is. (Saját gyűjt.)

14. sz. Bronz szög, hossza 5 cm., hosszúkas gömbölyű fejjel; használati célja nehezen állapítható meg, minthogy a fején az ütés, hegyén és testén pedig a kopás nyomai nem észlelhetők. Lehet, hogy már azon korból való, midőn a bronznál drágább és ritkább vas feldolgozása háztartási eszközökre még nem alkalmaztatott s így vagy az átmeneti bronz- vagy a vaskorszakból

való, vagy talán még későbbi idők készítménye s talán belenyúlik a népvándorlási századokba. (Saját gyűjt.)

15. sz. Bronz szög, hossza 3 cm., a feje lapos, kerek, átmérője 1·5 cm., vastagsága 0·6 cm., a szára a fejétől 0·6 cm. távolságban derékszögben befelé van hajlítva. Állítólag a 14. számú szöggel együtt lelték, de ez a valóságnak meg nem felel, mert míg az előbb leírtak patinája síma zöldes, ezen a patinaképződés alig kezdődött meg s így korra nézve a kettő között lényeges különbség van. (Saját gyűjt.)

16. sz. Két szál huzalból font páros ezüst karperecz, melynek két végét háromszög alakú ezüst lemez fedi, a mely alá a huzalok ellapított végei vannak forrasztva. A karperecz nyitott, de az ezüst lemez végére alkalmazott elmés és érdekes tolózárral bezárni lehet. A végén levő két lemez a háromszög szélének menetében vonaldíszszel van ékesítve. A karperecz tojásdadalakú körének hosszabbik átmérője 5·5 cm., a kisebbik a tolózár irányában 4·7 cm.

16. sz.

Az ezüst feldolgozása a vaskorban lépven fel, a fonás technikája végighúzódik a római, a népvándorlási, és a honfoglalási koron, de mert a nyakperekcek és karkötők összekapcsolásánál úgy a vaskorszakban, mint a népvándorlási századokban, sőt a honfoglaláskori sírokból találtakon is, a horog és horognyílás van alkalmazásban és nem a tolózár, a most leírt ezüst karperecz korát díszítésénél fogva is a római hódítás századaiba véljük tenni s azt római provinciális munkának tartjuk. (Saját gyűjt.)

17. sz. Átfúrt kőgyöngy, melynek lyukhossza 2·3 cm., körületének átmérője 3·4 cm., lapított gömbalakú. Köröskörül egymást keresztező szabálytalan, nagyon kezdetleges, hol szélesedő, hol keskenyülő fehér üvegbetétes sávokkal van díszítve (?) Zöldes, piszkos, szürke pettyes színével szerpentin kőnek tartjuk. Sem korát, sem használati célját biztosan meghatározni nem tudjuk. Ha a rajta látható fehéres betétdíszítés csakugyan üveg, akkor az a vaskorszak kezdeténél korábbi nem lehet. (Saját gyűjt.)

17. sz.

18—25. sz. alatt bemutatott nyolcz kis agyagedény, bármennyire nehéz a lelet körülményeinek tudása nélkül azoknak korszakok szerinti osztályozás, kivált mikor ezeknek korszakhatározó jellegük nincsen; mégis úgy véljük, hogy itt a keramiának négy különböző szakaszával van dolgunk s ha a jelen esetben az analógiák után indulni szabad, úgy a 18. és 19. számúakat a neolith korba tennők, minthogy a tószegi terramárákban ezekhez hasonlókat találtak. Technikájuk duva, falai vastagok s fülük a kihajló peremből indul ki s talpuk nincsen s testük alakja primitív, nem tagozott s minden díszítést nélkülöznek, míg ellenben a 20. és 21. számnak tetszetős alakja, tagozása, vonalas díszítése az edényke hasának és felső tagjának arányos idomítása, a talp alkalmazása már későbbi korra mutat, mit a falak vékonyodása is igazolni látszik; s míg az előbbiek szélesen kihajló peremmel bírnak, ezek perem és fül nélküliek.

Talán ezek mellé lenne sorozható a 22. számú kis agyagcsésze is, melynek felső körülete szemközt tekintve szív alakot tüntet fel, s kifelé nyúló öntő

18. SZ.

19. SZ.

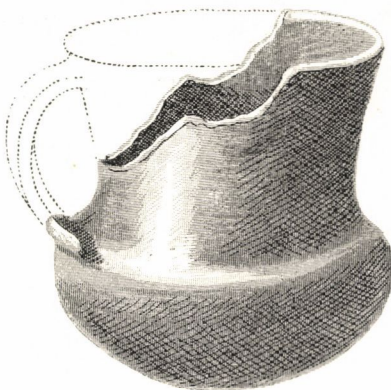
20. SZ.

21. SZ.

22. SZ.

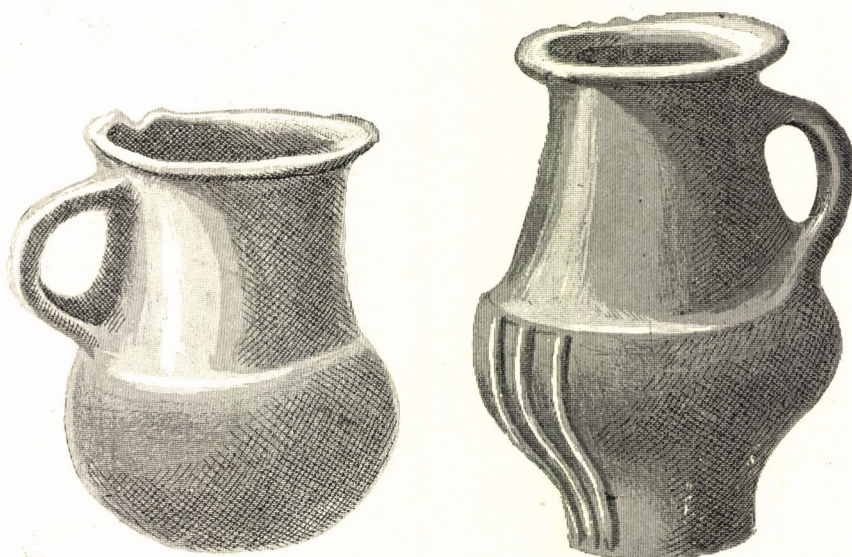

24. SZ.

ALPÁRI LELETEK.

szája azon nézetet idézi elő, mintha az alakjánál fogva olvasztó csészének használtatott volna, de a minek ellentmond az, hogy nincsen füle s inkább mécsesnek tartanók, minthogy belső vékony falának tapintása zsiradékszerű

anyagot tételez föl. Ennek legnagyobb szélessége felső körületén 7·8 cm., öntőszája irányában 7·2 cm., talpának szélessége 4·5 cm. Felületének egyenetlenségei, az újjak benyomásai, de kivált fenekének durva, hibás kikészítése jelezi, hogy a sajátos alakú, piszkos, barna-szürke színű csésze nem korongon készült s a törés helyén látszó fekete színe az agyagnak a szabad tűznél való szárítást árulja el, a 23. és 24. szám alatti kis agyagedényeket ismét egy más korszak keramikai termékének tartjuk. Ezeknél a fül már nem az edényke felső körületéből indul ki, de a 23. számúnál a kevésbé kihajló perem alatt képződik s az alsó tagozat domborodásának kezdeténél vész el az edényke testében; épen úgy a 24. számúnál, csak hogy itt a kis edénynek nincs pereme s míg az előbbeni magasabb testének felső tagja az egész edénynek közel fele része, a 24. számúnál a felső rész az egésznek két harmadát képezi s alsó tagozatára egy

23. SZ.

25. SZ.

ALPÁRI LELETEK.

harmad esik. Színe mind a kettőnek piszkos szürke, rosszul égetett, míg a törés helye sötétfekete. A 25. számú úgy alakjára, mint technikájára nézve az előbbeniektől teljesen elüt. Szélesen kihajló pereme alatt az edényke fala kifelé szélesedik a füle alsó végeig s itt hasassá válik, az alja felé ismét keskenyedik s míg felső része nyílásának átmérője 4 cm., hasának átmérője 7·5 cm., a feneké 3·5 cm. átmérőjű. Előreszén a legszélesebb domborodástól kezdve le az aljáig, kiálló párhuzamos öt sáv díszíti az edényt. (A 18—20. sz. saját gyűjt., 21—25. Szivák Imre gyűjt.)

Bosszankodva tesszük le a tollat kezünkől, midőn a jelen sorokat befejezván, száraz leírásnál s a tárgyak ismertetésénél egyebet nem nyújthatunk, s mert a széjjel hordott tárgyak összességét nem ismerjük, sem a leletek körülményeit nem tudjuk, sem a lelőhelyeket pontosan meg nem határozhatjuk, sőt az ott nyert, a helyszínén tett bemondások hitelességéhez is kétség fér, a jelen

czikknek kellő tudományos értéket sem adhattunk. Pedig ha Zalán földvárának helyéről, a mostani Alpár község magaslatának keleti részéről végig tekintünk az alpári határnak mély síkján és figyelemmel vizsgáljuk a régebbi és most leírt leletek tárgyait, gondolnunk kell a neolith korszak emberére, a bronz-kultúra korára, a vaskor kelta népeire, képzeletben látnunk kell a pannon néptörzseket, a jazygok országát, a római hódítók hadait, a népvándorlás tömegeit, Zalán fejedelem bolgár birodalmát, melyek majdnem mindenikének kultur- emlékei felszínre kerültek. S mégis csak a bizonytalan föltevés kétes mérlegével mutathatjuk be a leletek korát, hovatartozandóságát s csak az «állítólagos» és «ismeretlen» jelzők alatt szereplő tárgyakat szaporítjuk, holott a Duna-Tisza közének alpári síkján nemcsak végig hullámozottak a majdnem kétezer éves kultur-korszakok néptömegei, de ott biztosan hosszabb-rövidebb időre le is telepedtek, laktak és temetkeztek. Mert ha csak az itt leírt tárgyakat vesszük is figyelembe, azok legnagyobb része női használati tárgyak, egy részük hullák mellett találtattak s talán nem csalódunk, ha állítani merjük, hogy ott, hol nők laktak, férfiak is ütöttek tanyát s az alpári mező mély síkja sok oly érdekes tárgyat rejt magában, melyek rendszeres felderítése a jövőben biztosabb világításba fogja helyezni a mult elszórt és széthordott ismert és ismeretlen kulturemlékeit.

Majláth Béla.

V. REIZNER JÁNOS: A TÖMÖRKÉNYI (CSONGRÁDM.) BRONZ-LELETRŐL. Az Arch. Értesítő idei 1-ső füzetének 85. lapján kelt felhívásra az állítólagos dunántúli bronzlelet kérdéséhez némi adalékkal kívánok járulni, mely a szóban forgó lelet származási helyét ha nem hozza is tisztába, mindazáltal a leletben előforduló csüggők elterjedésére némi világot vet.

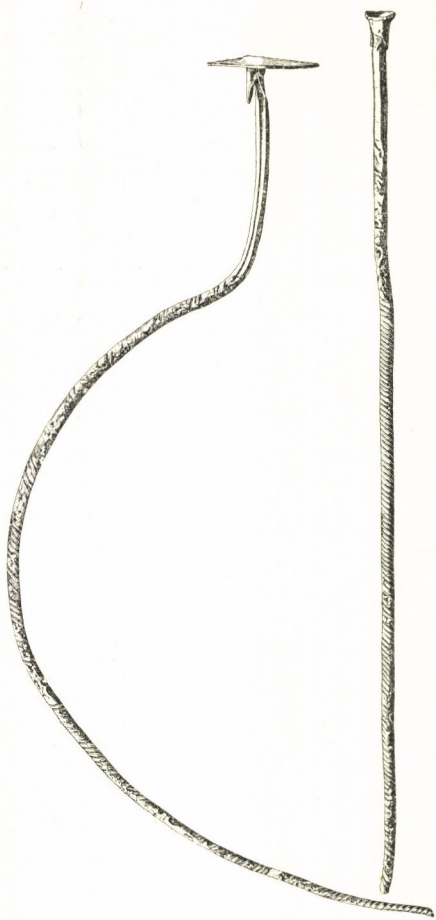
Mindenek előtt jelzem, hogy az efféle csüggők öntő mintáit is, az alsó-kubini leletből (lásd Arch. Ért. 1883. évf. 284. l.) ismerjük. Az eltérés a dunántúli lelet és az öntőminta csüggői közt az, hogy az előbbinél a csüggők külső lapjai díszesebbek, hornyoltak, az előbbieket pedig egyszerűek, símán dombo-rultak. A dunántúli lelet tehát haladottabb és fejlettebb ízlést mutat s így az alsó-kubini mintánál később korú.

A szeged rőszkei lelet csüggői közül némelyik az alsó-kubini mintával teljesen megegyez, bár a rőszkei leletben (Arch. Ért. 1892. évf. 162. lap) különböző és fejlettebb típusok is szerepelnek.

A rőszkei leleten túl a Szeged városi múzeumban vannak a tömörkényi lelet töredékei, mely főként tűi és csüggőinél fogva a rőszkeivel közeli összefüggésben áll.

Csongrád vármegyében, a tömörkényi új major mögött, örgr. Pallavicini Sándor birtokán, az 1891. évben Steingaszner ispán juhaklot, inkább csak szárnyéket építtetett. Oszlopásás alkalmával egy sírra akadtak s a lelet körülményeire a munkások figyelemmel nem voltak. A gödörből az ásó csontokat, cserépdarabokat, rozsdá ette bronzokat hányt ki, mely utóbbiakat összeszedték és az ispán úrnak beadták.

A régiségeket hosszabb ideig az ispán úr őrizgette, de sok látogatója közül mindegyik elvitt a sok apróság közül egy-egy darabot s a mikor a leletről

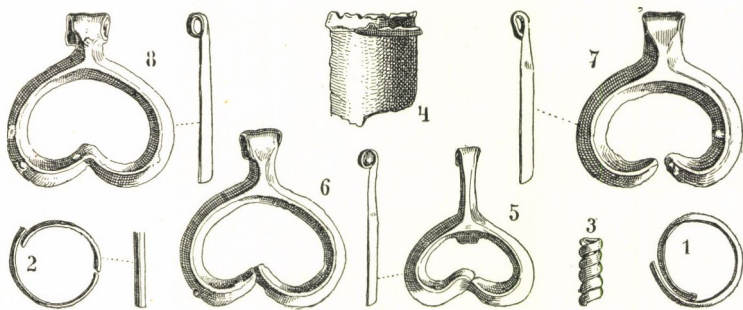
A. TÖMÖRKÉNYI BRONZTŰK cca $\frac{1}{4}$ n.

csontokat és cserepeket, de nemcsak a sír, hanem annak egész környéke már felforgatva volt. Úgy látszik, hogy a béresek időközben keresték a kincset

én tudomást szereztem, már csak hat darab volt meg. (A. és B. 4., 6., 7., 8.)

Nevezetesen két bronztű (A. ábra) az egyik egyenes, (40 cm. hosszú), a másik sarló alakúra görbített (56 cm.). Mindkettő sodrottnak és csavarítottnak látszik. Az egyiknek feje teljesen letöredezett, a másiké is csak egy negyedrészen maradt meg, de látszik, hogy mindkettőnek síma, lapos, 3 cm. sugárhosszúságú, korong alakú feje volt. Jellemző, hogy e korongoknak köpűje van és a tűk ezekbe vannak beleerősítve. A tűkön azonban lyuk nyoma nem látszik. A lelet egy henger alakú kis bronztöredéken túl még három csüggőből áll, melyeknek rövid szára felülről visszahajlított, úgy, hogy ott egy fűző lyuk képződött. A csüggők két spirális ív összetételéből képezvék, felettébb egyszerűek és egészen az alsó-kubini öntő mintára utalnak.

Miután arról is tájékozódtam és megnyugvást szereztem, hogy az oszlop környéke nem lett megbolygatva s mint-hogy a juhakol is időközben onnan eltávolított, az 1892. év szeptember hó utolsó napjain a helyet megásattam. Megtaláltam a sírt és benne az összehányt

B. TÖMÖRKÉNYI BRONZÉKSZEREK.

nemcsak az oszlop környékén, hanem távolabb is, mert a merre csak ásattam, a föld mindenütt mélyen meg volt forgatva. Hogy az én előző kutatóim mit

találtak, azt kifürkészni bajos. De azért még nekem is maradt valami. A kihányt forgatott föld között egész véletlenül, a csontoktól távol, két kis bronzkarikát találtam, az egyik ketté törött. (*B.* ábra 1. és 2. sz.) Majd egy csüggőre (5. sz.) bukkantunk, a sír helyétől távolabb, a forgatott föld között elszórtan. Ennek szára az előbbi háromtól eltérőleg, jóval hosszabb. Majd egy kis sodrony-tekeres töredékre (3. sz.) akadtam, mely az ercsi analogia szerint a csüggők tartója volt. Edény-töredék bőséggel fordult elő, de ezek már mind friss töréseket mutattak s egész apróra összezúzódtak. Diszítés egyiken sem látszott s általában nem korongon készültek. Egyik edénykének az alja (*C.* ábra) mégis annyira épen maradt, hogy látszik, mikép a talápatnál igen keskenyre összeszorult és a hajlatnál a jellegzetes bütyök-diszitmények észlelhetők.

C. TÖMÖRKÉNYI CSERÉPEDÉNY.

Szegeden, 1898. április.

Reizner János.

VI. HERPEY KÁROLY: A N-ENYEDI SKYTHA LELETEK ÉS EMLÉKEK FOLYTATÁSARÓL. 1895. febr. 15-én a sétatéri fensík keleti fokán, a hol a megelőző évben is hat skytha sír táratott föl, a diluviális kavicsot vájó és rostáló munkások egy hetedik sírnak feltárásáról értesítettek.

Azonnal a helyszínére mentem, hol a diluviális kavicson, egy, fejjel ENy, lábbal DK-i irányban fekvő emberi váznak elsenyvedt részei tárultak előmbé. Egyszersmind jobb oldalánál egy csomóban húsz nyílcsúcs, egy vas kardnak bronz lemezbe burkolt markolata, egy füles ellyptikus alakú és domború nagy bronz gomb, egy négy füllel ellátott bronz karika, s végre egy kétélű vas szekercze tűnt föl.

A nyílcsúcsok (*A.* tábla) közül tizenhárom bronz, (8—20. sz.) hét pedig csontból való (1—7. sz.). A bronz nyílcsúcsok közt tizenegy darab háromélű, kettő levél-alakú (19, 20. sz.) s mindenik rövid köpű és az élekből kiugró tövissel van ellátva. A nyílcsúcsok hossza 3.5—4 cm. közt változik.

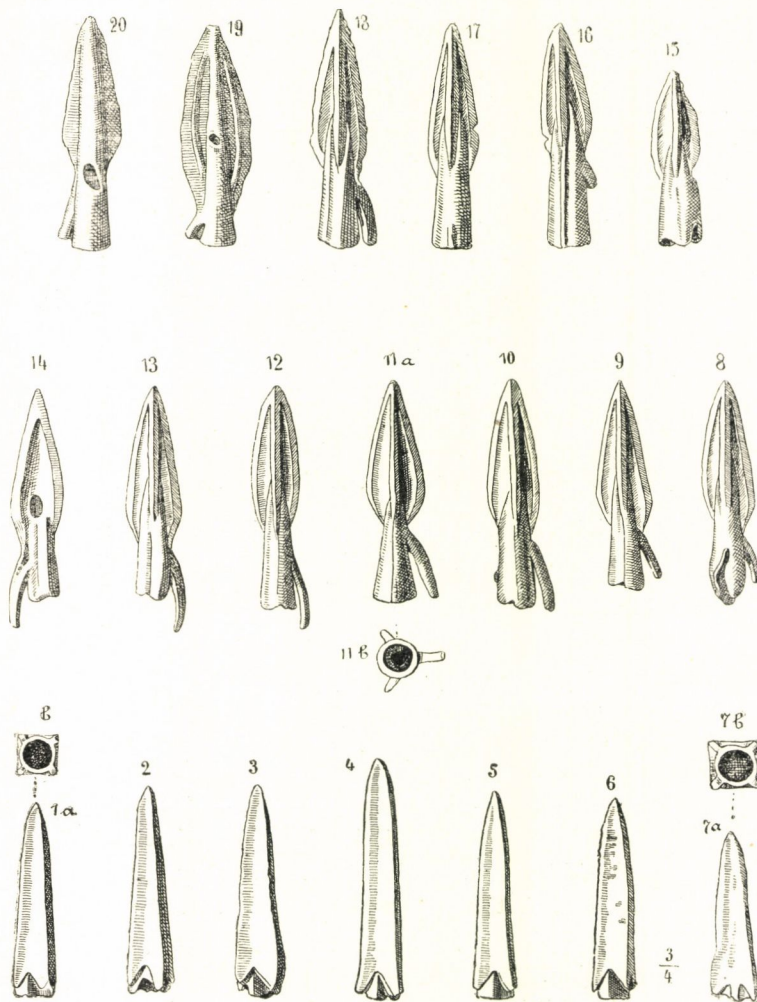
A csont nyílcsúcsok négyélűek és köpűsek, melyeknek közép átmetszete 0.9² cm. s mindenik élből egy-egy kiugró rövid szigony tűnik föl. Meglepő a köpűk rövidsége, minek okát abban találok, hogy a testbe fúródván, a nyíl kihúzása alkalmával, miután a nyílvevő a rövid köpűben gyengén áll, a nyílcsúcs a testben maradjon.

A kardmarkolat (*B.* 2. sz.), mely a teljesen oxydált, pengével egy szer- ves egészet képezett, bronz lemezbe van burkolva, azonban a burkolat alatt is oly hosszú időn keresztül az oxydatió hatása alól ki nem térhetett, térfogati nagyobbodása következtében két oldalt repedéseket szenvedett és így a repedéseken át, hogy maga a markolat is vas, világosan észlelhető. A markolatot burkoló bronz lemeznek mind a jobb, mind a bal felülete egy néhány kezdetleges, párhuzamosan futó rezgő vésettél van ékítve, és míg a marokvéd egy lecsonkított csúcsú, szívalakú levélet tüntet fel, addig főtege egy ellypsoid formájú, lapos gombolylyal van ellátva. Az egésznek hossza 11.5 cm.

Az ellypsis alakú, füles, domború nagy bronz gombnak (*B.* 3. a. b.)

hosszabb tengelye 5, a kisebb pedig 4·5 cm. Domborzatának közepe még egy nagyobb és egy kisebb kör alakú domborral van ellátva s azt hiszem, hogy nem tévedek, ha azt állítom, hogy valamely szíjövön mint dísztag szerepelhetett.

A négy fülű bronz karikának (*B. 4. a. b.*) átmérője 3, s magának a karika testének szélessége 0·5 cm.

4. NYILCSÚCSOK EGY NAGYENYEDI SKYTHA SÍRBÓL $\frac{3}{4}$ n.

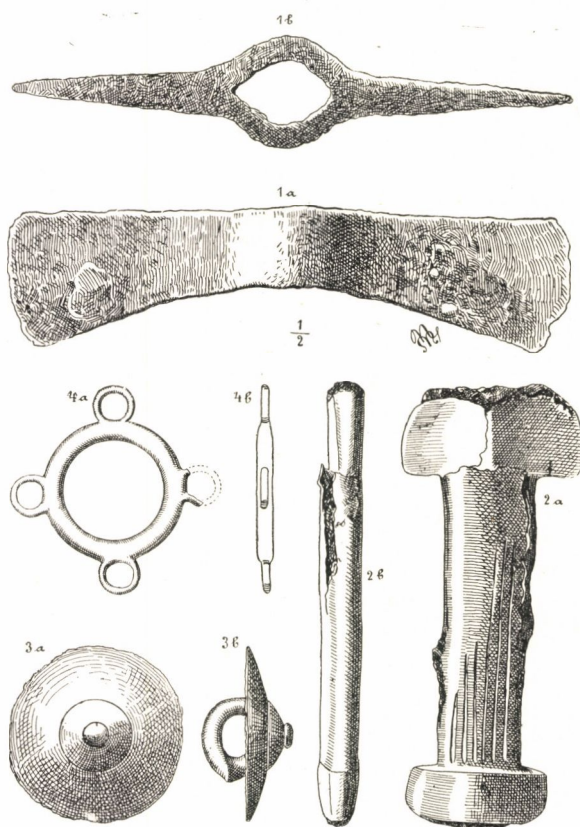
A teljesen ép romb köpűvel ellátott kétélű körszelvényes vas szekerczének (*B. 1. a. b.*) mind jobb, mind balfele 6·5, köpűjének nagyobb átlója 2·5, a kisebb 2 cm. A pengének szélessége a köpűnél 2, a körszelvényénél 3·7 cm. Az egésznek hossza 15·5 cm. Ez egészen hasonmása a Czinege-féle lelet homlokzatán talált és már közlött szekerczével, mely mellett még 43 bronz nyilcsúcs, egy vastör és egy arany sodrony fordult elő.

És ha már a jelzett sirokban talált skytha leletek és emlékek számát

egybevetjük, azt fogjuk találni, hogy összesen 64 nyílcsúcs, két tömör s két sodrony bronz karperecz, (a két utóbbi teljesen rézkarbonáttá alakulva), egy bronz tükör, egy nagyszabású domború, füles bronz gomb, egy négy fülű és egy egyszerű bronz karika s két ponczolt bronz lemez, továbbá két kétélű körszelvényes vas szekercze, egy hüvelyvéggel (ortband) ellátott vaslándzsa, egy vastör, egy vas halászhorog s végül egy arany sodrony tördeke és így összesen mintegy 400 négyszögméter területen 81 drb skytha kulturára valló tárgy került elő, melynek legnagyobb számát, a mint látjuk, a nyílcsúcsok képezik és pedig oly mennyiségben, minőben eddigelé hazánkban nem igen került napfényre.

Nagy-Enyed, 1898. április.

Herepey Károly.

B. RÉGISÉGEK EGY NAGYENYEDI SKYTHA SÍRBÓL.

IRODALOM.

AZ 1896. EVI BUDAPESTI MŰTÖRTÉNETI CONGRESSUS tárgyalásairól megjelent egy 48 oldalra terjedő hivatalos jelentés. Szerkesztette dr. Haendke titkár német nyelven, mely u. l. a congressus hivatalos nyelve. A jelentésben csak itt-ott egy-egy üdvözlő miniszternek, városi tanácsnoknak vagy a magyar elnöknek a beszédeit adták franczia vagy eredeti magyar szövegben. A tagok számában hazánkfiai 53-mal szerepelnek, horvát tag volt 2, bosnyák 1, német 10, osztrák, 13, franczia 5, angol 4, norvég 2 és belga 1. A congressus legfontosabb eredménye, hogy föllállította dr. H. Brockhaus igazgatósága alatt Firenzében a műtörténeti intézetet, mely hivatva lesz a műtörténeti kutatások számára oly központot teremteni, a milyen a római német arch. intézet a class. archaeologiai tanulmányok számára. A jelentésben csak Neuwirth, dr. Stiassny, Frimmel és dr. Schmid értekezései jelentek meg bő kivonatban, a magyarhoni érdekű előadások kimaradtak belőle, nyilván azért, mert a szerkesztő nem bírta az illető előadók kézíratait megkapni. E fogyatkozáson kívül méltán kifogást tehetünk az ellen, hogy a jelentés egy szóval sem méltatja azt a gazdag műtörténeti anyagot, mely Budapesten és az ország egyéb részeiben a congressus rendelkezésére állott; pedig az orsz. képtár, a nemz. muzeum, az akkor az orsz. iparműv. muzeumban elhelyezett műtörténeti érdekű újabb szerzemények, az orsz. kiállítás gazdag emléksorozatai, valamint utóbb, mikor a congressus idegen tagjai közül sokan a vidékre kirándultak: Kassa, Lőcse és Árvavára műemlékei nagyon tanulságosak voltak a congressus idegenföldi tagjaira nézve és nagyon indokolttá tették, hogy a congressus hozzánk jött. Sajnáltni való, hogy a congressust intéző körök magyar tagjai nem folytak be a jelentés szerkesztésébe. A jelentés ebből a szempontból annyira hiányos, hogy a congressus nagy magyar többsége méltán fölzudulhat ellene és megkívánhatná, hogy magyar részről egy teljesebb, hivebb jelentés tétessék közé.

Hpl.

BUDAPEST RÉGISÉGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkeszti Dr. Kuzsinszky Bálint. V. kötet Számos illustratióval Budapest. A székes főváros kiadása. 1897. 4. rétk. 164. l.

Több becses dolgozat jelent már meg ebben az időhöz nem kötött folyóiratszerű műben, melynek előbbi köteteihez méltán sorakozik az ötödik is. A díszes kötet élén annak az érdekes férfiúnak arczképét és nekrológiát találjuk, a ki az aquincumi ásatások megkezdése, szakszerű feldolgozása és az aquincumi muzeum megteremtése körül ritka buzgalomával szerzett magának érdemeket.

A BUDAVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY TEMPLOMÁNAK DÉLI KAPUJA A HELYREÁLLÍTÁS
ELŐTT,

Gömöri Havas Sándor volt e férfi, ki mint épen e kötetben a Budavári Nagyboldogasszony templomról közölt értekezése mutatja, az utóbbi években a főváros monographikus irodalma terén is többször fellépett. A Boldogasszony-templomról írt összefoglaló történelemi és leíró műve nem sokkal viszi ugyan előbbre e tárgyról tudásunkat, mind a mellett mond el benne olyan dolgokat is, a miket itt legjobb helyén fog majd a templom monographusa megtalálni. Havas kissé naiv álláspontját különben legjobban az mutatja, hogy nem tartja fölöslegesnek czáfolgatni azok állítását, akik a mai budavári templomot szt. István építményének tartják; Némethy Lajos és dr. Nemes Antal munkáiról pedig azt mondja, hogy ezekben a főegyház története már meg van írva. A szt. István-kori Boldogasszony-templomra nézve Ruppall tart és úgy véli, hogy a mai ráczvárosi templom helyén állhatott. Itt megemlíthette volna Havas, hogy ott ma is van egy eddig észre nem vett domború mű, mely a mai budavári főtemplom korát kétségkívül jóval megelőzi. Elmondja azután, hogy IV. Béla a templomot 1255-ben mint *épitendőt*, 1269-ben pedig már mint *új templomot* említi (20. l.) s hogy egészen német polgárok műve, a mit egy hosszú pör aktái bizonyítanak. A vár építését 1255-re teszi. A templom alaprajzának bemutatását az épület vázlatos leírása követi, melyhez néhány maradványnak rajzát mellékelve találjuk. Az utóbbiakhoz meg kell jegyeznünk, hogy rajzolásuk elég önkényesen bánt el a maradványokkal, annyira, hogy pillér-fejezetei s egy boltozati zárókő rajza a mai igényeket már nem elégítik ki. Főkép a déli kapu töredékei után rajzolt kép ellen van kifogásunk, melynek épen ezért itt adjuk fényképi fölvétele után készült horganyedzését, hogy lássa mindenki, mily önkényesen restaurált a rajzoló Gyalus László úr. (Ábra)!

A következő cikkben dr. Weisz Miksa a *régi zsidó sírfeliratokat* ismer-teti Budáról, s becses adalékokat nyújt a zsidók itteni legrégibb, IV. Béla által alapított telepéről és ezek temetőjéről. Nagy Géza *Budapest népvándorláskorát* mutatja be szokott alaposágával. Részben Salamon nézetéhez csatlakozva Etzelburg elnevezését az v. századi barbarok *Acíngus*-ától *Acinburg Acinburg*-ból származtatja, mely szerint valamely germán nép itt az egész népvándorlás korát átélte, s ennek körében keletkezhetett a helynek *Sicambria* neve is az itt lakott zabender nép nevével való felcserélés folytán (58. l.). Kimutatja továbbá a sok *Csaba* és *Kaláz, Káloz, Csepel, Érd* és *Székely* helynevek fejtegetésével, hogy Buda környékét a magyar fajta népség azon elemei szállták meg, melyeket a monda *Csaba-magyaroknak, Csaba hun-jainak* nevezett, történelmi nevük szerint pedig török nyelvű *szabír-hunnok* voltak. *Buda* nevét az eddigi magyarázatoktól eltérőleg következőleg fejtegeti: a *bódé* (Bude) elnevezés Aquincumra nem illett, tehát a németek nem nevezhették így, mert nekik meg volt a városra az *Etzelburg* nevük; a szlávok pedig, a kiknek itt létét a Pest név bizonyítja, félig földbe vájt putrijaikkal szemben semmi esetre sem tekinthették egyszerű *bódék*-nak az aquincumi épületeket, még ha romokban találták is azokat. Van tehát valami magva annak a mondának, hogy a *hunnok* nevezték el Sicambriát *Budá*-nak, természetesen nem Attila testvéréről, hanem valami más okból, s mint hun-bolgár név megfelel a székelyföldi Budvárnak s az aldunai Budunnak vagy Vidinnek stb. Ez a monda tehát azt teszi, hogy

a németek által lakott városrész neve volt *Etzelburg*, azt a részt pedig, hol, mint egykor Attila székhelyén, s azután a IX—X. századbeli volgai bolgár városokban a «hunok» könnyű faépületei emelkedtek, ezt a várost a németek nevezték Budának, a bódék helyének. Ez a rész a város déli oldalát foglalta el, s így terjedt tovább dél felé egész a pesti hegyig, melynek szintén megvolt a külön német neve a *Pest* (kemencze, sziklahasadék) név átfordítása, az Ovena vagy *Ofen*. Azok a kunok pedig, kiknek fabódéiról származott a *Buda* név, nem mások, mint a Takson korában bevándorlott izmaeliták, kik Anonymus szerint Pesten telepedtek le. Ezeknek fabódés helye a *Buda* tulajdonkép *vásárhely*, a pesti hegy (Vár) és Etzelburg közt volt, s innen a helynek magyar neve *Géza-vásár*, a mint II. Géza 1148-iki oklevelé *forum Geysæ*, régiesen *Gyejcsa* (*Dejcsa*)-*vásár* néven említi.

Nagy gonddal és tüzetesen tárgyalja azután szerző az ó-budai és lövérsenyteri leleteket, s igyekszik mindenikből meghatározni az itt lakott népeket. Nevezetesen két külön népcsoportból származik a két parti lelet. Eszerint a pannoniai népség sokkal állandóbb lakója volt Pannoniának, mint a germán. Egy harmadik emlékcsoport, mely zsákmányból élő néptől ered, korra nézve az avar uralom (Kr. u. 600—800) idejére tehető.

A kötet utolsó tanulmányában az *aquincum muzeum* és annak *köemlékei leírását* kapjuk dr. Kuzsinszky Bálinttól, a ki itt mellőzi az építészeti részeket. Az eredetileg 11,000 forintba került muzeumot csakhamar 13,000 frt költséggel ki kellett bővíteni, a mit a leletek felszaporodása tett szükségessé. Ma már hat nagy terem és három nyílt csarnok fogadja be a becses emlékek hosszú sorát s ezeknek szakszerű leírását is megkapjuk. A mily kevésbé jeleskedik az illusztrációk közt az említett Budavár-főtemplomi tympanum rajza és az aquincumi ásatások autotypiai képe, oly gondos és a kövek természetét jól kifejező szép zinco-graphiát találunk e műemlékek leírásai mellett.

Nagyon kíváncsi volna végre már az aquincumi nagy vízvezeték leírását és, a mennyire lehet, restructioját is tanulmány tárgyává tenni, a mihez természetesen némi ásatásokra is volna szükség, mert a Műemlékek Bizottságánál levő felvételek nem kielégítőek. Örömmel várjuk, hogy ez is és még több idevágó tárgy fejtegetése az eddigiekhez hasonló módon következze az ezután mennél sürűbben megjelenő kötetekben.

—e—r.

CSONGRÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Irta Zsilinszky Mihály dr. Első rész. Kiadta Csongrád vármegye közönsége. Budapest 1897. 1—284. l. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére a vidéki törvényhatóságok által kiadott monographiák között előkelő hely illeti meg Csongrád vármegyéét is, melyet Zsilinszky Mihály írt. Az első kötet számos képpel illusztrálva, igen szép kiállításban a megye történetét tárgyalja az 1711. évig. A történeti rész bővebb taglalása nem tartozik e folyóirat keretébe; itt a mű két első fejezete érdekel leginkább, melyekben a vármegye vidékének őskora, továbbá a proto-historiai, római, népvándorláskori és a honfoglaláskori idők rajza foglaltatik s az ezen korszakokból eddig Csongrád vármegye területén előkerült régészeti leletek vannak ismertetve. E fejezetek a régibb és újabb kutatások alapján

vannak tárgyalva s mivel Csongrád vármegye területén részint számos artézi kút fúrása, részint a tiszamelléki ármentesítési munkálatok, nemkülönbén a szeged-öthalmi és egyéb ásatások révén igen tekintélyes régészeti anyag gyűlt össze, ezeknek ismertetése által a mű az ország archæológiájának szempontjából is fontos adattárul fog szolgálni. A szentesi, vásárhelyi és szegedi artézi kútakban feltárulván Csongrád vidékének őskori talajrétegei, szerző ezek alapján élénk előadásban és rajzokban hű geológiai képet nyújt, melyet az érdemes szerző élénk szóbeli előadásával és a mellékelt rajzokban az olvasó elé tár. Közli ugyanis az első fejezetben az említett kutak geológiai szelvényeit és külön rajzban tünteti fel a vidék őskorában szerepet játszott talajrétegeket. Mutatóul közli azután az egykori maradványok rekonstruálása alapján az ős elefánt (mammut) és ős szarvas képeit, nemkülönbén az egyik túrai leletből előkerült mastodon-zápfogat. A kő, réz, bronz és vasleletek, nemkülönbén a római, népvándorláskori, végül a honfoglalási tárgyak ismertetése a következő fejezetben érdekes és tanulságos. Kőkori leletek a vármegyében Szentes-Berken, Szentes-Teésen, Szegváron, a Veke ér mellékén, Bökény-Mindszenten, Szeged-Öthalmon, Tápión, Algyőn, Sövényházán, Batidán, Vásárhelyen, Mindszenten, Szegváron, Tömörkényen, Csányon, Szentesen, Felgyőn, F.-Sebestyénen, Csongrád és Dorozsma környékén fordult elő. Réz és bronzleletek a szeged-öthalmi, szeged-percsőrai, szentes-nagyhegyi ásatásoknál kerültek főleg nagyobb számban felszínre, s ezeknek, valamint a szintén érdekes agyagedények rajzait is közölve találjuk. Vaskori leletként a Csányban talált becses régiségek szerepelnek. A népvándorlási leletek sorában a horgos-ördöglyuki leletek rajzait és leírását látjuk. Ezek és a honfoglaláskori tárgyak egyébként nagy számmal vannak képviselve Csongrádmegye s főleg Szeged vidékének területén, melyeknek érintése után szerző az őskori telepek és halmok eddig fölfedezett maradványairól s a vidék római, népvándorláskori és honfoglalás előtti lakóiról s azok kulturális fejlettségéről érdekesen szól.

Szorosan véve tehát e kötetben a præhistoria és régészet szempontjából benn foglaltatik, a mit eddig Csongrádmegyéről tudunk, s így a laikus közönség épp úgy élvezettel fogja ebből a szűkebb haza, vagyis a szülőföld hajdankorát olvasgatni, mint a mily hálával fogja a szakember e könyvből a honi leletek egyetemes statisztikáját a speciális csongrádi adatok felhasználásával majd kiegészíteni.

Ha a vidéki monographiák e kettős czélt Zsilinszky ezen derék művéhez hasonlóan oldják meg, úgy bizvást el lehet mondani, hogy azok irodalmi jelentősége messze túlhaladja az alkalmi művek néha joggal kicsinyelt értékét.

Dudás Gyula.

HAMPEL JÓZSEF: A RÉGIBB KÖZÉPKOR (IV—X. SZÁZAD) EMLÉKEI MAGYARHONBAN. Második rész 1897. 80 512 l. 162 képes táblával és a szövegben kilenczvenöt ábrával. Kiadja a m. tud. Akadémia. Ára 6 frt. A terjedelmes mű tartalmáról a következőkben adunk áttekintést:

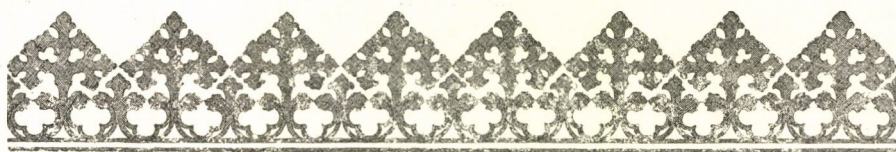
Első fejezet. Történeti följegyzések a régibb középkorból. Archæológiai szempontok és nehézségek. A kor emlékeinek összefoglaló elnevezése. Korföl-

osztó és csoportosító kísérletek. Irodalom. Gyűjtemények. *Második fejezet.* A sírok, kincsek és temetők leltára és annak értékesítése két irányban. Az érem-mellékletek mint korhatározó tényezők. A keszthelyvidéki sírmezők helytelen korhatározása. Az emlékek több fő és alcsoportra való osztása és e csoportok rövid jellemzése. Műtörténeti kétélyek elosztatása. *Harmadik fejezet.* Az emlékek ismertetése és csoportosítása egykori rendeltetésük szerint. Fegyverek, íj és nyíl, hajító dárda, fejsze, kés, tör, kard, szablya. *Negyedik fejezet.* Védelmi fegyverek: sisak, páncél, szárvédő, paizs. Kürt, zászló. Lószerszám és lovas felszerelése, kengyel, zabla, szíjazás, patkó, sarkantyú. *Ötödik fejezet.* Öltözet: Kalap és főveg, hajviselet, gunya, bunda, nadrág, cipő és csizma, öv, szíjvégek, csat. *Hatodik fejezet.* Fibulák, kapsok. *Hetedik fejezet.* Diadema, fülönfüggők, hajtűk és ruhatűk, nyakdíszek és csüngők. *Nyolczadik fejezet.* Karpereczek, újjgyűrűk, gyöngyök, különféle egyéb ékítmények. *Kilencedik fejezet.* Háztartás, ipari és gazdasági szerszámok, hajcsiptető, olló, tükör, kulcs és zár, orvosi műszerek, tarsolykeret, agyagorsó, pipereszekrénykék, veder, üst, edények agyagból, ezüsthől, aranyból, üvegből, keresztény kehely. *Tizedik fejezet.* Lakásmód, védelmi építkezések, egyéb épületek, bányászat, gazdaság, kereskedés, ipar, társadalmi és műveltségi különbségek, vallási emlékek, temetkezési módok. *Tizenegyedik fejezet.* Antik elemek a régibb középkor ornamentikájában, az ornamentika fontossága ezen korbéli népeknél, növény-ornamentika, az indás és griffes díszítésről általában, növénydísz az u. n. sarmata csoportban, indás motívumok. *Tizenkettedik fejezet.* Növénydíszítés az u. n. sarmata és egyéb csoportokban, indás motívumok párhuzamos központi vagy más fajta csoportosítása, átmenetek a geometriai díszítésbe. *Tizenharmadik fejezet.* Griffes motívum az u. n. sarmata csoportban, inda és griff az avar-bolgár csoportban, növényi és állati díszítés a honfoglalási kor emlékein. *Tizennegyedik fejezet.* A nagy-szent-miklósi kincs. *Tizenötödik fejezet.* Rekeszes ötvösség, zománcz, niello, filigrán. *Tizenhatodik fejezet.* Szalagfonadék, állati s emberi idomok, longobard stylus, szlávok hagyatéka.

Függelékül kapjuk az első kötet folytatása gyanánt ezen kor fontosabb hazai emlékeinek leírását (309—542. ll.) és a leírt emlékek képes tábláit. CCI—CCCLXII.

Rövid előszavában szerző reményli, hogy műve további kutatásokra alapul szolgálhat és a hazai tudomány érdekében óhajtandó, hogy mennél előbb akkorára nőjön a színre kerülő emlékek tömege, hogy egy harmadik rész közzététele váljék szükségessé.

a. a.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGESZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT április hó 26-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben negyedik rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Odescalchy Arthur herczeg, Thaly Kálmán, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, dr. Hampel József, Kunvári Fülöp, dr. Gerecze Péter, Kammerer Ernő, Halaváts Gyula, Huszka József, Mihalik József ig. vál. tagok, továbbá dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Láng Nándor, Ernst Lajos, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és hat más hallgató. Elnök megnyitván az ülést *dr. Éber László* tartotta meg értekezését «Kora renaissance emlékek Magyarországon czím alatt», bemutatva több emlékrészletet a budai várból, sajnálatát fejezve ki, hogy e korszakból oly kevés tájékoztató adat maradt fenn. *Dr. Szendrei János* azon nézetének ad kifejezést, hogy elég emlék maradt fenn a xv. századból, a melyből képet tudunk alkotni Buda hajdani fényéről. Az általa felsorolt adatok között említvén a budai várnak a Schedel-féle krónikában is megjelent képét, *Ernst Lajos* kijelenti, hogy ezt a képet megbízhatatlannak tartja. *Thaly Kálmán* szintén azt tartja, hogy a budai vár építészeti kinézését illetőleg sok adat van, a melynek egyrésze azonban még gondosan egybegyűjtendő és közzezteendő. Ilyenek például Marsigli ezredes eredeti rajzai és fölvételei a budai várról 1686-ból, melyek a bolognai egyetemi könyvtárban őriztetnek. *Hampel József* indítványára kimondja a választmány, hogy átiratot intéz a fő és székváros régészeti bizottmányához, miszerint hasson oda a tanácsnál, hogy e nagyfontosságú rajzok Bolognában lemásoltassanak. Ezután *Mihalik József* mutatta be Rácz Ambrus kassai ötvösmester egy ezüst kupáját érdekes fejtegetések kíséretében a kassai czéh xvii. századbeli viszonyait illetőleg. *Odescalchy Arthur* herczeg a felvidék pusztuló műemlékeire hívja föl a társulat figyelmét, mit a választmány a műemlékek orsz. bizottságának fog figyelmébe ajánlani. Titkár jelenti, hogy a közoktatásügyi miniszter a társulat azon fölterjesztésére, melyben régészeti ásatásokra évenként jelentékenyebb összeg fordítását s általában a régészeti ásatások ügyének állami rendezését kérte volt, leiratilag válaszolt, tudatván, hogy az ásatások ügyét kellő dotációval a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének hatáskörébe utalta. Kimondja ennek folytán a választmány, hogy ásatások ügyében az egész országból a társulathoz évente nagyszámban érkezni szokott megkereséseket ezentúl a nevezett főfelügyelőséghez fogja áttenni. Új tagokul megválasztattak *Sztéhló Ottó*, a műemlékek országos bizottságának műépítésze és *dr. Láng Nándor* áll. főgymnásiumi tanár Budapestről.

Titkár bemutatja pénztárnok mult havi pénztári kimutatását, melyet a választmány tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Kunvári Fülöp* és *Mihalik József* választmányi tagokat kérte fel, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

TÉRSZÜKE A NEMZETI MÚZEUMBAN. Ezen a címen már 1887-ben* panaszoltuk el az érem- és régiségosztály legégetőbb baját, azóta 12 év múlt el és sajnos, a döntő körök az ujjukat sem mozgatták ez ügyben s most is ott állunk, a hol voltunk tizenkét évvel ezelőtt, csak hogy a helyszüke még súlyosabban észlelhető. Azóta az állam költött százazreket újabb középületekre, fölépítette egy milliót túl menő összegért az orsz. iparművészeti muzeum pompás palotáját, reá szánt több milliót egy szépművészeti muzeumra, de legrégibb és legfontosabb muzeumának a baján nem igyekezett segíteni.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1898. évi első negyedben. Zsádanynban (Heves m.) lelt őskori kis négylábú agyagböggrét ajándékozott főt. Bartalos Gyúla Egerben.

Őskori cserepeket és bronzkarpereczek töredékeit, melyek Nagy-Lenkviczen (Pozsony m.) a téglagyár telkén csontvázas sírokból kerültek elé, küldött ajándékul dr. Szendrei János szíves közbenjárásával Meissl Ferencz bazini gyógyszerész.

Egy jelentékeny őskori bronzleletet, mely állítólag Somogy megyéből került elé, helybeli kereskedő útján szereztünk.**

Kérésünkre a m. kir. államvasutak igazgatósága egy nagyobb leletből való két bronzlándzsát küldött be, mely Zólyom m. Dubova község területén a garamhidvégi állomás közelében előkerült.

Egy bronz buzogányfőt megfejtetlen fölirat maradványaival kereskedő útján került birtokunkba.

A sopronyvidéki híres Purgstalli hallstattkori temetőből származó egy nagy, 42 kis színes üvegpasztagyöngyöt, valamint egy borostyángyöngyöt vétel útján szereztünk.

Ujj György vasúti mérnök a hatvan—salgótarjáni vonalon a második sín-pár lerakása alkalmával előkerült régiségeket ajándékozott, van köztük 7 bögre, 1 tálca, 2 bronzpengetőredék és egy vaskés.

A Mura-Király (Zala m.) község tulajdonát képező drávaegyházi kavicsgödörben Faludi Géza tanító több izben sírokra akadt és azok tartalmát a nemz. muzeumnak beküldte. iv. Kr. utáni századi római érmek, melyek szintén a sírokból valók, jelezhetik a kort; a tanító urnak az ő költségeit megterítettük. Eibner József és Judovics Izidor a nagy-szurdoki római táborhelyről származó agyag-, vas- és bronzrégiségeket küldtek ajándékba.

Csákvárt a muzeumtól oda kiküldött dr. Kuzsinszky Bálint segédőr szerzett négy római emlékkövet, két aranygyűrűt, két ezüsfülöngyöt és egy mázas korsót.

* Arch. Ért. 1887. 445.

** Lásd Arch. Ért. 1898. 83. 1.

Ugyancsak Csákvárról való két római emlékkő, melyet gr. Eszterházy Miklós Móríczt ajándékozott a muzeumnak.

Igari (Tolna m.) sírleletet vétel útján szereztünk, van benne két ezüst nyakgyűrű rajta logó aranypléhű üres hasábos amulette, korongos és félholdas aranyékszer s több egyéb ezüstékszer.

Megszereztük Lichtnekert Józsefnek Fejérvárról és Fejérmegyében kiásott és összegyűjtött régiségeit. A gyűjteményben antik és újabbkori tárgyak mellett legfontosabbak az irodalmilag is ösmert demkő- és maroshegyi magyar honfoglalási korabeli temetőkből eredő sírleletek.

Két kengyelvas, mely hejczei (Abaúj m.) honfoglalási korabeli sírból került elé, Bubics Zsigmond kassai püspök ajándéka gyanánt jutott a gyűjteménybe.

Nachtnebel Ödön aradi birtokos muszkai szőlőjében lelt érdeken kengyelvasakat és zablákat adott a nemz. muzeumnak ajándékba.¹

Ugyancsak Aradról hozott dr. Réthy László Muszkán lelt két állatfejű karpereczet Gruber Hugó ajándéka gyanánt,² úgyszintén hozott dr. Réthy az aradi és csanádi egyesült vasutak igazgatóságának ajándéka gyanánt ékszereket, melyek I. Béla és I. László egy-egy pénzével együtt a társulat földvári kavicsbányájában előkerültek.³ Középkori gömbös fülönfüggőt bronzból ajándékozott Citer Ferencz, lelőhelye Visegrád.

Bartalos Gyula a nemz. muzeumnak ajándékkul küldött egy kora renaissance izlésű díszes domborművet fehér márványból, mely Madonnát ábrázolja két női szent társaságában. Kár, hogy az alakoknak a fejei le vannak törve; az emlék utoljára Diósgyőrt volt befalazva.⁴

Egy érdekes xvi. századi hatkaréjú áldozó-poharat szereztünk, anyaga aranyozott ezüst.

Lefkovits Artur debreczeni ötvös két xvii. századbéli kis ezüstpoharat adott ajándékkul; ugyanő ajándékozott egy rejtélyes idomú bányász (?) jelvényt bronzból, melyet állítólag Ó-Fehértón (Szabolcs m.) az erdei gyalogösvényen lelt egy odavaló gazdaember. Királyföldi aranyozott ezüst övtagot és két xvii. századi forgót vétel útján szereztünk.

Újabbkori ezüst gyűrűt vétel útján szereztünk, a rajta látható vésések még nem voltak megfejthetők. xiv. századi pecsétlő ezüst gyűrűt ajándékozott gr. Zichy Jenő, lelőhelye a tolnai puszta Fejérm. Középkori, betűs, sárga, rézgyűrűt, Világosról ajándékkul küldött be, Bohus László; xvi. századi két gyűrűt szereztünk egy mohácsi sírből.

Újabbkori vaskulcsot küldött be ajándékkul Pusztaszent-Mihályról (Pest m.) »egy hű hazafi« mint Attila sírjának kulcsát.

Pecsétnyomóink gyűjteménye aradi privát-gyűjteményből származó 17 drb többnyire újabbkori aradi érdekű sárgaréz példányokkal vétel útján gyarapodott.

Szalay Imre muz. igazgatótól ajándékkul kaptuk a budai pékek 1689. évi pecsétnyomóját.

¹ Lásd Arch. Ért. 1898.

² Arch. Ért. 1898. 127. l.

³ Arch. Ért. 1898. 128—131. l.

⁴ Képét és ismertetését a jelen füzetben 205—214. l.

Török korabeli bronz földöt kapott a muzeum hivatalos úton az esztergomi Kis-Duna hidépítése alkalmából.

Lefkovits Artur négyszögű festett üvegpalczkot ajándékozott, a palaczkon német fölirat és 1763. évszám.

A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET folyó évi május hó 22-én tartotta meg rendes évi közgyűlését a szombathelyi főgymnázium épületében. Szabó László egyleti alelnök megnyitó szavai után Kárpáti Kelemen egyleti titkár terjesztette elő a múlt 1897. évről szóló jelentését, melynek folyamán részletesen feltüntette a régiségtár múlt évi szaporulatát. A jelentésbe foglalt leletek egy része Velemből való bronztárgy, a másik része sabariai emlékek: feliratos kövek, bronz-, vas- és cseréptárgyak. Az éremgyűjtemény 193 darab nagyobb részt római ezüst és rézpénzzel gyarapodott. A titkári jelentés kiemeli azt a sajnálatos körülményt, hogy Szombathely város területén egy idő óta nagyon elszaporodtak a kalmár szellemű régiséggyűjtők, akik az egyleti múzeum nem csekély kárára a felmerülő leleteket közvetítők révén külföldre szállítják. A közgyűlés ezen külön indítvány alapján a tárgyalat baj megszüntetése érdekében elhatározta, hogy erélyes támogatásra fogja felkérni a közigazgatási hatóságot. A múlt évben az egyleti tagok száma volt 4 tiszteletbeli, 44 alapító és 165 pártoló tag. A titkári jelentés után Bossányi József egyleti pénztáros terjesztette elő az egylet vagyoni állapotáról szóló jelentését, mely szerint az egylet vagyona 1527 frt; múlt évi bevétele: 277 frt 87 kr. — Kiadása 277 frt 20 kr.

K. K.

A SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT, mely immár 12 éve fönáll, elnökének dr. Kuncz Adolf praelatus és csornai prépost úrnak fáradozása következtében kibővült, a mennyiben Sopron sz. kir. város municzipiumának régiségi osztályával egyesült. Ennek következtében a társulat czíme is megváltozott és ezentúl Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város Régészeti Társulata lesz a neve. A módosított alapszabályok értelmében a társulatnak hivataluknál fogva alelnökei Sopronvármegye mindenkori alispánja és Sopron város polgármestere. A főcustosi állás díjazással jár; jelenleg ezt az állást Kugler Alajos városi levéltáros tölti be. Az egyesülés legnagyobb jelentősége abban nyilvánul, hogy az eddig külön-külön felállított gyűjtemények egységes múzeumma egyesülnek, melynek helyiségei az újonnan felépült városház. II. emeletén vannak. Rendelkezésre áll itt öt tágas és világos terem, melyeknek bebutorozása jelenleg folyamatban van. Vasszerkezetű szekrényeket alkalmaznak, melyek mindegyike 8000 frt költségbe kerülnek. A soproni múzeum ezután egyike leszen az elsőrangú vidéki múzeumoknak, ha a rendelkezésre álló anyagot szakszerűen kiállítják. A gyűjtemény fölötté gazdag *Hallstatt* és *Latène* korabeli leletekben; a régibb középkort kivált a csornavidéki leletek képviselik. Csak helyeselni tudjuk, hogy a társulat intéző körei a vidék néprajzi viszonyaira is kellő gonddal vannak és ez által múzeumuk tanulságos voltát emelni töreksenek. Az e téren szerzett tárgyak, nevezetesen a majolika edények ma is számot tesznek már. Kivánjuk, hogy a társulat további buzgó működését kedvező siker kísérelje.

a. s.

A NAGYVÁRADI MUZEUMBAN legutóbb tanulságos oklevélgyűjteményt állítottak közszemlére, mely 1261-től napjainkig terjedő magyar fejedelmi, nádori, káptalani s egyéb oklevelek bemutatásával áttekintést nyújt a hazai történeti emlékek egy nevezetes osztályáról. A muzeum képgyűjteménye a régi váradi székesegyház helyén talált xiv—xv. századi fresco töredékekkel szaporodott. A fresco valószínűleg szent Ágostont ábrázolja és Bunyitay Vincze a váradi püspökség története című nagy művében közzétette. Végül Tisza Lajos hagyatékából Rubens ismeretes képének (Boreas elrabolja Oreitheját) Pálik Béla által festett másolatát kapta a muzeum. Dr. N. Gy. (Tiszántúl 1898. 82. sz.)

TOLNAMEGYEI MUZEUM Gr. Apponyi Sándor és főt. Wosinszky Mór nagylelkűségéből, kik Tolnamegyének ajándékozták a lengyeli gazdag őskori telepről származó régiségeket, megalapított Szegszárdon egy megyei muzeum, melyet f. évi június havában ünnepélyesen megnyitnak a közönség előtt. Egyelőre a főgymnasium épületében helyezték el. A régiségosztályon kívül lesz a muzeumnak numismatikai, továbbá könyv- és okirattári, természetrajzi, végül néprajzi, szépművészeti és ipari osztálya. Az új muzeum szervezetéről és rendtartásáról 26 szakaszból álló szabályrendelet intézkedik.

A FEJÉRMEGYEI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET folyó évi február hó 20-án rendkívüli közgyűlést tartott, melyen az egylet titkára s egyúttal a muzeum őre Gebauer Miklós terjedelmesen ismertette a vidéki muzeumok és könyvtárak ügyében indított országos mozgalmat s az annak következtében mindkét törvényhatósághoz beérkezett felhívást. A közgyűlés elhatározta, hogy az országos főfelügyelőséghez, valamint mindkét törvényhatósághoz segélyért fordul, hogy nagybecsű gyűjteményének méltó elhelyezéséről gondoskodhassék s ez évben ismét egy évkönyv kiadható legyen. Ehhez képest az egylet most széleskörű actiót fejt ki, hogy egy vidéki muzeumot a kor igényeinek megfelelően létesíthessen. — Székesfehérvár, 1898. május 17. *G. M.*

A MOSONMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI EGYLET Magyar-Óvárrott 1898. január 20-án tartotta gróf Pálffy Daun elnöklété alatt rendes közgyűlést. Dr. Sötér Ágost az 1893. évi decz. hó 3-tól 1898. márcz. 20-ig terjedő időre vonatkozó terjedelmes elnöki jelentését terjesztvén elő, ecsetelte, hogy az egylet létele biztos alapon van lefektetve. Az alapszabályszerű megbízatási idő lejártá folytán saját és a tisztikar lemondását bejelentvén. Az elnöki jelentés helyeslőleg tudomásul vétetvén, dr. Sötér Ágost úrnak, ki az egylet elnökségét annak alapítása óta és így 15 éven át szakadatlanul viseli és fáradhatatlan buzgalommal teljesített ásatások útján a megyei régiségtárt megteremtette és szakszerűleg berendezte legmélyebb köszönet nyilvánított és jegyzőkönyvileg megörökíttetni rendeltetett. Ivánfy Edének az egyletre vonatkozó indítványai elejtetvén, felolvastatik az egyleti számvizsgáló-bizottságnak az egyleti számadások és egyleti pénztár megvizsgálásáról felvett jelentése. Ezen jelentés kapcsán betérjlesztett számadás 1910 frt 84 kr. bevétellel és 443 frt 72 kr. kiadással és így a bevétel 1467 frt 12 kr., hozzá véve a takaréktári betétet 750 frt és értékpapírt 700 frt, összesen 2,917 frt 12 kr. átlaggal tudomásul vétetett. Ezután megválasztottak 17 vál. és 5 póttagot az igazgatóságba és megújították az egyleti tisztikart. A választás eredménye: elnök Sötér Ágost dr., alelnök: Ós-hegyi József, I. titkár: Hegyi Miklós, II. titkár: Merényi Kálmán, pénztáros Mamuliti Mihály.

KÜLÖNFÉLÉK.

FÖLSZÓLÍTÁS FŐVÁROSI ÉS VIDÉKI SZAKTÁRSAINKHOZ.

Folyóiratunk munkatársa dr. Ziehen Gyula (lakik Frankfurt a/M.-ban Crcnenbergerstrasse 33.) a Trierben megjelenő «Westdeutsche Zeitschrift» című német szakfolyóiratban a magyarországi archæologiai irodalomról időről időre áttekintő közleményeket kíván közzé tenni. Kérjük tisztelt hazai szaktársainkat, úgy azokat, a kik dolgozataikat önállóan teszik közzé, valamint a különböző évkönyvek és folyóiratok szerkesztőit, hogy kiadványaikat a jelzett üdvös cél kedvéért neki megküldjék. Ő a maga részéről megígéri, hogy némi viszontszolgáltatás fejében megküldi nekik az ő saját dolgozatait. E helyütt is köszönjük dr. Ziehen urnak régóta tapasztalt szíves rokonszenvét hazai irodalmunk iránt.

A szerkesztőség.

FIGURÁLIS BRONZDÍSZEK EGY RÓMAI KOCSIRÓL. A nyolcvanas években találtak Szlavoniában egy leletet, mely minden valószínűség szerint oly sírból való, a milyent Pannonia legtöbb helyéről ismerünk, a hol ugyanis az elhunytat kocsijával és lovaival együtt temették * A n. múzeum 1886-ban megmentette azt az öt igen érdekes bronzfigurát, melyet itt $\frac{9}{10}$ nagyságú ábrákban bemutatunk, de az intézet nem vásárolta első kézből s így szavahihető adatokat sem a találás helye, sem az előfordulás körülményei iránt nem lehetett megszerezni. Föltevésünk tehát, hogy az öt bronzalak kocsii díszítésére szolgált, pusztán a figurák talapzatának vagy háttérének tektonikus idomán alapul és támogatják a pannoniái kocsisírokból előkerült analogiák.

Az öt alak nyilván úgy volt csoportosítva, hogy az ülő Bacchust (1. és 2. ábra) egy centralis hely illette, két kísérője (3. és 4. ábra) jobbról-balról állott tőle és a két nőstény párducz (5. és 6. ábra) is úgy van alakítva, hogy ellentétesen egymásnak megfelelő helyzetben kell képzelnünk.

Az ülő Bacchus bronzhüvelyre van helyezve, mely nyilván vízszintesen álló négyszögvégű rúd elejét borította. Idomát a 2. ábra mutatja, mely a hátsó oldalt tünteti fel. A négyszöghüvely két hosszabb fala át van lyukasztva, hogy két szög segítségével reá lehessen erősíteni a figurális díszítményt a rúdra, a hüvely alsó falán négyszög áttörés van, talán azért, hogy ezen át is biztosítani lehessen a megállását. A figura hátsó lapos kezelése és kidolgozatlan volta arról tanuskodik, hogy a szobrot csak előlről és oldalt, de hátul nem kívánták mutatni, hogy hátsó része magasan állott, vagy azt valami tárgy elborította. A hüvely

* V. ö. Budapest Régiségei. IV. 56.

felső és alsó párkánya csak három oldalán vonul körül és csak az előlő oldalának a fölületét tagozták két hullámmal és az alsó párkányt vonalas díszszel ékítették, a mivel szintén a compositio szemközti oldalát kívánták hangsúlyozni.

Az ülő isten két kísérője (3. és 4. ábra) nyolczoldalú, rövid, belül üres

1. ábra.

2. ábra.

ÜLŐ BACCHUS BRONZSZOBROCSKÁJA A N. MÚZEUMBAN (1) ELŐLRŐL (2) HÁTULRÓL TEKINTVE.

pillér elé van állítva. A 4. ábra oldalt és hátulról mutatja az alak és a tektonikus tag közötti összefüggést, a figura mindig egy kis padon áll; mely a pillér talapzatából kiugrik; e talapzat három lépcsőből áll és a pillér feje is két lépcsőzetes párkány.

Mindegyik állat körszelvényű tengelylyel bíró lemezen áll (7. ábra), melynek két vége egyenesen elmetszett, egyik vége keskenyebb (5.5 cm.), a másik szélesebb (9 cm.), az állat úgy áll rajta, hogy a lemez keskenyebb vége felé irányul, a lemez két helyen át van lyukasztva, hogy valami vízszintesen álló szerkezeti darabra rá lehessen szögezni.

Hogyha azonban ezek után arra kellene vállalkoznunk, hogy a három kü-

3. ábra.

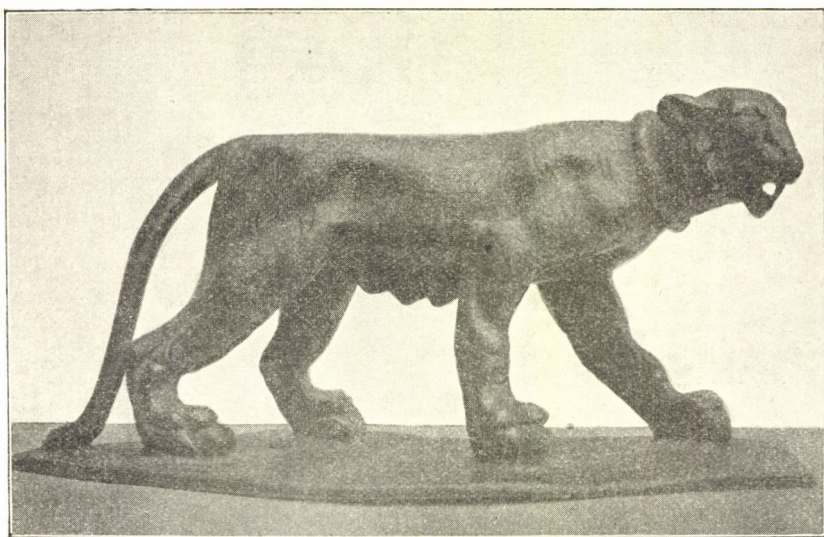
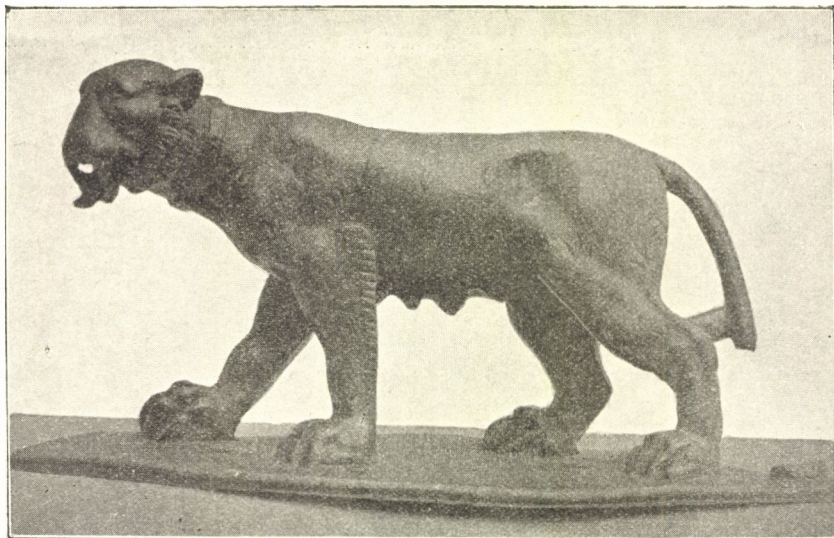
4. ábra.

BACCHUS EGYIK TESTŐRE ELŐLRŐL (3) ÉS HÁTULRÓL (4).

lönböző módon a kocsira erősített figurális bronzdiszitményeknek kijelöljük a helyüket, be kellene vallanunk, hogy erre Gaul nagyérdemű tanulmányai után sem* vagyunk képesek, mert a szerint, a mint a kocsi idoma változik, melyre Bacchust, a testőreit s az állatokat képzeljük, gondolatban más-más helyre kell azokat illeszteni. A zágrábi múzeumban őrzik egy római kocsi szerkezeti ré-

* Lsd. Arch. Ért. 1889. 202. és 1890. 105., a hol négy pannoniai kocsi pontosan helyreállított szerkezetét közli Gaul tanár.

szeit és díszítményeit mythologiai és állati alakokkal, fiatal Bacchus és Apollo alakjai is szerepelnek köztük. Nem tartom lehetetlennek, hogy a n. múzeum lelete és a zágrábi kocsirészek ugyanegy sírból valók, a mit azonban csak az

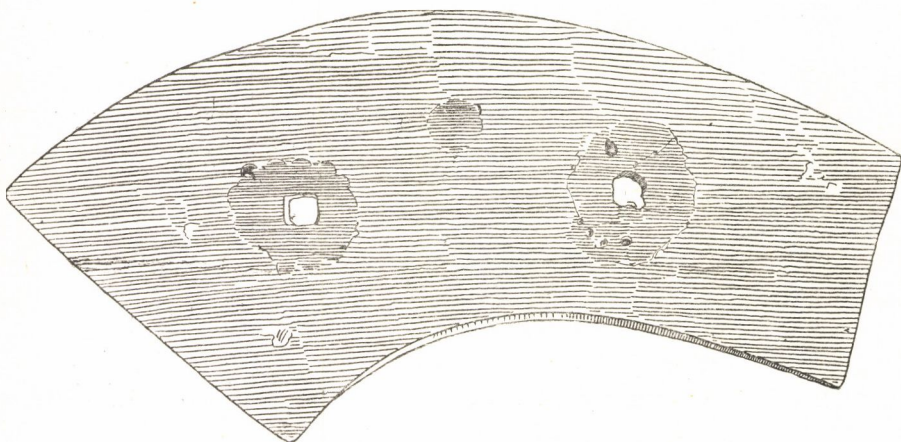

5. és 6. NŐSTÉNY PÁRDU CZ BRONZSZOBROCSKÁJA.

arányok összehasonlítása alapján, valamint a patina esetleges egyformasága révén lehetne bizton eldönteni.

Az ülő isten felső testét a bal vállról jobb hóna alá nyúló kecskebőr takarja, fejét három nagy hedera (?) levélből alakított diadema köríti, arcát két oldalt szőlőfürt kereteli be és hajzatának hosszú fürtjei jobb oldalán a könyökig

csüng alá. Kinyújtott jobbájában a térd táján nagyobb szőlőfürtöt tart, balja a a földre helyezett thyrsust fogja, melynek felső része letört. Az isten lábát csinnal alakított cipő borítja, mely a szár közepéig ér és itt kettős szalaggal végződik, melyből levéldísz csüng alá. Kísérői pannoniai hegyi pásztorok formáját öltötték. Testüket a czombok közepéig érő rövid ujjas ing borítja, melyet hatszorosan a test körül csavart széles öv szorít a derékhoz, a nyak tövére a bal kart (3. ábra), illetőleg a jobb kart (4. ábra) borító chlamys csüng, lábukat majdnem a térdig érő körülsavart bocskor borítja, mely csak a lábujjak végeit hagyja csupaszon. Egyik kezük földre helyezett hosszú póznát fog, mely fölül, a fej magasságában a ketté hasított póznába szorított lándsafélével végződik. Egyik alaknál (3. ábra) a pózna alsó darabja letört, másik, lecsüngő kezében mindegyik összehajtott pántot tart, mely pásztorparittyára emlékeztet. Lehet azonban, hogy a művész ezúttal szijra gondolt, melyen mindegyik testőr a most szabadjára eresztett nőstény párduczot szokta vezetni.

7. A JOBB OLDALI ÁLLAT TALAPZATÁUL SZOLGÁLÓ BRONZLEMEZ ALULRÓL TEKINTVE.

A két állat (5. és 6. ábra) az egész compositióban leginkább sikerült; a művész előtt ügyes minta volt, mely a nyakán levő karika daczára nem egészen szelidített ragadozó óvatos mozgását és nagy erejét helyes megfigyeléssel ábrázolja. Jóval alantabb áll a mintázás ügyessége a két testőr és Bacchus alakjában. Ez és a bronzöntésben való fogyatékos jártasság elárulja a provinciális bronzöntőt. Legtöbb helyütt megmaradtak az öntés után is az összekötő pálczák, melyek az öntőcsatornákat jelzik. Ily pálczát látunk (1. és 2. ábra) Bacchus két keze és a basis között, melyen ül, négy ily csatornamaradványt látunk a testörökön (3. és 4. ábra) a pózna s a test között hármát s egyet a lecsüngő kéz s a test között; más két erősebb összeköttetés van a pillér és a test háta között, de ennek meg kellett maradnia, hogy a figurális dísz a pillérrel szorosan összefüggjön és a szemet nem is sértette.

Végül ily pánt köti össze az állatok (5. ábra) hosszú keskeny farkát a hátsó lábbal.

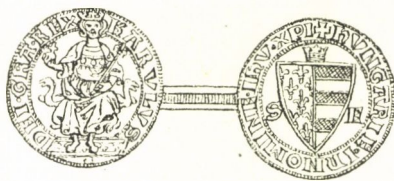
A lelőhely, az öltözetben mutatkozó helyi színezet és a kivitel aránylag

gyöngye volta valószínűvé teszi, hogy Pannonia Savia valamely góczpontjából, talán sisciai vagy sirmiumi bronzműhelyből származó csoport maradt reánk ez öt alakban.

mp.

A ZOMBOR-SÁPONYAI LELET ÜGYÉBEN. — E folyóirat folyó évi második füzetében a zombor-sáponyai lelet ismertetéséről írt kritikára D. Gy. úr közli velünk, hogy a bronzlelet a munkások állítása szerint, valóban egy sírban találtatott s hogy a helyszíni további kutatás azért nem volt lehetséges, mert a terület szőlővel van beültetve. A lelet ismertetésénél a cikkíró analógiára nem tartotta szükségesnek a hivatkozást az Évkönyvben, mert ugyanezen tárgyról az Arch. Értesítőben is értekezett és ott volt erre utalás. Továbbá kijelentetni kívánja, hogy a sarmata-jazygokat ő sem tartja bronzkori népnek s hogy a cikkében használt «bronzkor» kifejezés helytelenül áll a «bronz használatának kora» kifejezés helyett. Végül azon nézetét, mely szerint a sarmata-jazyg nép bronz eszközöket használt, tisztán arra alapítja, hogy az ily anyagból készült eszközök nemcsak az u. n. bronzkorban, hanem tudvalevőleg a vaskorban is szerepeltek.

KIS KÁROLY ARANYÉRME. Ma a Fideicomiss-bibliothek kézirateit, t. i. a numismatikai tartalmuakat néztem át, melyek közt *Joannes Georgius Schwandnerus*. A. S. ab agendis causis ad Dicasteria aulica Caes. Reg. Vindobonnensia nagy csomó kéziratea van 1769-ből, s pedig saját éremgyűjteményének catalogusa s 202 ív, mindeniken egy-egy magyar vagy erdélyi éremrajzzal, ezeken kívül kisebb lapokon szintén egy-egy éremrajz, legtöbbje az eredetiek után, különféle gyűjteményekből, a hol azokat Schwandner találta. Úgy látszik egy magyar numismatikai munka kiadását tervezte, mert néhány érem rézbe metszett cliché után van nyomtatva s a sorozatokba helyezve. E rajzok között

van egy, melynek feltalálása nagy örömömre szolgált. *Egy aranynak a rajza, az eredeti után* (ábra), mert a pajzs hátsó oldalán tisztán látni, hogy előbb az érmet nedves papírba nyomta s aztán gondosan lerajzolta, körirata: **KARVLVS DEI. GRÆ. REX. Rev. HUNGARIE IN NÖMINE IHV XPI.** Az előlapon ülő király látható, a hátlapon anjou-magyar címerpajzs. Eleinte azt hittem, hogy ez egy Róbert Károly-féle *új arany species*; de minthogy a typus Mária korával esik egybe, kétségtelen, hogy ez arany *Durazzói Károly* (Kis v. II. Károly) ellenkirályé, kitől addig egyáltalán *semmiféle* érmet nem ismertünk. Honnan vette Schwandner, semmi nyom nincs a jegyzetek közt. Talán

nyomra fogunk találni.* A rajzot kölcsön kértem a custostól, a ki azt szívesen kölcsön adta lefotografálás céljából. — Bécs, 1898 május 23. *Dr. Réthy László.*

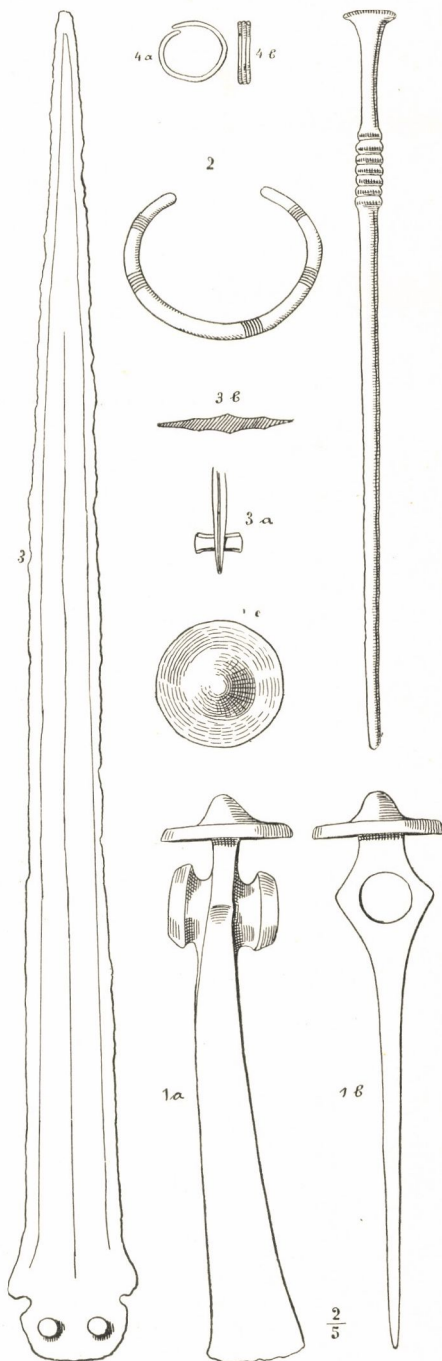
BRONZ-LELET ZENTÁN. Zentán, az u. n. oromi partokon földásással foglalkozó munkások egy sírra akadtak, melyben a teljesen elmállott csontvázon kívül egy bronz gyűrűt (4. ábra), egy 45 cm. hosszú kardpengét (3. ábra), egy 19 cm. hosszúságú csatabárdot (1 a. b. ábra), egy 7 cm. széles C alakú karpereczet (2. ábra) és egy 25 cm. hosszú bronz tűt (szám nélküli ábra) találtak. A lelet a zentai községi gymnáziumba került s ott a régiségtárban lett elhelyezve. A sírhely magas parton van, a Tisza rétes területén felül 20 méternyire. A csontváz és a fentleírt eszközök a talaj felszine alatt 60 cm.-re találtattak. *Dudás A.*

A BÖNY-RÉTALAPI URNA-TEMETŐ. Győr vármegye *Böny* községéhez közel levő *Rétalap* pusztáról ismételve hoztak hozzám nagyobb urnatöredékeket, tavai őskori kőeszközt is kaptam onnan és a tulajdonosok állítása szerint minden szőlő-kapálásnál akad egy-egy hasonló régiség. Folyó évi márczius hónapban özv. Szentkirályi Kálmánné úrnő küldött onnan egy *bronz tört*, melyet állítólag a mellékelt (már meszesedésnek induló) csontok között egy urnában találtak a szőlőművesek. Az urna széles kihasalású és bütykökhöz hasonló apró fülecskékkal volt ellátva, a napvilágra térvén, szétmállott és csak egyes darabjaiból lehetett alakját valamennyire összeállítani.

Legjellemzőbb a leletben a bronzból való *kis tör*, melynek régiségét meghatározza *Hampel*** szerint az, hogy csak a pengéje volt bronzból, míg a marko-

* A császári gyűjteményben nem láttam.

** A bronzkor emlékei Magyarhonban III. rész, Budapest 1896. 63. 1.

ZENTAI BRONZLELET.
(Dudás A. rajzai után.)

latot csak hozzáerősítették. A markolat nyujtványán még rajta vannak a szegecskék, a melyekkel a markolat meg volt erősítve. A penge hossz tengelye irányában vastagabb mint élei felé és közepén kidomborodó borda vonul végig. A mi példányunk hegye le van görbülve. A tulajdonosok tanúsága szerint gyakoriak azokon a homokbuczkákon az ilyes leletek és azért tán érdemes volna ott tovább kutatni.

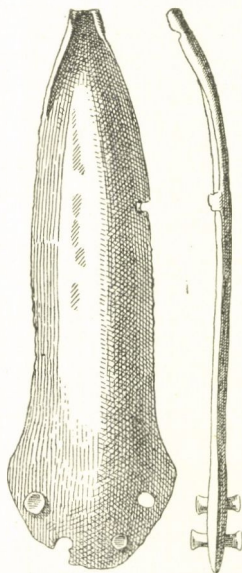
Pannonhalma, 1898. május 23.

Dr. Récsey Viktor.

TÖRÖK FELIRAT ESZTERGOMBAN. Az esztergomi vizivárosnak a Dunától mosott bástyájának falában Némethy Lajos esztergomi egyházi fő megyei könyvtáros 1897-ben június 17-én egy befalazott bejárat fölött török föliratos emléktáblát constataált, melynek olvasását dr. Goldzieher Ignác szívességének köszönjük,

1. sor el-szultán Szuleimán szultán
2. sor khán

A kipontozott helyen szabályszerint a szultán atyjának nevét várná az ember, ez esetben tehát: ibn Szelim (Szelim) khán (fia); de a 2. sor jobb oldalán levő betűnyomokat nem bírom a *Szelim* szóvá kiegészíteni. (Goldzieher) A föliratban megörökített Szulejman nem lehet más, mint II. Szulejman a győztes hódító, és ezért valószínű, hogy az emléktáblát röviddel azután állította a szultán, a mikor Esztergom az ő hatalmába került. (1543.) X. X.

BRÖNZTÖRPENGE BÖNY-
KÉTALAPRÓL (GYÖRM.)

$\frac{2}{3}$ n.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

BEHAM ÉS FLÖTNER MŰVÉSZETE HAZAI EMLÉKEKEN.

A Magyar Nemzeti Múzeum egy fődeles kupát őriz, mely a németországi renaissance-korabeli ötvösművészet legsikerültebb alkotásai sorába tartozik. Radisics Jenő már 1886-ban ismertette e folyóiratban¹ és azért ezúttal részletes leírására nincs szükség.

Csak azt említjük pótlólag, hogy a kupa a Magyar Nemzeti Múzeum Jankovich-féle lajstroma szerint² valamikor Szalpek szepesi püspök tulajdonát képezte, ki azt a Dessewffy-családtól kapta ajándékba. Később a kupa a püspök unokahúgának, Szalpek Annának, a birtokába jutott,³ a kitől azt Jankovich Miklós megvásárolta.

A kupa testét díszítő trébelt domborművekről szólván, Radisics kimutatja, hogy azok közül három, névszerint a tékozló fiúnak a szülői háztól való elbúcsúzása, a sertések őrzésének s a tékozló fiú hazatérésének jelenetei, Hans Sebald Beham metszetei után készültek, s hogy ezt bebizonyítsa, közli a kupa galvanoplastikai másolatának autotypiáit s a mesternek azt a négy metszetét, a melyek közül a Bartsch által közölt sorozatból három a kupán látható domborművekkel teljesen összevág.

A negyedikre, mely a tékozló fiú történetében a második fázist képviseli, vagyis arra a jelenetre, a midőn a tékozló fiú örökségét ledér nők társaságában elfecsérli, a közölt Beham-féle metszet analogiául nem szolgálhat, mert a dombormű s a rézmetszet egymástól lényegesen eltérő jeleneteket ábrázolnak, a mit Radisics úr is konstatálván, abbeli véleményének ad kifejezést, hogy a kupát készítő mester H. S. Behamnak ezen metszetét «a legszabadabban átdolgozta, úgyannyira, hogy ha egy efféle feltevést észszerű okkal támogatni képesek lennénk, méltán azt lehetne állítani, hogy a dombormű nem a Beham-féle metszet alapján készült».⁴

¹ Fődeles kupa a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Arch. Ért. Új folyam, VI. köt. 338—344. l.

² «Pocula Jankovich,» 159. számú tétel.

³ A kupa fenekébe bevéssett A. v. S. betűk erre a tulajdonosra vonatkoznak. Értelmők: Anna von Szalpek.

⁴ Arch. Ért. 1886. VI. 341. lap.

E feltevés annyival inkább jogosult, mert a dombormű s a hivatkozott metszet eltérései tényleg igen lényegesek s annyival inkább szembeötlők, mert az ötvös a három többi jelenet domborműveiben H. S. Beham metszeteinek úgyszólván hajszálnyi hű lemásolására szorítkozott.

A kupának ezt a domborművét H. S. Behamnak a tékozló fiú történetét tárgyaló metszeteivel összevetve,* ezek között annak analógiáját fel nem találjuk, a mi által kérdésessé is vált, H. S. Beham metszete szolgált-e ennek a jelenetnek is, miként a többinek, előmintájául; ha igen, a kupát készítő ötvös szabad átdolgozásával van-e itt dolgunk,

1. ábra.

avagy egy más mesternek rajzát másolta-e le az ötvös remek szép serlegére?

Abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy a kérdést a jelen alkalommal teljesen tisztázhatjuk s kimutathatjuk, hogy a kupa domborművei mindannyian H. S. Beham metszetei után készültek. Ennek beigazolására ismételjük a kupa szóban forgó

domborművének autotypiai másolatát (1. ábra) s bemutatjuk (2. ábra) azt a H. S. Beham-féle metszetet, melyet az Országos Képtár gyűjteményeiben őriznek; egyik változatát Bartsch is ismeri s azt *«Le bouffon et les deux couples d'amoureux»* cím alatt leírja.*

* H. S. Beham a tékozló fiú történetét 1540-ben négy képben többféle változattal metszette rézbe. E változatok, Bartsch szerint, a következők: B. 31. szám: *A tékozló fiú elhagyja a szülői házat*. Próbanyomat, jelzés nélkül (Loftie). I. Az atya alakjának mellén s bal csizmáján keresztvonalú árnyékolás nélkül. II. Ugyanez keresztvonalú árnyékolással. III. Ugyanez retusálva. B. 32. szám: *A tékozló fiú elpazarolja javait*. I. A balról lévő nő jobb keze alatt lévő ruharáncz árnyékolása egyszerű keresztvonalakkal előállítva; a jobbról ülő férfi bal lábán még elő nem fordulnak a keresztstraftok. B. 33. szám: *A tékozló fiú a sertéseket őrzi*. B. 44. szám: *A tékozló fiú hazatérése*, négy változatban. A sertések őrzésének jelenetét H. S. Beham 1538-ban is elkészítette, melyről Bartsch 35. szám alatt emlékezik meg. Ennek második változata, a retusált példány, is ki van adva Bartschnál.

** Adam Bartsch: *Le peintre graveur*. Vienne, I. V. Degen, 1808., 204—205. lap. Nr. 212. A metszet leírása a következő: Deux seigneurs allemands assis dans un paysage, chacun auprès d'une dame, ayant en leur compagnie un bouffon qui les amuse par ses plaisanteries. L'une des dames est vue de profil et assise sur le devant à droite, l'autre est de face et assise presque au milieu de la planche. Le chiffre HSB est grave au haut de la droite. Cette petite pièce dont le dessin et la gravure méritent une admiration égale, est une des plus belles de l'oeuvre de H. S. Beham. Largeur: 1 p. 11 lig. Hauteur: 1 p. 1 lig. Az országos képtár tulaj-

A kép s a dombormű (1. ábra) összehasonlítása alapján kétségtelenül meggyőződhetünk, hogy a kupát készítő ötvös H. S. Behamnak a tékozló fiú történetére vonatkozó metszetsorozatából a másodikat elmellőzte s helyette ugyanezen mesternek azt a metszetét használta föl, a melyet ő 1535 körül készített, de a mely metszet — miként látjuk — a tékozló fiú történetétől teljesen független alkotás. Hogy az ötvös ezt így cselekedte, annak háromféle oka is lehet; vagy nem volt kezénél a kupa készítése idejében az illető metszetsorozat megfelelő tagja, vagy technikai okok késztették rá, hogy azt emezzel kicserélje, vagy pedig úgy vélekedett, hogy a mintául felhasznált metszet a tékozló fiú történetéhez tartozik, mi annnyival is inkább tévedésbe ejthette, mert a kép tárgya a kívánt jelenet előtüntetésére föltétlenül alkalmas.

Hans S. Behamnak szóban forgó metszete háromféle változatban készült. Az első változat évszám nélkül jelent meg; a jobbról ülő férfi nadrágja a térdeknél nincsen rajta felhasítva s arcza balról jobb felé haladó sraffvonalakkal van árnyékolva. (Kiadta Loftie 265. és Aumüller 231. sz. a.). A második változat, mely a berlini metszetgyűjteményben őriztetik, szintén évszám nélkül, de teljesen átdolgozva van előállítva, nevezetesen a férfinak nadrágja a térdeknél felhasított, a jobbról ülő nőnek jobb lába keresztsraffokkal fődött, a férfi arcza pedig balról jobbra van megvonalkázva. Végre a harmadik változat az évszámmal ellátott példány, melyet Loftie 94., Aumüller pedig 230. szám alatt adott ki.*

2. ábra.

Az Országos Képtár példánya az első változatot képviseli, vagyis azt a metszetet, melyet Bartsch is idézett művében leírt már. Hans S. Beham e metszete, mely művészete legnagyobb virágzásában, valószínűleg 1534-ben, vagy talán 1535-ben készült, miként azt már Bartsch is megjegyzi, rajz és metszés tekintetében csodálatos szépségű s a mesternek legjobb alkotásai közül való, de a metszetváltozatok leírásából megállapíthatjuk, hogy a kupa domborműveit készítő ötvös nem az első, hanem vagy a második, vagy a harmadik változatot használta előkép gyanánt, mert a dombormű szélről ülő férfinak nadrágját a térdeknél felhasítva ábrázolta.

donában lévő s itt reprodukált metszet hossza 1 hüvelyk 11½ vonal, szélessége pedig 1 hüvelyk 1½ vonal.

* Dr. Julius Meyer: Allgemeines Künstler-Lexikon. Leipzig. 1880. 328—334. lap. Itt jegyezzük meg, hogy a legutóbbi példánynak reprodukciója Henri Delabordenak Párisban évszám nélkül kiadott *«La gravure»* című munkájában is megjelent (101. lap). A. Quantin imprimeur éditeur, nouvelle édition.

Ezt konstatálva, áttérhetünk a metszet s a dombormű részletes összehasonlítására, hogy megállapítsuk azokat a különbségeket, a melyekben az ötvös a metszet egyes részleteitől eltért. A leglényegesebb eltérés mindenekelőtt a háttérben lelhető fel, melyet a metszeten balról egy vastagabb s egy vékonyabb törzsű fa, jobbról pedig egy kisebb bokor tölt ki. Az ötvös mindezt kupájára nem másolta le természetes hűséggel, balról csupán egy fát ábrázolt, melynek tövéhez virágot tartalmazó díszedényt,* a kép háttérének középső részébe sziklákat, jobbra pedig ismét egy vastagabb törzsű fát helyezett. A figurális kompozíció, bár lényegében megegyezik a metszet alakjaival, apróbb részleteiben mégis eltér azoktól. Így a balról ülő férfi oldaláról hiányzik a kard, lábai jobban szétvetvék, hiányzik vállairól a köpeny s bal keze, mely a metszeten a nő karján ennek válla alatt nyugszik, itt a nőnek nyakára van helyezve. A trébelő művész megváltoztatta a bolond bal kezének mozdulatát is, mely a metszeten a vízszintesen előre tartott mutató ujjal van jellemezve, míg a domborművön ezen ujj egyenesen fölfelé tartva ábrázoltatik; a jobbról ülő férfi a metszet mindegyik változatán szakálosnak van rajzolva, itt ábrázata csupasz s ezen felül kalapja, ruházata s mozgása is eltérő amazétól, végül a jobbról eső nőt a kupa művésze egy levágott fatörzsre ültette, holott ez az alak a metszeten egy deszkából összerótt padon, vagy szekrénszerű alkotmányon pihen.

Mindezek az eltérések azonban oly csekélyek, hogy általuk a metszet alapkaraktere és egyéni jellemző vonásai nincsenek megváltoztatva; a mi eltérés a kettő között fennforog, azt a trébelés kivitelének technikai nehézségei könnyen érthetővé s indokoltá tehetik előttünk.

Mindebből kétségbevonhatlanul bebizonyúl, hogy e kupának művésze a bibliai jeleneteket előtűntető domborművek készítéséhez H. S. Behamtól nyerte az inventiót s a kivitelben ennek rézmetszeteit használta fel minták gyanánt, a miket minden lényegesebb változtatás nélkül adott vissza kupáján.

A mi a kupának többi részeit, a két domborműves szallagot, a fedél domborműveit s a fület illeti, Radisics úgy vélekedik, hogy ezek nem másolatok, hanem az ötvösnek önálló kompozíciói, és ezt a fölfogást a technikában észlelhető sajátosságokra alapítja. A következőkből kitűnik, hogy a kupának imént jelzett részei sem önálló kompozíciók, hanem azokat is részben H. S. Beham, részben pedig Peter Flötner mintái után készítette az ötvösművész, a kinek tehát teremtő eredetiségét a kupán konstatálnunk éppenséggel nem áll módunkban.

* A díszedény alakja a Radisics által hivatkozott 1540-ik évi H. S. Beham-féle metszeten látható váza alakjától teljesen elütő lévén, az ennek egyszerű lemásolása gyanánt nem tekinthető. Azonban lehetséges, hogy az ötvös alkalmazásának gondolatát e metszetből merítette.

A kupa azon képszallagának, mely legalúl övezi a testet s a melybenombok között tánczó gyerekek ábrázolvák, analógiáit Peter Flötner művei között nem is nehéz megtalálni. Konrad Langenak erről a művészről írt munkája* a 16. oldalon közli Flötnernek egyik kézrajzát, vagyis azt a kupatervezetet, mely előzőleg Drezdában a Grahl-féle gyűjteményben volt, a honnét azonban az egy közelmúltban megtartott árverezés alkalmával ismeretlen helyre került.** E tervezetnek,

3. ábra.

melyet itt K. Lange idézett művéből reprodukálunk (3. ábra) s kupánknak egybehasonlítása által mihamar meggyőződhetünk arról a feltűnő hasonlatosságról, mely a két tárgy között fennáll. Az alak, a kupa szerkezete s a díszítmények elrendezése az első szempillantásra elárulják a kettő közötti vonások nagy rokonságát, úgyannyira, hogy a képet látva az a gondolatunk támad, hogy a n. múzeumbeli kupa mestere ennek a rajz-

* Peter Flötner ein Bahnbrecher der deutschen Renaissance. Berlin. G. Grote. 1897.

** Reprodukciója ezenkívül megjelent a drezdai 1875. évi iparművészeti kiállítás publicatiójában, hol az «Urs Graf» munkája gyanánt iratott le. A Konrad Lange által bemutatott rajz ezen publicatio után készült.

nak behatása alatt készítette művét. A mi a kupán a kézrajztól figurális kompozíció tekintetében eltérő, az talán a kupát megrendelő egyén szándékából származhatott, ki a tervezet szeméremsértő bachikus csoportja helyett a bibliából vett tékozló fiú történetének egyes jeletereit kívánta az edényen feltüntetni.

A mi a két tárgy alakjának, összhangjának, a kupa s a tervezet profiljainak szembetűnő hasonló szerkezetén kívül a szemlélőt különösen megragadja, az a szóban forgó tervrajz s a kupa alsó képsorának rendkívüli mértékben megnyilatkozó hasonlósága, úgy, hogy e kétőnek közös eredetét elvitatni lehetetlen.

A kupa-tervezet képszallagába Peter Flötner élénk taglejtések kíséretében futkározó vagy tánczó gyermekalakokat helyezett, kik közül az egyik egy viola gambán muzsikál a többinek. A metszet, illetve rajz, az MDXXXII. évszámmal van jelezve. A kupán csaknem teljesen ezt a keskeny képszallagot látjuk megismételve. Hullámvonalban futó indákra fűzött petrezselyeméhez hasonló leveles dísz között összesen tíz apró gyerek alakját látjuk ott, melyek közül tulajdonképen csak ötnek az alakja más-más, a többi ezeknek ismétlése.

E gyerkőczök a legvidámabb hangulatban, széles jókedvvel, egész a féktelen humorba átcsapó pajkossággal vannak ábrázolva; az egyik mind a két karját fölemeli, a másik két kezét csipőjére támasztja, a harmadik s negyedik pedig párosával szembe állva, összefogott kezekkel lejt a szeles tánczot. Jellemző, hogy a gyerekek haja mindig fölfelé irányul s a homlokot teljesen szabadon hagyja.

A nürnbergi Germanisches National-Museum gyűjteményeiben látható továbbá egy puszpángfából készült faragvány, melyet a német műtörténetírók Flötner munkájának tulajdonítanak. E faragvány, melyet itt K. Lange jelzett művéből ismétlünk, (4. ábra) összesen hét apró gyermekalaknak tánczát ábrázolja.* Bár ennek a műnek s a kupa képsorának stylusa olyannyira rokon, hogy a kettő közötti összhangot elvitatnunk lehetetlen, mégis úgy vélekedünk, hogy a kupa mestere nem ezt a faragványt követte a kupa szóban forgó képsorának készítése alkalmából, hanem Flötnernek más ily fajta mintájához tartotta magát. Tudjuk, hogy Peter Flötnernek — ki nem foglalkozott a monumentális művészettel, de a természete s tehetségeinek megfelelő ornamentális fametszés és a kisplasztika terén működött — tevékenysége leginkább a «fehér kőbe» (kelheimi márga) faragott kis domborművek készítésében nyilatkozott meg, melyeket a művész mint modelleket ötvösök számára

* P. Flötnernek kedvencz eszméjét képezte a tánczó puttók ábrázolása s a hol csak tehette, örömmel alkalmazta azokat. Így megtaláljuk Nürnbergben a Hirschvogel-féle ház kandallójának talapzatán, a hol azok a főntebb bemutatott puszpángfaragvány alakjaival nagy hasonlóságot mutatnak, azzal a különbséggel mégis, hogy a kandalló alakjai szárnyasok. Ez utóbbi kiadva: K. Lange: Id. mű, I. tábla.

fölös számban készített, a kik — mint azt alább is kimutatjuk — sokszor az ő plasztikus mintái után öntötték vagy trébelték diszítványeiket.¹

Az imént hangsúlyoztuk, hogy a kupát diszító gyerekek haja a homlokot mindig szabadon hagyja; látszólag mellékes körülmény ez, de fontossá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy e sajátosság Flötner alakjainál következetesen fellép s olyannyira egyéni, hogy művészetének e genréjében legsajátságosabb tulajdonságává válik, mit a német műtörténészek s Peter Flötner tevékenységének méltatói eléggé is hangsúlyoznak.²

Peter Flötneren kívül a német kisművészek sorában egyetlen egygyel sem találkozunk olyannal, ki a puttókat, az olasz renaissance-művészet e kedvelt aiakeit, oly sűrűn, oly tökéletességgel s olyannyira jellemző egyéni vonásokkal ábrázolta volna, mint éppen ezen művész.

4. ábra.

Flötner a két Behamtól, Pencz, Aldegrever, Binck s a többi «Kleinmeister»-től teljesen független művész gyanánt áll előttünk, mi onnét magyarázható, hogy idősebb volt emezeknél s már mint kész művész került Nürnbergbe.

Az említett képsor gyermekein kívül a kupa egyéb figurális részleteiben is ráismerünk Peter Flötner hatására. Így a Beham-féle dombozműveket egymástól elválasztó oszlopok tetején ülő s görbe kürtbe fúvó gyermekek is Flötner mintái után készültek, mit azzal a szembeötlő hasonlatossággal bizonyítunk be, mely ezen alakok s Flötnernek hasonnemű alkotásai között fennáll. A kupán ábrázolt görbe kürtnek alakjával találkozunk Flötner azon ólomlemezén, mely a holdsarlót tartó Lunát ábrázolja,³ egy másik lemezén⁴ ezen görbe kürt egy szőlőt tépő gyermekalak kíséretében szemlélhető, a legszembeütőbb analógiát

¹ Konrad Lange: Id. mű. 7. oldal.

² U. ott 90. old.

³ Konrad Lange: Id. mű, VIII. tábla 17. ábra

⁴ U. ott. XII. tábla, 106. ábra.

azonban erre az a puszpángfa-faragvány szolgáltatja, melyet a 4-ik ábrában bemutatunk, s a melyen a szélről eső gyermek ezen görbe kürtöt tényleges alkalmazásában is szemlélteti.

A kupa száját övező azon keskeny domborműves szallag, melyben az alsóhoz hasonló növénydíszek között növényeket csipkedő vagy félig nyitott szárnyaikkal repülésre készülődő madarak vannak ábrázolva, teljes analógiáját Peter Flötner fennmaradt s előttünk ismeretes művei között nem tudunk ugyan felmutatni, mindamellett úgy vélekedünk, hogy ehhez is Flötner valamelyik munkája szolgált mintául. Ebbeli véleményünket a két képsor növényzetének szembetűnő hasonlatosságán kívül azoknak a madáralakoknak analógiájára alapítjuk, a melyek Flötnernek egyik ólomlapján szemlélhetők.* A kérdéses lemez felhők között két madár által vont kocsiban ülő planéta jelképes alakját ábrázolja. Az a két madár, mely a díszkocsit húzza, hosszúkás alakjával, a hollóéhoz hasonló csőrével s hegyesen végződő szárnytollaival feltűnő hasonlóságot mutat a kupán ábrázolt madarak alakjaihoz, a minélfogva indokolt lehet az a feltevésünk, hogy a kupának ezen képsora is Flötner valamely hasonló alkotása nyomán készült.

Másként áll azonban a dolog a kupa fedelének domborművével, a hol stilizált növényekkel, gyermekalakokkal s két kecskének törzsével találkozunk, melyeknek teste a növényornamentumoknak hullámvonal alakjában tekerődő indáit képezi.

A képsor tüzetesebb vizsgálatánál kitűnik, hogy ez nem olyatén körgyűrű alakú mező számára készült, a minővel a jelen esetben a kupa födelén van dolgunk. Az ornamentum függőlegesen lefelé irányított s alsó végében dús levélcsoomóval díszített ággal kezdődik, melytől jobbfelé egy duzzadt emlőkkal bíró kecskének törzse foglal helyet, melynek végében, vagyis ott, a hol a kecskének teste az ornamentum indájába tér át, háttal felénk fordúlt szárnyas gyermekalak ül; ezt követi két szorosan egymás mellé helyezett madáralak, melyek a felkunkorodó szár leveleit csipdesik; szemben ezekkel egy szárnyait bontogató madár áll, mely levelek hónaljából kibúvó fürtszerű gyümölcsből tépeget, végre ennek háta mögött az ornamentum merész kanyarodással egy levelekből alakított dús csomóval véget ér. A kompozíció bal része a növényi ornamentáció tekintetében megfelel a jobb oldalinak; az eltérés különbözeteit abban találjuk, hogy a kecskén ülő s testének mellső részével felénk fordúlt gyermek szárnyak nélkül van ábrázolva, a háta mögött fellépő madár csak egyedül jelentkezik s hogy a jobb rész második (illetve harmadik) madarának helyén itt egy lépkedő gyermeket találunk, a ki két kezével az ornamentum indáit jobb s bal

* K. Lange: Id. mű, VII. tábla, 19. ábra.

felől összetartja. A bal mező befejezése hasonlít a jobb oldalihoz, de hogy a két ékítményrész mégis egy egészet képezzen s czélszerű legyen köralakú mező betöltésére is, a művész a befejező végek közé egy gyermekalakot helyezett, mely a felkunkorodó diszítmény végső indáit két felől összefogja s azokat ezáltal egymással egyesíti.

A diszítmény ilynemű tulajdonságát tekintvén, kétségbevonhatlanul áll előttünk az a tény, hogy az eredetileg nem a kupa számára volt tervezve, hanem hogy azt a kupát készítő mester, talán jobbnak híján, mintegy kényszerűségből helyezte művére. El nem hallgathatjuk itt azt a körülményt, hogy az álló gyerekek jellege s különösen a homloktól felfelé simított hajnak kezelése a Flötner-féle puttó-ábrázolási modorhoz igen közel áll, míg a másik két gyermekalak, különösen pedig a kecske hátán szemben ülő, e modortól meglehetősen eltér. Bár Flötner művei között van oly diszítés is,* mely állatalakokból kiindulva, alapjában a föntebb leírt modorban van megszerkesztve, de mert specziálisan ötvösök részére készített ilynemű művét nem találjuk, úgy vélekedünk, hogy a kupa fedelének ez a domborműve nem Peter Flötner, de valamely más kisművész mintájának behatása és közvetlen felhasználása által készült. Hogy ki legyen ez a művész, arra — azt hisszük — a német «Kleinmeister» metszeteinek tüzetes tanulmányozása alapján a feleletet biztosan meg lehetne adni, de míg ez megtörténhetik, addig is nem habozunk azon nézetünket kifejezni, hogy ez a dombormű H. S. Beham mintáinak felhasználásával készült, tudva azt, hogy ezen művész állatalakokkal s génuszokkal diszített ilyenfajta ornamentumokat is nagy számmal készített.

Erős támaszt nyer e nézetünk valószínűsége azon tény által, hogy a kupát készítő ötvös a bibliai jeleneteket ábrázoló domborműveket egymástól elválasztó oszlopokat is H. S. Beham után másolta. Hogy ezt bebizonyítsuk, idézzük a mesternek «Joachim und Anna an der goldenen Pforte» című metszetét,** a melyen kupánk oszlopainak tökéletes analógiáit megtaláljuk, azzal a csekély eltéréssel, hogy a kupa művésze a kivitelnél jelentéktelenebb részleteiben ezeket is egyszerűsítette.

Hátra volna a kupa fedelének belső lapjára alkalmazott köralakú lemeztől szólanunk, mely trébelt előállításban a lángokba rohanó Curtius lovas alakját ábrázolja. E lemeztől Radisics többször idézett cikében*** úgy vélekedik, hogy az későbbi időből való s talán a kupát diszítő Dessewffy-féle címerrel egy időben keletkezett.

* Ilyen péld. a Nürnbergben lévő Hirschvogel terem egy fából faragott frieze. K. Lange, Id. mű, 6. lap. Ábrája is itt közölve.

** Jahrbuch der königlich Preussischen Kunstsammlungen. Berlin, 1897. Grote. Gustav Pauli: Die Radirungen Hans Sebald Beham. Tábla Nr. 2.

*** Arch. Ért. 1886. 344. l.

Kétféle okunk is van, hogy Radisics úr véleményében ne osztozunk. Az első tisztán technikai, mert ha figyelembe vesszük a kupa domborműveinek azt a sajátságos kezelését, melyet már Radisics is egyéninek minősített, s a mely kezelés az alakoknak szerfölött magas domborműben való olyatén megmunkálásában nyilatkozik meg, mely pusztán a felület kidolgozására szorítkozik, a kiszökellő alakok és a háttér összekötő részeit pedig kidolgozatlanul hagyja, okvetlenül feltűnik előttünk, hogy a Curtiust ábrázoló lemez s a domborművek között az összefüggés félremagyarázhatlan, jóllehet a lemez lovasalakja, bizonyára azért, mert bár azt a művész csupán csak a fedélnek jobbadán szem elől elrejtett belső részére szánta, kivitel tekintetében a kupát kívülről díszítő domborművek mögött áll, mindemellett technika tekintetében amazokkal lényegileg egy. A lemez, melyen csupán csak a lónak mellső bal lába van teljesen plasztikusan és szabadon kidolgozva, egyedül a felületen, a szemhez legközelebb eső lapokon, mutat szorgos kidolgozást, míg azok a részek, a melyek a domborműnek az alapul szolgáló háttérbe való átmenetét képezik s a melyeknek segítségével az a kerek lemezre mintegy reá van ragasztva, a gondosabb megmunkálás teljes hiányát tüntetik elő. Állításunk helyessége mellett szól még a lemezt beszegő keret apró ponczolt vonalkákkal eszközölt díszítése is, mely tökéletes hasonmása a fedél külső köralakú mezői azon díszjeinek, a melyek a címert tartó háromszögű talapzat körül töltik be a szabadon maradt területeket.

Második érvül, mely felfogásunk helyességét támogatja, az a tény idézhető, hogy a német «Kleinmeister»-ek magát a Marcus Curtiusra vonatkozó jelenetet nagy előszeretettel ábrázolták metszeteiken. A jelen alkalommal hamarosan csak *Hans Brosamerre* utalunk, kinek 1540-ből származó metszetét ismételjük* (5. ábra). A metszet s lemezünk főalakjának hasonlatossága, jóllehet az ötvös ezen előállításában is az egyszerűsítésre törekedett, szembeötlő. Nem állítjuk, hogy kupánk mestere ezt a metszetet vette volna lemezének előképeül, csak hangsúlyozni kívántuk, hogy a német renaissance-művészet mesterei jóval a kupa keletkezése előtt már foglalkoztak e témával, a minél fogva nincs okunk föltételezni, hogy a lemez okvetlen későbbi időből s idegen mester kezemunkája által keletkezett.

A mi legvégül a kupa fedelének oromdisztését illeti, azt hisszük, hogy a háromszögű talapzat s az azon nyugvó gömb alsó fele eredeti. Az oromdísztés ebben a formájában teljesen megfelel a Peter Flötnernek 3. ábránkban közölt 1532. évi kupatervezetén látható oromdísztésnek, a melyen eredetileg szintén egy kisebb alak, talán egy tánczó gyermek

* Az eredeti metszet, melyről másolatunk készült, az Országos Képtárban. Bartsch : 8. sz.

vagy a temperantia jelképies alakja lehetett elhelyezve, melyet azonban a későbbi tulajdonos, ki súlyt fektetett arra, hogy a kupához való tulajdonjogát külsőleg is kifejezze, utólag nemesi címerével cserélt föl.

A nélkül, hogy a Jankovich-féle kupa történetére nézve positiv hitelességű támasztó pontokat vélnénk egyelőre benne találni, K. Lange többször idézett munkája nyomán érdekesnek találjuk itt feljegyezni, hogy a jelenleg Augsburgban lakó báró Holzschuher Ágoston egy oly kokusz-dió serleget őriz, melynek bachikus jeleneteket feltüntető dióját, Lange véleménye szerint, maga Peter Flötner faragta. A serleg három aranyozott ezüstpántja, mely a nyél felső részétől a szájig s a fedélen

5. ábra.

annak csúcsáig végigvonúl, bámulatosan szép domború ornamentummal van díszítve, mely szintén Flötner modorára vall. A szóban forgó serleg minden valószínűség szerint 1546-ban, tehát közvetlenül a művész halála előtti évben Nürnbergben, a Holzschuher-család egyik tagjának megrendeléséből készült. A serlegen látható domborműves előállítások azt sejtetik, hogy a nevezett családnak az a tagja, ki e serleget készítette, bányászattal foglalkozott, s miután a kiterjedt Holzschuher-családnak ilyenén ága az úgynevezett «magyar» vagy «zöld» ág volt, a serleg készíttetőjét is ebben az ágazatban kell keresnünk. Miként azt Konrad Lange terjedelmes értekezésében kimutatja,* ennek az ágnak őse s

* Id. mű, 97—100. lap.

alapítója *Holzschuher IX. Frigyes* volt, ki 1442-től 1534-ig Nürnbergben élt. Fia VIII. *Berthold*, kezdetben Nürnbergben tartózkodott, de utóbb az Alsó-Lausitzban fekvő Kislavitzbe tette át lakását, hol bányaműveletekkel foglalkozott s a hol egy várat s falut vásárolt. Ez a Berthold volt az, ki a szóban forgó kókusz-dió serleget készítette.

Bertholdnak második nejétől négy fia s két leány-gyermeke származott. A fiúk közül kiváltképen a legidősebb, *Erasmus*, érdekel bennünket, mert ez volt a Holzschucher-család magyar ágazatának tulajdonképeni őse, a ki a családnak Nürnbergben élő főágazatával az összeköttetést mindig fenn is tartotta. Az ő kezéből ered a Holzschuher-család levéltárában mai napig is meglevő «Genealogie oder Geschlechtsregister des hochadelichen Geschlechts der Holzschuher von Nürnberg, welche in das Königreich Ungarn gekommen, gewohnet, sich darinnen genähret und zugewachsen» című genealogiai feljegyzés, a melyből kiderül, hogy ezen Erasmus *Rozsnyón* (Rudawania) telepedett le, Kassától hat mértföldnyire, ott 1565-ben nőül vette «Katharina Kyraly von Radeneck»-et s — mint azt a följegyzés mondja — «baute allda Bergwerk, Ackerland, Wiesmatt und Weingarten.» Meghalt 1593-ban Rozsnyón, a hol el is temettetett.

Erasmusnak két fia volt, Dávid, ki már 1590-ben elhunyt és *Márton*, ki 1575-ben született s így atyja halála idejében 18 éves volt. Ez a fiú atyafilátogatás czéljából gyakrabban megfordult Nürnbergben, a hol a családi alapítványokból több ízben pénzeket is vett föl. A mint azt az okmányok feljegyzései tanúsítják, Márton 1593-ban, tehát épen édes atyja halála évében is megfordult Nürnbergben, a hol ezen alkalommal 14 napig tartózkodott s onnét visszatérven «auch vill schöne Quittungen in seinem Buch von dem empfangenen Jahrgeldern aufgezeichnet.»*

Gatterer említi, hogy Márton 1609-től egész 1637-ig sűrű levelezésben állott a nürnbergi Sigmund Gabriel Holzschuherrel s több ízben vett föl pénzeket «von der Stiftung der Herren Holzschuher zur Bestreitung seiner Notdurft, auch Versorgung seiner Mutter und Kinder erhalten.»**

Nyilvánvaló mindebből, hogy a Holzschuher-család magyar ága elszegényedett; ámde azért ezekből az adatokból még korántsem következtethető az, hogy az ág teljesen tönkre ment, mert Márton mint tekintélyes egyén halt meg 1645-ben Rozsnyón. Kétszer is nősült s mindkét alkalommal nemes úri házból származó leányt kapott feleségül; volt városi tanácsos, bíró, egyházigondnok s mint követ az országgyűléseken kétszer is képviselte városát. Anyagi zavara tehát való-

* K. Lange: Id. mű, 100. lap.

** U. ott.

szinüleg csak pillanatnyi volt, talán atyja halála évéből származott s összefüggésben állott a bányászati vállalkozásokban időközben beállott válságokkal. Úgy tetszik, ez alkalommal s ezekből kifolyólag került vissza az értékes arany kókuszdió-serleg is Nürnbergbe a család főágához, a melyet Márton ennek vagy zálogképen, vagy örökáron eladott.

A feljegyzett adatokból kiderül, hogy Holzschuher Erasmus ötvösművekben gazdagon telepedett meg hazánkban, nem épen lehetetlen tehát, hogy a Jankovich-féle serleg is, mely bizonyára Nürnbergben s mint azt kimutattuk, föltétlenül H. S. Beham és P. Flötner mintái után készült, eredetileg az ő tulajdonában volt, azonban egyenes utódja, Márton fia révén hazánkban maradt, hol a mai napig is a XVI. századbéli német ötvösművészet egyik legszebb emlékét képviseli.

Ennek beigazolására, mint azt fentebb is jeleztük, nincsen ugyan megdönthetlen bizonyítékunk, de ha az általunk felvetett föltevés történelmi igazság szempontjából meg sem állhatna, a közölt feljegyzések érdekes adalékok gyanánt szolgálhatnak Nürnberggel s az odavaló művészeti mozgalmakkal való közvetlen s tartós összeköttetésünk beigazolására.

A kortársai által nem méltányolt, a nagy nyomorúságban s anyagi szegénységben elhunyt s később csaknem teljesen elfeledett Peter Flötner nemcsak a hazájabeli művészekre volt befolyással, de plasztikus mintái, miket fába, kőbe vésett s a melyek közül a legtöbb darab ólomlenyomatok alakjában mindenfelé elterjedt, idegen nemzetek művészeire is hosszabb időközön keresztül élénk hatással voltak.

Nem kívánunk itt azokkal az ötvösművekkel foglalkozni, a melyek az ő mintáinak felhasználásával német földön keletkeztek,* mert czikünknek más a főadata, de hogy a Flötner-mintáknak hazánkban való elterjedését és kedveltségét is beigazoljuk, utalunk arra a Bethlen-féle ágyúra, melyet 1589-ben a nagyszebeni *Servatius* mester öntött, s a melylyel irodalmunkban Thallóczy Lajos és Semper H. már foglalkoztak.** Thallóczy leírásából tudjuk, hogy az ágyún «a harmadik tagozatban ékes, egymásnak irányuló diszitményes lombozat közepette, egy kürtöt fúvó gyerkőcze vagy ifjoncz alakja látszik, kitől a taraczk nevét

6. ábra.

* Így például azok az ezüst könyvfedélapok, melyek Albrecht herczeg gyűjteményéből származnak s jelenleg Königsbergben őriztetnek. Lásd: *Silberbibliothek des Herzogs Albrecht in der königlichen und Universitätsbibliothek zu Königsberg*.

** Thallóczy L.: Magyar ágyú a XVI. századból. Arch. Ért. 1880. 130—140. I. Dr. Semper: Bronzmozsarok a M. N. Múzeumban. Arch. Ért. 1889. 132—138. I.

is vette», mert a «gyerkőcze» körött olvasható sorokban ez a felirat is foglaltatik: EIN PFEIFER BIN ICH GENANNT stb. Thallóczy ábrában is bemutatja a «Pfeifer»-t, de nem igen törődik a származásával s csupán azon nézetének ad kifejezést, hogy habár az ágyú némely motivumát olasznak véli is, a lombozatos diszítést s a törzsökös német öntetű számos ágyún ugyanígy előforduló Pfeifert tekintve, az ágyút tisztán olasz stylben öntöttnek még sem mondhatja.¹

Hans Semper egy lépéssel tovább megy s kísérletet tesz a dudát fújó gyerekalak keletkezésének kiderítésére. Ő szerinte ez a gyermekalak, mely az alább általunk is méltatandó Kochan-féle mozsáron is előfordúl, «a nürnbergi múzeumban lévő Vischer-féle dudáló kis bronzszobrocskára emlékeztet, bár lábai elhelyezése más.» Semper a mozsárnak ezt a gyerekalakját s a Servatius-féle ágyún levő Pfeifert szakasztott ugyanaznak mondja, csak hogy ez az utóbbi tárgyon amannál valamivel hosszabb s «itt a gyermek lába mellett is meglátszik az az öt orgonasíp, melynek a mozsáron csak háromszögű foltja maradt, jeléül annak, hogy a viasz minta nem volt elég éles.»²

Sőt tovább menve, Semper még azt a tanúlságot is lehozza, hogy Vischer előképei nagy hatással voltak az utána következő nemzedékre saját hazáján kívül, Csehországban, sőt Erdélyben is.

Az érdemes műtörténész alaposan tévedt, mert nem Vischer, hanem Peter Flötner e gyerekalak mestere. Igazolják azt a K. Lange idézett művének VIII. táblájáról itt ismételt ólomlapok, melyeknek eredeti darabjai részben a nürnbergi iparművészeti múzeumban, részben a bolognai Museo civico-ban vannak s a melyeknek egy részét már Molinier is ismerte.³

A lemezek — melyeknek teljes száma kilencz, de ezekből ciklunkhoz csupán hat tartozik — 4.9×3.3 cm. nagyságú lapokon méztelen gyermekeket ábrázolnak, kezükben a múzsák attribútumaival. Hogy kiletők iránt ne legyen kétség, mesterük, Peter Flötner, még az öntés előtt belevészte neveiket a mintába s ha egyébből nem, ebből is megtudjuk, hogy azok sorban *Calliopét*, *Euterpét*, *Melpomenét*, *Terpsichorét*, *Eratot* és *Thalidét* ábrázolják. Ez a sorozat voltaképen Flötner kisebb méretben ismétli a múzsáknak egy nagyobb mérvű sorát, mely abban különbözik az utóbbtól, hogy ezúttal a múzsák alakjain álló nők, kiknek mozdulatai azonban a gyermekek mozdulataival csaknem hajszálnyi pontosságig megegyeznek.⁴ (7—12. ábra).

Hogy az összehasonlítás szemléltetővé váljék, a Bethlen-féle ágyú «Pfeifer»-jének képét az Arch. Értesítő 1880. évi folyamának, 135. lapjá-

¹ U. ott. 135—136. lap.

² Semper: U. ott. 135. l.

³ K. Lange: Id. mű 125. lap és VIII. tábla: 29., 31., 32., 33., 34. és 37. ábra.

⁴ Kiadva valamennyi: K. Lange: Id. mű, VIII. tábla, Nr. 20—28.

ról ismétéljük (6. ábra). Az első szempillantás, melyet a két ábrára vetünk, tisztázza a helyzetet s beigazolja, hogy a Servatius-féle gyermekalak Flötner 31. számú lemezének tökéletes másolata, mely korántsem «Pfeifer», hanem Euterpe allegorikus alakja, kezében a dudával, háta mögött azzal a kézi orgonával, melynek nyolcz sípját a lemezen világosan lehet észlelni. Nyilvánvaló tehát, hogy Servatius mester Nagy-Szebenben öntött ágyúján P. Flötnernek ezt az alakját alkalmazta, de hogy annak allegorikus jelentősége felől nem volt tisztában, az kitetszik abból a körülményből, hogy Servatius a kézi orgonát a domborműves lemezen, (melynek talán csak egy elkopott példánya került hozzá, vagy talán

7. ábra.

8. ábra.

9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

12. ábra.

azt egy más, részben lekopott tárgyról csupán úgy lemásolta) felismerhetetlen modorban, karók gyanánt ábrázolta. Úgy véljük, hogy az ágyú nevére is döntő befolyással volt a Servatius mester kezeügyében lévő minta s ha más, talán szebb vagy jobb előkép állt volna az öntőmester rendelkezésére, az ágyú sem «Pfeifer», de más nevet kapott volna.

P. Flötner művészetének befolyása mintái révén elkerült Csehországba is, a mit a Nemzeti Múzeum úgynevezett Kochan-féle mozsarával tudunk bebizonyítani, ha ugyan a mozsár, mint azt Semper állítja, csakugyan Prágában készült.*

* Semper ezt a véleményét Kochan szláv hangzású nevére s a mozsárnak MARTIN. KOCHAN — Z. PRACHOWA. 1' 5' 9' 3' feliratára alapítja, mit ő így értelmez: Martin

A mozsár derekán körbenfutó öntött figurális domborművek foglalnak helyet, melyek között a Bethlen-féle ágyúnak «Pfeifer»-je mellett egy hegedülő, egy oszlopot tartó (?), egy lépő és hadonászó, egy hárfázó s egy könyvből olvasó gyermeknek alakja van feltüntetve. Két részletét az Arch. Ért. új folyama IX. kötetének 135. és 136. lapjáról ismételjük. (13. és 14. ábra.) Nem kell hozzá sok magyarázat, mert az autopsia bárkit

13. ábra.

14. ábra.

is meggyőzhet, hogy Kochan mozsarának ezen alakjai P. Flötner domborműves lemezei után készültek. Az első gyermek, mely kezeiben hegedűt

Kochan *zu* Prachova. Véleményünk szerint, ha a felirat német szövegű, annak helyes konstrukciója ez volna: Martin Kochan *zu* Prag (s nem Prachowa); ha cseh, akkor pedig ez: Martin Kochan *z* *Prachi* (s nem Prachowa). Miután a felirat értelme sem a német, sem a cseh nyelv szerint nem helyes, úgy vélekedünk, hogy a felirat sem nem német, sem nem cseh, hanem *tót*, a mely esetben annak szerkezete tökéletesen helyes, olvasása pedig az: M. Kochan *z* *Prasova*, a mi Eperjest jelent, lévén Eperjesnek tót neve: *Presova* (Prasova), a *z* betű a németnek megfelelő *von*-t jelentvén. Eperjesről tudjuk, hogy ott a XVI. s XVII. században ágyú s harangöntő műhelyek fennállottak. (Lásd: «Felsőmagyarországi régi harangok s harangöntők» című cikkemet az Arch. Ért.-ben, 1897.).

tart, nem más, mint *Erato*, a sipoló fiúgyermek *Euterpe*, az oszlopot tartó (?) gyermek *Calliope*, a lépő s gesztikuláló alak *Thalia*, a hárfázó putto *Terpsichore*, végre az utolsó, a könyvből olvasó, *Melpomene*. Az alakok mozgása s attribútumaik összevágó analógiája kétségtelenné teszik, hogy e művét Kochan mester Flötner mintái után készítette, a melyeket azonban minden művészi összeillesztés nélkül, madarakkal, címerrel, liliomokkal fákkal s egyéb előállításokkal vegyesen ízléstelenül halmozott össze a mozsár testén. A közvetlen összehasonlítás, mely a két képsorozat bemutatása által módunkban áll, meggyőzhet továbbá arról is, hogy a mozsár mestere *Erato* alakját elég híven ismételte, de a Flötner-féle plakett háttérében ábrázolt épület helyébe értelmetlen tárgyakat helyezett. Másként áll a dolog *Calliopével*, kit Flötner táblával ábrázolt. Kochan ezt a plakettet teljesen félreértette, mert az alak kezébe oszlopot adott, melynek felső részére a gyermek jobb kezét rátámasztja. *Thalia* alakja Flötner lemezén lombos fák között lépő s gesztikuláló gyermek, a mozsáron a lombos fák jobbról fenyőkkel vannak helyettesítve, a mi a helyi jelleg kinyomatát viseli magán. *Terpsichore* alakját már hívebben utánozta a mozsáron, úgyszintén a fentebb már tárgyalt *Euterpét* is.

Hans Semper a hegedülő fiú (*Erato*) alakját az ifjabb Vischer Orpheusával vetvén össze, azt állítja, hogy az conceptiójában ennek fölfogására emlékeztet s állása olyan, mint a női alaké a mr. Fortnum birtokában lévő tintatartón. A többi négy gyermekalakról szintén azt tartja, hogy azok rokonok a Vischer-féle motívumokkal, de nem hiszi, hogy mégis Vischer alakjai volnának általuk híven utánozva, «mert sokkal felületesebb az idomok kezelése, sem hogy azt föltételeznék, hogy a formáló minták Vischer műhelyéből kerültek volna ki.»*

A kezében könyvet tartó alakot (*Melpomene*) azonban H. Semper társainál közvetlenebbül tudja visszavezetni a nagy német mesterre, mert — ő szerinte — ennek «hasonmása ott áll fél alakban a Sebaldus-síremlék egyik oszloptalapzatán.»

Fölösleges bővebben fejtegetnünk, hogy az érdeemes műtörténetíró tévedett, s hogy a Kochan-féle mozsár figurális diszitémnyeinek Vischerhez nincs közük, hanem, miként bebizonyítottuk, azok Peter Flötnernek, a német renaissance-művészet ezen pályatörő munkásának, alkotásai után készültek.

Mihalik József.

* Idézett helyen: 135—136. l.

MAGYARHONI EMLÉKEK A LA TÈNE-KOR KEZDETÉRŐL.

A Kr. e. v. század kezdete körül nyugot felől érkező kelta törzsök foglalták el Magyarország nagy részét. A keltaság emlékei Magyarhonban elég gazdagon akadtak és az emlékkészlet, mely akkor, midőn Pulszky Ferencz úttörő értekezését a kelta uralom emlékeiről közzétette még gyér és hiányos volt, azóta jelentékenyen megnőtt és folyton igen öröndetes módon gyarapodik. Hireink Magyarország néprajzi viszonyairól az ókorban azt tanúsítják, hogy a kelta bevándorlók az országnak csak bizonyos részeit birták. Az előforduló emlékek is e tanúság mellett szólnak és lehetővé teszik, hogy a régi írók adatait több tekintetben kiegészítsük.

Emlékek a La Tène-kor régibb szakaszából, mely a kelták keletfelé irányuló vándorlásával összevág, Magyarországon csak a Dunántúli vidéken vannak nagyobb számmal, egyes jelentékenyebb csoportok akadtak a felső vidéken és egyes darabok előfordultak Erdély éjszaki és déli vidékein. Föltételezhetjük, hogy a hol nagyobb számmal akadnak oly korai kelta régiségek, a milyeneket Francziaországból vagy a Rajna és Felső-Duna völgyéből ismerünk, ott kelták hosszabb vagy rövidebb ideig meg voltak telepedve.

A La Tène-kor középső szakaszából, melynek kezdete hozzávetőleg a Kr. előtti 200-ik esztendőre tehető, kevesebb a leletek száma, a mi talán véletlenség lehet, mert ez időszakban a Dunántúl s az attól éjszakra eső vidék kelta törzsök kezén volt. Az erdélyi hegyek területén számos La Tène ízlésű leletet ismerünk, ilyen nevezetesen a «dák ezüstkincsek» régibb csoportja. Ennek a csoportnak azonban határozott helyi jellege van és azért nem lehet azt a kelták hagyatékával közvetlen kapcsolatba hozni.

A későbbi La Tène-korból Magyarországon eddig alig sikerült temetőket kimutatni. Azonban sírok helyett ez időszakban kelta érmek vannak segítségünkre, melyek mutatják, hogy a kelták pannoniai birtoklása még változatlanul állott fön; agyagművességi emlékek, némely vastárgyak, és egyéb emlékek arra látszanak utalni, hogy a felföldön és a Tiszavidéken is még voltak ez időben kelták.*

Augustus óta hosszú küzdelmekben a pannoniai kelták független-

* Ide sorolhatunk Munkácsvidéken feltűnt leleteket, melyeket Lehoczky T. gyűjteményében tanulmányozhattam és a melyekről a tulajdonos e folyóiratban többször adott hírt, utoljára 1897. 333—338; az ott ábrázolt tárgyak lényegében a késői La Tène-kor jellegét mutatják a Kr. e. i. században.

sége megtört, de a római műveltség befolyása dacára nemzeti jellegök még sokáig fönmaradt. Pannonia végleges megadásának dicsőítésére készült a híres gemma augustea (a bécsi cs. gyűjteményben), melynek alsó mezejében bilincsekre vert germán fogoly mellett gallus jellegű fogolyt látunk, torquessel nyakán, a hogy római segédcsapatbeli katonák őt feleségével együtt hurczolják.

A kelta uralom kezdetére nincs korhatározó adatunk, mely oly szabatosan szólna, mégis bemutatathatunk a következőkben egyes magyarországi emlékeket, melyek korhatározásra alkalmasabbak, mint a La Tène-kor idősebb szakaszából való legtöbb sírmező.

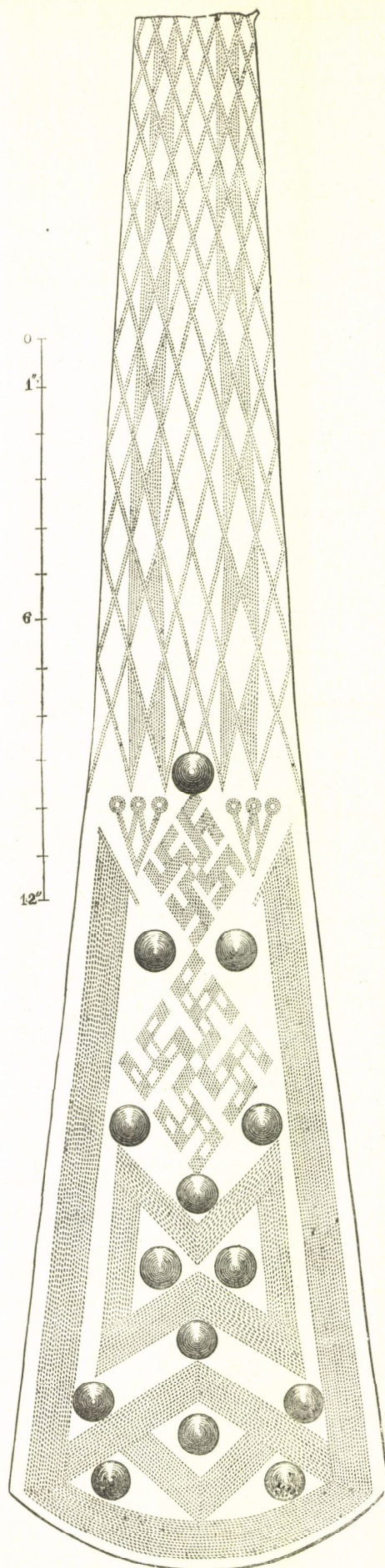
I. A N. Múzeumban őriznek két határozatlan rendeltetésű nagy ezüst lemezt (1. ábra). Dr. Egger 1867-ben a párisi világkiállításon két pár ilyen lemezt állított ki és akkor az volt róluk a hír, hogy egy nagy leletből származnak, mely valahol Borsódmegyében egy disznó-istálló építésénél előkerült. Az egyik lemezpárt megszerezte a N. Múzeum, a másik állítólag a párisi Louvre-ba jutott. Egész hasonló ezüstlemez jóval előbb Kiss budapesti tanár révén b. Bonstetten schweizi régész kezéhez jutott, és Bonstetten közzétette ismeretes művében (*Recueil d'Antiquités Suisses Supplément Pl. XIX.*); Bonstetten gyűjteményével a berni múzeum szerezte meg. Valószínű, hogy ez a lemez is ugyanabból a leletből való, melynek egyéb darabjait dr. Egger áruba bocsájtotta.

Ezek a lemezek párosával együvé valók, alakjuk valamennyire fecskefark idomához hasonlítható és a középső törés valószínűleg csak akkor állott be, a mikor megtalálták.

A Budapesten őrzött lemezek vastagsága 1 mm.; a jobbik lemez hossza 83 cm., a balsóé 87·8 cm.; legnagyobb szélességük 21 cm., a legcsekélyebb jobbra 6·8 cm., balra 6·5 cm.; a két lemez közös hossza e szerint jóval túlment a másfél méteren. A Bonstetten-féle töredék csak fél darab, hossza 66 cm., legnagyobb szélessége 14 cm., a legkisebb 3·8 cm. Nem lehet biztosan megállapítani, hogy mire szolgáltak ezek a lemezek. Nincsenek a szélük hosszában apró lyukacsaik, hogy esetleg öltönyre, bőrre vagy más egyébre reá lehessen erősíteni és végükön kampóik sincsenek. Ezért tehát valószínűleg ki van zárva a föltevés, hogy öv vagy más egyéb öltözet rész díszítésére, avagy lószerszám, avagy kocsi kosarának borítására szolgáltak. Nem nyilváníthatunk az ő rendeltetésükről valamennyire valószínű föltevést.

A lemezek díszítése gömbszelvényű lapos dudorokból és tisztán mértani idomokból áll, melyek ponczokkal bevert pontokból alakított sorokat és sávokat mutatnak.

Ezeket a lemezeket díszítésük miatt határozottan a La Tène ízlés kezdő korára tesszük, bár ennek rendszerint az a sajátságosága, hogy

1. ábra.

fölvesz mindennemű oly figurális elemeket, melyek az őseurópai Hallstattkortól idegenek.

E figurális elemeken kívül, melyek valószínűleg Massilián keresztül görög archaikus kiviteli árucikkek révén jutottak a nyugoti gallusok (Szajna és Rajnavidéke) ízlésébe, vannak a régibb La Tène ízlés némely emlékein tisztán geometriai idomok s ezek bizonyára mintegy jóval korábbi ízlésből fönmaradt utóhatások.

Olaszországi hamutartó edényeken a régibb Villanovakorból, hallstatti bronzövek lemezein a IX. és VIII. Kr. e. századokból és a felső Dunavidék sírhalmáiból kikerült tárgyakon szereplő geometriai mustrák közt többször akadunk olyanokra, melyek az ezüstlemezek motivumaihoz hasonlítanak, még inkább oly régiségeken akadnak ily analógiák, melyek a fiatalabb hallstatti korból származnak. Egyelőre még nem adhatunk kielégítő magyarázatot azon jelenség megfejtésére, hogy mikép léphetnek föl a kelták műiparában körülbelül egykorúlag félreértett görög díszítő minták — keleti modorú állatok, lotos- és palmetta-díszek, szalagfonadékok stb. — és ezek mellett szigorú geometriai mustrák, melyek úgy tűnnek föl, mint a régi hallstatti típusok továbbfejlesztései és e két irány jelentkezik, a nélkül, hogy egymással összeolvadna.

A La Tène ízlés régibb szakaszából elég jelentékeny számmal vannak emlékeink ezen sajátzerű geometriai díszítéssel. Magyarországból idézünk a sopronyi bécsi domb csontvázas sírjaiból előkerült vaslándsát,¹ melyet a vele járó mellékletek alapján a Kr. e. V. század utolsó évtizedeiből vagy a IV. századból származtatunk.

A lándsa köpűjét sarokra helyezett négyszögök, kampós kereszték stb. ékítik. Említendő itt az ismeretes hallstatti figurális kardhüvely² geometriai ízlésű harántos sávai miatt. A hüvely figurális ábrái a keleti alpokból és felső Italiából ismeretes figurális díszű bronzedények befo-lyását mutatja, a keretek pedig az itt szóban lévő kelta cikkekkel függnek össze. Ezt a becses darabot a hetvenes években lelték a híres sírmező alsó éjszaki végén, egy csontvázas sírban és volt vele egy szűrő edény bronzból, egy fejborító sisakos sapka (?) két vaslándsa és egy védő kés, a milyenek Déli Németországban a legrégebb La Tène sírokban szoktak előfordúlni. A sirlelet az V. Kr. e. századból való.³ Németországi analógiákra áttérve említünk egy préselt díszítésű arany lemezt a dürkheimi leletben (am Haard);⁴ itt «svastikákat» látunk

¹ Arch. Ért. 1886 VI. 104.

² Mitth. der k. k. Centralcom. N. F. I. 1875. I. I. I. és II. tábla. — Much Præhist. Atlas. LXXI. 3.

³ Körülbelül egyenértékű és egykorú a göthweigi lelet Kuffern mellett Alsó-Ausztriában: Késői figurális situla bronzból, vaskard végső pántja és vaskés ütése, mind a kettő a La Tène ízlés első szakaszára jellemző idommal az V. századból Mitth. der Wiener Anth. Ges. XXI. 1891; Corresp. Bl. der deutschen Anthr. Ges. XXIII. 1892. 2—3. sz.

⁴ Lindenschmit Alterth. uns. heidn. Vorzeit II., II. 1, 5.

négyszögöktől körülvéve. Ebben a leletben egy etruszk háromlábú leletek, mely V. századbéli jeles munka. A waldalgesheimi lelet* egy bronzkarikáját négyszögmezőbe helyezett svastikák díszítik; azonban a karika egyéb díszítéseinek jellege már másnemű, azok már fölszabadultak a geometriai minta merevsége alól és könnyű felismerni a IV. századkorabeli görög növényinda-díszítmény utánzását. A waldalgesheimi arany- és bronztárgyak, melyek már első tekintetre minden részletükben ifjabbaknak látszanak, mint a dürkheimi és vele rokon német- és franciaországi leletek, a IV. századból származnak.

Ugyane korból származhatik a szép vésésekkel díszített vaslánda, melyet a Zihl folyóból kikutortak, nem messze attól a helytől, a hol kifolyik a neufchâteli tóból.**

Az ezüstlemezekkel egykorú a nagy kúpidomú bronzsisak La Gorge-Meilletből*** (Somme, Tourbe, dep. Marne), díszítménye is összevág, bár más technika szerint készült. A svastika itt mint csürlök tölteléke ismétlődik. A sírban csontvázat leletek és mellette fegyvereket, ékszereket, házi eszközöket, harci kocsit és lószerszámot. A fibulák, sajnos, nem maradtak meg épségben, idomuk nem vall a tiszta régi La Tène ízlésre, hanem azok «állatfejű fibulák» változatai. A kardok, az agyagedények, épúgy a csőrös kancsó, mind azt mutatják, hogy ez a sír még a Kr. e. V. századból ered, bár kora talán a század második felére tehető.

Kelta sírokból származó V. és IV. századi cserépedényeken szintén reátalálunk, bár talán kevésbbé határozottan, a két fajta díszítésre. Keleti mustrák barbár átalakítása mellett, fönmaradt régi hagyományok a szigorú geometriai irány. Messze vezetne, hogyha ez észleletet egyes agyagműveken bővebben kívánnók bemutatni.

II. A N. Múzeum 1879 óta becses rómaikorelőtti bronzsisakot őriz, mely Felső-Magyarországból ered és valószínűleg túróczmegyei lelet (2. ábra). A bronzlemezről trébelt sisak hiányosan maradt fön; felső befejezése letört s oldalfala is csonka. Hossz- és átmérője 21.7 cm., szélessége 18.7 cm., a megmaradt töredék magassága 16.5 cm. Alsó szélének hátsó hajlásán nyakvéd emelkedik ki egy trébelt sáv idomában: a széle egész hosszában vastagabb mint a fala. Közvetlenül a szélén, úgy mint a nyakvéden, a középső vonalon gombok ülnek, idomuk tompa kúpú és fölül mélyedés van rajtuk, melyben talán valamikor zománczos betét volt. Nem világos, hogy a sisaknak voltak-e arczborító

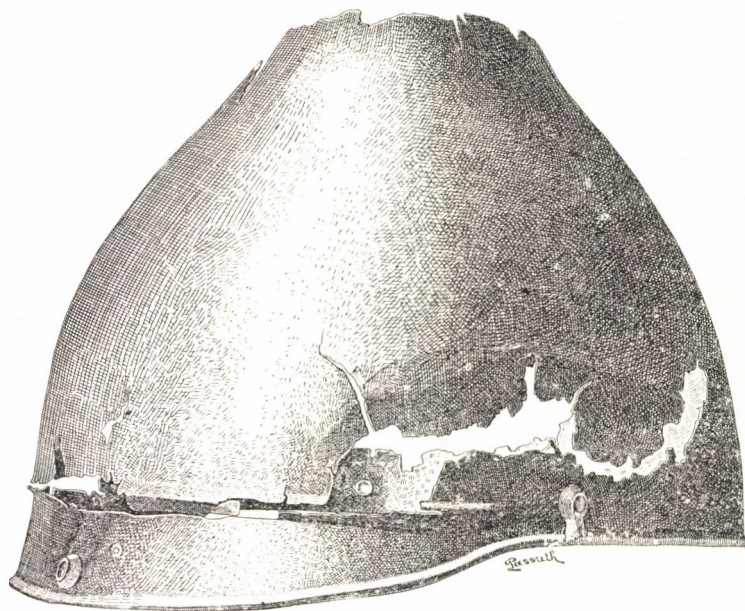
* Ellusin Weerth: Der Grabfund von Waldalgesheim 1870. II. Tábla 2 a. ábra; Alterth. u. h. Vorz. III., I. 1, 3.

** E. Vouga: Les Helvètes à la Tène 1885, pl. V. I. a, I. b.

*** E Fourdrignier Double s'épulture gauloise de la Gorge-Meillet, Paris, 1878. VII. és VIII. Tábla (Lipperheide: Antike Helme 99. sz. — nem kielégítő ábrával.)

lemezei, talán voltak és a gombok tartották valahogy, de akkor valószínűleg csuklóban jártak.

Hasonló sisakok bronzból vagy vasból nem tartoznak a ritkaságok közé. Több fajtát lehet megkülönböztetni, melyek közt vannak közvetítő idomok, némelyek inkább magasak, mások laposabbak, a nyakvéd keskeny vagy széles, a csúcson néha gomb ül, rendszerint vannak rajtuk arcvédő lemezek, vannak gombnélküliek egész gömbölyű vagy csak a csúcson kevésbé kihegyesített emelkedéssel, magas kúpú idomokat is ismerünk, melyek az első idomból fejlődtek. B. Lipperheide készülöben lévő kiadványa a régi sisakokról fölöslegessé teszi, hogy az

2. ábra.

egyes példányokat külön tárgyaljuk, a mű eddig kiadott mutatványos íveiből is mindenki könnyen fölismerheti a megfelelő példányokat.

Legkésőbb 500 körül Kr. e. tűnnek föl az első csoportból való sisakok. Folytatólagos továbbfejlődésük részben még a római köztársaság végéig vagy legalább is a Kr. e. II. századig tart. Elterjednek Itálián kívül az alpesi vidékeken és a keltáknak az Alpestől éjszakra eső lakóhelyein.

A legtöbb bizonyosan itáliai gyártmány és inkább délitáliai görög, mint etruszk műhelyekből származnak. A legszebb példányokon a csúc körül rozetta ékeskedik, az oldalfal két díszített sávra oszlik vagy szalagfonadék díszíti, szélét s a nyakvédet is gazdag díszítmények borítják, a halánték táján, a honnan a nyakvéd kiindul, gyakran díszes

korongok ülnek s alattuk állanak az arcvédők. A szalagfonadék, valamint az alkalmilag díszítésül használt palmetta idoma arról tanuskodnak, hogy az így díszített sisakok az V. Kr. e. századból valók és keletkezésük időpontja közelebb esik az 500-ik, mint a 400-ik évhez Kr. e. A bronz példányok rendesen öntve vannak és valószínűleg a díszítményeket is öntötték és vészték; más sisakok vasból készültek és trébelt bronzpléhvel borították. E fajtából való díszes példány előkerült San Ginesioban Tolentino mellett (Picenum),¹ ebben a leletben voltak jeles régiségek a VI. századból és az V. század első feléből. Más leletet is említhetünk itt, mely krajnai Weisskirchenben² tűnt föl; volt benne többi közt egy bronzfibula, melyet tévesen közép La Tène-korabeli idomnak vélnek, pedig ez a fibula a La Tène-kor kezdetéről való különös typust mutat, a madárfejű fibulák egy nemét, meghajtott lába úgy mint a későbbi idomoknál megfogja a szárat és bár ez a rendkívüliség eddig egészen magára áll, mégis a fibula tagozása, az áthajlított láb erős tuskós vastagítása a rendes álarcos és állatfejű fibulák változata gyanánt tűnik föl.

Hasonló idomú sisakok az itáliaiak mintájára néha kelta műhelyekben is készülhettek. Naue J. nem rég pompás példányt közölt egy apuliai sírból, mely Canosa közelében került elé.³ A sisak bronz borítéka trébelt művű kelta mustrákat mutat és közben hullámvonalas indák állanak, ellentétesen elhelyezett lötös virágokkal vagy palmettákkal s mindezek helytelen fölfogás szerint készültek. Miként a sír leltára mutatja, a sisak a Kr. e. IV. század kezdete után keletkezhett, nem pedig mint Naue vélte a III. század második felében. A vele talált festett edények nemis tartoznak a görög edényfestés utolsó készítményei közé, melyek Nagy Sándor korában megszűnnek; abból a korból, melyet Naue tételez föl, görög edényfestmények nincsenek.

A sírban lelt övkampó is, valamint maga a sisakon látható kelta díszítmény is inkább a IV. század első évtizedei mellett szól.

Más példa barbár utánzásra az Amfrevillei ismeretes sisak (Amfreville-sous-les Monts, dep. Dure, Normandie) a Louvrebán.⁴ Ennek díszítményei már nem V. századi palmettákból ered, hanem már a IV. századi görög művészet szabadon mozgó indás díszeit követi, csakúgy mint a waldalgesheimi lelet régiségei és a Zihlből előkerült lándsa, melyeket főntebb szóba hoztunk.

A barbár másolatokon kívül e fajtának belterjes barbár befolyás

¹ Notizie degli Scavi 1886. 39—48. (Tav. I. Fig. 2.) Schuhmacher Karlsruhe Bronzen-Katalog N 527, 632.

² Mitth. d. Wien. Anthr. Ges. XIII. 1883. 210. Much. Præh. Atlas XC. 1, 2.

³ Præhist. Blätter X. 1898. 49—56.

⁴ V. ö. Præhist. Blätter X. 1898. 53. Lipperheide: Antike Helme 224. sz.

által okozott változatai is vannak: a magas kúpalakú sisakok csoportja, mely fön mint harmadik csoport volt említve. A változat legismeretesebb példái Berry és La Gorge-Meillet (dep. Marne) közelében lelt sírokból erednek, az előbbin erősen stylizált, de félreértett palmetta-dísz látszik, mely sokban hasonlít a canosai barbár sisak díszítéséhez. Az utóbbit geometriai mustra ékíti.

A La Gorge-Meillet melléki sír korhatározása szempontjából legfontosabb mellékleteket már az előbbieken említettük, ezek alapján a sír mintegy az V. század közepére teendő. A Berry melletti leletből * csak a sisakot tették közzé rajzban, ez a lelet alighanem valamivel fiatalabb, talán közelkorú a canosai sírral; e mellett szólna a sisakok díszítésének rokonsága, de a kettő közül mégis a berryi sisak valamivel régiebb lehet, mert az V. században dívó hullámos indaszalagot az ellentett palmettákkal szorosabban követi, mint a canosai díszítmény. Nem volt módomban a berryi lelet fibuláiról rajzokat szerezni, pedig az egész lelet korhatározása szempontjából jelentékeny a fontosságuk.

A túróczmegyei sisak nélkülözvén a felső befejezést, nem könnyű eldönteni, hogy az itt bemutatott két csoport melyikéhez tartozik. Azonban a megmaradt rész körvonalai is mutatják, hogy a magassága nem lehetett csekély. Minden valószínűség szerint azonban nem volt oly magas kúpformája, mint van a La Gorge-Meillet és Berry melletti sisakoknak, hanem az itáliai típus különös nyulánk példánya lehetett, a milyen van egynehány b. Lipperheide gyűjteményében.**

Azt a kérdést is nehéz eldönteni, vajjon itáliai vagy kelta fegyverkovács kezéből származik-e; mert nincs rajta semmi díszítés. Nem döntő e részben a technikája, hogy trébelt és nem öntött munka. A szélkere-tén és hátvéden elhelyezett gombokat is bajos volna származásának megítélésére fölhasználni; ámbár a sisak korhatározására van némi jelentőségük. Miként bebizonyíthatni véltem, a sisakok ezen típusának a korhatározásánál az V. és IV. század között kell döntenünk. Oly gombokat, a minőket itt szögelésre használtak, csak V. századi barbár műveken birunk kimutatni. Támasztó pontul szolgálhat a Schwabsburgból (Rhein Hessen) származó övkampó, melyet kettőskarú állatfejű fibulával együtt leltek. Az övkampó áttört művű díszlemeze hiányos és a fönmaradt töredékek alapján nem állítható össze az ő teljességében. Három ily gomb járt vele. Hasonló gomb van egy Somme Tourberól (dep. Marne) való rúdlemezen,*** mely technikai tekintetben a schwabs-

* A sisakról szóló irodalmat illetőleg v. ö. Lipperheide: Ant. Helme 103. sz. (Az ábra nem kielégítő.)

** Ant. Helme 225., 226.

*** Flouest, le char de la sépulture gauloise de la Bouvandau p. 7. (Különnyom. a Mem. de la société nat. des Antiqu. de France T. XLVIII. 1886-ból.)

burgi övlemez hasonmása. Ezt a darabot is még az V. századból kell származtatni. Bármilyen csekélynek lássék e gombok bizonyító ereje, a sisak korhatározására nem megvetendő a fontosságuk, sőt talán az emlék készítőjére is vethetnek némi világosságot.

III. Néhány évtizeddel ezelőtt Szendrőn Borsódmegyében egy bronzmarkolatú rövid vaskardot (3. és 4. ábra) lelték, melyet a N. Múzeum őriz.* Úgy látszik, hogy együtt lelték a korai La Tène ízlés más fegyvereivel és egyéb tárgyaival, melyek közt legjellemzőbb egy támadó kés (5. ábra) vasból, melynek szintén Szendrő a lelőhelye. A kard egész hossza 49 cm., a bronzmarkolat legnagyobb hossza 12 cm. A vaspenge két élű, mikor lelték, többszörösen meg volt görbítve. A markolat síma, fölül s alul két-két gombosvégű ággal végződik, a két külső ág között hasonló gombú, de erősebb ág áll ki, mely nyilván a penge végső markolatnyújtványának biztosítására szolgál. A két ág közötti csúcs legbelsejében a kis téren tekercsdísz domborodik ki, melyben nehézség nélkül föl ismerjük egy görög palmetta-minta barbár átídomítását, mintegy az V. század második feléből.

Keltáktól lakott vidékeken többször fordultak elé hasonló kardok. Ismerünk ilyeneket Csehországból, déli Német- és északi Franciaországból, valamint Angliából.** Hosszasságuk majdnem legtöbbször egyforma, mindig határozottan rövid pengéjük e kardok, sohasem oly hosszúak mint a korai La Tène-kor kifejlődött kardjai; a markolat idoma és díszítése tekintetében eltérnek egymástól, de ez eltérések nem jeleznek jelentékeny korbéli különbségeket. Eddig még nem kaptuk ezt a formát sírleletekből, más La Tène tárgyakkal együtt, mégis kétségtelen, hogy a La Tène-kor kezdő szakaszából valók. Csak az egyik csehországi példányt, mely Kysiceből (Pilsen mellett) való, lelték sírban, és pedig domb alatt együtt ember álarcú fibulával és azonfelül hallstattkori tárgyakkal, melyek valószínűleg a dombban rejtett korábbi temetkezés maradványai lehettek. A kard, sajnos, nem tartozik e típus legjelesebb képviselői közé, korát azonban stylistikus tulajdonságok alapján akkor is meg bírják állapítani, hogyha nem lett volna mellette az álarcú fibula.

Az Alpesen innen eső hallstatti ízlés nélkülözi a kardot, csak töröket használ, melyek többnyire csinosak és támadó késeket egyélű kevéssé görbített pengével. A tulajdonképeni korai La Tène-korban,

* Műrég. Kalauz 1866. 62, (63) Pulszky F.: A kelta uralom emlékei II. I. 6. és 7. ábra; Arch. Ért. 1883. 136. a f. II. Tábla.

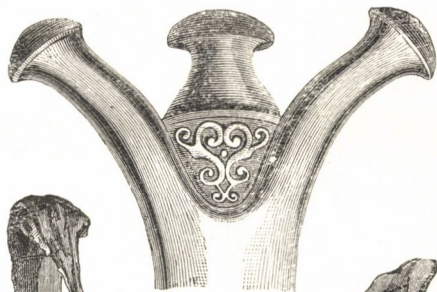
** Nem teljes összeállítás van róluk L'Anthropologie VI. 1895. 18—22, 30—31; Lindenschmitt Alterth. uns. heidn. Vorzeit IV. 2. 3. ábra; IV. 25; továbbá IV. 49. 1. ábra hasonló darab markolat nélkül. Csehországból két példány származik Památky Arch. XII, XVI. tábla, 52 (+51) Kysiceről; egy kiadatlan példány Nesuchynéből a Museum Regni Bohemiæben Prágában.

abban a szakaszban tehát, melynek sajátos fibuláját Tischler korai La Tène fibulának keresztelte és a mely mintegy a IV. Kr. e. századra és a III. század elejére terjed, csak hosszú kardok jelentkeznek, melyekre számos példa van.

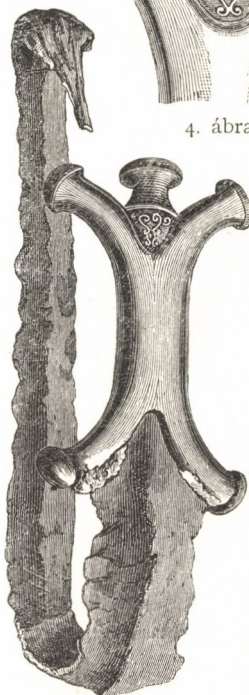
A rövid kard korábbi időszakba tartozik, abba a szakaszba, mely a La Tène ízlés kiindulását képviseli, a midőn a Középrajna és a Marne vidékén a sírokban díszileg az v. századbéli görög, etruszk kiviteli árú. E rövid kardok csakúgy mint az álarczos és állatfejű fibulák stb. Kr. e. v. századi belföldi fémmunkák, melyeknek díszítése az archaikus s részben a virágzó görög ízlésen alapúl.

Hogyha az álarczos és állatfejű fibulák fejlődési menetéből szabad e kor egyéb fémmunkáinak csoportjaira is következtetni, akkor azok a rövid kardok, melyeken emberi álarc van, a régibbek, a díszítést nélkülözők pedig ifjabbak. A fibulák körében az egyes átmeneteket a szabatos emberfejű typustól (v. század eleje) az állati és madárfejű fajtához és az állatvilágot kizáró korai La Tène fibuláig (IV. század) szabatosan lehet követni; valószínű tehát, hogy hasonló fejlődés van a rövid kardok csoportjában. A La Tène ízlés legkorábbi készítményei, a mint a Középrajnátl származó pompás sírleletekből ismerjük, a római kort megelőző vaskor művészeti képességének legmagasabb fokán állanak: abban az időszakban, melyet szokás korai La Tène-nek nevezni, a művészeti képesség már jelentékenyen alászáll, készítményei a megelőző koréhoz képest gyöngék, a görög mintákra, melyek a korábbi időben meglehetősen híven másoltattak, utóbb az elmosódott határozatlan átváltozásokban majdnem fölismerhetlenek.

Az emlékek nem igazolják Reinach föltevését, mely szerint a figurális dísz nélkülöző rövid kardok korban és typus szerint átmenetet

4. ábra.

3. ábra.

5. ábra.

képviselnek a hallstatti kor karos nyujtványú törei (épées à antennes) és a figurális díszű rövid kardok közt; e két fajta kardtypus között jelentékeny különbség nincs és a formák általános méltánylása ezuttal, a mikor csak a stylistikus mozzanat dönt, éppenséggel nem vezet kielégítő eredményre.

★

A bemutatott három magyarföldi lelet oly typusokhoz tartozik, melyeket az v. Kr. e. századból kell származtatnunk. Úgy mint másutt, itt is a La Tène-kor és egyúttal a kelta uralom kezdetét jelzik Magyarországon. Arra, hogy Magyarországon már megelőzőleg léteztek kelta telepek, sem archæologiai, sem ókori traditiókon alapuló támpont nincs.

A sopronyi, bécsi dombi sírmező részben szintén az v. századig ér föl, a többi régibb La Tène-korabeli temető nagyobbára csak a iv. században keletkezett. Figyelemre méltó tapasztalásul említjük, hogy a fegyverek, szerszámok, ékszerek és kerámikus készítmények túlnyomó része alig különbözik a nyugoti kelták ipari termékeitől Csehországban, Déli Németországban, a Rajna mellékén és Franciaországban. A mellett vannak helyi formák, p. o. vannak három óriási félgömbből álló csuklós karpereczek a La Tène-kor régibb szakaszából. Csehországban és Déli Németországban is vannak félgömbű csuklós kargyűrűk, de a félgömbök kisebbek és nagyobb a számuk.

E régibb szakaszban egészben félreismerhetlenül csatlakozik a Magyarországi La Tène ízlés a nyugathoz, az áramlatnak nyugatról keletre vezető iránya van, úgy a hogy a históriai tények is mutatják és a kelettel való érintkezések alig észlelhetők. Csak a temetkezési módban tér el Magyarország jelentékenyen a nyugoti szokástól. Déli Németországban a régibb La Tène-korban (v. és iv. század) következetesen sírhalmok alá temetkeztek, Magyarországon pedig ép úgy mint Cseh- és Morvaországban hantolás nélkül rakják a temetőkbe a hullákat.

Ezeket az eltéréseket nem kívánjuk ezúttal behatóbban tárgyalni, nyilván onnan erednek, hogy a magyarországi keltaság törzsei mások voltak, mint a nyugotiak.

Mainz, 1898. júliusban.

Dr. Reinecke Pál.

ÚJABB LELETEK LOVASBERÉNYBEN.

A Lovas-Berényből származó leletek egy részét dr. Pósta Béla cikkéből ismerjük,* ennek mintegy folytatásául közlök néhány ugyanonnan származó újabb leletet. Mindenek előtt kedves kötelességem köszönetet mondani

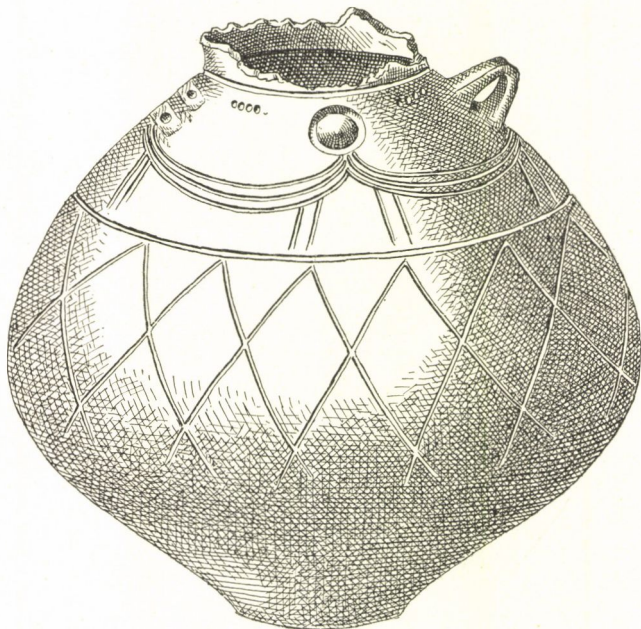
1. ábra.

gróf Cziráky Antal úrnak, kinek köszönhetjük, hogy eme leletek a tudomány számára megmentettek.

Míg dr. Pósta Béla cikkében a lovas-berényi Jánoshegy és mihályvári leleteket ismerjük meg, addig a jelen közlés anyagát egyrészt ezen nevezett határ legdélibb részén fekvő Szösz vagy Szűzvár, másrészt az építés alatt lévő Fejérvár-bicskei helyi érdekű vasutvonal földmunkálatai alkalmával előkerült tárgyak szolgáltatják. A Szösz vagy Szűzvár, miként a körülbelül ettől hat kilométernyire fekvő Mihályvár, prähistorikus földsáncz. A völgyből merede-

* Arch. Ért: 1897. XVII. köt. 304—317. lap.

ken kiemelkedő csekély fensíkot képező dombháton fekszik, s ennek fokán két körsánczból és azokat a hegygerincztől elválasztó mély árokból áll. Az árok előtt kis elővár emelkedik, mely lassan a szélesebb fensíkot képező széles hegybe megy át. A sáncztól néhány száz lépésnyire a széles hegy fensíkján egy őskori temetkező hely fekszik, melynek felfedezése Kőrösi József ottani róm. kath. tanítónak köszönhető, ki a tavalyi évben gróf Cziráky Antal úr engedelmével ott kutatást eszközölván, szerencsés volt reá bukkanni, s ott mintegy 45—50 darab kisebb-nagyobb temetkezési urnát ásatott ki. Az urnák az ő tapasztalása szerint pusztá földben, részint kövekkel körülvetten állottak rendszerint más edénnyel leborítva. Ezen borító edények külön e célra készült

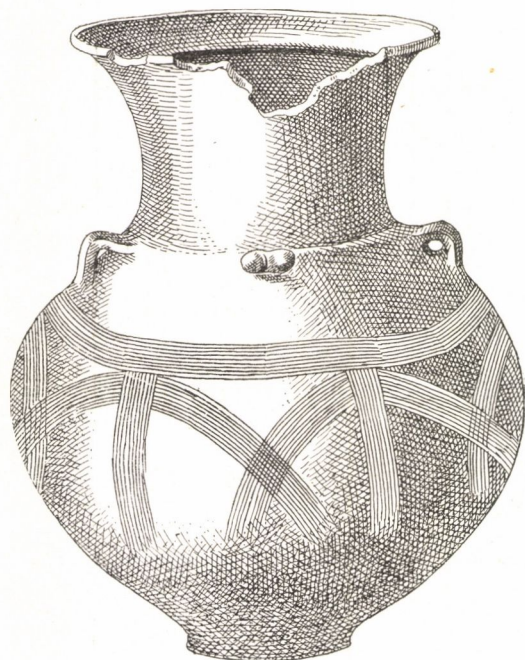
2. ábra.

lapos tálszerű fedők, vagy mint más leletekben mély tálak, vagy nagyöblű mély fazekak voltak. Az urnák tartalma égetett csont, sírmellékletek befogadására szánt poharak és kisebb edények és tűznyomokat felmutató bronzok voltak. A körsáncz s annak közelében elterülő dombtető sűrű lakottságáról ott eszközölt próbaásatások alkalmával magam szerezhettem meggyőződést; az urna-temetkezésről nem, mert a terület művelés alatt volt.

Kőrösi József tanító úr által talált urnák néhány érdekesebb példánya a következők: Első ábránk a temetkezés egyik módját ábrázolja, midőn a csontmaradványokat és mellékleteit magában záró urna, egy öblös, mély, kétfülű fazék által volt lefödve. Ily temetkezési mód analogiáival másutt is sűrűn találkozunk; így S. Müller említi azt és rajzot közöl róla,* vajjon Lovas-Berényben

* S. Müller. «Nordische Alterthumskunde» I. 306. lap, 109. ábra

is, miként Dániában, a kövekkel való körülrakás volt-e alkalmazva, vagy nem? azt későbbi kutatások lesznek hivatva kideríteni. Ezen lefödött urna teljes magassága 722 mm., melyből az öblös kétfülű fazékra 312 mm. esik. A fazék talpátmérője 110 mm. szájnylásának átmérője pedig 335 mm. Öblének legnagyobb átmérője 338 mm., az oldalán lévő fülek közül az egyik hiányzik. Az alsó lefödött urna talpátmérője 127 mm., legnagyobb öblét 280 mm. magasságnál éri el 460 mm. átmérővel; innen menetelesen összeszorul és a fedő edény alatt a nem nagyon látható nyakat képez. Mindkét edény színe sötétszürke, az alsó díszített, a fedőedény dísz nélküli. Az urna öble felett, annak

3. ábra.

4. ábra.

már összeszoruló részén és itt köröskörül elég szabályos elhelyezéssel volt két nagyobb 19 mm. kiszögellésű, és két kisebb bütyök alkalmazva. Az edényen eme bütykök alatt négy vonalból alkotott körülfutó vonal van, melyből részletesen egymást metsző hármass vonalak indulnak ki; metszési vonaluk a legnagyobb öblösség táján van; metszés után a talp felé hosszabbodnak és elenyésznek. A második ábrán lévő urna gazdag és érdekes díszítési módja által tűnik ki. Az urna színe fekete, helyenként barna foltokkal; nyakának felső szélé töredezett. Méretei a következők: Magasság 430 mm., talpátmérő 128 mm., öblének átmérője 200 mm., a magasságnál 467 mm. Az edény fent a nyak alatt két nagyobb füllel bírt, egyik most hiányzik. A fülszegély erős kiemelkedése folytán a közepén homorú, a mi némileg az ansa lunatára emlékeztet. Ez edény díszítése, s a fül megerősítési módja bronztechnika befolyására vall; a hiányzó fül helye a képen tisztán kivehető. A fülek különkészültek s megerősítették

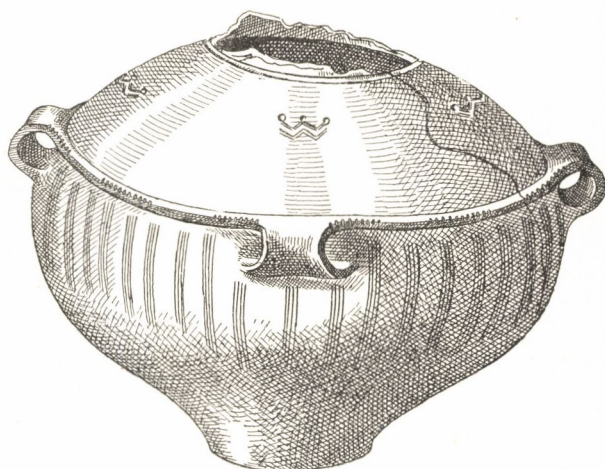
úgy történt, hogy az alakjukon két peczegszerű nyújtvánnyal birtak, melyek az urna falában hagyott két lyukba eresztettek bele, s hátul és belül aklasszerűn elsimítottak. A fülerősítésnek ezt a módját Boszniában a Gradina Čungar* leletei között is találjuk. Ez urna érdekes díszé a következő: A két fül közötti mező közepén, közvetlenül a kissé mélyített nyakbarázda alatt egy tutuluszerű bütyök van, mely mélyített 15 mm. széles körbarázdából tutuluszerűen 15 mm. magasságnyra kiemelkedik; a bütyök 27 mm. átmérővel bír. Eme bütyök és a fülek közötti részen a nyakbarázda alatt egy síkban fekvő csoportban négy-négy mélyített pont, a közepén levő bütyköt a fülek alsó szegélyével, hármasszerűen erősen mélyített vonal által képzett füzérszerűen lecsüngő dísz köti össze, mely vonalak legalsóbbjából a bütyök alatt és attól jobbra, balra, illetőleg a fülek alatt is, két-két rövidke vonal alácsüng; ezek alatt a hason körül futó kettős vonal következik. Az urna legnagyobb öble felett kezdődnek és innen csúcsban kiindulva rézsutosan egymást kétszer metsző kettősvonalak következnek, melyek egymást metszve az öblön rhombus díszekké alakulnak. A következő urna (3. ábra) színe szürkés, magassága 502 mm. és talpátmérője 111 mm., a kiszélesülő nyak pereme kihajló és 130 mm. átmérővel bír. Az edény kevésbé öblös mint a megelőzők, legnagyobb átmérője 190 mm. magasságnál van és 450 mm.-t tesz ki. A nyak alatt két kicsi 25 mm.-re kiemelkedő fül van, s ezek között egymással összekötött két kis bütyke. A hason a legnagyobb öblösség felett 11 párhuzamos vonal által képezett szalagszerű körül futó dísz, és ezeket alulról érintő, ugyancsak 11 vonalból alkotott félkörök, melyek egymást lent metszik. Az érintési pontból 11 párhuzamos vonal csüng alá. A következő urna (4. ábra) teljesen ép, szürkés színű példány, melynek magassága 455 mm., talpátmérője 107 mm., a tölcseralakot képező nyak, mely gyorsan kiszélesülő és egyenesen levágott peremmel bír, 120 mm. magas és 225 mm. átmérővel bír szájniylásánál. A nyak felső részét lapos fül köti össze az edény nyak alatti öblös részével, az edény kevésbé hasas; 190 mm. magasságnál van legnagyobb átmérője: 335 mm. A nyak alatt négy csoportban, egy síkban álló három mélyített pont, melyek alatt kezdődő és azokat a legközelebbi csoporttal összekötő három erősen mélyített párhuzamos, füzérszerűen lecsüngő vonal által képezett dísz, az edény öble alatt az előbbi edényeken is előfordult és leírt dísz, de itt egyes mélyített vonalak által képezve. Egy igen gazdagon díszített egyfüles edény (5. ábra) méretei: Magassága ezen urnának 400 mm., talpának átmérője 111 mm.; legnagyobb hasöblét 150 mm. magasságnál elérvén, itt 295 mm. átmérővel bír. A nyakat, miként előbbi példánynál, egy fül köti a hassal össze; színe fekete. Gazdag díszítése következő: A nyak körül három szögletű pontokból álló pontsorozat vonul körül, mely csoportban nagyobb pontokat képez, ezekből rövid vonalak; egy-egy pontban végződő ily csoport három vonal által képeztetik; az edényen eme csüngő vonalból öt csoport van, kettőkettő a fül két oldalán, egy elől, a fülmelletti csüngő vonalcsoport között három pont van alkalmazva. Az edény kiöblösödő hasán e leírt dísz alatt négy

* Wissensch. Mitth. aus Bosn. u. Herz. Radimsky «Die Gradina Čungar» IV. köt. 83. lap. 53—57. ábra.

csoportban, és egy síkban álló három pont van, mely füzérszerűen van egymással mélyített hármass párhuzamos vonallal összekötve; az alsó vonalból a füzérszerű vonalak kiindulási pontjuk közelében mindkét oldalon három vonal által képezett pontban végződő csüngőszerű dísz. Ez alatt új díszítési szelvényt képez négy darab 6 mm. kiemelkedő, kissé lapított bütyök a legnagyobb öblösség felett és majdnem a füzérszerű beszögellés közepén elhelyezve; ezek alatt az edény körül futó sűrűn pontozott vonal, és ezzel párhuzamosan mélyített vonal, melyből három-három vonal által csoportokat képező forisszerűen lecsüngő vonaldísz következik. Egy érdekes alakú urnát képes a 6. ábrán levő, mely miként két, alapjukkal egymásra helyezett kútból látszik alkotva. Az alapjukat képező találkozó vonal körül van elhelyezve négy fül, mely fel- és lefelé kiszélesbül, az edény nyaka töredezett, színe sötétbarna. Magassága 331 mm., talpának

5. ábra.

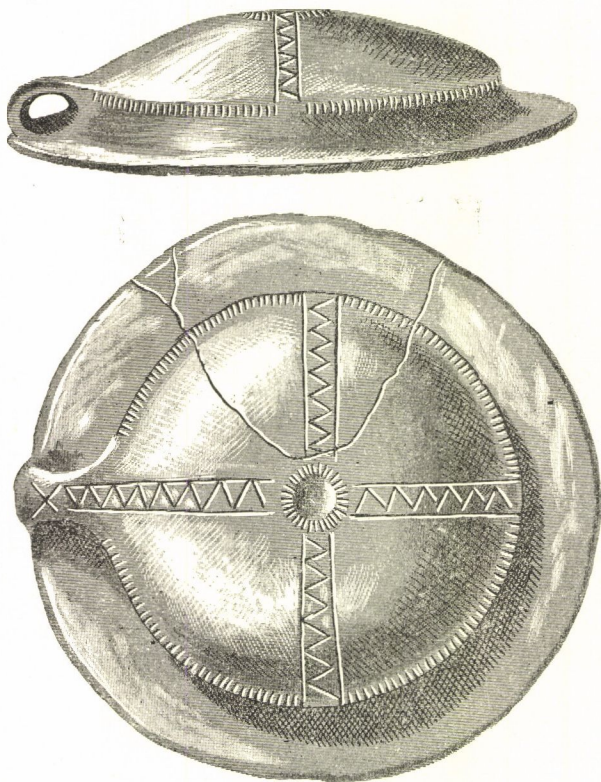

6. ábra.

átmérője 123 mm.; a két kúp találkozó pontjánál, mely 107 mm. magasságban fekszik, van az urna legnagyobb öble, mely 464 mm.-t tesz ki. A négy fül 24 mm.-re emelkedik, a letörött szájnál átmérője 380 mm. Az edény felső kúpszerű részének díszje következő: A nyak körül mélyített körülfutó vonal, a nyakbarázda és a fülek középtáján, utóbbiak felett két párhuzamosan haladó rövid zig-zeg vonalacska, melynek felsőjét két végpontján, és csúcsot képező része felett egy-egy mélyített pont van alkalmazva. Az urna alsó kiöblösödő részének díszje a fülek felső szegélyéből kiinduló és egymást összekötő 5 mm. széles és 5 mm.-re kiemelkedő lécztag, melyen csoportosan függélyes bevágások sorakoznak. Az edényt ezen sávja alatt négy-négy vonalból álló csoportok, mint forisszerűen lecsüngő díszek ékítik.

A Lovas-Berényben talált temetkezési urnák egy része lapos tálszerű fedőkkel volt letakarva, melyekből itt két ékeőbb darabot ábrákban bemutatunk. Ezen fedők lapos alakjuk és rajtuk található díszítés után ítélve, kizárólagosan urnák fedésére készültek, széles lapos peremükből csekély hornyolattal emelkedik ki

a laposan gömbölyödő domborodás, legfelül köldökbenyomással. A peremszélet a hornyalat feletti domborulat aljával egy kis lapos széles fül köti össze. Az ábrán lévő példány színe fekete, magassága 67 mm., átmérője pedig 190 mm. A köldökbenyomás körül sűrűn találunk rovátkavonalakat, melyek sugárszerűen vannak itt elhelyezve; ezen dízből a perem felé törekedő négy kettős párhuzamos vonal következik, egymás között 10—12 mm. térséget hagyván ki, mely köz-, zig-zeg-vonal által van kitöltve; ezen dísz a domborulatra szorítkozik és csupán a fül egy részére megy át. A hornyolat felső szegélyén

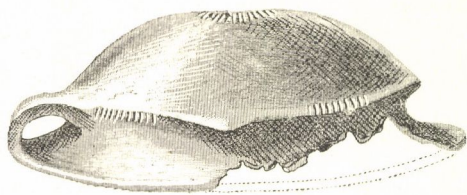
7. ábra.

a peremtől 30 mm.-nyire függélyes rovátkák vannak alkalmazva. Az edénydísz mészbetétű volt. Egy másik példány színe sötétbarna (8. ábra); méretei: Magassága 63 mm., átmérője 157 mm. Ezen példány kevésbbé díszes; a domborulaton levő köldök itt is sugarakban elhelyezett rovátkás díszű, a domborulat éles szegélyű és puha, három helyen kis 5 mm.-nyi kiszögellő bütykök emelkednek; mint negyedik kiszögellés kis lapos fül van alkalmazva. A szegély bütykei közt csoportosan függélyes rovátkák állanak. Ezen edény dísz is mészbetétű volt. Mint fedőnek használt edény sűrűn előfordúl a 9. ábrán lévő kétfülű, ismeretes alakú tál. Pékányunk színe barnás, magassága 105 mm., talpátmérője 75 mm.; a kissé behajló pereménél átmérője 200 mm. Eme pereme alatt 8 mm.-re sűrűn rakott

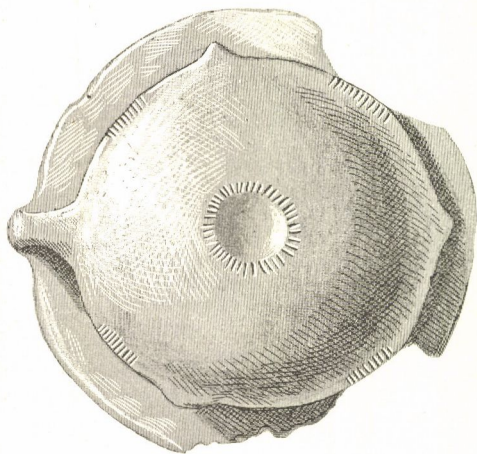
pontok állanak ; középen a vonalsort megszakítja két egymás felé helyezett 5 mm. átmérővel bíró központos kör. Az edény öblét 68 mm. magasságban csúcsos végű és egymást hegyes szögben metsző rézsutos vonalak díszítik. A fedő edényeknek más alakja a 10. ábrán levő, mely síma és a díszítést nélkülözi ; az egyenesen lemetezett perem kihajló és négy helyen 6 mm.-nyire kiszögellő bütyök van rajta. Az egyik bütyök alatt, ettől 8 és 10 mm. és egymás között 18 mm. távolságban két átfúrt lyukkal van ellátva, az edény színe fekete. Méretei : Magasság 56 mm., peremnél külső átmérő 170 mm., belső pedig 149 mm. ; lapos talpának átmérője 55 mm.

A sírméhlekletek befogadására szánt poharak nagy változatossággal fordulnak elő. Jellemző alakjaikat 11—18. ábra alatt közlöm ; a rajtuk előforduló vonaldísz mészbetétű szokott lenni.

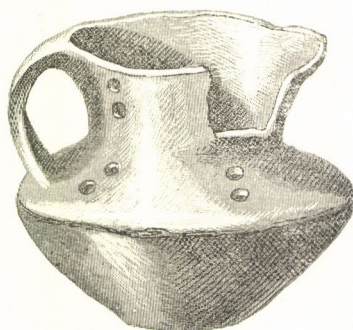
A 11. ábrán lévő példány színe sötétbarna, magassága 78 mm., talp-átmérője 28 mm., a nyak 40 mm. magasságnál kezdődő és menetelesen kiszélesbülő pereme felálló ; átmérője itt 64 mm. A peremet lapított vékony fül köti össze a hassal. Az edényt központos körök és körülfutó vonalak díszítik. Ezeken a szokott motivumoktól eltérő és érdekes a fül kiindulási pontja alatt lévő, mely egy vízszintesen álló búzaszemhez hasonló rovátkából és ezekről ép ily alakú, függélyesen lecsüngő vonalocskákból áll. A 12. ábrán lévő fekete pohár két egymásra helyezett kúphoz hasonló alakkal bír ; a felső kúp-ból tölcészerű nyak emelkedik ki. Magassága 73 mm., talpátmérője 30 mm., a nyak 30 mm. magas, felálló peremű és 66 mm. szájnnyilással bír. A hasnak felső részlete öt csoportban két egymás felett álló mélyített 5 mm. átmérővel bíró gömbölyű lyukkal van díszítve, mely dísz a szegély alatt, de itt csupán három csoportban, kettő-kettő a fül mellett, egy pedig elől elhelyezve fordul elő. Az edény peremét a hasával lapos fülecske köti össze. Nem ritkák azon poharak, melyek a 13. ábrán bemutatott alakkal bírnak. Ezek durva, szemcsés, rosszul égetett agyagból készültek, sárgás színűek, nagy öblűek és rövid nyakkal bírnak. Példányunk méretei : Magasság 64 mm., talpátmérője 32 mm., legnagyobb öblössége körül három csekély kidomborodású, hosszúkás bütyökkel van ékesítve. A nyak 18 mm. magas, peremének szegélye kissé lefelé simított ; a szájnnyílás átmérője 64 mm.-t tesz ki. A kicsiny, lapos fülecske ansa lunata formáját öltötte. Ezen alakhoz közel álló a 14. ábrán levő. Ezen alakoknál a valamivel hosszabb nyakat szinte ansa lunatával bíró fül köti össze a hassal. Példányunk mérete : Magasság 65 mm., talpa 15 mm. átmérővel ; a nyak csupán keveset szélesbül, egyenes peremű és 28 mm. magas ; szájátmérője 50 mm. Sárgásbarna példányunk szegélyéből az ansa lunata szépen fejlődik. A nyak alatt két párhuzamos, mélyített barázda vonul el. A 15. ábrán levő példány színe fekete, magassága 62 mm. ; a 20 mm. átmérőjű talpból az edény gyorsan kiszélesbülő, de csupán 9 mm. magasságig ; onnan kezdve gömbölyű és kúpszerűen a szájnnyílásig összeszorul. Az edény felálló peremű, szájnnyílásának átmérője 45 mm. ; a peremből kiinduló hosszúkás füllel bír. Egy igen sűrűn előforduló alakja a poharaknak a 15. ábrán levő. Ezek minden dísznélküliek és alakjuk a 11. ábrán levőre emlékeztet. A pohár színe sötétbarna, magassága 75 mm., mélyített talpa 25 mm. átmérőjű, szájöblének átmérője 60 mm.

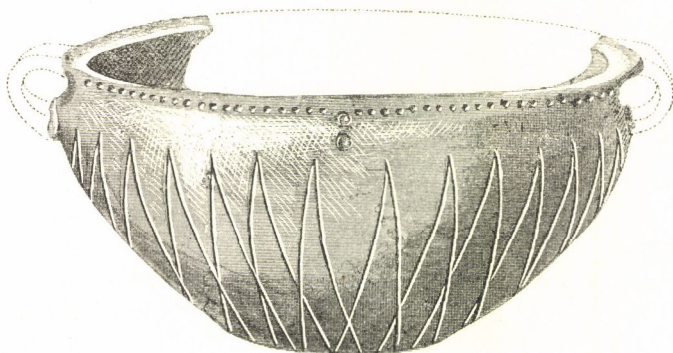
11. ábra.

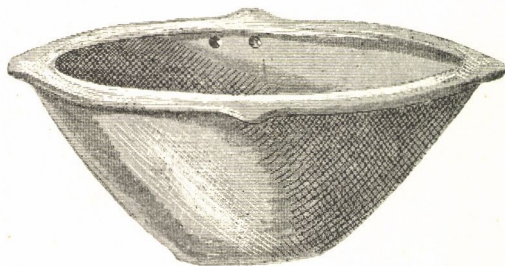
8. ábra.

12. ábra.

9. ábra.

10. ábra.

13. ábra.

ŐSKORI EDÉNYEK LOVASBERÉNYBŐL (FEHÉR M.)

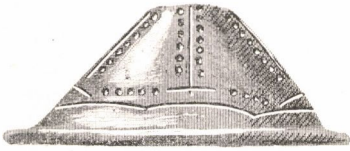
14. ábra.

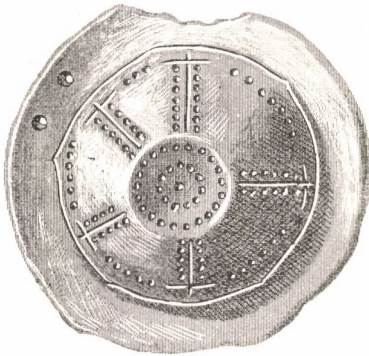
16. ábra.

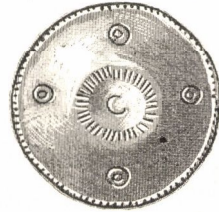
15. ábra.

17. ábra.

20. ábra.

21. ábra.

18. ábra.

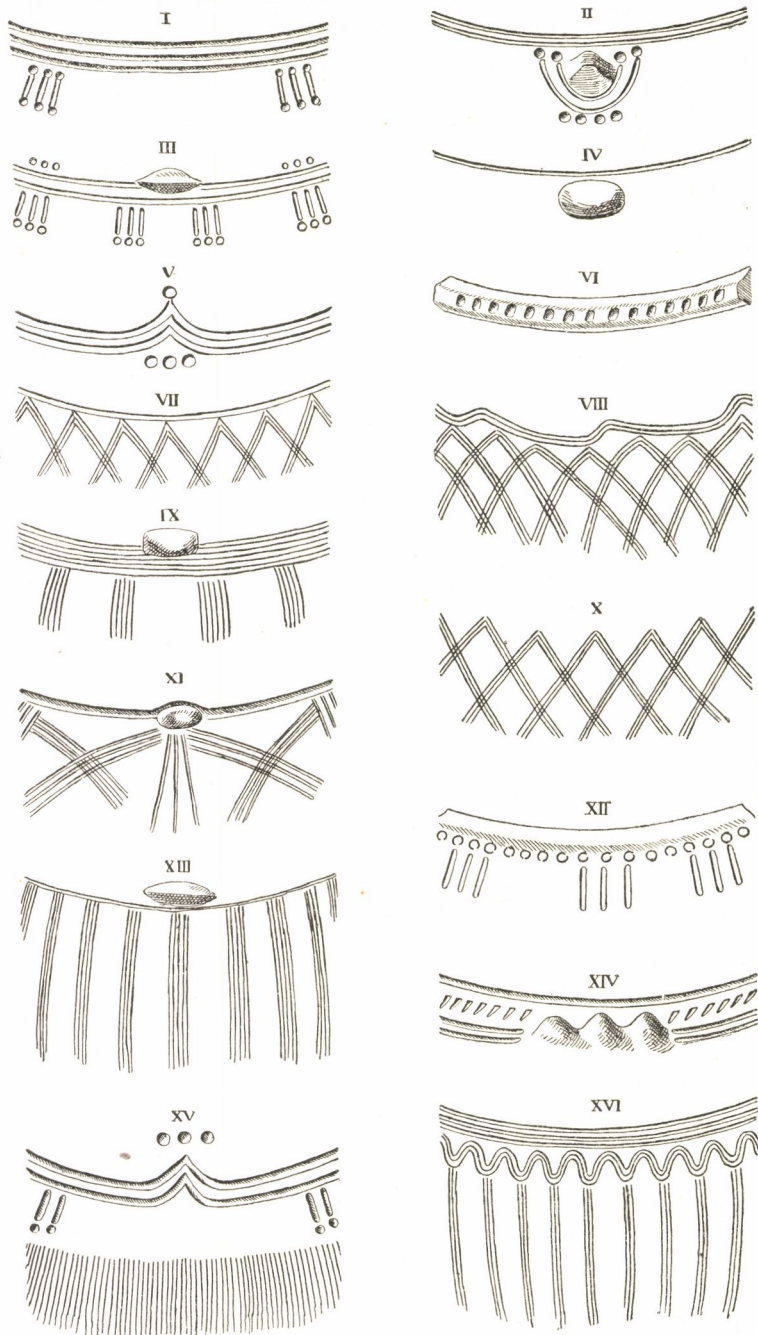
19. ábra.

ŐSKORI EDÉNYEK LOVASBERÉNYBŐL (FEHÉR M.)

A nyak a hasból meneteles hornyolattal fejlődik, a fül a perembe egyenes lappal megy át. Az eddig közölt példányok alakjaitól egészen elütő a 17. ábrán lévő. A lapos, széles talp felett 8 mm. magasságban körülfutó mélyített vonal van, mely négy helyen kis bütykökkel van közbeszakítva. Az edény felfelé csupánkevésé összeszoruló, az egyenes, felálló perem alatt a gömbölyű fül 5 mm.-rel kezdődik, színe barna. Méretei: Magasság 55 mm.; lapos, 56 mm. átmérőjű talpa köldökös, szájnyílásának átmérője 50 mm. Díszítésének motivuma folytán érdekes a 18. ábrán lévő fekete színű pohár. Ennek magassága 95 mm., köldökkel bíró talpa 33 mm. átmérőjű; alakja hasonlít a 11. ábrán levőre, de nyaka hosszabb és karcsúbb. Díszítése következő: A pohár hasán 36 mm. magasságnál három csoportban két egymás mellett elhelyezett központos kör, mely felett 45 mm.-nél egy széles mélyített vonal, mely a fül két széléig ér; ezen körvonallal párhuzamosan és ettől 3 mm. távolságban egy kettős vonal, melynek 3 mm.-t kitevő közét rézsutos barázdák töltik ki. A jelzett három vonalat a fül mellett egyenes merőleges vonalak kötik össze. A nyak alsó részén 60 mm. magasságnál három központos kör van, bővítve keresztben álló négy kis vonal által. Ezen közők az alsó kettős közők fölött állanak.

Az egyenes perem alatt 6 mm.-nyire a fül két széléig érő körülfutó mélyített vonal három egyszerű központos kör által van megszakítva.

Az urnákban talált kisebb edények között megemlítést érdemel a 19. ábrán levő edény, szárnszerűen az oldalból kiemelkedő fülecskéekkel. Az edény színe vörös, felülete fényes, magassága 90 mm., talpátmérője 44 mm. A talpból az edény 45 mm. magasságig kiszélesbül és itt két kissé elálló és felfelé nyúló, 14 mm. hosszú szárnyalakú füle van, mely függélyesen átfúrt. Az edény a fülek felett kúpszerűen összeszorúl, gyorsan kiszélesbül rövid nyaka van; melynek pereme erősen kihajlik. Két helyen, a peremtől 10 mm. távolságban, a fül, fúrásnak megfelelően, át van lyukasztva. Átmérője itt a szájnál 89 mm. A hasán lévő dísz egy sűrű, rézsutos rovátkák által képezett körülfutó vonal és egy mélyítésből áll, mely felett négysorosan hosszúkás pontocskák oly elhelyezéssel következnek, hogy felálló farkasfog motívum támad. A nyak körül egy mélyített vonal alatt ismét négysoros pontocskás farkasfog motívum ezúttal alácsüngőn sorakozik. Az edény szegélyét öt-öt függélyesen bemetszett rovátka díszíti. Az edény díszítései mészbetétűek voltak. Egy másik urnában talált apró edényfedő volt (20. ábra), melynek magassága 26 mm., alsó kihajló lapos pereménél átmérője 60 mm., a kúpszerűen kiemelkedő fedél fent kis lapban végződik és itt 18 mm. átmérővel bír. A peremtől 2 és 3 mm., egymástól pedig 8 mm. távolságra két átfúrt lyuka van. A felül lévő lapot egy középpont körül két pontozott kör díszíti, mely kiindulón öt vonal húzódik a kúpon le a perem felé oldalvást két sor-ponttal befoglalva. Ezen vonalak csillagalakot képeznek és lent a peremtől 20 mm. távolságban körben futó vonalig érnek. A jelzett külső körön belül egy második kört képeznek rövid vízszintes vonalkák és ezeket összekötő mélyített pontocskák. Az edényke színe világosbarna és díszei mészbetétűek. Az apró edények egy harmadik példánya (21. ábra), csinos ízléses mészberakással bíró kis bögrécske világosbarna színű durva felülettel. Méretei: Magasság 58 mm.

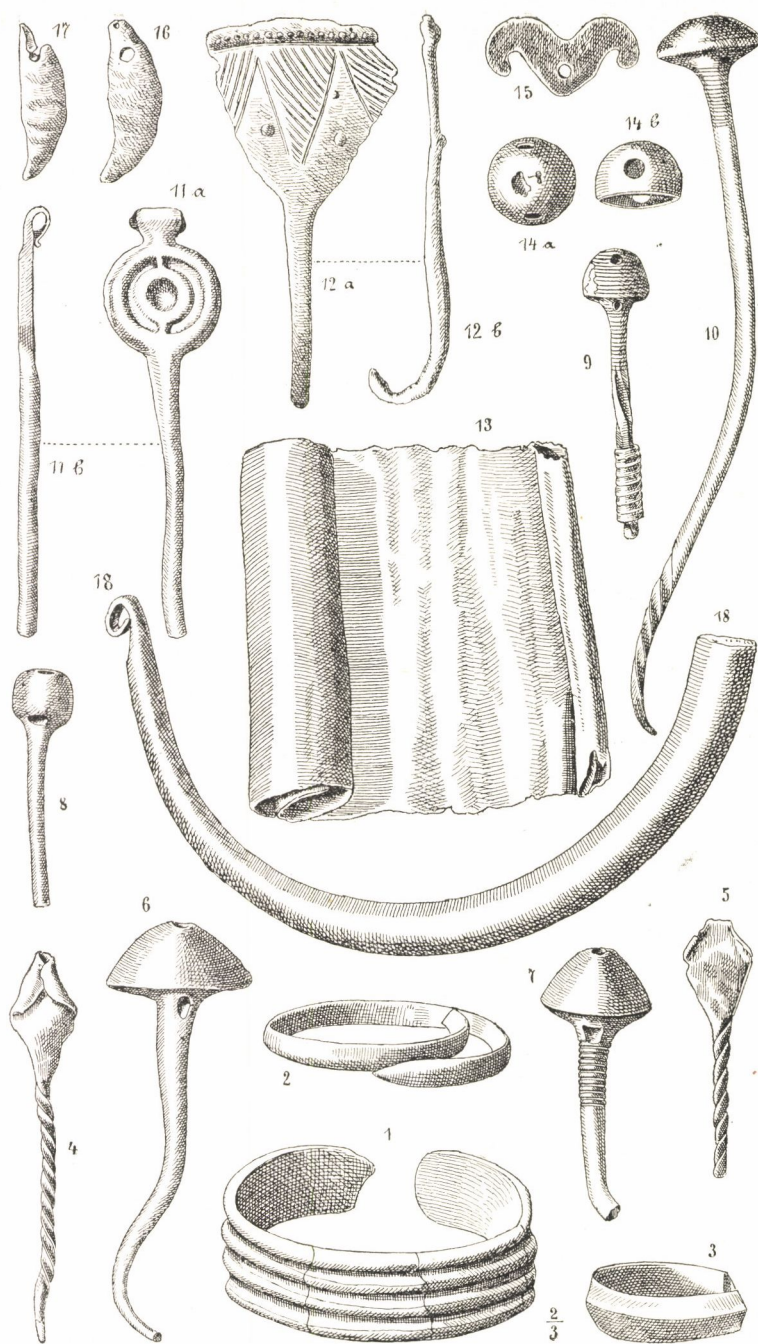

I. TÁBLA.

mélyített köldökszerű kis talpának átmérője 15 mm., szája kiszélesedő, peremé csupán csekélyet kihajló, felső átmérője 48 mm., kicsiny kis füle 10 mm. hosszú és 9 mm. kiszögellésű. Díszítése a következő: a mélyített talp központján központos kör sugárszerűen rovátkákkal körülvéve. Ezen központhból kiindulólág egymás fölé helyezett központos körök körülfutó mélyített vonalakkal, melyek belül pontozottak, váltakoznak. Az edény oldalán négy ily pontsor van egymásfelett négy körülfutó vonallal, fent a nyak alatt egy ily pontozott vonal és felette egy egyszerűen mélyítettel végződik.

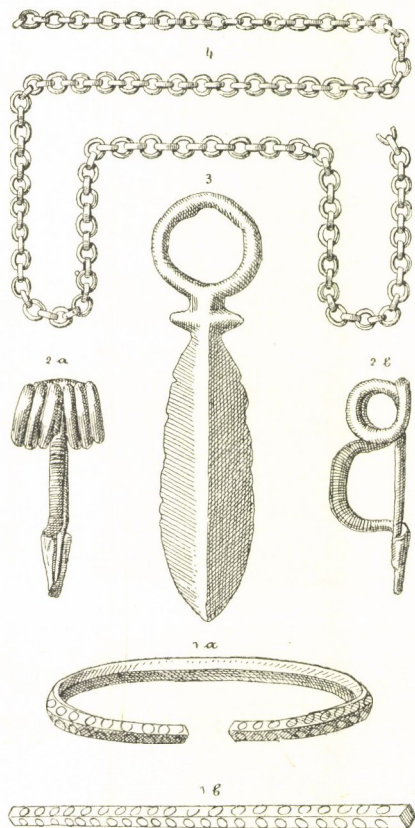
Az urnák gazdag és változatos díszítési módját az idecsatolt mintalap mutatja (I. tábla). Ezen tábla négy első száma alatt az urnák nyakán előforduló motivumok néhányja van, a többi a hason előforduló díszeket ábrázolja. Főbb motivumok a csüngőszerű rövidke vonalak, bütykök különféle alakban való alkalmazása, magányosan avagy csoportosítva, forisszerű csüngő vonalak, egymást szögben metsző rézsutos vonalak stb. Fölöttébb érdekes a VIII. ábrán látható kezdetleges és a XVI. ábrán a hullámvonal tökéletes alakja.

Az urnatemető leletei bronzban szegények. Az urnákban előfordult bronzok legtöbbje csupán töredék, s rajtuk kivétel nélkül égési nyomokat észlelhetünk, tehát a hullával együtt kerültek máglyára. Fegyver vagy eszköz mint sírmelléklet eddigelé nem fordult elő. A II. táblán csoportosítva az érdekesebb darabokat közlöm: 1. számú négy mélyített hornyolattal díszített karperecz, szélessége 18 mm., belső átmérője 54 mm., külső 60 mm. A karperecz hátul nyitott, legömbölyített végű, belül sima felületű. A darab négyfelé törött. Egy második karperecz (2. ábra), mely sima, külső része legömbölyített, belül sima és egyenes, végei egymás fölé nyúlnak. Egyik vége csúcsban végződő, a másik letörött. Szélessége 6 mm., belső átmérője 45 mm., külső 51 mm. A (3. ábrán) egy gyűrű- vagy karperecztöredék van rajzolva, mely elhajlott s így rendeltetése kétes. Szélessége 8 mm., vastagsága 6 mm. Két érdekes alakú díszű 4. és 5. ábrán lévő, fejük lapos lemez, mely behajlítás folytán rhombus alakú. A tű szára csavarmenetes. Ezek közül a 4. ábrán lévő 72 mm. hosszú, melyből a fejre 26 mm. esik; a rhombus keskenyebb átmérője 13 mm. Az 5. ábrán lévő díszű egy hasonlónak 32 mm. hosszú töredéke. Az ott előforduló díszűk egy másik alakját a 6. és 7. ábrán láthatjuk. Érdekes, hogy ezeknél bronzmegtakarítás czéljából a fej üresen öntetett. A rajzon fent és lent az öntésnél kimaradt lyuk tisztán kivehető. A 7. ábrán a tű nyaka körülfutó körök által van díszítve. A 6. ábrán lévő dísznélküli. Utóbbi példány hossza 88 mm., alul a majdnem lapot képező feigombnak átmérője 28 mm., magassága 15 mm.; a tű nyakának felső átmérője 9 mm. A 7. ábrán lévő 54 mm. hosszú töredék. Hasonlókép üresen öntött fejjel bíró díszűk a 8. és 9. ábrán lévő töredékek; a 8. ábrán lévő 36 mm. hosszú, sima felületű, gömbölyű fejének átmérője 12 mm., magassága 10 mm. A 9. ábrán lévő tű szára csavarmenetű, nyaka és feje sűrűn egymás mellé helyezett körülfutó vonalak által van díszítve. Hossza 55 mm., gömbölyded feje 10 mm. magas és lent 9 mm. átmérővel bír. A máglya tüze folytán egy kis hét fordulattal bíró 15 mm. hosszú bronzspirális reá forrott. A 10. ábrán lévő bronzdíszű csúcsán csavarmenetekkel bír. A feje, miként előbbi példányoknál, üresen öntött, nyakát csavarmenetű

II. TÁBLA.

vonal díszíti. Hossza 145 mm., fejének átmérője 22 mm., magassága 11 mm. Igen érdekes példánya a dísztüknnek a 11. ábra. A fej ezen tűnél egy lapos, gömbölyű korong, fent egy kis lappal megtoldva, mely kampószerűen visszahajlik (11. ábra). Hossza 75 mm., melyből a korongos fejre 22 mm. és a nyujtványra 7 mm. esik. A korong majdnem gömbölyű, másik átmérője 24 mm.-t tesz ki. Ezen dísztü egyoldalú mintában öntetett, a korong előlapja két egymásba helyezett körben futó dudorodásból áll; belől a központ körül mélye-

III. TÁBLA.

dést képezve, a belső dudorodáskört a tőle hornyolat által elválasztott, külső körrel keskeny kis sáv köti össze fent és lent. A korong hátlapja síma. A nyujtvány említett 7 mm. magasság, avagy hosszúság mellett 9 mm. szélességgel gömbölyűn visszahajlik, csekély (12 mm.-ig) kiszélesbül, 7 mm. hosszú kam-póba megy át és fent egy kis fülecske van, mely 4 mm. hosszú és 3 mm. széles. A tű zára gömbölyű huzal, mely fent a korong alatt 3 mm.-t mér. A 12. alatt czifrázott övkapocs töredéke, melynek hossza 75 mm. Töredezett lapjának legnagyobb szélessége 45 mm. Elöl a kam-póban végződő nyujtvány közelében két kis dudorodással bír, egyéb díszítése farkasfog motívum rézsutos párhúza-

IV. TÁBLA.

mos vonalakkal kitöltve, letöredezett végénél sűrű apró pontvonal. A kampó hegye töredezett. Az urnák egyikében övhöz tartozó, 13 db. vékony bronzpléh lemezt találtak, melyből egy példányt (13. ábra) közlök. Síma felületük czífrázat nélkül, a tűz folytán (?) összegöngyölödtek, szélességük 83 és 85 mm. között váltakozik. Oldalvást két gömbölyű lyukkal ellátott félgömb alakú, bent üreggel bíró gomb (14. ábra); alsó átmérője 16 mm. és magassága 9 mm.-t tesz ki. Honi leleteinkben nem ritka alakkal bíró csüngő dísz (15. ábra) 16. és 17. ábrán két darab átfűrt és ily alakban felfűzve nyakdísznek használt, kisebb ragadozótól (tán róka?) származó szemfogak. Végtére (18. ábra) egy sima torques töredéke.

A lovas-berényi határban még több más helyen is fordultak elő leletek. Így első sorban a Kisvértés dombsorozatának lábainál elvonuló völgynek nem egy pontján, a vasútvonal kiépítésénél eszközlött földmunkálatok alkalmával. De ezek a Szöszváron talált s a bronzkor ifjabb szakaszához tartozó leleteinél fiatalabbak. Egy elenyésző csekély része Hallstattkorból, míg túlnyomó zöme a La Tène korhoz tartozik. De római korból származó leletek sem hiányoztak.

Ezúttal csak néhány érdekesebb bronzrégiséget mutatok be. (III. tábla.) Első sorban figyelmünket a 3. ábrán lévő csüngő köti le. Ezen csüngő a Hallstattkor tipikus alakját képezi. Olajfalevélhez hasonló lapjának analogiáját nem egy honi leletből ismerjük; így Lázárpatak, Velem* stb., de a lap felett keresztben álló részlete sem ismeretlen; előfordúl p. o. a Kézi kincs csüngőjénél.** 1. ábra alatt egy kis karperecz vagyon, csinosan, apró körökkel czífrázva. Kis bronzlánczoska apró szemekből 4. ábra. Végre a 3. ábra alatt apró bronzfibulácskát láthatunk. Ezen fibulának vasból készült analogiáját a IV. táblán 1. ábra alatt nagyobb arányban közöljük. Az ívnek lapos felső részét párhuzamos hosszvonalak díszítik. A rugóul szolgáló hátulsó sodronyrészlet négy fordulatot tesz, a horog alul és hátul van. Teljes hossza 116 mm., az ív felül 12 mm. széles. Az ív magassága körülbelül 22 mm. A tű letörött. Ezen táblán a La Tène kor tipikus karpereczalakjainak két változatát is láthatjuk és pedig 2. ábra alatt annak bütykös példányát. Ez vékony bronzpléhből készült üres karikát képez, mely belül égetett agyagmaggal bír. Átmérőjének belső világossága 58 mm., a külső átmérője két bütyökmélyedés között mérve 80 mm., a bütykök 4 mm.-ig kiállók. A karperecznek zárát képező két nagyobb henger alakú gömb czífrázott zig-zeg vonallal van díszítve. A nevezett kort jellemző más typus az úgynevezett babos (3. ábra). Belső átmérője 50 mm. A tömören öntött babok hátul és belül lapot képeznek, 12 mm. magasak, 10 mm. szélesek és 5 mm. kiállók. Két nagyobb és egész gömbölyű bab képezi a karperecz záradékát. Két csontfűző (4. és 6. ábra), melyek anyagát valami Sus. fajnak csánksontja szolgáltatta. Egy ékített fejjel ellátott 168 mm. hosszú díszű (5. ábra). A lovas-berényi völgyből került leletek legérdekesebb és legdiszegebb darabja a 7-ik ábrán lévő remek bronz nyakperecz. Ezen példány érdekes a rendestől eltérő alakja miatt. A torques két külön darabból áll: a rajzon

* Arch. Ért. 1885. V. köt. 185. lap. II. tábl. 32—34. ábr. u.o. 1896. XVI. köt. 301. lap. III. tábl. 45—48. ábra.

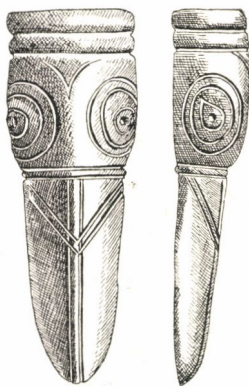
** Arch. Ért. 1886. VI. köt. 232. lap. Hampel: Bronzkor I. CXVIII. 16. ábra.

lévő $ab—a'b'$ -ig jelölt körivet képező és gömbölyű átmérővel bíró részből, és a nyakon lecsüngő hat gömb és öt lapos korongból. A körivet képező rész két vége legömbölyített (7. ábra $b—a$ pontnál), mely peczezszerűen ruganyossága segítségével nyer megerősítést a (7. b ábra b -vel jelölt) csekély mélyedéssel bíró gömbben. Érdekes továbbá ezen nyakperecz díszítésének motivuma, mely gömbökön és a körivet képező részleten három csoportban előfordul. Ezen díszítési motívum eredetét a görög művészetben kell keresnünk, mely itt, miként a mitroviczi kardhüvelyen,* elfajulva lép fel. Az ily díszű gömbök által elválasztott lapos korongok csekély mélyedéssel bírnak, melyek alján vékony vaslemez elrozsdásodott betétjeit találjuk, melyek hajdan minden valószínűséggel vérzománczczal voltak kitöltve. Belső átmérő 130 mm.; a körivet képező sima, gömbölyű átmérőjű részlet 5 mm. vastag; a csoportokban előforduló dísznél 9 mm. A gömbök 12 mm. átmérőjűek; a két kisebb korong átmérője 16 mm., a középnyagoké 18 és a nagy és középen levőé 25 mm.-t tesz ki. Díszítésének analógiájára támaszkodva, ezen remek darab korát a közép La Tène korba kell helyoznünk

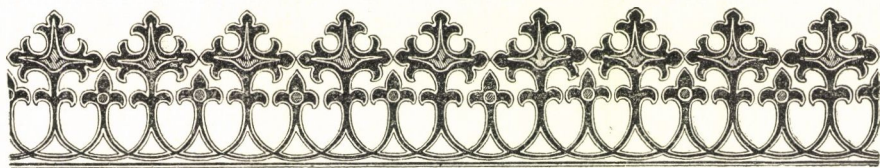
Kőszeg, 1898. augusztus havában.

Br. Miske Kálmán.

* Hoernes «Urgeschichte der Bild. Kunst.» 661 lap. 197. ábra.

MADÁRFEJŰ ŐSKORI BRONZTÁRGY A VERSECI MÚZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

LEVELEZÉS.

I. Dr. PÓSTA BÉLA OROSZORSZAGI TANULMANYAIRÓL.

Legutóbb küldött jelentésemben* beszámoltam arról, mit végeztem azon időpontig, míg Zichy Jenő gróf úr ő nagyméltóságával nem találkoztunk s most arról a munkálkodásról óhajtok rövid áttekintést nyújtani, a melyet a vele töltött idő alatt fejtettem ki.

Tiflisben tartott konferenciánkon az expedíció archæologiai feladataul azon múzeumi anyag kiaknázása vétetett fel, a mely a délorosz földön a Volgáig, onnan a Volga vonalán fel Kazánig; majd a Káma mentén Perm, illetve Vjatkáig s onnan a délszibériai kormányzóságokban egészen a Baikalig való területeken található. E fő feladat mellett nem zárkózott el az expedíció az elől sem, hogy a mennyire az idő és a körülmények megengedik, a bennünket érdeklő orosz szakirodalmat egybegyűjtse, továbbá, hogy a jelzett útvonalon utána járjon minden oly adatnak, mely akár a hazai, akár az általános archæologia szempontjából felvilágosító adatokat nyújthat, sőt, hogy esetleg az orosz szakkörökkel kezét fogva, ásatásokat is rendezzen.

Mielőtt működésemet a tíflii múzeumban megkezdtem volna, egy kirándulásban volt szerencsém részt vehetni, mely nem volt tanulságok híjával. Kirándulásunk célja az «Uplis-czihe» nevű barlangok és az ateni völgy műemlékeinek meglátogatása volt. A mi Uplis-czihe-t illeti, mely a Gruziában, a kaukazusi vasút Gori állomásától keleti irányban, mintegy tíz versztnyre fekszik a Kura balpartján, a hegyláncz egyik nyúlványán, csak röviden jegyzem meg, hogy az sziklába faragott barlangok, kamrák, szobák és termek tömkelege, melynek rajzát (alaprajzzal együtt) előbb Dubois de Montpereum, később Gagarin (Le Caucase pittoresque) adta ki. Egyik kiadója sincs tisztában e sziklába vájt építmények természetével s egyik sem tud róla többet mondani, mint hogy nagyon régi s míg Dubois a mondai adatok felsorolásával elégszik meg, Gagarin is nagyon fogyatékos okokkal csak azt igyekszik bizonyítani, hogy e sajátos barlangcsoport a keresz-

* Lásd Arch. Ért. 1898. 246—253.

ténység előtti időből való, tehát a Kr. e. II-ik századot megelőző időből ered. Okoskodása abban csúcsosodik ki, hogy Uplis czihé-ben keresztény templomnak semmi nyoma, holott az ájtatos grúz népről nem tehető fel, hogy városában templomot ne emelt volna, ha már akkor keresztény leendett. E tájékoztatlanságot Gagarinnál nem tudom érteni, mert az első tekintetre feltűnik e sziklaépítmények rokon természete azon sziklasírokkal, melyekről Lydiában, Mysiában, Bythiniában, Phrigiában, Pisidiában, Pamphiliában, Lykiában és Cariában már 1853 óta van tudomásunk (Charles Fellows: Ein Ausflug nach Kleinasien und Entdeckungen in Lycien übersetzt von dr. Julius Theodor Zenker, mit 63 Kupfertafeln und 3 Karten Leipzig 1853) s kétségtelen, hogy Uplis-cziche-nek sem lehetett más rendeltetése, valamint, hogy első keletkezésének idejét is minden valószínűség szerint, most említett analógiái szabják meg. Egészen más kérdés, meddig nyúlik le használatban lételének kora oly területen mint a Kaukasz, hol a conservatismusnak csodálatos példáit szolgáltatják az emlékek és leletek. Erre nézve mindenesetre az Uplis-cziche-ben még épségben lévő építészeti részletek adhatnak útbaigazítást, melyekről több vázlatot készítettem a helyszínén. E vázlatok élénken illusztrálják azt a sok műtörténelmi kérdést, mely a Kaukasz völgyeiben még soká fog megoldásra várakozni, de amely kérdések megoldásában a magyar szakemberek részvétele felette kívánatos lenne.

Uplis-cziche felemlítésével rámutattam egy oly emlékre, mely míg egyrészt a kisázsiai kultúrával függ egybe, másrészt számos keleti elemet tartalmaz s eféle emlékekkel bővelkedik a Kaukasz. Az az igazán rövid kirándulás ugyanis, a melyet ez alkalommal tehettem, nemcsak Uplis-ziche-t hozta előmbé, de az ateni völgy régi grúz templomát is. Ez is olyan emlék, melyről a Kaukasszal foglalkozó, fentebb említett két munka beszámol, de amelynek műtörténelmi jelentősége egyáltalán nincs méltatva sem ezekben, sem Uvarovné grúz-földi dolgozatában. Hogy is történhetett volna komoly méltatóval meg, hogy e templom falának domborművei közt oly classicus emlék, mint a nyugoti falban lévő parthus dombormű oly értelmetlenül elrajzoltassék, mint azt Gagarin művében látjuk, vagy hogy annak jelentőségéről szó se essék s hogy is maradhattak volna ki oly domborművek, melyek világi személyeket ábrázolva a costume-történet megbecsülhetlen documentumai? Az iráni területek felől jött műáramlatok tanulmányozására is a Kaukasz még nagyon soká a legfontosabb hely leend s egyes völgyeinek pontos, monographikus feldolgozása megbecsülhetlen eredményekhez juttathaja a szaktudományt. A mi expeditionnk célja ezuttal nem ez volt, de a nyitott szemmel utazó előtt, ezek a dolgok sem kerülhették ki a figyelmet és pedig annál kevésbbé,

mert úgyis egyéb adat is utalt már arra, hogy nem minden sassanida, ami annak látszik s hogy a kaukazusi politikai központok aligha oly keverékes műveltség központjai nem voltak, mely a tőle észak és északnyugatra hullámzó nomádok életében jelentékenyebb szerepet játszott, semmint gondoltuk.

Csak két napig tartott a kirándulás, mely oly kíváncsot tért tárt fel vágyó szemeim előtt s azután nyomban a múzeum tanulmányozáshoz fogtam, mely különben nem kevésbbé volt hálás tér.

A tiflisi u. n. kaukazusi múzeum, mely Mihajlovics Nikoláj nagyherczeg legközvetlenebb protectoratusa és dr. Radde Gusztáv igazgatása alatt áll, tulajdonkép természetrajzi és ethnographiai és csak jelentéktelenebb része az, melyet az archæologiai gyűjteményeknek szántak. Természetes, mert hisz sem Radde úr, ki hirneves zoologus és utazó, sem a conservator König úr (zoologus), nem régészek. A gyűjtemény épen azért nem szerves s jellegét is az a mód adja meg, amiként állaga egybekerült. Alapját Bayern Frigyes veti meg azon immár közismeretű ásatások anyagával, melyeket ő 1872—1877. években a tiflisi és eriváni kormányzóságok területén végzett, de ez az anyag azóta is paragon hever, mert sem a Vyburoff-féle atlasz, sem Chantre és Virchow munkái nem aknázták ki századrészét sem azon tanulságoknak, melyek e becses anyagban rejlenek és maga Bayern is sokkal előbb halt el és sokkal kevesebb anyagi erő állott rendelkezésére, semhogy a legszükségesebben túl, valamit tehetett volna. Ehez a végtelen becses anyaghoz, a fent említettek okából, nem is járult méltó növedék, árván és magára hagyatva áll és a pétervári császári régészeti bizottság is inkább az Eremitage kaukazusi osztályát fejleszti az azóta elékerült új anyaggal. A magyarföldi régészeti csoportokhoz szokott szem előtt első pillanatra feltűnnek azon vonatkozások, melyek a tiflisi múzeum gyűjteményeinek e csoportjában úgy a bronzok, mint az agyagművek közt, hol a magyarországi La Tène ízlésű darabokat, hol a rómaikori barbár készítményeket juttatják eszünkbe s részemről ebből a szempontból vizsgálgattam a gyűjtemény e részét, mert azon darabok, melyek ebből a szorosán vett népvándorláskorunkra vonatkoznak, aránylag inkább nyertek az eddigi publicatiókban méltatást.

Bő anyagot szolgáltatott a tiflisi múzeumnak a tiflisi congressus előkészítő bizottsága. Ennek megbizásából számos ásatást eszközöltek a Kaukaszban, melyek közül bennünket leginkább az Antonovics és Berenstamm-félék érdekelnek. Ez ásatások anyagának tanulmányozása egy pár jó adat birtokába juttatott honfoglaláskori kardtypusunk későbbi fejleményei felől, ami az adatok hiján lévő keleti fegyvertörténetre is eléggé fontos. Népvándorláskori emlékeink analogiáit tartalmazzák azon ásatásokból származó leletek, melyeket Komarov V. A.

generális és Cziloszszani N. a Dagesztánban végeztek. Sajnos, hogy e második forrás, melyből a kaukazusi múzeum szintén tekintélyes anyagot kapott, a dolog természetéből kifolyólag, épen úgy elapadt, mint azt a Bayern-féle csoportnál láttuk; még sajnosabb, hogy ezen érdekes anyag, leszámítva azon jelentéseket, melyek a tiflisi congressus munkálataiban (illusztrációk nélkül) jelentek meg: soha sem került publicálásra. A múzeum catalogue raisonné-ja munkába vétetett ugyan, de hogy abban a régészeti rész helyet talál-e, attól függ, akad-e annak feldolgozására alkalmas szakember?

A volgai vonal tanulmányozását Astrachanban kezdtük meg. E város múzeuma az u. n. Astrachani Péter múzeum (Астраханский Петровский Музей) ujalapítás csak 1887-ben alapította az Asztrachan vidékének átkutatására alakult Péter-társaság, Nagy Péter cár 1722-iki, astrachani látogatásának emlékére. Mint vidéki múzeum ez is kiterjeszti gyűjtését az archæologiai emlékeken kívül az ethnographiai, természettudományi sőt ipari tárgyakra is. Archæologiai gyűjteménye az astrachan vidéki kirgiz és kalmük steppéről ered s példás rendben van. Bár valóban csekély, mégis helyi jellegénél fogva figyelmet érdemel. Eltekintve u. i. attól, hogy az alsó Volga bronzkorát egy pár jellemző darabbal világítván meg, hozzájárul a bronzformák elterjedésének általános ismeretéhez, — vaskori darabjai egy és más tekintetben csaknem teljes sorozatokat adnak, melyekből nem egy formakör eredete és jelentősége válik érthetővé. Nem kevésbbé érdemesek azon gorodistye (földsáncz, gyeplő) leletek, melyek a XI—XIII-ik századból erednek s melyek közt a román-stil egy-két érdekes helyi emlékével találkozunk már itt is. Emeli e leletek értékét az is, hogy javarészt megbízható emberek gyűjtéséből erednek, melyekre nézve a múzeumi feljegyzésekből pontos felvilágosításokat kap az ember. A «Péter-társulat» három folyóiratot is ad ki, u. m.: a) Отчет петровскаго общества изсѣдователей астраханскаго края. (Az astrachani vidék kikutatására alakult Péter-társaság értesítője), mely 1889-től kezdve évenként egyszer jelenik meg és visszamenőleg 1886 szeptember 7-ikétől kezdve számol be a társulat működéséről és a múzeum szerzeményeiről itt-ott illusztrációk kíséretében; b) Протоколы петровскаго общества stb. (Az asztrachani vidék kikutatására alakult Péter-társaság jegyzőkönyvei), melyből eddig csak az 1874. október 4-től 1888. év végéig terjedők jelentek meg három füzetben, de hasonlólag tanulságos tartalommal s végül c) Сборникъ трудовъ членовъ петровскаго общества stb. (A társulati tagok munkálatainak gyűjteménye) melyből 1892-ben jelent meg az első és eddig egyetlen kötet. Ilyenformán az asztrachani társulat oly régészeti működés középpontjává válik majd, amelynek működésétől sokat várhatunk, annál is inkább, mert működésének tere bennünket

közelről érintő területre esik. A magyarság ősi lakóhelyeit kutató historikusaink u. i. Jordanes adataira támaszkodva (Getica ed. Mommsen V. fejt. 63. 1.) különös súlyt helyeznek a Volga és Don közére, a hol is, különösen ott, hol a két folyó legközelebb ér egymáshoz (tehát Czariczin, illetve Szarepta táján keresik a szavir, vagy hunugur nevek alatt a VI-ik századbéli magyarságot, kikről tudjuk, hogy nyáron szél-tében hosszában barangolták be nagy határukat. Egyébiránt e fontos terület régészeti emlékeinek egybegyűjtését ma már nemcsak az astra-cháni múzeum tekinti feladatának. A szanatori levéltári tudományos bizottság múzeuma, a szamarai újalapítású múzeum, a szimbirszki gyűjtemény, valamint a kazáni egyetemmel kapcsolatos múzeum ugyane czélt szolgálják. Régészeti kutatásokra pedig bőséges alkalmat nyújt e terület. Azon a vízvásztón u. i., mely a Volga és a Don között húzódik s mely már Czariczin táján jelentékenyen emelkedve húzódik északnak, csapatostúl vannak a kurgánok és egyéb temetkezési helyek, nagy számmal találhatók a sánczos várak, vagy gyepek stb. Szarepta mellett volt alkalmam e kurgánok egy csoportját feltérképezni és azokról fényképi felvételeket készíteni s a szanatori múzeum anyaga derék felvilágosításokat nyújtott úgy a kurgánok egyik másik faja, nemkülönben a volgamenti gyepek kora és természete tekintetében is. Szaratovban két múzeum is van. Az egyik a «Radicsevszki»-, más-ként «Bogolyubovszki»-múzeum, mely mint iparművészeti gyűjtemény rajziskolával van összeköttetésben s csak annyiban nevezetes, hogy egy pár jó darab régiség ide is került. E gyűjteményből egy két igen jó bronzüstöt kaptam a későbbi típusokból, valamint egy tük-röt, mely hasonlóképen késő typust képvisel. Jellemző darabokkal rendelkezik e gyűjtemény egy kamüsini gyepek-ből is. A régészeti gyűjtemény fejlesztése azonban e múzeumnál nincs indokolva s ép azért az a jövő tekintetéből fontossággal nem bír. A régészeti működés súlypontja a levéltári tudós bizottság múzeumára esik Szaratov-ban, mely jelenleg Nesselrode gróf palotájában talált elhelyezést. E bizottság tagjai közt több lelkes régészt számlál, kik közül Gali-czin herczeg, a commissio elnöke, Nesselrode gróf, a ki alelnöke a bizottságnak, Szmolyaninov a bizottság volt titkára, (jelenleg astra-chani gymnasiumi igazgató) de különösen Kedrov, a múzeum jelenlegi öre tettek és tesznek sokat. A bizottság évenként megjelenő folyóirata: Труды (Munkálatok) csaknem minden számában tartalmaz archæologiai érdekű közleményeket. A bizottság múzeumában valóban nem jártam hiába. Említettem már, hogy anyaga fontos felvilágosítást nyújtott a volgamenti kurgánok természete felől s itt csak annyit jegyzek meg, hogy a felvilágosítások nyomán több különböző kor emlékeit rejtik azok. Az a típus, melyből egy csoportot Szarepta mellett térképeztem

és fényképeztem, nagy mennyiségben található Czarevcsina táján. Ezek egy része Nesselrode birtokára esik s a gróf fel is bontott közülök kettőt. Egyikben két kengyelt, egy zablát és egy khinai bronztükröt talált egy ökörfő társaságában s e leleteket a levéltári bizottság múzeumának ajándékozta, hol azokat lefényképeztem. E leletek elegendő támasztékot nyújtanak a kurgáncsoport korának meghatározására s számomra még csak az maradt fenn kívánni valónak: Vajha e kurgánok szerkezetével is megismerkedhetnénk. Ez a kívánságom sem maradt betöltetlen, mert Nesselrode gróf úr szíves meghívása folytán magamnak is alkalmam volt egy czarevcsinai kurgánt megnyitattatni. A felásott kurgán már bolygatott volt, tehát benne csontokon kívül semmit nem találtunk, megkaptuk mégis annak igen érdekes berendezését.

Egy másik kurgán-typus jeles képviselői a dmitrijevi kurgánok, melyekből igen sok és megbízható lelettel rendelkezik e múzeum. Bö okulást nyújtanak ezek a mi I—III. Kr. u. századbeli csoportjainkra és kíváncsós dátummal szolgálnak ú. n. szkitha-csoportunk tekintetében is. A beldzsameni és uveki gorodistyék leletei közt is bőven gyűjthettem analógiákat hazai I—III. Kr. u. századbeli leleteinkre.

A szamarai múzeum csak most van alakulóban. E múzeumba az idő rövidege miatt első ízben be nem juthattunk, de Zichy Jenő gróf úr ő excellentiája nem nyugodott addig, míg egy későbbi kirándulása alkalmával ide is be nem jutott és a múzeum anyagáról egy két fényképi felvételt nem szerzett. Ez a volgai múzeumok Benjaminja szolgálhat legékesebben szóló bizonyítékul a tekintetben, hogy mit várhatunk ezeknek a múzeumoknak helyi kutatásaitól a közel jövőben, mert ime, ama négy fényképi felvétel között is, melyeket Zichy Jenő gróf úr különös ügybuzgalmának köszönhettem, volt egy kard is, mely figyelmünket a legnagyobb mértékben érdemli meg. Typusa a szkitha körből ismert typus, melyről azonban már most is meg kell jegyeznem, hogy igen hosszú időkorre terjedő pályafutása volt s változatai erősen benyúlnak a történelmi korokba, egyenes pengéje azonban oly vékony csúcsba fut, a minőt a jellemző szkitha csoportban hiába keresnénk. E mellett keresztvasa oly jellemző ékítéset visel, melyek korán kívül sok egyebekre nyújtanak beszédes bizonyítékot.

Kicsiny, de fölötte érdekes a szimbirszki múzeum is. Gyűjteménytárában a volgai bronz- és vaskor nem egy érdekes emléket őriz, melyeknél azonban bennünket sokkal inkább érdekelnek amaz emlékek, melyeket a volgai bolgárok hagyatékának tekinthetünk. Ez utóbbiakkal azonban sokkal bővebben találkozunk a kazani egyetemmel kapcsolatos múzeumban. Ez a múzeum nem az egyetemé, hanem azon régészeti, történelmi és ethnographiai társaságé, mely a kazáni egyetemmel kapcsolatban áll fenn (Общество археологии, истории и этнографии при

императорскомъ казанскомъ университетѣ). Anyagát javarészből a régi Bolgari romjaiból meríti, bár kiterjeszti gyűjtését a kazáni kormányzóság egész területére és mint egyetemi gyűjtemény nem zárkozik el az orosz föld többi területének figyelemmel kísérése elől sem, sőt összehasonlító nyugoti gyűjteményei is vannak. E két utóbbi tekintetben azonban nem megy túl azon szerzemények bekebelezésén, melyek részben a pétervári régészeti bizottság, részben egyesek ajándékaiból jutnak tulajdonába.

Bennünket bizonyára első sorban a bolgari-i és azzal rokon leletek érdekelnék, s ezekről következőket jelenthetem: Az a tágas terület, melyen a régi Bolgari romjai terülnek el, s architektonikus maradványokat rejtő dombjaival legjobban a mi Aquincumunk területéhez hasonlít, kimeríthetetlen kincses bányája a régészeti leleteknek. Sajnos e leletek egytől-egyig szórványosak s javarészből megbízhatlan parasztkézből eredők. Bolgari mai lakossága legjobban az ó-szönyi paraszthoz hasonlít; valamennyi régiség kutató és gyűjtő s valamennyi régiségekkel kereskedik. A ki manapság kirándulást tesz Bolgariba, mint azt mi is tettük egy rövid nap folyamán gyűjteményt állíthat össze magának idevaló leletekből. Minden ember, különösen asszony és gyerek keze tele van régiségekkel, kik az idegen ember hírére rögtön elébújnak s hallatlan áron kínálják azokat vételre. A kazáni társulat több ízben rendez ily kirándulást, valamint hogy többször rendezett már ott ásatásokat is és így természetes, hogy múzeuma hemzseg itt szerzett leletektől. Ha azonban a bolgari-i leleteket tartjuk szem előtt; bármily gazdag is a kazáni régészeti történelmi és ethnographiai társulat múzeuma ezekben, nem feledkezhetünk meg a Lichacsov Feodorovics András nevére elnevezett kazáni nyilvános, városi múzeum gyűjteményeiről sem, mely a bolgari-i leleteknek eddig leggazdagabb, legteljesebb és legrendszerezesebb gyűjteménye («казанскій городскій публичный музей имени Андрея Феодоровича Лихачева»). E múzeum gyűjteményekben való gazdagságáról fogalmat szerezhetünk magunknak, ha a fent elmondottak figyelembe vételével meggondoljuk, hogy e múzeum tulajdonképpen Lichacsov F. A. gyűjteményét tartalmazza magában, ki 1853-tól kezdve gyűjtötte a volgakámai bolgárok emlékeit és egész életének a fő célja ez volt.

Ha a régészeti anyagnak azt a tömegét, mely a most említett két múzeumban áll rendelkezésünkre, helyesen akarjuk értékesíteni; mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal a fentebb már kiemelt körülménnyel, hogy e lelettömeg csupa szórványos szerzeményből ered s úgynevezett zártlelet egyetlen egy sem áll rendelkezésünkre. Az értékesítés módja tehát csakis a typologikus feldolgozás lehet. Ebből a szempontból tekintve, e leletek legkorábbi csoportját azok a tárgyak képezik, melyek antik reminiscentiákat árulnak el és ezen a

réven a magyarországi népvándorláskor hunn-germán csoportjával egyeznek. Ez a csoport aránylag legszegényebb, de a mi e csoportból rendelkezésre áll eléggé sajátos s a motívumok tisztaságával lep meg. Ezenfelül oly motívumokra hívja fel figyelmünket, melyek hazai emlékeinknél, tán mert későbbi productumokon lépnek azok fel, épen schematicus voltuk révén nem nyertek eddig méltatást. Egészen furcsa, de tény, hogy erre a csoportra a bolgari-i és bilyarszki leletek közt nem következik folytatólagos leletcsoport, hanem tekintélyes intervallummal ott vagyunk azon leletek nagy tömege között, melyeknek analogiáit részben a permi X-ik s későbbi századokból eredő leletek közt, részben pedig azon leletek közt kapjuk meg, melyek az orosz földön a X—XI-ik századoknál nem régiebbek, de sokszor a XIV—XV-ik Kr. u. századig lenyúlnak. E leletcsoport tanulmányozása felette jutalmazó. Egyrészt oly darabok késői pályafutását figyelheti meg az ember, melyek mindenestre korábbi nomádok hagyatékához, tartoznak, másrészt szép anyagot gyűjthet a román styl helyi emlékeiként tekinthető darabokból és külön választhatja azon fejleményeket is, melyek a khinai iparművéség behatása alatt állhattak elő, avagy közvetlen khinai importnak tulajdonítandók.

Mindenesetre meg van a maga oka annak a furcsaságnak, hogy a bolgari és bilyarszki leletek két nagy csoportja közt, mintegy négyszáz esztendei hiatus van, de ez okkal foglalkozni nem tartozik e jelentés keretébe. Annyit mégis meg kell jegyezni, hogy e hiatus valószínűleg csak látszólagos, és a bolgari-i leletek közt szereplő első csoport aligha függ a tulajdonképeni Bolgarival szorosabban össze. A város nevében rejlő biztatás dacára sem találtam ugyanis a bolgari-i leletek közt semmit, a mi hazai honfoglaláskorunk emlékeire szorosabban tartozna (a távolabbi analogiák bővében vannak), míg egy más leletben, t. i. a belimeriben (más átírásban Bulimer vagy Balimer), a mely község Bolgaritól hét versztnyre fekszik, honfoglaláskori csoportunk szorosabb analogiáját találtam. (Belymery nevű bolgár város szintén említetik ugyan a X. században, azonban a mai Belimer helyén a bolgari-iban levőkhöz hasonló romokról nincs tudomásom.)

A kazáni régészeti, történelmi és ethnographiai társaság múzeuma egyébként más tekintetben is érdekes. A kik Aspelin nagy atlasát forgatták, bizonyára emlékeznek az oly nevezetes anaminói sírmező leleteire s egyúttal azt is tudják, hogy az e sírmezőről, (melyet Aspelin joggal nevez Hallstattal egyenrangúnak) a mondott Atlas-ban publicált darabok Alabin-nak, egy vjatkai kormányzósági tisztviselőnek, épen nem rendszeres ásatásából származnak, melyről pusztán Alabin-nak orosznyelvű jelentése ismeretes (megjelent a pétervári császári földrajzi társulat «Вѣстникъ»-jében 1860. XXI. отд. II. 90.) E jelentés csak a

tárgyak leírását tartalmazza, míg a tárgyak legnagyobb része Lerch bibliothekariushoz került s bár azok a császári földrajzi társaság tulajdonát képezik, ott is maradtak azok nála egészen haláláig, mely mintegy 15 év előtt következett be. Aspelin Lerchnél látta e leleteket s a mit azokból kiadott azt ott nála rajzolta le, de mint Aspelintől magától tudom, azoknak nagyobb része mind máig kiadatlan.

Egy korábbi jelentésemben beszámoltam, hogy mit tudhattam meg a Lerch-nél maradt gyűjtemény sorsáról s így mindenki előtt természetes lehet az az öröm, melyet akkor éreztem, mikor a kazáni egyetemmel kapcsolatos múzeumban egy egész csomó ananinói leletre akadtam, melyek rendszeres ásatásokból erednek és sírok szerint elkülönítve állítvák fel. Emeli e leletek értékét az is, hogy Panamarjov kazáni régésznek egy derék dolgozata érdemes felvilágosításokkal szolgál az ananinói sírmezőre nézve. Ilyen körülmények közt nagy mulasztás lett volna, ha e leletek publikálására minden tőlem telhetőt meg nem tettem volna s akár mint sürgetett is utunk, ebbe a hibába nem estem, mert valamenynyit lephotographáltam, még pedig, hogy teljesen in situ adhassam, tükörből.

Kazánnál hagytuk el a Volga vonalát, mert következő állomásunk Perm, már a Káma mellett fekszik. E városban egyrészt az urali természetvizsgálók társaságának múzeuma érdekelt bennünket, másrészt egy kirándulást terveztünk Ilyinszkoje Szelo-ba, hol Tyeplouchov úr gyűjteményét kívántuk megtekinteni. Ez utóbbi tervünk kivihetetlené vált, mert Permbe érkezve arról értesültünk, hogy Tyeplouchov úr Bécsben van s távolléte alatt a gyűjtemény hozzáférhetetlen. E gyűjteményről készített fényképi felvételekkel már Helsingforsban találkoztam. Heikel A. O. készítette azokat orchoni expedíciójáról való visszatérte alkalmából, minthogy azonban Tyeplouchov úr az alkalommal kikötötte, hogy a Heikel által készített fényképek tisztán csak magánhasználatra fordíttassanak, nem szerezhettem meg azokat, bár annyit az igen kisméretű fényképeken is láttam, hogy a gyűjtemény egyes darabjai honfoglaláskori csoportunkat érdeklik. Szent-Péterváron tovább kérdezősködve e gyűjtemény után, megtudtam, hogy annak lehetőleg teljes publicatioja épen folyamatban van és pedig a csász. rég. bizottság közvetítésével s a kiadás dolgát Spitzin úr vezeti, a ki már eddig is számos táblát készíttetett a commissio «Материалы»-ja számára. Tiesenhausen báró e kész táblákból egy-egy levonatot ajándékozott is nekem. E táblák megerősítettek feltevésemben s épen azért szerettem volna az autopsia útján teljes bizonyosságot szerezni magamnak. Úgy látszott, hogy Tyeplouchov úr távolléte megghiúsítja e tervemet; mindazonáltal a már említett permi múzeum gyűjteménye kisegített a bajból. Itt u. i. bővében vannak a Tyeplouchov úr által is gyűjtött typusok s kezemben a

«Материалы» számára készült táblákkal, rendre constatálhattam azon darabokat, melyek honfoglalásunk korát érdeklik. Mondanom sem kell tán, hogy e darabok mind gépem elé kerültek. Akadt azonban e múzeumban egyéb is. Hunn-germánkori csoportunk analógiáit ismét egy csomó felvétellel gyarapíthattam. Sok és jó anyagot gyűjtöttem azon áldozó barlangok leleteiből, melyeknek átkutatása a permi kormányzóságban Tyeplovichov úr érdeme.

A természetvizsgálók urali társaságának főmúzeuma Jekaterinburgban van. Senkit sem lephet meg, hogy ez Uralon-túli első állomásunkon bőven találkoztunk a szibériai bronzkor jellemző emlékeivel; nagyobb meglepetésszámba ment, hogy a sadrinszki kurgánok leleteiben egészen más természetű régiségekre bukkantam itt, mint a minőknek Heikel igen gyarló publicatioja után * azokat tartottam. E leletek újabb közlése helyes megérthetésük végett szükséges és épen azért gondoskodtam tisztességes felvételükről.

Tjumen múzeuma, mely a gymnasiumban talált elhelyezést, tulajdonképen magángyűjtemény jellegével bír, mert egyetlen ember gyűjtésének eredménye t. i. Szlovcszové, a kinek tulajdonát is képezi az. Régészeti része alig van s a mi abból használható, Heikel fentebb említett publicatiójából ismeretes és reánk nézve kisebb érdekű. Nem is soká időztünk ott, s a szükséges jegyzetek megtétele után siettünk Tobolszkba, Nyugot-Szibéria legfontosabb múzeumába.

E gyűjtemény állami intézmény és mint kormányzósági múzeum magának a császárnak legfelsőbb protekturátusa alatt áll; vezetése a mindenkor kormányzó feladata. Különös fontossága abban rejlik, hogy régiségeit javarészen a bennünket oly közlől érdeklő osztyák területéről kapja s anyagban épen nem szűkölködik. Ezen anyagból mindenekelőtt azt kell kiemelnem, mely a mi szkitha csoportunkkal correspondeál, s melyből egy-két igen érdekes analógiát gyűjtöttem s ezen darabok különösebb érdeke abban rejlik, hogy bár az itt gyűjtött analógiák is szórványos leletek, typologikus környezetük megvan. Fontosnak tartom azt is, hogy hunn-germán csoportunk nyomait itt is felleltem, ha mindjárt sokkal gyengébben képviselve, mint az előbbi csoport emlékeit. Csak pár versztnyire fekszik a várostól egy «Iszker» nevű gorodistye, mely a tobolszki múzeumnak ép oly gazdag leletbányája, mint a kazáninak Bolgari, avagy Uvek a szaratorinak. Ebből a gyeptől nagy bőséggel gyűjthető oly analog anyag a mi alföldi gyeptől leleteinkhez, mely alkalmas útmutatóul fog szolgálni zavaros képű e nemű leleteink ugor elemeinek kiválogatásához.

Beljebb haladva Szibériába mindig érdekesebb területekhez jutot-

* Suomalais ugrilaisen seuran toimituksia VI. Memoires de la société finno ougrienne VI. Antiquités de la Sibirie occidentale etc. Helingsfors 1894.

tunk s a múzeumok látogatása annál jutalmazóbb volt, mert mindenütt oly gyűjteményekbe jutottunk, melyek tudományos társulatok kezeiben vannak. Így az omszki múzeum elé annál nagyobb várakozással tekintettem, mert a császári földrajzi társulat nyugot-szibériai osztályának kezén van és mert ezt, minthogy az egyenes útvonaltól nagyon is félre esik, Heikel sem látogatta meg. Várakozásomban nem is csalódtam s ugyancsak kemény munkám akadt ott. Erősen déli fekvésénél fogva u. i. gyűjtését nem csak a tőle éjszakra fekvő területekre terjeszti ki, de egy csomó leletet kap a déli vidékről is, különösen a szemirecsi vidékről. Nem is csodálandó tehát, ha azon tárgyak mellett, melyeket szemem az előző tanulmányok alatt specifikus ugor dolgoknak szokott meg, valami új elemre is akadtam, melyet itt tán már töröknek lehetne mondanom, bár ma még nem óhajtok præjudikálni magamnak sem. Huszonöt felvételen mintegy 50 tárgyat fényképeztem itt s hangsúlyozni kívánom, hogy honfoglaláskori kardtypusunkat a jellemző szíjpántokkal, melynek nyomaira Perm óta nem akadtam, itt kaptam meg ismét két Kamennaja babán, melyeknek egyike a Kok-csitavi kerületből származik.

Tomszk egyetemi város; régészeti múzeuma ez egyetemmel kapcsolatos. Az egyetem kurátora Florinszki úr, ma öreg ember s a jövő évben megy nyugalomba. Ez az ember egész életét annak szentelte, hogy Tomszk vidékét régészeti szempontból kutassa át; gyűjtött és írt. Gyűjtésének eredménye a tomszki múzeum, mely egyetemivé válván, kormánysegítséggel s egyesek ajándékaival gyarapodva, ma oly gazdag, hogy catalogusának ez évben megjelent harmadik supplementuma a 4973 ik számot írja le s ezzel a catalogue raisonnè korántsem teljes. Florinszki munkáinak mindenesetre megvan az a gyengéje, hogy a bronzvəsőben ép úgy, mint a legkésőbbi sárgaréz kengyelben первобытный славян-т (ős szlávot) lát, de ténybeli adatainak értékét ez a sovénizmus nem csökkenti. Kuznyeczov úr a tomszki egyetem könyvtárnoka a nyugoti irodalomban is ismert kutatója a szibériai régészetnek s az ő igen pontos és rendszeres ásatásai, melyekről a pétervári commissio «Отчетъ»-jaiban adja meg jelentéseit, szintén értékes anyaggal szaporította a tomszki egyetem múzeumát. Száz photographiám lévén e gyűjteményről oly pontos catalogus mellett, mint a Florinszki-féle könnyen igazodtam el benne, annál is inkább, mert Heikelnek e múzeumról adott feldolgozása fentebb említett munkájának legjobb részét képezi. Az az igazán szép anyag, mely e múzeumban az u. n. szibériai bronzkort képviseli egyike, a legtanulságosabbaknak; engem mégis inkább a kengyelek azon gazdag sorozata érdekelt, melyek megadták az összekötő kapcsolatot a jénissei kormányzóság területéről (minuszinszki kerület) már pétervári jelentésemben kiemelt dara-

bokhoz. Behatóbban beszéltem meg Kuznyecsov úrral azon tomszkvidéki sírmező leleteit is, melyekből már pétervári időzésem alatt sokat fényképeztem, s melyeket ő ásatott ki, sőt az ő szíves készsége folytán a sírmezőn vele együtt magamnak is alkalmam volt ásatást eszközölni. Ez alkalommal három sírt bontottunk fel. Az előkerült régiségeket Kuznyecsov úr az expedíciónak ajándékozta.

Tomszkból Krasznójarszkba vitt utunk. E város múzeuma meglehetősen kezdetleges, de már is érdemes anyaggal rendelkezik a szibériai bronzkor emlékeiből, melyek csupa Krasznójarszk-vidéki leletek. Az a három nap, melyet itt töltöttem elég, érdekes anyaggal és tanulsággal szolgált, melyek közül nem utolsó volt oly típusoknak feltűnő és teljes hiánya, melyeket nyugotibb területeken már egyéb indító okok alapján is igen késő alakoknak kellett tartanom. A jeníszjei kormányzáság régészeti képét mégis nem a krasznójarszki gyűjtemény adja meg, hanem a minuszinszki városi múzeum, mely már eddig is legismertebb a nyugoti irodalomban, különösen Martin munkái alapján. A ki azonban az orosz síkföld régészeti emlékcsoportjait áttekintően ismeri, tudnia kell azt is, hogy ez érdemes kutató, a ki skandináv iskolával fogott neki az oroszországi kutatásoknak, nagy tévedésekbe esett és igen sok heterogen dolgot foglal össze, úgy a bronzkor, mint a vaskor gyűjtő fogalmai alá. Ettől eltekintve, abból a történelmi korokba is benyúló csoportból, melyet ő «vaskor»-nak nevez, publicatiói jóformán csak a nyílhegyekre terjednek ki, tennivaló bőven akad hát itt még nagyon soká. A mi mostani ottidőzésemet illeti, nagyobb figyelmet épen a most említett u. n. vaskori emlékek kidolgozására fordítottam. Ebből a csoportból volt szíves a múzeum igazgatója, Zichy Jenő gróf úr különös kérésére egy typologikus sorozatot összeállítani s azt az ő expeditiójának ajándékozni. E révén nemzeti múzeumunk fog annak birtokába jutni.

Dr. Pósta Béla.

II. LEHÓCZKY TIVADAR LÉVAI ÉS BÉNYI (BARS M.) RÉGISÉGEKRŐL. *A lévai kegyesrendi kolostorban s illetve a főgymnázium szertárában* régiséggyűjteményt láttam, mely jelenben Tóth Sándor, k. r. tanár felügyelete alatt áll, ki az eddig leginkább a tanulóktól befolyt régi tárgyakról rendszeres lajstromot vezet. Kár, hogy a szükséges és megfelelő helyiség hiányában, az összegyűjtött ó, középkori és új tárgyak mind összehalmozva egy szekrényben tartatnak s így átnézetük nehézséggel jár. A lévai kegyes-tanítórendi főgymnázium régiség- és éremgyűjteményének alapvetője Frank Ferencz, a piaristáknak nemrég elhunyt derék rendfőnöke volt; a régiségek egy üvegajtós szekrényben, hat polczon és a szekrény aljában elhelyezték. Az első polczot 1—17 sorszárok alatt újabbkori agyagedények foglalják el; ezek között van egy kőkorsó 1597., egy másik korsó 1668. és egy tál 1802-dik évszámmal megjelölve. A második polczon 1—90 sorszárok alatt *kőkorszaki tárgyak és római*

teracotta töredékek vannak. A neolithkori tárgyak közt vannak csiszolt vésők és átlukasztott kalapácsok és csákányok; ezek közt feltűnő egy 19 cm. hosszú, 9 cm. széles és 7 cm. vastag nagyságú kőbalta, mely a maga nemében kiváló s mely Hontmegyében, Vámos-Mikolán találtatott. Találtatnak e polczon kovács és egyéb tűzkövekből pattintott tárgyak és nucleusok is, de sajátságos, hogy az obsidian kőzetet csupán egy késpenge képviseli. A harmadik polczon 1—89 számok alatt bronztárgyak kaptak helyet; ezek közt láttam két tokos vésőt, egy kardpengetöredéket, árákat, hajtűket, kulcsokat, csónakalakú fibulákat, minőket a hallstatti korbeltiek s egyéb apró tárgyakat, melyek a bronz és illetve római korból erednek. A negyedik polczon *vastárgyak zsúfoltattak* össze 1—67 számok alatt; itt vannak különféle koru és nemzetiségű fegyverek és műtárgyak; török kések, kardpengék, kulcsok, *sarkantyuk*, ősmagyar, Anjou, Hunyadi- és újabb korból s egyéb czikkek. Érdekes egy *honfoglalás*-, illetve *Árpád-kori kardpenge és kengyelvas*, mely utóbbi a Léva mellett levő Gényéről került elő. Az ötödik polcz 1—45 számok alatt különféle vegyes tárgyakkal nyújt helyet; itt van a vegyes elhelyezésben levő római és egyéb ereklyék közt különösen feltűnő és figyelemre méltó egy római ovális idomú *karneol intaglio* is, mely egyik remek emléke az ó-kornak. A hatodik polcz 1—53 sorszámok alatt ismét vegyesen kő, bronz, római és középkorból származó cserépedényeket, különféle kisebb-nagyobb, vonalakkal, karczolásokkal és benyomásokkal ékített és síma bögréket, merítőket, csészéket és töredékeket tartalmaz; míg végre a szekrény aljában különféle kisebb-nagyobb ágyúgolyók és lakatok elhelyezvők 1—21 sorszámok alatt; de tartatnak egyéb nem lajstromozott cserépdarabok is. S e szerint a kellően lajstromozott tárgyak száma 361-re megy; míg a külön szekrényben őrzött, kellően lajstromozott és az illető jegyzékkel ellátott borítékokba zárt érmek száma 2168 darabra rúg, mely érmek közt római, magyar és egyéb darabok foglaltatnak. *Tóth Sándor* úr szorgalma a gyűjtemény lajstromozása körül dicséretre méltó s ha a gyűjtést a kilátásba helyezett törekvéssel folytatja, főleg ha figyelmét a vidék és környékbeli régiségek felkutatására és megszerzésére fordítja: úgy néhány év múlva a régiségek tára valóságos muzeummá növekedhetik. A város fekvése szerint sejtettem, hogy *Léva északi lejtőin őskori nyomokra lehet akadni* és csakugyan, midőn a Kalvária magaslatáról az alatta elterülő várost és rezgő aranykalászokkal borított róma mezejét gyönyörködve szemléltem, átmentem a Kalvária templomától keletre fekvő első szőlőbe, mely *Schoeller* nagybirtokos tulajdona s hol annak felső részén a nemrég megforgatott s beültetett laza földjében az első szétnézésnél két őskori fekete bögrének felénél nagyobb töredékeit pillantottam meg, míg körülöttük különféle más ily cserepek hevertek. Így tovább haladva, mindenhol a szőlőültetés sorai közt őskori cserepekre akadtam, melyek kétségtelenül igazolák, hogy e hely már évezredek előtt lakott volt. Majd egyes égvényes helyekre értem, melyeken nemcsak különféle díszített és síma, őskorból származó edények töredékeire, hanem a botommal felturkált rögök közt kisebb-nagyobb dió és ökólnagyságú kőmagvakra is bukkantam; majd a lejtő alsóbb helyeire lemenvén, ott szintén őskori cserepekre és itt-ott tanyahelyekre, földalatti putrik helyeire találtam, melyek fekete színökről s arról könnyen fel-

ismerhetők, hogy körülöttük durva cserepek, kőszerek, égetett agyagrögök, szén- és hamumaradványok s egyéb nyomok feltűnően hevernek. Különösen *Lakner* László úr szőlőjében tűntek föl ily tanyahelyek, melyekből rövid idő alatt egész halomnyi cserepeket és kötődékeket szedtem össze. Jellemző és érdekes volt a többi ily tárgyak közt egy 7 cm. hosszú és 4 cm. széles *fekete quarzit kőből csiszolt egyélű véső*, melynek felső érdes részét valamely agancstartóba illeszthették. Egy másik, szürke trachitkőből volt csiszolva s csonka állapotában is 8 cm. hosszú volt, fent hengeres része 3 és alól lapos éles vége 4 cm. szélességű. *Szarvasagancsból* találtam a kiturkált tanyahely rögei közt egy 11 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, alól 3 $\frac{1}{2}$ cm. vastag szurásra idomított hegyes véget, melynek színe fehér, krétaszínű. Egy *őzagancs* villaalakú vége 10 cm. hosszú és érdes. A szintén *elkrétásodott különféle állatcsontok* közt felismerhető volt a szarvasmarha, juh, sertés és vadkan-agyar; egy szarvasagancs alsó rózsás töve, mely szivacsos, könnyű, hófehér színű és érdes rózsája 5 cm. átmérőjű és 2 cm. vastagságú. Előfordultak teknőkgagylók is.

A *tömérdek agyagedény-töredékek* közül a kiválóbbakat elkülönítvén, ezekből kiemelem a következőket: Egy a tűznél való használat folytán külsőleg megfeketedett egy és fél cm. vastag falazatú, súlyos edénynek töredéke, melyen egy 9 cm. hosszú és 3 cm. széles domború fül marad; belső része sárgás s anyagába fehér homokszemek vegyítvék. Egy kívül-belül fekete színű füles öblös bögre, melynek keskenyebb nyaka síma, míg 13 cm. átméretű öblén lefelé vonuló bevájt vonalak, rovátkok díszül szolgálnak; talpa 4 cm. átméretű; füle egy cm.-nyi vastag hengerből meghajlítva képezetett. Egy kis *ibriknek* fele mutatja, hogy finoman volt készítve; feneke 7 cm. átméretű s öble reczés és csupán 4 $\frac{1}{2}$ cm. magas volt, 3 cm.-nyi füllel ellátott; színe sárgás. Egy másik ily kis ibriknek fele szintén finom alkotású, ez 5 $\frac{1}{2}$ cm. magas, öble reczés, rovátkos és 4 cm. hengeres füle hajlított, színe sárgás-barna. Egy ibrikszerű csupor felső részén két kiálló párkány vonul át, melyek kiálló vonalakkal ékítvék, míg az edény öblén czik-czakos karczások látszanak; színe szennyes sárga.

Egy másik ily edényke nyakán a címerszerű díszlet bevájt pontokkal ékített, míg öblén két-két borsónyi nagyságú dudorok kiállanak; s ott, hol az 1 cm.-nyi átlukasztott fülei vannak, 3 cm. széles szalagszerű pántok vonulnak lefelé az öblén; más edényke nyakán benyomott apró lyukak szolgálnak díszleteül; másokén ily lyukakon kívül az öblén még lefelé nyúló háromszögű vonalak bekarczolvák. Némely edények nyakán ujjal bemélyített üregek és huzások látszanak, másokén rendetlenül három sorban bemélyített pontok és vonalak; 2 cm.-nyire kidomborodó nyeregalakú fülök pedig 1 cm.-nyi lyukkal ellátott. Némely fül 2 cm. vastag hengerből volt idomítva és kívül újjbenyomatokkal ékítve; egy kívül hamuszínű, belül fekete edénynek nyaka újjbenyomással hullámzatossá volt téve, mi annak tetszetős kinézést adott. Találtam helyenkint *írlával* bevont cserepeket is, mi mutatja, hogy az itt lakott ismeretlen népek edényeiket, melyeket kizárólag szabad kézzel, forgó korong nélkül készítettek, ily módon is díszítették; de mennyiben a keramika-téren nagy gyakorlottsággal bírtak, ibrikeiket és kiválóbb edényeiket mintába illesztve

is idomították, melyekre azután még külön nagyobb figyelemmel és kitartással különféle mértani vonalakat bekarcoltak; de a közönségesebb használatra szánt nagyobb és durvább edényeikre olykor csak úgy könnyedén s tervezetlenül odavetett karczolatokat illesztettek, vagy épen egészen simán hagyták. Így bizonyosnak vehető, hogy az itt tanyázott nép, mely földművelésből, marhatartásból és vadászatból élt, nem veté meg a luxust s kezdetleges állapotjához képest, jó társadalmi és családi életet folytatva, a hegylejtőkön 20—30 méternyire egymástól földbevált kunyhókban lakott; mely lejtők akkor bizonyára rengeteg erdőket képeztek. Hogy érczet e lakók még akkor nem igen ismeretek, gyanítom onnan, hogy ennek nyoma nem találtatik; de annál bővebben fordult elő a hasításra és pattintásra alkalmas kőzet, melyből itt calcedon, jaspis, sárgás kova (silex) és más tűzkődarabokat és nucleusokat találtam; de leltem egyes, azokból hasított késpengéket és egyéb éles szilánkokat is. Találtam a tanyahelyeken gömbölyű trachit kőduczokat is, melyeket valószínűen parittyára alkalmazva védelemnél és vadászatnál használtak. Hogy gabonát már élelmül alkalmaztak, kitűnik onnan, hogy 8—10 cm. nagyságú elszenesedett és elkormosodott oly rögöket találtam, melyekben gabonaszemek kivehetőek; azonfelül úgy látszik, hogy az itt tömegesen élt tanyalakók közösen is használtak őrlésre egy 80 cm. nagyságú és oly vastagságú trachitkőtömböt, melynek egyik oldalán lévő 20 cm.-nyi csiszolt kivájású ürege arra mutat, hogy azon őrlötték élelmüket. Ez érdekes kőducz Schoellek szőlőjében, a tornáczos villaserű épülete bejáratánál áll, melyet a munkások rigolirozás alkalmával a földből kiemelvén, oda hengerítettek. Én csak futólag tévék itt kutatást, de eredményül már is állíthatom, hogy őskori történetünk ez ujon felfedezett adattal gyarapodást nyert s hogy Lévának évszázadok előtti első lakói a város feletti lejtőkön ütöttek volt tanyát. Tüzetesebb kutatás bizonyára kimerítőbb adatokat fog nyújtani s meg vagyok győződve, hogy az itt felásandó tárgyak a helyi muzeumnak érdekes kincsét, vidéke multjára vonatkozó biztos és becses emlékeit képezendik. Lévára utazván, Bénynél feltűntek a régi földerődítések és sánczok, melyeket a vaspálya átszel és melyekről közönségesen azt tartják, hogy azok avargyűrűk maradványai és ilyenekül a Pallas Nagy Lexikonában is említetnek. Első pillanatra kételkedtem azok ily minősítésében, annál inkább, mert a kimagasló földtöltések teljes épségükben fennállanak s rendes háromszögű kupalakukat mostanig megtarták, mi évezred lefolyása alatt alig történhetett volna meg; annál inkább, mivel hazánk más helyein előforduló ily régi sánczolatok és földtöltések még a magaslatokon is pusztulásnak indultak, sőt itt-ott nyomaik alig láthatók már, ezek pedig a művelés alatt álló sík mezőségen is teljesen ép állapotban tűnnek fel.

Bényre kirándulván, mindjárt a mint a pályaudvarból a csinos falu széles utcájába léptünk, egy szembe jövő földműves asszonytól kérdém, hogy minek tartják a falut körülövedző sánczokat? Hát bizony «török hagyomány» az, felelé határozottan, a derék pór asszony és teljesen igaza is volt; mert ez erődítést mástól, mint a törökök idejéből, leszármaztatni nem lehet. Körüljártuk a hossz-négyszögben a falu körül elterjedő földtöltéseket, melyeknek külső szélén annak idején mély vízárok vonult s melyeknek szélessége mintegy 500 és

hosszusága 2500 méter lehet ; a földtöltés idoma, mint főnebb érintém, háromszöget képez, oly módon, hogy alsó bázisa 26 méter széles és így fölfelé keskenyedik, magassága pedig 5 méternyi ; nagyobbára gyeppel borított, de helyenként átmetszve lévén, világosan látható, hogy tartalmuk tiszta agyag, minden kő vagy más szilárd anyag hozzájárulása nélkül. Az északi végén némi kiszögélése volt, úgy a keleti oldalon is, hol most az uradalom gazdasági épületei állanak. Tudakozódásom az iránt, hogy némi régi emlékekről és ereklyékről valami tudomást szerezhessenek, eredménytelen volt ; sem a bronz, sem a kőkorból nem fordultak elő nyomok, legalább ilyenekre senki sem emlékezett. Mutattak ugyan néhány ezüstös érmet, melyeket állítólag a sánczokban találtak volna, ezek azonban 1812. évből valók s így mi jelentőséggel sem bírnak. S így valószínűnek vehető, hogy e sánczok azon korból erednek, midőn a *törökök* e tájon tanyáztak és barangoltak s midőn a *lévai* és *esztergomi várak* a vidék határául tekintetvén, azok birása végett az osztrák és magyar hadak az ozmánokkal harczoltak.

Valószínű, hogy midőn a xvii. század vége felé a törökség csillaga homályosodni kezdett, e rögtönzött tágas földvár táborhelyül szolgált ; de lehet, hogy a később bekövetkezett Rákóczy-féle szabadságharcz folyamában is a hadi felek által felhasználtatott s a mostanig fentartott állapotba helyezettett.

Majd a helység keleti szélén némi magaslaton álló régi templomhoz menénk, mely hegyes, csúcsos kettős réztornyaival élénken szembetűnik és ott az alatta folydogáló Garam medre feletti meredek fensíkon bájos képet nyújt. Keletelt fekvése, részben ujon faragott négyzetű kövekből alakított falai s román stílus keretekkel ellátott ajtói, szépen stilizált főkbán végződő pillérei és oszlopai lekötik a szemlélő figyelmét ; leköti a szögletes záradéku és a hajónál jóval kisebb szentélyen lévő három, nyílásszerű keskeny ablaka, valamint az oldalhajók és kápolnák fülkéi ; de ennek ellenében szembeötlő az, hogy a főhajónak úgy északi, mint déli oldalain fent a magasban, majd az eresz alatt, most tágas, hossznegyszögű, közönséges ablakokat alkalmazott a restaurátor, melyek a hajdani román építészet mintájának nagy hátrányára szolgálnak, valamint azon sekrestye-féle közönséges kamaraszerű toldalék is, mely a déli oldalhoz ragasztatott s mi a xiii. századból annyi viszontagság és pusztítás daczára fenmaradt emlékek épen nem válik dicsőségére és díszére. Épen ott létünkkel kezdék a teljesen helyreállított templom belsejét festeni s így ha az mintaszerűen elkészülend, a díszes épület így is hazánk legszebb emlékei közé tartozand. Bizonyára ahhoz illően fog rendeztetni a közötte elterülő cinterem is, melynek déli oldalán a templomhoz csatoltan hajdan kolostor is állott, melynek alapfalai ott porladoznak ; s jóllehet a lelkész jelenben a szomszédos Kéménden székel, az, valamint a templom előtt ujon felállított Mária-szobor is méltó és kellő gondozásban fog részesíttetni. Nem kétlem, hogy a templom sírboltjában és a közötte elterülő cinteremben felkutatásuk esetére az elmúlt századokból tanulságos ereklyék kerülnének napfényre, ha ugyan azokat a török-hódítás idejében, melyben, mint értesültem, e templom istállóul és raktárul szolgált, a kincskeresők már ki nem fosztották. A templom előtti téren egy tágas kápolna is áll, melyről a lakosok azt tartják, hogy eredetileg az itt

megszállott törökök imaházul építették volna; rajta azonban annak nyoma nem igen mutatkozik.

Lehoczky Tivadar.

III. BORSOS ISTVÁN A PÁPAI REFORM. FŐISKOLA RÉGISÉGTÁRÁRÓL. Römer Flóris az «Archæologiai Közlemények» VII. kötetének I. füzetében (1867) részvétellel emlékezvén meg Sárközy Józsefnek, a régészet e lelkes barátjának, haláláról, a ki gyűjteményének nagy részét a pápai reform. kollégiumnak adta át még életében, azt az óhajását fejezi ki, hogy ott e szép gyűjtemény «ne csak curiositási tárgy gyanánt őriztessék, hanem mint az ajándékozó mindig kíváná: gyümölcsöző gyanánt ezerszeres hasznót hozzon». Ez az óhajtatás, mely egyuttal lelkes buzdításként hangzik, ösztönzött első sorban arra, hogy mint e régiségtár mostani gondozója, tüzetesebben igyekezzem megismerni a gondozásomra bízott tárgyakat. Majd épen e foglalkozás nyomában támadt bennem az igazi, őszinte érdeklődés a régészet, ezen annyira szép és tanulságos tudomány iránt, melynek tanulmányozása — ha csak kezdő létemre igen nagyot nem csalogdom, — arról győződött meg, hogy gyűjteményünkben is van több olyan tárgy, melynek nagyobb körben való megismeretése nem felesleges.

A kollégium régiségtárának alapját — eltekintve a régi pénzek gyűjteményétől — Sárközy József említett adománya vetette meg, mely 418 darabból állott. Ennek nagyobb fele római régiség és Bregetioból és környékéről került ki, mivel komárommegyei, kömlödi birtokos volt s főleg e régiségekben gazdag táj felszínre került kincseit gyűjtötte. De van közte bronzkori tárgy is, valamint vannak olyan barbar készítmények, melyeken a római hatás nyoma látszik. E gyűjteményhez azóta is járult lassanként néhány száz darab, melynek legtöbbjét Galamb István járásbíró ajándékozta és pedig köztük néhány igen szép darabot. Ide került a nagy-démi lelet néhány darabja is. Ezekkel együtt most egész régiséggyűjteményünk a régi pénzekon kívül több mint 700 darabból áll. Legszegényebben van képviselve a kőkorszak, melyből két szépen csiszolt kőbaltán kívül alig van más említésre méltó. Az egyik kőbalta lelhelye Szent-Gál (Veszprém m.). A bronzkorszakból mintegy ötven bronztárgy található gyűjteményünkben. Nem nagy szám, de a tárgyak nagy része teljesen ép állapotban s jó karban van. Itt van a nagy-démi leletből három bronz-lepény, továbbá egy csüngő dísz s egy madár alakú szeg, mely teljesen egyezik azzal, mit Hampel J. «A bronzkor emlékei Magyarhonban» cz. művének CXCV. tábláján 18. és b. szám alatt láthatunk. Említésreméltóbb darabok még: Egy egészen ép, nagyrészen patinával borított, nádlevélidomú kard, de markolat nélkül, mert a markolat szegekkel volt a pengéhez erősítve. Hossza 59.5 cm. E pengén az egészen végig futó széles, lapos bordán kívül más díszítés nincs. E borda szélessége a penge tövénél 16 mm. Csinos egy ép törpenge markolatnyulvánnyal, melynél a penge hossza 14.6 cm., a markolatnyulványé pedig 5.7 cm. E törpengén is széles, lapos borda fut végig. Egy másik kardnak csak alsó fele van meg 12 cm. hosszúságban; de rajta van teljes épségben mind a négy szeg, mely a markolatot a kardhoz erősítette s ezen felül mindkét oldalán ponczolóval bevert csinos díszítés. Küngösről (Veszprém m.). került hoz-

zánk egy teljesen ép, 25 cm. hosszú tű. Gombját kör díszíti. A gomb alatt elvékonyuló nyakán szintén párhuzamos körök, ezek alatt vonalas díszítés látható négy párhuzamos körrel bezárva. Egy másik igen nagy és súlyos gömbösféjű tűnek csak a felső 11 cm. hosszú része van meg. Ennél a gomb díszítésnélküli, hanem a gomb nyakától kiinduló hosszú, tojásdadalakú kidomborodás párhuzamos körök között vonalas díszítéssel s alul bezárólag három, egymással párhuzamosan futó czik-czak vonallal van ellátva. (Hasonlít ahhoz a tűhöz, mely Hampel idézett művében a CXXXV. táblán 5. sz. alatt látható.)

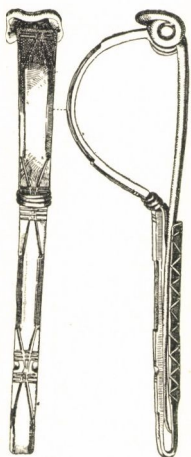
Több szép vésőn és lándsacsúcon kívül figyelmet érdemel két szép, hibátlan karvédő. A nagyobbikon a korong átmérője 13 cm., a karnyílásé pedig 10·5 cm. s igen vastag négyszögű huzalból készült, melynek csak a karra eső része gömbölyű. A kisebbik karvédő egészen gömbölyű huzalból van. Bronztárgyainknál érdekesebbek bronzkori cserép edényeink. E gyűjtemény több mint 80 darab nagy részben hibátlan agyagedényből áll, melyek az alak és díszítés sokféle változatát tüntetik fel. Közülük 18 darab nagyobb-fajtájú, 10 darab közép nagyságú, a többi pedig apró. A nagyobbak közül három festéknélküli veresre égetett agyagedény s ezeken nincs semmi díszítés; a többi feketeszínű s mindannyi bekarczott díszítéssel van ellátva, sőt hat darab épen krétabetétes. A kisebb edény majdnem mind krétabetétes s igen jól iszapolt, fehéres vagy veresesszínű agyagból kitűnően van égetve. Ezek nagy hasonlóságot mutatnak egyes leletekhez, melyeket Hampel fent említett művében ismertet; nevezetesen a zsitvatői (LXXIX. tbl.), veszprémi (CLXXXIX.), gerjéni (CCI.), kölesdi (CXXVIII.) és soroksári (LXXVII.) leletekhez. Az itt említett leletek egyes darabjainak teljes hasonmásai láthatók gyűjteményünkben alak és díszítés tekintetében.

De vannak olyanok is, melyek alakra vagy díszítésre nézve eltérnek azoktól. Ezek közül az 1. sz. 14·8 cm., a 2. sz. 13·4 cm., a 3. sz. 6·6 cm., a 4. sz. 6 cm. s az 5. sz. 7·3 cm. magas.

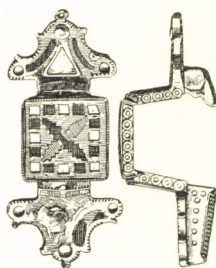
Különös figyelmet érdemel szerintem az 1. és 2. számú, melyek oly finom és szép alakot mutatnak, hogy ezt az ízléses formát, mely nagyon emlékeztet a görög edények előkelő formáira, nem tudom másnak tulajdonítani, mint a görögséggel való érintkezés visszfényének. A 4. számúnak ízléses díszítése érdemel figyelmet, mely öt párhuzamos vonal között egymás fölött függélyes irányban álló apró körökből áll, és pedig az edénykének mind a négy oldalán. Akad oly piczi edényke is, melynek magassága nem több, mint 2·3 cm. Tizenöt krétabetétes, lapos tányérka az apró bögrék földjéül szolgált, mert a legnagyobbinak átmérője sem több 8·5 cm.-nél. Elég szépságú római régiségeink között legérdekesebbek szobrocskáink. Ilyen 2 darab van, melyek közül egy finom márványból készült mellszobrocska, a többi pedig bronzból van. Több szép példány közül különösen kiválik egy térdelő, kecskelábú Pan alak, a ki magasra emelt jobb kezében bronz kagylóhéjat tart, mely felé kiáltásra nyitott szájjal tekint föl. (Ez azonban úgy látszik antik modorban dolgozott szép olasz renaissance mű.) Jellemzők rajta a lapos orr, két kis szarvszerű dudorodás a homloka fölött s hosszúra nyult fülei. Derékon alul egész térdig szőrös a teste. Ez a belül üres bronz öntvény 22·5 cm. magas s így már a nagyobb szobrocs-

kák közé tartozik. De még becsesebbé teszi szép és gondos kidolgozása. Mikor Pulszky Ferencz mintegy 9 évvel ez előtt megtekintette régiséggyűjteményünket, az egyik szoborra azt mondotta, hogy igen becses darab ; talán erre mondhatta ; mert bár egy másik vetekszik vele érdekesség tekintetében, de ennek szép formáit és szép kidolgozását mégsem éri el. A szobor felső teste egészen ép. Csak egyik kecskelába törött le térden alul. S ugyan akkor történhetett vele az a baleset, hogy másik lába is térden alul egy kissé megroppant.

Van még egy bronzkagylóhéj is gyűjteményünkben, mely tökéletes hasonmása annak, a mit Pán tart a kezében, csakhogy legalább is még egyszer akkora. Alsó felén meglátszik a törés, a mint a szobor kezéről letörték ; Ó-Szönyről való, a honnét származik római régiségeink legnagyobb része, alig néhány kivétellel. Medusa fejet ábrázoló maszk s apró, alig pár czentiméteres

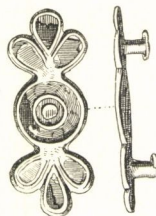
1. ábra.

3. ábra.

2. ábra.

4. ábra.

mellszobrocska (pl. sisakos Minerva és Mars) szintén van több darab, valamint kanál, stylus, hajtű s egy teljesen ép bronzfésű stb. Legtöbb azonban a fibula, mindenféle változatban és alakban, a csaknem arasztos nagyságú, barbar ízlésű fibulától az alig czentiméteres nagyságú finomabb ízlésre valló fibuláig. Van a többek közt egy teljesen ruganyos ezüst fibula (1. ábra), melynek hossza 11 cm. Nagysága és diszítése is kissé barbáros ízlésre vallanak. Egy másik, három czentiméter hosszú fibula (2. ábra) csontból van szépen faragva és cicadát ábrázol. Egy ízléses alkotású s igen szép kivitelű fibula (3. ábra) s egy mellesattféle ékszer (4. ábra) zománczczal van ellátva vörös és kék színekben. Kár, hogy a zománcz egyiken sem hibátlan, hanem egyes helyeken kiverődött ágyából. A fibula zománcza sötét vörös, a hol még nem esett ki a mélyedésekből. A hol pedig kiesett, ott a mélyedés fenekén mindenütt látható a fehéres anyag, melyre mint alapra rakták a zománcz-anyagot. Ennek a tűskéje hiányzik. Hossza 5 cm. A zománczozás még érdekesebb a másik, valószínűleg mellesattul szolgáló bronzékszeren, melynél csak keskeny rekeszek választják el a különböző színű zománczot.

Az ékszer közepét képező köralaknál ugyanis a belső kisebb kör vöröses, a körülötte levő nagyobb körgyűrű pedig kékszinű zománczczal van kitöltve. Viszont a körhöz kétfelül csatlakozó három-három levélalaknál a középső levelek kék, a szélsők pedig vöröses zománczczal. S ez utóbbi ékszernél a zománcz nem fehéres alapra van rakva, hanem egyenesen az ékszer anyagát képező bronzra. Hossza 4 cm. Egy másik, 4,5 cm. hosszú bronzfibula vágató orosz-lánt ábrázol, melynél az állat alakja és tartása elég ügyes, de a kidolgozás durva. Tüskéje szintén hiányzik. Több barbáros ízlésű vaskos bronzfibula közt akad egy pár szebb példány is, pl. a melynek hátán ezüstbetétű szalag fut végig kör alaku díszítésekkel. Van két olyan fibula, melynek testét crux gammata képezi.

Mécseseinken ilyen bélyegek vannak:

C. DESSI APRIO F, CRESCERE s alatta S, (tehát Crescens.) IANVARI. (Januarius).

Két, állatalakot utánzó tárgyunk kőből van, és pedig az egyik fehéres, a másik sötét fekete kőből. Ezek rendeltetésével nem vagyok tisztában. Mind-egyiknek a hátán mintegy 2 cm. átmérőjű s három centiméter mély, belül kiöblösödő üreg van.

Tíz darab ép állapotban levő római cserépedényünk közt nincs olyan, mely alak vagy díszítés tekintetében feltűnő volna. Azonban három nagy, terra sigillatából való dísztál töredékei már nagyobb figyelmet érdemelnek. Az a baj, hogy mindegyik tál cserepei hiányosak, úgy hogy egy egészet összeállítani belőlük nem lehet. Két edénytalon rajta van a gyáros bélyege is, de csak az egyiket tudtam elolvasni; a másik hibás volta miatt csak összehasonlítások útján volna megállapítható. Az egyik edénytalon tisztán olvasható, szép betűkkel: ATERNIA F.* A nagyobb cserépdarabokon csinos domborművű díszítéseket láthatunk. Nevezetesen, az egyikben a szokásos díszítések alatt erdő látszik szépen alkotott fákkal, melyek közül három egészen megvan, kettő pedig félig. A levegőben madár repül s a fák alatt szarvas rohan. A középső fa felett, felirat van: B. IATTONI** megfordított sorrendben. A másik darabon ember és oroszlánfej van; a harmadikon, mely az edény felső peremét képezte, a félkörös díszítés alatt dámvad rohan, a szabad teret pedig középponttal ellátott körök töltik be; a negyedik darabon medve üldöz egy állatot, melynek csak hátsó lába látszik, alatta pedig levéldísz fut körül. A harmadik edény talpa két hozzáillő cseréppel együtt van meg s mindegyiken teljesen mezítelen nőalak látható, a ki magasra emelt jobb kezében egy kerek tárgyat tart. Vénus tükörrel vagy almával. Egy másik darabon meg mezítelen férfi van, kezében karddal, gladiator.

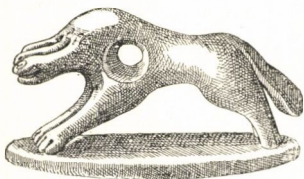
Egy gyűrűalakú fogóval ellátott római pecsétnyomónak,*** mely négyszögű lapot képez, felirata ez: MIP. CORN. Hossza 5,6 cm., szélessége pedig 1,6 cm. Egy másik, elnyújtott oválalakú pecsétnyomó (5. ábra) fogóját háromfejű Cerberus kutya képezi, felirata pedig: VCRETICUS s alatta a második sorban MAR-

* V. ö. C. I. L. III. Suppl. 12014. 8. ad 6010. 20. a.

** U. O. 12014. sz. 166. b.

*** Vsd. ö. A. Ért. 1895. XV. 384. l.

TIANA. A felső sorban álló névnél nincs a betűk közé elválasztó jel téve, de azt hiszem, így olvasandó: V. Creticus. A Cerberus kutya derekán átfurt lyuk van, hogy vékony lánczra vagy zsinórra fűzve nyakába akaszthassa hajdani gazdája. Hossza 6.5 cm. Mindkét pecsétnyomó anyaga bronz, a betűk kidom-

5. ábra.

borodók s visszajáról vannak, úgy hogy a lenyomat mutatja a rendes balról jobbfelé haladó írást.

Egy bélyeges téglán, mely azonban mindkét végén csonka, ez a felirat látszik: ----- VPICNITR ----- (*Lupicini Tribuni.*) Egy másik, peremes téglán mely szinte csak töredék, ez a felirat van: ----- ~ I. ADI. (Legio I. Adiutrix).

Ó-Szőnyről került hozzánk egy fogadalmi tábla, melynek egyik fele — fájdalom — le van törve. Magassága 50.5 cm., a felirat számára való belső keret magassága 37.5 cm. s a betűk magassága 3.8 cm. A megmaradt rész szép, rendes betűi

tisztán olvasható. A fölíratot legutóbb közölte Domaszewsky.*

Van nálunk egy kisebb sarkophag is, melynél a födél négy sarka delphineekkel van díszítve, a hosszoldal közepén pedig, a felirat fölött, egy kis gyermek mellképe látható, mellén összetett kezekkel. A faragás rajta igen durva s a felirat betűi is igen kezdetlegesek s a hiányosan simított lapon a kő durva szemcséi és lukacsai miatt nehezen olvashatók. Legutóbb közzétette Domaszewsky.**

Újabb időben Galamb István zirczi járásbíró gyarapította sok érdekes tárgygyal gyűjteményünket. Ajándékai egy egész szekrényt megtöltenek. Ezekon kívül közel 1000 darab régi pénzt is ajándékozott. A tőle ajándékozott régiségek között legérdekesebbek azok, melyeket Porva, vespérmmegyei községben találtak. Eddig ez a község nem is szerepelt a lelhelyek között, pedig a határából hozzánk került tárgyak eléggé érdekes helynek tűntetik fel. Az 1. számú pompás bronztű 27 cm. hosszú s igen szép halványzöld patina borítja, mit azonban a tű alsó, vékonyabb feléről levakarta találója. A 2. számú edényfűl (6. ábra) 19.8 cm. hosszú s az egészet gyönyörű sötétzöld patina borítja. Ugyancsak innét került a 3. sz. (románkori) bronz-sas, (7. ábra) melynek magassága 12.5 cm., szárnyainál való szélessége pedig 8 cm. Szintén sötétzöld patina borítja, mi azonban több helyen megsérült.

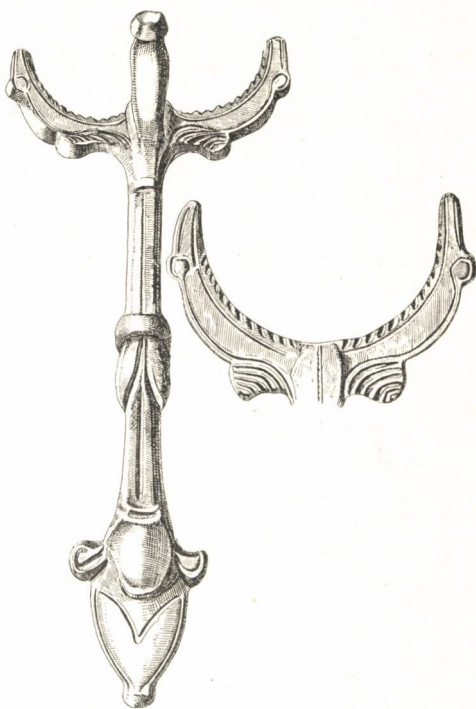
Porvai lelet még egy orvosszermérő kanál, a kanál fenekén egy ilyen jegygyel □. Továbbá vastag bronzedénynek a darabja, szívalakú bélyegző vasból, vas harci fejsze, vas kardhüvelyvég, vas lándsacsúcs, vas sarló stb. Galamb István ajándékai között van még egy szép Medusa-fej bronzból, mely pajzsdíszül szolgálhatott. Magassága 7.5 cm. Kár, hogy a szép patinát levakarta róla, a ki megtalálta. Továbbá egy tömör bronzkarperecz, melyet szép fekete

* C. I. L. III. K. Suppl. 10998. szám alatt.

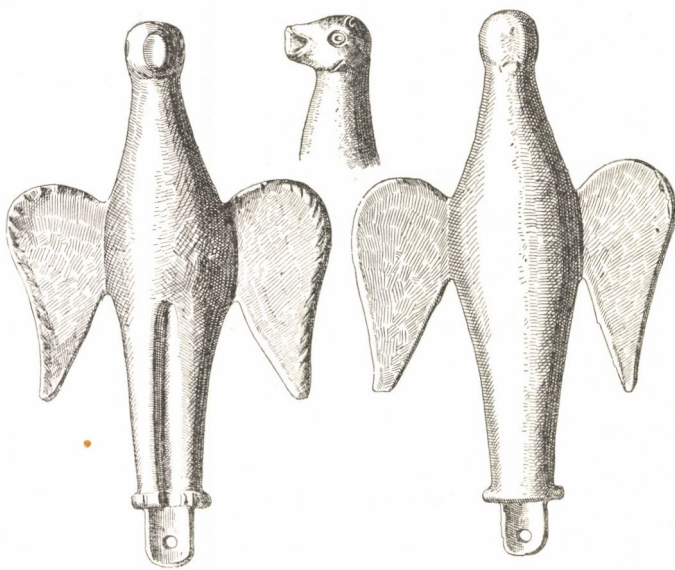
** C. I. L. III. köt. Suppl. 11033. szám alatt.

patina főd. Átmérője 6 cm. E két utóbbi tárgy lelhelye nincs külön jelezve, de hajlandó vagyok szinte porvai leletnek tartani, mivel porvai tárgyakkal egy táblára vannak erősítve s a lelhelyet jelző kis papírdarab, mely az egyes tárgyakra rá van ragasztva, ezekről lepattanhatott.

Kéttornyú-Lak veszprémmegyei község határában mintegy hat évvel ez előtt urna-temetőre találtak a téglavető gyártelep felállítása alkalmával s innét két nagy és két kisebb teljesen ép urna birtokába jutottunk. Mind valamennyi korongon készült s valamelyikben bronzpléhből csinált karpereczek voltak, melyek közül az egyik egészen ép, a másik el van törve s most is látható benne a belsejét kitöltő vászonszerű (2) anyag. Az edények alakja és készítés módja, s a karpereczek is arra mutatnak, hogy ezek az u. n. La Tène ízlés korából valók. A legnagyobb urna magassága 36.5 cm., a száj kihajló pereménél az átmérő 17 cm., a legnagyobb kiöblösödésnél kerülete 92 cm. Ennek a fenekén egy eredetileg oda készített lyuk van, melynek átmérője 6 cm. A második edény magassága 29 cm., de kiöblösödése még nagyobb, mint az elsőé; ennél ugyanis a kiöblösödés kerü-

6. ábra.

7. ábra.

lete 95 cm. A 3. és 4. sz már kisebb edények. A 3. magassága 17 cm., a 4. számúé pedig 11 cm. Ez utóbb kissé csorba. Diszítés egyik edényen sincs,

de mindegyik jó agyagból készült s jól ki van égetve. Alak és készítés tekintetében hasonlít némileg ezekhez az az érdekes urna, melyet a Kéménd és Csata közt huzódó «avar»-sánczból ástak ki s mely mint Galamb István ajándéka szintén hozzánk került. Ennek a magassága 17 cm., legnagyobb öblösödésének a kerülete pedig 38 cm. Diszítés semmi sincs rajta.

Részint a középkorból, részint az új-kor első századaiból származó magyar tárgyait két kis szekrényt töltenek meg. Ezeknek ismertetése más alkalomra marad.

Hogy régiséggyűjteményünk terjedelméről lehetőleg teljes képet adjak, meg kell még említenem, hogy a régi pénzeknek elég jelentékeny tömegével rendelkezünk. Az a baj, hogy e jelentékeny mennyiségű anyag még csak kis részben van fellig-meddig feldolgozva. A Sárközy-féle pénzgyűjtemény, mely mintegy 2400 drbból áll, már chronologiai rendben s a császárok korától fogva uralkodók szerint rendezve van. Ez a gyűjtemény ugyanis görög s legnagyobb részben római pénzekből áll s valóban sok szép és talán ritka példány is van benne. Ezenkívül több mint 4000 drbból álló anyag vár még feldolgozásra. Ennek nagy része is római pénz, köztük sok szép példány. Ez a sok római pénz nagy részben a jelen század első felében gyűlt össze dunántúli lelkészek, tanítók és tanulók ajándékaiból, a kik a vidékükön talált régi pénzeket rendszeren beküldötték, vagy behozták főiskoláinknak. A most kezdődő rendezés alkalmával sok duplum, de egyúttal sok érdekes példány is kerülhet elő, melyekről adandó alkalommal szintén referálni szándékozom.

Pápa, 1898. szeptember 20.

Borsos István.

IV. Dr. LIPÓCZI KECZER GÉZA A KECZER-PEKLÉNI SÍRKÖRŐL

A f. év május hava végén Sárosmegyének Keczer-Peklén nevű községében, a Keczer-család ősi fészkeben, az ottani r. kath. templomban, mely a m. kir. kincstár patronátusa alatt áll, a tatározási munkálatok alkalmával egy latin feliratos, monumentális sírkőre bukkantak, a mint a szentély téglapadozatát folszedvén, körülbelül 36 cm. mélységre hatoltak le. A követ az opálbányáiról világhírű Vörösvágás községének derék erdőőre, Sorger Károly, a restaurationalis műveletek vezetője találta meg, kinek hű előadása után közlöm az egyes adatokat. Felmérésünk szerint a termés-sziklából való «lapis tumuli» hosszúsága 178 cm., szélessége pedig 82 cm. Vastagsága a földből történő kiemelésekor 35 cm. volt, de a befalazás céljából Kobilitz, eperjesi kőfaragó 15 cm.-t lefaragott belőle, a miért jelenlegi vastagsága csak 20 cm. Ebből 19 cm. be van falazva, úgy hogy az emlék csak 1 cm.-nyire áll ki a falból. Az emléket Lipóczi Keczer Miklós úr rendeletéből, f. évi július 28-ikán a nevezett templomban befalazták, még pedig a véletlen játékából épen abban az órában, mikor én oda a szomszéd községből a felirat lemásolása végett ellátogattam. Ez emlékkő tehát most a keczer-pekléni r. kath. templom szentélye jobb oldalfalának innenső sarkán, a templom déli hosszfalában, az első és második ablak közt, a falpillérbe van befalazva. A rajta olvasható felirat szerint Keczer András emeltette gyászos végű atyjának, Keczer Ambrus emlékére 1579-ben. A majuscula betűkkel vésett latin fölírat szövege így szól (1. sor):

«Hic iacet egregius Dominus Ambrosius Kecer de Lipolc, qui interfectus est a Joanne Zadarla in arce sua Lipócz. Anno Domini 1543. (2. sor.) Et generosa Domina Katerina Backai (Bocskay Katalin!) de Razine, coniunx eius, que (így!) obit in Domino in die Parasceuen Anno Domini 1548. E két (illetőleg 4—4) sor a hosszúkás négyszög alakú sírkő keretének 4 oldalán szalagként fut körül és jelenti, hogy Lipolci Kecer Ambrus nemes születésű főúr, kit Zadarla János (bizonyosan felbérelt, szláv eredetű orgyilkos) 1543-ban orozva ölt meg Lipóczi várában, és neje, a nemes Razini Bocskay Katalin, ki természetes halállal szenderedett el az Úrban az 1548. év nagypénteki napján, nyugodtak alatta. A sírkő e keretben két mezőre van felosztva. A felső mélyebb, az alsó keskenyebb. E két mező közt egy sekély hornyolat fut e felirattal (in me, a felső mezőben): moriam patris sui anno Domini (az alsó mezőben, legfőnt 15—79). A felső, nagyobb keretű mező szövege a következő: Sapientum XVI. Kap. «Etenim neque herba, neque malagma zanāvit eos, sed tuus Domine sermo, qui sanat omnia. Tu es Domine, qui vite et mortuis habes potestatem et dēdūcis usque ad portas mortis et rēdūcis. *Hunc* (így!) sepulcrum parare dedi(t) Andreas Kecer, filius eius dē mminr. natu in moriam patris sui aŋo Domini 15.....79. Az alsó, kisebb mező cifrázattal van bekeretelve, melyen belül lapos domborműben egy holló van kifaragva szétálló lábakkal és kiterjesztett szárnyakkal. A madár gyűrűt visz szájában, bal-szárnyán pedig a koronát tartja. E domborművű faragvány keretcifrázata felett két oldalt e számok láthatók 15.....79; a közepe táján, a szárnyak irányában, a cifrázat két homorú bemélyedésében pedig e betűk díszlenek: A.—K. Többször egyes betűk nem a rendes helyükön állnak, hanem a betűk fölibe vannak vésve. Talán a vésőmester felejtette ki és utólag faragta ki. Dittographiák nyomára is akadunk, a mint ez a feliratos köveken már évezredekkel előbb divatban volt. Legérdekesebb ez emlékkövön a dombormű.

A hollómadár jobb oldalnézetben épen a leszállás pillanatában van ábrázolva. Szájában az aranygyűrűt, bal szárnyán a koronát hozza.

Bár a feliratos sírkövön nincs föltüntetve a meggyilkolt Lipolczi Keczer Ambrus életkora, mégis abból a jelentésből, hogy több fia volt, kik közül fiatalabb fiainak egyike, András volt az, ki e síremléket tragikus sorsú atyjának, a nyomorultul veszett várúrnak emlékére 1579-ben felállíttatta, arra következtethetünk, hogy Keczer Ambrus kb. 77 éves életkort ért el, s így Hollós Mátyás uralkodása alatt (talán 1466 körül) születhetett. E számításom szerint e nemesi címert, mely a sírkőre ki van faragva, személyes vitézségeért és más jeles érdemeiért I. vagy Corvin Mátyás királytól maga Keczer Ambrus, ad personam' kaphatta, mint 22 éves ifjú, tehát mintegy 1488-ban, vagyis Mátyás uralkodása végső éveiben. Ezt sejtem a hollót ábrázoló dombormű alapján. A sírkövön itt-ott a festék nyomai láthatók; valószínűleg vörös színnel voltak bevonva a betűk. A jelzett templom szentélye alatt mintegy 150 cm. széles sírboltra is akadtak. Ajtaja felett szép falfestményrészleteket találtak; t. i. két oldalt egy-egy háromszögű díszleti részletet, köztük pedig egy körbe rajzolt csillagékítményt. E festmény háromszínű, t. i. sárga, vörös és zöld volt. E tény arra vall, hogy a Keczerek családi sírboltja volt ott, mely fölé egy kis

oratorium-féle vala építve, talán már a xv. században. Ezt az oratoriumot később talán templommá bővítették ki, úgy hogy egyenes hosszfalakkal toldták meg. Világosan fölismerhető ez a templom építészeti elrendezésén, mert benne tulajdonképeni hajót meg se lehet különböztetni. Úgy tudom, hogy az érdekes leletről Csoma József is készül értekezni.

Szakolczán, 1898-ik évi szeptember hóban.

Dr. Lápóczy Keczer Géza,
kir. gymn. r. tanár.

V. VARJÚ ELEMÉR, A SOPRONI SZT.-MIHÁLY-TEMPLOM SÍRKÖVEIRŐL. Az «Arch. Ért.» múlt évi folyamában három, a győri székesegyházban levő középkori sírkövet ismertettem. Az egyiknek leírásánál felemlítettem, hogy azt a Héderváry-kápolnából mai helyére *valószínűleg Storno Ferencz* az országos hírnű műépítész és restaurátor vitette át, «aki hír szerint a soproni szt. Mihály-templomból az összes emlékköveket kidobatta». Stornó úr az *Értesítő* ez évi 2. füzetében tiltakozik ezen vád ellen s én készségesen elismerem, hogy a mi a győri emléket illeti, nagy tévedésbe estem, Storno úrnak róva fel Lippert hibáját. A mit azonban a soproni sírkövekről mondtam, azt Stornó úr tiltakozása daczára is kénytelen vagyok fenntartani, mert ellene bizonyítanak Henszlmann, *ő maga*, és a tények. Storno úr elismeri, hogy a Szt. Mihály-templomot ő restaurálta, sőt azt is, hogy két sírkövet ő vététt ki a padlóból, le is rajzoltatta, de szóval sem említi, hová tétette azután. Henszlmann* bizonyítja, hogy a kövek *újabb időben* a templomtalp borítására használtattak s a tények ugyanezt igazolják. Szívesen elhiszszük Storno úrnak, hogy nem ő rendelte el az emlékek ilyen képen való felhasználását, de az csak kétségtelen, hogy arról tudomással kellett birnia! Már pedig *megengedni* az ilyen barbárságot körülbelül egyenlő azzal, mintha megcselekedte volna. Mint szakember, ismerhette az emlékek becsét, megakadályozni is módjában lett volna s legfeljebb néhány szavába kerül. Nem személyeskedés iratta le velem a súlyos szemrehányást, hiszen én Storno urat legfeljebb csak látásból ismerem, hanem a bosszúság s a sajnálat, melyet bárki is érezhet, látva műemlékeink, ereklyéink folytonos pusztulását s elrontását épen azok kezei által, a kik legtöbbet menthetnének meg s a kiknek kötelességük volna azokat fenntartani. A soproni eset nem egyedül álló; számtalan hasonlóról lehetne referálni, s kell is, ha másért nem, azért, hogy a pusztuló emlékeknek legalább hire s nyoma fennmaradjon. Szükséges, a közfigyelem felkeltése azért is, mert van rá remény, hogy ily módon már az enyészetnek szánt maradványok megmenekülnek. Ki tudja, talán Sopronban is akad valaki, a ki a szóban forgó emlékeket kivéteti mostani helyükről s biztos fedél alá viteti. A soproni Szt.-Mihály-templommal Henszlmann a «*Magyarország csúcsíves műemlékei*»-ben bőven foglalkozik, sírköveiről azonban csak röviden emlékezik. Egynek rajzát is adja, egyet 1481-ből leír, azután azt mondja:

«Az udvar körüli falon van 27 csinos czimmerrel disztett sírkő az 1558., 1595., 1631., 1637., 1643., 1674. és 1681. évekcől. Ezek közt van Nagy Tamásé,

* Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei. 43. lap.

ki a kanizsai osztronnál a római császár biztosa volt és 1637-ből Startzingi Startzingeré, II. Ferdinánd tanácsosáé és ügynökéé a portánál. E sírkőnek többjeit legujabban a templomtalap ruházására használták, hanem úgy, hogy nem felállítva, hanem fekvő helyzetben alkalmazták.

Jellemző, hogy Henszlmann ezt a dolgot minden megjegyzés nélkül, mintegy helybenhagyólag regisztrálja, mintha XVI—XVII. századi emlékkövek egyébre sem valók volnának, mint épen burkolatköveknek. A templomban ma csak néhány újabb emlék van. A Henszlmann által említett 1481-iki lekopott felírású kő ma *sehol sem fedezhető fel*, talán valamely újabb restaurálás (melyre azonban 2—300 éven belül nincs kilátás) napfényre hozza. Az 1510-ből való Kranberger-féle emlék meg van ugyan, de a többivel együtt a külső falban. A bent lévő minden ékességet, czímert nélkülöző emlékek a következők: *Primes György* parrochus († 1776.), *Wachtler Pál* apát († 1804.) és *Auersperg Károly Herczeg* († 1847.)* emlékkövei, mind három egy a falra festett idétlen gótizáló keretbe foglalva; a *Pejachevich grófok* «Maximilian-stylü» modern emléklapja, végül egy emlék a Boszniában elesett soproni származású katonák neveivel. Ennyit hagytak meg a templomban, a többit felhasználták — falburkolatnak. A templom déli oldalfalának aljában, gondos keresés után akadtam csak rá a sírlapokra. Nagyrészüket félig a föld alá van rejtve, elfedve a felburjánzó csalán és lapu által, elborítva apró, a követ megörlő, elporlasztó mohával. A moha, a fagy és az eső pusztítása következtében felirataik jórészt már kivehetetlenek; valószínűleg nem sokára teljesen lesimítja őket az idő s akkor valóban burkolatkövekké válnak. Megmentésükkel sietni kellene; még mai állapotukban az épen most újjá szervezett városi múzeumnak díszére válnának. Lerajzolásuk vagy lefényképezésük mai helyzetükben lehetetlen s meg kellett elégednem még kivehető czimereik és felirataik leírásával. Adom őket sorrendben, a mint következnek:

1. Kis, fehér-márvány emlékkő (kb. 100×60 cm.) német felírása olvashatatlan.

2. A *Kever?* család egy tagjának sírköve. A német felírásból csak a *Tobids* nevet olvashatni. Rajta két czímer: az egyik osztott paizsban felül hat szirmu rózsa, alul hármás halom mindenikén egy-egy természetes virágszál. A másik czímer már kivehetetlen.

3. Nagy vörös-márvány emlék, késői renaissance izlésű czímerekkel. Valamely *Wohledle Frau*-é, neve olvashatatlan. Az egyik czímer: hasított paizsban egy-egy kifelé fordított kaszapenge. Sisakján koronán nyílt szárnypár a paizsalakkal megrakva. A másik: paizsban lebegő korona, a sisakon koronába tűzött structoll bokréta. (A *Scherffenberg*-család czímere). Körülbeül 1660-ból.

4. Nagy kőlap, felül czímerrel: kerekaljú paizsban talajon jobbra néző orosz-lán, jobb markában három nyilvessző; a paizson infulás, szárnyas angyalfő, a paizs mögül lombdísztörő elő, az angyalfő mellett kidugott pásztorbot. Alább felírás:

* Tetemei már régebben átvitettek a családi sírboltba s csak kis fekete márvány emléktáblája maradt itt.

REVERENDISSIMUS DONUS | LAURENTIUS POK ABBAS | O REG . . .
CIVITATIS | SOPRONIENSIS PLEBANUS AETATIS SUÆ 58 | ANNO
DNI . . . | 1706 DIE

Utána hosszabb vers, de ez olvashatatlan. Pok Lőrincz 1686. nov. 6-tól 1705. decz 25-ig volt Sopron város plébánusa s «Abbas S. Jacobi de Silisio». (Zeliz).*

5. Olvashatatlan renaissance keretű feliratos kőlap. XVII. század.

6. Díszes vörös-márvány emlék, teljesen elborítva apró mohával. Felirata már olvashatatlan, címere azonban még kivehető: sokszorosán kanyarított paizsban hármass halom, mindeniken kinövő természetes rózsaszál, a középsőn szembe néző, kiterjesztett szárnyú bagoly áll. A sisakon tekercsre tűzött zárt szárnypár. Az évszám MDLVIII. Kétségkívül azon *Keuer Márton* soproni polgár, Nádasdy Tamás titkára sírkövével van dolgunk, a kinek 1554. szept. 25-én I. Ferdinánd királytól nyert címeres nemeslevele a városi levéltárban őriztetik. Az oklevélen levő szépen festett s a leírásnak teljesen megfelelő címer a következő: kékben zöld halmon egyes szárazon egy rózsaszín, egy piros és egy fehér rózsza, a középsőn egy fehér term. bagoly ül. A paizson szembe néző zárt (polgári) sisakon jobbra álló fehér és kékkel osztott fél sasszárnny, az osztáson egy piros rózsza. Takaró: piros-ezüst és ezüst-kék. A díszes oklevélről kettős királyi pecsét lóg le. Ezen címer- és nemesség-adomány a Liber Regiusba nincs bevezetve s a Siebmacher nem ismeri.

7. *Nádasdi Darabos László* gyönyörű vörösmárvány sírköve, félig a földbe süllyesztve. Felül felírás:

GENEROSVS | TERRÆ CLA | DISLAVS DARA . . . |
NADASD AN | OBIT | TOBRIS AN | NI I . 5 . 8 . 5 .

Ez alatt a Nádasdy-címer, a renaissance szokása szerint naturalisztikusan ábrázolva, de igen szép faragással.

8. Teljesen lekopott hatalmas homokkőlap.

9. Szürke, bemohosodott kőlap, csak egy XVII. századi formájú címer körvonalai láthatók már rajta, a sisakdísz még kivehető: kiterjesztett szárnyú, kinövő egyfejű sas.

10. Nagy barokkizáló keletű díszes faragású kőlap. Felső részén csinos domborműben Krisztus feltámadása látható, alatta kis címer, melynek csak sisakdísze állapítható meg: szárnypár közt kinövő emberalak. Német felirata kibetűzhetetlen. A XVII. század második feléből származik.

11. Hasonló korú olvashatatlan német felírású sírkő. Címere: Sokszor kanyargatott paizs felfelé ékben vágva, a két oldalmezőben egy-egy hatágú csillag, az alsóban felemelt jobb lábában golyót tartó daru. Sisakdísz a darú kinőve.

Szürke gránit sírkő, a német fölírat szerint *Michael Startzing S. Rom. Imp. Consiliarius* 1632-ből. A szépen faragott címer következő: négyelt paizson 1. és 2-ben befelé ágaskodó egyszarvú, a 3. és 4. mező haránt osztva, felső része ötször hasítva, alsó részében ugró vadászeb. (Érdekes a címer ré-

* Póda: A soproni kath. parochia története. 170—7. 1.

szek szokatlan elhelyezése). A paizson két sisak. Az elsőn szárnypár közt tekercsből kinövő egyszarvú: a másodikon tekercsen ülő eb.

13. A Henszlmannál igen gyarló rajzban közölt *Kranberger*-féle sírkő. Vörösmárvány, felül góth betűs felírással, alul pompás faragású címerrel. Leírás helyett utalok a Henszlmann rajzára.

E tizenhárom sírkő látható jelenleg a templom falában. Bizonyosan volt több is, s lehet, egyik-másik faragott felével befelé fordítva, mert a Henszlmann által említettek közül is egyik-másikat hiában keressük.

A templomot kerítő falban is áll néhány ugyancsak időrongálta, de emezeknél hasonlíthatatlanul jobb állapotban levő sírkő. Ezek eredeti helyükön vannak részben úgy állítva, hogy az időjárás romboló behatásának kevésbé legyenek kitéve. Adom leírásukat sorrendben:

14. Szépen faragott, késői renaissance diszú, mintegy 3 m. magas és 2 m. széles kőkeretben két homokkő lap. Mindkettő teljesen hasonló módon felül kis cartoucheon német nyelvű Szent Írás idézetet s ezalatt címert visel. A címer alatt következnek a feliratok. Az elsőn négyelt paizs, kivehetetlen szivpaizsszal. Az 1. és 4. mezőben kezetfogó két pánczélos kar; a 2. és 3-ban a bal-felső sarokból jövő ferde ék. A paizson három rostélysisak. Az elsőn koronán nyílt szárnypár, megrakva a kezetfogó karokkal; a másodikon ülő, jobbra fordult eb; a harmadikon koronába tűzött strucztoll-bokréta. A paizs mellett mindkét oldalon van még egy sisak. Az elsőn koronából kinövő szarvpár között köríves paizs, hasítva, jobb fele lekopott (vagy üres), a balban egy pólya. A másodikon koronából kibukkanó kutya vagy farkas. A felirat német Kanzleischrifttel írva így hangzik: *Alhier Ruhet in Gott der Hoch. vnd Wolgebohrne HERR HERR STEINER vom WETZ Freyherr | zu Eberstein v: Spiegelfeldt Erblandt Stahelmeister* in Cärntn zc. Welcher den 6. May 1673 alhier in Oedenburg in gott sanfft v: Seelig | entschlaffen v: den 12 darauff in sein Ruhbettlein vnd Grufft zu seiner liebsten Gemahlin | Seel: vnd also seinem einziigen wünsch vnd verlangen nach Christlicher Ordnung gemäß ist versetzt | worden seiner alters im 73. Jahr. Hinder verlassendt 3 Söhne v: 2 Töchter welche Ihrem liebsten gelwesen Herrn Vattern Seel zu Höchst schuldigsten Ehren Dieses wenige gedend zeichen haben auffrichten lassen Gott verleihe Ihme wie auch der in Gott | ruhenden Frauen Mutter Seel: alß Ihren Höchst | geehrtesten liebste gewesten Eltern eine fröhliche | Auferstehung zu Dem Ewigen Leben | Im Vbrigen wünschende Daß — A többi, a mit még e rettenetes szóáradathoz akartak fűzni, nem fért ki; a felirat itt megakad. A mellette levő táblán a címer a következő: A paizsban öt ágú korona; a sisakon koronába tűzött kilencz pávatoll. Az alatta levő felirat így szól: *Hier Eigt begraben Die Hoch vnd | wolgeborne FRAU FRAU SYDORJA FRAU | von WETZ Freyn HERR HERR STEINER | HERR von Wetz, Freyherr zu Eberstein v: Spiegelfeldt. Herrn Hof Wetzeneck, Heilleg, Lemberg, & | Hocheng, Liebstgeweste gemahl, ein geborne | Herrn von Scherffenberg, so den 1 Juny in der | Königl: Freystatt Odenburg in Ug (= Ungarn) alhie in | Gott Seel: v: Christlich entschlaffen, v: den VIII | darauf in Ihr Ruhbettlein v: gruft Christlicher |**

* Stallmeister = főlovászmester.

ordnung nach beigefest worden Ihres alters in 59 | Ihres Ehestandt im 34 v: ihres EXILY im XXX | iahrs, dem Gott am Jüngsten tag ein fröliche | Auferstehung Verleihen wolle. Ammen. | A. 1659. — Úgy a *Weltz*, mint a *Schärffenberg* család indigena. *Weltz* Zsigmond báró 1638 márczius 26-án Pozsonyban kelt diplomával nyerte el a magyar honosságot. Nem lehetetlen, hogy az előttünk levő emlékkő az ő hamvait takarja, s a *Stemindl* a Zsigmond névnek valamely elkorcsosult alakja. Czimere a magyar czímeres-könyvekben nem található. A Schärffenbergék a magyar Siebmacher szerint csak 1681-ben nyertek indigenatust. — 15. Az elsőhöz hasonló mívú, kétségtelenül egyazon mestertől való emlékkövön, mely ettől balra áll, felül két czímer látható. Négyelt paizs első és negyedik mezejé nsziklán álló, befelé fordult, kétfarkú, koronás oroszlán, a második és harmadikon hárommarmójú várfal, felette hatágú csillag. A paizson két sisak, az egyiken koronából kinövő szarvpár, megtűzdelve oldalt öt-öt pávatollal, a másodikon a paizsbeli oroszlán kinöve. A másik czímer jóval egyszerűbb: osztott paizsban felül két pólya, alul üres mező. A nehezen kibetűzhető felirat: *Allhie Ruhet dem Leibe nach die Hoch vnd wohlgeborne | Frau Frau Johanna Frau von Rogendorff wittib geborne | Dornoffka von Dornowiz Freyin Erbherrin der Herrschaft | Rajetz, welche noch einig vnd allein von dem vhraltem | Hochadelichem ansehnlichen Hauß der Herrn vnd Frauen | Dornoffka von Dornowiz ubriggeblieben vnd also die allerletzte Ihres Namēs vnd Hauses gewesen ward geborn A. X. | 1599 d. 18. Aug. auff dem Schloß Kanitz in Mähren | vermählt dem Hoch vnd Wohlgeborren Herrn Herrn Georg | Ehrnreich Freyherrn von Rogendorff Herrn auf Mollenburg | Erblandhoffmeistern in Österreich unter der Ens. A 1618 geseüget in dieser Ehe 8 Söhne und 5 Töchter ist endlich sanfft | vnd in Herzhlicher anruffung ihres Erlöser vnd Helfers | Jesu Christi nach dem Sie in diesem Jamertthal 67 Jahr vnd | 5 Monat weniger 3 Tag gelebet zu Wien verschieden A. 1667 | den 13 Januarj. vnd Allhero zu Ihrem Aufkämmerlein gebracht | worden in gewisser Hoffnung der Allmächtige Gott Ihr Schöpfffer Erlöser vnd Tröster werde die sambt allen die auff Christo | entschlaffen sind an Jenem großen Tag zum Ewigen Leben | Afferwecken. Amen. — 16. Az előbbivel teljesen egyforma emlékkő. Rajta fent két czímer; az első négyelt paizsot mutat, első és negyedik osztályában befelé lépdelő bölény (= Auer), a második- és harmadikban egy pad. A paizson két sisak van, az elsőnek koronájából a bölény női ki, a másodikéba a paddal megrakott zárt szárny pár van tűzve. A második czímer az özvegy *Weltz Sidonia* úrnő emlékéen is látható *Schärffenberg*-czímer. Felirata: *Christ-Adeliches Grabmahl | vnd Ehrengedachtnis | Der Weiland Hoch vnd Wohlgebohrnen Frauen | Frauen Elisabeth Frauen von Auersperg Wittwen | Geborner Herrin von Scherffenberg, Welche den 24 tag | Augustmonats des 1587. Jahrs in der Ober Österreichischen | Stadt Ens gebohrē Aō 1618. den 2. July, den Hoch, vnd | Wohlgebohrnen Herrn Herrn Georg Jacoben | Freyherrn von Auersperg auff Puchstall, Herrn | Der Herrschafften Waasen, Mainberg an der Pilsach vnd | Seebern an der Thonau, Erb Kamern in Crain | Vnd der Windischen March ec. vermählet. Aō 1649. | Am Pfingstmitwoch nach 31 in Fried und Liebreichen | Ehe Wiewol Ohne Leibs Erben vollbrachten Jahren in | Den Traurigen Wittwen Standt versezet. Aō 1663. | Den 22 July allhier zu Oedenburg von ihrer | Langwürigen Kranckheit**

Selig Befreyet vnd im 76 | Jahr ihres Alters in ihr Ruhgewölblein Hiernächst | Geleget Worden. Bis auff den Tag der Auferstehung | Aller Christglaubigen zum ewigen Leben Amen | — 17. Kisebb, egyszerű emléktábla, német felirattal. Alatta *Molitor J. György* a városi kórház és szegényház vezetője nyugszik, ki is 1825 június 20-án 82 éves korában hunyt el. — 18. A templom falához van támasztva egy összetört kőkereszt, mely felirása szerint az 1818-ban elhalt Mölcker Theresia emlékére állíttatott. — 19. A falra erősített csinos késői renaissance keretű, címertelen tábla ezen felirással: *Dieses Ehrengedechtnuß ist auffgerichtet worden durch die Ehr: Tugendreiche Frau Anna Rosina Mahanin als | Desß Weil: Guten vnd kunstreichen | Ihren Joergen Malhan Bürger vnd Apoteker | alhier nunmehr seel: hinterlassenen Wittib welche beide | liebende Eheleuth der Allmechtige Gott durch den | Zeitlichen Todt mit Schmerzen von einander | geschieden hat welches geschehen den 22 | October Anno 1664. Gott verliche | ihm in den Erden ein sanffte vnt | seelige ruhe Vndt am | ein fröliche auferstehung Im | ewigen leben.* Az alig kibetűzhető cursiv német felirást a teljes elmosódástól egy élébe nőtt, legalább is nyolczvan éves topolyfa védi. — 20. A falba erősített kis ovális kőlapon a *Nagymányai Koller* család a Siebmacherből ismeretes czímere, csinos, izléses faragásban; ez alá ugyancsak a falra van erősítve egy négyszögletes, empire-stylű diszszel ellátott kőtábla, a következő, részben elmosódott felirással: *MONUMENTUM | Hoc | Spectabili ac Mağko (így!) Dno | JOSEPHO KOLLER | S. C. R. A. Maiest Consiliario | annis 42 Superiori Provin | —ciali Commissario | die 23 Februarii 1795 aetatio | anno 73 mortem pie |* Az alsó sor olvashatatlan. — 21. Feszülettel és síró nemtők szobraival ékített, ügyes szobrászra valló, baroque-izlésű homokkő-emlék, a kerítésfal mellé állítva. Felirata: *JOHANN CARL | VOSS VON EHRENFELS | k: k: Feld-Kriegs-Commissaer | und dessen Gattin | ANNA DOROTHEA | geboren | LANIVS | Gründer des hiesigen | Waisenhauses. | 1768. |* — 22. Az előbbihez igen hasonló, bizonyynyal egy kéztől származó emlék, apró betűjű német felirattal, melyből csak annyit lehet kivenni, hogy az a mult század derekán *Sedlmayr András* és neje emlékére állíttatott. — 23. Egy már hiányzó emléknek a 14. sz. alattihoz hasonló diszes kerete. Ennyi sírkő maradt meg a soproni Szent Mihály-templomban és környékén; bizonyynyal nem kis szám, de hogy mennyivel több lehetett egykor, azt gondolhatjuk, ha számításba vesszük, miszerint (Henszlmann adatai szerint) ezelőtt alig huszonöt évvel még a templom körüli falban huszonhét az 1558—1681 közti évekből való s a templomban még két xv—xvi. századi síremlék volt látható. Ezek közül ma már a legrégebnek vagy a Henszlmannál megnevezett *Nagy Tamás*-félének s velük együtt, ki tudja megmondani, minő érdekes sírköveknek *nyoma sincs!* Ez a gyors pusztulás indított arra, hogy a mennyire még lehetséges volt, ezen emlékeket leírjam. Óhajtottam volna néhánynak ábráját is közölni, de mint fentebb is említém, a legtöbbnek mai helyzete lehetetlenné teszi lerajzolását vagy lefotografálását. Szomorú viszonyaink közt azonban még az is nyereségnek tekinthető, ha egyik-másik emlékünknél *nem* nyom nélkül pusztul el.

Varjú Elemér.

IRODALOM.

ZICHY JENŐ GRÓF KAUKÁZUSI ÉS KÖZÉP-ÁZSIAI UTAZASAI.

A magyar faj vándorlása, írta Zichy Jenő gróf. A gyűjtemények leírása, írták dr. Jankó János és dr. Pósta Béla. Budapest, Ranschburg Gusztáv kiadása 1897. 40. I. köt. L. és 322 ll. II. k. 326—613 ll. 150 képes táblával (magyar és franczia szöveggel).

Gr. Zichy Jenő 1895-ben és 1896 elején bejárta a Kaukazust és onnan néprajzi és archæologiai érdekű gyűjteményt hozott haza, e gyűjteményt a n. múzeumnak ajándékozta és kérésére a n. múzeumnak két tisztviselője dr. Jankó János és dr. Pósta Béla vállalkoztak, mindegyik a saját szakmájába vágó tárgyak leírására. Így keletkezett, aránylag rövid idő alatt, a jelen diszes munka.

Az egész munkához gr. Zichy Jenő írt egy terjedelmesebb bevezetést a magyar faj vándorlásáról. Nem tartozik itt reánk ez értekezésről véleményt mondani, mert a kutató nem indul archæologiai nyomokon, hanem véleményére a historiából, nyelvészet és néprajzból veszi indokait. Mikép lehet a magyarok őskorának földerítésére, esetleg archæologiai adatokat gyűjteni, azt röviden elmondta egy alkalommal e folyóirat szerkesztője,* fölösleges volna az ott mondottakat itt ismételni.

Gr. Zichy néprajzi gyűjteménye 359 fényképet és nagyszámú eredeti kaukázusi tárgyat ölel át. Ezekről dr. Jankó, miután az oroszországi néprajzi múzeumokat fölkereste, azt jelenti ki, hogy az orosz gyűjtemények mellett is teljesen számottevő jelentékeny gyűjteményt alkotnak.

E gyűjtemény csakugyan megérdemelte a részletes leírást és azt a 120 szép képes táblát, melyen dr. Jankó azt bemutatja. Indokoltnak tartjuk továbbá, hogy dr. Jankó bevezetőleg a Kaukazus összes népeiről szól, sőt a Kaukazusra vonatkozó gazdag néprajzi irodalomról is számot ad.

Nem hivatásunk a terjedelmes munkáról érdemleges véleményt mondani, de minden hazai archæologusnak melegen ajánljuk a jól írt tanulmány elolvasását, mert abban, kivált ott, a hol szerző az ötvösműveket, a fegyvereket, és a lószerszámféléket ismerteti, jóformán minden lépten-nyomon fognak szaktársaink oly jelenségekre akadni, melyek hazai földünk archæologiai leleteire is tanulságosak.

Még fontosabb reánk nézve a munka második része, melyben dr. Pósta Béla a gróf úr által beszerzett régiségekről ad részletes leírást.

* Gróf Zichy Jenő újabb expedíciója Arch. Ért. 1897. XVII. 283—284.

A bevezetésben Virchow és Chantre műveivel foglalkozik szerző, azután ismerteti a kisebb értekezéseket, melyek kaukazusi régiségekről megjelentek, majd áttér magukra a különböző emlékcsoportokra, szól a kaukazusi dolmenekről és czölöpös telepekről, foglalkozik a Kaukazus szerepével az őskori bányászatban és szóba hozza az autimonium szereplésének kérdését az őskori bronzok előállításában. A kaukazusi bronzkorról azt a véleményét nyilvánítja, hogy abból nem indulhatott ki az európai bronzműveltség, sőt hogy az maga is kezdetleges importnak köszöni keletkezését. Ezután terjedelmes ismertetés következik a hetvenes évek óta föl kutatott vaskori sírmezőkről, melyek többnyire az erdélyi születésű Bayern buzgó munkássága következtében nyíltak meg.

Az oszettek földjén, Georgiában és Armeniában nagy számmal akadtak a vaskor kezdetéről való és későbbi vaskorbéli temetők, melyek közül a Szamthavro, Kazbek, Kisszlovodszk, Gori, Redkin Lager környékén és Kobanban kiaknázott sírok emelkedtek európai hirre és töltötték meg az európai múzeumokat értékes leleteikkel. E régiségekről szerző beható jellemzést közöl. Ama műveltség jelenségei két szomszédos körre vezethetők vissza, egyik a délnyugoti közép-tengeri, a másik az éjszakkeletre eső uraltáji, mely a Kaukazusban érintkezett. A kaukazusi vaskornak nem is formáinak eredetiségében van a főérdeke, hanem abban, hogy a Kaukazus rejtett völgyei e formákat igen sokáig megővták.

Az emlékek más csoportja a görög történeti kor hatását mutatja, egy későbbi csoport a római ipar termékeiből alakul, és végül különválnak azok a leletek, melyek a régibb középkorból valók, melyek rokonságot mutatnak a germán népvándorlási kor emlékeivel, a turáni a sassanida és későbbi samanida ízléssel.

Végül vannak a Kaukazus éjszaki vidékein kurganok és előfordulnak u. n. Kamenaja baba, kőszobrok, melyekről szerző úgy vélekedik, hogy uraltáji népeknek tulajdonítandók.

Magát a munkáját szerző négy szakaszra osztja. Az első szakaszban a Zichy-féle gyűjtemény osztályozását kapjuk, a második, legterjedelmesebb, a gyűjtemény egyes tárgyainak részletes leírását tartalmazza, a harmadikban szerző fejtegeti a gyűjtemény viszonyát a magyarföldi leletekhez, végül a negyedikben a gr. Zichy néprajzi gyűjteményéből egyes tanulságokat von le archæologiai tárgyak magyarázatára.

A gyűjtemény alkalmi vételekből keletkezett, egy részét szórványos leletek teszik (I—XI. tábla), másik része a Kabard földről való és hg. Urusbiev Izmael gyűjteményéből származik (XII—XXVII. tábla). Ebben a gyűjteményben vannak leletek, melyek a hallstatti, a skytha, a Latène, a görög s római s végül a korai középkorból származnak, vagy legalább is e kor ízlése kimutatható rajtuk. Miután a tárgyak nem rendszeres ásatásokból erednek, szerző analógiák alapján csoportosítja.

Eredetieken kívül hozott gróf Zichy néhány gipszmásolatot és fényképet, ezeket is pontosan leírja szerző a második szakaszban, mely egészben 2228 tárgy leírását tartalmazza. E terjedelmes munka értékét nagyban emelik a szerző

fölügyelete alatt készült hű rajzok, melyeket a szöveg közé sorolt táblákon veszünk. A ki e táblákat s a hozzá tartozó leírásokat kénytelen volt sűrűbben használni, meggyőződhetett arról, hogy nem volt czélszerű a táblákat a szöveg közé rakni, helyesebb lett volna azokat a kötet végén egyesíteni és sajnosan nélkülözünk a táblákhoz egy mutatót, mely szerint a táblákon előforduló tárgyak leírásait a szövegben könnyen megtalálhatnók.

Az egész kötet súlypontja a harmadik és negyedik szakaszban van. A harmadikban végig megyen szerző még egyszer az egész Zichy-gyűjteményen és keresi a rokonságokat a különböző korokbeli kaukazusi és magyarföldi leletek között. Ez igen hasznos munka, mert így a két terület emlékei sok tekintetben világosságot derítenek egymásra. Csak azt kell sajnálnunk, hogy a gyűjtemény épen arra a korra legszegényebb, mely bennünket leginkább érdekel, az ősmagyar műveltség korára

Az összehasonlító tanulmány eredményét négy pontban foglalja össze a szerző (554. l.). Kezdődik a párhuzamosság a réz szerszámoknál, találhatók a bronzkori maradványok közt itt és ott oly formák, melyeknek rokonságai az ázsiai bronzkor felé vezetnek, de Nyugot-Enrópában nem fordulnak elő, a magyarföldi skytha-csoportra sűrűek az analógiák a Kaukaszban és a Kr. utáni századokban állandó a párhuzamosság. Szerző nem éri be a hasznos tanúságok megállapításával, hanem föltár egy széles keretű képet, melyben kisebb nagyobb valószínűséggel bíró hypothesisek segítségével a prähistorikus néprajz, chronologia és archæologia adatait összhangzatos egészszé kívánja egybefoglalni.

Kiinduló pontja, hogy az áriai őshazája Éjszak-Európa, a honnan azok már a kőkorbán terjeszkedtek hazánk vidékeire, a fémek korának kezdetén pedig keletfelől a turániak is jöttek tájaink felé. Szerző úgy sejtí, hogy a turániak tömeges megtelepedése Olaszország felé szorította az italikusokat és azt véli, hogy a bronzkorbán dívó halottégetés a turáni faj szokása gyanánt honosult meg. Lovas nép bevándorlása mellett tanuskodnék a sok lószerszám is, mely bronzkori leleteinkben is előfordúl.

A turániak e nyugotfelé való vándorlását egykorúnak tartja a szumirakkad, elnevezésben némelyek szerint rejlő uralaltájiságnak délre való törekvésével és államalapításával és az államalapításra vonatkoztatja Justinus ismeretes adatát a skythák Elő-Ázsiába való benyomulásáról. Ennek az eseménynek a kora összevágna Montelius számításával, mely szerint a bronzkor kezdete a xv. századra Kr. e. tehető.

A turániak ez időtájt hazánkban is alapítottak államokat, a miről a hazai «ördögárkok» láncolatai tanuskodnának.

Az első vaskori műveltség melyet hallstattinak szoktunk nevezni, az alpesi vidék s a Kaukasz felől éri hazánkat; hazánk nyugoti vidékén erősebben mutatkozik az ország keleti részén kevésbé. Az ország nyugoti részét akkor illyr törzsök bírták, melyeket uralaltáji eredetűeknek vél a szerző.

Kissé homályos, a hogy a szerző a rajnamenti La Tène ízlés keletkezését is turáni árammal hozza kapcsolatba és nem elég világos szerző fölfogása a geták származásáról és szerepléséről hazánkban. Ha jól értettük, szerinte ez is

turáni faj mint a siginnek és agathyrsek és az ő birodalmuk «a bronzkorban keletkezett s az első vaskorban is virágzott». Mind a három név pedig «hazánk első fémkori lakosságának leszármazóit takarja s egyértelmű azzal, a mit a Balkánon az illyr alatt értenek».

Szerző ezután a történeti korban a XIII. századig terjedőleg hazánk területére éjszak- és keletfelől érkezett népáramokról pontos áttekintést nyújt és végül még egyszer jelzi a magyarhoni és a kaukazusi régiségek egyes csoportjaiban tapasztalható párhuzamosságot s e tanulmányát azzal az óvatos nyilatkozattal zárja be, hogy még nem tudunk iparművészetileg pontos különbséget tenni a tisztán germán s a tisztán turáni elemek között.

Különben a korszakok ethnikai jellemzéséről sem hiszi szerző, hogy «az minden ízében egyformán pontos», a miért ezúttal nem vonjuk a tanulmányt szorosabb bírálat alá, de ajánljuk szaktársaink figyelmébe és reméljük, hogy minden oldalú bírálata üdvös eszmecsere fog alkalmul szolgálni.

A negyedik, egyúttal a nagy munka utolsó szakaszában a szerző a Zichy-gyűjtemény néprajzi tárgyait is tanulmányozza és reá utal a Kaukazusban a mai napig fönmaradt némely ősrégi idomokra, technikai ügyességekre és mustrákra. Egy festett edény (XCII 1. 6.) szerinte föntartotta a régi görög edényfestést, néhány pipa (LV. 6. és 17) a római terra sigillata modorában készült, hasonlóképp némely modern korszokban római mintákra ismer, sőt a fémedények is antik formákat őriztek meg. Még több érintkezési pont van az ékszerek idomaiban és díszítésében a régibb középkor s a jelenkor készítményeinél. Ezután a Kaukazusból származó néhány töredékből kúnsági nyereg segítségével egy régi nyeregformát reconstruál és modern kaukazusi lószerszámok egyes alkatrészei alapján a régibb hazai középkor sirjaiból előkerült ismeretlen rendeltetésű ékszerrészleteknek adja a magyarázatát.

A kötetet e becses eredmények után szerző egy megjegyzéssel fejezi be, melyhez mi is szívesen hozzájárulunk: hogy gróf Zichy Jenő igen hasznos munkát teljesített a mikor két első oroszországi «szemleútja»-ból e gyűjteményt haza hozta és nemzetének ajándékozta. Ebbeli nagy érdemét tetézte azzal, hogy módot nyújtott arra, hogy a gyűjteményről már igen rövid idő múlva megjelenhetett e két díszes és igen tartalmas kötet, melyekért rajta kívül a két szerzőt is illeti dicséret és elismerés.

mp.

DIE NEOLITHISCHE STATION VON BUTMIR. II. Theil (Schlussband) Ausgrabungen in den Jahren 1894—1896. Bericht von Fr. Fiala. Vorwort von M. Hoernes. Egy alaprajz, 19 képes tábla és 47 ábra a szövegben 47 l. folio. Bécs 1898. A. Holzhausen.

E folyóiratban az olvasók többször értesültek a butmiri újabb kőkori telepről, mely 1893-ban tűnt föl először és épúgy bámulatos gazdagságával, mint leleteinek érdekes voltával az egész szakvilág figyelmét magára vonta. Nyomában az ásatások első évi folyama után megjelent a leletek első szakértő ismeretése; azóta 1894-től 1896-ig az egész lelőhelyet kiaknázták és a főnczimzett munkában époly díszes kiállítású kötetben, a milyen az első volt, vesszük az utóbbi három évben előkerült leletek hű képeit és leírását. Az ásatás ered-

ményeit világos áttekintésben összefoglalja M. Hoernes, az ásatási jelentés s a tárgyak leírása még részben Radimsky, nagyobbára azonban Fiala tollából ered. E két utóbbi érdemes kutatót a tudomány nagy kárára az utóbbi években hirtelen halál kiragadta eredményes munkásságuk köréből és mindkettőnek mintegy hatyúdalát vesszük e kötet lapjain.

A mit már az első évi ásatás kiderített, hogy e helyütt egy tiszta neolithkori telep maradványai vannak előttünk, azt az utóbbi három év kutatásai is igazolták. A legparányibb darab fém sem került elé. Most is, mint azelőtt hihetetlen mennyiségű kőszerszám és nagy mennyiségű jellemző neolithkori cserép semmi kétséget sem engedett a telep kőkori volta iránt.

A cseréptárgyak összegezése 2362 darabot tesz ki. Ezek közt legbecsesebb az ősi plasztika kísérletei gyanánt 91 db agyagbálvány, kilencz állatidom és nyolcz dombormű, mely emberi arcot mutat.

A kőszerszámok mennyisége épenséggel 26302 db volt, melyek közt vannak kések, fűrészek, vakarók, árok, ékek, nyílcsúcsok, lándzsák, vésők, balták, kalapácsok, bunkók, szerszámkövek, csiszolók, őrlőkövek s egyebek.

Csontszerszám csak kettő volt. Emberi csontokat nem leltek, állati csontok nagyobb számmal kerültek elé, legtöbb volt köztük a négylábú vad- és háziállat csontja. Az egész terület, melyen az ásó ily gazdag aratással munkálkodott 5305 m²-nyi terjedelmű és e területen a culturréteg 2·5—1 méternyi vastagságú volt. A culturréteg alatti altalajban meglették a munkások lakóházainak a gödreit is. Egészben 89 ily gödröt állapítottak meg, melynek pontos helyrajzát és leírását kapjuk most. A telephez tartozó temetőt eddig még nem sikerült megtalálni.

Hoernes az ő bevezetésében leginkább az érdekes bálványokkal és edénydiszítésekkel foglalkozik. Nézete szerint ezek helyben készültek és rokonságuk a mykenei ízléssel onnan származnék, hogy délről érkezett vándorművészek telepedtek meg Butmirban és ezek példájára dolgoztak a kevésbé ügyes belöldi agyagművesek. Sem Hoernes, sem Fiala nem terjeszkednek ki a kőkori műveltség egész körére, melyben Butmir nem áll elszigetelten. Fiala meghalt, mielőtt a fontos telep leleteit a középeurópai egyéb analógiákkal összehasonlíthatta és ez alapon az általános tudományos eredményt megvonhatta volna. Ez a munka tehát csak ezután fog megtörténni, szorgalmas szaktársak már neki fogtak és Tordos, az alsó-dunai Kubin vidéke, Szlavonia keleti csücske bőven szolgáltatják Butmirhoz az analógiákat és hazánkban, úgy mint hazánkban kívül az analog leletek napról-napra gyarapodnak. Az összehasonlító tanulmányokra, melyek e gazdag kútffő alapján megindultak, a Butmirról szóló két diszes kötet mint egyik alapl munka mindenkor meg fogja tartani fontosságát. Végül olvasóink könnyen kitalálják, hogy kinek köszönhető a butmiri ásatások végzése és kinek tartozik a tudomány hálával, hogy a Butmirról ezen mindenkép mintaszerű kiadvány létrejött; annak a férfiúnak, a ki Bosznia kormányzása élén ezer dolga közepette az archæologia ügyét is helyes ítéllettel, őszinte rokonszenvvel és lankadatlan erélyvel istápolja.

h.

SALOMON REINACH, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*. Tome II. volume I. Prix. 5 francs. Paris 1897. A minap ismertettem* első kötetet hamar követte a második. Az első kötet a Clarac-féle ritka munkának kézikönyvben való reproductiója, míg a második kötet oly óklasszikus szobor műveket csoportosít egy alkalmas kötetben, melyek Clarac-nál még nem fordultak elő. A II. kötet ezen első részében 6693 szobrászati emlék képét teszi közzé. Előszavában kimentí magát, hogy bármennyire iparkodott is az egyes alakoknak egyforma nagyságot adni, az nem sikerült neki. A csoportosítás tökéletességét sem vindikálja magának, de ezen egyrészt egy teljes index, másrészt az a körülmény van hivatva segíteni, hogy az egyes szoborműveknek külön-külön cliché-jük van és azért ezek helyét az egyes képes táblákon újabb kiadásnál tetszés szerint változtathatja. A mint a második kötet második részével is készen lesz, a további kutatások eredményét 100—100 képpel a «Revue Archéologique»-ben fogja közölni és minden ezredik képnél egy újabb pótló kötetet fog kiadni, mely ezen «Répertoire» kiegészítésül fog szolgálni. Jegyzetben közzéteszi azon szobrok lajstromát, melyekről még nem tudott reproductiókat szerezni és kéri az illető gyűjtemények vagy egyes darabok tulajdonosait, hogy az ily képeket a teljesség iránt való tekintetből meg ne tagadják tőle. A bronz-szobrokat egyszerű B. betűvel jelzi, a többi mind márványból való. A mely alaknál nincs kitéve, hogy «grand bronze», ott mindig kis bronz-szobrocskát kell érteni; de minden egyes darabnál a szobormű pontos méreteit kitenni, annyi ezer tételnél lehetetlen volna. Reinach joggal mondja, hogy *Arndt* és a berlini «Archæologisches Institut» publicatioi nem oly hasznosak, mint az övéi. Ezek a kiadványok csak a szoborművek stylusát tüntetik fel, holott Reinach fősúlyt a *motívumokra* fektet. Szerzőnk szükségesnek találja először az összes ókori szoborművek classificációját és csak azután tartja indokoltnak egy «Corpus statuarum» kritikus kiadását. *Arndt* maga is beismeri, hogy korai volt az ő vállalkozása és szükségesnek találja sok képének a javított kiadását. Reinach ebben a kötetben a következő csoportokat közli: Zeus, Poseidon, Asklépios, Hephaistos, a személyesített folyamok, Silvanus, Silenos, Pan, Priapos, Apollo, Dioskurok, Helios, Dionysos, Satyr, Hermes, Hermaphroditos, Ares, Herakles, Demeter, Hera, Abundantia, Fortuna, Epona, Cybele, Athena, Hygiæa, Múzsák, Artemis, Amazonok, Aphrodite, Nike, Menadok, tánczoló nők, Nymphák, Nereidák, Tritonok, Leda. Ezek 416 lapot töltenek be. Igéri, hogy ha ezeket egy másik részben 778 lapig kiegészítette, akkor külön vastag kötetben hozza a festett edényeken levő mythologiai alakokat és végre 500 ókori kép reproductióit. Felsorolja külön lajstromban azokat a műveket és folyóiratokat, melyekből adatait összeszedte. Es itt kell a jeles munka ellen részünkről egy jogos kifogást tennünk, hogy hazai múzeumainkban levő ilyen mű emlékek közül csak azokról van tudomása, melyek a bécsi «Archæol. Epigr. Mittheilungen»-ben jelentek meg. Pedig az «Arch. Értesítő» francia tartalomjegyzékkel is jelenik meg; azon is eligazodhatott volna.** *Dr. Récsey.*

* Arch. Ért. 1897. 443.

** Végül megköszöni azon francia, angol és német íróknak ismertetéseit, kik I. kötetét ajánlották és tán a legmelegebb ajánlatot, a Furtwänglerét, nem ismeri. R.

KRAUS FRANZ XAVER: *Geschichte der christlichen Kunst*. I. kötet, második rész.* 231. ábrával. Freiburg. Breisgauban. Herder-féle könyvkiadási vállalat 1896. (321—621). A nagyszabású mű első kötetének második részében egy szakavatott mester vezetése alatt kísérik a keresztény művészet átmenetét a sötétségből a világosságba, földalatti árnyékszerű létéből a katakombák és sepulchrális ábrázolások világában merész és mindinkább hatalmasabb alkotásaihoz a bazilikák falain és homlokzatain, valamint a könyvfestészet remekműveihez és az ötvösművészet és szövészet műalkotásaihoz. Mindinkább távolodunk a legrégebb keresztény műalkotások korától, melyet annyszor tárgyaltak már összefoglaló és részletekbe mélyedő művekben és a mely korszak ennél fogva kevésbé szorúl újabb átkutatásra. A gazdag soknyelvű irodalmakban szétszórótt problémák egész világának egyesítéséről volt szó, a nagy művészetek emlékeinek mint az építészet, mozaik- és könyvfestészet remekeinek beláthatatlan sorozatának gyűjtéséről, eltekintve a kisebb művészetek termékeinek gazdag változatosságától, és azoknak általánosabb szempontokból való tárgyalásáról, a mi kemény tudományos próbát, egyúttal a gyűjtő és feldolgozótól izlést és műtörténeti ítélet is követel. A számos nyelvre a legkülönbözőbb országok csaknem áttekinthetetlen színhelyére szétszórótt anyag itt összefoglaló tárgyalásra talált, a mely nem mellőz semminemű kiválóbb műemléket és a mely minden fontosabb kérdés tárgyalásánál utal a legmegbízhatóbb források gazdag sorozatára. Mindenütt látjuk, hogy szerzőnk maguknak a műemlékeknek szemlélésétől és az idevágó irodalom teljes ismeretétől van eltelve és vezéreltetve, oly annyira, hogy a munka sehol sem teszi a pusztá compilatio vagy utánbeszélés benyomását, hanem mindenütt látszik a föladatok fölötti teljes uralom, önálló összefoglalás és a korábbi kutatások befejezése. A keresztény műtörténet nagymesterei, az egész korokat összefoglaló előmunkálatok valamint a világon szétszórótt szakfolyóiratok egyes részletes tanulmányai a jegyzetekben felhozott irodalmi útmutatásokban kellő és kimerítő figyelemben részesülnek. A vélemények eltérésének küzdelmében szerzőnk nemcsak mint rendező és világosságot terjesztő tudósító vesz részt, hanem mint döntő ítélőbíró. És habár a részletes kutatás sohasem pihenő fejlődése ilyen nemű összefoglaló művet egészben vagy legalább is részben hamar elavulttá tesz, a mi a dolog természetében is rejlik, úgy mégis előre mondhatjuk, hogy eme tudós és önálló mű huzamosabb ideig fog irányadó lenni a tudomány ezen ágában.

A második rész magva a hatodik könyvben van, mely a 383. oldaltól a 477. oldalig a negyedik, ötödik és hatodik századnak, valamint az ó-keresztény mozaik és könyvfestészet művészeteinek képcykusait tárgyalja. Belső összefüggésben ezen szakasszal van a hetedik, a mely az iparművészettel foglalkozik, melynek alkotásai a hatodik könyvben kiemelt alap gondolat bélyegét hordják magukon. Itt nem úgy állunk, mint a katakombák művészetében egy talányszerű, választásában és összeállításában teljesen találgatásokon nyugvó, az irodalmi feljegyzés fénysugarát teljesen nélkülöző képkörrel szemben, az irodalom számos helye felvilágosít az ábrázolások értelme és a tárgyak kiválasztásának okáról és ama törekvésekről, mely főleg az ó- és új testamentum typologikus egymásmellé állításában megnyilvánul. Ez a festett concordia veteris et novi testamenti, a mely később a biblia pauperumban uralkodik, kulcsot adnak ama képkörök magyarázatára, a melyek a mozaikok, a miniatürfestmé-

* Az első rész ismertetését lásd Arch. Ért. 1896.

nyek, elefántcsont és fadarabokban megnyilvánulnak. A tényt, hogy a művészek tárgyaik megválasztásában tudós vezetés behatása alatt állottak, eme korai évszázadok irodalmi maradványaiban biztosan lehet kimutatni, és nem fér hozzá kétség, mint a katakombák és sarkophágok képkörének megválasztása esetén. Eme egybeállítás legrégibb és egykor legszebb emléke, a Romában levő Via Nomentaná-n álló S. Costanza boltozatának mozaik-cyklosa, mely 354. és 360. közt készült, fájdalom, az 1620-iki év vandalismusa folytán, a mikor Villars kardinális az akkor még teljes díszben fennálló mozaikokat leverette és stucco által helyettesítette, teljesen elpusztult. Itt történt legelőször, hogy ó- és új-testamentumi jeleneteket tervszerűen egybeállítottak, sőt itt De Rossi véleménye szerint tizenkét-tizenkét megfelelő jelenet volt a legnagyobb gonddal kiválasztva és egymás mellé állítva.

Sőt, ha a már 307-ben elhunyt szent Ambrus distichonjai, melyek a Milánóban levő bazilikájának falfestményeiről szólnak, valódiságra tarthatnak igényt, akkor itt eme ciklusok még gazdagabb egymás mellé állítása volt tapasztalható, mivel hogy 17 ó-testamentumi kép esik négy új-testamentumi képre és a versek bizonyára az egykor részletesebb költeménynek (386. l.) csak töredékei. Ugyanazon időből bírjuk még a Dittocheumban, Aurelius Prudentius Clemens spanyol költő 49 tetrastichonjaiban, kinek költeményei 401—405 körül keletkeztek, az első szegénybibliát, illetve az első utasítást az ó- és új-testamentumból veendő kép-ciklus készítésére, vagy a feliratok gyűjteményét tituli név alatt, melyek ezen képek alá teendők. Itt 24 kép vétetett az ó-testamentumból, 49 pedig az új-testamentumból. Prudentius szerzőségét ugyan kétségbe vonták, de a versek hitelességét még nem vetették el. Bizonyos azonban, a mi már a két kép-ciklus számának egyenlőtlenségéből is folyik, hogy itt typologikus egymás mellé való állításról és keresztülvitt concordantiáról nem lehet szó. A két testamentum határozottan kiemelt párhuzamosságát a nolai püspök Paulinus műalkotásaiban észlelhetjük legelőször. (410—31.) Ő saját bazilikája számára, melyet Felix vértanu emlékére emelt és a *Fundi*-ban épült templom és ama templomi építkezések számára, melyeket barátja Sulpicius Severus *Primuliacumban* Aquitaniában emelt, adta meg a képdiszítések tervezeteit és ama feliratokat is, melyek a képek alá helyezendők, úgy hogy levelei és versei ezáltal műtörténeti forrássá váltak. Harminczkettedik epistolájában közölt titulusa nyomatékosan kiemeli a két testamentum párhuzamosságát ezen versekben:

Az egyház testamentumaihoz hasonlóan kétszeres a csarnok,
Az üdv forrása azonban mindkettő
A régi törvény megerősíti az újat, a mi amaszt eltölti,
Reményt nyújt az ó, hitet szül az új.

Épügy mondja a X. Carmenben L. Felixről:

est enim pariter decus utile nobis
in veteri novitas, atque in novitate vetustas,

oly gondolat, mely Szt. Ágoston egyik tételét illusztrálja (In Ex. eap 73.): In veteri testamento novum latet, in novo vetus patet. (p. 395. 1. jegyzet). Ezen ciklusok egyes képeinek párhuzamos voltának teljes keresztülvitelét nyújtja Elpidius Rusticus diaconusnak, a gótok királyának Nagy Theodorichnak udvari orvosának (megh. Spalatoban 533-ban) 24 tristichonból álló költeménye. Vannak ugyan egyes jogos kételyek Elpidius szerzősége ellen, de a költemény maga megbecsülhetetlen kútforrása lesz majd a műtörténetnek annyival is in-

kább, mivel maguk a művészeti termékek is bizonyítják a költemény által keresztülvitt egymás mellé állítást.

Ha a műemlékek nagy része, a melyeken ezen gondolat jutott kifejezésre, az emberek vandalismusának és az idő vasfogának esett áldozatul, mégis elegendő műemlék maradt meg, mely e párhuzamosságról tanuskodik. Ezekhez tartoznak első sorban S. Sabina templom szárnyajtai az Aventinuson, a melyek cypressus fából készült faragványaikkal az ó-keresztény művészetnek remekei, a mint ezt legelőször De Rossi kimutatta (p. 494—8.). Ezekhez csatlakozik még a sokat csodált ládácska: a bresciai «lipsanoteca» továbbá az 556-ban elhunyt Maximianus püspök széke, kathedrája a ravennai domsekrestyében, melyekkel újabb időben behatóan foglalkozott *Stulfauth* és *Braun* Edmund.*

Hogy mily egyenlő mértékben terjedt ezen typologia észak és dél felé, bizonyítja Beda közlése, mely szerint Weremouth és Jarow apátja (678—84. körül) a kolostorok és templomok képekkel való diszítésére oly mintát és teljes «Concordia veteris et novi testamenti-t hozott Rómából Jarowba (p. 472), mint az Achmim-Panopolis ó-kopt sírjaiból előkerült pallium a textilművészettel előállított kép-cyklausaival a testamentumokból (p. 536.). A Kaukaszus országaiból értesülünk, hogy Ani templomában még vagy ötven évvel ezelőtt egy fresko-cyclus volt látható az ó- és új-testamentumból, egy utolsó visszhangja a fejlődött és mindenfelé elterjedt Concordia veteris et novi testamenti-nek (p. 586.).

Az irodalomból ismert és megmaradt műemlékeknek kimerítő áttekintése, nevezetesen a szőnyeg- és fal-festészet, mozaikok, miniaturók, liturgiai edények és ruhák, egyházi kisművészet emlékeinek felsorolása befejezi a korai középkor műemlékeinek kép-cyklausaik tárgyalását. Hogy milyen szoros az összefüggés ezen különböző művészeti ágak közt és hogy mily módon gazdagodik a kisművészet a nagyművészetektől kölcsönzött eszmékből, azt két példával akarom megvilágítani. A híres mozaikkép, a S. Cosma e Damiano apsisképe, melyet IV. Felix pápa (526—30.) készíttetett, a mely alsó körén Isten bárányát, a dombon négy paradicsomi folyóval és az apostolokat tizenkét Jeruzsalem és Betlehem kapuiból kivonuló juhok képével jelképezi, (p. 419. ábra 326.) ismétlődik a vatikáni könyvtár aranykelyhén, a melyen tekintettel a hely szűk voltára, a jelenet felényire kisebbitettnek látszik, míg a jelenet lényege ama mestermű látszatát kelti (p. 480. fig. 356.) Épügy megismerem újra a S. Apollinare Nuovo híres mozaikját Ravennában, az úrvacsorát (p. 435. fig. 333.) a Codex Rossanensis egyik miniaturjében, ama görög kéziratban, mely 188 biborszínű pergamenlapon tartalmazza Máté és Márkus evangéliumait arany és ezüst kezdőbetűkkel a VI. századból, melyet O. Gebhardt és A. Harnack tettek közzé 1880-ban, miután 1879-ben véletlenül reá akadtak (p. 466. fig. 349.).

Igen fontos a kilenczedik könyv, (p. 538—90.). Ebben szerző meglehetősen röviden tárgyalja a byzanti művészetet. A byzanti művészet kérdésében végső ítélet még nem lehetséges, az még felvilágosításra és nagyobb szerű kutatásra vár, de szerző kellő megfontolással mérlegeli az eddig felhozott véleményeket és kivált Kondakoff, Strzygowski és más szakférfiak érveléseit összefoglalja, a miért ez a fejezet is különös értékkel bír. Jellemző képpróbák szemünk elé hozzák a byzanti architektura, mozaik, miniaturefestészet, elefántcsontfaragás,

* «Mittheilungen aus dem germanischen Nationalmuseum» 1895-iki kötetében (25—340).

kömetzés, bronzöntés, ötvösművészet, zománcozás és textilipar remek alkotásait.

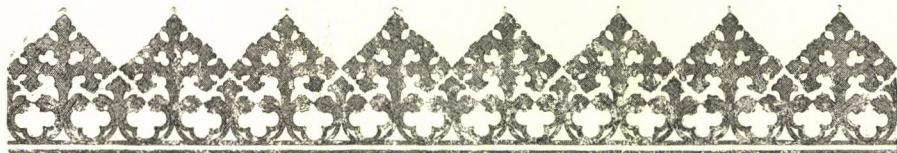
A tizedik könyv gyors átpillantást nyújt az északi népek művészetének készleteiről. Az «Attila kincs»-től kezdve szerzőnk megbeszéli a gótok és longobárdok művészetét, a gallo-frank munkát, a merovingi plasztikát, a német és különösen az ír egyházi művészetet, a melyet áttekinthető példákkal szóban és képben illusztrál. A benczések érdemeinek rövid méltatása a nyugoti művészet körül bezárja a gazdag művet.

A correctura gondossága által is kiváló műben két nagyobb hiba ötlött szemembe. A 395. oldalon Nolából való Paulinustól származó tituli közt, melyek a pentateuchusból vett képcsoportok magyarázására szolgálnak, felemlítetik egy «Amalek áldozata» cím alatt útván I. Mos. 26. 15-re. Itt az elnevezés és a citatum alkalmasint hibás írásból fakadt. Az 586. oldalon szerzőnk tévedésnek lett áldozata. Azt mondja u. i. itt szerzőnk, hogy a Damaszkusban levő Ibn Batutah Walid-mecsetet byzanci művészek díszítették értékes incrustatiókkal és mozaik-képekkel; ha ez nem keletkezett abból mint: az Ibn Batutah által *leírt* Walid-mecset, akkor ez csak a meg nem nevezett forrás félreértése, a mely által a híres arab író Ibn Batutah a híres Damaszkusban levő Omajada-mecset szépítőjévé vált. Most a hatodik Omajada khalifa Welid Ibn Abd-et-Melik csodaműve fájdalom leégett. Ama hírt, melyet ugyanott hoz szerzőnk, mely szerint Welid atyja, Abd-el-Melik egy jeruzsálemi mecsetet feldíszített a Mohamed-féle paradicsom és pokol képeivel, még kritikailag meg kell vizsgálni.

A mű világos nyelvét csak itt-ott zavarja egy-egy nehezebben érthető vagy hibás mondat. Így pl. a 458. oldalon (harmadik sor lentől számítva): Kondakoff zieht daraus den Schluss, dass auch die Wiener Genesis ihren Ursprung in Byzanz habe, und dass das Auftreten dieser Art von Renaissance antiken Geistes in der Buchmalerei auf die Neugründung von Constantinopel und das dadurch bedingte Wiederaufleben des antik-griechischen Geistes *herbeigeführt* sei. E helyett alkalmasint olvasandó «*zurück zu führen* sei.» Épúgy p. 543, 1. sor «dass es schwer ist, etwas Differmeres und Gröberes zu begegnen» alkalmasint sajtóhiba. Ép úgy p. 576., 8. sorban alulról Strassenreuter helyett Strassenreute(re)r olvasandó. P. 587. 1. sorban egy mondat ekkép hangzik: Williger war das Joch des Byzantinismus von den Russen auf sich genommen Worelen. P. 620. 15. sorban dankte helyett dankten olvasandó.

Ha tekintetbe vesszük szerzőnknek sokoldalú működését, a ki csak a minap megajándékozott bennünket egy nagyobb munkával, mely Danteról szól, akkor nem eléggé csodálkozhatunk a keresztény műtörténet gyors megjelenésén. Vajha a teremő szellem e nagy mű újabb kiadásaiban abban a helyzetben volna, hogy a részletes kutatásnak, mely bámulatosan halad ezen a téren, újabb eredményeit is kellőképen felhasználhatná.

Dr. Kaufmann Dávid.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében dicsőült Erzsébet királyné emlékének szentelt gyász-ülést tartott, melyen jelen voltak: báró Nyári Jenő elnökle alatt Forster Gyula másodelnök, Ráth György, dr. Boncz Ödön, Kunvári Fülöp, Halaváts Gyula, Nagy Géza, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Finály Gábor, Varju Elemér, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, emelkedett szellemű beszédben méltatta a dicsőült királyné emlékét s végül indítványozta, hogy a társulat mélyen érzett gyászának jegyzőkönyvileg adjon kifejezést; fél éven át kiadványait gyászjelvényekkel lássa el s végül a m. kir. kormány útján Ő császári és apostoli királyi Felségéhez részvétíratot intézzon.

A társulat ezen beszédet és előterjesztést mély megilletődéssel felállva hallgatta végig, az abban foglaltakat egyhangulag határozattá emeli s midőn ekként dicsőült királynénk emlékét jegyzőkönyvében is megörökíti, egyúttal a szükséges intézkedések megtételével az elnökséget bizza meg.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Ráth György és dr. Boncz Ödön választmányi tagokat kérván föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA az 1898. év II. negyedében. Nyír községből (Bars m.) átfúrt csonka kőbaltát adott ajándékba Mandeisz Ferencz.

Egy Gellérthegyi barlangból származik egy őskori csonka kőfejsze másodszori átfurás nyomaival, Szubotinovics György ajándéka.

Őskori rézvéső és bronzkard töredéke, vétel kereskedőtől; ugyancsak kereskedőtől állítólag Békás-Megyerről származó rézvésőt és rézcsákányt szereztünk.

Őskori orsót a szent-endrei szigetről ajándékozott Császár Árpád.

Őskori rovátkos aranykarikát állítólag Nagy-Bányáról vétel útján szereztünk.

Bogojeváról (Bács m.) ajándékol küldött főt. Cziráky Gyula őskori cserepeket. — Szanádról (Torontál m.) Kálmán Gyula küldött cserepeket.

Őskori tömör aranykarpereczet, bronzsarlót és bronzgyűrűt Muzsnáról (Udvarhelyszék) hivatalos uton váltottunk be. Állítólag Mármaros-Szigetről való őskori láncszemeket (súlyuk 20 gr.) vétel útján szereztünk.

Magyar-Valkóról (Kolos m.) származó négyélű, nyílt végű aranykarikát hivatalos uton váltottunk meg.

Őskori bronzleletet küldött ajándékba Esztergomból főt. Rózsa Vital úr.

B. Nyáry Jenő nógrádmegyei régiséggyűjteményét a kormány rendkívüli segélylyel vette meg a tulajdonostól.

Egy La Tène (?) izlésű kardot egy római bronzéremmel vétel után szereztünk Szombathelyről.

Regölyi (Tolna m.) bronzfibulát ajándékba kaptunk. — Más bronzfibulát ismeretlen helyről vétel után szereztünk.

Pécskáról Sink Ferencz szolgabíró ajándékozott egy csontváz mellett lelt edénytöredékeket, bronzfibulát és négy gyöngyöt; ugyancsak Pécskáról küldött ajándékba dr. Reitter Ödön edénytöredékeket és egy csontdarabot.

Német-Palánkáról ókori sírleletet küldött a főszolgabírói hivatal, volt benne agyagsésze, bögre, bronzkarperecz és több gyöngy.

Két római föliratos emlékkő Csákvárról, gr. Eszterházy Miklós Mórícztól ajándéka.

A budapesti határ angyalföldi részén lelt sírmellékleteket vétel után szereztünk, volt köztük 8 karperecz-töredék bronzból, egy csonka bronzfibula, egy agyagedény és voltak fehér és színes gyöngyök.

Egy antik aranygyűrűt vétel után szereztünk.

Esztergomvidéki apróbb antik régiségeket vétel után szereztünk.

Lesik Dezső úr Miskolczról ajándékol küldött egy kis bronzszobrocskát, koson ülő alakot.

A bodrogvécsi honfoglaláskori temetőből két bronzkarpereczet, egy bronz karikát, 11 db pitykét és egy szíjvéget Kozma Mihály úr küldött ajándékol dr. Szendrei János úr közbenjárásával.

A muszkai (Arad m.) szőlőkből származó XI. századi sírleleteket ajándékozott Nachtnebel Ödön.

Két románkori kőoszlopfeje Dömösről (Pest m.) mint dr. Forster Gyula ajándéka került a nemzeti muzeumba.

Ciboriumos kelyhet és ezüstszeszletet mindkettő a XVI. sz. elejéről Csicsóról (Somogy m.) hivatalos uton szereztünk.

Két XVII. századi kehely vétel kereskedőtől.

Régi vaskaszát ajándékba kaptunk Fillinger Károly úrtól.

Régi ostya-sütő vasat vétel után szereztünk.

Szécsény (Nógrád m.) község középkori pecséttypariumát vétel után szereztük.

Két régi pecsétnyomót sárgarézről szintén vétel után szereztünk. A nagyvárad kir. uradalom pecsétnyomóját ajándékol adta Held Ferencz úr. A pestvárosi 1849. alkapitányi pecsétlő vétel.

Árpádkori ezüstgyűrűt Gödöllőről vétel után szereztünk. Egy XVII. századi gyűrűt vétel után szereztünk. XVII. századi címerez ezüstgyűrűt szintén vétel után kaptunk.

XVI. századi ezüst ruhakapocs töredékét ajándékozta Henthaller Lajos képviselő, lelőhelye Veszprém.

Sárgaréz karikagyűrű Budáról, ajándék.

A XVIII. század elejéről való domborműves díszű bronzmozsarat vétel útján szereztünk.

Bronzkéreggel borított ónszobrocskát adott ajándékba Ernst Lajos, állítólag Szentpétery műve.

Az iparművészeti múzeum hivatalosan beszolgáltatta három n.-sz.-miklósi edény galvanoplasztikai másolatát.

Hugó Károly dr. Bernstein Fülöp homoeopathiai gyógytárát ajándékba adta Frank J. György úr.

H. 7.

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS FŐFELÜGYELŐ-SEGE alig háromnegyedévi főnállása óta több tekintetben mozdította elé a reá bízott kulturális ügyet. Tagjai a tavasz s a nyár folyamán a sok hazai múzeumot és könyvtárt fölkerestek és hivatalos útjaikról bő jelentéseket adtak és Julius havában a hazai könyvtárnokok számára theoretikus és gyakorlati cursust rendezett a főügyelőség. A törvényhozásilag hazai múzeumok és könyvtárak részére engedélyezett és rendelkezésre álló összeget a főügyelőség javaslata szerint a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr következőkép osztotta meg. Az 1898. aug. 5-ikéről szóló min. rendelet alapján az 1897-ik évi maradvány a következő czélokra van szánva. 1. Az esztergomvárosi és megyei egyesületnek 200 frt az u. n. Ákospalota érdekes romjainak a fölásatására, miáltal egy becses középkori emlékkel fog hazánk culturája gyarapodni. 2. Mosonmegyének dr. Sötér Ágost kezéhez 500 frt azon nagymérvű ásátások befejezésére, melyekkel ez érdemes kutató már eddig is Magyaróvárott jelentékeny múzeumot alapított. 3. Téglás Gábornak az u. n. alföldi római sánczok nyomozására 300 frt, mint első részlet. 4. A tiszafüredi múzeumegyesületnek könyvtára gyarapítására 200 frt. 5. A turóc-szent-mártoni könyvtáregyesületnek 300 frt. 6. A biharvármegyei múzeumegyesületnek Cséplő Péter kezéhez az ott végzendő tud. ásátásokra 200 frt. 7. Az alsó-fehérmegyei egyesületnek dr. Cserni Béla kezéhez az apulumi ásátások folytatására 200 frt. 8. A hunyadmegyei rég. egyesületnek a várhelyi Darmizegethusai ásátásokra 300 frt. 9. A vasmegyei múzeumegyesületnek a velemszentvidi és szombathelyi (sabarai) ásátásokra 500 frt. 10. A sopronmegyei múzeumegyesületnek a purgstalli ásátások folytatására 300 frt. 11. Tolnamegyének a szegzárdi múzeum gyarapítására 300 frt. 12. Herepei Károly tanárnak a nagy-enyedi múzeum számára teljesítendő ásátásokra és kutatásokra. 13. A verseczvárosi múzeum számára Verseczen és Vattinán végzendő kutatásokra és gyűjtésekre 300 frt. 14. Dr. Jósa Andrásnak a szabolcsmegyei múzeum részére teljesítendő ásátásokra 400 frt.

Ezen összegeket a nm. miniszterium tévedésből nem közvetlenül juttatta az illető helyekre, de szétosztásukkal a *múzeumok országos tanácsát* bizta meg, azonban *az illető intézetek nagy kárára, folyó évi szeptember 30-ikán sem voltak az engedélyezett összegek rendeltetésük helyén.* Kedvezőbb helyzetben voltak azok az intézetek, melyeknek az 1898. évi javadalomból a nm. miniszterium közvetlenül juttatta a főügyelőség által javasolt összegeket; azok még augusz-

tus folyamatán kapták meg a subventiót és sok helyütt lehetséges volt ez összegeket azonnal a kirendelt célokra fordítani.

1. Az aradmegyei Kölcsey-egyesület kapott 300 frtot arra, hogy Dömötör László tanár a pécskai őstelepen és őstemetőben ásatásokat rendezzen. Ez ásatások megindultak és már az esős októberi napok beállta előtt igen kielégítő sikerrel folytak, 2. a barsmegyei múzeumi bizottság aranyosmaróthi múzeuma számára 200 frtot kapott, 3. a pozsonyi városi múzeum 300 frtot, 4. a szabadkai könyvtár és múzeumegyesület 200 frtot, 5. a szentesi múzeumegyesület 300 frtot, 6. a délmagyarországi múzeumegyesület 300 frtot, 7. a tiszafüredi társulat könyvtára számára 200 frtot s ugyanannyit régiségtára számára kapott, 8. a bácskai múzeumegyesület rég. ásatásokra kapott 300 frtot és két helyütt már f. évi szeptember havában kedvező sikerrel ásatott, 9. Bartalos Gyula a hazai ősi védművek fölkutatására mérnöktársával együtt 600 frtot kapott, 10. Finály Gábor apahidai ásatásra és szamosmenti római nyomok fürkészésére 200 frtot kapott, 12. b. Miske Kálmán és Bella Lajos alvidéki őstelepek átkutatására kaptak egyenként 300 frtot és ugyanannyit kapott Orosz Endre erdélyi őstelepek átvizsgálására. Kutatásait sikerrel folytatta.

Azonkívül javasoltatott a keszthelyi muzeum céljaira 100 frt és öt-ötszáz forint jutott az erdélyi felsővidéki és dunántúli közművelődési egyesület könyvtárai számára.

A hazai múzeumok szükségletei tekintetében teljesen tájékozatlan hirdető, a napilapokban a múzeumok javadalmának ezen fölosztása ellen néhány becsmérő s a való tényálladékokat is elferdítő cikket tett közzé, mely csak azt tanúsítja, hogy egyes napilapok úgy vélik a hazai culturát helyesen szolgálni, hogyha az emótiókat hajhászó olvasók tömegét fölületes, szakavatatlan, rosszindulatú közleményekkel izgatják.

h. j.

KASSAI KIÁLLÍTÁS. Folyó évi június havában Abauj-, Sáros- és Szepesmegyék gyűjtői és amateurjei ideiglenes kiállítást rendeztek régiségekből, melyek tulajdonukban vannak és modern iparművészeti tárgyakból, melyeket maguk készítettek. A gyűjtemények közt legjelentékenyebb volt Bubics Zsigmondé, mely egy egész termet töltött meg. Túlryomók voltak a dilettánsok modern művei. A szepesi, sárosi és abauji városok és egyházak épenséggel távolmaradtak a kiállítástól, még maga Kassa városa sem vett részt benne, pedig túltesz egyházi kincseivel sok magyarországi városon. Az első kísérlet mindazonáltal arra bátoríthatja a kezdeményezőket, hogy másodízben is rendezzenek kiállítást, a melyben azután a három megye egyházi kincseire és népipari gazdaságára kellene a főszlyt fektetni.

a. b.

HONTVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS. Hontvármegye ipoly-sági székházában folyó évi augusztus 13-ikától 27-ikéig Pongrácz Elemér úr buzgó kezdeményezése és rendezése alatt közszemlére voltak állítva Hontmegye művészeti kincsei, az odavaló családok tulajdonában lévő történeti okmányok s képek s a függetlenségi harc korából való emléktárgyak, mindezekkel kapcsolatosan a megye területén még élő népipar termékeit, himzéseket és

hasonlókat is mutatták be. Legbecsesebb volt a mivel Selmecz és Korpona városok járultak a kiállításához, figyelemre méltók voltak a Sembery-féle őskori emléksorozatok és a Totovics-féle családi ékszerek, ereklyék, s az ő porcellán- és üveggyűjteményük. Kitűntek még a XVII. és XVIII. századokból való némely sírleletek, valamint évszámokkal jelzett egyes himzések.

Hogyha ugyanaz a nemes lelkesedés, mely e kiállítást aránylag rövid idő alatt összehozta, tartós lesz, akkor talán még azt is remélhetjük, hogy Hont-megyének is lesz múzeuma. Nagyon dicsérendő, hogy a kiállítást 40 lapra és 1000 számra terjedő katalogussal nyitották meg, melyet szintén Pongrácz Elemér szerkesztett.

x. y.

SZÉKESFEJÉRVÁRI MŰZEUM. Hazánk egyik legfontosabb megyéjében s a régi királyok koronázási székhelyén, már a hetvenes évek óta érezték múzeum s régiségegyesület szükségét és mindkettő meg is alakult, de a múzeumnak még mai nap sincs végleges hajléka, az egylet pedig közérdeklődés híján már-már, haldoklófélben van. E tespedés közepette örvendetes mozzanatul és kedvező életjel gyanánt üdvözljük azt az emlékiratot,* melyet «a Székesfejérvárott felállítandó múzeum» ügyében Gebauer Miklós, a társulat jelenlegi titkára nem régen közzétett. Kivánjuk, hogy lelkes szavai a megye világi és egyházi főurainál kedvező meghallgatásra találjanak és gyűjtő hatással legyenek a megye s a városi közönségre, hogy egyesült erővel annak a tartozásnak tegyenek eleget, melyet saját nagy multjuk ró reájuk, hogy a multból maradt emlékeiket egy állandó épületben egyesítve, azokat pusztulástól és szétfecsérléstől megóvják. Már sok becses régiség ment Fejérmegyéből világgá, nem régen ismét kereskedő kezére került egy fejérmegyei gyűjtemény és helyrehozhatatlanul széjjel foszlott: ilyeneknek az ország egyik legelőkelőbb megyéjében, a melynek oly büszke tradíciói vannak, nem szabadna megtörténnie!

a. b.

PÉCSI ÉS BARANYAMEGYEI MŰZEUM. Szeptember 15-ike óta Juhász László baranyamegyei régiségyűjteménye közszemlére van állítva. E gyűjteményt a gyűjtő évek hosszú során át sok fáradsággal hozta össze és most Pécs városának valamint Baranyamegyének módot nyújt arra, hogy esetleg nyilvános múzeum megalapítására értékesítse. Kétségtelen, hogy a gyűjtemény alkalmas volna arra, hogy ily múzeum első magja legyen és azért reméljük, hogy ttindazon tényező, a kinek ez ügyben szava van, meg fog egyezni abban, hogy a gyűjtemény köztulajdonná váljék s együtt maradjon. Az alapítandó múzeum istápolására régiségegyesület is van alakulóban.

x. y.

* Emlékirat a Székesfejérvárott felállítandó múzeum ügyében, kiadta Gebauer Miklós Székesfejérvárott 1898. 8-r. 35. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Gr. ESZTERHÁZY JÁNOS az Arch. Értesítő és az Arch. Közlemények régi munkatársa, a ki az erdélyi muzeum éremtárát értékes ajándékokkal gyarapította, folyó június 24-ikén 74 éves korában fejezte be közhasznú földi pályáját. Áldás emlékére!

† KÁLÓCZY LAJOS szakunknak évtizedeken át buzgó művelője, a dunántúli gyűjtők Nestora ez évi június hó 29-ikén 80 éves korában tért örök nyugalomra. Béke hamvaira!

† PONTELLY ISTVÁN, a délvidéki muzeumtársulatnak sok éven át derék vezértitkára és folyóiratunknak egykor munkatársa, folyó október hó 6-ikán Temes-Nagyaluban, a hol az utóbbi időkben mint plébános működött, 59 éves korában rövid szenvedés után kimult. Nyugodjék békén!

LIBETBÁNYAI BRONZLELET. Mintegy két hét előtt, a vízvezeték javítása alkalmával Libetbányán, a Kőristől fél órányi távolságban egy keletnek nyúló völgyben, kötörmelékben 1 1/2 méter mélységben bronzkori leletre bukkant egy munkás, mely lelet tulajdonomba jutott.

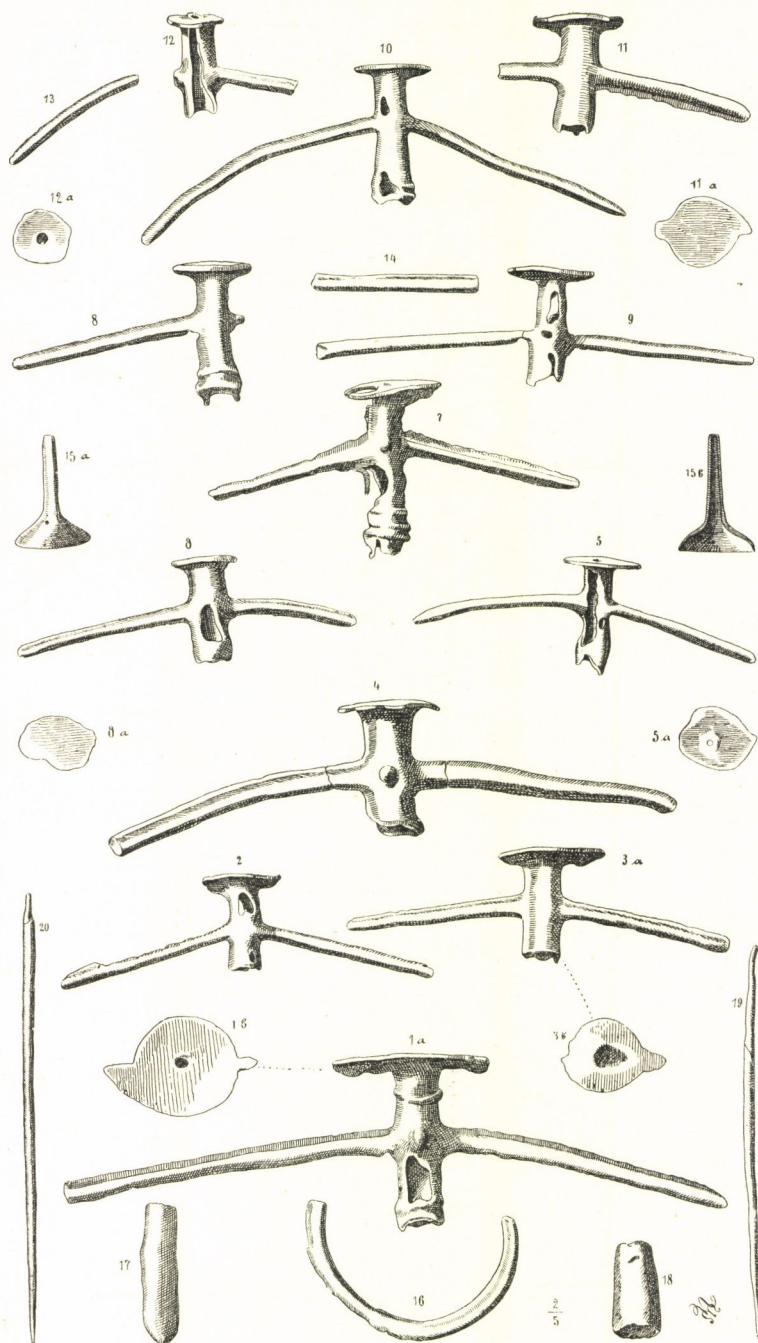
A lelet állt: 2 drb tüből, 1 drb füles vésőből, melyet a találó összezúzott, pár bronz töredékből, 1 drb karpereczből, mely szintén meg lett rongálva, különösen a rajta levő dísz letörve, mely dísznek párját nem ismerem, levén pld. a dísz egy korona nagyságú, alsó részén két füllel ellátott bronz lap, melynek két fülén keresztül át volt húzva a karperecz és 12 drb. fokoshoz hasonló tárgy.

Besztercebánya, 1898. május 10.

Thomka Gyula.

A KASSAI FAZEKAS-CZÉH történetéhez érdekes adattal járul az alábbi kassai városi tanácsvégezés, mely 1610. szept. 16-iki kelettel hozatott. Látnivaló ebből, hogy Kassán az illető mesterembereknek már 1610 előtt volt czéhük, melynek artikulusait ebben az esztendőben reformálja meg a városi tanács. Az adalék a következőképen szól: «Az fazekassok cehi könyörög az czéhládáért, az ki ez keddig itt fenn volt, hogy alá adattassék nekik, hogy ők is az nemes tanácsnak rendelése szerint az böcsületes városnak szolgáljanak és lehessen bizonyos regulájok, melyekhez tartsák magokat. *Deliberatum.* Az láda adattatik neki, az artikulusokat meglátván, új esztendőre megreformálván neki adják.» (Kassa város egykorú jegyzőkönyvében).

M. J.

LIBETBÁNYAI BRONZLEIET.

KASSAI HARANGOK. A *kassabélai* róm. kath. plébániatemplom tornyában lévő harang felirata, melyet Kovács S. lelkész úr szíves készsége folytán közölhetek, érdekes adalékkal járul hozzá harangjaink történetéhez. A maiusculákkal előállított felirat, mely a haranggal együtt úgy van öntve, ugyanis így szól:

LILIA — CEU — FLORENT —
 AQUILA — CEU — NUBILA —
 TRAHA — NT — GUNTERŰ —
 SANGUIS — FLOREAT — ATQUE —
 VOLET.

O(mnia) A(d) M(ajorem) D(ei) G(loriam).

A harang feliratában említett Gunther (Günther) az a kassai patricius család, melynek egyik tagja, Mihály, 1516-ban Kassán elhunyván, az odavaló domban helyzetett örök nyugalomra. Sírkövét, mely ez idő szerint a többi páratlan becsű síremléssel együtt esőnek, viharoknak, fagynak kitéve félre dobva hever a város egyik dudvás, piszkos kültelkén, e folyóirat tavalyi évfolyamában mutattam be (157—172. l.). Günther Mihály emlékének tisztelettel adózhatunk, mert ő volt az, ki a kassai Erzsébet-székesegyházat gazdag adományaival egy oltárral s több becses műtárggyal gazdagította. Az ő hagyatékából öntetett a kassabélai harang is, melyen a megboldogult bőkezű donátornak emlékeztetést az imént közölt feliratban örökítette meg a mainál jóval hálásabb nemzedék. Valószínű, hogy a harang egy ideig valamelyik kassai templom tornyában függött s csak később került ki a kassabélai templomba, a melynek Kassa város jelenleg is patrónusa. — A kassai ev. ref. templom egyik harangjának történetét, az ekklezsia levéltárában lévő feljegyzés szerint, melyet Révész Kálmán szíveségéből közölhetek, röviden a következő sorokban ismertetem: 1690. Ujjlag öntetett az harangunk, mely a városban lévő templomunk (mai apácza temploma) megégésekor elolvadt, ilyen inscriptióval:

SVM FVSA IN HONOREM ET GLORIAM
 SS. TRINITATIS ET VSVM ECCLESIAE
 REFORMATAE CASSOVIENSIS 1690.
 DIE 2-a IVNII. POST TRISTEM
 CONFLAGRATIONEM CIVITATIS CAS-
 SOVIENSIS ET TEMPLI
 HVIVS IN ANNO 1674 NOVO ME
 FVDI CVRAVIT GR. D. MICH.
 VARADI A2 1690.
 FVDIT ME Von (?) VLACH.

Mihalik J.

HAZAI ÖTVÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.* A jelen alkalommal közölt adalékok is csak szórványosak ugyan s összefüggő képet nem tudnak adni, mindamellett publikálásuk indokolt, mert van remény rá, hogy esetleg

* Előbbi közleményeink megjelentek: Arch. Ért. 1893: 372. l.; 433—434. l. és 1896 142—145. l.

ujabb levéltári kutatások által azok kiegészítettnek s mert műtörténeti adataink nagy szegénysége mellett örömmel kell fogadnunk az ily fajta legapróbb feljegyzést is.

Az adalékok, melyeket ez alkalommal közlünk, kivétel nélkül a kassai városi levéltárból kerültek ki, s a mennyire ez lehetséges volt, valamennyinél meg van nevezve az okmány levéltári száma is, a melyből az illető adalék vétetett.

1504. Von wegen *Alexanders Schnitzers* mit der *Goltschlaerenn* haben dý czewgen, als nemlich: Jorg Rolwagen, Michl Steuer, Hans Schmidt eyntrechterlich eynbekannt, dass zý sich mit eyander vorricht haben. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvéből.) — Az említett *Alexander Schnitzer*, ki a pénzverőkkel bizonyos ügyben kiegyezkedett, bizonyára a kassai Erzsébet-tempлом berendezési munkálatai körül szorgoskodott.

1516. Am freytag visitationis. Vorbot *Alberti Goltschmidt* von Epperies. Hat Albrecht goltschmydt von Epperies eyn Vorbot gethan auff alle vnd yczliche gutter, wye die genannt weren des Bertu Vrbanusz, bys czwm Rechten. — A szóban forgó eperjesi illetőségéről kétségünk nem lehet. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvéből.)

1529. Am Tag scti Francisci. *Jorg Moler* hot eyn Vorbot geton auff das Geldt, das der *Albrecht Goltschmied* legen soll vor das Haus Simon Molers. etc. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvéből.) A nevezett *Albrecht Goltschmied* kassai ötvös volt, hol 1528-tól 1533-ig találjuk nyomát.

1530. Feria sexta ante Georgi. *A kassai pénzverő-ház legényei tilalmat tesznek Stürzer Peter lovára és javaira.* «Vorbot der monzer geszelln. Dý Moenzner geselln haben eyn Vorbot gethon auff des Thomas stürzers ross vnd gýtter, dy her beý dem Týreck pýnder hot, bisz zwm rechten.» (Kassa város levéltárában, az egykorú városi jegyzőkönyvben.)

1552. május 22-én a kézmárki bíró és tanács írásos meghatalmazást ad «*Dominicum Aurifabrum*, juratum civem nostrum»-nak és «*Maximilianus Aurifaber*»-nek, hogy bizonyos peres ügyben Kassán eljárjanak. (Kassai levélt. N° 1688/15. Miss.)

1566. április 10. Sebastian Gierlin, «vorwalter des Handels aus der Schmelnicz» (Szomolnok) írja a kassai tanácshoz, hogy mert a tanács őt levélben megkereste, hogy 13 márka ezüstöt küldjön neki, ezt ő a legszívesebben megtenné, ámde ezt már nem teheti, mert azt az ezüstöt, a melyet még csak 3 nap előtt birt, már máshová elküldötte. (Kassai levéltár. N° 2764/35. Miss.) A levél érdekes adatul szolgál arra nézve, honnét szerezték be a kassaiak az ezüstöt.

1578. július 4-iki kelettel a rozsnyói bíró és tanács a kassaiakhoz írja, hogy rozsnyói lakos: *Steffanus Goldschmied*, megjelent a rozsnyói tanács előtt «vnd vns erinnert eines Recht Spruchs halben, so alhie der verschinen (15)72 Jahr beschehen zwischen Fliesch Jeorgen vnd Daroczj Philip von wegen fl 25», a melyet Daróczy Fülöp Flies Jorgen fivérének, Ilies Jonusnak, ötvös István házában, Ilies Jorgen jelenlétében, készpénzben kölcsön adott. Daróczy Fülöp elhalván s legközelebbi vérrokona (Freund) ötvös István lévén, de mert ez Rozsnyóról elköltözött . . . stb. (Kassai levéltár. N° 3473/66. Miss.)

1578. Actum 15. January. Greger Fibigk thuet ein Verbot auf *Ewtwesch Janosch* von *Crockhaw*, Ross, so in der Vorstat beim Kalmar Kelemen stehet. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvéből.) — Az adalék megállapítja ötvös János *krakói* illetőségét s egyszersmint a lengyelországi ötvösökkel való érintkezésünket dokumentálja.

1583. «*Daniel Sturm*b, Goltschmied aus der Neusol» Gallen János hagyatékának leltározásánál szerepel. (Kassai levéltár, lajstromozatlan missilis.)

1588. szept. 26-iki kelettel Göncz bírása és esküdt polgárai levélben kéri meg a kassai bírót s tanácsot, hogy *Eotwos Bodizar* gönczi polgárnak, ki «hit szerint tanuvallomást kívánna» tenni a kassai tanács előtt, «kivel az eo keresetét erősíthetné és bizonyíthatná», azért kéri a göncziek a kassai urakat, hogy ötvös Boldizsár részére «az minth isteni igazság ezt mutatja, agya meg nekie, kivel állhasson az törvény eleiben.» (Kassa város levéltára. N° 4070/104. Miss.)

1591. okt. 30. *Andreas Schmelcz*er tut Verbot auf des Katas (Kádas) Lukatsch Hab wnd Gütter wmb 193 fl Schuld. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvében.) — A szóban forgó személy a pénzverő-házban pénzolvasztó lehetett s az alábbival egy és ugyanaz.

1592. máj. 13. Schmelcz András tut Vorbot auf Nitray Mathein Gelt 4½ fl, bej Zalomkemenj Walent. (U. ott.)

1593. szept. 1. *Die Goldtschaderin* Sophia, Paul Kirchners stieftochter, begerret miet verwilligung eines E. Ratts das Haus und ihre Guetter zuverkauffen etc. (U. ott.)

1595-ben a város első negyedében «*Goldtsaderin*» háza említettik. (Kassa város egykorú jegyzőkönyvében.) — Az adat az előbbi adalékban említett Zsófia asszonyra vonatkozik. A férj a pénzverőháznál czémentes lehetett.

1598. A városi adókönyvben: Jobst Beckhmann Rest wegen *Christoff Goldschaid*er in Paull Reichendallers Haus: Anno 1592—93: fl 8. Anno 1596. in sein Hausz: fl 6. Anno 1597. fl. 6. Thuett fl 20.

1689. jul. 22. Abaujvármegye limitatioja az ötvösök részére. «Limitatio rerum Venalium etc.»

Ötvösök.

(A «széna», «tűzre való fa», és «görögh portéka» című czikkelyek előtt, vagyis 25 limitatio között a 22-ik helyen.)

Síma ezüst minek gyrajától köl adni --- --- fl 3 3 25.

Szep aranyos minek gyrajától --- --- « 4 « —

Fél részént aranyozott mivnek girájától --- --- « 3 « 60.

Az sima minek kívől-belől való megaranyozására

egy gyra ezüsthöz két aranyat vegyenek.

Cifra minek aranyozására aranyat --- --- « 2 ½.

Az sima minek egy felől való aranyozására egy

gyra ezüstre aranyat --- --- N- 1.

(Kassai levéltár. N° 10194.)

1747. Kassa Nemes város ezüstportékájának specificatioja, a mely portéka is oeconomus uraiméknál vagyon:

Egy magas fedeles ezüstpohár, kívül aranyos, a fedelén ezüst rózsás bokréta. — Egy ezüstpohár, cum inscriptione circa insigne Stephanus Almássy supra insigne unicornis. — Második kisebb. — Harmadik még kisebb. — Negyedik is annál kisebb, cum ysdem inscriptionibus et insignibus. — Két ezüstpohár, belül aranyos, kívül czápázott cum inscriptione D et M, id est Debreczeni Mihály. — Item egy kicsiny ezüstpohár, belül aranyos, kívül sub inscriptione Kállai Mihály. — Egy kehely formájú, kívül-belül aranyos és lyukacsos czápázású. — Item tizenkét ezüst részről aranyozott kanál cum inscriptionibus axiomatum. — Hasonló egy kanál megaranyozott, a nyele gombra desinál. — Item hat közönséges ezüst kanál.

A szóban forgó ötvösművek, Almássy István, Debreczeni Mihály és Kállay Mihály volt kassai városi bírák neveit viselvén, valószínűleg kassai ötvösök által készültek s még a tizenhetedik századból valók. *Mihalik J.*

HITELESÍTŐ BÉLYEG. 1648-ban Kassa város tanácsa előtt per folyt egy *muskatér* iránt, mely a város hitelesítő jeléről némi utbaigazítást nyujt. A mondott év márczius 7-én az egyik tanú következően vallott: «Bodnár Jánosnak fáratságáért egy muskatér jutott, mellyen *az város czímere* volt-e sütve avagy nem, nem láttam sat.» A márczius 13-án folyt vallatáson pedig az egyik fél így nyilatkozott: «— én *az város czimerét* a muskatérről levakarván sat.» *K. L.*

AZ ARADI VÁR FELSZERELÉSÉNEK JEGYZÉKE 1703—1704. Kassa város levéltárában 12186. szám alatt található e jegyzék. Az ágyúk közt volt hat darab a Rákóczyak czímerével s az 1639. évszámmal; egy darab I. Ferdinánd király czímerével s 1547. évszámmal; egy darab Miksa czímerével s 1569. évszámmal; egy darab Patóchy Ferencz de Eperies felirással s 1542. évszámmal.

A KASSAI JEZSUITA TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ. Kassa város jegyzőkönyvében 1671 márczius hó 9. napjára a következő feljegyzés olvasható: «Azt is proponálta bíró uram ő kegyelme, kétséggkívül konstált a m. községnél, hogy páter jezsuiták derekas templomot kezdenek építeni, minthogy az fundamentumát meg is ásták, mely iránt országgyűlésen elvégeztetett dolog levén, az ellen senki nem állhat. Azonban bíró uram ő kegyelme ennehány ízben requiráltatott páter jezsuitáktól, mivel derék fundamentuma kívántatik az templomnak, arra nézve az mostani kőfalt el kell rontaniok, azért a mely boltozat nagyon szomszédságokban az löcsei ház mellett az közutcza felett, engedje meg a n. város, hogy azon boltozatot vagy magok elronthassák avagy penig az n. város rontassa el». *K. L.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NÉHÁNY SZÓ NEMESIS CULTUSÁRÓL.*

Már az aquincumi amphitheatrum Nemesis-szentélyének felfedezéséből 1883-ban következtetni lehetett, hogy Nemesis cultusa szoros összeköttetésben állott az amphitheatrális játékokkal.

A carnuntumi amphitheatrumot 1888-ban ásták fel, de csak nemrég jutott C. Tragaunak eszébe, hogy az aquincumi esetből meríthető tanúságot szem előtt tartva, a Nemesis szentélyt keresse. Meg is találta és pedig egészen azon a helyen, a hol az aquincumi állott, t. i. a nyugoti kapu bejárata előtt, jobbra. Abban is megegyezik a két épület egymással, hogy kelet-nyugoti falaiknak sugaras irányuk van.

Ellenben más a cella formája Carnuntumban, mint volt Aquincumban. Az utóbbi helyen ugyanis a Nemesisnek szentelt oltárkö a cella *keleti* oldalán, az amphitheatrum körfalához támasztva állott, míg Carnuntumban a cella *déli* fala félkörű apsiszal bir, olyformán, hogy az északi és nyugoti kapun belépők egyaránt szemben találták magukat az apsis közepén felállított Nemesis szobrával.

Idővel a carnuntumi szentélyt még három mellékhelyiséggel bővítették ki, holott Aquincumban legfőlebb egy vestibulum volt kimutatható. De nemcsak ez a körülmény mutatja, hogy Carnuntumban a Nemesis-szentély jelentékenyebb volt, mint Aquincumban, hanem még inkább bizonyítja ezt a két szentély felszerelése.

Aquincumban a *Nemesi omnipotenti Aug(ustae)* (CIL. III S. 10441) és a *Deae Dianae Nemesi Aug(ustae)* (U. o. 10440) szentelt köemlékeken kívül csak néhány igénytelen felirattöredék (U. o. 10442—10452) került napfényre, míg Carnuntumban egész sorát az oltárköveknek ásták ki. Elhelyezésükből érdekes következtetéseket vont le Bormann. A legrégebbi oltár 184-ből, a cella fülkéjében, a szobor oldalán állott. Csak midőn a fülke megtelt, a mihez öt oltár elegendő volt, kerültek helyükre a többiek a fülke előtti négyszögű téren. Ezek közül a legrégebbi 187-ből való; egy másik 199-ben készült, míg a többi kettő nincs datálva. Két oltár eredeti helye meg nem határozható; az egyiket 213-ban, a másikat 222—235 között állították fel.

* Bericht des Vereins Carnuntum in Wien für die Jahre 1895. 1896. C. Tragau, Westthor des Amphitheaters u. Nemesisheiligthum zu Carnuntum. 49—70. J. Zingerle, Cultbild der Nemesis 74—78. E. Bormann, Epigraphische Funde 81—92.

Ezen datumokból ugyan semmi következtetést nem vonhatunk az amphitheatrum építésére, de még a Nemesis-szentélyére nézve sem. Egészen más felirat alapján mutatta ki ugyancsak Bormann (Jahresb. 1890., 1891. 78. l.), hogy az amphitheatrum már Kr. u. 73-ban állott s valószínű, hogy a Nemesium is vele egyidejűleg épült. Legfőleg az tűnik ki, hogy a markomann háborúk viharát összesen megszenvedték a carnuntumi épületek, úgy hogy a fölszerelés is elpusztult s Commodus alatt történt a helyreállítás. Tudvalevőleg az aquincumi amphitheatrumra nézve ép a Nemesis-szentély egyik oltárköve az egyetlen támpont arra, hogy az amphitheatrumnak 162 előtt kellett épülnie.

Nem kevésbé érdekes Bormannak az a megfigyelése is, hogy a fülkében Nemesis szobra körül nem állott Nemesisnek szentelt oltár, míg az előtérben levők kivétel nélkül neki voltak dedikálva.

Abban azonban valamennyi oltár megegyezni látszik, hogy katonák állították fel, a miből eléggé kitűnik, hogy az amphitheatrum is Carnuntumban az alig 100 lépésre távol fekvő castrumban lakó katonaság számára épült. Másképp állott a dolog Aquincumban, hol a Nemesis köemlékeinek egyikén sem találkozunk a katonaság nyomaival, a mi különben érthető is, állván az aquincumi castrum igen távol, mintegy 3—4 km.-re déli irányban az amphitheatrumtól.

Már 1890-ben, midőn a carnuntumi ásatásokat ismertettem e folyóiratban (X. 42—46. l.), utaltam, az aquincumi kő *Deae Dianae Nemesi Aug(ustae)* feliratából indulva ki, azon összefüggésre, mely Nemesis és Diana között az amphitheatralis játékok szempontjából fennállott s elsőnek hivatkoztam mint bizonyítékra a teurniai domborképre (CIL. III 4738), melyet addig egészen hibásan értelmeztek.

A carnuntumi Nemesis-szentély emlékei csak megerősítik az akkor jelzett nézetet. Egyik oltárkövén ugyanis ezt a dedicatiót olvassuk: *Nemesi reg(inae) et Dean(a)e sa(crum)*. A másik adat magának Nemesisnek szobra, mely eltérőleg a régi Nemesis-előállításoktól, a tipikus Diana képében ábrázolja Nemesist: kurta chitonban, mely a jobb mellett meztelenül hagyja, fején a félholddal, lábain vadászczipőkkel. Csak attribútumai nem vallanak Dianára: a griff, a kerék és kormánylapát, az ostor s a kard. Ugyancsak Dianának van ábrázolva Nemesis egy Andautoniából való kőtáblán a zágrábi múzeumban (CIL. III 4008), melyet szintén most tett közzé Zingerle.

De hivatkozhatom e részben egy aquincumi köemlékre is, mely még eddig legfőleg a Budapest Régiségei V. kötetéből (104. l.) lehet ismeretes. Oltár, mely a Papföldön kiásott egyik római ház falain belül került napfényre. Felirata következőkép szól:

Dianae et Sil(vano) Silve(stri), dis praesidibus venationum. M. Aur(elius) Pompeius sacerdot(alis).

Egybevethető a Berichte der antiqu. Gesellschaft in Zürich 1868. 65. lapján közölt felirattal: *Deae Diane et Silvano ursari posuerunt ex voto.*

Ismerve a késő császárkor azon hajlamát, mely az egy istenségre törekedvén, mindig talált módot, hogy a legkülönbözőbb istenségeket azonosítsa, Diana, mint a vadászat istennője különösen könnyen volt kapcsolatba hozható

Nemesisszel, midőn a venatiókról, azaz az amphitheatralis állathajszákról volt szó. Hasonlóképp könnyen megmagyarázható Silvanus Silvesternek, mint a vadak által lakott erdők védőistenének szerepe Diana mellett. Dianának Nemesisszel való egybeolvadása másrészt érthetővé teszi aztán azt is, hogy Silvanus nemcsak Dianával, hanem Nemesisszel is összekerülhetett, a hogy az Polában történt, hol a fullonicában Silvanus oltára mellé Nemesisét is állították (CIL. V 8135—8136).

Diana mellett Nemesist Fortunával is azonosították, kinek jelentőségéről a versenyek kimenetelére nézve gyakran nyilhatott alkalom meggyőződni. Ez a kapcsolat azonban régebbi s Nemesist mint Tychét tulajdonképpen a görög agonalis játékoknál tisztelték.* Az egyes Nemesis előállításokon látható kormánylapát és kerék Fortunától kölcsönzött attributumok, melyek mint az andautoniai dombormű mutatja, szépen megfértek mindazon attributumokkal, melyek Nemesist mint Artemist jellemzik.

Mégis úgy látszik, hogy főleg csak ott, hol amphitheatrumok állottak, tisztelték Nemesist Artemis képében, így mint látuk, Aquincumban, Carnuntumban. Ha a sarmizegethusai amphitheatrum felátásával nem végeztek volna oly felületesen, esetleg innen is érdekes tanulmányt meríthetnénk.

Más pannoniai és daciai helyeken a dedicatio egyszerűen Nemesisnek szól (Savaria CIL.

III 4161, Scarbantia u. o. S. 10939, Alsó-Ilosva u. o. 794, Alsó-Kosály u. o. 825, 826 és S. 7633 *Deae Nemesi Reg(inae)*, Micia u. o. S. 7857, Torda u. o. 902, Apulum u. o. 1124, Veczel u. o. 1358, Pons Augusti u. o. 1547, Zalatna u. o. 1304, Farkadin u. o. 1438 *Deae Nemesi Regin(ae)*, Rečka u. o. 1592 *Nemesi Victrici*. Csak egy apulumi felirat tanuskodik Nemesisnek Fortunához való vonatkozásáról; u. o. 1125: *Deae Nemesi sive Fortunae*. Feltűnhetik, hogy Daciában nemcsak több emlék tanuskodik Nemesis tiszteletéről, hanem az is, hogy az inkább el volt terjedve az egész provinciában, mint az Pannoniában az eset.

Ha a hívőket nézzük, azt az érdekes megfigyelést tehetjük továbbá, hogy

NEMESIS DOMBORKÉPE APULUMBÓL.

* A. v. Premerstein, Nemesis u. ihre Bedeutung für die Agone. Philologus 1894., 401. 1.

Daciában a többséget a katonák szolgáltatták. Mint az arena védőasszonya, ki a győzelmet osztogatja, könnyen ölthette Nemesis egy harczistennő jellegét s válhatott népszerűvé a katonaság körében.

Egy apulumi köreliefből (CIL. III 1126 *Nemesi exaudientissimæ*), melyet Gyulafehérvárott a Batthyáneumban őriznek, azt lehet következtetni, hogy Nemesis, midőn nem volt viszonyban az amphitheatralis játékokkal, a régi Nemesis-typus szerint ábrázolták. Fején diademával, lábíg erő chitonban és köpenyben szemben áll az istennő, jobb kezéből kétkarú mérleg lóg le, a baljában róföt tart. Jobbra lábainál a griff ül, egyik lábát a keréken nyugtatva.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

A BÖGÖZI (UDVARHELY M.) FALKÉPEK.

(KÉPES MELLÉKLETEKKEL.)

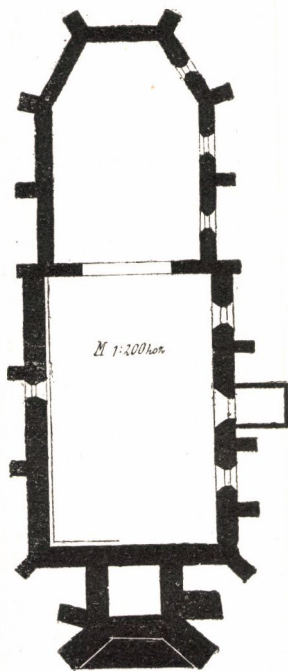
A Héjasfalva és Udvarhely közötti viczinális vasut mentén van Bögöz község, régi, többször restaurált, jelenben is használt, elég jó karban levő református templomával, melynek hajójában meszelés alkalmával falfestményeket találtak.

E falképek tárgyuknál fogva kiválóan érdekelnek bennünket, mert a székelýföldön tipikus képsorozatokat tárják elénk. Székelý templomból ugyanis elmaradhatatlan a szt. László legenda, továbbá majd mindig megvan a szt. Margit legenda s azonkivül harmadik sorban bibliai tárgyú képeket találunk. Mivel a festmények leginkább az át-törtetlen északi falon fordulnak elő, a nagy összefüggő fölületen a három sor kép fél természeti nagyságnál nagyobb alakokkal helyezkedik el az említett sorrendben. A legfelső sor Bögözön is szt. Lászlót ábrázolja és mint más székelýföldi templomban is, már a nyugoti falon kezdődik, holott az alatta levő Margit legenda első jelenetével csak az északi falon indul.

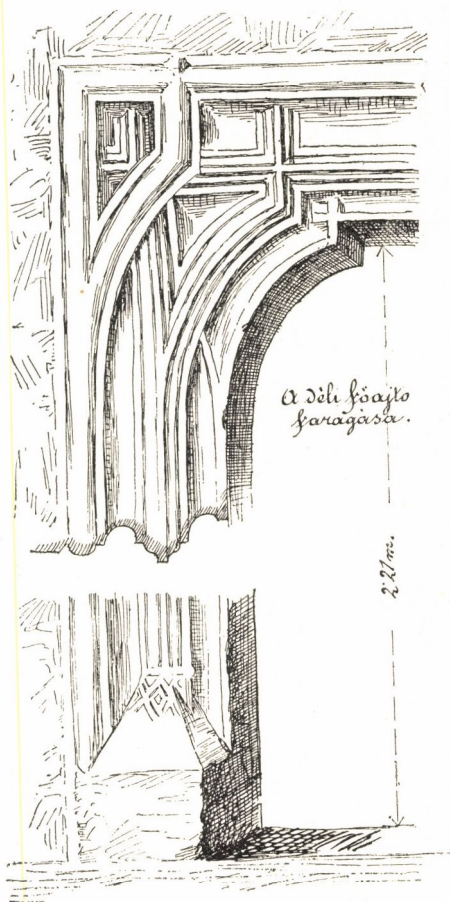
A bögözi képek nem egy időben készültek, mert a rendes szokástól eltérően itt a legalsó képsort festették leghamarább. A Margit legenda vakolatát simították reá a legalsó képsorra, a mi a menyországban jól látható tatározási művelet nélkül is tudunkra adná, hogy a felső képek később készültek. Azonkivül a festési alapnak, a vakolatnak a minősége is nagyon különböző; mert a két felső képsort nem a legsímább vakolatra festették, holott a legalsó sor alapja gondosan lecsiszolt vékony krétaréteggel bevont vakolat, melyet a festő egész terjedelmében először feketére festett. A vastagon felrakott tempera festék lepattogzása a két felső képsorban alapul szürke vakolatot, az alsóban pedig fekete alapot tár elénk. E képek tehát nemcsak, hogy

nem egy időben készültek, de még festési módjukra nézve is különböznek egymástól, ámbár mindkettő száraz vakolaton készült.

Tekintetbevéve már most a festmények elmondott tulajdonságát, továbbá a szt. László legenda megszakítását megokoló, ma is álló gyámköveket és a templom főbejáratának faragványát, valamint a déli oldalon és a hosszú szentélynek ablakdíszműveit: a templomépítés

A templom alaprajza a falait freskók helyének megjelölésével.

korszakait elég jól meghatározhatjuk, a mivel aztán képeink korát is megállapítottuk a hiányzó feljegyzések daczára. A déli főbejárat ajtó béléte, valamint az összes ablak-díszművek késő góth formákat mutatnak s így a XV. század végén, vagy tekintve a mi hazai viszonyainkat a XVI. század elején készültek. Ekkor toldották a hosszú szentélyt a régi hajóhoz, melyet egyúttal szintén beboltoztak az egyöntetűség kedvéért. Mivel a beboltozás gyámköveinek a szt. László legenda képeiben törtek helyet, ez a képsor már akkor pusztulóba indulhatott, vagy az újjáépítők már reformátusok voltak. Ez utóbbi esetre nincs

semmi bizonyítékunk, de még ha úgy volna is, feltehetnők, hogy a szt. László- és Margit legenda képei félszázadot éltek, tehát még a XV. század folyamán készültek. E feltevésünket bizonyítják a Margit legenda nyulánk, hosszúlábú alakjai, a mit azonban a többi székelyföldi Margit képeken is észlelhetünk. Úgy látszik a Margit legenda jele- neteit is épen úgy mint a szt. László legenda jeleneteit egy tipikus országos előkép után festették. A szt. László képek előképe azonban valamikor a XIII. század végén készült, míg a Margit legenda országos előképe csak a XIV. század végén vagy a XV. elején keletkezhetett. E következtetést a székelyföldi templomok falképein úgy az alakok megjelenése, mint a fegyverzet és ruházat archaistikus volta igazolja. Hogy a templom restaurálásra szoruljon legalább is el kell telni 50 esztendőnek, a szükségtelen költséget pedig a középkor sem sze- rette, úgy a bögözi képek legalsó képsorának restaurálása is legalább félszázadi fényes élet után következett be s így Krisztus és az apos- tolok, a menny és a pokol, meg az utolsó ítélet még a XIV. században készültek. Ezt igazolja a kor meghatározást nem mutató bibliai kosztümök közül kirívó két magyar ruházata is a pokol torka előtt, a kiknek darú- és kócsagtollas kun süvegje, sarkantyús fekete harisnyája és hosszú kunkabátja van.

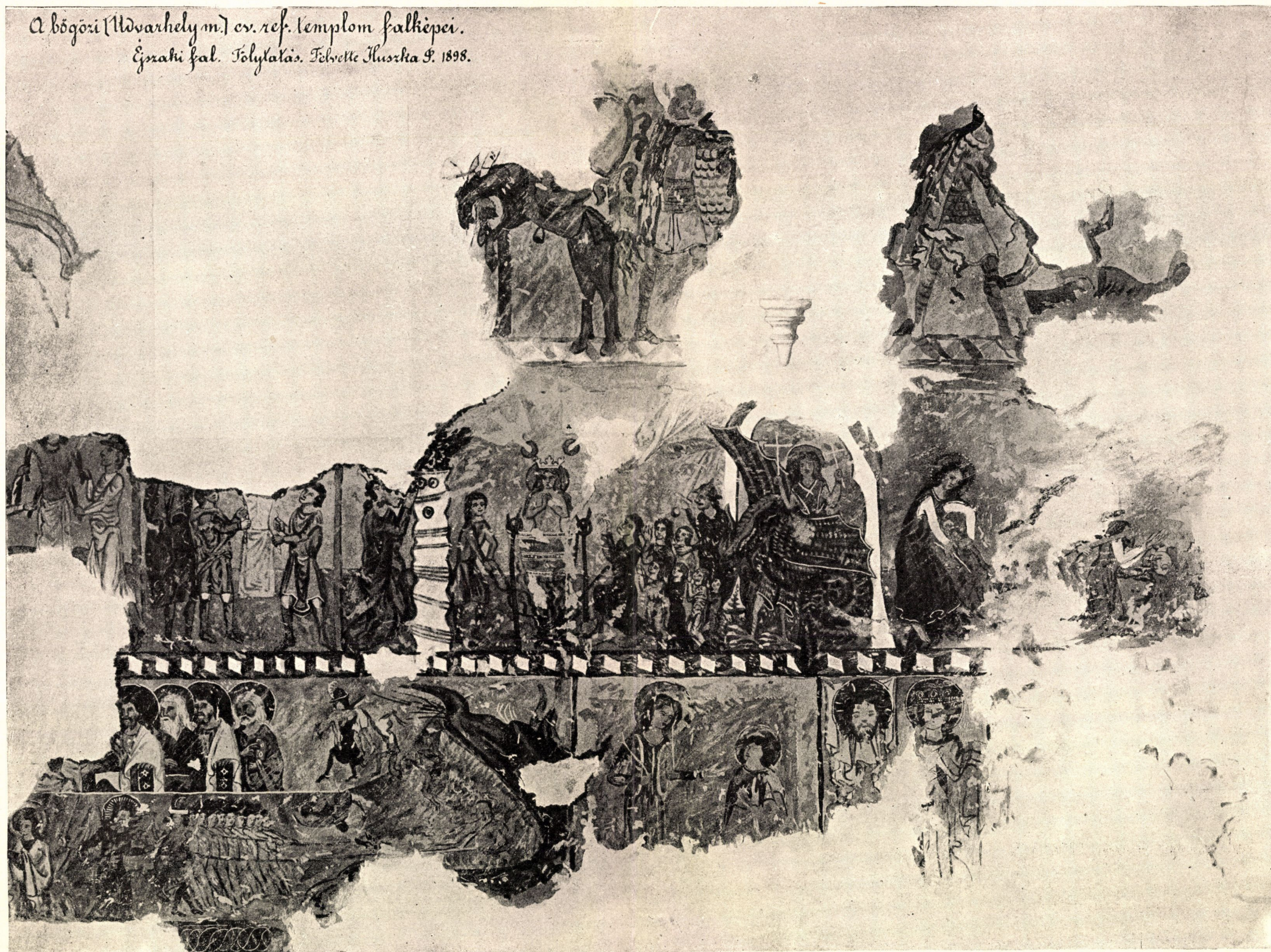
Templomunk tehát, ha nem régebben, legalább is a XIV. század- ban épült egyszerű gerendás menyezettel, a mikor is a kor színvonalán álló festményekkel ékesítették. A XV. század első felében valószínűleg fölemelték és a megrongált képek helyére a két magyar legendát festették. A XV. század végén aztán megnagyították a ma is boltozott hosszú szentélylyel és a régi templomot is beboltozták, ellátván díszes ajtó- és ablakfaragványokkal. Hogy ez a bolthajtás mikor omlott be, nem tudom, de úgy látszik a befödéskor a falakat ismét emelték vala- melyest. Mai kazettás menyezete 1724-ből és díszesen festett korusa 1761-ből való. Lássuk már most a képeket öregségük sorrendjében.

A legalsó képsor közepén Krisztus szívárványon ülő alakját látjuk, kiterjesztett karokkal és egy oldalon meztelen vállal. A balvállára biborszínű díszes palást van vetve, melynek élénk színe máig meg- maradt. Krisztus nyakát két oldalt két egyenes kard szúrja. Krisztustól jobbra-balra a tért egy vonal két részre osztja, melynek felső felén egy-egy angyal után az apostolok következnek Krisztus jobbán, úgy mint balján felé fordult testtel és arczczal. A baloldali négy apostol egész jó karban van. A fenmaradt egy angyal a keresztet tartja a tövis koszorúval. Krisztus jobbán az apostolok alatt két összekötött kör fölött és mellett egy kigyó, a mely úgy látszik a köröket akarja szét- harapni. Az egyik körben egy alak és vitorlás sajka, a másikban a fehér hold és sárga nap képe. E symbolikus kép mellett Mária látszik

A bögöri (Udvarhely m.) ezrek. templom falképei.
Egyraki fal. Felvette Bluzska S. 1898.

A bögöri [Udvarhely m.] ev. ref. templom falképei.
Északi fal. Folytatás. Feltette Huszka P. 1898.

A BÖGÖZI (UDVARHELY M.) EV. REF. TEMPLOM NYUGOTI FALÁNAK FELSŐ KÉPSORA.

kiterített köpenyébe takarva a hozzá könyörgőket. A felsősor angyalai alatt Krisztus mindkét oldalán egy-egy térdeplő és imádkozó alak. Krisztus balján az imádkozó alak után a díszes ruhájú szárnyas angyal lángpallóssal hajtja a pokolra szántakat, egy csomó meztelen asszonyt és egy mentés, kunsüveges magyart, a kinek kezét és nyakát szorítja a kötél, a mit a pokol torkában Lucifer húz. A pokol torka egy rettenetes nagy fogakkal ellátott lángot lövelő nagyfülű állat kitátott szája. A pokolra szánt hölgyesereg, lábait előre feszítve, teljes erejéből visszafelé húzza a kötelet, a melynek másik végén az ördögök épen nem erőlködnek. Érdekes, hogy a pokolba csupa nő és egy férfi jut csak, míg a mennyországba csupa férfi és csak egy asszony jut. Ugyanis az alsó sor első képén a várfallal jelzett menyországba az ajtónyitó Péter ily sorrendben eresztette be az angyal által vezetett üdvözlötteket: pápa, püspök, barát, király, királyné, egy férfi, egy nő. Mivel a királyné dignitás, az égbe csak egy asszony jut. Pedig azért még sem pap festette képeinket, mert különben aligha festi meg a pokol torka előtt a mennyországi oldalon látható szerelmes lovag történetét. A pokol torkából már kilépett a sarkantyús, darútollas vitéz, hátán karóba húzott kedvesének még elalélt tagjaival. Megettük a pokolból féllábbal kilépő ördög látszik, a ki elkeseredetten seprüzi még utoljára a pokolból kiszabadított hölgy feléje fordult tagjait. Megható a lovaghűség e naiv ábrázolása. Az igazi lovag még a pokolból is kiszabadítja babáját, persze az utolsó megseprűzést ő sem akadályozhatja meg. A pokolban az egyik ördög hátán könyvet czepe. Bizonyosan egy a kiátkozottak közül. A pokol torkát nagyon azonos ábrázolásban Magyarországon csak Mező-Telegről ismerjük, a hol azonban az elkárhozottak között még nincs férfi és a kiszabadultak felhőkön csolnakáznak az égbe. A menyország és az apostolok között egy egészen külön kép az utolsó ítélet, a hol angyalok segítik ki a koporsóból kikelőket, a kik a szinpadiasan függönyök körül előrepiülő harsonás angyalok szavára ébredtenek föl. Az egyik sarokban egy ördög két kézzel lenyom egy koporsó födelet, melynek lakója sírva takarja el arcát. Ez tehát már elítéltetett és számára nincs föltámadás. A pokol torka után következő kép talán szt. Erzsébet, nagyon rongált. Utána Veronika kendője következik Krisztus fejével, mellette egy álló könyvet tartó női szent gyöngyös nyitott koronával, melyen semmi nyoma a csúcsíves liliumnak s így legalább is a XIV. századra vall.

A középső képsor ázsiai Margit legendáját ábrázolja. Nagy várból indul a király lóháton előreivágtató követével, a ki a zárda fejétől megkéri Margitot. Az elutasító válasza trónusa elé vezeteti s aztán megkorbácsoltatja, ollóval csipdesteti, felakasztatja két-két poroszló által. Majd a király imádkozását látjuk a csavart oszlopon elhelyezett bál-

vány előtt. Utána az olajbafőzés rémes esete, a hol még az egyik poroszló is megtér a galambok által megkoronázott Margit hitére. Majd a börtönben látjuk Margitot kezében keresztrel és a börtön előtt szárnyas kigyótestű emberevő sárkányt. Végre látjuk a sárkányt korbácsoló Margitot, a mivel aztán el is végezte földi pályafutását, mert a következőkben már látjuk fejét lehullani a hóhér pallósa alatt. Megszokott ábrázolása ez a Margit legendának. Így látjuk majd minden székely templomban, csak hogy többnyire mint királyleányt, elejétől kezdve koronás fővel. Itt csak szenvedései jutalmául kap koronát. Az alakok ruházata majdnem bibliai. A poroszlók fején a zsidókat jellemző hegyes kalap. A király fején lilomos nyitott korona, egyedül a király követe hord kunsüveget.

A szent László legenda a harmadik legfelső sorban még a nyugoti falon kezdődik. A Nagyváradot jelző tornyos várból, melynek bástyáin szól a tárogató, a leeresztett hidon egész sereg nő jött elő a püspökkel és térdelve hallgatják a királyra mondott áldását. Jellemző fejdíszük. A fehér lovon ülő király felemelt kezével fogadást látszik tenni. Megette csatlós és vezetéklő. A László legenda első töredékei az éjszaki falon a rohanó magyarság lovainak alsófele látszik az összeroncsolt pogány tetemek fölött. A második töredéket egészen a kunok töltik be. Egy hanyatt, más előre bukik lováról, mást ép most szur arczon egy magyar. Kettőnek hátánál a nyeregben rablott leány ül, a kiket karddal és visszafelé nyílazással igyekeznek megmenteni. A kép felsőrészen zászló vagy egy repülő kunköpeny látszik. A következő félig-meddig kivehető jelenet a birkózás, a hol még a lovak is birkóznak. Még a lenyakazásból is látszik valami, a mikor is a kun kínjában a király lábszárát markolja.

A szent László legenda alakjai épen oly ruhát és fegyvert hordanak Bögözön is mint a többi székely templomban. A jelenetek száma, sorrendje, sőt az alakok mozgása is azonos, úgy, hogy az országos előkép kétségtelen. Új a rablott lányok nagy száma a csataképben és a püspök kísérete az első jelenetben. Nehány székely templomban még egy jelenettel több van, t. i. királyi audienciával kezdődik a legenda s csak aztán jön a püspöki áldás. Megjegyzendő még, hogy a kunsüvegnek magas, de nem hegyes változatát látjuk a csatakép nyilazó kunján.

Huszká József.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS FILIPPINO LIPPI.

Kedves nekünk minden adat, a mely világot vethet Mátyás király művészeti törekvéseire. A fennmaradt emlékek száma aránylag olyan csekély és különösen a nagyobb művészi alkotások közül olyan kevés állotta ki az évszázadok viharait, hogy örülhetünk, ha irott kútfők segítségével némi fogalmat alkothatunk magunknak a magyarországi olasz renaissance művészet mivoltáról.

Giorgio Vasari a firenzei Filippino Lippi életrajzában a következőt írja: «Essendo Filippo ricerca d'andare in Ungheria al re Mattia; non volle andarvi, ma in quel cambio lavorò in Firenze per quel re due tavole molto belle che gli furono mandate, in una delle quali ritrasse quel re, secondo che gli mostrarono le medaglie.» Filippino Lippi tehát azon olasz festők sorába tartozott, a kik nem léptek közvetlen érintkezésbe a magyar udvarral, hanem csak megrendelésre hazulról küldték el műveiket. Nagyon érthető, hogy a kiváló firenzei mester, a ki korának legkedveltebb és legkeresettebb művészei közé küzdött föl magát, nem akarta hazáját a magyarok bőkezű királyának udvarával fölcserélni; különben is elsőrangú olasz művész alig járt Magyarországon, kivéve Masolino da Panicale, a ki Filippino Scolarinak, a híres «Pippo Spanó»-nak szolgálatában dolgozott és Benedetto da Majanot, a ki — úgy látszik — a budai királyi palota szobrászi díszítésére döntő befolyást gyakorolt.

Vasari teljes határozottsággal «due tavole», két függő képről beszél, melyeket Filippino Mátyás király számára festett. Ha nem is tudjuk, honnan vette ez adatot, nincsen okunk benne kételkedni. Az egyik festményt közelebből meghatározza azzal a megjegyzéssel, hogy azon «elkészítette a király képmását, úgy a hogy az érme elébe állították.» Nem szükséges itt szűkebb értelemben vett, önálló képmásra gondolnunk. A mester művei között ilyent alig találunk, míg nagy, monumentális festményein számos hirneves polgártársának, barátjának vonásait örökítette meg. A firenzei Sta Maria del Carmine templom híres Brancacci kápolnájában festett freskóképein láthatók többek közt Francesco Granacci festő, Tommaso Soderini lovag, Piero Guicciardini, a történetíró atyja, Antonio Pollajuolo festő és szobrász, Luigi Pulci költő, mestere Sandro Botticelli és saját maga alakjai (Vasari). Nagyon valószínű, hogy a szóban forgó Mátyás számára festett kép is vallásos tárgyú jelenetet ábrázolt, melynek egyik kiváló szereplője, nyilván a király kívánságára, az ő arcának vonásait tüntette föl. Vasari kifejezése egészen föltevésünk mellett szól.

Többet tudunk a másik festmény tárgyról. Brockhaus Henrik legújabb kiadta Ugolino Verininek néhány költeményét, a melyek többé-kevésbbé érdekes adatokat szolgáltatnak a 15. századbeli firenzei művészet ismeretéhez.* Közöttük van a következő epigramm is:

De caenaculo Christi, quam tabulam Phylippus florentinus pictor insignis pinxit Regi Pannoniae

Qui cupis æterni convivium noscere Christi
Ultima discipulis cum data cæna fuit
Aspice pictoris spirantia dona Philippi
Pictaque non dices! sed magis ora loqui.**

Hogy csakugyan Filippino Lippiről, Fra Filippo Lippi festő fiáról van szó, azt kétségtelenné teszi Verininek ugyanott közölt *«De pictoribus et sculptoribus florentinis qui priscis grecis equipari possint»* valóban humanista című költeményének két sora:

Nec te pictoris sobolem memorande Philipe
Præteream! primum dignus habere locum.

Ugolino Verini, firenzei humanista és költő Marsiglio Ficino kortársa és bizalmas barátja volt. A rendkívül termékeny költő művei, melyek közül *De illustratione urbis Florentiæ* és Mátyás királyunkat dicsőítő versei érdemelnek említést, nagyrészt kiadatlanok és arról tanúskodnak, hogy «nem közönséges könnyűséggel verselt, bár ezen könnyűségnek nem felelt meg mindig a választékosság.»*** Hogy kora művészete iránt érdeklődött, arról kitűnő bizonyosságot tesznek fenn idézett költeményei.

Verini adata szerint kétségtelen, hogy azon művészeti alkotások között, a melyekkel Mátyás budavári palotáját a legfényesebb fejedelmi székhelyek egyikévé tette, ott díszlett Filippino Lippinek, a quattrocento egyik legünnepeltebb művésze, az utolsó vacsorát ábrázoló képe is. Bizonyára terjedelmes és művészi szempontból becses földolgozása volt ennek a tárgynak, a mely Giottótól Leonardo da Vinciig és Andrea del Sartóig, a toscanai festők legkedveltebb témái közé tartozott. Szerencsétlenségünkre csak hire maradt reánk, de azt is hálával fogadjuk, hiszen újabb bizonyossága nagy királyunk nemes ízlé-

* Festschrift zu Ehren des Kunsthistorischen Instituts in Florenz dargebracht vom Kunsthistorischen Institut der Universität Leipzig. Lipcse, 1897. — A közölt költemények a firenzei Biblioteca Laurenziana plut. 39, cod. 40-ből valók. A kézirat befejező jegyzete 1491-ben kelt.

** Ezt az epigrammát már 1890-ben kiadta Ábel Jenő az Irodalomtörténeti Emlékek II. kötetében (354. l.), a Mátyásnak ajánlott többi epigramma között, a nélkül azonban, hogy szakirodalom tudomást vett volna róla.

*** *Tiraboschi*, Storia della letteratura italiana; új kiad. Firenze 1809. VI. köt. 903. l.

sének, a mely nem elégedett meg a bevándorolt művészek többé-kevésbbé provinciális jellegű munkáival, hanem arra törekedett, hogy udvara valóságos művészi központtá váljék, a hol a mennyiség nem megy a minőség rovására.

Dr. Éber László.

ANTONIUS MESTER ARANYKELYHE.

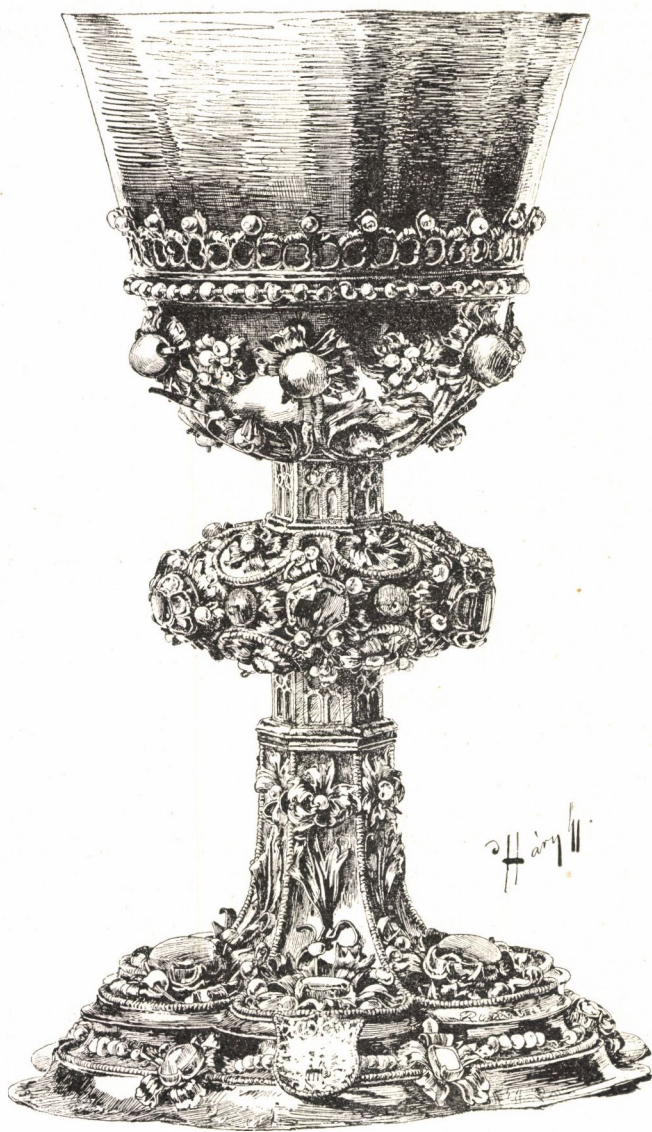
A régi egyházi ötvösművekben oly gazdag kassai Szent Erzsébet templom kincstárában, úgy anyagának nagy belső értéke, mint pedig művészi kivitelénél fogva, egyik legelőkelőbb helyet foglalja el az aranykehely, mely 1502-ben, vagyis éppen abban az időszakban készült, a midőn Kassán az ötvösség virágzó korát éli, mert a teljes befejezéshez közel álló Erzsébet-templom belső felszerelése éppen a XVI. század első éveiben von lázas folyamatban.

A kehelyet Kassa városa készítette a ragyogó pompájában s a maga nemében messze földeken páratlanul álló temploma számára, mit a talpára forrasztott városi címér s az oda bevésztet felirat igazol.

A remek szép kehelynek sima peremű talpa hat karélyú; a karélyok érintkezési pontjain egy-egy drágakövekkel ékesített virág ül, melynek szirmai vágott, hajlított s hosszában bordázott aranylemezből vannak alakítva. A hat cikkelyű stylusnak s a talp peremének felső szélét recézett sodrony szegi be s az így beszegett mezőket, a stylus alsó karélyai és belső lapjainak területén, vágott s bordázott aranylemezekből alakított góthikus virág- s lombdíszt borítja. A virágok szíromlevelei között egy-egy drágakő ül, a lombzat felső széléit érintő apróbb virágok bibéit pedig egy-egy gyöngyszem képezi. A nódust a stylustól elválasztó gyűrűk — felül-alúl — ablakokat példázó csúcsíves mértani művekkel vannak kitöltve, míg a nyomott nódus recézett sodronnyal bekerített mezőiben szabadon hagyott tér a stylusnak megfelelő modorban van díszítve.

A harangalakú cuppa kosarán alúl aprószemű, gyöngyökkel határolt liliomvégű pártát látunk, melynek minden kiemelkedő levelében egy-egy picziny gyöngyszem rejtőzik. A cuppa testét ugyancsak vágott s bordázott aranylemezből alakított lomb- s virágdíszt fedi, ez utóbbiak közepén szintén egy-egy, összesen hat, nagyobb szemű igaz gyöngy ülven.

A kehely talpára van erősítve a Kassa város meg bővített címérét hordozó renaissance ízlésű paizs, zománczozott műben előállítva. Fel tűnő itt az a körülmény, hogy ennek a paizsnak alakja tökéletesen azonos az *Antonius* kassai ötvösmester által 1504-ben metszett ama pecsétlőnek címérpaizsával, a mely Kassa város meg bővített címérét

ANTONIUS MESTER KELYHE KASSÁN.

ábrázolja s a mely **pecsétlőről** s annak készítőjéről már ezen folyóirat három év előtti folyamában **értekeztem** volt.*

A most leírt kelyhet, melynek **sikerült** ábráját is bemutatjuk, nem készíthette más, mint a kassai nagy **pecsétlőt** vésett Antonius ötvösmester, jóllehet készítésének évében még öt más mester, névszerint *Michaelis ansi faber de Jazo* (1464—1509.), *Paul Echling* (1501—1514.), *Valentinus de Varachino* (1502—1546.), *Bartholme Paumgartner* (1472—1524.) és *Conrad Goldschmied* (1503—1510), is él és működik Kassán.

Közvetlen bizonyítékok híján negatív indokokkal érvelünk állításunk mellett. A városi jegyzőkönyvekben *Antonius* mesteren kívül más ötvös nem szerepel mint olyan, ki a székesegyház számára a tanács megbízásából ötvösműveket készített volna s miután Antonius mesternek 1504-ben készített nagy **pecsétlőjéből** meggyőződhattunk, hogy ez a mester kitűnően értette művészetét, nincs okunk öt elmellőzöttnek tartani éppen akkor, a midőn a város egy drága aranykelyhet szándékozik készíttetni.

Egykorú hazai kelyheink között ezzel megegyezőt hiába keresünk. Olyan sajátságos ennek díszítési modora, különösen *a vágott, bordázott s többszörösen meghajtogatott aranylemezekből alakított virágokat s lombzatot tekintve*, hogy a munka technikája egy, a conventionális modortól teljesen elütő, ötvösnek egyéni jellemzésére szolgálhat s többi, eddigelé esetleg elrejtett s még fel nem ismert munkájának fölismerésére vezethet, mint a hogyan vezetett is.

A *szepestigldi* r. kath. plébánia-templom tulajdonában lévő, részben aranyozott s hamis kövekkel díszített ezüstszerű** technikájában feltűnő hasonlatosságot bátran mondhatjuk; teljes azonosságot konstatálhatunk azokon a vékony ezüstlemezekből kimetszett, bordázott s hajtogatott lomb- s virágdíszítéseken, a melyek a feszület párkányáról lehajolnak s a melyek még a nódus alatt és a kereszt végén mint díszítő elemek is fellépnek.

A kereszt nódusából kétoldalt lombos, virágos és gyümölcsös ágak nőnek ki, melyek az egyik oldalon Szent János, a másikon pedig Mária ezüsből öntött szobrocskáit hordozzák.

Már a kereszt munkája nem első rendű, mégis az imént jelzett hajtogatott s bordázott lomb- s virágdíszítésnél fogva, melyek az aranykehely díszítéseihez teljesen hasonlóak, különös figyelmet érdemelnek. A kassai székesegyházi kincseknek 1516-ban történt összeírásánál az a kereszt felemlítetik s az a leltárban

* Arch. Ért. Új folyam, 1895. 370—372 l.

** Ki volt állítva az 1884. évi Magyar Tört. Ötvösmű-kiállításon Fénynyomatú képe közölve «Ötvösművészet remekei» I. kötetében.

«Item syn weysz* creucz, myt Johanne ond
 Maria, continet Morc. VII. pizet(um) XII.»

czím alatt szerepel, de az 1604-ben felvett leltárban az már többé fel nem található.

Oka ennek a következő: 1556-ban a várost egy tűzvész öthatod részében elpusztítván; a tanács a városi középületek felépítéséhez a szükséges pénzeket a székesegyház régebbi, minden bizonynyal XIV., XV. századi és a XVI. század elejéről származó kincsei egy részének eladásából szerzi be. Ha meggondoljuk, hogy 1526-ban a török elleni háború költségének fedezésére is nagy részben kifosztották a templomi kincstárt, az 1556-ik évi tékozlás a második csapás volt, mely e tiszteletreméltó emlékeket érte, bár ez az előbbenihez képest enyhébb csapásnak nevezhető, miután azok, ha eredeti helyükről el is vitettek, a végmegsemmisülésnek még sem tétettek ki, úgy mint 1526-ban, a mikor azokat felolvasztották s pénzzé verték.

«Item am tag S. Stanislaj — mondja az egykorú számadókönyv —
 haben wir vom herr Hans Fynck das geltt empfangen, welches er von dem Bartfeler herrn auff das geschmaidt der Kyrchen enttlehentt hatt ym namen des Ersamen Rotts, ond sind gewesen fl. 400.»

«Item donnerstag vor Bartholomej (aug. 24.) haben wir vom Losonczy Andras Deak empfangen wo wegen des sylbers der Kyrchenn fl. 140.»

«Item sonabentt, am tag Emerici (nov. 5.) hatt ein Ersamer Ratt dem herrn Jörg Bergsteter die 4 Krewtz der Kirchen verkaufftt, ond wir von ihme haben darauf emphanen fl. 175.»

Nyilvánvaló tehát ebből, hogy a kassai tanácsurak három ízben adtak el a székesegyház kincstárából ötvösműveket. Első ízben Fynck János városi tanácsos 400 frtot szolgáltat be a számadók kezeihez a *bártfaiaknak* eladott kincsek értéke fejében; augusztus 24-én a számvevők 140 frt átvételét nyugtázzák, melyet ők Losonczy András Deáktól kapnak ugyanilyen portékáért, végre november 5-én Jörg Bergstetter «úrnak» ad el a tanács négy keresztet, a melyekre ő ezen alkalommal 175 frtot letesz, egy hétre rá pedig a hátralékot, a 10 frtot, kifizeti.

Az eladott kincsek egy része tehát Bártfára került; hogy mik voltak ezek, nem lehet tudni, mert részletes lajstromuk hiányzik. A másik rész Losonczy István Deák kezéhez került. Oly mindennapi e név, hogy lehetetlen őt magát tekintenünk a kincs megvásárlójának s bizonyosra kell vennünk, hogy ő csak mint megbízott járt el valaki részéről e vásárlásnál, vagy csupán csak a kincsek átvételére s elszállítására volt felhatalmazva.

* Hogy itt *fehérnek* mondják a keresztet, az nem szól állításunk ellen, mert annak részben való bearanyozása s megújítása később is könnyű szerrel megtörténhetett.

Jörg Bergstetterrel, neve előtt a «herr» jelző állván, némi tekintetben tisztába jöhetünk, Bergstetter *landcslag* lehetett valamely felvidéki városban, talán épen Bártfán, de lehet, hogy Lőcsén, vagy Iglón, a mely esetben világosan ki lenne mutatva, hogy a kereszt a kassai Szent Erzsébet-templom kincsei közül való s hogy annak készítője Antonius ötvösmester.

Az a körülmény, hogy Antonius a városi pecsétlőt renaissance modorban metszette, a kehely pedig csúcsíves ízlésű, nem gyengítheti meg érvelésünket, miután világi tárgyaknál s a pecsétlőnél talán éppen közvetlen megrendelés folytán, ez az ízlés könnyen érvényesülhetett, míg a csúcsíves stylus, különösen az egyházi tárgyak készítésénél, sokáig fentartotta magát.

A technikának egyénileg jellemző hasonmásai alapján, mit műtárgyak keletkezési idejére és helyére nézve a bírálónak figyelmen kívül hagynia nem szabad, megállapítható, hogy a szepesi székesegyház XVI. századbéli aranyozott ezüstkelyhén*, a talp karélyainak összehúzóllésénél lévő levelek, a náduson fellépő virágok s a cuppa koronának lombozata sok tekintetben megegyezik úgy az aranykelyhen, mint pedig az iglói keresztben lévő díszítményekkel. Hogy a szóbanforgó kehely gyűrűjén a renaissancet eláruló akantuslevelekkel találkozunk, az csak megerősíti abbéli nézetünket, hogy valószínűleg e kehely is Antonius mesternek munkája, vagy általánosabban szólva: ez a kehely is ugyanazon mester kezeiből került ki, a ki a kassai aranykelyhet s az iglói keresztet készítette.

Antoniusnak kassai szereplését az Arch. Értesítő 1895. évi folyamában a fentebb idézett lapokon közölván, itt pótlólag még annak megemlítését találom szükségesnek, hogy Antonius nemcsak kassai, de távolabb lakó egyének is felkeresték megrendeléseikkel, a mely körülmény bizonyítja, hogy Antonius művészetében kiváló, messze földre elterjedt hírnő mester volt.

Egy 1520-ban kelt leveléből megtudjuk ugyanis, hogy Stöckel Lénárt bártfai bíró ugyanebben az esztendőben megrendelte nála Szent Pál «képét» s hogy Antonius Margaretha napja táján már hozzá fogott a munkához, ezüstöt is vett a műhöz s hogy a képekkel már részben el is készült.

Méltán felmerül a kérdés, miféle «kép» lehetett az, melynek elkészítésével Antonius, az *ötvösmestert*, a bártfaiak megbízták?

A bártfai Szent-Egyed templomban a szent kereszt oltárának jobboldali szárnyán — miként azt Myskovszky írja — a többi apostol között ott találjuk Szent Pál apostol alakját is. Hosszú haját s ugyan-

* Ötvösség remekei. II. 87. lap. Ábrája fénynyomatban.

ilyen szakált visel, bal kezében kivont, hosszú, egyenes pallost tart s teste biborszínű, aranyozott szegélyű köpenybe van burkolva. Hogy ez a kép nem lehet azonos az Antonius mesterre bízott «kép»-pel, azt bizonyíthatja az a körülmény is, hogy az oltárszárnyak összes képei egy kéztől eredők, de nem is igen volt szokásban az oltárszárnyak képeinek elkészítését külön-külön mesterekre bízni, holott esetünkben Antonius ötvöst egyedül csak Szent Pál «képének» ábrázolásával bízták meg a bártfaiak. De semmiféle adatunk sincs arra nézve, hogy Antonius mester ötvös is, festő is lett volna egy személyben. A nála megrendelt tárgy nem is lehetett «kép», hanem szobor, vagy dombormű, a mire teljesen ráillik a német «bild» elnevezés, melylyel nemcsak festett képeket, de domború műveket is szokás volt ebben a korban megjelölni. Valószínű tehát, sőt csaknem teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy Antonius e művét el sem készíthette, mert «Mittwoch vor Margaretha» (mi július 20-ika előtti időpontot jelez) kelt levelében említi a mester, hogy *csak néhány nap előtt* kapott megbízást e tárgyban a bártfai uraktól, hogy a műhöz hozzáfogott s a képekkel *részben* már elkészült. Ugyancsak e levelében a mű tovább folytatásához szükséges anyagok elküldését is kéri s értesíti a megrendelőit, hogy ezüstöt is vásárolt már.

Megérthetjük e sorokból, hogy ebben az időben a mester még a kezdet kezdeténél volt s talán nem csalódunk, ha abbeli gyanúknak adunk kifejezést, hogy Antonius még akkor el sem kezdte a megrendelt mű kidolgozását s csupán csak fogásból jelezte a képeknek részben való elkészítését, hogy a bártfaiak a megrendelést esetleg tőle vissza ne vonhassák. Jogunk van ezt feltenni két körülménynél fogva, azért t. i., mert Antonius egyrészt a bártfaiaktól a műhöz való tárgyak elküldését még csak kéri, másrészt, hogy ekkor értesíti őket a nyers ezüstanyag beszerzéséről.

Hiteles adatokkal igazolva találjuk, hogy Antonius mester 1520. Lucza napja táján már nincsen az élők sorában. Valószínű, hogy december legelső napjaiban hunyt el, mert a kassai tanács «feria quinta in die Lucie virginis» teszen özvegyénéi a férje hagyatékában megmaradt ezüstökre tilalmat s ha feltételezzük, a mi emberileg megengedhető, hogy 2—3 havi betegeskedés előzte meg a mester halálát, nyilvánvaló leszen, hogy ötvösünk el sem készíthette azt a munkát, melyet július derekán még csak megkezdett volt s a melynek elkészítésére csupán 2—3 hónapja maradt. Hogyha e föltevésünk helyes, akkor Antal mester művét ma sem Bártfán, sem általában a XVI. századi műkincseink fennmaradt sorozatában nem kereshetjük.

Mihalik József.

LEVELEZÉS.

I. Dr. JÓSA ANDRAS SZABOLCSMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. Október hó 19-én Okolicsányi Menyhért barátomnak karászi birtokán levő nagy-szabásu *Gara halmot* kutattuk át.

A karászi «*Gara halom*» a községtől nyugotra, Okolicsányi Menyhért urnak parkjától alig 100 lépésnyi távolságban fekszik, egy több holdnyi, a környezetből alig 1—2 m.-nyire kimagasló — homokos — alig észrevehetőleg lejtő talaj-emelkedésen. A halom sajtószerűen készült, mert az nem csak a Szabolcsvármegyében létező 50—60 mesterségesen készült halmoktól tér el lényegesen, hanem minden eddig ismert halmoktól is. A halom ugyanis körben futó árok által határolt szigetre van felhalmozva, amelynek alap-átmérője a körárok fenekének szintáján mintegy 40, a környező terület szintáján pedig 21 méter. Az árok külső kerületének átmérője 65 méter. A körárok felső peremének egymástóli távolsága 22 méter, fenék szélessége 4—5 méter síkot képez és szántóföldnek használtatik; mélysége 4—6 méter. Az árokból kikerült rengeteg földtömegnek kiásása több ezer embernek napi munkájába kerülhetett és csak kevesebb része fért el a szigetre, a hol hatalmas dombot képezett; míg a nagyobb rész kifelé hányatott és egyenletesen szétterített. Ezen halmot Okolicsányi Menyhért barátom 1894. évben részben megásatta, kupján mintegy 4 méter átmérőjű, lent 1 méterre keskenyedő gödörrel hatolva le 4 méter mélységre. A halom tetejéből — mely eredetileg magasabb lehetett — 2 méternyi mélységben, nem is egy egész négyszögméternyi területen egy mállott lófej, két rozsz ezüsből készült szíjdiszítés, egy öt darabra tört kengyel, papírvékonyoságu átluggasztott ezüst lemezek, egy vasbaltának töredékei kerültek napfényre, mely honfoglaláskori.

A monumentális Gara halomról tehát teljes jogosultsággal azt kell és kellett feltételeznünk, hogy alatta nem közönséges állásu ember, hanem nagy tekintélynek örvendő hatalmas egyén lett örök nyugalomra helyezve.

Miután első alkalommal (1894-ben) csupán lócsontok kerültek napfényre, emberi csontoknak pedig nyomára sem akadtak és miután nincs ősmerve olyan sír, melybe csupán lovat temettek volna el honfoglaló őseink, fel kellett tételeznünk azt, hogy az emberi csontváz és annak fegyverze, dísz tárgyai és egyéb sírmellékletei megbolygatva nem lettek, annál is inkább, mert Okolicsányi Menyhért a ló fejét megtalálván, a kutatást csak lefelé hatolva, de oldalt nem folytatta.

Okolicsányi Menyhért, dr. Farkas Balázs, Vay Péter, Jármy Elek és saját

felügyeletem mellett azon pont körül, a hol a lófej és egyéb tárgyak találtattak, 12 napszámossal 1 méter széles és 3 méter mély árkot huzattunk, mely egy minden irányban 5 méter széles földtömböt határolt, tudván azt, hogy az emberi csontváz mindég közvetlen a ló csontváz mellett keresendő, tehát a meghagyott négyszögű tömbben található. Az 1894-ki megásáskor a ló csontok a már akkor lekopott dom közepe alatt 2 méter mélységben találtattak. A mostani ásáskor ismét 2 méter mélységig míg mindenütt kisebb-nagyobb tömegekben vegyült, tehát hordott, sárga és fekete földből felhalmozott rétegben dolgoztunk. Ezen alul 1 méter mélységben bolygatatlan sárga homokot találván, a céltalan lejobb hatolással felhagytunk.

Az árok által határolt négyszögű földtömeget óvatosan hámoztuk le az eleven földig, de sem emberi csontokra, sem más tárgyakra, kivéven díszített cserép töredéket, melyet honfoglalás előtti korból származónak tartok, nem akadtunk. Hanem reá akadtunk egy, a sárga homokba behatoló mintegy 1½ méter magas és széles tárnára, mely a délnyugoti oldalról vízszintesen vonult azon irányban, a hol a lócsontok és egyéb tárgyak találtattak és a mely tárna fekete homok földdel volt eltömve, bizónyságul annak, hogy ezen az úton sírfosztogatók hatoltak be ösmeretlen régi időben és megfosztottak bennünket azon jogosan táplált reményünktől, hogy egyik honfoglaló vezérünk ereklyéit méltóan megőrizhessük és azon korra vonatkozó ösmereteinket bővíthessük. Ez ásátás alkalmával dr. Farkas Balázstól kaptam egy barna, fehér körökkel díszített üveg pasta gyöngyöt, a mely ugyancsak e halomból, a fentebb említett tárgyakkal, az 1894-ki ásátáskor került napfényre. (Vsdő. Nyirvidék 1898, okt. —.)

Áttérek ezután a gávai Kató halomban talált régiségekre. A halom eredetileg 7 méter magas lehetett, de a melyből könnyebb szánthatás végett, özv. Komlóssyné tulajdonosnak férje 3 méternyiit lehordatott. 50 cm. mélyen, tehát a mi eredetileg 3 méter 50 cm. mélységnek felel meg, az ide rajzolt kétfülű, csupán földdel telt csuprot találtku. Ez alatt 10 cm. mélyen, egy teljesen fehér, porrá vált csontvázat, melyből egy kendermagnyi sem lehetett kiemelni. A csontváz kinyújtóztatott helyzetben, fejjel északnak, lábbal délnek, feküdt. Baloldalon a mai is szokásos helyen lapjára fektetve találták a kardot. Én ezen pillanatban a domb aljában az edény tartalmát kutattam és a mint jeleztek, hogy valamit találtak, felfutottam a dombra, de már késő érkeztem, mert a kardot nem mozgatták ugyan el helyéből, hanem ásóval nyultak alá a munkások és ezen feszegetéssel darabokra törték, egy-két kisebb darabot el is hánytak. A réz vagy rozsz ezüstből készült tárgy a kardról félre dobott göröngyben találta meg Inczedy Lajos a «Nyirvidék» szerkesztője. Ezen tárgy a kard keresztvasának végét díszíthette, társát nem találtuk meg. Ezen sír a halomnak függélyes körvonalától 2—3 m. távolságra észak-nyugot felé esett és így kikerülte a régi fosztogatók ásóját, a kik a halom mai kupjától kissé keletről egy meredeken, rézsutos, mintegy másfél méter átméretű aknával hatoltak le a tulajdonképeni fősírhoz, a mely az általunk talált sír alatt 3½ méter mélységben feküdt. Az aknát eltömő föld lazább és más színű volt, mint a halomnak többi része. A kifosztott alsó sírban csak elkorhadt, össze-visszahányt

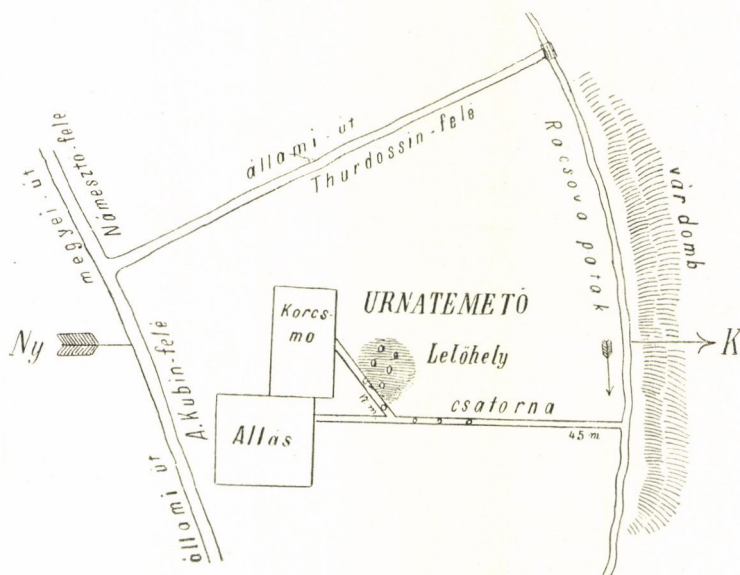
tölgyfa gerendák maradványaira akadtunk, de a melynek összes tömege nem volt több 1—2 köblábnál. Egyebet semmit sem találtunk. A halomban itt-ott kisebb cserép edénytöredékeket találtunk, melyek korongon készülhettek, de jellegzetesek egyáltalában nem lévén, azokat fel sem szedtem.

Nyíregyháza, 1898 november 17-én.

Dr. Jósza András.

II. KUBINYI MIKLÓS AZ ÁRVA-VÁRALJAI URNA-TEMETŐRŐL.

Árva-Váralján, az árvaai vártól nyugatra, a várdomb alatt elfolyó «Racsova» nevű patak és az állami út között elterülő lankás téren, ott, hol az állami út

ÁRVA-VÁRALJAI URNA-TEMETŐ.

hirtelen kanyarulattal keletnek fordul, e nyáron egy új vendéglő épült, s ettől keleti irányban egy levezető csatorna a már említett «Racsova» patakig.

Ezen csatorna alapjainak ásatása alkalmával f. é. szept. 8-án a munkások hamvvedrekre akadtak s bronz-töredékekre, melyek birtokomba kerülvén, magam is a helyszínére siettem, hogy az ásatást ott több óvatossággal folytassam s a lelőhelyet megállapítsam.

Az egy méter mély árok oldalfalaiban ekkor még öt, a mellékelt vázlat-rajzon megjelölt hamvvedernek a nyomát találtam s igen sok cseréptörmelék, mely az árok ásatása közben szétzúzott edényekből származhatott. Valamennyi edény szürkés-barna, quarczhomokkal vegyített agyagból és pedig, a mennyiben a törmelékekből megítélhettem, többnyire szabad kézzel készült s csak amúgy pusztán volt a kavicscsal vegyes agyagos földbe ágyazva. Az edények rossz égetésén kívül ez az oka, hogy az nap, a legnagyobb óvatosság daczára egy

hamuvedret sem sikerült épen kiásnom, de még csak az edények alakját és nagyságát is meghatároznom.

A következő napokon az ásást azon a helyen, hol a munkások a bronz-tárgyakat találták, folytatva, alig 40 cm. mélységben ismét hamvvedrekre akadtam. Az 5—6 □ méternyi terület, melyet a korcsmaépület közelében, a levezető csatorna rövidebb ágának észak-kelet felőli oldalán felfödettem, lapos homok-kövekkel volt burkolva s egy fél méter magas, legyező alakban fokukra állított

ÁRVA-VÁRALJAI URNÁK.

kövekből alkotott kerítéssel ellátva, mely — a mennyire az ívhajlásból ítélhetek — egy nagyobb kiterjedésű, már korábban, tán szántás következtében megszakított körnek a folytatása.

A fentebb említett homokköburkolatot óvatosan eltávolítva, a föld felszínétől számítva 83 cm. mélységben ismét hamvvedrekre akadtam, a miből azt következtetem, hogy a köburkolat egy régibb urnatemetőnek a fedője.

A hamvvedrek általában mind a két rétegben csak behorpasztott állapotban találtattak; aránylag mindamellett az alsóbb rétegben előforduló edények mégis jobban vannak fentartva. Ezek közül többet, ha nem is teljesen, nagy fáradsággal mégis sikerült összeállítanom s azok alakját és nagyságát megállapítanom. Mutatványul ime kettőnek a rajzát is bemutatom.

Az 1-ső szám alatti hamvveder a legnagyobb, melyet találtam. Magassága 27 cm.; öbölhajlásának átmérője 24 cm.; felső nyílása 18 cm. Anyagja halvány

téglaszínre égetett, quarztörmelékkel vegyített sárga agyag. Az edény, mely nyilván korongon készült, belülről az öbölhajlástól a fenéig graphittal fényezett. Tartalma csonttörmelék, vékony homokkő fedője a tűz hatásától téglaszínü.

A 2. szám alatti hamvveder köcsög alakú, 16 cm. magas, öbölhajlásának átmérője 18 cm., felső nyílása, a mennyiben a töredezett peremről levehető, 13 cm. Anyagja, kikészítése, tartalma ugyanaz, mint az 1-ső számú edényé.

Ezen két edény képviseli az árvaváraljai urnatemetőben található hamvvedrek főtypusait. Díszítésnek nyomait egy hamvvedren sem találtam, ha csak a kis, lefelé hajló, tömör füleket nem veszem tekintetbe, melyekből a munkások által kiásott edénytörmelékek között többet találtam.

A hamvvedrek körül, sőt egyes esetekben magukban a hamvvedrekben is, kis csészéknek a nyomaira akadtam. Ezek közül azonban teljesen csak egyet sikerült összeállítanom, melyet ásatásaimban hű társam: Schurina József, ura-

dalmi számvevő, sajátkezűleg nagy gonddal kiásott. Ezen 5 cm. magas, 13 cm. átmérőjű, rosszul égetett szürke agyagból s szabad kézzel készült fenékén 1.5 cm.-re kiemelkedő dudorral ellátott kis füles csésze (3. sz.) nem emléktárgyul volt mellékelve, de valósággal hamvvederül szolgált. Az égetett csonttörmelék, melyet tartalmazott, egy vékony, kerekidomú homokkővel csakoly gonddal volt letakarva, mint azt valamennyi hamvvedernél tapasztaltuk.

A kiásott edények száma, a mennyire hozzáférhetőleg meghatározhatom, 20—25 lehetett. Oly kis területen elég tekintélyes szám, melyhez képest csak igen csekély a talált bronztárgyak száma.

Ezek a következők:

1. Törött bronztör, hossza a nyél megmaradt részével együtt 21 cm., a penge legnagyobb szélessége 3.5 cm. A liliomlevél alakú tör pengéjét a hegyétől lefutó hármás borda díszíti, mely a tör élet követve középen kissé kiszélesedik, majd ismét szűkül. A tör nyele közelében a sokkal erősebb borda elvész, míg a két külső borda a hiányzó nyél felé kiszélesedik s azzal látszólag egyesül.

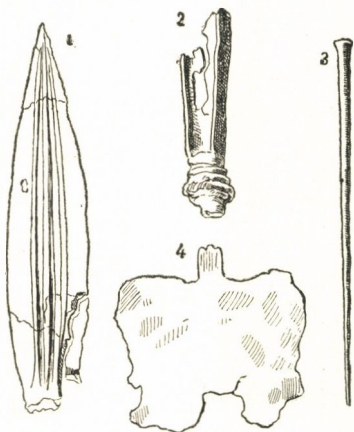
2. Töredezett bronzlemez borotva (?) 5 cm. magas, 6 cm. széles. Felső részén a nyél kiálló törött nyúlványával.

3. Egy teljesen ép, 15.5 cm. hosszú, 4 mm. átmérőjű hajtű kissé visszahajlított peremmel, minden díszítés nélkül.

Mindezen tárgyak nyilván a tűz hatásának voltak kitéve. Patinája valamennyinek élénk kékes zöld színű.

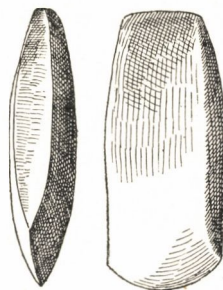
Ennyi az, mit az árvaváraljai urnatemetőről egyelőre jelenthetek. Mielőtt azonban jelentésemet befejezném, még egy fontos, az urnatemetővel látszólag összefüggő leletről kell említést tennem.

Midőn az árokásással elfoglalt munkások a bronztárgyakat találták, mi ter-

ÁRVA-VÁRALJAI BRONZOK.

mészetesebb, mint hogy figyelmünk nemcsak a csatorna oldalfalaiban látható félig szétzúzott hamvvedrek felé fordult, hanem a munkások által már korábban kiásott földre is. Ezt átkutatva Guber József uradalmi erdész egy napon egy csiszolt kőbaltát is. (L. a 4. sz. rajzot) talált. Minthogy a találó jelentése szerint a balta a kihányt föld felszínén feküdt, több mint valószínű, hogy az az árok legmélyebben fekvő rétegből került a felszínre, vagyis abból a rétegből, melyből a hamvvedreket is kiástuk. Itt tehát egy átmeneti culturával volna dolgunk, melynek nyomai Árvában ma kerülnek elő első ízben. Gyűjteményemben van ugyan egy serpentinből készült fűrott kőbalta, mely állítólag még a 40-es évek elején találtatott volna Pudvilk község határában. De a lelet körülményei ennél a tárgynál teljesen ismeretlenek, úgy, hogy abból a kőkori ember létezésére itt Árvában következtetést vonni egyáltalában nem lehet.

ÁRVA-VÁRALJAI KŐVÉSZŐ.

Az igen szép művű, dioritból készült 11 cm. magas, fölül 3.5 cm., az éle táján 4.5 cm. átmérőjű baltát kis gyűjteményembe bekebelezve, innentől Árva-Váralját, mely mint bronzkori lelhely már eddig is ismert volt, ezentúl talán a kőkori lelhelyek közé is sorozhatjuk.

Árva-Váralján 1898 okt. 19.

Kubinyi Miklós.

III. MILLEKER BÓDOG A VERSECZI MÚZEUM RÉGISÉGEIRŐL.

Az alábbiakban néhányrégiséget mutatok be, melyek Versecz város határában találtattak. Van köztük skytha tör, kelta kés, ékszer és sírlelet, továbbá népvándorlás korszaki fejsze és végre török-magyarkori régiség. I. 1894. ősszel a Szamárhegyen, az Urosevics Szvetozár-féle szőlőnek rigoloztatása alkalmával, az első ásónyomban a pusztta földben egy vastör találtatott, melyet a találó munkás, Lauer Péter, magához vevén, 1898 februáriusban a verseczi városi múzeumnak ajándékozott. (1. ábra.) A penge kétélű, gyengén kiemelkedő hát-tal. Tövét a skytha töröket jellemző szívidomú lemez öleli. A nyél azonban nem mutat tagozást s úgylátszik síma volt; szélességi oldalai körszelvény alakban domborodnak ki. A nyél végén pedig a szintén keresztbe álló tipikus pálczatag van. Különben hasonlít a br. Nyáry Jenő gyűjteményében lévő nógrádi törhöz, melyet Hampel József ismertetett (Arch. Ért., U. F., XIII, 386 és 387, 3. ábra.).

Hossza: 0.30 m., miből 0.20 a pengére és 0.10 a markolatra esik. A penge legnagyobb szélessége 0.022 m., a markolat végén lévő pálczatag hossza 0.04 m. Fentartása oly jó, hogy a verseczi példány a hazai skytha török legjobbjai közé tartozik.

II. A Kápolnahegy lábának és lejtőjének északi része, melyet a róm. kath. temető, a városkert, a város északkeleti széle, a temeskutasi országút és az ördögárok szegélyez, a verseczi határnak régészetileg legérdekesebb vidéke, mert itt minden idő hagyta nyomait. Volt ott prähistorikus telep, római épület, középkori rom, mely a régi Versecz maradványa és végre fordult elő ezen helyen sok magyar-törökkori lelet is.

Az őskori leleteket már 1880 óta nyilvántartom. (Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 150—152.) A terület már vagy 2 évszázad óta szőlővel lévén beültetve, a folytonos földforgatás az ott előforduló különböző korú dolgokat összekeverte s azért nem is voltam képes az ottani őstelep korát biztos

1. ábra. 1/3 n.

meghatározni. Csak most szereztem ehhez a bizonyítékokat. Keltakori vastárgyak ezek, melyek igazolják, hogy a telep a dák korszakban s a rómaiak alatt virágzott s a lakosok a La Tène-cultura hatása alatt állottak, melynek keltaságát tagadni nem lehet, ha mindjárt is a kelták lakóhelyei csak a Duna jobb oldalán Szerbiában voltak. Vidékünkre és lakóira a La-Tène-műveltség egyrészt a kereskedés, másrészt a divat által hatott s így van az, hogy a Délvidéken is, daczára annak, hogy ide kelta ember talán nem tette a lábát, a kelta ízlés kimutatható.

Midőn 1890-ben Zoffmann János a lejtőn nagy amerikai szőlőtelepét létesítette, ott a hol az emberi csontvázak előfordultak (i. h. 152), egyebek közt három vaskést is találtak, (2. 3. 4. ábra) melyeket Zoffmann 1894 végén a verseczi múzeumnak adott. Mind a három késnek a hegye fölfelé van hajlítva, a markolata pedig csavart és karikában végződik. Az első 0'28 m. hosszú, miből 0'145 a pengére és 0'135 m. a markolatra esik. A másiknak a hossza 0'21., miből csak 0'075 m. a vékony markolatnak és 0'135 m. a széles pengének jut. A harmadik 0'20 m. hosszú, miből 0'10 a pengére és ugyanannyi a markolatra jön. Ugyanazon vidékről még egy másik késlelet ismeretes. 1895 ősszel Haag Ferencznek a temeskutasi országút melletti szőlőjében, mely egyenesen a Zoffmannféle szőlő alatt van, rigoloztak s akkor falazat (?) maradványokat, emberi koponyákat és csontokat tártak fel. Találtatott egy vas tárgy is, melyet Haag 1896 nyarán a városi múzeumba adott. Ez kettős kés (5. ábra), melynek középső része a szárt alkotja és 0'09 m. hosszú. A két penge 0'08—0'08 m. hosszúsággal bír és hegyök annyira fel van görbítve, hogy szúrásra nem is lehetett használni. A Zoffmann-féle szőlőben akkor antik tömör ezüst gyűrűt is találtak (6. ábra). Ép; de megviselt. Súlya 13 gr. Külön-tagolt lapja alatti két oldalán bevéssett egyenesekből álló díszítés. Érdekes a lapra bekarczott ügyetlen rajz, mely nőt ábrázol. Az alsó testet és a ruhát függőlegesen vonalzott háromszög alkotja, a felső testek pont és egyszerű pálcza, melynek tetején kerek pont az arcot jelképezi; végül az egyik felfelé nyuló kart és kezétv, alamint a másik lefelé tartott kart és kezét megtört vonalak alkotják. Élénken emlékeztet azon diszedény nőalakjaira, mely edényt Bélla Lajos a soproni purgstallon ásatott ki s mely most Bécsben a császári udvari múzeumok őskori osztályában őriztetik (Arch. Ért., 1891. évf., 259. l.). Gyűrűnk a fent leirt késekkel egykorú.

A harmadik kelta késlelet (7. ábra) a verseczi határban 1895 decemberben fordult elő, midőn a Magyar Délkeleti h. é. Vasút építtetése alkalmával a 2. számú őrház alatt a versecz-nagyszredistyei csatorna medrét megváltoztatták. Az ott felfedezett hallstattkori urnatemető edényeivel került a városi múzeumba, de a

munkafelügyelő tudósítása szerint külön találtatott. Ezen kés alakra a Zoffmann-féle 1. számúhoz áll legközelebb és meglehetősen jó fentartású. Hossza 0·25 m., miből 0·12 a pengére és 0·13 m. a nyélre számítandó.

Ezen leletekben tehát a kelta kés három változata van képviselve. A Zoffmann-féle 2. számú rövid markolatával, mely eredetileg lehajlított végén végén gömbbel lehetett ellátva, széles pengéjével az első fajtából való (Pulszky F.; Magyarország archæológiája, I, 220. lapján látható analogiája). A Zoffmann-féle 1. és 3. számú, valamint a vasutépítési munkálatok közben talált kés a második fajtát képviselik, melynek hosszabb markolatja van. A harmadik változat, a kettős kés, a Haag-féle darabban találja képviselőjét, csak azzal a

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.
1/3 nagys.

5. ábra.

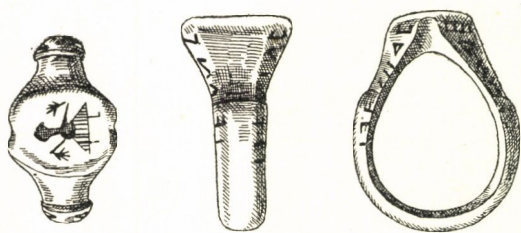

7. ábra.

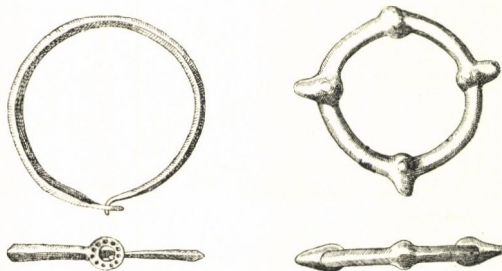
különbséggel, hogy a verseczi késnek a zára nem csavart (Az utóbbi két fajtát Wosinszky Mór Regöly vidékéről több példányban ismertette. Tolna, II, 543, 547.). Van még más verseczi lelet, mely a kelta műveltségre utal. Midőn 1895 nyarán a már említett Magy. Délkeleti Vasutat építették, a versecz-vásártéri indóháztól délre egyebek közt egy bronz fülbevalót leltek (8. ábra). Ez vékony négyélű sodronyból alkotott karika, 0·035 m.-nyi belső átmérővel. A sodrony az egyik, vastagabb végén 0·005 m. átmérőjű vékony, lyukas koronggá alakul, mely betűzdelt pontokkal van díszítve, míg a másik, vékonyabb vége kampót képez, mely a korong lyukába illik. Ép állapotú; korai La Tène-alak. Az említett álló mástól északra, a keményítőgyár mögött egy bronz diszkarikát leltek (9. ábra) melynek teste lapos henger és 0·003—0·004 m. vastag. A karikán

négy szimetriailag elhelyezett pontos csomó van, kifelé irányuló csúcscsal. Ép ; patinája zöldes és vastag. Már Rómer Fl. mutatott be ilyeneket (Műrégészeti Kalauz, I. k., 42. l., 75. ábra.). Az utóbbi időkben gyakran találták ez idomot Boszniában (Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien, I—III.). Ide tartoznak a gümös bronzkarikák a tolnavármegyei szárazvidéki leletekből is (Arch. Ért., U. F., XI, 281.). Az utolsó lelet csak a közel multban fordult elő. Midőn a Háromszög utczában a földalatti csatornát készítették, illetőleg ennek medrét ásatták, 1898 jul. 24-én, ott a 4. számú ház kapuja előtt 2½ m.-nyi mélységben, a tiszta sárga agyagban, egy sírt bolygattak, mely szintén a La-Tène-korból való.

Azon körülmény, hogy a csontok apró darabokban egy csomóban feküdtek, a mellékelt kardkötő-láncz pedig erős égési nyomokat mutat, arra enged

6. ábra. 1/1 n.

8. ábra. 1/1 n.

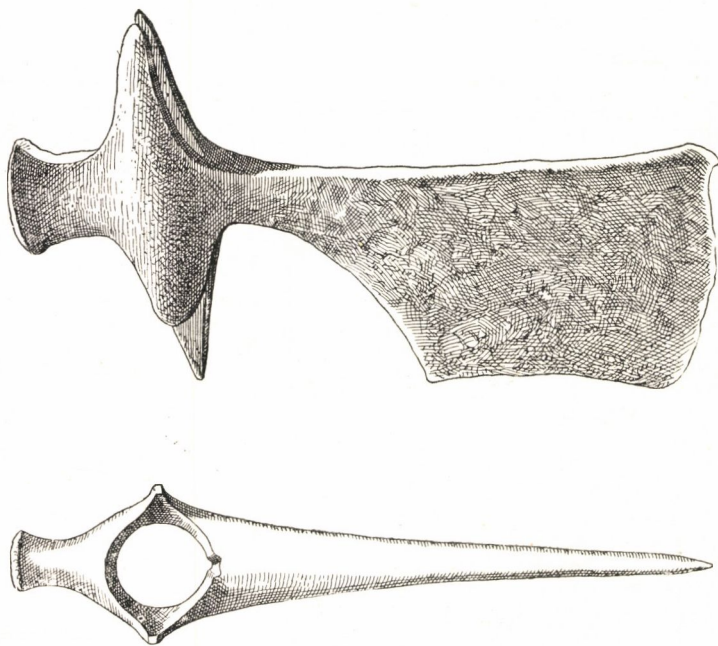
9. ábra. 1/2 n.

következtetni, hogy a temetkezés halottégetés által történt. A halott magas harczos volt, mert a kardja mellette feküdt. A sírt in situ nem láthattam, csak a két nappal később Kirdmer Ernő nyomdatulajdonos által a városi múzeumnak beküldött maradványok leírását adhatom ; ezen tárgyak voltak : 1 vaskard három töredékben, 1 bronz kardkötő-láncz maradványa, 1 fenőkő és 1 vastárgymaradvány, melynek rendeltetését nem ismerem.

A kard a hüvelyben van. A három töredék együttvéve 0.62 m. hosszú. Hegye letört és hiányzik, s a markolattövisből is csak egy 0.045 m. hosszú

darab van meg. A penge legnagyobb szélessége a hüvelylyel együtt 0.065 m. A penge a vége felé kissé keskenyül. A kard nincsen meggörbítve, a mint ez a kelta sírleletekben gyakran tapasztalható. Keleti-nyugati irányban feküdt, a markolattal nyugat felé. A kardhüvely két vaslemezről van alkotva, mely azonban több helyt szétvált. A hegye felé harántos domború vonal ékíti. A nyílás alatt van a szíjnak való fül. A kardkötő-láncz maradványa, mely égés által nagyon meg van támadva, kettős csavart tagokat mutat. A szemek belső átmérője 0.02 m. Kerek tömör bronzhuzalból való, mely 0.009 m. vastag. A fenőkő, mely közönséges görbén hajlitott késpenge-alakú, ép, 0.15 m. hosszú és 0.011 m. vastag, palás homokkőből való. Szélesebb (0.048 m.) végén kerek, s ott fel-fűzésre és hordhatás céljából kis kerek lyukkal bír. Másik vége hegyes. A vastöredék 0.065 m. hosszú és 0.095 m. széles négyszögű lap, melynek szélességi oldalán lemezes ív, vagy gömbszelvény kezdete látható. Ez tehát vagy paizsdudornak vagy pedig a paizs külső erősítésére szolgáló hólyagos központtal bíró

lemeznek maradványa. La Tène izlésű kardot a Duna-Tisza-Maros-köz területéről a verseczi példányon kívül eddig még csak egyet ismerünk. Ezt a Dél-magyarországi múzeum 1877-ben kapta Orsováról. Hossza a 0.19 m. hosszú markolattövissel együtt 0.90 m. Ép (Milleker B.: Dél-Magyarorsz. régiség-leletei, I, 81.) III. Népvándorlaskori vas fejsze (10. ábra). Kiszántotta Krein Márton 1894 ősszel a verseczi határ déli részében, a rettisovai dülőben lévő földjén, melyhez közel a római sáncz vonul északról délre. Hossza 0.19 m., miből a pengére 0.135, a nyéllyukra 0.03 és a fokra 0.025 m. esik. A penge szélessége a nyéltok előtt csak 0.02 m. Azután az él alsó oldalán hirtelen ívonalban szélesbül s 0.058 m. széles. Az élnél a szélessége 0.08 m. A penge vastagsága

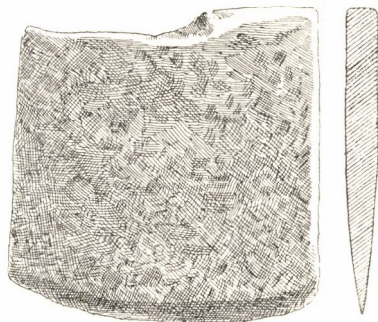
10. ábra. 1/2 n.

a tövén 0.025, a közepén 0.01 m. Foka négyszögű s aránylag kicsiny, magassága 0.03, szélessége 0.012 m. A nyéltoknak két szélességi oldala fölfelé és lefelé álló 0.045 m. hosszú karcsú csúcsokba végződik. Fentartása jó. Ép. Hampel József szerint ezen fejsze-idom, melyre a nyugati germánoknál analógiát nem találunk, a középkorban hazánkban többször szerepel. Jellemző sajátosságai: A nyéllyuk két oldalt hegyesen kiemelkedik és a hüvely hátulján tompa nyujtvány van, mely a fegyvert kalapácsolásra is alkalmassá tette (Hampel: A régibb középkor, II, 39.). Ezen alak csirája már a római korszakban fellelhető, a mint ezt a puticsevói (boszniai) lelet igazolja (Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien, III, kt., 234. l., 17. ábra.). Jól fentartott példány ezen első változatból Bölskén, Tolna vármegyében, fordult elő. Itt ugyanis a Bölskéről Kömlődre vezető közlekedési út mentén, népvándorlaskori sírmezőben 1887 és 1888-ban végzett ásatások, melyek lelettárgyai főbb vonásaikban a nemesvölgyi és keszthelyi sírmezők tárgyaival egykoruaknak látszanak, egy a puticsevói

hasonló harci bárdot, vagy fejszét szolgáltatnak. (Szelle Zsigmond: Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben. Arch. Ért., U. F., XI, 341. l. II. tábla, 11. ábra.). A fenti idomból fejlődött ki az, melyhez a verseczi példány tartozik s melyből még egy másik példány ismeretes, mely Nógrád vármegyében Szirák határában találtatott, szintén sírban, az üregnek alsó bal sarkában (Hampel: Régibb középkor, II, kt., 374. l., és CCXLVI. tábla, 1. sz.). Ennél is megvannak a hüvely jellemző csúcsai legerősebb kifejlődésben s a penge szintén oly sajátos alakot ölt, mint a verseczi-nél, t. i. míg a penge széle fölül majdnem vízszintes, addig alsó széle, a mint a hüvely csúcsából kiindul, erős és rögtönös hajlással lefelé fordul, végre a penge felső szélével párhuzamosan az él felé siet, aránylagos széles penge-lapot képezvén. A verseczi példány a szirákival mindenben megegyezvén, ez utóbbi nem hiányosnak (Hampel i. h.), hanem teljesen épnek bizonyul. Ezen fejsze-typus fejlődésében a verseczi és szirákai változat után a nemesvölgyi (mosonvármegyei) jön (U. o., I. kt., CXXXX. t., 9. sz.), melynél a penge az élnél egészen lebocsátkozik. IV. A Kápolnahegy északi lejtője, melynek régiségekben való gazdagságát fent már említettem, a xv. és xvi. század ötvösművességének két emlékét is szolgáltatja. Az említett helyen terült el a középkori Versecz is. 1427-ben és 1550-ben említették «podversa», ill. «podwersa» helysége Krassóvármegyében. Ezen helynév megfelel egészen a Kápolnahegy északi aljának, lévén ez közvetlen a Várhegy orma, ill. a Várhegyen 1400 körül épült vár alatt. Mert «vrh» annyi mint «hegyorom» és «pod» annyi mint «alatt»; «pod vrhsán» tehát: «a hegyorom alatt». Ezen helység ügylátszik már a xvii. század második felében kezdett megszűnni, illetve az alatta elterülő posványos Kis-Rét-be átköltözni, hol a mai «Csukurmala» nevű városrészben a mostani város első csíráját képezte. A Podversán helység romjai 1890—1897-ben az ott végzett szőlőrigolozási munkálatok folytán kerültek napfényre. Az első emlék egy bronzból készült tábla, a trébeléshez szükséges mintákkal. Ez találtatott 1892 nov. 1-én a «városkert» északi széle melletti Ditsch Péter-féle szőlőben rigolozás közben, hol hamut, égetett törmelék, 1 kis vas üllőt és 1 sárgaréz pléhdarabot is leltek, mely tárgyak közül azonban csak a fent említett bronzlap mentetett meg. A lelet egy ötvös műhelyének maradványait képezhette, mely műhely háborús időben tönkre mehetett. A lap Rittinger Ede gyűjteményével jutott a városi múzeumba. A mintalap alakja szabályos hossz-négyszögű. Hossza 0'125, szélessége 0'09 és vastagsága 0'012 m. A két oldalra bevésett minták régiebbek és újabbak, mi azt mutatja, hogy hosszabb időn át használatban lehetett s pedig a szebbek régiebb korból, míg a kontár kéz által bekarczott dolgok újabb keletűek. Az egyik oldalon 12 és a másikon 17 rajz van. Érdekesek az alakos rozetták. A második tárgy ezüst evőeszköz, csésze. Ezt 1895 nov. 11-én a temeskutasúti sorompó közelében, az út hegyfelőli oldalán levő Löffmann Sándor-féle (ezelőtt Tier Antal-féle) szőlő rigolozása alkalmával találták. Ezen csésze trébelt munka. Magassága 0'04 m., szájának átmérője 0'15 m. Szájszéle külső oldalán vékony háromszögű átmetszéssel bíró dudoros vonal fut körül, az egyetlen díszítmény az edény külsején. Feneke befelé, kbl. 0'01 m.-nyire kidomborodó kört képez, melynek átmérője 0'052 m.

A fenék belső oldalára egy sekélyen kihajló korong volt ónnal ragasztva, melyen 6 küllős rozetta vésővel van kivájva, és pedig úgy, hogy a rajz hátterét vésék ki. A háttér eredetileg aranyozva volt. A rozettás korong a megtaláláskor lehullott, s utólagosan újra ragasztatott rá. Az edény súlya 197 gr., a rozettái 26 m. Jelenleg Zoffmann János-né tulajdona. A lelet technika és stílus tekintetében, ügylátszik, az erneszházai és rokon kunhalasi leletekhez csatlakozik, melyek a xv. századból származnak.

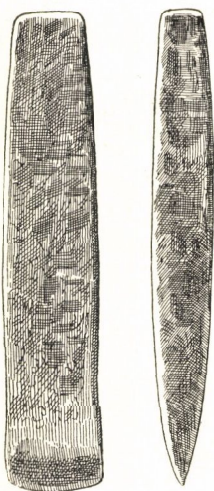
A Délvidéken lassan, de folytonosan szaporodnak az őskori vörösréz-tárgyak. Bemutatok a versecz-városi múzeumból ötöt az utolsó időben felmerült ilyenmű leletek közül. Lelhelyök: Bezsánia (Szerém vm.), Szent-János ([?] Torontál vm.), Nagy-Szredistye, Vattina és Soósd (Temes vm.). Az első gyűjteléses lelet és már azért is érdekes, mivel oly vidékről való, mely réz-leletekben gazdagnak lenni látszik, — származván Szlavóniából, honnan az eszéki városi múzeumban lévő karika (Arch. Ért., U, F., XII, 93.) és Golubinczéről 2 «bányászcsákány» (u. o., XV, 94.) ismeretes. a) *A bezsániai lelet.* 1895-ben engedett át Greszler Gyula, volt szurcsini, jelenleg verseczi evang. lelkész, egy négyszögű vésőt, mely Bezsánia határában több hasonlóval együtt találtatott. Az ajándékozó közlése szerint, ki a lelethelyet és az egész leletet látta, Bézsániától kelet felé, a falu közvetlen szomszédságában, a Zimonyra vezető alsó kocsit mellett egy emelkedettebb hely van, honnan a község lakói az építkezéshez, névleg a falak dőngetéséhez szükséges földet hordják. Itt leltek 1879-ben Strecker Lajos gyermekei

II. ábra.

földnyerés közben egy csomóban vagy 40 darab lapos rézvésőt, melyek dróttal kévébe voltak összekötve. A lelet tehát «kincs» vagy «letét». A leletben kétféle véső volt. A verseczi múzeumba jutott alak a leletnek kisebbik felét képezte. Nagyobbik fele hosszabb, keskenyebb és vékonyabb vésőkből állott, melyeknek éle aránylag szélesebbre szögellik ki. A Verseczen lévő tárgy a vésők azon fajtájából való, mely az átmenetet a lapos vésőkből a perimés vésőkbe képviseli (Pulszky F.: A rézkor, 45. 46.). Pompás példány, mely különösen szorgalmas munkával készült. Alakra nézve a bezsániai véső azonban inkább hosszudad négyszögű vékony lapos vésőhöz hasonló (Pulszky i. h., 7. és 8. ábra.). Hossza 0.11 m. Szélessége a foknál 0.035, az élnél 0.050 m. Éle szabályosan kiszökő körszelvényt alkot. Fokán látszik, hogy nyél nélkül használták és kalapáccsal ütötték. Periméje az oldalak kovácsolása által keletkezett. Súlya: 313 gr. b) *A szentjánosi (?) lelet.* 1898 január 22-én váltott be a Neukomm Bálint fia verseczi rézműáros cég egy szerb cigánykovácstól egy csákányt, melynek lelhelye, az eladó illetőségét és egyéb körülményt tekintetbe véve, a Versecztől északnyugatra fekvő Szent-János lehet. A csákánynak két, keresztbe tett éle van. Hossza: 0.24 m., miből 0.10 a vízszintes, 0.104 a függő-

leges élre és 0'036 m. a nyéllyuk átmérőjére esik. Súlya: 1 kgr. 78 gr. A nyéllyuk keresztül van ütve s köpűt képez, mely 0'033 m. magas. A pengék a nyéllyuknál csak 0'016 m. vastagok. A vízszintes él csak kissé kihajló, míg a függőleges majdnem félkört alkot. A tárgyat öntötték és kalapácsolással idomították, mit több helyt a nyomok igazolnak. Ép; csak a függőleges él mutat eredeti repedést. Csak helyenként zöld patinás. Az alsó oldalon a függőleges penge tövén 2 és a vízszintesén 1 kőralakú bemélyedés van, melyet poncczal ütöttek be. Csak némely rézbaltán találunk ilyen pontokat, melyek poncnak köszönik eredetüket; de melyek inkább jelnek, mint díszítésnek látszanak (Pulszky i. h., 76.). Ezen példány a kétélű rézcákányok azon osztályába tartozik, mely erősebb és súlyosabb; ennél a pengetők vastagabbak és szélesebbek, a min ez például a szegedi és a verseczvidékiek közül a nagyszredistyei példányoknál tapasztalható. Különböztetjük a Pulszky által, 18. ábra, 2. a. b. szám alatt közölt, Kiss Ferencznek a m. n. múzeumba jutott csákánya rajzával (Pulszky i. h., 57. l.).

12. ábra.

c) *A nagyszredistyei lelet.* 1895 őszétől 1896 nyaráig a Magyar Délkeleti h. é. vasút építése alkalmával a verseczi határtól kezdve a nagyszredistyei állomásig töltést emeltek. Ezen alkalommal 1 m.-nyi mélységben telepmaradványokra akadtak, melyekből Ballif Mór építési szakaszmérnök többet gyűjtött, azokat részint báró Sztojánovics György, a vasút engedményesének, részint a főmérnökség útján a verseczi múzeumnak adván át. Az előbbiektől volt több serpentin kalapács- és baltatöredék és egy kbl. 0'08 m. hosszú durva kivitelű agyagbáb. Az utóbbiak közt pedig volt: egy kvarcból készült golyóalakú buzatörő. Egy mészkőből készült véső foka felőli darabja. Három agyagkúp. Három ép és két törött nagy gömbalakú átfúrt vörösre égetett agyaggyöngy. Egy apró gömbölyű edény fele. Egy különös háromszögalakú háromlábú edényke és egy lapos széles vörösréz véső töredéke (v. ö. Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 105.). Az agyagtripos 0'015 m. mély tálnak három oldala 0'075—0'075 m. hosszú. Három lába le van törve, miért is a tárgy magassága csak 0'045 m. Három oldala párhuzamos egyenesekkel van díszítve. Színe világos vörös. A lapos széles vörösréz véső töredék (11. ábra) egy ritka nagyságú példánynak éle felőli darabja. Hossza 0'08, szélessége 0'08 s vastagsága 0'008 m. Éle kevéssé kihajló. Súlya: 385 gr. Patinája világos zöldes. Találtatott még egy másik, állítólag mintegy 0'15 m. hosszú, 0'05 m. széles és 0'010 m. vastag véső, de ez elkallódott. d) *A vattinai lelet.* 1897 február 26-án kapott a verseczi múzeum Neukomm Bálint fiától egy tömör vésőt (12. ábra), melyet azok egy vattinai szerb embertől vásároltak. Ezen lapos véső, mint később megtudtam, a helységben a templomtól északra eső utca nyugati részén, a 69. számú üresarokháztelken, találtatott, hol Oszuszký József vállalkozónak kisebbszerű homokbányája van. Hossza: 0'13 m. Élének szélessége 0'025, fokáé 0'018 m. Legnagyobb vastagsága a tárgy közepén 0'016 m. Súlya:

342 gr. Teste négyszögű. Éle körszelvényt képez. A tárgy, tekintve alakját, nagy súlyát és vastagságát, közel áll a kőkorszaki typushoz, melynek utánzatát is képezi. Analógiákat közöl Pulszky Ferencz a «lapos vésők» csoportjában: A «rézkor», 8. ábra, 1—3. sz. alatt. Legjobban hasonlít hozzá a 3. szám alatt lerajzolt véső vagy ék, mely Kápolnán, Heves vármegyében találtatott (u. o. 44. l.). A lelőhelyet megvizsgálván, onnan két töredéket kaptam, melyek két nagyobb vastagfalu agyagedénynek feketés színű darabjai s azáltal érdekesek, hogy díszítésök bekarczott egyenes vonalakból és benyomott vastag pontokból áll. Az ismeretes hallstattkori edényektől, melyek Vattina más helyein oly sűrűen előfordulnak, elütnek s inkább kőkorszaki cserepekre emlékeztetnek. Megjegyzendő, hogy az említett homokbányában más edénytöredékeket nem találtak; csak egy kőgolyó fordult elő. A felsorolt tárgyak együvé tartozása tehát bizonyos. e) *A sósdi lelet.* 1898 júniusban a Magy. Délkeleti h. é. Vasút építése alkalmával a földmunkálatok közben egy baltát leltek, melyet Laino Ferencz a városi múzeumnak adott. Analógiák Pulszky-nál, i. h. 53. oldal, 9. ábra, 1. 2. és 5. szám alatt. Hossza 0'125 m., miből 0'07 a pengére, 0'024 a nyéllyukra és a többi a fokra esik. Szélessége a nyéllyuknál 0'032 m. Függőleges körszelvényalakú, éle 0'023 m. átmérőjű. Nyéllyukának szélén nincsen karima. Vízszintes hosszégyzetű foka 0'019 m. hosszú és 0'009 m. magas. Ép. Éle csorbás. Felülete nagyon érdes és vastag porhanyó kékes patina-réteggel van bevonva.

Versecz, 1898. aug. 10-én.

Milleker Bódog.

IV. B. MISKE KÁLMÁN A KÁPOLNAS-NYEKI BRONZLELETRŐL (FEJÉR M.). Magyarhoni számos bronzkori lelőhelyek sorozatába egy újabbat kell iktatnunk, s ez a kápolnas-nyéki Székesfejérvármegyében. Itt a községet keletről miként délkeleti irányban félkörben körülövedzőn vonul el a Katonavölgy, s ennek alján egy sekély vízcseke csergedezik, mely a Velencei-tóba szakad. E völgy két oldala márgás képződmények által képeztetik s meredeken kiemelkedik, fent csekély emelkedésű dombsorozatot képeznek. Eme magaslatok a községtől délkeletre eső részén, hol a völgy a budapest-fejérvári vasutvonal által átszeletik, Friedreich Rezső földbirtokos területén találtatott a most közlendő lelet, mely szerencsés véletlennek köszönhető körülmény folytán, a minden szép és nemes iránt érdeklődő Meszlényi Pál velencei földbirtokos országgyűlési képviselő úr birtokába jutott, ki is oly kegyes volt e leletet közlés céljából rendelkezésemre bocsájtani.

A lelet helyén számos edénytöredék alapján következtethető, hogy itt egy kisebb bronzkori temetkezési hely maradványaival van dolgunk, mely sajnos annak következtében, hogy csupán 30—40 cm. mélyen fekvő volt, a folytonos művelés következtében nagyrészt megsemmisült. Nagyobb edény csak töredékképp került elé, csupán néhány apróbb, minden bizonnyal sirmellékletek befogadására szánt edényke maradt reánk épségben. Eme edénykéek dísznélküliek s a rendszerinti alakkal bírók, első számú táblán, három ily edénykét van szerencsém bemutatni.

A földfogatás alkalmával előkerült lelet érdekes részét minden bizonnyal

az ott lelt bronztárgyak képezik, melyek a következők voltak: Egy pálczás tű töredéke. Eme, rendeltetési célját illetőleg még mindig rejtélyt képező eszköz egy érdekes díszesebb példányát birjuk e töredékben. Analogiái honi leleteinkben nem ép sűrűn előfordulók, s miként már említve volt annak használata, mint ruhatűzéshez alkalmazott tűnek, több mint kétséges.

Töredékpéldányunk méretei és alakja következők: Teljes hossza 142 mm., feje tutulus alakú, 14 mm. kiemelkedésű 45 mm. átmérőjű, fent csekély domborulatu korongot képező, melynek alja egyenes levágatú, ezt alatta rövid 6 mm. átmérővel nyakrészlet követi, mely lencse alakú, s 21 mm. átmérővel bíró korong által úgy utóbb egy majd körte alakú 12 mm. átmérővel bíró gömb által diszittetik, ez utóbbi felső részén körülfutó vonaldísz, alul félkörben csoportosított czifrázatut mutat. Második érdekes tárgya a leletnek egy bronzkés Alakja a legegyszerűbb, a penge vége csekélyet felhajló, hegye törött. A kés alsó részén egy lapos, tompa nyujtványban végződő része nyélben nyert megerősítést, a kés háta erősen kiszélesbülő. Méretek: Teljes hossza 116 mm., melyből a nyélnyujtványra 21 mm. esik. A lelet többi tárgyait: Egy dísznélküli tokos véső következő méretekkel: Teljes hossza 93 mm. használatban kopott éle 44 mm. átmérőjű. Egy kisebb levélalakú lándzsacsúcs, melynek teljes hossza 94 mm., ebből a köpű, mely, miként rendesen, két a megerősítésre szánt lyukkal ellátott, 30 mm. hosszú s lent 22 mm. átmérőjű köpű-nyílással bír. A köpű a lándzsacsúcsba mélyen bemenő mi által annak gerincze erősen kidomborodó. A szárnyak fél körben a köpűből kiindulók s legnagyobb átmérőjük 33 mm. A többi lelt tárgyak csupán kevésbé érdekes töredékek egy deformált karvédő-tekercs töredéke 6×12 mm. s rombus alakú átmérővel 175 cm. hosszúságú darab, karperecz? töredék 5 egész fordulattal 6×3 mm. és \triangleright alakú átmérővel, egy vastag, a bronzkort jellemző tömör öntésű karperecz töredéke 27 és 17 mm. átmérőkkel törési lapjain, a félkör alakú külrészen czifrázati nyomok észlelhetők. Eme most közlött bronztárgyakon kívül a leletben egy bronzövhöz tartozó pléhek is voltak, melyeknek felülete csekély hullámvonalú görbületeket tüntet fel, a darab számra három, melyből a két nagyobb összehajlított 180 és 190 mm. hosszú s egy kisebb egyenes 94 mm. hosszúságú, mindhárom darab szélessége 95 mm. Ugyancsak e helyről származó egy sötét szerpentinből készült átfurt kőbaltatöredék következő méretekkel: hossza 48 mm. a használatban kopott él, szélessége 30 mm., legnagyobb átmérője a fúrás lyuknál 35 mm. az utóbbi átmérője 17 mm. (6. ábra).

Megemlítendőnek vélem, hogy több præhistorikus telep nyomaival találkozunk e vidéken így p. o. Velenczén, de erről egy más alkalommal legyen megengedve szólanom.

Velencze, 1898 május havában.

B. Miske Kálmán.

V. FETZER I. F. SZILÁGYSÁGI LELETEKRŐL. Szilágyvármegye már az őskorban lakóhelye volt az embernek. Ezt bizonyítják ama leletek, melyek alkalmilag egyik-másik lelőhelyen láttak napvilágot. Az Arch. Ért. 1896. évi kötetének 60—65. lapjain, valamint az 1897. évi Arch. Ért. 356—359. és 435—436. lapjain közölt régiségeken kívül még a következők kerültek felszínre.

1. *Tasnádról* ismerünk négy darab kövésőt, két darab kőbaltát, egy darab mészkőből készült gyűrűt, két darab vakarót tűzkőből, továbbá egy darab hálósulyt égetett vörös agyagból, két nagyobb és három darab kisebb csészét, ivóedényt (?) valamint három nagyobb edény töredékeit és két darab faltapaszt. A vasoxydtól égetés folytán veresre festett faltapasztok az egykori lakás maradványai. A rajtok kívülről előforduló csatornaszerű bevágódások pedig nem egyebek, mint a különböző vastagságú rőzsegalyak nyomai, mely ágak eredetileg a ház vázát képezték. Az 5 cm. magas és 3 cm. széles belvilágú ivóedény, valamint a három darab kisebb csésze, melyek közül egyet gyakori előfordulása miatt rajzban mutatok be (1. sz.), talán azon időben mint gyermek-játékszerek szerepeltek. A most említett csésze, közepénél valamivel alább, egy lankás horpadással felső és alsó részre tagozódik. Szájpereme kicsorbult, ugyanezt tapasztaljuk a talpánál is. Magassága és harántátmérője 5 cm. Ehhez hasonló a második csésze is, csak hogy arányaiban valamivel nagyobb. Legkisebb a harmadik csésze. Ennek magassága — mert pereme letörött — talán 4 cm. lehetett; hosszanti átmérője 5 cm., míg alja 2,5 cm. széles. Mind alakra, mind nagyságra nézve egészen eltérők a nagyobb csészedarabok, melyeknek csak az alja van meg és a mai kisebbszerű virágcserepekre emlékeztetnek. Jóval nagyobbak azon edénytöredékek, melyek e lelőhelyről maradtak reánk. Az egyiknek füle van, melyet alapi részén átfúrtak. A környílás 2,5 cm. átmérőjű. A fület külső részén azonkívül még három harántmélyedéssel díszítették. Az itt elősorolt edénytöredékek, csészék felületei nem szabályos körvonalúak. Ebből azt következtetjük, hogy az említett tárgyak nem korongon, hanem szabadkézzel készültek. A mi már most a kőszerszámokat illeti, azok leírását következőkben ismertetjük. A legnagyobb kövéső (2. sz.) tengely hosszúsága 14 cm., szélessége az élnél 6 cm., fent 4 cm., vastagsága pedig 2,5 cm., az él hossza 6 cm., míg az él lapjainak magassága 2 cm. A kövéső színe zöld. Oldallapjai több helyen kitöredezettek, de az él eléggé jó állapotban maradt meg. A második kövéső (3. sz.) 11,5 cm. hosszú, szélessége lent az élnél 4 cm., ellenben fent valamivel keskenyebb. Átlagos vastagsága 3 cm. Oldallapjai nem épek, és az éle ferde állású, azaz vízszintes helyzetbe hozva egyik széle magasabb a másikonál. Különben e szerszámnak is a színe zöld. A harmadik kövéső (4. sz.) színe fehér és éle két helyen kicsorbult, mi azt mutatja, hogy a vésőt munka közben használták. Legnagyobb hosszúsága 11 cm., az éle 4,5 cm., ezzel ellentett vége 2,5 cm. és ugyanannyi a vastagsága is. Oldallapjai szintén sérültek és éle ferde állású. A negyedik kövéső (5. sz.) «gyalúvas» formájú. Elesre kőszörült 5 cm.-es éle az előbbi két tárgyéhoz hasonlóan ferde. Színe fekete-barna; tengelyhossza 6,5 cm., az éllel szemben levő részén 3 cm., vastagsága 1 cm. A példány egészen ép; mállásnak vagy sérülésnek még nyomát sem találni rajta. A kőbalták csak töredékekben kerültek felszínre. A kisebbik kőbalta (6. sz.) 5 cm. hosszú, 3,5 cm. széles és 4 cm. vastag. Nyéllyuka, mely átlag 2,5 cm. átmérőjű egyfurású, mit bizonyít ama körülmény, hogy az üreg kerülete egyik oldaltól a másikig mindinkább kisebbedik. A nagyobbik kőbalta (7. sz.) hosszúsági tengelye irányában 6,5 cm. hosszú, 3,2 cm. széles és 2,5 cm. vastag. A nyéllyukat e példánynál két oldalról átfúrták; mert mindkét oldalról

befelé a nyílás szűkül, sőt a találkozás helyén az átmenet is észrevehető rajta. Különben mindkét kőbalta a nyéllyuk tájékán ketté törött. Csonkitások is több helyen fordulnak elő; felső részek pedig elkallódott. E lelőhelyről való még két vakaró. A nagyobbik (8. sz.) 3 cm. magas, a kisebbik (9. sz.) 2 cm., mindkettő pedig 5—5 cm. hosszú. A kisebbik vakaró több oldalon csiszolt, hogy éle annál inkább céljának megfeleljen. A nagyobbikról szilánkokat pattinthatnak le, mert felszíne kagylós törésű. A leletben egy hálósúly (10. sz.) is előfordul. Anyaga veresre égetett agyag. Hossza 7 cm., szélessége 6 cm. és vastagsága 2.5 cm. Alakja egyenlőtlen oldalú háromszög és a mai vasalóvashoz hasonlít. Csúcsától 1.5 cm. távolságban átfurták, hogy a 0.7 cm. átmérőjű lyukon keresztül fonállal a hálóhoz erősíthessék. Végül említésre méltó a kögyűrű (11. sz.). Egész átmérője 4.8 cm. Ebből 1—1 cm.-nél valamivel több esik a gyűrű szélességére, és 2 cm. a kör belvilágára. A gyűrű vastagsága 0.5 cm. és sima kerületű. Hogy e gyűrűt tulajdonképpen mire használták: ujjakon viselték-e a mire azonban aránylag széles teriméjénél fogva nem igen volt alkalmas, vagy pedig zsinegen a nyakról, mint dísz lógott-e alá, azt nem tudjuk. A most ismerttetett régiségek csak kis részét képezik ama tárgyaknak, melyeket Tasnádon az állami szőlőtelep talajforgatása alkalmával találtak. Jórészek elhanyagoltak vagy a munkások tudatlansága folytán összetörve újból belekerült az anyaföldbe. A mi megmaradt, azt Guzmánn Dénes borászati felügyelőnek köszönhetjük. Tasnádról Szilágy-Somlyóra Guzmánn Dénes küldötte főt. Trusza Lajos esperes plébános és püspöki biztosnak a leletet, ki azt, mint intézetünk régi jötevője, régibb és újabb keletű pénzzel együtt a szilágy-somlyói gymnasiumnak ajándékozta.

2. *A szilágy-somlyói leletekről* következőkben számolok be. A Magurából való egy bronz karperecz (1. sz.). Előfordulásának körülményeiről semmi határozottat nem tudunk, mert másodkézből került hozzánk. Az egész karperecznek kerülete 15 cm. hosszú és 0.8 cm. széles, vastagsága pedig 4 cm. Két helyen ott, a hol az ékszer szélességében kidudorodik, 0.8 cm.-es környílást látunk. A környílásoktól kiindulva jobbra és balra három bordaszerű domború fonál (egy a közepén és kettő a szélen) huzódik az egész mű hosszában, melyek egy-egy nagyobb gömbben végződnek. Említett fonalak a ferdén haladó bevágódások miatt sodrottaknak tűnnek föl. Noha az ékszer nem egészen ép, mert a karperecznek egy része hiányzik, nagyságából mégis annyit következtethetünk, hogy azt karékül nő vagy gyermek viselte. Régisége mellett pedig tanuskodik a zöld rozsa (patina), mely azt bevonta. Ugyancsak bronzból készült egy másik ékszer, melyet nagysága után ítélve lábperecznek (2. sz.) mondhatunk. Ez emléket a «Várhegyen», mely a Magurának egy része, találták. Ámbátor csak töredéke van meg, mindamellett az egész mű minőségéről alkothatunk magunknak fogalmat. Az egész lábperecz csupa egymás mellé helyezett kisebb-nagyobb domború korongokból áll. A korongok tömörek. A kisebbek 0.8—0.9 cm. átmérőjűek, míg a nagyobbak 1.7 cm. szélesek. A legnagyobb korongok az egész lábpereczet több részre tagozzák, melyek mindegyike a szélen két kisebb (8 mm.) és ezek között egy nagyobb (9 mm. átm.) korongból áll. A lábperecz nyitott végű ékszer volt, mit bizonyít ama körülmény, hogy

a megmaradt töredék ép végén homorú kivágás fordul elő, melybe a mű másik végét beilleszthették. E művet is több helyen a zöld rozsda vonta be. Különösen emlékeztet tárgyunk a «Műrégészeti Kalauz» I. r.-nek 43. lapján feltüntetett 77. számú rajzra, melyhez leginkább hasonlít. Ez emléken kívül leltek még a Várhegyen, Barna József Kovács szőlőjében, mely a Báthory István erdélyi vajda idejében Szilágy-Somlyó védelmére épült fellegrvár aljában terül el, rigolirozás közben több edényt és cserepet. Az edények különösen alakjuknál, a cserepek pedig díszítésükénél fogva érdekesek. Így ismerünk három darab talpas (lábas) edényt, melyek egymásba átmenő alakváltozatosságot tüntetnek fel. Az egyik edénynek (3. sz.) csak a lába van meg. Felfordított helyzetében felületes vizsgálatnál mindenki serlegnek tartotta. E tévedés onnét eredt, mivel a talpas edénynek felső csonka részét lábnak nézték. Mi természetesebb tehát, minthogy az alulról tölcészerűen kivájt tulajdonképeni lábat ezen helytelen felfogásból kifolyólag serlegnek minősítették. Ámde egy tekintet hasonnemű edényre elég, hogy meggyőzzön bennünket emez állításnak az ellenkezőjéről. A láb átmérője alul 10 cm. Ebből 2—2 cm. esik a vízszintesen kifelé álló peremére, mely kerületén több helyen sérüléseket szenvedett. A láb tölcészerű ürege körülbelül 5 cm. teszen ki. És ott, ahol a láb legkeskenyebb, kerülete 15 cm. Az egésznek magassága 9 cm. A második talpas edény (4. sz.) durva szemű vereses agyagból készült. Lába valamivel karcsubb az előbbinél. Magassága 9 cm. Ebből 5 cm. esik a lábra. Belül üres lábának a kerülete 14 cm. Alja erősen rongálódott. Az edény felső része tölcser alakú. Ennek átmérője 12 cm. Pereme nem ép, sőt oldalából jókora rész hiányzik is. Legnagyobb a harmadik talpas edény (5. sz.). Jórészt ennek is csak a töredéke került meg. Eltekintve azonban a letörött részekről, magasságát 12 cm.-re becsülhetjük. Lába 5 cm., alulról kimélyített és terjedt. Felső tágabb részétől a száj pereme csak csekély görbülettel különül el. Különben az edény durva mű, és mint az előbbi kettő szabadkézből készült. Színe feketebarna. Említésre méltó, hogy példányunk nagyon emlékeztet az Arch. Ért. 1896. évi XVI. kötetének 290-ik lapján ábrázolt 3. számú «harangidomú serlegre» azon különbséggel, hogy róla a vonalas díszítmények hiányzanak. Ismerünk továbbá e lelőhelyről egy talpnélküli csészét is. (6. sz.). Felső része erősen megrongálódott. Oldalai sem épek, és mindkét füle letörött. A fülek csaknem az edény aljától indultak ki. Ezt mutatják a törés után fenmaradt nyomok, melyek helyéről a fülek hiányzanak. A csésze magassága 8 cm.; peremének átmérője átlag 13 cm. és alja 6 cm. A csésze durva szemű feketésszürke agyagból készült és szabadkézzel idomították. Finoman iszapolt szürke színű agyagból való egy egészen kicsiny edény, melynek csak az alja van meg; felső öblösebb része letörött. Alja egy kissé kidomborodik és ezen belül a mezőből kiemelkedő spirális díszítmény látható. Az edény korongon készült és oldalai igen vékonyak. Durva művű nagyobb agyagedénynek töredéke ama részlet (7. sz.), melynek pereme erősen kifelé hajlik. A perem alatt kívülről egy domhorú «zsineg» huzódik, melyen ujjbenyomások láthatók. Ez alatt zeg-zug irányban haladó bekarczott díszítmény fordul elő. Élénkítik még a cserepek, széles spirális sávok és a felületből egy erősen kiemelkedő domború dudor, melynek

teteje azonban homorú. A cserép színe szürkésfekete. Egy másik durva művű cserépnek (8. sz.) diszítmányát hasonlóképen több bekarczott vonalból álló sávok, melyek egymásba képeznek átmenetet és egy ujjbenyomásos zsinég alkotják. A most felsorolt edénytöredékek vastagsága 1—1.5 cm. között változik. A zsinegdiszítmánynek egy másik változata szintén edénytöredéken (9. sz.) fordul elő. A mélyedések itt nem ujjszerű benyomások, hanem ferde irányú bevágódások, minélfogva a zsinég sodrotnak tűnik fel. Rajta a göböt talán a dudoros kiemelkedéssel kívánták jelezni, mely a zsinég közepén látható. Teteje ennek is homorú. Párhuzamosan haladó zeg-zug diszítést egy másik durva szemcséjű edénycserepen veszünk észre. Mindkét oldalról hullámvonalas sávot pedig egy oly töredéken találunk, melynek szájperemén benyomott nagyobb mélyedések fordulnak elő (10. sz.). A külső hullámsáv alatt három gyűrűs ékítvány szemlélhető, melyeket egy belül üres hengerrel idéztek elő. E gyűrűs benyomásokon alul csak egy cm-es sáv huzódik vízszintesen. Találtak olyan cserepet is, melyet felül 3—3 vonalból álló két vízszintes sáv jellemez. A két sáv között levő szallag felszíne egészen sima. A sávok alatt azután egy zeg-zug alakban menő ép sáv vonul, melyet felül is, alul is sűrűn egymás mellé helyezett és metszett vonalak határolnak. A cseréptöredék színe feketeszürke. Felette érdekes és jellemző diszítést szemlélünk egy vereses színű cserepen (12. sz.). E töredéken függélyes és ferde irányú vonalokat veszünk észre, melyek között vízszintes és harántul menő szabad terek fordulnak elő. E terek néhol széleiken érintkeznek is egymással. A cserép diszítése talán a tököli edények ékítványával hozható közelebbi kapcsolatba (Lásd Arch. Ért. 1896. 290. l., 1. 2. ábráit). Alakja is hihetőleg inkább a négyszögletű edények, mint a gömbfelületűek sorába tartozik. A diszítésnek ismét egy másik neme, hol a vonalok minden rendszer nélkül fordulnak elő (13. sz.). Érdekes ama füles edényketöredék, melynek pereme körívesen kifelé kanyarodik (14. sz.). A perem külső szegélyén apró vonalkák láthatók. Az edényke kidomborodó részén pedig egy vízszintes irányban menő körkörös sáv huzódik, melyet felülről egy éles metszetű körvonal határol. A körkörös sávot benyomott háromszögalakú ékítványekkei diszítették, minélfogva a köztítér egy kidomborodó zeg-zugvonalhoz hasonlít. Az edényről a fül letörött. Ugyancsak ilyen benyomott háromszögalakú diszítést egy másik cserepen is találunk (15. sz.). A háromszögű benyomatok mind a perem felső részén, mind pedig az edény külső színén fordulnak elő. A benyomatok sokkal nagyobbak az előbbi edénykéinél. Ez okból a körkörös sáv is sokkal szélesebb. A körkörös sáv mindkét szélén egy-egy körvonal huzódik végig. A kifelé hajló perem külső szélét pontokból álló ferde irányú vonalak diszítik, melyek alját egy körvonal szegélyezi körül. Más edénycserepen ismét azt tapasztaljuk, hogy fent párhuzamos körvonalak között zeg-zugban haladó sáv huzódik végig, míg lent ferde irányban menő vonalak keresztezik egymást. A keresztező vonalak tehát az edénydiszítésnek rombos jelleget kölcsönöznek. E két diszítmányt — cserepünknel (16. sz.) — egy minden ékítést nélkülöző sáv választja el egymástól. Sokkal egyszerűbb — cserepeinknél — azon diszítvány, melyet három vonalból álló kettős zeg-zugsáv jellemez, és e sávot lent ferde vonalak határolják. Az egyszerűbb diszítésekhez tartozik azon

ékítmény, mely szög alatt találkozó hosszabb és vastagabb vonalakból áll. A hosszabb vonalak vékonyak, míg a vastagabbak rövidek (halgerincz díszítmény (17. sz.). A díszítmények között talán a legérdekesebbek a meander-féle díszek. Cserepeinknél ezek a legtöbb alakváltozatosságot tüntetik fel. E lelőhelyről négy példányt mutatunk be. Az egyik töredéken (18. sz.) fent párhuzamos vonalak között benyomott háromszögeket találunk. Ennek aljában hegyes szög alatt menő meanderszalagok jönnek elő. A szallagok némelyike pontozott, másika pedig minden díszítményt nélkülöz. Ezek váltakoznak egymással, de a nélkül, hogy egyik a másikba képezne átmenetet. Egy másik cserépnél (19. sz.) a meanderszalag a perem alatt az edény testének felső részén fordul elő. A határoló mezőt sűrű vonalak teszik. A kifelé hajló perem külső szegélyét pedig ferde irányban haladó pontokkal díszítették. A harmadik edénytöredéknél (20. sz.) a meanderszalagot az edény középső részén szemléltethetjük. A szalag nem ékített. Felső csúcsait három barázdából álló sáv köríti. A háromszögű mezőket, melyek a meanderszalag mindkét oldalán jönnek elő, keresztező vonalakkal díszítették. Az említett három barázdát pedig egy síma felületű sáv választja el a szintén körben futó három vonaltól. A negyedik cserép egy edény peremének töredéke. A perem belül egymás fölé hajló két lapból áll; külszíne ellenben egy lapot képez. A meanderféle szalagok példányunknál a perem belső és külső részén fordulnak elő. A külső színen szabad mezőben a meanderdísz pontozott, belső felső lapján ellenben pontozott mezőben a meanderszalag minden díszítést nélkülöz. Pontokkal még a perem szegélyét is kitöltötték. A perem belső alsó lapján vízszintes körvonalak futnak végig (21. sz.). Mindezekről díszítésre nézve különbözik egy szürkés tál részlete (22. sz.). Körülbelül 7 cm. széles peremének felszínén sötétebb és világosabb színű körsávok váltakozva fordulnak elő. A sötétebb sávokat hullámvonallal díszítették, míg a világosabb sávok mezeje simított. Az edény korongon készült. Ezen tárgyakon kívül még két agyaghenger (?) töredéke került elő. Az egyik színe fekete, a másiké szürke. A fekete henger egyik végén a szélétől mintegy 1 cm. távolságban 1 cm. széles kiemelkedő gyűrűtagot veszünk észre, míg a szürke hengernél talán a kifelé hajló perem látszik. Mindkét tárgynak a rendeltetése ismeretlen.

Ha a Várhegyről leszállunk, a Magura lábánál elterülő Szilágy-Somlyó városa közepében, illetőleg a róm. kat. püspöki gymnasium mellett találjuk a Báthoryak 1532-ben épült alsó várát, melynek most már romokban heverő főépületében született Báthory István, a lengyelek híres hirálya. A vár jelenleg a város tulajdonát képezi. Szabad tere (várkert) pedig a közönségnek üdülő helyül szolgál. E várkert északkeleti részének tőszomszédságában van Gámenczy Lukács asztalos telke. A tulajdonos ugyanis itt — a vár régi árkan túl — kutat ásott, mely alkalommal úgy 6—8 m. mélységből a következő tárgyak jutottak felszínre. Csészetöredék, melynek kihajló peremét a külszínen ferde irányú apró vonalakkal ékítették. A peremet a csésze testétől egy körvonal választja el. A test öblösen kitágul és kidomborodó részén 1 cm.-nél szélesebb ferde sávok láthatók. A csészét korongon készítették, azután tűznél égették. Egy másik csészedarab (23. sz.) nagyságra nézve megegyezik az előbbennivel.

Szine vereses barna és korongon készült. Kihajló peremének külső szegélyét pontokból álló ferde vonalok díszítik. Ettől 1 cm. távolságban a csésze kihasadó testén meander-féle díszek fordulnak elő. A meanderszalagok közös pontból indulnak ki; azutánkettenként párhuzamosan haladnak mindvégig egymással. Az egyik szalag felszine síma, a másiké pontozott vonalaktól díszes. A szalagokat mélyen árkolt vonalak különítik el egymástól. Ugyancsak ilyen élesre metszett körvonal választja el kívülről a peremet az edényke díszes mezejétől. Az ilyen díszítés valóban tetszetős külsőt kölcsönözhetett az edénynek. Más cserepeken ismét a spirális ékítmény ötlük szemünkbe. Az egyik példányon (24. sz.) kétfelől mély barázdák alkotják a spirális vonalat, mely azonban a vége felé domboruan emelkedik ki a horpadt mezőből. Fent mindkét oldalról árkolt egyenes vonal érinti a spirális vonalat, míg balról legyező módra kiterjeszkedő hét barázdából álló sugárnyaláb határolja. A második cserépdarabon (25. sz.) egymás mellett haladó két spirális vonal díszíti az edényt, melyek közül az egyiknek felszine egészen síma, a másiké pedig pontozott vonalakkal ékített. A síma felületű szalag helyenkint elágazásokat mutat, melyek közeit más alakú rajzok töltik ki. Más töredék darabon csak vízszintes irányban futó körvonalakat és spirális díszeket szemlélhetünk. Nem kevésbé csinos ama edénynek töredéke (26. sz.), melynek rajza a belső lapon négy függélyes vonalból és mindkét oldalán, valamint fent: benyomott mértani szögekből áll. A külső színen ugyanezen szögeket találjuk síma felületen, melyet fent és lent vízszintes irányban haladó vonalak határolnak. Az edény pereme egy belső szélesebb és egy külső keskenyebb szegélyből áll. A belső szegélyt a már említett szögalaku mélyedések díszítik két sorban, míg a külső mezőt pontozott vonalak élénkítik. Ujjbenyomásos zsinegdiszítványú cserepek e helyen is fordultak elő. A Báthory-féle alsó vár közelében, illetőleg a róm. kat. gimnasiunától mintegy 20 m. távolságban nyugatra a «Városi Szálló» alapozása alkalmával körülbelül 5 m. mélységben, szintén találtak régiségeket. A fontosabbak közül említésre méltó egy három fülű durva művű edény (27. sz.). Magassága 8 cm. Aljának hosszabbik átmérője 9,5 cm., a kisebbiké 9 cm., míg peremrészeinek egymástól való legnagyobb távolsága 16 cm. Kívülről a perem alját 1 cm.-re ujjbenyomásos zsinegdiszítvány veszi körül. Az edényen a füleket nem osztották el arányosan egymástól, sőt magasság tekintetében alsó kiinduló pontjaik közt is mutatkozik különbség. Az edényt szabad kézből alakították, mi kitetszik különösen abból a körülményből, hogy az edény inkább hosszasan megnyult, mint kör alakú. Felső része nem ép. Előfordultak még e lelőhelyen nagy urnaedények töredékei hamuval és égetett csontokkal; e jelenség arra mutat, hogy az elhunytat elhamvasztották, és hogy a drága hamvakból mi se veszsen el, tehát urnába tették, s úgy temették el. Cserépdarabok hullámvonalas, spirális, vízszintes, valamint a ferde vonalú és ujjbenyomásos diszítványokkal szintén nem tartoztak a ritkaságok közé. Mások ismét minden ékítményt nélkülöztek, és csak a durva művű kidolgozás bizonyít azok régisége mellett. Felemlítendő még egy nagyobb (28. sz.) és egy kisebb agyagorsó karika (29. sz.) is, mely e helyen került elő annak igazolására, hogy az itt letelepült nép már ismerte a szövő-fonó mesterséget.

A mi már most a szilágy-somlyói leletek korát illeti, erre a kérdésre vonatkozólag a következőket jegyezzük meg. A Várhegyen talált és szabadkézzel formált két darab «harangalakú serleg», valamint a korongon és anélkül készült ujjbenyomásos zsineg, a mæander-féle szalag- és háromszög alakra benyomott diszítésű cserepek után, melyek rajz tekintetében leginkább a neolith korból való szentesi és kishegyi régiségekre (Lásd Arch. Ért. 1896. 292—293. l.) emlékeztetnek, azt kell következtetnünk, hogy *az újabb kőkorban az ősember vidékünkön már tanyázott*. De másrésről ismét, ha figyelembe vesszük ama körülményt, hogy a Várhegyen és Gámenczy Lukács telkén, valamint a Városi Szálló alapásása alkalmával a cserepeken az előbb említett diszítványokon kívül vegyesen spirális ékítmények is fordultak elő, ítéletünket oda módosítjuk, hogy *a neolith korra jellegzetes edénydiszítványok népünknel még a bronzkorban is fentartották magukat*.

Szilágy-Somlyó, 1898. október 12.

Fetzer János Ferencz.

VI. HILD VIKTOR A JÁSZBERÉNYI ZOMÁNCZOS BRONZLÁNCZ-RÓL. A jász-nagykun-szolnokmegyei *Kerekudvar* pusztához, a gazdag lelhelyhez közel, a *jászberényi* «Öregerdő»-nek a jász-felső-szent-györgyi határral szomszédos réten 1895. év november havának közepe táján Erdős István gazdember kiirtotta a tulajdonát képező erdőrészt, mely nagyszemű kvarcshomoktalajon jobbára 50—60 éves tölgyfából állott. A gazda előadása szerint — ki a munkálatokra felügyelt — midőn egyik legnagyobbik fának tuskóját és gyökereit kiszedni törekedtek és e célból egy terjedelmes gödröt ástak, a munkások egyikének csákánya kemény tárgyba ütközött, mely csengő hangot adott. Míg a rejtélyes tárgyat, most már óvatosan, ki nem szabadították 60—70 cm. mélységben fekvő fészkből. Mikor a lelet napfényre került, általános volt a csalódás. Két kékeszöld színezetű lánczdarabot emeltek ki, melynek szerény kinézése nem biztatott valami figyelembevehető közforgalmi értékkel, bár az egyes tagok és különösen a végcsüngő diszes alakja még nekik is feltűnt és sajnos, arra indította ezt a vandálnépséget, hogy apró darabokra tördösse és így keresse benne az aranyat. Természetesen nem felelt meg a várakozásnak, könnyen tört és az így nyert felületek az élegülés sötét, majdnem fekete korhadását mutatták. Miután ily barbár módon szétdarabolták, mint előttük teljesen értéktelent félredobták. Egy hajszálon függött, hogy az őscultura egy szép maradványa örökre el nem veszett a tudományra nézve. Maga a gazda mentette meg, ki estefelé összeszedte a darabokat és hazahozta, egyelőre alkalmasint gyermekjátéknak. Valószínű, hogy hetekig játszottak vele a jász süvölvények, lehet, hogy ők is szétszedtek és elhántak néhány darabot, míg kézről-kézre járt és végre december hó vége táján hozzám jutott *tizenöt darabban*. Az első pillanatban láttam, hogy *egy értékes La-Tène korbeli bronzláncz*, mely arra van hivatva, hogy a vidék őskori művelődésének annyira homályos történelmébe egy fénysugarat vessen.

A lánczdarabok — mint a mellékelt, félnagyágban rajzolt ábra mutatja — két, a gyűrűk befogadására alkalmas nyakkal ellátott, keresztbe fektetett hosszúságú négyszögekből és ezeket összekötő szabályos, síma karikákból állanak.

A négyszögek széleiken 4 mm. vastagságúak, de közepük felé 5 mm. vastagságra domborodnak. Maguknak a hosszúkás négyszögeknek nagyobb része síma felületű, míg hatnak felszíne mintázott és a mintázatok közötti mélyedések *vérvörös zománczczal* voltak kitöltve, mint azt zománcz a megmaradt, könnyen észlelhető és határozottan megállapítható részecskéi bizonyítják. E hosszás négyszögek — bár nem egészen pontosan egyenlők, a kisebb, épen csak észrevehető különbségektől eltekintve, — átlag 28 mm. nagyobb és 15 mm. kisebb átmérővel bírnak; hátlapjuk — valószínűleg, hogy könnyebbek legyenek és előállításukhoz kevesebb ércz szükségeltessék, — két milliméternyi mélységre alakjuknak megfelelő, kisebb négyszögben ki van vájva és e mélyedés agyaggal (?) kitömve. Egy-egy ily tag a karikát befogadó taggal együtt 55 mm. hosszú.

A karikák mind teljesen egyenlők, vastagságuk 4 mm. átmérőjük a tagok négyszögei hosszúságának megfelelően 28 mm. E lánczdarabok között azonban a kétségtelenül végén alkalmazott dísztag, egy közép- és egy végkapocs remek formája kötötte le leginkább figyelmemet. A végső dísztag méreteire nézve ugyanolyan nyakon függ össze a láncz utolsó szemével, mint a többi, de a karikát tartó fej egy zománczczal kitöltött küllős körrel, a végtaggal összefüggő rész pedig háromszögű zománczos mélyedéssel, ennek közepén egy köröcskével van díszítve, melyet e háromszög oldalaival három küllő köt össze. Két hattyúnyak ezután egy lantfélét képez, melynek alapvonala azonban 12 milliméternyire meg van szakítva, és e végek felső lapján, a lant belseje felé két emberfej alakú gomb van elhelyezve; e gombok bal, illetve jobb oldalából fel és a lant központja felé két, mind jobban keskenyülő kerülék indul és egy lapos tojásdad gyöngyöcskében találkozik. A hattyúnyakak alsó végéhez egy-egy 15 mm. hosszúságú félhold csatlakozik, melyeknek csúcsai azonban szélesebbek, mint középső részük. Felületüket három-három részarányosan elosztott köröcske közepükön egy-egy bevert ponttal díszíti. E két félholdat három környílással áttört rudacska köti össze, melynek fokaiba ugyanannyi apró karikával 3 bábalakú, közepén szent-andrás-keresztyszerű dísszel ékített 26—26 mm. hosszú igen csinos csüngöcske van erősítve. E díszes végtag legnagyobb hossza 95 mm., legnagyobb szélessége a lant hasánál 42 mm., legnagyobb vastagsága a karikatartó fejnél 11 mm., a lantnál 6 mm., a félholdnál 3 mm., a három csüngő végeinél 4 mm. E végtagból három középtag és 4 karika által elválasztva találjuk a középkapcsot, mely a többi közös díszűekkel teljesen azonos tagból indul ki és egy függőlegesen lenyúló 100 mm. hosszú nyakon ülő *tarajos kacsafej* által van alakítva. Úgy a rovátkos taraj, mint a két kerek lyuk által képezett szemeket annak idején zománcz borította. A fej hosszúsága a tarkótól a csőr végéig 24 mm., vastagsága a fejtetőtől a torokig 10 mm., az általa képezett horog mélysége vagy belvilága 10 mm. A láncz másik végére eső kapocs vízszintes irányban terjed olyképen, hogy az utolsó, körökkel díszes tag jobb karikatartó feje helyét egy újhold alakú nyújtvány foglalja el és ennek homorú felületéből két, a csúcsokra támaszkodó egyenlő ívből indul ki a 20 mm. hosszú nyak. Az így három ív által képezett újholdszerű alakzat hossza 28 mm., legnagyobb szélessége 13 mm.; külső

ZOMÁNCZOS BRONZLÁNCZ A LA TÈNE ÍZLÉS KORÁBÓL. 1/2 n.

peremét a legnagyobb ívvel párhuzamosan mélyített egyszerű rovás, a két rövid ívnek megfelelőleg pedig hullámos vonás diszíti, melynek egy a nyújtvány alakjának megfelelő ívháromszögű mélyített mezőt fognak körül és ennek közepéből egy kicsi köralakú diszitmény emelkedik ki úgy, hogy centrumát szinte egy mélyített pont képezi. Az összes mélyedéseket kétségtelenül zománcz borította.

A horgot képező *tarajos kacsafej* teljesen hasonló az előbbihez, de nagyobb és különösen masszívabb. A tarkóponttól a csőrvégig a fej hossza 26 mm., vastagsága a fejtetőtől a torokig 13 mm., melyből magára a tarajra 8 mm. esik. A horog mélysége vagy belvilága 15 mm.

Ezekén kívül a lánczból 16 tag, 17 karika és két tagnak a karikatartó fejei maradtak meg. A tizenhat között *hat* zománczos tagot találunk és ezek is kétfélék, vállalkozó rendben követve egymást. Háromnál az oblong-négyszögű mezők hosszoldalaira mint alapvonalakra támaszkodva, egy-egy kettős ív nyomul a középig, hol egymással érintkeznek. A rövid oldalak mellett az ívek hajlái egy-egy hosszú, egyenszerű háromszöget hagynak szabadon, melynek közepét egy kicsi kettős kör diszíti. Az egész négyszöget két mélyített vonal közötti gyöngysordisz veszi körül. Háromnál pedig az ugyanilyen gyöngysordiszszal szegélyezett mezőből két kör emelkedik ki, közepükön egy-egy piczi körrel és ponttal. Ezek a körök nem érintik egymást, hanem közöttük, a négyszög közepén, egy kettős — hegyeikkel egymás felé fordított — ékszerű mélyedés marad, melyet zománcz borított volt. Az egyik tagon a két köz annyira távol marad egymástól, hogy a «horror vacui» szükségesnek tartotta ezt az ürességet egy a mező központjára helyezett apró köröcskével megszakítani. Hogy — bár az egyes részek öntve vannak — a felületek diszítéseit, illetve a zománczozás fészkeit utólag kézzel készítették, bizonyítják az előbb említetthez hasonló kisebb eltérések, melyek különböző tagokon észrevehetők. Így a gyöngyszegélyek néha bordázottakká fajulnak, a körök nincsenek egyenlő távolban egymástól, a középkapcsos tag köreiben határozottan küllők észlelhetők és egy másiknál is találjuk az ilyeneknek nyomait.

Hozzám a láncz 15 darabban kerülván, azokat: 125 (a végső dísztag), 15, 20 (a középső kapocs), 41, 45, 30, 24, 16, 27, 95, 20, 75, 18, 45 és 36 (a végkapocs) gramm súlyúaknak találtam; így a láncz összes részei együtt 629 grammot nyomnak.

Hosszas kísérletezés után sikerült az egymáshoz tartozó törési felületeket úgy összekeresnem, hogy a láncz — a magában maradó végkapcson kívül — négy darabba volt összeilleszthető és csakhamar kitűnt, hogy minden harmadik tag felülete volt diszítve, zománczozva és ezek között is a kétfélék — az ív — és kördíszesek váltakoznak egymással, úgy, hogy az egyik vagy másik fajta csak hatodik helyre jut. A kördíszes kapcsok is beillenek a rendezésbe. Ezen összeállítás folytán a végcsüngős első rész 365 mm., a második 266 mm., a harmadik 273 mm., a negyedik 228 mm. és a végkapocs 66 mm., az összes tehát: 1198 mm. hosszúságot mutat. Ezen elrendezés azután a hiányzó részek és a láncz eredeti hosszúságának megállapítására is ad elég megbízható útmutatást.

Az I. és II. rész között hiányzik 1 tag, 1 karika 51 mm. hosszúságban

A II. » III. » » » 2 » 2 » 121 » »

A III. » IV. » » » 1 » 1 » 55 » »

A IV. rész és végkapocs » — » 1 » 31 » »

tehát összesen hiányzik :

4 tag, 5 karika, 258 mm. hosszúságban és

ha ezt a meglévő 1198 milliméterhez hozzáadjuk, látni fogjuk, hogy minden valószínűség szerint *a láncz eredetileg 1456 centiméter hosszú volt, 20 tagból* (14 síma, 3 ívdiszes, 3 kördíszes) 22 karikából, egy díszes végtagból, egy közép- és egy végkapocsból állott.

E bronzláncz szép kékeszöld patinával van borítva, de az idő és talaj annyira előmozdította az élegülést, hogy sok helyen igen könnyen törik. Különösen gyenge a tagok karikatartó fejeinek nyaka, mit bizonyít az a körülmény, hogy valamennyi törés ilyen helyen észlelhető. A zománczozott részeken a vérvörös zomác nyomai mindenütt elég jól észlelhetők, sőt egyes részeken még egész lapok is megmaradtak. Hasonló öt zománczos lánczot (l. ábráikat az «Archæologiai Értesítő» Új folyam X. k. 225—226. lapjain) őriznek a nemzeti múzeumban. Ugyanott látható két rokonalkotású kantárláncz zablára erősítve és ugyancsak ilyen lánczpár Andrassy Manó gróf gyűjteményében. *Tischler* ismertette mindezeket és a La-Tène ízlés javakorából származtatta.

Jász-Berény, 1898. október

Hild Viktor.

VII. Dr. FINÁLY GÁBOR RÓMAI TELEPEKRŐL A KIS-SZAMOS VÖLGYÉBEN. A Kolozsvárról Szamosújvár felé vezető római út létezése, bár sem a Tabula Peutingeriana, sem Anonymus Ravennas nem ismerik, kétségtelennek látszik, mivel a Kis-Szamos völgye a legkényelmesebb és legrövidebb közlekedő út a Napocától ÉK.-re volt római telepek felé. — Gooss 1876-ban megjelent Chronik-jában (130. l.) bár a Kolozsvár és Szamosújvár közti területről egyetlen egy római telep helyét sem tudja megállapítani, K.-Sz.-U.-on át jelzi a Vécs felé menő római út irányát, megfelelően a CIL III. kötetének Dacia térképén Napoca-tól Szamosújvárig jelzett «via incerta»-nak. — A Corpus térképe e feltételezett út vonalát egyáltalában kétségesnek mutatja; Napocától indulva a folyó kanyarulatát úgy szólván átlóirányban metszi át kétszer, hogy a jobb parton volt teleptől a sz.-ujvári, szintén jobb parton álló castrumot elérje. — Torma Károly (A limes Dacicus felső része, Budapest 1880) leírja a kérdéses útvonalat, a mely (16. l.) «Szamosfalva felé irányult, s P.-Szt.-Miklós előtt és Apahidán felül a Szamos vizének vezetett, melyen túl — Apahida alatt — a Szamosvölgyön lefelé a szamosújvári castrumnak vonult.» Ismét (117. l.) «Apahidán túl a Kis-Szamos völgyén a folyó balpartján haladt, irányát azonban közbejött területi változások miatt pontosan nem lehet kijelölni, habár az úttest még a XVI. század harmadik negyedében is jól látszhatott, mint Heltai elbeszéléséből gyaníthatni. Egyes részletei Dengelegen alúl tűnnek fel, a szamosújvári castrum stativum mellett pedig a tájt, hol a széplaki hegy alatt az államútból Szamosújvárra kiágazó országút balján a Gajzágó-féle, jogilag azonban a Makrai László örökösei birtokához tartozó tanya épületei állanak.» A 18. lapon pedig röviden leírja a Pusztasz.-Miklóstól és Apahidától délre

a völgy szélén talált római épületeket, a melyeket azonban csak hallomából ismer. E bevezető tájékozás után áttérek a megvizsgált helyek leírására. (Vsdö. a 439. lapon közölt kis térképet).

I. *Pusztá-Szent-Miklós*, Kolozsvártól 10 kmnyire, a völgy közepén, közvetlenül a Kis-Szamos jobb partján húzódik meg a folyó egy kanyarulatában, oly kevésbé emelkedett helyen, hogy a mint az ottani haszonbérő, Zonda László úr elmondotta, a víz minden évben elönti a falu mélyebb helyeit. A haszonbérő úrnak semmiféle régiség-leletről sem lévén tudomása a község területéről, csak a CIL III 6252 feliratot vizsgáltam meg és konstatáltam, hogy a közlés téves. Helyreigazítását és valószínű kiegészítését közöltem az Erdélyi Múzeum f. é. VIII. füzetében, a 468. lapon. Ez a felirat volt az oka annak, hogy P.-Sz.-Miklós mint római lelőhely szerepel a CIL térképén. Nemcsak a község fekvése, de még egy más külső körülmény is járul hozzá, hogy P.-Sz.-Miklóst ne tekintsük e felirat és egy másik, a kastély homlokzatába szintén befalazott római dombormű (meztelen férfi alak) lelőhelyének. A kastély építője (br. Kemény Ferencz?) úgy látszik passzióval hordta össze a feliratos és faragványos köveket. A két római kövön kívül a padlás feljárójában egy kb. XVIII. százbeli latin felirat van befalazva, ugyanott a lépcső alján egy töredéken egy D betű látszik, a mely talán egy római felirat töredéke lehet; a főbejárat felett pedig egy kb. XVI. százbeli felirat van, egy római (?), két-oroszlánt a fenyő-almával (?), így Torma Arch. Közl. VI. 148. l., én csak gömbnek láttam) ábrázoló dombormű aljára vésvé.

A felirat kiegészített szövege említené a Municipium Aelium Hadrianumot, tehát Napocát. Ezt összevetve az építő tulajdonos gyűjtőkédvével, a felirat lelőhelyének Kolozsvárt tartom. Ennélfogva Pusztá-Szent-Miklóst Dacia térképéről ki kell hagynunk.

II. *Apahida*, az 1889-i sírlelet megtalálása óta, mint népvándorláskori lelőhely ismeretes. Már régebben került volt ugyanonnan egy pár népvándorláskori aranyfűlbevaló az Erdélyi Múzeumba, a melyet a Rettegi-féle telken ástak ki a 80-as években egy próba-kavicsgödörből. Annak a római épületnek helyét, a melyet Torma K. i. m. 18. lapján említ, megvizsgálni alkalmam nem volt. A községben három helyen ásattam.

I. A sírlelet körülményeinek kiderítésére arra a helyre mentem, a hol a kincset lelték. Ez a község DK. szélén, a temető tövében van. A mint néhai édes Atyám leírta és magam is vele lévén ott, emlékszem, a falubeliek a két helybeli lelkész vezetése alatt magának a leletnek helyét egészen, mintegy 20—30 négyzetméternyi területen a talajvízig kiásták volt. A helyszínén észrevehetőleg a most már felhagyott kavicsbánya területe csak egy kb. 7.5 méter hosszú és 3.5 m. széles darabon volt érintetlen, a mint erre nézve a falubeliek is (a bíró és a jegyző azóta kerültek a faluba, a lelkészek is változtak), főleg pedig egyik cigánynapszamos, Dógi János, a ki egyike volt a sírlelet találóinak, biztosítottak. Ezt a területet egészen felásattam, a talajvízig, m. e. 1.8 méter mélységre, és bár egy teljes napig kísértük folytonos figyelemmel ketten, dr. Scheitz Pál műgyetemi tanársegéd barátommal, a ki szives volt úgy itt, mint Felső-Zsukon csatlakozni hozzám, semmiféle tárgy sem került elé az átmet-

szetében is érintetlennek látszó kavicsrétegből. E szerint, mivel a lelet helye körül mintegy 10—20 m.-nyi körben más sír nem volt, az a munkás pedig Dógi János, a kit én is napszámোসaim közé vettem, elmondotta, hogy a talált tárgyak rendetlenül voltak a kavics között (egyik kancsó alig fél m.-nyi mélységben, a másik a talajvíz mélységében), bizonyosnak látszik, hogy a lelet nem volt in situ, hanem a kavicsréteggel együtt eredeti helyéről elcsúszott. Eredeti helye a völgy mentében feljebb keresendő; ez a terület azonban m. e. 200—250 m.-nyi távolságig a község alá esik, ennél távolabbról pedig alig csúszhatott, ha a tárgyak mégis aránylag kis területen maradtak együtt.

2. A falubeliek, a kik közt különösen a kavicsbányákban dolgozó munkások tudtak e részben legtöbbet mondani, — miután Orosz Endre ottani tanító úrral találkoznom nem lehetett, hogy tőle kérhessek felvilágosításokat, — a falu különböző helyeit emlegették, mint «régiségek» lelőhelyét, u. m. a szamos-völgyi Apahida állomás mellékét, a Bogdánfi-telket a falu D. végénél, az említett Rettegi-kertet a falu közepe táján és azt a helyet, a hol a zsuki út átmetszi a vasutat. Ez utóbbi hely tulajdonosával megegyezvén, itt is a felhagyott kavicsbánya egy megbontatlan részét ásattam le. E helyről sok töredék között egy némileg összeállítható kisebb urnát is sikerült kiásnom; bővebb leírás helyett csak annyit kell mondanom, hogy prähistorikus urnatemető volt.

3. A falutól keletre, a katonai részletes térkép *Daravas* 382. és *Padurita* 405. pontjai közt a hármas gerincz találkozásánál valamely épület létezését állította a föld tulajdonosa, Kozma Jákob, és megmutatott két követ, a melyeket onnan hozott le. Az egyik ép darab, szélessége 84, hossza 113, vastagsága 26 cm., közepén egy 32 cm. széles és 61 cm. hosszú négyszögű nyílás van, ennek egyik hosszoldala közepén egy 11 cm. hosszú, 4 cm. széles és 7 cm. mély, szintén szabályos, bár durván faragott mélyedés van. A másik, eredetileg hasonló alakú kőnek csak egyik vége és a nyílást körülfogó két keskeny szegélye van meg; most 128 cm. hosszú, 83 cm. széles, 22 cm. vastag; az 52 cm. hosszú, 29 cm. széles nyílás a kő szélétől 66 cm.-re van, eredeti hossza az ép kőnek 194 cm. lehetett. Az előbbiéhez hasonló mélyedés nincs rajta, de van végétől 50 cm.-nyire egy 3 cm. széles, 15 cm. hosszú bevágás, a mely végén egy 3×3 cm. átmetszetű 6 cm. mély lyukkal végződik, szemmel láthatólag vaskapocs helye. A kővek rendeltetésének megállapításához segít a dr. Wekerle László 1884 végén az ó-budai kapuczinus-dombon végzett ásatásai alkalmával talált hasonló lyukas kő, a melynek nyílása azonban négyzet alakú, m. e. 30×30 cm. nagyságú, és a mely egy álló kőemlék alapjául szolgált, úgy hogy az álló kő egy megfelelő vastag csappal volt beleállítva. (Arch. Ért. U. F. V. 96. 1.)

Hogy az állítólagos épületet megvizsgáljam, meg is kezdtem az ásást, azonban, miután már Kozma Jákob megengedte három résztulajdonos testvére egymásután olyan túlzott követeléssel állott elé, hogy kénytelen voltam félbehagyni a munkát; a felásott helyről két drb. terra sigillata töredéket és egy darab vakolatot magamhoz vettem. Az alkudozás a testvérekkel a jegyző útján sem sikerült; a jövő év nyarán talán fogok módot találhatni, hogy mégis kiásassam e maradványokat, a melyeket a terra sigillata töredékek rómainak mutatnak. Az épület kiterjedése a növényzet színéből következtetve minden

irányban 5—6 m.-nyi lehetett. Olyan helyen áll, a honnan Kolozsvárig és északra Válaszútig, K.-felé pedig a Mezőség irányában nyílik kilátás. Összevetve ezt Napocától való távolságával (14 km.), az épületet római őrtoronynak tartom.

III. *Felső-Zsuk.* Br. Petrichevich Horváth Kálmán úr itteni birtokos Kálmán-tanyájánál (a katonai térképen Horváth-tanya) Budulló nevű határ-részen (a Szamos jobb partjából m. e. 1200 méternyire eső magaslaton) szántásnál minduntalan cserépdarabokba akad az eke. Már a föld színe is tele van e töredékekkel, a melyek első pillanatra felismerhetően római eredetűek. Mint-hogy a báró úr ispánja maga sem tudta határozottan megmondani, hogy mek-kora terület az, a melyen a szántást a cserepek akadályozzák, sem egész cse-repet mutatni nem tudott, próbaárkokat ásattam. A szántó három helyén (a mellékelt ábrán a faszorokkal beszegett háromszögben a három kis árnyékolt hely) egymástól 25—30 m.-nyire mindenütt 10—12 m. hosszú és m. e. 1.5 m. széles árkokat ásattam. Mindenütt egyformán azonnal óriási mennyiségű cseréptöredék került elé és mintegy 40—50 cm.-nyi mélységben ismét mindenütt összefüggő vakolatrétegre találtam, a nélkül, hogy az odaképzelt falazás szélét elérhettem volna. A vakolat óvatos szétkaparása után ismét mindenütt egyformán puszta földet találtam, a melyben már cseréptöredékek sem voltak.

Ép cserepet nem találtam, sem bélyeget. Feltűnő az, hogy párkányos és kupás fedélcserепek ezerszámba hevernek szerteszéjjel, míg téglát csak három kisebb töredéket és egy épebbet, kettétörve és vakolattal összeillesztve találtam. Az edénycserепek közt leginkább figyelemreméltó egy kis terra sigillata töredék, a melyen az edényt legalább is két sorban övező benyomott virágszisz látható.

A vakolatréteg helyenkint 5—6 cm. vastag volt, sőt egy helyen az ásóval legalább is egy köbméternyi nagyon kavicsos, lazán összefüggő habarcsot hanyat-tam szét, a nélkül, hogy alatta vagy mellette valamilyen fal nyoma lett volna. Ez a vakolatréteg, valamint néhány láthatólag a vakolatba berakva volt pár-kányos bipedalis téglá arra látszik mutatni, hogy összefüggő padozat volt ott, viszont építő tégláknak csaknem teljes hiánya további kutatást tesz szüksé-gessé az iránt, hogy a telep területe meddig terjedt és melyik részén volt vala-milyen épület. Az ábrán X-tel jelölt helyen már nem találtam a földben egy méter mélységig semmit.

Mivel tanulmányutamat csak aug. 18-án kezdhettem és már 28-án be kellett fejeznem, tovább haladni nem volt időm. Mégis kirándultam Szamos-újvárra is, a hol Ornstein őrnagy úr szíves volt nekem több érdekes felvilá-gosítást adni, a melyekért e helyen is hálás köszönetet mondok. A Kis-Szamos balpartján az ő tudomása szerint római lelet Nagy-Iklódon és Dengelegen nem fordult elé, ellenben a jobb parton, Kis-Iklód mellett éppen ő állapította meg egy római őrtorony helyét (Arch. Epigr. Mitth. XIV. 179. l.)

Torma K. Limesében levő adatait ezekkel és saját kutatásaimmal egybe-vetve arra az eredményre kell jutnom, hogy a római-út Kolozsvártól Szamos-újvárig a folyó jobb partján haladt. Ugyanis Torma K. említ két villát a Szamos jobb partján Apahidától délre, a Daravas melletti és a felső-zsuki telep, vala-mint a kisiklói őrtorony és az útrész végpontjai, Kolozsvár és Szamosújvár

mind a jobb parton vannak; a bal parton pedig a Kérő mellett megállapított speculán (Mitth. XIV. 179. l.) kívül más nyom eddig nincsen, mint az az útrész, a melyet Torma K. Dengelegen alól látott. Már most, ha az út tényleg a bal parton haladt volna, a P.-Szt.-Miklósnál keresendő hídtól a szamosújvári castrum hídjáig mintegy 25 kmnyi út vezetett volna; hogy ily nagy távolságra ne lett volna semmiféle római telep közben, még Daciában sem valószínű dolog, pedig az egész vonalról sem az Erdélyi Muzeumba nem került — 40 év alatt — egyetlen egy római eredetű régiség sem, de a völgyet keresztben a balpartig egészen elfoglaló N.-Iklód község területéről sem ismeretes római tárgy, holott ú. n. prähistorikus tárgyak előfordulása, a mint hallottam, nem ritka. Mivel azonban ilyen dolognál az adatok hiánya semmi bizonyító erővel nem bírhat, csak a Kolozsvártól Felső-Zsukig és Kis-Iklódtól Szamosújvárig terjedő részletre hivatkozhatom, a hol a római telepek vagy épületek sorozata bizonyít a mellett, hogy az útnak a jobb parton kellett lenni. Reményilem, hogy a jövő nyáron folytatandó kutatásaim a Felső-Zsuktól Kis-Iklódig terjedő hézagon át talán magának az útvonalnak megállapítására is fognak vezetni.

Dr. Finály Gábor.

VIII. TÉGLAS ISTVÁN RÓMAI MARADVÁNYOKRÓL TORDA-ARANYOS MEGYÉBEN. A Torda fölötti magaslaton és a város déli része alatt elterült római erőd és város tagadhatatlanul egyike volt Dácia legtekintélyesebb helyeinek. Itt lépten-nyomon római emlékeket, a castrum falaiból kikerült kisebb-nagyobb quadereket találunk. Az én telkem itt a Jósika-utczában szintén a hajdani római város területére esik s van is bajunk bőven a kert talaját elborító épülettörmelékkel. A folyó évben, a mint lakházunk bővítése céljából építkezni voltam kénytelen, a telek utcaza felőli részében az alapfalak ásása alkalmával sok római téglá, födélcserep és edénytöredék s néhány piskotatégla is került elő. A ház régi pinczéjének egyik része a mesteremberek állítása szerint szintén «pogány» falakra telepedett. A folyó év tavaszán kertem északnyugoti részében, közel a szomszéd kerítéséhez, gödörásás közben érdekes falmaradványokra bukkantam. Óvatosan távolítottam el onnan a földet és a sok törmeléket s fél méternyi mélységben északról déli irányban tárult fel ez a különös építmény maradványa. Az ősz kavicsrétegen öt centiméter vastag vakolatra téglák, arra ismét egy oly vastag vakolatréteg és legfelül a felhajtott szélű födélcserepek voltak rakva. Ennyiből állott az egész. Miután a téglák átlag 57 mm. vastagok, az egész építmény csak 214 mm. magas. Szélessége 78 cm.; hossza azonban ismeretlen. Az én kertemben folytatását nem találtam. Talán itt végződött, vagy a többi része teljesen elromlott? Északfelé nem követhettem, mert a szomszéd telkének beomlásától kelle tartanom. Hogy mire szolgálhatott ez a törpe építmény az ő csatornaszerű tetejével, nem tudom, de hozzávetőleg megemlítem, miszerint víz elvezetésére vagy egy kis csermely bevezetésére alkalmas lehetett. Már a rómaiak által is aknázott maros-újvári híres sőtömb szomszédságában, de a Maros tulsó, illetőleg jobb partján emelkedett a rómaiak egyik nevezetesebb castruma. Ma a Torda-Aranyos vármegyéhez tartozó Székely-Földvár kis község fekszik e hajdani castrum szomszédságában. Nem célom a különben is rég ismeretes castrumnak ma már amugy is

alig felismerhető maradványait leírni, de nem tartom érdektelennek megemlíteni, hogy az utóbbi időben nem csak a castrumban és annak közvetlen közelében, de tőle távolabb is épületnyomokra találtak. Ugyanis a castrumtól kelet felé egy kilométernyire a *székelyföldvári* állami elemi iskola mellékhelyiségeinek építése alkalmával a földszínétől egy méternyi mélységben alapfalak törmelékei s különféle téglá- és edénytöredékek, — valamint többféle csont is került napfényre. Az innen kikerült egyik téglá töredéke egy bélyeg részletét IM mutatja. Valószínűen azonos a castrumban talált és az ötödik macedoniai légióna LVM vonatkozó bélyegekkal. Az edénytöredékek közül érdekesebb két terra sigillata edény maradványa, melyeken egyes sablonnal alkalmazott díszítési motívumok között egymáshoz teljesen hasonlók töredékei is láthatók s következtetni lehet, hogy azok egy mester műhelyében készítettettek. A castrumtól északfelé a gróf Zichy István szőlőjének rigolirozása alkalmával több római és görög pénzt, egy bronz fibula töredékét s néhány edény maradványait találtak. Mindezek a gróf székelyföldvári kastélyában vannak. Szántás alkalmával a castrum területéről szórványosan még mindig kerülnek ki bélyeges téglák, római pénzek, vízvezető csövek és edénytöredékek. A régebben itt talált tekintélyes kőoszlopokat gróf Zichy István a kastélya kertfelőli kijáratához alkalmaztatta és ott most nemcsak igen díszesen mutatkoznak, de a czélnak is teljesen megfelelnek. Szintén a castrum területéről került ki egy oroszlánfej és két csaknem teljesen ép állapotban levő edény. Ezek egy vízvezető cső töredékével az én birtokomba jutottak. Az oroszlánfej egy szobor részlete s anyaga az ide 25 kilométer távolban fekvő hidas laza homokkőbányából került ki. Az edények egyike igen csinos terra sigillata anyagú kerek tál. Átmérője felül 14, míg alul csak 6 cm., magassága 7 cm.; falainak vastagsága 6 mm. A másik edény hasonlít a római áldozati lakomákat ábrázoló domborműveken oly gyakran látható poharakhoz. Magassága 7 cm., átmérője felül 11 cm.; talpának átmérője 6 cm. Anyaga durva vörösre égetett agyag. Egyedüli dísz a külső részén a fazekas ujjának benyomásával alakított kör. Széle néhány helyen csorba. Bár az Aranyos völgyében Sinfálvától fel Neagraig az aranymosások nyomai mintegy 90 kilométer hosszú vonalon mindenütt szemlélhetők s bár a mai napig látható árkolások, mélyedések és az egymásra hányt kavics-halmok hosszú sorából következtethetni, hogy itt ezer meg ezer rabszolga dolgozott, mégis római épületnyomok — az egy Abrud-völgyét kivéve — az Aranyosnak sem fő-, sem mellékvölgyeiben ez ideig nem találtattak. Pedig igen valószínű, hogy a felügyelők részére, valamint a nyert kincs ideiglenes elhelyezésére is kellett e nagy területen szilárdabb épületeknek állaniok. Ez iránt az utóbbi időben kiválóan az Aranyos legtekintélyesebb mellékvölgyére, a Jára völgyére fordítottam figyelmemet. A Jára-völgynek alsó- és felső része nehezen járható szűk sziklaszorosok által volt elzárva és a völgy középrészén lévő öblösödés ma is egy zárt kerthez hasonlítható. A rómaiak itt tartózkodása idejében ezen völgyekatlan az Aranyos fővölgyétől még inkább el lévén zárva, az idejutás sokkal nehezebb is lehetett. Ez azonban nem akadályozta meg a rómaiakat abban, hogy az aranyért ezt a völgyet is fel ne forgassák. Bikalat, Szurduk, Alsó-Jára és Kisbánya községek határain oly tekintélyes nyomai maradtak a római arany-

mosásoknak, a melyek üzemben tartására egy pár ezer kézre volt itt szükség. Azon hír hatása alatt, hogy a rómaiak az aranymosásokhoz küldött őrséget bizonyosan a Jára-völgy felső szorosának torkában a magyarlétai határon fekvő, úgynevezett Géczy-vár helyén már általuk emelt erődben helyezték el, de még különben is óhajtván az itt sokat emlegetett romokat megtekinteni, felkerestem a Géczy-vár maradványait is. Szép rom, de római eredettel nem dicsekedhetik! Nincs ott a római építésnek semmi nyoma! Egy középkori szűk kis vár meredek sziklák közé elrejtőzve, helyezkedett el egy szédítő sziklaszál keskeny tetejére. Keskeny négyszögű tornyának egyik oldala, ötszög bástyájának másfél méter vastag falai, egy gyalogfeljáró romjai és a két egyenetlen görbe kis udvart határoló körfal omladványai koronázzák azt a világ elől elrejtett mészsírt. Ez a sziklafészek sokkal kisebb és az aranymosások színhelyétől távolabb is fekszik, semhogy az ottani munkát a római őrség innen ellenőrizhette volna. Aztán ez a kis faltömkeleg úgy van ide a sziklák közé eldugva, hogy innen a fenn említett térség át sem tekinthető!» Alsó-Jára közelében a Kisbánya felé vezető út a diluviumra felkapaszkodik és annak szélén vonul tova. Ezt a magaslatot, — állítólag azért, mert ezelőtt sok száz évvel itt egy oly nevű helység feküdt — Felső-Járanak nevezik. Itt a Pápa gödre nevű részben, a Szabó K. István földjében már régebben is találtak épületnyomokat, most pedig a földművelésre nézve akadályozó faltörmelékeket teljesen el szándékoztak onnan távolítani. Nagy mennyiségű követ, vakolatot, különféle téglát, cserepet és edénytöredéket ástak ki. Az innen kikerült téglák határozottan római téglák. Nagy sajnálatomra ugyan bélyeges téglát még nem találtam, de a téglák alakja római eredetüket bizonyítja. Vannak közöttük jó nagyok is. Pl. 45 cm. hosszú, 31 cm. széles és 7 cm. vastagok. Gyakoribbak a 30 cm. hosszú, 27 cm. széles és 8 cm. vastag, valamint a 21 cm. hosszú, ugyanoly széles egyenoldalú példányok. Találtattak nehézkes lábas téglák s fődélcserépek is. Az itt kiásott épületanyag egy részét Fogarasy János alsó-járai cipész vásárolta meg és a téglák épebb példányait egy sütökemencze építéséhez felhasználta. Az épület anyag tanúsítja, hogy a Pápa-gödre nevű helyen, itt az aranymosások nyomainak közvetlen szomszédságában egy szilárdabb római épület állott, mely úgy a felügyelőnek lakásául, mint kincstárul — vagy raktárul szolgált.

Torda 1898 nov. 15.

Téglás István.

IX. Dr. NÉMETHY GYULA AZ ÓTOMÁNYI (BIHAR M.) FALFEST-MÉNYEKRŐL. Folyó év augusztus havában a nagyváradai «Tiszántúl» azt az érdekes hírt közölte, hogy a borairól híres *Érmellék* egy kis református falujának, Ótománynak (Oltumány) templomát villámcsapás érte, mely oly nagy rombolást vitt végbe a különben sem túlszilárd épületen, hogy nagymérvű építkezés lett szükségessé, melynek folyama alatt, leveretvén a belső mészréteg, régi falfestményekre akadtak, melyek természetesen még azon időből valók, midőn még a templom katolikus volt. A templom leírását és rajzát Bunyitay Vincze «A nagyváradai püspökség története» című ismeretes munkájának III. kötetében megtalálhatjuk (279. l. ff.); e szerint a templom tornya egészen

új, valamint nyugati része is, de a keleti rész, így a szentély is, valószínűleg XIII. századból való román stílus alkotás.

Mikor e sorok írója, aug. 17-én Ótományba eljuthatott, akkor már javában folyt az építkezés, s a régi szentély helyén már új falakat raktak, úgy, hogy csak a hajótól kezdve lehetett a falfestményeket szemügyre venni. A lelkész úr állítása szerint a szentélyben nem találtak volna falfestményeket, mely gondolattal azonban máig se birtam megbarátkozni. A hajó falfestményeinek egy része még látható volt, de a legsiralmasabb állapotban, a megmaradt részek is össze-vissza ütve a mészverő csákány csapásaitól. Hamarosan, de lehetőleg híven levázoltam valamennyit, amennyire időm engedte. Az északi falon téglavörös keretekkel határolt mezőkben, csaknem teljes életnagyságú alakokkal a következő képek voltak láthatók: keletről kezdve vagyis a lerombolt szentély határától nyugati irányban: 1. Az első keretelt mező felső bal szegletében szárnyas angyalfej; egyebet nem lehetett látni, 2. *Egy szent nő* képe álló helyzetben (a többiek is mind állanak) jobb keze felől a kép teljes magasságában keresztfával. A nő feje körül a szokásos dicsfény, fejéke a bécsi képes krónika nő alakjainak fejékre emlékeztet; ruházata bő palást. Talán Szent Ilona császárné N. Konstantin anyja, ki a szent keresztet (csipőig látható) megtalálta. 3. *Szent nő* képe, jobb kezében vasrostélyszerű tárgy, bal kezében kapcsos könyv. Míg az előbbeni alak arcza elég kivehető, ezen alak arczából semmit se láthatni. Ruhája bő palást, fején kendő, pettyes szegélylyel. Palástja, valamint az első alaké, mintázott (mustra) szövetből áll. A következő 4. kép *barátot* ábrázol, világosan kivehető hajkoronával (tonsura) pompásan rajzolt kámcsával, jobb kezében könyvvel, baljában sajátos alakú hosszú bottal. Fülei, két szeme éppen maradtak; arcza többi része láthatatlan. A kép felett fejlett román betűkkel S D N¹ (S. Dominicus?) van írva (talán Sz. Domokos?). A következő 5. kép magasabb lehetett a többinél, mert a többi kép felső szélével egyenlő magasságban kezdődő ablak az alakok fejét elvágja, úgy, hogy az ablaknak a XVI. sz. második felében kellett töretnie, tehát akkor, midőn a képeket bemeszelték. E kép jóval szélesebb is a többinél s két alakot ábrázol. Balról *egy szent nő* palástos alakja, jobb kezében vánkoston nyugvó nagy kereszttel ellátott sisak vagy kalapszerű tárggyal, bal kezében vékony bottal vagy pálczával. Szemben vele a *Boldogságos Szűz* képe, ölében a *kis Jézussal*, kinek csak dicsköre és szalagos pólyájának egy töredéke látható. A 6. képből csak egy fej halavány körvonala s a bal kéz láthatók. Ezt le sem rajzoltam.

A déli falon csak egy kép maradt meg közvetlenül a szentély mellett, tehát az 1. számú képpel szemben. Téglavörös kerettel határolt falmezőben *egy szent nő* szép karcsú alakja, testhez álló derékban, a mai divatra emlékeztető bő dudoros ujjakkal. A derék, az ujjak csikosak. Jobb kezében pásztorbot, balját talán címeren nyugtatta vagy pajzson, melynek töredéke a jobb szegletben látható. Derékon alúl nem látszik belőle semmi. Arcza, hajdísz teljesen épek. A kép felett szép, fejlett román betűkkel GEIS (Geisla?) olvasható. Ami a képek színeit illeti, azok természetesen meglehetősen halaványak voltak. A 2. kép fejéke kékes-szürke, fehér pettyekkel, palástja vöröses, világos kettős vonallal húzott kereszt-mustrával. A 3. kép palástja vöröses,

a barát (4. kép) csuhája kékes-szürke, fehéres sávokkal. Az ablak alatti 5. képen Mária palástja kék, Jézus fehér pólyájának szalagja téglavörös, a szent nő palástja szintén ilyen színű. A déli falon lévő karcsú nőalak derékja sárgás, vörös csikokkal. A képek műértéke természetesen nem valami kiváló, a kivitel meglehetősen elnagyolt, de az alakok egyes testrészeinek arányai helyesek. A ruházatok (kosztümök) s a román betűk alakjáról ítélve e falfestmények (tempera-technika) valószínűleg a xiv. sz. második feléből valók. Fentartásukra nézve egyebet nem tehettem, mint hogy kértem az illető lelkész urat, hogy a teljesen tönkrement össze-vissza vert képeket kimélettel meszeljék be.

Dr. Némethy Gyula.

X. KELEMEN LAJOS PUSZTULÓ RÉGI TEMPLOMOKRÓL. Ez év folyamán ismét apasztották kettővel régi egyházi épületeink számát. Egyik — a *mikefalvi* kápolna — egészen elpusztult; a másikat *Kozmatelkén* — átalakították.

A *mikefalvi* kápolna az átmeneti korszak építménye volt. A kicsiny, igénytelen épület ott állott a Kis-Küküllő-völgy országútja mellett. Már századokkal előbb a reformátusok kezére jutott, s roskadó falai érdeklődést alig, — inkább szánalmat ébresztettek. Túlnyomólag nagy, faragatlan, szürke homokkőből épült és téglá aránylag kevés volt benne. Kis hajóját nyugat felől a szegleteken egy-egy gyámoszlop támogatta, s nyugaton volt a dísztelenül átalakított főbejárat is, míg délen egyszerű, törpe kőbéllestelen gótikus ajtón jártak beléje. Szentélye és diadalíve egyaránt félköríves, — és egyaránt omlófélben volt. Úgy a hajót, mint a szentélyt lapos deszkamennyezet borította s a falak fölé magas nyergű fedél emelkedett. Belsejében semmi figyelemreméltót sem lehetett találni; ablakai nagyobbára átalakításon mentek át, s mészrétegei alól az átkezésnél falképeknek semmi nyoma sem tűnt elő. Ezt a lebontás is igazolta. Különben a szentély egy darabja egyik ablakánál évek óta leomló félben volt, csak egy torha-gerenda támasztotta vissza valahogy. Az idén lebontották, s ma nagy kövei ott hevernek a czinteremben, az országút mellett. A *kozmatelki* görög kath. templom Kolozsmegye keleti szélén van s nem sokkal nagyobb, de nem is sokkal fiatalabb épület az előbbinél. Ezt átalakították, a mi egyértelmű az ily kis templomoknál a stil-rontással. Csak augusztusban történt, hogy a fedelét leszedték, s akkor a fal egy része is ledőlt, a mi tüzetesebb «igazításokat» kívánt. A nyugoti ajtót tehát fennebb emelték, az egész falat magasították, új ablakokat vágtak, s a régieket kitágították.

Fő alakja mégis megmaradt, mert földig csak a hajó homlokfalát bontották. Az épületnek egy hajója van. A hajó északi fala megtörés nélkül olvad egybe a hossz-szentélylyel s a találkozást csak az a törpe gyámoszlop jelzi, melynek a déli oldal megfelelő támaszával a diadalív nyomását kellett volna fel fogni. Azonban a templomban sem diadalív, sem boltozat vagy mennyezet nem volt, s a templom belsejét egyenesen a zsindefedél védte. Egyáltalában a szentély négy gyámoszlopának s az egész templomnak feltűnő törpésége azt gyaníttatják, hogy itt vagy félben maradt, vagy már egyszer megtörpített épülettel van dolgunk. Feltevésünket támogatja a hosszszentély egyetlen déli ablakának magasra felnyúló repedés alakjában mutatkozó, berakott csúcsíve,

melyet most — kibontva — körívéssé alakítottak. Ugyane mellett bizonyít a hajó déli betömött ajtaja. Ezt kívülről alig lehetett észrevenni, de belül, — kivált most, az újításokon — igen jól látszott. Az ajtó a falhoz aránytalanul magas volt. Egy méter híján a fedélig ért. Semmi dísze, tagozása nem volt; eredetileg is egyszerű ívelt fekvés lehetett, látszólag tompa csúcsíves alakítással.

Miután a diadalív befejezetlen, az ablakokat berakták vagy átídomították s a déli ajtót is befalazták: nehezen dönthető el, hogy az épület félben maradt-e, vagy későbbi pusztulás kényszerítette egykori gondozóit, hogy korunkra ily csonkított alakban hagyják? Mert az épület csonka és szegényes. Kívülről csupán gyámoszlopai mutatnak befejezettséget; de ezek is törpék s az építő egyáltalán nem pazarolta rájuk művészetét. Ilyen a szentélyen négy van, a hajó két oldalán — úgy a homlokzatnál, mint a szentély felől — egy-egy, tehát összesen ismét négy. Ferdén szelt tetejüket egy darabból álló kőlap fedi, s közéjük táján, az egyetlen törésnél, szintén kőlapot alkalmaztak. Mindez nem dísz. Csupán a nyugati bejáraton látszik művészeti kéz nyoma. Itt mindkét ajtófélnél egy-egy kőtalpból kinövő, magasság irányában ferdén hornyolt és élezett kis henger képezi a dísz alapját, mely felfelé egy vízszintes horony felé alkalmazott kögyűrű után meglehetősen izmos leszelt körte idomba megy át. Ettől jobbra és balra egymásután él és mély horony következnek, mely után ismét leszelt él, s ezzel a díszítés bele is olvad a falba. A félkörös ívelés szintén hengerrel horonnyal és éllel alakult.

A két ajtófélkövet egy-egy darabból faragták s úgy ezek, mint az ívbolt-kövei a szemlélőre kellemes hatást tesznek és gondos munkát mutatnak. Igazán sajnálatos, hogy a mostani átalakítás tudatlan munkásai a zárókövet úgy eltörték, hogy az helyére többet be nem tehetők, s így a templom egyetlen díszei s megcsorbult és elcsúfult. Ez az ajtó még a román építészeti elemet képviselte s román ízlésű volt a szentélyzáródás keleti ablaka is, melynek 40 cm-ternyi magasságát és megfelelő csekély szélességét az idén bővítették a többivel egyenlővé. A román ízlés ezeken kívül egyébben nem is mutatkozott. Lehet, hogy — ha egyáltalában ki volt építve — diadalíve is félkörös volt; de ez bizonytalan. Minden egyéb részlet gótikus; de mind szegényes, díztelen és gyarló. A szentélyzáródás félhat szögének már szűkössége sem tűrt volna meg gazdag díszeket, de nincs is azon semmi. Falképei sem voltak sehol, — sőt legalább egyelőre a néhány kezdetleges, fára festett görög felirású szentképet is kitették a harangláb közelébe, úgy hogy csak a «mozdíthatatlan bútorzat» maradt benn. Az is művészi becs nélkül való. A hossz-szentély déli falába bemélyedt egy csúcsíves vak fülke, de ezt sem párkányozza semmi. Csaknem alatta, közel a padlóhoz egy másik sötétlik, mely oldal-irányban is be van vágva, úgy, hogy az üreg egy részét a téglák és kövek rejtik el. Szembe nézve egy szabálytalan, négyzetre illesztett általános háromszög alakját mutatja. Majdnem ezekkel szemben az északi falban is láthatunk egy más, kisebb, törpe-csúcsíves fülkét, melynek szomszédjában egy idomtalan, nagy vak mélyedés díztelenkedik. Míg a három fülke a templommal egykorú, addig ezt jóval későbbben, éppen oly kevés ízléssel és tudással vágták, mint a milyennel most az átalakítást végezték.

Kolozsvár, 1898 október havában.

Kelemen Lajos.

XI. CSOMA JÓZSEF A KECZER-PEKLENI SÍRKÖRŐL. Az «Arch. Ertesítő» f. évi 4-ik füzetének 356—358. lapjain dr. Keczer Géza úr, a keczer-pekléni sírkőről értekezett. — Cikkét a következő szavakkal zárta le: «úgy tudom, hogy az érdekes leletről Csoma József is készül értekezni.»

Megvallom, ez volt is szándékomban, de dr. Keczer Géza úr cikke után e szándékom tárgytalanná vált. Nem tudnám én e sírkövet sem jobban, sem alaposabban leírni. Felszólalásom csakis a sírkő címerére vonatkozik, melynek meghatározásánál cikkíró úr tévedésben van, midőn azt mondja: «hogy e nemesi címert, mely a sírkőre ki van faragva, személyes vitézségeért és más jeles erényeiért I. vagy Corvin Mátyás királytól, maga Keczer Ambrus «ad personam» kaphatta, mint 22 éves ifjú, tehát mintegy 1488-ban, vagyis Mátyás uralkodása végső éveiben. Ezt sejtem a hollót ábrázoló dombormű alapján».

A tévedés abban rejlik, hogy a címer képe nem holló, hanem sas, durva, de a XVI. század utófelének megfelelő modorban ábrázolva, az Aba nemzetségnek — melyből Keczer Ambrus is származott — ősi címere, még pedig legjellemzőbb ábrázolásában, koszorúval, — itt tévesen gyűrűvel — csőrében és koronával balszárnya könyökén.

E címer a Keczer családra nézve, de a magyar heraldikára nézve is, kiváló fontosságú. — Mert egy sas, szárnyán korona nélkül, lehet Aba leszármazó címere — mint a hogy tényleg a legtöbb Aba-ivadék azt így viselte és viseli, — de sas, szárnyán koronával csakis kizárólag Aba leszármazó lehet.

Az Aba nemzetség címeréről más helyen — (Turul XI. 49.) — tüzetesebben értekeztem. Az ott elmondottak ismételésebe nem bocsájtkozom, csak e nemzetség s kivált sírkövünk címerén látható kettős címertörésre nézve mondom el észrevételeimet, azokkal szemben is, kik a régi magyar nemzeti heraldikában a címertörés észlelhető nyomait tagadják.

Az Aba nemzetség ősi címere a sas. Ez ősi jelvényt Sixtus comes (élt 1150. körül) némely ivadéka megdöntötték azzal, hogy a sas csőrébe koszorút tettek és szárnya könyökére koronát illesztettek. Ez a címertörés első nyoma.

A koszorú nyomára már Omode nádor 1299. évi pecsétén rátalálunk azon dicskőrbén, mely a paizs felett előtűnő sas feje körül látható. Legszebben feltűnik azonban Gagyí László sírkövének címerén az 1382. évből. (Turul V. 117.)

A címertörés e részletével ezenfelül az abaujmegyei Gagyí, Báthori, Vendégghi, a sárosmegyei Keczer és a túl a dunai Athinai-család címereiben is találkozunk, hol a pecséteken legtöbbszörre, a koszorú, — félreértésből — gyűrűvé változott.

A sas szárnyára illesztett korona legrégibb emléke, szintén a gagyí sírkő, de a Báthori-család az 1580. évig s a Vendégghi szörványosan napjainkig használta.

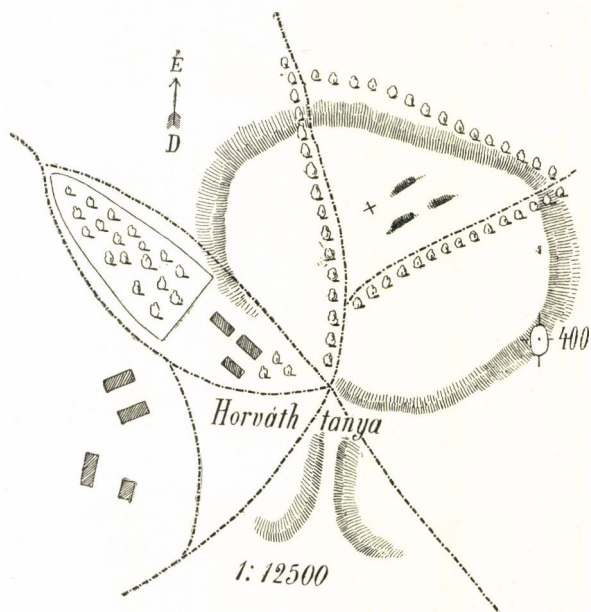
Legszívósabban ragaszkodott hozzá a Keczer-család, mely sírkövünk címerének bizonyossága szerint, még az 1579. évben is használta. A Rudolf királytól 1584-ben idősb Keczer Andrásnak adományozott armálisába festett címerről hiányzik ugyan a sas szárnyáról a korona, de már II. Ferdinándtól idősb Keczer András részére 1631-ben adományozott bővített címer négyelt paizsá-

nak 1, 4, mezejébe foglalt sas, balszárnán ismét ott van, még pedig a szárny közepébe illesztve. Ez elhelyezés a XVII. század heraldikai stylusából önként következett. Ekkor a sast sugárszerűen szerte álló szárnytollakkal ábrázolták s ezekre bajos lett volna a koronát reá illeszteni.

A címertörés második nyoma, e koronánál észlelhető. A Gagyiak, Báthoriak, Vendégheiek, minden valószínűség szerint Abától, Sixtus comes legidősebb fiától származtak s a korona, leszármazóik címérében, következetesen a sas jobb szárny könyökére van illesztve; a Keczerék, a legifjabb fiúk Demeter ivadékai s címérükben a korona — szintén következetesen — a sas balszárnán látható.

A keczer-pekléni sírkő, a legszabatosabban ábrázolja az Aba nemzetség címérét, jellemző címertöréseivel együtt, a ha durva kivitelénél fogva műbecse nincs is, de heraldikai tekintetben, kiválóbb XVI. századbéli emlékeink közé tartozik.

Csoma József.

RÓMAI TELEPEK A KIS-SZAMOS VÖLGYÉBEN.

(Lásd 427—431. l.)

IRODALOM.

EGYIPTOM MŰVÉSZETE. Irta *Körösi László*. *Fűhász* Arpád 250 rajzával. Budapest, Wodianer F. és fiai. 1898. Ára 5 frt. Fenti cím alatt néhány hónappal ezelőtt a magyar könyvpiaczon egy munka jelent meg, mely az egyiptomi művészet legkülönbözőbb ágaival és történeti fejlődésével foglalkozik. Évszázadunk elejétől kezdve, mióta az egyiptomi hieroglyphcsoportok kibetűzésének módszere reális alapra helyezkedett és az egyiptologiai kutatásokat a világ minden modern államának részéről legnagyobb figyelemmel kísérték, arra törekedett, hogy a Nilus országában felfedezett templom-romok, hatalmas pyramisok, sphinxek, obeliskok és sírboltok másolatai révén, valamint a képfaragás, sculptura és festészet termékeinek képekben való ábrázolása útján velünk az ó-egyiptomi művészetet megismertessék. Messze túlhaladnók e cikk keretét, ha meg akarnók nevezni mindazon fontosabb és nélkülözhetetlen műveket, melyeket az irodalom a tudományos kutatás ezen terén felmutathat. Az összes államok versenyre keltek egymással és tudósokat küldtek ki, hogy az ó-egyiptomi művészet maradványait a tudomány számára hozzáférhetővé tegyék és a tudomány részére megmentsék.

És csodálatos! Bizonyos szégyenérzettel kell bevallanunk, hogy a magyar tudomány részéről ehhez szerfelett kevés anyaggal, csaknem semmivel sem járultak. Ez az oka annak, hogy irodalmunknak azon lapjai, melyek az egyiptologia részére voltak fentartva, üresen maradtak.

Örömmel üdvözölhetjük tehát a vállalkozót, ki irodalmunknak ezen hézagát, a mennyire lehet kisebbiteni igyekszik.

Körösi László szakmáját tekintve ugyan nem ægyptologus, de szorgalmas gyűjtő, ki sikeresen tudta a kitűnő szakemberek által feldolgozott anyagot összegyűjteni és ezzel honfitársait nemzeti nyelven megismertetni. És így hálásan fogadjuk munkáját. Művét 10 fejezetre osztja: I. A Nilus, II. Panteon, III. Fáraok, IV. Szentírás, V. Építés, VI. Képfaragás, VII. Képirás, VIII. Műipar, IX. Zene, X. Irodalom. Tartalom tekintetében azonban a munka anyagát három részre oszthatjuk fel: 1. Általános bevezetés, melyben a szerző nemcsak az országot, melynek művészetét összes fázisaiban tünteti elénk, igyekszik megismertetni, hanem elénk tárja a régi egyiptomiak állami és vallási intézményeit is, úgyszintén a képirásukat. Ehhez kapcsolódik mint 2. rész az egyiptomi művészet alaprajza összes phasisaival egyetemben, milyenek: építés, képfaragás, képirás, műipar és zene. A 3. résznek tárgyát az irodalom alkotja. A szerző, úgy látszik azon mindenesetre méltánylandó alapelvből indult ki, hogy a művéstörténelemről szóló könyvben a költészetről is szólni kell.

De helyesen fogta-e föl a szerző feladatát és megfelelt-e minden tekintetben a követelményeknek?

Kezdjük az első részszel. Es itt elmondhatjuk, hogy nem helyeselhetünk mindent, a mit a szerző olvasói elé mint elfogadott alapelvet állít. Így szerfelett óvakodni kell attól, hogy a *görögöket* hívják tanukul a régi Egyiptom egyik vagy másik művelődési mozgalmához akár Herodotost vagy Diodoroset. Jól tudjuk ma, midőn az egyiptomi emlékek ékes nyelven hirdetik a régi egyiptomiak működését, hogy mily kevésbé lehet hitelt adni ezen sokkal később élő görögöknek értesítéseinek az ó-egyiptomi történelemre vonatkozólag. Ha tehát az «Egyiptom művészete» című könyvnek szerzője egy *Vicomte de Rougé*, egy *Brugsch* vagy más híres egyptologusnak az ó-kori egyiptomiak vallására vonatkozó nézeteit nem követheti, mert «Herodotosz és Diodorosz már sokkal régebben azt hirdették, hogy a hellenek vallása közös az egyiptomival», úgy a szerző nézetének ellent kell mondanunk. Hasonló nézetnek kell kifejezést adnunk a szerző művének 27. oldalán a régi egyiptomi naptárt illetőleg adott fejtegetéseire nézve.

Ezen fejezet többi részeit illetőleg azonban Kőrösi úrnak elismeréssel kell adóznunk. Itt csodálatra méltó szorgalommal és szerény kitarással minden lényeges anyagot összehord, a mit különben csak szétszórva találhatunk. Előnyösebb lett volna, ha azon 5 lapot, (44—48 lap), melyet a biblia megbeszélésének szentel és a mely tulajdonképen «a bibliai chronológia» körébe vág, oly egyénre bizza, ki azon körbe vágó kérdéseket jobban ismeri. De különben is Ábrahám, József, Mózes és az egész exoduskérdés hogyan hozható kapcsolatba az egyiptomiak művészetével? Vagy talán Kőrösi úr mindezeket azért tartotta szükségesnek fölemlíteni, mivel az izraeliták Mózes távollétében a borjút, esetleg az egyiptomi ércöntés módjai szerint alkották meg?

Eléggé áttekinthető a «Fáraók» fejezete. Itt a szerző 29 nyomtatott oldalon rövid áttekintést nyújt Egyiptom történetéről, és az összes ismert uralkodóknak Menától egészen a mai napig tartó jegyzékét bocsájtja rendelkezésünkre. Ezzel kapcsolatban a szerző az ægyptologia terén eszközölt legujabb vívmányoknak és fölfedezéseknek is hasznát veszi és ezeket a megfelelő helyen közelebbről megvilágítja. Így pl. Merneptahnál, II. Ramses fiánál és utódjánál a Flinders Petrie által csak kevésse ezelőtt felfedezett győzelmi feliratot látjuk megemlítve és üdvözljük a szerzőt, hogy a tényállás helyes felismerésével azon nézetnek adott kifejezést, hogy «Merneptah idejében a zsidók már kivándoroltak volt Gózenből», mivel azon helyzetben vagyunk, hogy kimu tat hassuk, miszerint az izraeliták már II. Ramses király 13. uralkodási évében vonultak ki Egyiptomból.

A tulajdonképeni művészettörténelmet az építészet nyitja meg. Itt első sorban a hatalmas pyramisok veszik igénybe figyelmünket. Rendeltetésükre nézve sírok és az ősbírodalom építőművészetének legmonumentálisabb típusát képezik. Egyuttal örök tanui azon virágzásnak, melyet Egyiptom a 4. dynastia idején elért. Különösen áll ez Kufu, Kafra és Menkara királyok 3 nagy pyramisára vonatkozólag.

A középkori bírodalomban a kripta-építkezés elveszti jelentőségét. A közép-

birodalom művészete már csak kisebb téglapyramisokat épít; mesés erőt és nagyságot fejez ki a *labirintban*. Ezen labirint, melyet III. Amenemhat épített, itt részletesen le van írva és alkalom kínálkozik arra, hogy a görögöknek mondaszerű labirintusára kitérés történjék.

Az egyiptomi építőművészet történetében rendkívül tanulságosak az oszlopok, melyeket három főforma szerint csoportosíthatunk; ezek: a harang-oszlop, lotusz-oszlop és a Hátor-oszlop. Az oszlopok ezen különböző neveinek leírására Kőrösi a legnagyobb figyelmet fordítja. Az obeliskok és sphinxek is körülményesen kerülnek szóba. A középkori és újkori birodalomnak templomépítkezéseivel is megismerkedünk. A nagy Karnak-templom, a lukszori templom, II. Ramses hatalmas memnoniuma, a dendera-i Hátor-templom, az edfui és esnei, valamint elephantine-i és filé-i templomok tűnnek föl előttünk és részletes tárgyalásnak kepezik anyagát. A külső és belső ornamentika leírásának is van hely fentartva. Minden helyesen van megvilágítva. Csak egyet kell sajnálnom. Egy oly műben, melynek feladata, bennünket Egyiptom művészetével megismertetni, bővebben kellett volna foglalkozni a művészet terén kiváló mesterekkel. A művészek egyénisége nagyon kevéssé lép előtérbe. Igaz ugyan, hogy a monumentális művek alkotása királyi parancstól volt függővé téve és a mesternek individualitása nem juthatott teljesen érvényre. Ez talán az oka annak, hogy a művészi alkotások még a legnagyobb kolosszusok sem viselik alkotójuknak nevét, annál gyakrabban azonban a királyi megrendelő nevét és címét. De annyira ismert mesterek, mint Una, Ti, Szem-Nofer. Heka, Chufuhotep, Merab, Chufu-anh, Pirson, Hapu, Meri-ra-anh, Raur, Ai, Uahmer, Mertisen, Semnet, Ameneman és mások — kiket különben a szerző is megemlít — megérdemelték volna, hogy nekik több helyet és szót szenteljenek. Anyag lett volna ehhez elegendő.

Kőrösi művének legfőbb része a *képfaragásról* szóló fejezet. Es itt a szerző leghatározottabban bebizonyította, hogy szorgalommal és kitartással mit lehet elérni. Általánosan elismert előfeltétel, hogy a műértő, ki az egyiptomi művészet ezen ágával foglalkozik, egyuttal az emlékoszlopok írását és nyelvét is ismerje, vagy legalább oly egyénnel lépjen érintkezésbe, kinek az egyiptológia a szakmája. És Kőrösi úr — jóllehet szakmája nem az egyiptológia — mégis eredménynyel tudta megközelíteni ezen problémát.

Hogy a képirás, műipar és végül a zene is figyelemben részesül, az csak dicséretet érdemel; mivel modern felfogás szerint az ének, a zene és a táncz is a művészetekhez tartoznak. Már az ősbirodalomban is ismeretesek voltak ezen művészetek, mivel számos kép hozzá tartozó írásjegyeivel együtt erre vonatkozólag megdönthetetlen bizonyítékot nyújt.

És most a munka harmadik részéhez, a befejezéshez érkeztünk. Miután a szerző az egyiptomiak irodalmának több hasábot szentel, szükségesnek tartotta, hogy az egyiptológiáról is általánosságban néhány szót szóljon, hogy azután az általa használt művek és irások jegyzékére térjen. Ezen «Egyiptológia» munkájának leggyengébb része. A szerző az egyiptológiai tudomány terén sok jeles nevet és kiváló munkát nem említ meg és sok egyiptológust egy vagy más szócska jogtalanul érint. Így például olvassuk (468. lapon): «alig van

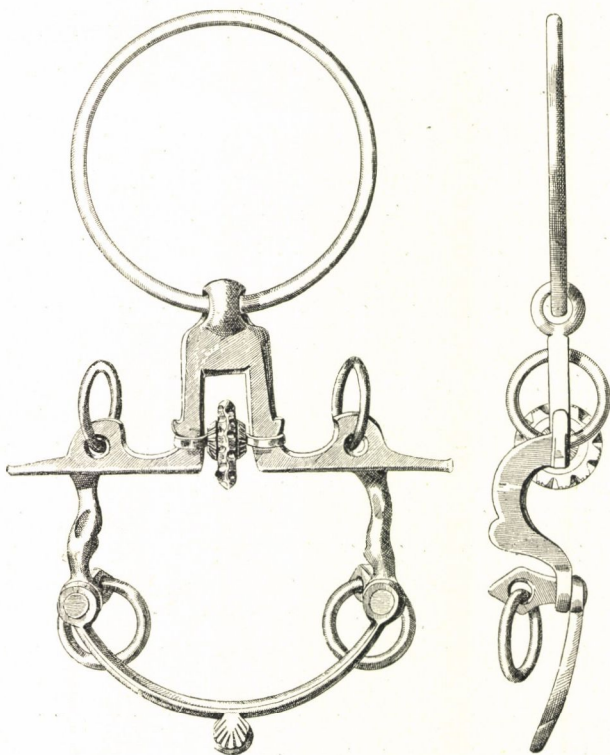
számbavehető osztrák egyiptologus. *Reinisch* még a legnevezetesebb». Ezzel szemben köztudomású tény, hogy *Reinisch a kitűnő és kiváló egyiptologusoknak egyike.*

A munka 250 rajzzal van ellátva. Ki kell azonban emelnem azt, a mit a figyelmes olvasó is sajnálattal fog tapasztalni: a rajzok nem felelnek meg teljesen ama célnak, melyet szolgálniok kellene, t. i. a tónus, melylyel az olvasóra hatnak, nem a legsikerültebb. Sok részlet, mely hathatósabban szólhatott volna az olvasóhoz, elvész. Az ábrázolásokon levő feliratok egészen elmosódottak, a mit más színezés választásával mindenesetre el lehetett volna kerülni.

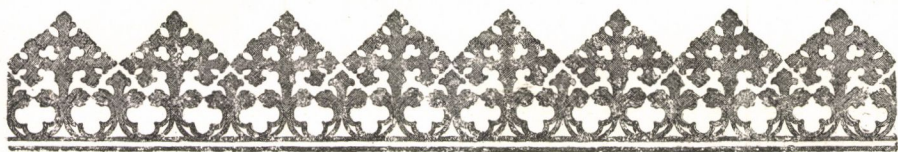
A magyar könyvpiacz Kőrösi könyvével mindenesetre egy elismerésre méltó művet kapott.

Budapest, 1898 november 24-én.

Mahler Ede.

XVI. SZÁZADI VAS-ZABLA A KECSKEMÉTI MÚZEUMBAN $\frac{1}{2}$ n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZAGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 25-én, kedden, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak: báró Nyári Jenő elnökle alatt Forster Gyula másodelnök, Szumrák Pál, dr. Réthy László, Huszka József, Halaváts Gyula, dr. Posta Béla, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Kunvári Fülöp és Récsey Viktor igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Láng Nándor, Lipcsey József pénztárnok és 7 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Éber László* tartotta meg értekezését az aquincumi múzeum bronzszobrocskájáról, mely antik néger rabszolgát ábrázol, be is mutatva az érdekes emléket.

Ezután dr. Szendrei János titkár mutatta be *Mihalik József* értekezését «Beham és Flötner művészete Magyarországon» cím alatt, bemutatta egyuttal a m. n. múzeum kincstárából egy remek fődeles kupát.

Majd ugyancsak titkár mutatta be a verseczi múzeum tulajdonát képező ötvös öntő mintákat, melyek jobbára könyvtáblára való alakos és virág ékítményes díszítő lapok kiverésére és öntésére használtattak. Készítésük kora a xiv. században, körülbelül Nagy Lajos korára tehető.

Végül titkár hivatalos jelentését tette meg, mely szerint az elnökség a mult ülés határozatának végrehajtásában dicsőült Erzsébet királyné gyászos elhunytá alkalmából kiadványait gyászjelvényekkel látta el, s Ő cs. és apost. királyi Felségéhez a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr útján részvétíratot intézett. Pozsony sz. kir. város közönsége arról értesítvén a társulatot, hogy a Rómer F. Flórisnak emelendő szobor fölállítási költségéhez 1000 frttal hozzájárul, a választmány felhívta a már korábban kiküldött bizottságot, hogy a jövő ülés elé e részben javaslatot tegyen.

Titkár jelentése folyamán új tagokul megválasztottak: *Dudás Andor* városi tisztviselő Zentán (ajánlja a titkár), *Tóth Sándor* főgymn. tanár Léván (ajánlja Lehóczky Tivadar) s végül *Szilárdfy Lajos* állomásfőnök Lengyeltóti-ban (ajánlja dr. Hampel József). A pénztárnok havi kimutatása felolvasatván és tudomásul vétetvén, miután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Posta Béla és Gohl Ödön ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia rendes heti üléstermében tartotta megszokott havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Szumrák Pál, dr. Boncz Ödön, Kunvári Fülöp, Huszka József, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza és Mihalik József igazgató-választmányi tagok, továbbá Finály Lajos, dr. Szontágh Antal, Lipcsey József pénztárnok és 10 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Finály Gábor* olvasta föl értekezését: «Adalékok Dácia topographiájához» cím alatt, melyet folyóiratunk jelen száma közöl.

Ezután *dr. Eber László* «Mátyás király és Filippinó Lippi»-ről értekezett, melyet szintén a jelen számban nyújtunk t. tagjainknak!

Végül *dr. Szendrei János* titkár mutatta be a M. N. múzeum régiség-tárának legújabb szerzeményeiből egy aranyozott s vert mívű ezüsből készült czéhpoharat, mely a XVII. század közepéről való magyar ötvös munka, továbbá saját gyűjteményéből a kecskeméti gombkötő czéh 1783-ból való tábláját, melyek kapcsán ösmerteti a czéhek fejlődésének történetet és belső életét Magyarországon.

Titkár jelenti továbbá, hogy a Rómer Flórisnak emelendő emlék ügyében a kiküldött bizottság, miután újabb adományokat vár s Strobl szobrász a mell-szobor ingyen megmintázására vállalkozott, szobor felállítását hozza javaslatba, annyiival is inkább, mert Pozsony város szépművészeti bizottsága e célra a Ferencz-rendiek temploma előtt levő teret már ki is jelölte. A választmány ily értelem-ben határoz.

A pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván, miután elnök a jegyző-könyv hitelesítésére Mihalik József és Kunvári Fülöp választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA az 1898. év III. negyedében. Állítólag Szokodolról (Alsó Fehérm.) származó óriási átfúrt kőbaltát vétel útján szereztünk.

Szilárdi Lajos vasúti állomásfőnök Lengyeltótiiban (Somogym.) az ottani határ Tatárvár nevű ősi telepén összegyűjtött régiségeket adott a Nemzeti Múzeumnak ajándékol. Van ezek közt átfúrt s csiszolt kőbalta, négy darab agyagorsó s egy más határozatlan agyagtárgy, bronzból való tokos véső, korong, karperecz, nyolcz csüngőlemez s egy darab rög.

Kereskedőtől szereztünk őskori és ókori régiségeket, melyek állítólag a vasmegyei Szt-Vid vidékéről valók, nevezetesen egy rézcsákányt, egy csonka bronzkardot, egy tokos bronzkalapácsot, egy karikát, sarlót bronzból és hét szárnyas fibulát a norico-pannoniai fajtából. — Ugyancsak Vasmegyéből állítólag Ó-Perinczről való tíz darab őskori bronzrégiséget vétel útján szereztünk.

Zsádányban (Bihar m.) lelt tokos bronzvésőt ajándékozott Kornstein Herman. — Egy mármárosszigeti leletből való tokos bronzvésőt vétel útján szereztünk.

Orsova vidékről való régiségeket odaváló gyűjtőtől szereztünk. Legjelentékenyebb köztük két darab bronzkori minta, azonkívül van a sorozatban tokos véső bronzból, vashálványból való nyílcsúcs, lándsa és csákány.

Nagy-Gaj (Torontál m.) határából való régiségeket vétel útján szerez

tünk: van köztük őskori rézcsákány s egy más csákány töredéke, egy csonka rézbalt, két rézvéső, egy bronzcsákány, egy tokos véső, egy kard két töredéke, egy kardnak alsó végdarabja díszítményekkel (ábra), kettős tekercs, nyakgyűrű és egy fibula mind bronzból s fülönfüggő aranyból. Más alkalommal ugyanazon gyűjteményből való őskori bronzkard, kardpenge-töredéke, sarló s ezüst fülönfüggő került vétel útján a n. múzeumba.

Herepey Károly tanár a n. múzeumnak ajándékozta egy nagyenyedi skytha sír összes mellékleteit.

Dunapenteléről öt római agyagművet vétel útján szereztünk.

Fehérmegyei gyűjtőtől származó kilencz darab antik bronz, üveg és agyag-régiséget vétel útján szereztünk. — Ugyancsak vétel útján tettünk szert egy római aranygyűrűre, mely az esztergomi Szent-Királyföldön került elé.

A pécskai főszolgabíróság hivatalos küldeménye gyanánt került a n. múzeumba egy németperegri népvándorláskori sírlelet, van benne két kengyelvas, egy zabl, négy ezüst szíjvég és három félgömbű ezüstpityke.

A régibb középkorból való egy cserépedény, sárgás-vörösre égetett és a hasán gyűrűs füle van. Találták Péczelen kerek halomban csontváz mellett.

A felső-sismándi pusztáról (Fehér m.) való 10 darab koraközépkori bronz-ékszert ajándékozott Schusdek Sándor és Miksa.

Római, illetőleg koraközépkori kilencz darab aranyékszert, valamennyi Tolnamegyei biztos lelőhelyekről vétel útján szereztünk.

Külföldi régiségkereskedő útján szereztünk két érdekes népvándorláskori bronzdísz és egy őskori réz (?) tárgyat.

Női alakot példázó aranyozott ezüstpohár a xvii. századból Nyiregyházáról vétel. — xvii. századi ónozott bronzgyertyatartót, Török-Koppány (Somogy m.), ajándékozott Szalay Imre ig. úr. — Egy középkori rézcsat lapos karikája majusculás fölirattal és egy 1 H s jegyű sárgaréz gyűrűt vétel útján szereztünk. — A lelei éremlelettel együtt megszereztük azt a födeles ónkorsót, melyben a xvii. századi pénzek el voltak téve. — Két darab ezüst pecsétnyomót és négy sárgaréz pecsétnyomót vétel útján szereztünk, más alkalommal ugyancsak 14 darab sárgaréz pecsétnyomót szereztünk helybeli régiségárústól; szintén vétel útján szereztünk öt darab címerez sárgaréz pecsétnyomót. — A fiumei m. kir. tengerészeti hatóság 57 darab régi hivatalos bélyegzőt és pecsétnyomót küldött. — Tázláron (Pest m.) a «puszta templom» környékén lelt négy darab többféle kályhacserepet ajándéku küldött Holzkorn Endre tázlári tanító. — A bényi árpádkori templom építészeti díszítményeiről való 15 darab gipszmásolatot küldött Czigler Győző műegyetemi tanár.

Hpl.

AQUINCUMI KÖEMLÉKEK.* Azon tíz év alatt, mióta az aquincumi ásások területén a régiségeket gyűjtik, az idén jutott az aquincumi múzeum a legtöbb köemlék birtokába. Ezek a meglevő helyiségekben már nem igen találhatnak elhelyezést, úgy hogy a múzeum ismételt kibővítése égető szükségé vált.

A kövek legjelentékenyebb számát a múzeum az eskütéri hidépítési mun-

* Szakszerű közzétételök a «Budapest Régiségei» VII. kötetére marad.

kálatoknak köszönheti. Első hallomásra meglepő volt a hír, hogy Pesten, az Esküteren a híd fő lánczkamrája helyén akadtak római faragott kövek. De ezuttal is igazolást nyert az a tény, hogy Aquincum maradványait az utódok széjjel hordták építési anyagnak. Ez esetben felhasználták a pesti erődítmények felépítésére. Mondhatni, hogy az esküteri rondella falának alapja nem állott másból, mint kizárólag római kövekből. Sajnos csupán az, hogy az összekötő vakolat-habarc erősebb volt, mint maga a kő. Azért úgyszólván egyetlen egy darab sem került elő épségben. A felirattal ellátott tíz darab kivétel nélkül csonka sírkő, melyek között legfőlebb az az egy fog föltünést kelteni, melyen egy certuriónak áll, sírfelirata ki négy különböző legióban szolgált. Változatosabb a tizenhat darab domborképes tábla. Ezek között is vannak sírkövek; az egyik négy felnőtt s alattuk két gyermek mellképével. Ábrázolva vannak még: tánczó mænada, öszvér előrése, meztelen nő fején kosárral, Attis kétszer, kraterből kinövő szőlőindák, katona, szárnyas meztelen genius, tojás (?) alak, stb. Az építészeti részek száma 28-ra rúg.

A Corvintéri (Budán II. kerület) köemlékek, melyekre a Vigadó alapozásánál akadtak, nemcsak magukban véve érdekesek, hanem topographiai szempontból is figyelemreméltók. Katonák síremlékei. Az egyik L. Castricius Victoré, ki Comumból származott s Aquincumban mint a legio II adiutrix katonája M. Turbo centuriájában szolgált. A sírkő felső részén egy legiobeli katona van ábrázolva, teljes fegyverzetben. Fejét két szarvval díszített sisak fedi, jobb kezében két pilumot tart, a balját egy lábaihoz támasztott ovális paizson pihenteti. A másik sírkő L. Fulvius Secundusé volt, ki szintén a II. segédlegióban mint közkatona szolgált. A harmadikból csak a felső rész van meg, mely mély fülkében erősen kidomborodó férfimellképet s ezalatt lovast négyszögű paizsszal ábrázol. Mind a három kő egymáshoz közel, ugyan elég rendetlenül, de a pusztában hevert, a miből következtethető, hogy eredetileg is ez volt a helyök. Úgy kell lenni, hogy azon főutat szegélyezték e síremlékek, mely a Duna jobb partján Mursáig (Eszék) vonult. Azt hiszem, hogy a mai Fő-utca burkolata alatt megtalálhatnók. Két házzal odább, a Fazekas-tér 3. számú ház alapozásánál még egy negyedik sírkő került elő októberben s ez is a pusztában hevert. Szintén katonáé volt, még pedig Reginus, Trovctissa fiáé, ki Treviriből (Trier) származott s a I. Auriana nevű lovas segédcsapatban két és fél zsold fizetéssel szolgált.

Az idei évnek köszönheti végre az aquincumi múzeum azt is, a mit addig fel nem mutathatott, t. i. mértföldköveket. Az elsőt a kora tavasszal fedezték fel a Római-fürdő mellett épülő háztelepen. Annyira csonka azonban, hogy feliratából alig egy-két betű maradt fenn, annyi mégis határozottan megállapítható, hogy egyenél több mértföldet jelző számmal volt ellátva.

A múlt hóban aztán újabb hír érkezett, hogy az aquincumi múzeummal szemben fekvő vörösvári völgy torkolata előtt, a Budapesti téglá és mészégető r. t. telepének északi szélén a kerítés felállításánál mérföldköre bukkantak. Képzeltető az öröm és meglepetés, a midőn némi utánasás után alig egy arasznyi földréteg alatt nem egy, hanem három mérföldkő s egy negyediknek alsó fele tűnt elő, mely utóbbinak felső része is azonban nemsokára a szomszédos telken megkerült.

Mind a négy kő II mp.-mal jelezvén a távolságot Aquincumtól, ez a körülmény magában véve bizonyítéknak tekinthető arra, hogy a köveket nem hordták össze ide máshonnan, hanem ez az eredeti helyök. Még kétségtelenebbé vált ez azonban akkor, midőn a rendszeres ásatások ugyanott két újabb, még *in situ álló*, az igaz, hogy csonka s erősen elporladt, homokkőből készült mérföldköre vezettek, továbbá, midőn ezek oldalán maga a nyolcz méter széles római úttest előbukkant. Az út, miként mintegy 20 m. hosszúságban felásott részéből következtetni lehet, a Prohaszka-féle puskapormalom helyét átmetszve vonult a vörösvári völgy felé.

A mérföldkövek lelhelye e szerint fixpontul szolgálván, mely két római mérföldre (egy római mérföld = 14785 km.) feküdt Aquincumtól, másrészt az út kiásott része eléggé világosan szabván meg az irányt, melyben a két mérföld lemérendő, a számítás kiinduló pontja iránt sem lehet kétség. Ez pedig nem más, mint a Hajógyár-szigettel szemben fekvő zsidó-temető környéke,

Talán felesleges mondani, mily fontos újmutatás ez arra nézve, hogy a castrum hol keresendő. Újabb s mindenesetre döntő bizonyíték ez a mellett, hogy a castrum semmi esetre sem állhatott az amphitheatrumtól délre eső síkságon, szemben a papföldi ásatásokkal. A távolság ugyanis e hely s a mérföldkövek lelhelye között alig több egy római mérföldnél; ha pedig keleti irányban egészen kimérjük a két mérföldet, a Duna partjához jutunk el. Ennyit a mérföldkövek topographiai jelentőségéről.

A mi a feliratokat illeti, ép csak egy, a legkésőbbi, 245-ből Kr. u. A II. segédlegio hódolatának kifejezése Philippus és fia, nemkülönben neje Marcia Otacilia Severa iránt. A többi három kövön a császárok neve, valamint minden rájuk vonatkozó utalás ki van vakarva. Csak gyenge nyomok maradtak fenn, melyek mindazonáltal elégségesek, hogy az eltüntetett szavak restituálhatók legyenek. Ezen császárok egyike M. Opellius Severus Macrinus és fia Diadumenianus, kikről azt mondja a felirat, hogy az idő folytán megromlott utakat és hidakat Aelius Triccianus helytartó által 217-ben helyreállíttatták. A második császár Julius Verus Maximinus (Kr. u. 236-ban), ki két kövön szerepelt, az egyikén egyedül, a másikon fia Julius Verus Maximus társaságában.

Ezek voltak a jelentékenyebb leletek. Egyesével aztán még több helyen kerültek napfényre köemlékek, nevezetesen sarkophágok, melyek között különösen feltűnik nagyságával és feliratával az, melyet a Tábor-hegy oldalán Schmidt Péter háza udvarán ástak ki. Aelia Alexandria készíttette patronusának P. Aelius Valeriusnak, ki a II. segédlegióban speculator volt s fiának P. Aelius Valerinusnak. A viszonyt hármuk között elárulja a közös Aelia, illetve Aelius név.

Kuzsinszky.

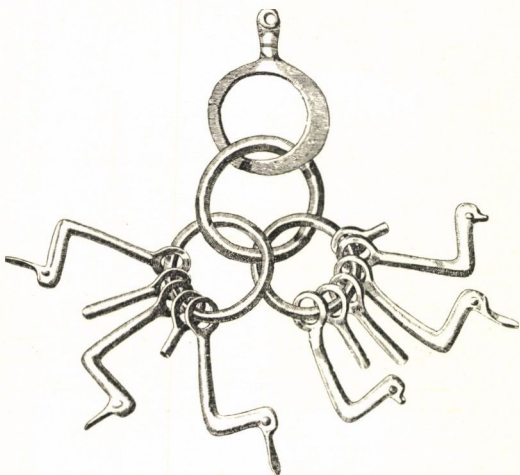
KÜLÖNFÉLÉK.

ABOSI BRONZLELET. (Sárorsmegye) A mult év nyarán dr. Saltzer Guido abosi birtokosnak Sancze nevű tagján véletlenül néhány bronzkorbelt kardtöredékek s egy bronztör került napfényre. A tulajdonos ásatásai ismét néhány kardtöredéket s urnadarabokat hoztak felszínre. A tör, mely három darabra tört, 36 cm. hosszú, markolata 7 cm., legnagyobb szélessége $3\frac{3}{4}$ cm. A kardtöredékek a rendes lilomlevélalakúak s az első mintegy 69 cm. hosszú, markolata 7 cm., legnagyobb szélessége $4\frac{3}{4}$ cm. A másodiknak markolata $5\frac{3}{4}$ cm. s hosszában öt szeggel, oldalt a penge tövén jobbra-balra 3—3 szeggel van átlukasztva. A harmadiknak markolata $4\frac{3}{4}$ cm. A negyedik kardtöredék 72 cm. hosszú, egyenes pengéje lépcsőzetes; markolata $3\frac{3}{4}$ cm.

Mislye határában (Abaujm.) az Ósva-patak néhány partján bronzkarika került felszínre.

K. L.

MADÁRIDOMŰ BRONZCSÜNGŐ. A mellékelt ábrában közölt bronz csörtető csüngőt jelen év tavaszán Weifert Ignác pancsovai gyűjtő Belgrádban

kereskedőtől vette, egy nagyon szép kartekercs és két, valószínűleg találója által széthuzott, spirális kiséretében. Jelen csüngő különösen, kilyukasztott forgóval ellátott, gyűjtőkarikájával tűnik ki a hasonló leletek közül: Míg a többi három, egymásba fűzött gyűrű háromélű, addig a gyűjtő karika lapos és igen vékony. A gyűjtő karika fogantyuját és a madárfejeket a gyűrűkkel összekötő pálczikák, vonal, a csőrök felső része pedig központi kör díszítményekkel van ékítve. E folyóirat már korábban (1896.—1. közölt egy ha-

sonló, szintén Weifert úr gyűjteményében lévő és Szerbiából származó csüngőt. A patina és a kivitel hasonló voltából azt lehetne következtetni, hogy ezek egy leletből, vagy legalább is egy vidékről valók.

Gr. IV.

«VÁSÁRBÍRÁK URAIMÉK INSTRUCTIÓJÁ»-t adta ki 1702-ben Kassa város tanácsa. Az utasítás 3. pontja így szól: «Az kőből való *szapú* használatán hever az földön, kinek vasait leszedték az irigyek, melyet vagy felcsináltassanak tisztauraimék vagy a városházához vitessék s jó helyre tétessék, miglen reficiáltatik, máskint kár volna gondatlanul elromlania; sőt az *plengert* (= pelengér) sem ártana megcsináltatnia, míg le nem dül». A 15. pont: «Találjanak módot benne építőtiszt uraimék, hogy az *czifra csorgót* megcsináltassak sat., mert annak az feneke rosz és ne álljon város gyalázatjára víz nélkül». K. L.